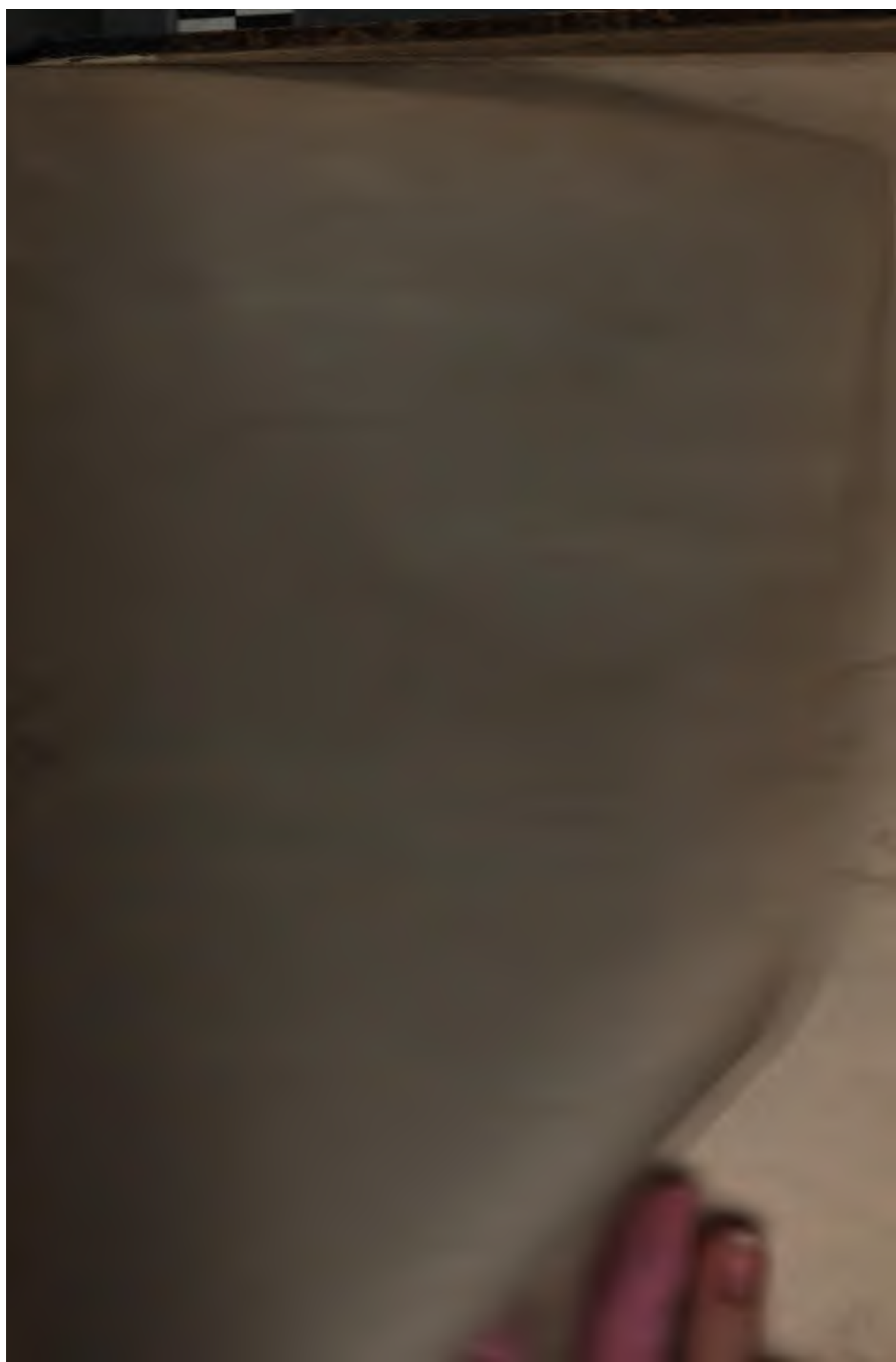

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

Tiskem J. Otty v Praze.

ŽIVOT

JANA AMOSA KOMENSKÉHO.

NA OSLAVU

TŘISETLETÉ PAMÁTKY JEHO NAROZENÍ

SEPSAL

FR. J. ZOUBEK.

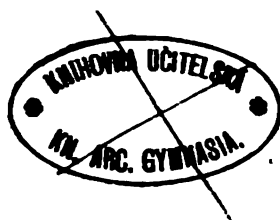
VYDÁNO Z POZŮSTALOSTI SPISOVATELOVY

PÉČÍ

„BESEDY UČITELSKÉ BUDČE“ NA SMICHOVĚ.

K TISKU UPRAVIL

DR. JAN V. NOVÁK.

V PRAZE
KNIHTISKÁRNA J. OTTO NAKLADATELSTVÍ
1892.

PROSLOV.

Život Jana Amosa Komenského, r. 1871 Fr. J. Zoubkem při příležitosti dvousté ročnice úmrtí našeho arciučitele vydaný, byl v krátkém čase rozebrán. Avšak Zoubek nechtěl vydati týž spis podruhé, nýbrž střádal nově odhalená data, aby mohl sepsati nový zevrubný životopis Komenského, jejž zamýšlel vydati na oslavu 300leté památky jeho narození. V posledním roce svého života, sklíčen jsa chorobou, Zoubek toužil jen po malém zotavení, aby práci započatou mohl dokončiti. Bohužel, radosti té se nedočkal, ačkoli k dokončení díla mnoho již nescházelo. Měltť Zoubek již k tisku úplně připraveného rukopisu 162 půlarchy čili 648 kvartových stran, což historicky sahá až po Komenského pobyt v Elblagu roku 1642. Mimo to byl v pozůstalosti Zoubkově nalezen výtisk životopisu r. 1871 vydaného, jenž jest mnoha sty historických poznámek popsán a interfoliován. Vzácná tato práce byla s jinými literárními jeho pozůstalostmi odevzdána pod ochranu král. Českého Musea.

Aby výsledky Zoubkova badání o Komenském byly k obecnému prospěchu, »Beseda učitelská Budeč« na Smíchově přičinila se, aby poslední tato práce Zoubkova vyšla tiskem, a to na oslavu 300ých narozenin J. Amosa Komenského, jakož bylo v úmyslu auktorově. Pan J. Zoubek, bratr a dědic zvěčnělého auktora, ochotně k tomu dal své svolení, král. České Museum práci k opisu laskavě zapůjčilo, pan prof. dr. J. V. Novák ochotně se uvolil dílo redigovati, nehotovou část na základě materiálu Zoubkova spracovati a k tisku připraviti.

Nakladatelství p. J. Otty nešetřilo nákladu, aby dílo důstojně bylo vypraveno. Tak dosaženo, že Zoubkova snaha, podati obraz o životě Komenského co možná nejzevrubnější a nejúplnější, skutkem učiněna.

V jubilejním roce 1892.

Za výbor „Besedy učitelské Budče“ na Smíchově

J. Vildvald,
t. č. předseda.

PŘEDMLUVA.

Úkol vydavatele tohoto životopisu byl dvojí: jednak do tisku připraviti část první uchystanou, jednak přistrojiti část druhou aspoň poněkud souměrně k části prvé.

Aby tak dostál úkolu svému v díle již hotovém, pokládal za svou povinnost nezměniti tu nic, ačkoli novým badáním těchto let nejedna významná událost v životě Komenského opět na jisto postavena, jak se ukáže, až zúplna vydán bude životopis Jos. Šmahy a jak patrno již i z vydaného životopisu Dra. J. Kvacsaly. Odtud doplní si data nově zjištěná, komu na nich záleží.

V části nehotové připojil k poznámkám hojně v rukopise zachovaným zvláště rozbory děl Komenského, řídě se v tom příkladem Zoubkovým jak v díle prvním, tak i v jednotlivých článcích porůznu vydaných. Vypadla-li tato část jen poněkud přiměřeně k části od spisovatele samého vypracované, pořadatel pokládá svůj úkol za vyplněný, jinak omlouvá se nedostatkem času a tu onde i nedostatkem pramenů, jichž při každém díle Komenského na snadě neměl.

Bibliografie vzadu přidána rovněž v intencích spisovatelových, jenž k ní hojně nových poznámek a oprav již připojeno měl.

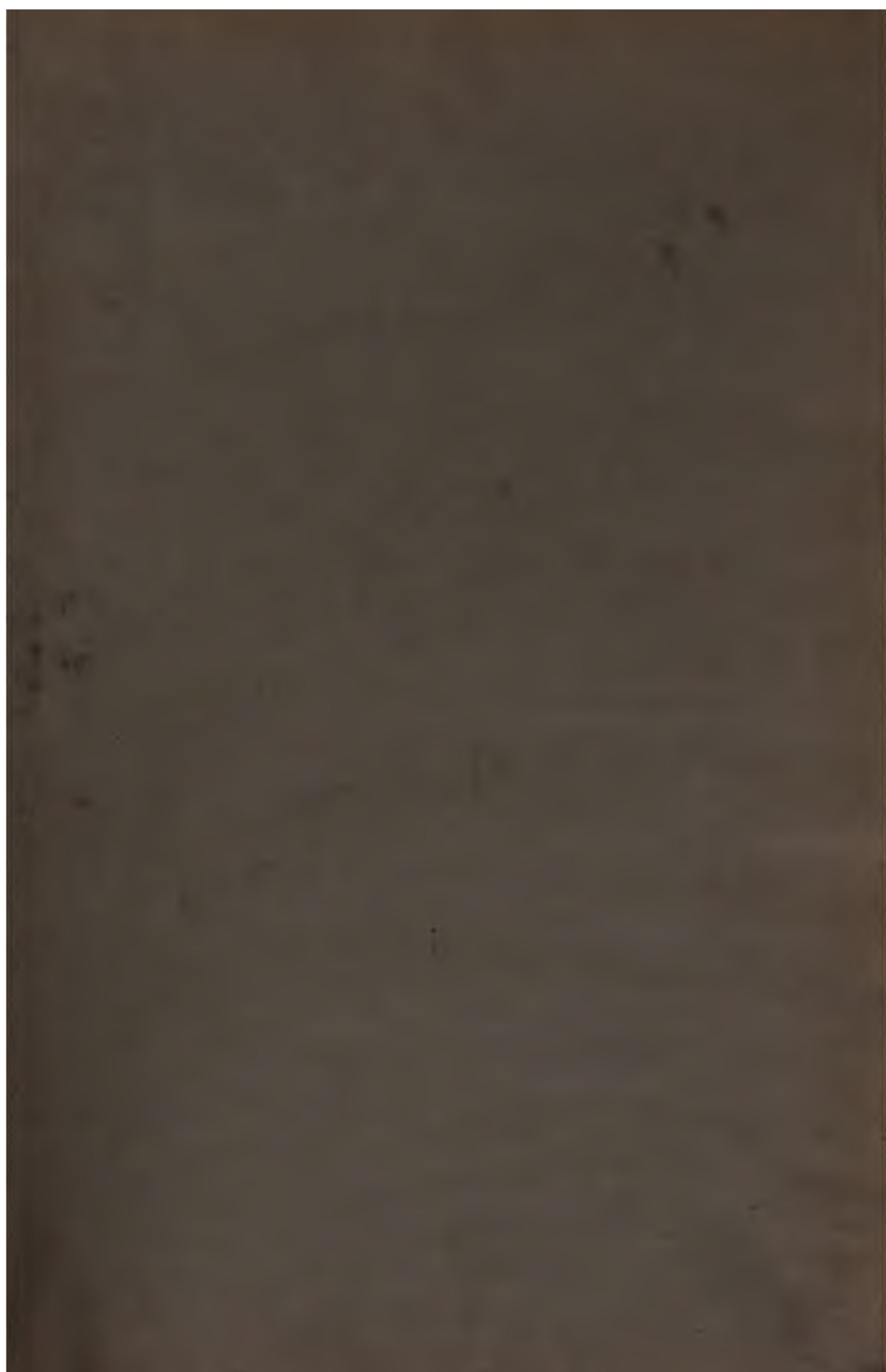
Že pro doplňky její a též jinde užil hlavně životopisu Kvacsalova a bibliografie Jos. Müllera v Monatshefte der Comenius-Gesellschaft, I, 1, tímto zároveň dosvědčuje.

V PRAZE, ve výroční den úmrtí J. A. Komenského r. 1892.

Dr. *Jan V. Novák.*

OBSAH.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

pseudonymu (1644) Huldricus de *Neufeld*, což také Nivnici [2] znamená. — Komenský narodiv se v *Jednotě bratrské*, která o praktické domácí vzdělání náboženské

[2] G. H. Rieger (Alte u. neuere böhm. Brüder 1734—1740, str. 720) dobré zprávy maje, *Nivnici* rodištěm Komenského pokládá; po něm Palacký v Č. Č. M. 1829. Ceroni zmiňuje se o podpisu Johan Amos e Marcomannis Nivnicensis. L. 1650 Komenský pod řečí »O vzdělávání vtipu«, již měl v Uhrách (Opp. did. III, 72) podepsal se *Hunnobrodensis Moravus*, jistě nikoli bez bolesti narážeje na blízké město pohraničné, jaké to pravdy vzdělavatelné přáno mu vykládati sousedům uherským, odepřeno rodákům a krajanům. Povzdechnutí to ovšem blízkým rodištěm z Nivnice od Brodu nedaleko vzdálené.

J. A. Gindely (Č. Č. M. 1860, 511) otiskl Komenského vlastnoruční zápisku o rodině, odpočívající prostřed hřbitova *v Uh. Brodě*, což bylo příčinou, že jsme i my (r. 1871) na chvíli Uh. Brod nedůvodně rodištěm Komenského byli pokládali. Bruckerovi (IV. pars I, 628) jest Přerov rodištěm Komenského bez příčiny. Středovského, Pešinu, Pelzla, Thama a m. j. *Komna* ves jménem svedla, že jim stala se rodištěm Komenského, ačkoliv z Komny pocházel toliko *otec*. Že Komenského otec v Komně jmenoval se *Milička*, již B. Dudík (Forschungen in Schweden 1850, 231), znal a novější doby často bylo opakováno. Pro velikou oblíbenost v mluvě české mužských jmen zdrobnělých a spojované s nimi koncovky *a* může odvozen býti od *Miliče*, ovšem nevím kterého.

Comenius polatinštěné jméno jest dle obyčeje starých učenců. Neušlo šťastně bystřejších badatelů (i v Čechách jednou důmyslnost ta na jevo probřeskla bez povšimnutí a bez účinku), že Comenius čteme a slyšíme vlastně místo *Comnenius*, a »Real-Encyklopaedie d. Erziehungswesens nach katholischen Principien« od farářů dra. Herm. Rollfussa a dra. Adolfa Pfistera, v Mohuči 1874, 2. vyd., líčení své Komenského od článku Comenius k záhlaví Comnenius odkazuje, jakž nejmenoval se z paedagogů nikdo.

Bernart Comenius, jehož v univ. knihovně pražské vyhledal J. Hanuš, docela jiný jest, nežli náš Komenský. Před letnicemi v městě Erasmově (v Rotterodamě) 1639 předmluvu napsal k vydání druhému spisu politického (4°, 85), skládaného latinou hollandskou, od našeho Komenského zcela rozdílnou, jehož obsah i směr ukazuje plný jeho nápis:

Prodromus exequiarum funestae pacificationis Pragensis: Nec non Gustavus, Fridericus et Landgravius redivivi, pro religione et regione protestantes et remonstrantes, pacificationem Pragensem neque antehac a Protestantibus imperii Statibus in genere, nec hodie a celsiss. d. vidua Casselana in specie, quin imo ne ab ipsis quidem romano-catholicis ordinibus bona conscientia vel apparente saltem aliquo cujuscunque partis ecclesiae, politiae aut privato cujusquam commodo acceptari potuisse vel adhuc posse: ubi sparsim praedictae pacificationis flores insigniores christiana sobrietate carpuntur et praesens periculosissimus Europae status ob oculos ponitur autore Bernhardo Comenio. — Dionys. Halicarn. Aeterna quadam naturae lege, nunquam intermoritura decretum est, ut imperia ab injustis possessoribus ad justos transferantur.

Připsáno Ludvíku XIII., Kristině a poručníkům jejím, Karlu Ludvíkovi, falckrabí rýnskému, stavům belgickým, Am Alžb., kněžně hesso-kasselské, vdově hraběnce hannavské.

Gryphius (Apparatus sive dissertatio isagogica de scriptoribus historiam seculi XVII. illustrantibus. Lips. 1710) jméno to za smyšlené má (sub quo nomine alium quendam latere credo), ale nevíme, kterého příjmení jest zlatinštěním nebo od kterého místa odvozením. Za posledních let pátralo se velmi pilně mezi starými lidmi po rodišti Komenského v Nivnici (Crügern Com. als Theolog 1881 na zač.) zvláště pak v Komně (Časop. Musea Olom. 1884, což otiskl Dr. Fr. Kadlčík ve svém Brandejse nad Orlicí 1886.)

Avšak Nivnice nepopíratelně jest rodištěm Komenského. [V době nejnovější archiv uherskobrodský za tím účelem propátrali učitelé L. A. Hrazděra a J. Kučera; dospěli sice k výsledkům zajímavým, pokud se týče zpráv o rodině Komenského, však tvrzení o Nivnici jako rodišti Komenského nevyvrátili. (Viz Čas Mus. Olom. 1891, Čas. Mat. Mor. 1892, O jméně a rodišti J. A. Komenského, Brno 1891). Rovněž nelze ještě úplně vyvrátiti mínění o příjmení Komenského.]

velmi přísně, o *učenost* pak méně dbala, tak že Bratří statečněji uměli víru vyznávati, nežli hájiti (hned z počátku Jednoty o ní na potupu bylo roztroušeno, kdo se do ní dá, že ihned prý umí čísti — což není samo sebou), jistě že naučil se brzy čísti, když veřejná i domácí pobožnost záležela v neunavném čítání a vykládání písem svatých a nábožných písní.

4. Ze zmínky o několika poručnících místo jednoho Palacký soudí o větší zámožnosti a přednějším společenském postavení rodiny Komenského, a to nikoli mezi Bratřími, mezi nimiž byla rovnost a bratrství, než ve společnosti občanské.[3]

5. Po smrti matčině k sestře otcově dán byl do *Strážnice,* kdež chodil půl druhého roku do školy do starého zboru (1604—1605), naučiv se prý v Brodě Uherském dříve abecedě s Mikulášem *Drabíkem*, váženého konšela strážnického synem, o pět let starším. Po Strážnici Komenskému bylo třináct let. Čím potom se zabýval? Vším a ničím, jako sirotek jsa bez rady a pokynutí. Bystrý, čilý jeho duch těkal sem a tam nevěda, na čem by utkvěl. O Komenském mladší Bohuslav Balbín dí, že byl Moravan, avšak v Čechách vychovaný, Węngierski pak, přítel z Lešna polského, píše, že byl vycvičen ve vlasti a v cizině.

6. Trpce Komenský naříká na mořená a zmařená léta svého mládí, jehož tím více želel, protože jsa dospělejšího již rozumu teprve na studia se dostal a jejich prázdnotě tím lépe porozuměl. V latinském přepracování Didaktiky[4] Komenský na mládí své takto touží a naříká: »Tolik nás jest, kolik nás vyšlo ze škol i akademií, sotva stínem pravější učenosti natřených! Z mnohých tisíců i já jeden jsem, človíček ubohý, jemuž jaro nejlíbeznější celého života, kvetoucí léta mladosti tretami školskými ztrávená zahynula. Ach, kolikrát mně, když mi bylo dáno lépe prohlédnouti, vzpomínka ztraceného věku z prsou vzdechy, z očí slzy, ze srdce bol vyrazila. Ach, kolikráte bol ten přinutil mě, že zvolal jsem:

Byť mi Bůh má pominulá
navrátil léta zhynulá!«

V »Předchůdci vševědy«[5] ne toliko na špatné a převrácené školy žaluje, než i na to, že k nim pozdě byl obrácen *od poručníků.* Žaloba jest v tato slova: »Dvacátý nyní ubíhá rok od toho času, kdy jsem já po prvé pocítil touhy i ostnů proti nesnadnosti prací literních hledati léku, a to příčinou neštastnosti své, jež urvala mi, ach skoro všecka léta mládenectví mého. Nebo hned jako pachole obou rodičů jsa zbaven, poručníků nedbalostí tak jsem byl zanedbán, že teprve šestnáctého roku věku mého (1608) dostalo se mi počátků latinských okusiti. Avšak dobrotivosti boží bylo důkazem, že okus ten přirozené touhy žízeň tak roznítil, že od té chvíle neustával jsem snažiti se a usilovati, kterak by škoda ztracené mladosti byla nahrazena a již ne při mně toliko, než i při jiných. Nebo zželelo se mi zároveň i osudu jiných,

[3] Monatschrift d. vaterl. Mus. 1829.
[4] Didactica Magna XI, 13.
[5] Předchůdce vševědy, česky 1879. str. 53, § 97.

zvláště v národě mém, v pěstování literního umění trochu *liknavém!* Často tedy opravdově na mysli přemítal jsem, jak by co možná nejvíce lidí netoliko k milování svobodných studií bylo probuzeno, než i jakým nákladů a prací ukrácením by školy byly otevřeny, v nichž by mládež methodou snadnější k znamenitému prospěchu v učenosti mohla býti přivedena.« (Vyznání to k létu 1635 náleží.)

7. I léta 1648[6] bolestně toho želí, že nedostalo se mu lepšího vzdělání, louče pak se l. 1657 se spisy svými didaktickými a jako ruka na rozcestí (Mercurius vialis) jiným chtěje sám ukázati cestu, kam nemohl sám, povzdechl si, »že nepřeje si nic jiného, než aby, možná-li, lépe vedlo se školám a mládeži, nežli vedlo se za času mého *mně*«.

8. Nemilé ty upomínky na zmařenou mladost i na nechutné vyučování latině, která za humanistů byla základem vší učenosti, dle dotčených hořeních dvou svědectví škol v Čechách se týkají, ač nevíme kterých.[6*]

»Kdo Donatem úst si neproplách1,« jak říkali, za sprostého, jinak za laika pokládán byl — a jaké to trní a hloží v knížce Donatově, za v pravdě zlatou velebené, jež otázkami i odpověďmi mluvnickými mladou mysl děsí a odpuzuje. Nevýslovná ta trýzeň mluvnicí latinskou zvláště myslem a vtipům svěžejším, pružnějším a svižnějším způsobená jako rána otevřená bolela a pálila, dokud jí poněkud nezacelil Komenský prvním literárním pokusem o snadnější pravidla mluvnická (viz spisů č. 3.). Na vzdělání věcné tehdáž nikdo nepomýšlel.

V Praze sotva, kde teprve kaple Betlemská přešla v držení Bratří, odkudž mládež byla posílána do Karolina, kdež od r. 1604 opět živořily *classes*, l. 1597 zřízené, aby byly vzorem školám partikulárným po krajích, ale pro chudobu a nepořádek za nimi zůstávaly; přece ani l. 1608, když dály se přípravy usilovné k vymožení *majestátu* na svobodu náboženství, vztahující se i na Bratří, konfessí českou s evangelíky zevnitřně sblížené, nic by bylo nepřekáželo mladíku bratrskému, »kdyby v těch klassích nebo jinde v Praze chtěl býti vyučován«.

9. Od r. 1849 přátelé literatury české původní sepsání české Didaktiky v rukou mají: kolik od té doby zachvělo se jich a zatřáslo nad bídným stavem škol v Čechách a nad duševní zmalátnělostí, pohromy bělohorské příčiny nejvlastnější! Mnohým snad Komenský posud jest jen »vzorem slohu prostonárodního«, jazykem blízký velebenému Veleslavínovu »zlatému věku«, jehož jalovou, ač velmi zvučnou češtinu humanistickou bezprostředností, prostotou a původností myšlének přeletuje o celé věky! Za 25 let pilného zkoumání veškerých chval školství předbělohorského, jež bych z toho srdce rozmnožil, nežli jim vlásku zkřivil, přesvědčil jsem se, že Komenský nemohl celému souvěkému národu tak důtklivě lháti v tvář, co o školách jeho pronáší s bolestí nejsrdečnější. Dle Pavla Stránského zvláště města dbala o školy se vzornou pečlivostí a měla o nich tytýž myšlení nejvelebnější a nejvznešenější, a přece nedočkali se ani Hradečtí škol, nad nimiž by nebylo zplakati. Neunavný Martin Bacháček, kde co bylo možná, universitě podřídil a v přísnou poslušnost uvedl,

---

[6] Meth. ling. XXIX, 5. — [[6*] Šmaha dokazuje to o Přerovu Mor.]

avšak kromě Sturmových tabulek deklinačních školám více potřebí bylo. — Zpuchřelé a shnilé bylo všecko, ne toliko střecha nad Karolinem! Vyvratiž konečně někdo nářky Komenského v č. Didaktice kap. 11., zvláště pak v kap. 29, nemoha pak zašlým školám již pomoci, pomáhej nynějším pomocí Komenského. Nikdy nebude pozdě.

10. Zatím pak, prosím, nezapomeň na Jeremiášův pláč Komenského: »*Z našich* škol (hanba se přiznati! pravdu však vyznati i svědomí i přítomné předsevzetí nutí) řídko kdo začátky nějaké podstatné vynášel. Na čtenářství a písařství mládež naše vynakládala svá školská léta a na kouštěk při tom vokální muziky a arithmetiky. Uchytil-li kdo drobet latiny neb němčiny, to za zvláštní kořist měl, a v tom věk mladosti strávě, *dále a výše* někam jíti neměl kdy a nevěděl kudy, ba ani nerozuměl, že se jíti můž někam výše . . .« — »Předešlých let nad jiné špatněji školami opatřeni byvše, mimo jiné národy v stínu jsme stáli, a skrze to u cizích v pohrdání a posměchu byli, i úštipky rozličné snášeli, a ne bez příčiny. Nebo nejen jsme žádných slavných scribentů (spisovatelů), kteříž by lukubracími svými svět osvěcovati pomáhali, neměli; ale ani k domácím potřebám lidí dosti nebylo, k legacím a úřadům, v politii (politice) i církvi. Protož přišla-li jaká potřeba, k cizím jsme se obraceli, je do země vábili, penězi přeplacovali, s svou a celého národu hanbou, nýbrž škodou. Nebo cizí se mezi námi osazovali, sebe a ne nás vzdělávali, nás i jazyk náš zastěňovali, nýbrž tlačili. Naši mezitím vtipové, při mnohých nad cizí oněchno jadrnější, zavozovali se do marností, lhostejností, bujností, zahálek a neřádů rozličných, že vzpomenouti na to, čím panstvo naše, rytířstvo naše, městský i sedlský lid náš čas trávívali, hrůza mne podjímá. A tím co způsobeno? To, co vidíme. Přišly na nás hlavy rozum nosící; Hišpáni, Vlaši i jiní; přemudrovali nás, potlačili nás, rozptýlili nás, poplenili nás, protože jsme byli jako na onen čas Jeruzalém, holí a podpor svých, to jest reků udatných, mužů válečných, soudců a proroků, mudrců a rádců vtipných a výmluvných nemající. A kdyby Hospodin zástupů nebyl odjinud zavolal udatných reků svých, které sobě jako vypulerované střely byl přihotovil a v toulu svém složil, byli bychom v potlačení a pošlapání zůstali na věky! — A i tak, ač Bůh rozptýlil vichrem svým nepřátely naše, my však zůstali jsme jako boudka v zahradě tykvové; pustota ještě dobrých řádů tlačí nás. — Odkud to vše? jediné že jsme dobrého mládeže cvičení neměli, aby lidí k osazování obojího regimentu hodných dostatek byl; a neopatříme-li sobě toho, jisti buďme, že k stálému pokoji a bezpečnosti svých věcí my ani potomkové nepřijdeme.«

11. U kterého Bratra staršího ve službě byl, nevíme. Od něho také určen a připravován byl po domácku pro službu církevní. Tenkráte (1608) také přešel do škol latinských, a jako žáku neboli *akoluthovi* dáno mu bylo (ač není známo, v které synodě) jméno *Amos*, jakž dle Lasického v Jednotě byl obyčej. Jménem takovým naznačen býti měl dle jevících se schopností a vůle tušený pacholete směr a snažení příštího jeho živobytí.[7]

---

[7] [Však *J. Kučera* našel v archivě Uherskobrodském (dle »Nových zpráv životop. o J. A. Komenském« Čas. vlast. mus. olom. 1891, str. 61 nn), že po Martinu Komenském r. 1604 zbyli Markéta a *Amos* Komenský.]

12. A nebyl Amos náš, dí Criegern (na str. 9.)[8] třetímu z dvanácti menších proroků (okolo r. 790 př. Kr.) nepodoben. Dospěv věkem stal se »mužem prorokem«, jak jej nazval Raumer, neohroženě odkrývajícím vady a nedostatky školské, vědecké, náboženské a společenské, pevně věřícím v obnovení stánku církve boží a v sebrání národů rozptýlených pod korouhví evangelia Kristova. Jako pachole vychován jsa v rodině Jednoty bratrské, která po zničení Táborů vyrostla z volných jednot náboženských a spasení duše dbalých opravdově, jako strom z kořenů, jako řeka z pramenů se sbírá (1457.), zakládajíc se na víře prosté, zdokonalovatelné, nikoli hadáním, než skutky vyznávané, bližší později kalvincům reformovaným nežli luteránům, »jádru církve české», »v pravdě svatého mučeníka Husi potomkyni«, vychován byl prostě, přísně, přirozeně, v bázni boží a v kázni bratrské, ve vroucí nábožnosti, poslušnosti a šetrnosti k rodičům a starším Jednoty, s myslí odvrácenou od světa, obrácenou do světa a k Bohu. Býti »z kázně bratrské« (e fratrum disciplina) příslovím muže řádného a praktického znamenalo, a takovým byl po celé své živobytí.

13. Akademii pražské, zchudlé hmotně i duševně, kališnické jménem, luteránské duchem, Bratří dávno vyhýbali se. Tak ani Komenský nedovršil studií svých v Praze, než v *Herborně* v Nassavsku, kdež byl zapsán dne 30. m. března r. 1611, a v *Heidelberce,* onde jakožto Jan Amos Niwnizensis, tuto jakožto Jan Amos Nivanus.

14. Johannea herbornská otevřená z jara 1584 Janem Starším, hrabětem z Oranic, pro šíření ryzího reformovaného učení, pro dobrý řád a kázeň, pobožnost a pracovitost duchu bratrskému byla příbuznější, nežli akademie luteránská ve Vittemberce, hýřivostí, nevázaností a nedbalostí mládeže pověstná. Johannea záležela ze šesti tříd a čtyř fakult, mezi nimiž theologická byla nejpřednější. Bohosloví učili tři učitelé; jeden vykládal část bible, druhý (farář) učil bohosloví praktickému, maje zvláště zření k učením bludným, třetí čítal o dogmatice a míval cvičení v jazyku hebrejském i v běžném čtení bible. Všickni tři učili kázati a vyvraceti jinověrce. O třech hodinách odpoledne každé neděle tři vyšší třídy gymnasia mívaly cvičení biblická, všecky fakulty každé neděle disputace veřejné, bohoslovci pak dvakráte za týden kázání veřejná. Kromě nauk vyučováno bylo musice, šermířství, jízdě, jazyku francouzskému a vlašskému. Akademie měla tiskárnu, pro niž každý učitel každého roku něco sepsati byl povinnován. Jedna věc v Herborně nelíbila se Bratřím, zvyklým rovnosti: mládež, která scházela se tam ze všech zemí evropských — l. 1605 bylo tam 16 hrabat říšských a 50 jiných šlechticů — rozdělena byla na tři skupiny, dostávajíc k obědu více nebo méně jídel, více-li nebo méně platil. Od l. 1596 přicházeli do Herborna také Čechové; Komenský přišel za rektora Volfganga Ficina.[9]

15. Činnost bohoslovců heidelberských byla Bratřím dávno velmi dobře povědoma nejenom katechismem heidelberským, než i pro bývalá poselství k Bratřím z Heidelberka. Církve evangelické zajisté, zřekše se v kusech víry

[8] *H. F. von Criegern,* J. A. Comenius als Theolog.
[9] Dušek v Orloji (kalendáři) 1872, 7—19.

auktority římské a za jedinou auktoritu písmo postavivše, v řádu a kázni od mocností světských všelijak byly určovány a obmezovány. Jako pak Calvin (l. 1533) Bratřím byl povděčen, že mu vzorem byli ve spořádání církve ženevské,[10] tak bohoslovci heidelberští, když kurfiřt Fridrich církev svou chtěl uvésti v lepší řád,[11] dvakráte poslali k Bratřím do Čech, aby na místě spatřili celé jich církevní zřízení. »Nemohu říci,« Olevinus psal dne 6. m. září 1574, »jak vysoce vážím si díla Páně, jež ne toliko počal v církvích vašich, než i po tolik let dokonává.«[12] Biblí čtyřjazyčná Benedicta Arty Montana, l. 1572 v Antverpách vydaná, a překlad latinský Frant. Junia a Imanuela Tremella, brzy potom v Heidelberce vytištěný, byly příčinou, že bohoslovci bratrští z původních jazyků na jazyk český vyložili písmo sv. a dali literatuře biblí kralickou šestidílnou. I o heidelberské akademii (založené Ruprechtem I. l. 1386) šla dobrá pověst, a Hubert Languetus, poslanec kurfiřta saského, psal dne 10. m. ledna l. 1574, že v ní byla lepší kázeň nežli ve Vitemberce.[13]

16. S Komenským studovali v Herborně dvě hrabata polská z Ostroroga, když pak tam docházel Komenský, odcházel Mencelius, s nímž později svedla jej v Sprottavě proroctví Kotterova. V Heidelberce před l. 1598 Ladislav Velen z Žerotína byl na studiích; tam také Hynconius l. 1612 zavedl mladého Jetřicha z Žerotína ke kurfiřtu Fridrichu V., později na čas králi českému, u něhož pan Karel z Žerotína měl mnoho známých, jakož i při dvoře anglickém. Fridrich V., svěřiv jej péči Jana Albrechta z Solmsu a hofmistru svému z Schönbergu, v zámku příbytek mu vykázal.[14] Nebyl tedy Komenský v Heidelberce z Moravy sám.

17. »Pamatuji se, jakých strastí jsme pocítili v *slovnících*, když před nás házena slova, řečení a přísloví na hromadu naházená, a v mluvnici *řecké* hned po alfabetě *rozdíly nářečí* a t. d. a my ubozí, nevědouce naprosto, co se děje, byli jsme celí ohromeni a zaraženi.«[15] I na bezmethodnost tedy akademií německých smutná upomínka! Že Komenský ve věcech filosofických, theologických, jazykových i ve věcech jiných vědomostí dosáhl hned za mládí obratnosti neobyčejné a samostatné, všecky jeho spisy dosvědčují. Že zabýval se také v Heidelberce *hvězdářstvím*, toho důkazem je, že l 1614 dne 17. m. ledna původní rukopis Kopmíkova arcidíla koupil za slušnou cenu od vdovy po Jak. Christmannovi (jemuž náležel rukopis ten od 19. pros. l. 1613. — Kom. podepsán tu Nivanus; rukopis ten nyní v knihovně Nostické

---

[10] Calvinův list v Č. Č. M., 1883, 5 9 v pozn.

[11] V Heidelberce reformací počala l. 1546. Katechismus heidelberský vyšel 1562.

[12] Eccles. slavon. historiola.

[13] Minus est ibi licentiae quam Vittebergae. Gindely, Gesch. d. böhm. Brüder, II., 175., Anm. 142.

[14] Karla St. z Žerotína listové psaní jazykem českým, III., 101., 113., 118., 119. O Ladislavu Velenovi z Žerotína dovídáme se z listu p. Karla St. z Žerotína ze dne 18. m. srpna 1618, jímž poroučí témuž kurfiřtu Fridrichovi pacholátka (junge Knaben) téhož p. Ladislava Velena na vychování k němu do Heidelberka poslaná, v němž klade se, že otec jich Lad. Vel. »vor ein etlich und zwanzig Jahren« u strýců Fridricha V. v Heidelberce byl vychován. Chlumecký, Carl v. Žerotín II. (Beilagenband) v Brně 1879, 221.

[15] Meth. ling. XI, 27.

v Menším Městě pražském). Koprník (prý) nové své hvězdářství z důvodův optických sestrojil slušně, avšak nedopouštějí to žádným způsobem fysické zásady nezvratné pravdy:[16] pročež neuvěřil mu Komenský nikdy, jak při »Fysice« dolíčíme.

18. Komenský, jsa mysli tklivé, vtipu bystrého, obrazivosti živé a do poslední chvíle učelivý, odevšad poučení přijímaje a ve svůj smysl a soustavu obraceje a jim přizpůsobuje, tak že, ať mluví o čemkoli, ať koná cokoli, vždy a všude všecko z téže mysli osvícené, z téhož srdce Bohu oddaného líbezně a harmonicky řine: hned za studií, co dříve zanedbáno, dohonil, ano vnímavostí svou samostatnou v poznávání a pojímání věcí věk svůj předhonil, a jsa žákem sám sobě nejlepším mistrem byl.[17] Pilným rozvážným čtením pamět svou šířil a sílil, a ze všeho výpisky a výňatky prakticky si ukládal, tak že mu i v stáří hravě na snadě byly citáty a konkordance biblické i z otců církevních i ze spisů starých klassických, ze všelikých historií, z filosofií i ze spisů souvěkých. Hned za studií *Seneku* nad jiné si oblíbil, řídě se jím při svých pracích. »Tak hluboce utkvělo mi hned zprvu heslo Senekovo: *Možná-li jedním dechem přeskoč tento vrch*, že práce své větším dílem s takovým chvatem vykonávám,« napsal o novém létě 1657.[18]

Avšak nechajíce zatím stranou jiné muže, jichž snahy a spisy Komenskému byly ostnem nebo příkladem, aby promluvil si o nich sám na svých místech, dotkneme se ihned působení v něho dvou jeho učitelů, životopiscům buď neznámého, nebo od nich nepochopeného, nebo i upíraného, jehož stopy shledáváme ve všech spisech Komenského, bez něhož mnohým výjevům v životě a dílech jeho nelze pravě rozuměti. K němuž přiznal se sám veřejně teprve v posledním spise svém před smrtí *tištěném*, De zelo sine scientia, 1669:

19. »Byl jsem žákem nábožného bohoslovce Piscatora (jinde »učitelem milovaným« sluje) a velikého — ale křesťanského — filosofa Alstedia (hned ve Fysice 1633 hlásí se k němu jako k učiteli) po celé dvouletí v letech 1611, 1612, 1613, od nichž slyšel jsem poprvé o těch církve útěchách, o *sabbatu lidu* božímu zbývajícím, aniž jinému po těch 58 let (1611—1669) mohl jsem se naučiti z písem ani odjinud. Ale mlčel jsem *veřejně* až posud...«

---

[16] Prodromus § 26.

[17] Další běh vědomého a neunavného života ukáže, čí posouzení povahy Komenského pravější jest, Criegernovo-li (Com. als Theolog, str. 2.) nebo Kleinertovo (Theolog. Studien u. Kritiken, 1878 (seš. I., str. 46.). Criegern dí: »Velikým učencem jistě byl: nikoli myslitelem samostatným, nikoli duchem tvůrčím, avšak mužem vědění encyklopaedického, který až do konce života svého s pilností neunavnou učil se ve všech oborech a mezi všemi snahami o vzdělání člověčenstva kladl nejvýše snahy své pansofické, jak je jmenoval; methodikem byl, nemajícím sobě rovného.« Odpor v úsudku tom každý sám si najdeš.

Kleinert: »Jestiť Komenský (na roli asketické své činnosti literární jako v pracích svých didaktických a pansofických) řídký zjev naturelu nejvýše čilého a vnímavého, karakteru stále učelivého i stále se vzdělávajícího, uhlazujícího, který však, poprvé vystoupiv, předstupuje již se všech stran tak zakulacený a dokonaný, že vztahují se proměny a pokroky jeho skoro všude toliko k formě, nikoli k podstatě duševného jeho bohatství a bytosti.«

[18] Opp. did. IV., 10.

20. Z toho nade vši pochybnost zřejmo, že Piscator i Alstedius byli v Herborně Kom. *učitelé*, a že jimi přiveden byl k *chiliasmu* neboli *millennarismu*, t. j. k víře v tisícileté trvání říše Kristovy skrze evangelium. Víra ta Komenskému byla zrcadlem, v němž obrážely se mu události strastného života; byla mu zvláště později pružinou k trpělivosti a činnosti vytrvalé, čím více viděl blížiti se počátek té říše. Nikoli nedůvodně tedy G. H. Rieger [19] Komenského náklonnost k proroctvím působení Alstediovu přičítá; chiliasmem zajisté víra v zjevení a vidění, hlásající potření nepřátel církve boží, pevně podporována byla, utvrzujíc naději ve zlatý věk chiliasmem vykouzlený.[20]

21. Za kosmopolitického humanismu bývalo akademických studií dovršením *cestování* a býval muž učený všude jako doma.[21] Která města viděl, kterých mužů poznal Komenský za krátkého svého cestování, buď sám nebo mladého pána moravského provázeje, není povědomo. Že spatřil l. 1613 poprvé *Amsterodam*, »perlu měst, okrasu Nizozemí, potěšení Evropy«, po čtyřiceti čtyřech letech sám připomíná.[22]

Snad odtud i na moře se pustil. Vrátiv se do Heidelberka roznemohl se, potom pak odebral se Prahou pěšky na Moravu.

22. Že byl jiného ducha syn nežli humanisté, mazlící se s latinou jako s panenkou (adamata nympha), jazyky pak *národní* za nevzdělavatelné a neozdobné pokládající, hned za studií ukázal. Napsal o tom l. 1661 nakladateli svému Montanovi:[23] »Nejprve osvědčuji, že *latině* psáti něco, ovšem pak vydávati nikdy nebylo úmyslem. *Národu* toliko *mému* abych hleděl prospěti knihami některými jazykem *mateřským* složenými, hned jako jinocha pojala mne žádost, aniž opustila mne po těch 50 let (1611—1661).«

Že většinou psáti musil *latině*, toho smutné byly příčiny, pošlé z národu českého rozptýlení.

23. V jiném zajisté světle Komenský spatřoval »zlatý věk« (I, 10). Proto dovršuje vzdělání své encyklopaedické, ve všech oborech důkladné a samočinné, hojnosti a vlastnosti jazyka českého poznati a literaturu knihami *věcnými* zásobovati se strojil, aby lid český v ničem nebyl bez rady a poučení.

24. »Přede vším, abych se stal jazyka mocným,« Komenský píše Montanovi, »l. 1612 (meškaje v Herborně), ke skládání Pokladnice jazyka českého (Thesaurus ling. bohemicae) přikročil jsem, t. j. slovníku nejplnějšího, mluvnice zevrubné, úsloví, ozdob a důrazností, přísloví. Sbíraje pak to pečlivě, doufám,

---

[19] Alte u. neue böhm. Brüder, 721.

[20] Criegern (372) upírá, aby tu Alstedius přímo byl působil v Komenského, ano z jediného prý místa v české Didaktice souditi nelze, že by Komenský byl chiliastou. Dalším vypravováním jiného nabudeme přesvědčení.

[21] Známo jest Sturmovo o humanistech povědění: »Nikam mezi národy nepřijdeš, kde by latinského přítele nenalezl, aby pocestnému cesty neukázal.«

[22] V dedikaci sebraných svých spisů, napsané 12. Cal. Januar. 1658, tedy dne 21. pros. 1657.

[23] Epistola ad Petrum Montanum 10. Dec. 1661, 73. Primum autem protestor, mihi latine aliquid scribendi, nedum edendi, nunquam fuisse consilium. Genti solummodo meae ut concinnatis vernaculo sermone libris quibusdam prodesse quaererem, mox juvenem incesserat libido, nec deseruit per istos 50 annos: ad alia nonnisi occasionibus delatus fui.

že jsem dokázal toho, čeho nevím, dokázal-li v *jazycích obecných* někdo. Přičiňoval jsem se zajisté k tomu, aby všecko s latinou bylo souběžné, souladné k vyjádření slov, řečení, úsloví, přísloví, povědění s jednostejnou ozdobností a důrazností (vlastní vlastně, tropické tropicky, starobylé (antiquum) starobyle, žertovné žertovně, příslovné příslovně atd.) a to tak, kdyby nejlatinštější kterýkoli spisovatel v mateřského měl býti převeden, s podobnou ozdobností aby mohl býti převeden, a naopak.«[24]

Slovník ten měl zároveň býti vzorem jiným jazykům národním, k jichž pěstování a zvelebování Komenský stále vybízel.

25. »Pojav tedy naděje v jazyka otcovského v jasnost přivedení, jal jsem se na to pomýšleti, abych k *dílu hlavnímu* (opus principale) přistoupil, v němž by věci veškery tak sepsané byly vyloženy, aby lidé naši, v kterékoli věci by bylo potřebí poučení, doma je míti mohli, *jádrem knihoven* jsouce opatřeni. Amphitheatrum universitatis rerum (Divadlem veškerenstva věcí) nazval jsem je, srovnav je v 28 knih.«

Měla to býti *encyklopaedie věcná,* soudíc pak dle knihy *druhé,* hotové, avšak ztrávené ohněm r. 1656, zahrnovavší v sobě 125 kapitol, nadepsané *Naturalia* (věci přirozené), domýšleti se lze, že *Amphitheatrum* mělo v sobě obsahovati *široké,* české vypsání všeho toho, čeho později do Brány jazyků bylo položeno vyjmenování (nomenclatura): tedy odbory technické, sociálné a j. Theatrum divinum a p. sem nenáležejí.[25] Tak soustavně, prakticky a vědecky na zvelebení osvěty, jazyka i literatury mezi Čechy před tím nikdo nepomyslil, a bylo by dílo Štítným slavně počaté ve zprostonárodňování nauk jazykem *národním* Komenským i v obor *realií* přivedeno, že by viděli nás národové »před sebou«, kdyby šťastnější hvězda byla zářila jemu i jeho národu.

26. Komenský, oddav se bohosloví, oddal se mu cele. Mezi lety 1611—1615 neobyčejné nabyl obratnosti v písmech, jež pronikal srdcem i rozumem v souvislosti harmonické. Zabral se do Otců, mezi nimiž obliboval si zvláště sv. Augustina (Augustinus augustissimus), do apologetův a dějin církevních. Čta Filipa Hornaea O pravosti víry křesťanské uvěřiti nemohl, proč by u Sibyll měla býti hledána o Kristu svědectví zřetelnější, nežli u proroků israelských, tak že klade jej Daniel Zwicker *svévolně* mezi Sibyllisty. V touž dobu (1615), nevíme z jakých příčin, složil již první český spis, O andělích.[26]

---

[24] Takovými-li pravidly bude říditi se slovník německo-český, jejž chystají na Moravě, nemalým dobrodiním a nejlepším »Brusem« jazyka našeho bude.

[25] Theatrum divinum nečetl ani Ungar, tím méně Adelung, a přece přičítali je Komenskému. Palacký pak l. 1829 (Monatschrift, 361) napsal, že složil je Br. Matouš Konečný, a »Vlastimil«, svaz. 7. (1842) omyl ten opakuje (v Jirečkově Rukověti I. 382).

[26] V listu k Montanovi (1661) Kom. o spisku tom zmínky nečiní, protože již nesrovnával se s jeho obsahem, uvěřiv proroctvím zvláště Drabíkovým. Teprve l. 1669 bráně sebe a chiliasmu svého proti Maresiovi spisem De zelo, dotkl se první té své práce, jejíhož jádra teprve odtud poznáváme, jinak nic o ní nevědouce. Píšeť tu Kom.: »Pokud mne se týče, svědkem jest mi Bůh a svědomí a knížečka *O andělích,* hned před 54 lety (tedy l. 1615) národním jazykem ode mne sepsaná (libellus de angelis, jam ante annos 54 vernacule a me scriptus), že jsem byl téhož mínění, jež zastával jsem důvody, že není již žádných zjevení; předstírají-li pak se andělská nějaká vidění, sluší je pokládati buď

27. Vrátiv se l. 1614 na Moravu, byl 22 let a nemohl hned zřízen býti na kněze. Pozván byv moudrým, bohatým a šlechetným ochráncem Jednoty bratrské, panem Karlem Starším z Žerotína, nejv. hejtmanem markrabství moravského (1608—1614), do Přerova,[27] v správu a řízení hlučnější školy bratrské (na Brabance na pravém břehu řeky Bečvy) uvázal se. Jakou reformu ve škole té před se vzal Komenský, není povědomo; že zavedl do ní realie ze zamýšleného Amphitheatru (I. 21), i ze snah jeho pozdějších domysliti si lze. Pro velikou tehdáž důležitost jazyka latinského jakožto učeného jazyka obecného, maje v čerstvé paměti, jakého učením tím zakusil mozolování, ihned o tom přemýšlel, kterak vyučovati mu snadněji a jistěji, a sepsal Snadnější mluvnice pravidla (Facilioris grammaticae praecepta), později (1616) v Praze vytištěná, o nichž kromě zprávy Komenského nevíme nic, nežli že byla účinkem spisu Volfganga Raticha De studiorum rectificanda methodo consilium, jejž Komenský v Herborně četl hned po jeho vyjití l. 1612 i akademiemi jenajskou a giessenskou zvláštním spisem roztroubení,[28] když Komenský pacholatům k studiím »cestu měkčí« jal se vyhledávati.

28. Dne 26. m. dubna 1616 o synodě v Žeravicích Komenský zřízen byl na kněžství — zároveň s Mikulášem Drabíkem.[29] »Pastýřem církve (1616) byv učiněn a přinucen pře líčiti a příhody svědomí, sepsal jsem Listové do nebe, t. j. chudých utištěných volání do nebe«, knížku l. 1617 v Olomouci vy-

---

za smyšlénky lidské nebo za klamy ďábelské. Že pak o věcech těch jinak později mne poučiti zalíbilo se Bohu, měl-liž jsem býti odbojníkem proti vidění nebeskému, jak mluví o sobě Pavel v Skut. ap. 26., 19. Nikoli, že bych sám míval nějaká nebeská vidění, než že líbilo se Bohu přivésti mě k osobám, které mívaly je, a překonati mě pravdou věcí samých i vložiti na mne konečně břímě, abych vydal je, já pak konečně poslechl jsem po několikaletém zdráhání a božím mne trestáním. »I v Přídavcích ku »Praxis pietatis« (IV. Rozvažování o smrtelnosti člověka ještě mladého) k prvotní své víře o andělích se hlásí: »Neposýláš nás k navštívení ani poslů svých, andělů, abychom vždy od nich aspoň o tobě slyšeti mohli. Než necháváš nás tu právě samých na světě s těmi nerozumnými tvory, s nimiž my obírajíce se, sami rozumnosti pozbýváme, a zastěňováním jejich tratí se nám světlo ku poznání našeho dobrého.«

[27] Přerovští koupili si město své l. 1596 za 52.000 zl. od pana Jana z Pernštejna. Že pak nebyli městem královským a trh ten nemohl jim býti vložen do desk zemských, zboží to prodali panu Fridrichovi z Žerotína, který jim vyplatil 80.000 zl. a sňal s nich velikou část břemen na školu, zbor a kostel, propustiv je z mnohých povinností poddanských. Vinc. Brandl, K. St z Žerotína, Listové psaní jazykem českým, I, 167 pozn. 3. Po smrti Fridrichově pan Karel Starší dědil zboží přerovské (1598), a Přerov zůstával pod Žerotíny od l. 1595—1690. Nový zbor l. 1551 Bratřím odevzdán, 1579 rozšířen a povýšen. Pam. X. 845. L. 1874 v Přerově na Hořejším městě od učitelů moravských Komenskému postaven památník díla Seidanova v Praze.

[28] O Ratichovi dí Kom., že v didaktice »nejprvnější led prolomil«. Vytrubovači methody jeho byli Jach. Jung a Krištof Helvich, zvláště pak Helvich, který prý naléval mládeži do hlavy umění, jako na podzim víno do sudu. Dle vyjádření jeho každý prý methodou Ratichovou za rok nebo, bylo-li na spěch za půl roku (3—4 hodinami denně) mohl naučiti se jazyku cizímu veseleji nežli mateřskému. Raumer, Gesch. d. Paedag. (5. vyd. 1877), II, 8 sld.

[29] Jaroslav Goll v Č. Č. M. 1874 266.

tištěnou[30] a o níž není známo nic podrobnějšího, tak jako nevíme posud, kde byl Komenský nejprve pastýřem církevním.[31]

29. L. 1618 poslán byl do Fulneku k »nejrozkvetlejšímu« zboru bratrskému na Moravě, kamž mladší bratří byli dáváni »na němčinu«, za pastýře církve i za správce školy nedávno tam zřízené. Tu, jak za to máme, prožil tři léta nejblaženější svého živobytí. Škola fulnecká (Velká škola) pocházela z té doby předbělohorské, kdy závodila mezi sebou města česká i moravská v *stavěni* úhledných i nádherných škol. Stála vedle kostela, jsouc o jednom patře, a byla Komenskému i žákům milým přebýváním.

Odtud chodilo se, snad již tenkráte, stromořadím lipovým k hradu, stojícímu dosti vysoko nad městem a úrodným údolím, odkudž je krásný rozhled k Ohře, Radhostu a Tatrám.

Nedaleko hradu jest lesík březový a bukový, žákovským (Schülerbüschel) zvaný, kam prý Komenský žáky vodíval a je tam učíval, tak že tehdáž již sám vykonával skutkem, co později radí v Didaktice: neučiti auktoritou z knih, než z věcí, z nebe i země, z dubů a z jedlí se domýšleti, t. j. ať sami zkoumají a ne na cizích toliko zprávách přestávají. *Zbor,* v němž Komenský kázal po německu, stával na předměstí, a bylo více domů pro sestry a pro bratry z doby Komenského;[32] Komenský byl stádci svému věrným pastýřem a ne toliko upřímným rádcem ve věcech spasení, než i zkušeným vůdcem ve věcech hospodářských. Času zimního přinésti dal z Uher několik úlů, postavil je v zahradě za zvonicí a vyučoval včelařství, ve Fulneku prý dotud neznámému. Se včelami ze Slovenska přišla snad i *manželka* Komenského.[33]

30. Když Bratří fulnečtí k radě Komenského příbytky své ozdobili obrazem *beránka*, říkali jim proto »Lampelbrüder«, Komenskému pak pastýř beránků, »Lampelhirt«, pro mírnost pak a laskavost svou i k jinověrcům takové úcty požíval, že se stalo ve Fulneku příslovím, že nemá žluči pastýř beránků. Svědkem vlídnosti té byl prý »vysoce ctěný a v Bohu milovaný pan soused« kanovník řeholní Karel Josef Weldemann, muž nerudný a popudlivý, s nímž Komenský l. 1619 časté míval prý rozmlouvání o věcech církevních a časových, a to zhusta tak, že odešel Komenský, jakmile měl okoušeti řeholníkovy letory horkokrevné, mínění pak své a přesvědčení klidně doma písemně dokončil.

Dopisů takových německých zachovalo se přepsaných sedm, majících

---

[30] Zprávy o spisech, není-li jmenován pramen jiný, vyňaty jsou z Kom. autobibliografie Epistola od P. Montanum.

[31] J. Beránek v »Nástinu života« Kom. při správném vydání české Didaktiky 1871 poslal Kom. do Olomouce, kde byla tiskárna, v níž Bratří tiskli potají, ale žádný zbor; v Dekretech pak bratrských jediná jest zmínka o Olomouci, na str. 163 k r. 1545: »Listové naši k Němcům a jejich k nám aby od Br. Martina dáni byli k vytištění v Holomouci, však s opatrností bratru Martinovi vědomou.

[32] Vlastimil VII. (1842) 273, Vinc. Brandl, kniha pro každého Moravana, 1863, 324.

[33] Kom. měl příbuzné na Slovensku. Navštívil je l. 1650. Nevíme, z které byli strany. Z Komenského listu, daného dne 11. února 1649 Effroniovi, jde na jevo že zeman slovenský z rodu Laneciův, spřízněného s rodem Mariasů de Mariasfelda, nabízel Komenskému dcerušku svou ještě mladou za nevěstu.

podpis Comenius, pastor ecclesiae et rector scolae, a datum 1619 — třetí datován dne 27. m. března 1619.[34]

31. Avšak sečteni byli ve Fulneku šťastní dnové.[35] Po porážce vojska stavovského na Bílé hoře (8. list. 1620) zástupcové bratrští v konsistoři pod

---

[34] Za opisy listů těch děkujeme laskavosti p. Vinc. Brandla, moravského archiváře zemského. Komenský by byl sotva nastoupil na themata taková, a kdyby jich důležitost byl seznal, odpověděl by na ně způsobem svým dokazovacím česky nebo německy veřejně, nikoli tak jako na schovávanou, aby nějaký pantáta mohl pochlubiti se řádky panáčka nějakého svobodomyslného. Němčina jest mladší nežli doba Kom. Že myšlénka hudby církevní shoduje se s myšlénkou Kom., náhoda, nevíme, proč by otázka ta řeholníka rozdurdila, aby byl pan »rector scolae« musil domů utéci. List první obsahuje ukončení rozmluvy, ochuravěním Komenského přerušené, k níž dalo příčinu upálení dvou starých čarodějnic ve Fulneku. Kouzelníci bývali prý hned za Starého zákona, neboť Bůh kouzelnictví zapovídal. Bývali vždy lidé, kteří chtěli zneužívati jména božího na škodu lidskou, jiní pak, kteří uměli více nežli současníci, za čaroděje zapsané ďáblu byli pokládáni. Wollen wir also Gott die Macht lassen, die Geschöpfe gegen die Unfälle des Teufels zu schützen; wollen wir das grosse Werk der Erlösung nicht ganz herabwürdigen, wodurch dem Teufel die noch übrige Macht ganz entnommen worden ist . . . Wir wollen Gott bitten, dass er die Herzen der Menschen erleuchte, damit sie das Joch des Aberglaubens endlich einmal abschütteln und Gott allein die Ehre geben.

Listem druhým opírá se proti dotěravosti kněží některých, čímž stav jich bývá profanován. U některých národů neukazovali se kněží a jako za bohy jmíni byli Čím řídčeji kdo bývá viděn, tím vzácnější bývá, jako biskup, když někam zavítá. Kazatelé nyní od církví opatření své mají: netřeba jim choditi návštěvami, leda bude-li zavolán. Zvláště mniši častěji přicházeli do domů. Kom. zprvu divil se zvláštní té horlivosti, jako za to měl, ale brzy viděl, že přicházeli prý k vůli plným stolům a dobrému vínu: k chudým nechodil nikdo.

List třetí, proti líbání rukou čelí. Kněze v poctivosti míti sluší, ale jiným způsobem. Komenskému před desíti lety (1609) žebrák ruky políbil, a šeredná prý z toho byla vyrážka, která by dalším líbáním se byla rozšířila.

List čtvrtý, proti opíjení se kněží a proti přijímání lidí mladých do kláštera. Meine Zöglinge lassen mich nicht weiter schreiben, sie rufen mich zur Schule (sotva!).

List pátý, proti vstoupení do kláštera jinocha 16letého.

List šestý, proti hlučné hudbě církevní, která odvrací od pobožnosti a znesvěcuje se, když užívá se týchž nástrojů v kostele i v hospodě — názor pravý bratrský a odjinud známý.

List sedmý, o lásce bratrské k bližnímu. Bratři neobtěžovali jinověrců (čehož dokázali zvláště za prvních let vyhnanství svého).

Kromě toho Komenskému přičítá ústní podání kratičké rozprávky německé o manželství kněžském, o slibech klášterních, denní závět člověka, nad to pak píseň:

Aba lieber Vater höre,
Wenn dein Kind gegen Himmel schreit,
Rette deines Namens Ehre,
Denn du bist voll Gütigkeit.

Konec:

Dein ist Reich und Kraft und Ehre
Amen, grosser Gott erhöre.

[35] Na pobožnost, přívětivost a včelaření Komenského nezapomněla pověst lidu fulneckého, jak přesvědčil se Palacký, a posud němečtí Fulnečané jméno Komenského u veliké mají poctivosti, a stará studna, z níž píval Kom., posud lidi občerstvuje. Felix Jaschke, měšťan fulnecký, l. 1811—1829 kroniky a pověsti fulnecké sbíral a opisoval do dvanácti

obojí a Adam Hartmann, kazatel kaple Betlemské, rozplašili se dříve, nežli na ně byli vydáni mandátové císařští. Událost ta příčinou byla Komenského spisu, v němž vypravuje sám: »Znamenaje, že sbírají se mračna protivenství (blesk zajisté blýská dříve, nežli uhodí), sepsal jsem *Předběžná* napomenutí proti svodům Antikristovým (Retuňk), dílo slušného objemu, neuveřejněné tiskem, pro opravy staršími činěné, pro porady a odklady, pro nastalou záhubu samu, ale rozličných lidí rukami přepisované rozličně.« V opisu musejním skladatel o sobě dí: »Já kdož jsem, jenž tebe retuji, na to se neptej: boží slávy hledám a ne své, žádosti spasení lidského a ne pověsti jména svého.« [36] Shledáváme to ve všech skutcích i spisech jeho.

32. Když r. 1621 vojsko španělské osadilo a vyplenilo Fulnek, celá Komenského knihovna uchvácena byla i se škartami didaktickými, obsahujícími výsledky přemyšlování v Přerově počatého, Komenský pak odehnán byl od zboru fulneckého, buď před vydáním mandátu císařského nebo hned po vyjití jeho. První zajisté mandát, vypovídající kněze evangelické ve třech dnech z Prahy, v osmi pak dnech z Čech i z ostatních zemí královských, vydán byl dne 13. m. prosince l. 1621, patent pak ze dne 29. m. října 1622 i německé kněze evangelické, jimž vzhledem ke kurfiřtu saskému bylo popřáno poshovění, ze země vyhostil.

33. O tom prvním utrpení a zbožné útěše v něm Kom. píše: »Odpuzen byv od církve své (hned mezi prvními l. 1621) sepsal jsem rozprávku O dokonalosti křesťanské, hledě sobě i jiným světle ukázati, že celá dokonalost křesťanská záleží v *konání a snášení ve všem vůle boží.* My lidé mdlí, nepodrobujeme-li se jí sami a nebýváme-li sladkostí božských zaslíbení přivábeni, bývá dílo dobroty boží, že křížem k tomu býváme přiváděni atd.« [37]

---

svazků foliových (nyní v Brně), později pak R. Fischer, fysik městský, podal u veřejnost, čeho ve Fulneku mohl doptati se a dověděti. Že pak památka Komenského stále obnovuje se ve Fulneku, toho hlavní příčinou jsou časté pouti z Gnadenfeldu osady Ochranovských v pruském Opolsku, z Angličan i ze severní Ameriky. Ochranovští zajisté nezapomínají, odkud pošli, Fulnečtí pak v hrabství yorkském v Angličanech, mezi Leedsem a Halifaxem, vědí, že jsou potomci vystěhovalých Fulnečanů moravských.

[36] Opis musejní (z r. 1639) věrněji klade a srovnaleji s listem k Montanovi nápis toho díla, nežli přepis v knihovně univ. pr. (17. H. 31.): Retuňk proti Antikristu a svodům jeho, kteříž v těchto zarmoucených časích mnohým ku zahynutí nešťastně se rozmáhají, a ne jedněch odstupování se děje, těm pak, kteříž by duše své retovati a před zahynutím vystrahnouti chtěli, poslaný od jednoho z milovníků Ježíše Krista. Ku konci připsáno: Restauratum ad laudem et gloriam Dei aedificationemque bonorum et confusionem malorum ad annum 1627 die 20. Martii, kteréžto druhé vydání rukopisné nejspíše bylo rozmnoženo přídavkem: »Promluvím k jesuitům a jiným církve papežské služebníkům.« Srov. Hanušovo čtení v král. čes. společn. nauk dne 30. m. března 1868. (O Vídeňském rukopise Retuňku F. Menčík v Národních Listech 1892.)

[37] Přemyšlování o dokonalosti křesťanské, kterouž Bůh vyvoleným svým v slovu svém ukazuje, duchem svým vnitř vnuká a ji v nich k nevypravitedlnému potěšení rozličnými odpornými věcmi rozněcuje a k plnosti přivodí (Luk. 10. 41. 1. Kor. 12. 31.), dle zprávy Komenského tištěno bylo v Praze 1622, tedy v tajné tiskárně. Pořad věcí dvanácti kapitolami jest tento:

1. V čem dokonalost křesťanská záleží (každý v boží škole vycvičený a skrze Ducha pravdy znovu porozený člověk to sám v sobě najde a vyzná, že pravé křesťanství a libá

34. Podnesť by bez mnohých znamenitých knih a spisů bylo, a mnohé srdce bez nábožnosti zůstalo, kdyby zármutku a protivenství nebylo.« Komenský dí v kapitole 10. svého dotčeného Přemyšlování o dokonalosti křesťanské, jímž počíná celá řada nábožných mystických rozjímání, pocházejících ze zármutku

---

Bohu služba ne na samé známosti Boha a povědomosti věcí jeho, ale také a více v skutečném činění vyjevené boží vůle, v ostříhání svatosti, bez níž žádný neuzří Pána, záleží).

2. Jak se člověk k hledání a dosažení dokonalosti působovati a připravovati má.

3 O milování Pána Boha, odkud se v srdcích zaněcuje. (Dvěma se praménky do srdcí vpouští: »skrze poznání divné božské dokonalosti, kterouž on sám v sobě má« a »skrze rozjímání přeštědré dobroty a lásky, kteráž z něho na nás vyplývá«. — »Co se prvního tkne, povaha srdce našeho jest, že se láskou ke všechněm těm věcem, kteréž samy v sobě pěkné a libé jsou, kloní, buďte ony duchovní neb tělesné. Proč sobě Eva zapověděné ovoce zachutnala? Proto, že bylo na pohledění libé. Proč Jakub Rachel více miloval než Liu? Proto, že v očích jeho pěknější byla. Proč Šalamoun za moudrost žádal a ne za bohatství aneb dlouhověkost? Proto, že ji za věc zvláštní, ušlechtilou držel. A tak summou, co zvláštnějšího a krásnějšího, to srdci našemu milejší. Mysl tedy pobožného a vyvoleného člověka, když Boha a jeho nestvořenou bytnost rozjímá, vyrozumívá, že tam jest nevyzpytatedlná jakási čistota, krása ušlechtilost, sláva i radost, čemuž podobného v světě nic nenachází. Protož mu se srdce hned tam obrací a jiné tyto věci, jakož špatnější za hřbet stavějí, tu v Bohu skrytou krásu sobě chutnati a po ní dychtiti začíná.)

4 Jak vroucí láska k Bohu býti a čím se pronášeti musí. (Dělej Pán Bůh s milovníkem svým, co dělej, přece mu on do rukou leze, lásky se od něho naděje a láskou jemu odměňuje.)

5. Jak se milování Boha i na bližní rozplývati musí. (»Bůh zavázav nás k věčnému sebe milování a věda mezi tím, že my snažnostmi svými nic jemu napomoci, ani lásky skutkem dokázati nemůžeme, — — — vystavil nám na místě svém bližního našeho a cele se v tom vysvětlil, co se někomu z nejmenších jeho činí, že se jemu činí, a že na milování Boha a bližního našeho všecken zákon záleží a proroci. A protož my každého bližního svého jakožto obraz boží uctivě milovati a vážně ne jinak, než jak by Bůh v něm byl (jakož jest), k němu a před ním sobě počínati máme, společného pokoje a vzdělání vždycky šetříce. Sic jinak láska, kterouž se k Bohu míti pravíme, ničímž bude daremná toliko chlouba a domnění.)«

6. O povolném se Bohu, k přijímání od něho na světě čehokoli, poddávání. (»Jakož na moři zvláštní umění ne tehdáž lodí spravovati, když jasno a ticho, ale tehdáž, když se strhnou větrové, bouři strašlivou působí a lodí od násilí vln sem tam se zmítá: tak podobně ne to jest největší umění v čas štěstí se pánem Bohem býti spokojenu, v něm se těšiti a jej chváliti [nebo to že snadné jest, ďábel před Bohem vyznal], ale v čas zármutku a pokušení, v čas těžkosti a bolesti Bohu se podkloňovati a v něm stálé kochání míti, to jest umění nad všecko umění a nevyhnutelně potřebné pobožným. Není zajisté žádný z vyvolených, jehož by do školy kříže neposýlal časem pán Bůh «)

7. O pokorném nemoci snášení.

8. O dobrovolném chudoby podstupování.

9. O trpělivém potracení milých přátel a siroby snášení. (»Nejdražší na světě klenot že jest věrný přítel i pohané říkali, i Sirach tvrdí, i skutek ukazuje Zvláště pak manželé, sebe upřímně milující, kteříž jedno srdce ve dvou tělích nosí: a protož ztráta milého přítele jest nad jiné ztráty těžší, a když manžel jeden od druhého skrze smrt odtržen bývá, tak to bývá, jako by srdce na dvě roztrženo bylo. Zármutek takový smrti se rovná, nýbrž ještě, když ještě malé a neodchovalé dítečky před rukama jsou, na něž kdykoli pozůstalý z manželů pobožných pohlédne, srdce se mu žalostí zalévá. Ale což činiti? I tu se vůle člověka vůli boží podkloňovati musí, poněvadž on nechce než sám všemi věcmi vládnouti: kdo uložení jeho odolá.«)

10 O udatném a veselém protivenství podnikání.

a protivenství, jimiž jako bohoslovec a filosof křesťanský nastupoval cestu trnovou vědomky, s nejhlubším přesvědčením, věrou nezlomnou i s odhodlaností křesťanskou, věru svatě heroickou. Na chvíli v pozadí ustupuje péče o školy bratrské, které býti přestaly, a ve spisech Kom. zřejměji a zřejměji vychází na jevo asketický kvietismus křesťanský, t. j. uspokojení duše Bohu oddané, skutečné konání a snášení vůle boží, nikoli jako účinek nečinnosti a nestatečnosti, ztýraného vysílení a zmalátnění, než nejuvědomělejšího sebe i světa pozorování i obou od Boha odvislosti uvažování i všeliké prozřetelnosti a opatrnosti své vůli boží podřizování. »To jsou potěšená přemyšlování (dí v kap. 6.), kterýmiž sebe v všelijakých těžkostech Boha milující srdce občerstvuje a k podnikání kříže udatné činí.«

35. Když tedy Kom. od zavřeného zboru fulneckého odloučený ani osobou svou nebyl bezpečen a horší ještě na nekatolíky dorážení očekával, zmužil se svým »Přemyšlováním« a na všecko zlé připravil se (v kap. 10.). »Nechť se tedy svět se všemi ďábly z pekla bouří, jak chce, bez vůle však boží na nás nic míti nemohou. Nebo se nám Bůh zavázal, že nás neopustí ani nad možnost pokoušeti dopustí. A víme, že i skrze mořské hlubiny umí suchou nohou lid svůj převésti. Víme, že umí nepřátely, když Elizea jímati chtějí, slepotou raniti, aby ho nepoznali. Víme, že umí, když Eliáše jímati chtějí, ohněm s nebe na ně házeti a je zžírati. Víme, že umí, když Krista neb jeho údy jímati chtějí, nazpět poraziti. Víme, že Pavla umí z Damašku, by přes zeď v koši bylo, vyvésti. Víme, že Petra umí, sraze okovy, z žaláře vytrhnouti. Víme, že i uprostřed ohnivé peci ctitele své zachovati umí. Summou, kde lidských prostředků nestačuje, že on na tisíce ještě prostředků má svých k za-

---

11. O ustavičném o Bohu přemyšlování. »Z plného Boha zamilování a jemu se vším všudy oddání jde se na třetí dokonalosti stupeň, jenž slove ustavičné a libé s Bohem se obírání. Nebo kde jest poklad, tu jest srdce, dí Kristus pán. Kdo tedy své nejlepší dobré v Bohu složené býti zná a jemu také své nejlepší poklady, duši, tělo, přátely se v opatrování odevzdal, toho mysl není možné, než že často z těla vybíhá a s těmi poklady a opatrovatelem jich Bohem rozkošně se obírá (mystika). A to jest nejvyšší zde stupeň dokonalosti, se pánem Bohem spojenu býti a jako již v Bohu přebývati. Což se dvojím způsobem děje: 1. Přemyšlováním o něm. 2. Rozmlouváním s ním. Přemyšlujeme jako poněkud o nepřítomném, poněvadž ještě vzdálený zůstává zraku našemu, ještě se nevidíme tváří v tvář. Rozmlouváme pak jako s přítomným, protože neviditelně s námi jest. Oboje to vyvolené duši sladké.« — »Od Boha člověku srdce tak hbité jest dáno, že v jednom okamžení s nebe na zem a ze země na nebe vznášeti se může. I jsou taková přemyšlování přenáramně potěšená, nábožnost i vnitřní radost rozmnožující. Kdo tak ustavičně pána Krista v paměti má, ten našel tu drahou perlu, za niž by rád všecko, co má, dáti chtěl. Kdo tak ustavičně pána Ježíše v srdci nosí, tomu se všecken svět s svou slávou a rozkošemi malý a špatný zdá, a zdá se sobě nad krále, knížata a pány světa bohatší býti, a jest v pravdě. Pobožný toho zkusiti může, jako cviče se stále v takových svatých přemyšlováních, srdce živé v Bohu míti bude a jemu nebeské věci sladnou, a jak zase, když zanedbá meditací neb přemyšlování svaté některý den, všecko při něm chladnouti, a jemu se živého potěšení nedostávati bude . . .«

12. O ustavičných modlitbách, a jaká jsou znamení s Bohem se obírajících lidí.

Zavírka.

Modlitba pobožného v kříži postaveného člověka z žalmů Davida svatého vybraná.

Titulni rytina
„Sebraných spisů didaktických“.

chování a vysvobození. Truc ďáblu a všechněm holomkům jeho, aby nám přes boží vůli, když se u něho skrýváme a k stínu jeho útočiště bereme. Pročež se zklamají zřejmě ti, jenž duši mou chtí zkaziti, zpívá David atd.«

36. »Co v církvi neb v nebi zvláštního býti má, to zde útrpnostmi musí vypulerováno býti. A protož blahoslaveni, kteříž kázní Páně nepohrdají, neb ač kázeň přítomná nezdá se býti potěšená, než smutná, ale potomť rozkošné ovoce přináší těm, kteříž by pocvičeni byli. Nýbrž i v časných věcech mnohým protivenství prospěla. Příkladové jsou, že kdo pro Krista vyhnání, vypovědění, opuštění přátel, odjetí statku, úřadu a poctivosti dobrovolně podstupovali, pán Bůh jim maličké těch věcí opuštění hojným zase hned zde navrácením štědře vynahradil, tak že více bezpečnosti, svobody, statku, slávy a poctivosti, než kdy předtím měli. Tak, hle, Kristus své slovo plní: Kdo pro mne opustí dům, bratří, sestry, otce, matku, manželku, dítky, roli, vezme stokrát víc hned v životě tomto a v budoucím věku život věčný. — Kdož by tedy k vůli tomu Pánu něčeho oželeti se neliknoval, kterýž tak bohatě časné i věčné škody nahrazuje?«

37. »Naposledy, by pak neměl člověk věřící z smrti aneb jiných těch neřestí vytržen býti, ale v nich zahynouti: což na tom? Drahátʼ jest před obličejem božím smrt svatých jeho (Žalm 146). A zdaž pak pro tento přítomný život v Krista doufáme? Však bychom nejbídnější byli ze všech lidí (1 Kor. 15). Jinde, ó jinde jest odplata naše a mzda naše, kterouž nám chová ten, jenž nás před věky zamiloval, Bůh, k níž když povolává buď smrtí prostou neb mučedlnickou, proč sobě neb jiným toho záviděti? Nepřichází sic bez těžkosti a tesknosti smrt, vyhnání, vypovědění a jiná taková trápení snášeti; ale člověk v milování Boha ustavený z toho se vyrážeti a udatností víry všecko přemáhati musí.«

38. O smrti mučennické ještě zřetelněji v posledním článku »Hradu«: »Že pak mimo jiné útrpnosti i smrt i ohavnou na své často dopouští, není se proč diviti. *Nebo poněvadž jednou jest uloženo zemříti, nemohou toho ani pobožní minouti. A tu již co na tom záleží, sám-li Bůh svou rukou, totiž smrtí přirozenou, život odjímá čili jinému někomu odjíti poroučí. Nýbrž když se to skrze nepřátely pravdy děje, ctí tím nebeský otec své ctitele, aby pro něho trpíc (ješto by jinak v tentýž čas podle uložení jeho z světa museli a bez koruny), tím slavnější odplatu v nebi míti mohli. Nebo poněvadž je spravedlivé u Boha, aby úzkost trpícím dáno bylo odpočinutí, také jest spravedlivé, aby více trpícím více slávy dáno bylo. Proč tedy sobě někdo záviděti toho má, čehož by jemu před jinými Bůh příti chtěl?«*

39. Líče pak znamení srdce, obírajícího se s Bohem rozjímáním a modlitbami, sám nejlépe kreslí povahu svou vnitřní i výraz své tváře jakožto obraz toho, co nejhlouběji a nejstáleji utkvělo v mysli. Člověk tak po bratrsku a po Komensku Bohu oddaný a na něho stále myslící:

a) »Nemnoho mluví, než mlčelivosti raději ostříhá, jakož proto, že srdce jeho nepotřebným řečem a věcem vyhýbá, tak i proto, že vnitř s Bohem zaměstknané bývá.«

b) »Nemnoho se takový po věcech jiných ohlédá, aby se měl v spatřování krásných zahrad, kitaltování krásných šatů, čerstvých koní neb ptáků a tomu podobných věcí, aneb také v poslouchání a sbírání novin kochati a tím čas tráviti, není toho při něm. Zdá se on sobě sám v sobě nejpěknější věci míti, Boha a pokoj jeho.«

c) »Nemnoho také svatá duše zevnitřního tovaryšstva hledá proto, že rozprávky a zábyvky za maření času (jakož v pravdě jsou) drží a má veliké tovaryšstvo vnitř v sobě. Protož raději jest sama, aby pokoj bez hluku míti mohla. Aniž jí samotnost tesklivá jest jako lidem světským, kteří libého božího pokoje vnitř v sobě nemajíce, vně kromě sebe oblektací (obveselení) a z melancholie vyrážení hledati musejí. Aniž se v samotnosti své čeho bojí, protože ví, že není sama, než Bůh a angelé jeho při ní jsou, jimž se nejbezpečněji svěřuje. Nebo jakož starší, odrostlejší v domě dítky na mladší své bratříčky pozor mají, a když toho potřebí, na rukou je přenášejí. tak nás hledí a na rukou nosí andělé svatí, jakožto starší naši bratří, abychom nikdo opuštěni nebyli. Tomu se tedy tovaryšstvu pobožná duše nejvíc těší, jiného ne tak dbá.«

d) »Ač rád sic pobožný člověk i mezi lidmi bývá a s nimi rozmlouvá, ale když jsou pobožní, a řeči se o věcech dobrých, kteréž by k společnému vzdělání sloužily, drží: tu býti, poslouchati, něco přidati, učiti se a jiné poučovati, to mu veliká rozkoš jest.«

e) »Ovšem pak rád v shromážděních svatých bývá, protože tu jest svým Hospodin slunce a pavéza, tu že milosti a slávy udílí. Příkladem David v Žalmu 27, 4.«

f) »Rád takový i kromě shromáždění s božím slovem se obírá a svatá písma čte, nemaje s Davidem žádného většího potěšení, jako aby v zákoně Hospodinově dnem i nocí přemyšloval, protože nad zlato i nad med sladší věci tam nalézá.«

g) »Rád člověk s Bohem spojený žalmy svaté a duchovní písničky zpívá, srdcem i hlasem plesaje a Boha vždycky oslavuje. Rád i sám, umí-li, na čest pánu Bohu písně skládá a tudy horlivost svou v sobě rozněcuje, říkaje s Davidem: Zpívati budu Hospodinu, pokud jsem živ; žalmy Bohu svému zpívati budu, dokudž mne stává: libé bude v něm přemyšlování mé vždycky, rozveselím se v Hospodinu a t. d.«

40. K doličení mystického s Bohem obcování přiber výňatek z kap. 11, s nímž shodují se veršíky, přidané k Praxi pietatis l. 1640 (III); »Nejraději nábožný člověk o skutcích Spasitele svého (kteříž jsou spasení a potěšení našeho základ) přemýšlí, odevšad sobě příčinu k tomu bera. Sedne-li k stolu, zpomíná, jak Spasitel dobrovolnou chudobu pro nás podstoupil, hlad i žízeň k vyplacení lakotnosti naší. Pije-li, rozpomíná se, jak Pán Ježíš krev svou vylil za nápoj světu. Jí-li, rozpomíná se, jak Spasitel octem a žlučí napájín. Když se spáti klade, klade sobě lůžko své za kříž Kristů, polštář za trnovou korunu. Svlékaje neb obláčeje se myslí, jak posměšně Spasiteli oblek jednak svláčín, jednak obláčín. A vůbec s Davidem (Žalm 16, 8. 9.) stále na Boha myslí: počíná-li co mluviti, srdce mu hned připomene, že tu ucho boží poslouchá; pakli činiti,

oko boží že se dívá. Jí-li, neb pije-li, rozpomíná se na budoucí v nebi rozkoše. Postí-li se, rozpomíná, že v nebi budeme jako angelé boží, nepotřebující pokrmu a nápoje. Jest-li vesel s milými přátely, rozpomíná se na budoucí slavné nebeské tovaryšstvo. Vidí-li před sebou věrnou svou manželku (neb manželka svého manžela), již srdečně miluje, soudí z toho, jaká jest láska mezi nebeským ženichem a chotí jeho, církví. Pohlédne-li na své dítky milé, rozjímá, jak nebeský otec na ty jest laskav, kteří v kázni synovské před ním kráčejí atd.«[34]

---

[34] Bývají tytýž Bratří nazýváni českými puritány, zvláště od těch kteří lépe znají anglické a skotské puritány nežli Jednotu bratrskou Bratří starší jsou nežli puritáni jednotou prostou, samorostlou, a podobají-li se jim pozdější puritáni v kusech některých, jest přece jádro obou i obal jeho velmi rozdílné. Puritáni »nebyli učení, jako sekta náboženská nepožívali přízně, nemohli se tedy hájiti, a obecenstvo nebralo jich v ochranu, bez milosrdenství vydáni byli útokům dramatických i jiných spisovatelů. Poněkud hledaná prostota jejich oděvu, přísný a zasmušilý jejich pohled, ňuhňavá řeč, těžká chůze, dlouhé jejich modlitby před každým jídlem, jejich starozákonní křestní jména, biblické průpovědi při každé příležitosti a často nevhodně užívané, jejich povrhování vší lidskou učeností, jejich nechuť k zábavám tříd vzdělanějších naskytaly posměváčkům dostatečné látky... V puritánu byli dva rozliční lidé spojeni, jeden samé jen pokání, pokora a nástroj milosti boží, druhý hrdý, nesklonný. V prachu kořil se před svým Stvořitelem, ale šlápl nohou na hlavu královu. Ve svém tajném konání pobožnosti modlil se vzdychaje, slze, úpěje a u vytržení jsa, nebeské nebo hrůzyplné vidění jevilo se před duší jeho, mněl, že slyší zpěv andělů nebo hrozby pokušitelovy, ve své obrazivosti spatřoval radosti spásy věčné nebo plameny pekla. Vane myslil, že má v rukou žezlo říše tisícileté. Flutwood křičel v úzkosti, že Bůh své tváře před ním skryl; ale když své místo zajal v politickém shromáždění anebo se mečem pásal, aby šel do boje, nebylo v něm ani památky onoho zimničného nadšení. Kdo jen děsný a odstrkavý vnějšek puritánů viděl, jen vzdechy a ňuhňavý zpěv jejich slyšel, posmíval se, ale nesmál se, když je na řečništi nebo na bojišti proti sobě měl. Ve všech občanských i vojenských záležitostech jevili tito blouznivci chladnou a pevnou soudnost, smělou mysl, vytrvalost a odhodlanost, kterou mnozí spisovatelé s jejich náboženskou horlivostí srovnati nemohli, ačkoli to přec jen nevyhnutelný její následek byl. Moc a síla jejich přesvědčenosti v jedné příčině dodávaly jim jistoty ve všech příčinách jiných. Jeden cit podroboval v nich všechny city jiné útrpnost, nenávist, ctižádost i bázeň. Smáli se a plakali, radovali a trápili, ale ne pro věci tohoto světa. Jejich blouznění učinilo z nich Stoiky, neboť osvobodilo ducha jejich ode všech předsudků a sprostých vášní. Ovšem svedlo je blouznění to někdy, že špatně pojali zámysly, ale přec nedopouštělo, aby se špatných chopili prostředků k dosažení svého cíle, byť pravidlo i tu svoje výjimky mělo. Oni táhli světem, svrhovali a drtili utiskovatele, smíchali se se všemi lidmi aniž jejich chyby a neduhy přijali, nedbali zábav trampot a pří, a žádná zbraň, žádná hráze nezastavovala jich na jejich dráze. Ovšem musíme se vyznati, že nezpůsobné měli obyčeje, jejich zasmušilou přísnost domácího života nelze chváliti, jejich rozum byl často zakalen a pomaten, protože nevyzpytatelné věci chtěli vyzpytovati, ale možná říci, že puritáni, vůbec považováni, udatní, moudří, poctiví a užiteční lidé byli.« Tomíček, Děje anglické země 1849, 238 sld.

To nebyli Bratří, kteří také trávili čas při klidné, prosté práci modlitbami a zpěvem, ale líbezným, že zalíbil se učenému Esromu Rüdingerovi; kteří také pohrdali zábavami a rozkošemi světa, ale nemračili se a neškareděli, než dbali o náboženskou slušnost a zdvořilost, kteří v jedné osobě jedním toliko byli člověkem, kteří nechtěli nic míti se soudy světskými, sami mezi sebou všecko si uklízejíce, ale vrchnostem poddaně se podrobujíce, kteří trpěli raději nežli činili křivdu, kteří kladli slovo boží nad učenost lidskou, ale po ukončeném sporu mezi Augustou a Blahoslavem osvícenost s věrou srovnali, kteří postili se za války šmalkaldské, ve vyhnanství pak pláčem a modlitbami pomáhali vojskům evan-

41. Jako odnoží Dokonalosti křesťanské a Hlubiny bezpečnosti jest spisek, jejž Kom. sepsal na rychlo a datoval 10. října 1622 »po odcházení mém«, nevíme, kde na cestě do Čech z Moravy, pro přítele, který byl mi na místě otce. Jest to »Nedobytelný hrad jméno Hospodinovo, k němuž kdo se koli v svých jakýchkoli souženích a nebezpečenstvích utíká, přichráněn a zachován bývá.« (Přísl. 18, 10; Žalm 62, 3.) Ať pak byl otcovský ten přítel pan Karel Starší z Žerotína nebo jiný kdokoli, tím větších díků zasluhoval, čím větší bylo pro kněze vypovídané nebezpečí, jakž na to Kom. touží v »Hradě« v 2. kap.: »Zvláště pobožní služebníci církve na to štěstí mají, aby když se do úzka dostávají, žádný se o ně nezasazoval a jich zjevně, ale ani tajně, by i mohl, nepřistíral. Málo bývalo i jest Abdyášů, kteří by v čas protivenství po padesáti prorocích skrývali, přechovávali a opatrovali. Více jest těch, kteří říkají: Jděte, bratří, v pokoji, zhřejte se a najezte, a mezi tím nedají mu žádné potřeby, totiž: kteříž přejí sic, aby protivenství trpící zachováni byli, tak však, aby se oni toho nedotýkali. A byť i byli, kdož buď stínu svého přáli aneb slova nevinným propůjčiti chtěli, není se vždy nač bezpečiti.«

42. Rozvržena pak jest rozprávka ta (tractatus) v šestero kapitol:

1. že v světě jest plno nástrah a nebezpečenství, proti nimž, nemá-li kdo jistého útočiště, že bídný jest člověk.

2. Že sobě lidé omylná ledajakás útočiště zvolují.

3. Že jediné jest bezpečné a dokonalé v bídách útočiště Bůh sám. (Všemohoucí všudy rozlitá Boží moc jest hrad ten nedobytelný, věže ta, bašta ta, skála ta, k níž kdo uteče, zachován bude.)

4. Co to jest před nebezpečenstvím k Bohu utéci a u něho se skrývati, a které on na svůj hrad přijímá.

5. Jaká jest na hradě Jména Hospodinova bezpečnost.

6. Také-li se co odporného na hradě Hospodinově bydlícím přihází a proč to se děje. (Jiná jest věc, když lidé, jiná když Bůh soud o věci činí: Jednou toto v božím slovu utvrzeno jest a zůstane neproměnitedlné na věky, že kdo v Boha doufá, zahanben nebývá.)

43. Neslýchaná skoro věc jest klidnost mysli, s jakou potkáváme se při Kom. i v největší nesnázi života. Totiž, že metrické české veršování Blahoslavem počaté, Benešovským a Nudožerským dále vedené l. 1622 ještě na Moravě vzorně dovršil, o čemž on takto:

»I ke skládání básní některých dána mi byla příčina (skrze nemilé ono prázdnění mé, když jsem byl odvolán od úřadu mého povolání) a to taková: Vavřinec Benedikt Nudožerský, professor pražský, pokoušeje se šťastně o vzdělání českého básnění, složil žalmy Davidovy rozličnými druhy métra po pří-

---

gelickým v jichž řadách protestanté čeští bojovali, když pak konečně hnáni byli »zjevením« Drabíkovým k pokusům akce nějaké politické, v hrozném již byli rozptýlení a k cizí toliko vůli odkázáni, kteří věřili, pokud věřili, v ideální říši tisíciletou v níž bude vládnouti Kristus skrze evangelium, nikoli osobně hmotnou mocí a silou atd. Tak nekonečná jest obměnnost a rozličnost výjevů dějinných že podobnost v části jedné různým odporem nebo protivou části druhé odráží se od sebe tím zřetelněji a vzbuzuje v duši úžas ne menší, nežli odlišnosti pásmové, krajové a místní v nekonečném oboru přírody.

kladu Buchanana[39]: když byl díla toho sotva dokonal, skonal (1615) odkázav je závětí někomu, který trochu nedbale dbal o jeho vydání a tak dlouho odkládal je, až vzalo za své za plenění Prahy (1620). Dověděv se já, že vlast takového zbavuje se pokladu, želel jsem toho velice, dychtě pak nahraditi ztrátu, sám rukou přiložil jsem, složiv metricky několik žalmů, n. p. métrem heroickým žalmy 1, 2, 8, 16, 18, métrem elegickým žalmy 3, 6, 11, 12, 15, 19, 20, 24, 27, métrem jambickým trojřádkovým 4, 10, 13, jambickým čtverřádkovým 9, faleckým 7, sapfickým 5, 17, 51, 94; trochajským 100, 117, 150.

---

[39] V 16. a 17. století velmi pilně obhovořovány byly a přebásňovány žalmy Davidovy latinsky verši časoměrnými, jazyky pak národními verši rýmovanými. Vynikli tu mezi více nežli dvacíti latináři Marek Antonius Flaminius, Vlach († 1550), Helius Eobanus Hessus, Němec († 1540), nade všecky pak Jiří Buchananus, Skot († 1585), největší básník latinský novějšího věku; tito dva i v Čechách čítáni byli ve školách partikulárných. Poláci mají svůj Psalterz Dawidów od Jana Kochanowského († 1584), Jihoslované Saltjer od Ign. Djordjiće Dubrovničana († 1735), nejkrásnější mezi všemi převody moderními, Čechové od Br. Jiřího Streyce (1599), »poctivého, ctihodného, nábožného rýmaře nikoli básníka«. (Šafařík v Č. Č. M. 1855, 532 sld.) Pavel Jos. Šafařík roku 1854 nalezl v knihovně university pražské čtyři aršíky tištěných žalmů časoměrných, jež přičetl Vavřinci Nudožerskému Josef Jireček pak z kritických důvodů Komenskému je přisoudil a tiskem vydal (Časoměrné překlady žalmů br. J. A. Kom. atd. ve Vídni r. 1861.), historický rozvoj časomíry české k nim přičiniv. Konečně listem k Montanovi (znám u nás od r. 1868) Kom. sám se k žalmům svým přihlásil. Ukázka parafrasí žalmu prvního:

Kochanowski.

Szczęśliwy, który nie był między zlemi w radzie,
ani stop swoich torem grzésznych ludźi kładzie.

Streyc Zámrský.

(Psalmorum et institutionum Calvini interpres — Carl v Zierotin, II 107 — inter alia eruditionis pietatisque suae monumenta psalmos Davidicos felicissima paraphrasi et rhytmo ad gallicas melodias accommodatos reliquit. Kom.)

Kdož neodchází v radu bezbožných
a nekráčí cestou nešlechetných,
jenž se nesází spolu s posměvači
v zákonu Páně maje chut největší,
v něm se cvičí po veškeren svůj věk,
tenť jest jistě přeblažený člověk.

Komenský.

Přešťastný, za sebou koho zlých rad k následování
bezbožných nepotáhl obor! a na cestu nevážných
hříšníků kdo nenastoupil! kdo ku počtu se ovšem
bláznivě posměvačů zúfalých přiučastniti vzdálil:
v zákoně radše božím zaloźiv své všecko kochání,
dnem i nocí jeho jak by plnil sobě rozkazy chutná.

O Kom. strofách *sapfických* dí Bohd. Jedlička »že pro uhlazenost svou prosodickou i rytmickou Alkaiovým i Horatiovým se vyrovnají« (Č. Č. M. 1872, 199). Jako tato k žalmu 51.:

Bychť i chtěl mrzké viny své zapírat,
zdaž mne vlastní přestane srdce stíhat?
Před smrtedlnými stavětiť se lidmi
pokrytě snadno.

Nedokonal jsem všeho, odvolán byv k věcem jiným. Dílo tedy zůstává nedokonané, jako i jiné, začaté později, rýmy pod francouzské žalmů melodie tak svádějící, aby každá nota dlouhá dostala slabiky dlouhé, krátká krátké, s podivu hodnou líbezností, což jiným aby dotkali, zůstavuji.«[40]

44. Žalmy ty nejspíše od péra brány byly do tiskárny, a byly čtyry jich aršíky posledním tiskem na Kralicích, jejichž jediný exemplář zachoval se v knihovně university pražské. Možná, že Komenský tehdáž na Kralicích nebo v okolí se skrýval. Že pak *metricky* přebásnil žalmy, toho příčinu l. 1661 vyložil s národním vědomím a potěšením z větší jazyka českého nad jiné k básnění způsobilosti:

45.: »Jestiť jazyk český k časomíře než-li k rýmům příhodnější (metro, quam rhytmis accomodatior) i opatřen všelikými potřebami, které činí milým a podivuhodným básnictví řecké a latinské.

Totiž dostatkem slabik krátkých i dlouhých, volností slova ve větě rozsazovati (za téhož smyslu) i hojností úsloví nejozdobnějších, kdežto jest jisto, že jiní jazykové evropští v tom (zvláště v kuse prvním a druhém) mají nedostatek. Pamatuji, že jsem četl kdysi Theodora Bezy knihu o vyslovování jazyka francouzského, v ní pak mezi jiným i toto: Pokusili se někteří, napodobujíce Řeky a Latiníky, francouzské napsati verše, nikoli rýmem, než časoměrně. Veliké věru podniknutí a chvalitebné, ale bojím se, že nemožné, protože, ačkoli nedostává se nám nikoli slabik dlouhých (pro dvouhlásky i trojhlásky), nelze jich dosíci bez největšího uším francouzským ublížení. Takť on týmiž slovy (dobře-li pamatuji). Opáčný způsob u Němců jest, v jichž jazyce málem všecky slabiky (buď pro dvouhlásky nebo pro přízvuk) jsou dlouhé, krátkých pramálo. Ale daleko větší překážka z toho vychází, že ostatní jazykové nyní užívaní (vyjmouc náš slovanský s jeho nářečími) zachovávají pořádek slov přirozený (jak váží se mocí skladby) a nemohou přesmykovati jimi, jak žádá časomíry ozdoba, ano potřeba skoro vždycky. Jest po ruce příklad marně pokoušené (málem řekl bych směšné) básně heroické ve vypsání ptáčete rajského, k mluvnici německé Jana Klaie připojeném: Ein Vogel hoch schvebet, der nicht wie andere lebet. V mluvnici své atrialné (která obsahuje ozdobnosti řeči) v kap. XIV. § 20. a 21. položil jsem příklad, že věta latinská pěti slov rozsmykováním (za téhož smyslu) stodvacetkrát může býti obměněna;[41] čehož ač nedovede žádný jazyk evropský, čeština a polština dovedou na vlas. Dal

---

[40] »Jak by i písně všecky i žalmy všecky právě dokonale (podle regulí dokonalé poezí) přeformovati se mohly, příklad jediný na žalmu 130. ukáži, jehož by první verš (aby se všecky syllaby ke všechněm notám plně trefovaly) takto zpíván býti mohl:

»Z bíd hlubiny žalostné, můj Bože, v truchlosti vzhlédaje k tobě mocné ochrany z výsosti žádám: mého volání rač neprodleně hlas příjma mne k retování přispěti: nebť jest čas.«

Ku konci předmluvy ku Kancionalu, r. 1659.

[41] Čte se tam věta: Desine consectari bonos lingua petulanti (u Cicerona: Desine bonos petulantissima consectari lingua — ustaň stíhati dobré jazykem převšetečným). Jungmann v Slovesnosti (1846, 21): Průpověď: Caesar omnes utiles artes coluit může Latiník 125krát přesaditi Francouz své César cultivait tous les arts utiles, ani dvakrát«.

té věci slavný důkaz slavný básník polský Kochanovski,[42] celého Virgilia slovo slovem i slov týmž stále pořadem převáděje, nikoli že by z toho vyšlo i metrum (toho ani při verších řeckých, v slova latinská je prostě převedouc, dosíci nelze), než že zůstal týž smysl.«[43]

46. Za prvního svého působení a utrpení ve vlasti své moravské Kom. sbíral látku k trojímu dílu: dvě týkala se Moravy vůbec, třetí rodu Abdyáše jeho, pana Karla Staršího z Žerotína.

47. Mapka Moravy, malá a špatná, v Kosmografii Münsterově, od l. 1541 1629 častěji tištěna byla. Lepší mapu udělati dal l. 1570 Lužičan Pav. Fabricius, lékař a mathematik někdy Ferdinanda I. Vyšla tiskem teprv l. 1575., připsána byvši panu Hartmannovi z Lichtenšteinu. Všecky pozdější mapy vypsány byly z mapy Fabriciovy s rozličnými chybami: »Předně zajisté mnohá znamenitého jména místa tu a tam vynechávají se a kladou se tytýž místa nepatrná, dále názvy (appellationes), kazí se podivně, a co největší jest, poloha jich a vzdálenost sotva kde shodují se, že nejsou téměř k žádné potřebě. Nezdržel jsem se tedy, abych za této mé prázdně bezděčné (invito hoc otio meo) nepokusil se přivésti všecko v lepší způsob, procestovav jednou i dvakráte ta místa, a když nebylo přáno nohama nebo očima dosíci některých a měřiti je, přibrav opatrně na radu lidi z těch a těch míst.« O mapě pak *své* Kom. vyložil později panu Ladislavu Velenovi z Žerotína (I, 12.): »Tu jsou 1. města i městečka, 2. hrady, tvrze, kláštery, vsí znamenitějších hojně, 3. řeky, přes které bývá jíti putujícím, nebo naskytují se k spatřování rovněž lázně, kovkopství, dílny sklářské, hory viničné, 4. (oč jsem zvláště usiloval) správnější všude vzdálenost míst. Konečně, poněvadž většina místních jmen jinak bývá pronášena od Čechů (jichž jazyka užívá větší část země) jinak od Němců, obou jmen zhusta položil jsem, aby mapa ta posloužila lidem obojího jazyka.« Mapa byla na svůj čas krásná i užitečná.[44]

---

[42] Nebyl to slavný zakladatel rýmovaného líbezného básnictví polského (jemuž přízvuk slabiky předposlední dobrým jest strážcem zvučného rýmu) Jan Kochanowski, než bratr jeho Ondřej Kochanowski.

[43] Vinařický náš mistr heroického verše, Virgiliova místa některá slovosledem i metrem s latinským parallelně jdoucím věrně napodobil, jako začátek Aeneidy:

Arma virumque cano, Trojae qui primus ab oris.

Zbroj a muže zpívám, Trojských jenž prv ode končin.

V rozsmykavosti slov polština rovná se češtině, ale časomíry neměla a nemá. Semenowicz (Über die vermeintliche Quantität der Vocale im Altpolnischen, Leipzig 1872) dokázal, co známo bylo, že nerozeznávala slabik dlouhých a krátkých ani polština stará, zdvojení a zdloužení rukopisné (aa, á; ee, é; oo, ó) že znamená výslovnost pochýlenou (zúženou). Listy filolog. II. 233.

[44] Vytištěna byla s nápisem: Moraviae nova et post omnes priores accuratissima delineatio: Auctore J. A. Comenio noviter edita. Nic. Johan. de Piscatore 1627, 1645, 1664, s pohledem na Polnou v Čechách, Olomouc, Brno a Znojmo. Jiné kopie horší 1638, 1641, 1662, 1666; v Zeilerově Topografii ve Frankf. 1650 v Pešinově Mars Moraviae (na str. 60) dí se. že jest otisk mapy Kom. (ryta od Sam. Dvořáka) v Praze 1677 v kosmografii Coronelli 1692 (Il Ducato di Silesia et il Marchionato di Moravia descritti L'Exemplare delle Carte migliari e con la direzione delle piu recenti Notizie de Giacomo Cantelli da Vignola Geographo Del Sm^mo^ Sign. Duca di Modena e data luce da Domenico de

48. Komenský první pokusil se sepsati »Starožitnosti moravské«, tedy dějiny celé země, kdežto Paprocký (1593) psal toliko o událostech své doby. Že Kom. složil spis takový, není pochybnosti,[45] ale jaký byl, o tom málo víme. I spis český, O původu a činech rodu Žerotínských, Palacký jako Starožitnosti Komenskému přičítá. Dle Pešiny (Mars Moraviae, 230) podán byl spis ten panu Karlu St. z Žerotína l. 1630 a Hoffer, místosudí zemský († 1747), rukopis ten prý měl. K spisu tomu buď povzbuzen nebo vybídnut byl Komenský ochráncem svým, který dříve již velmi pilně sám sháněl se po památkách starožitného rodu svého.[46]

II.

Komenského útočiště v Čechách.

(Od října měsíce 1622 do února 1628.)

1. Nejpřednějším ochráncem kněží bratrských byl pan Karel Starší z Žerotína, duchem i mocí vznešený, za krvavého odboje stavovského proti Ferdinandu II. přes všecku sblíženost s falckrabím Fridrichem (I, 12.) králi svému věrný, jehož statků nemohla se dotýkati ruka konfiskatorů pobělohorských. Mezi těmi hojnými statky byl Brandýs nad Orlicí, bratrské sídlo starobylé. Když zajisté první Bratří usazovali se v Kunvaldě u Žamberka (1457), když v horách rychnovských sestoupili se v trvalý řád (1467), Jednota bratrská

Rossi Herede di Giac. de Rossi dalle sue stampe in Roma alla pace con. Privil. S. P. Anno 1692), od G. G. Vischera 1692, od jesuity Franellia v »Germania Austriaca«, Viennae 1701, v Merionově »Archontologia cosmica« 1695, od Ad. Pfeffella a Krišt. Engelbrechta a j. D'Elvert ve Schriften d. histor. Section, Brünn 1853, 80; list Komenského (Dabam in exilio) p. Lad. Velenovi z Žerotína tamže, na str. 83. [J. Metelka v Č. Č. M. 1892.]

[45] Pešina uživ dvousvazkového rukopisu Starožitností, panu Karlu z Žerotína náležejícího, dokládá (Mars Moraviae 1677, 34), že Kom. vážil z rukopisů jak v předmluvě dotýká, zvláště pak z Knihy pana Ctibora Tovačovského z Cimburka i z Červenky, čímž Jireček míní (v Rukověti I, 149.) VIII. a IX. díl Archivu Bratrského, snesený Br. Blahoslavem a Červenkou. Ceroni vypravuje, že Komenský našel v knihovně na Náměšti kroniku kláštera třebíčského, z níž prý vybral zprávy o Samovi.

Neznámý nekritický sběratel pamětí historických l. 1770 poznamenal že vážil vypravování o hradu Veveří kromě z archivu pernšteinského také »aus Comenii und Hosmanni Schriften« (Dudík, Mährens Geschichtsquellen, 1850, I, 241). Fischer v dějinách svých olomuckých (I, 205) také z kusého rukopisu Komenského čerpal, o jehož obsahu blíže se nezmiňuje. Dle listu hraběte Mitrovského byl prý rukopis Komenského dějin moravských v Losíně (Ullersdorfu na Moravě), pánům Žerotínům náležitém (D'Elvert Historische Literatur-Geschichte, 1850, 68). O historickém tedy tom díle Komenského není pochybnosti, ačkoli nehlásí se k němu sám v listu k Montanovi.

[46] Svědčí o tom Listové jeho (II., 350, 382, 433, 474) z r. 1605. Tak ptal se Jana Staršího Skrbenského z Hříště, poněvadž Žerotínové l. 1475—1540 drželi statek Fulnek, »jestliby na zámku fulneckém neb jinde na tom panství co od starých erbův bylo aneb jací vývodové rodu pánů z Žerotína;« p. Viktorina z Žerotína žádal, aby mu na Starém Jičíně (od l. 1500 Žerotínům příslušícím) vyhledal staré listy rodu Žerotínů se týkající a také i jinak po zprávách rodopisných sháněl se.

pod ochranou pánů Kostků z Postupic zkvétala na Brandýse. L. 1473 skonal tu život svůj Bratr Řehoř, Jednoty zakladatel. L. 1594 odbýván tu byl veliký sněm bratrský a za pánů Pernšteinských synody l. 1512, 1518, 1530. Veliká pohroma vypověděním Bratří ze země l. 1547 způsobená, po některém létě v nový rozkvět bratrský proměněna byla. L. 1559 Jan Starší z Žerotína koupil v Brandýse zahradu pro pohřeb matky své Libuše z Lomnice, a dne 14. m. září 1564 Brandýs stal se rodištěm věhlasného Karla z Žerotína. V Brandýse učiněno také l. 1612 památné sblížení Bratří polských s Bratřími českými (marně obnovované na polské synodě lešenské l. lipca 1633), aby na vzájem byli posíláni mládenci do Čech na učení, čeští pak do Polsky, pro utužení svazkův obapolných, i pro lepší povědomost jazyka jednoho i druhého.[47] Za smutného času stíhání a utrpení Brandýs byl dvacíti čtyřem kněžím bratrským Kanaan, zemí zaslíbenou, jak mu říkali,[48] i Komenskému na chvíli vítaným zátiším při tiché Orlici, do něhož zavítal z Moravy v měsíci říjnu 1622, napsav snad někde na cestě (dne 10. m. října 1622 »po odcházení mém«) »Nedobytelný hrad jméno Hospodinovo«. (I, 37.)

2. Za městečkem u cesty, co by hodil kamenem, »zahrada« byla Žerotínská, dobře obezděná, která by slouti měla hřbitovem (II, 1.), v níž byly hroby s zemí slehlé, zarostlé travou, i náhrobky kamenné, s nápisy a znaky vyrytými. V středu té »zahrady« pan Karel Žerotínský »pikhartům« svým, jak nadávkou nejpotupnější přezdívali Bratřím, kostel vystavěl byl »znamenitý, veliký, široký a prostranný s dostatek, jejž i krásnounkými oblouky (pulchillulis fornicibus) opatřil a ozdobil.[49] Vedle kostela v stranu severní stála svatynka čtverhranná, 12 loket z výši, s věžičkou; v ní odpočívali rodiče páně Karlovi a jiní toho rodu; i Karel chtěl tu míti svůj pohřeb. Hřbitov ten, na němž stálo několik ovocných stromů, takové byl rozsáhlosti, jako na Slovanech v Novém Městě pražském. Na druhé straně města hned vedle hradu bydliště rozkládalo se na způsob »malého klášteříku«. U větších vrat byl vyšší dům, v něm pak pokoje krásné, vnitř i zevnitř nápisy a písmy ozdobené — obydlí to biskupovo. Dále stál jiný, menší dům, pro vzdělávání kněží a mládeže.[50] U toho domu stál kostelík dřevěný s věžičkou, po bratrsku od pana Karla vystavěný. Uvnitř na místě poněkud povýšeném, kde stává oltář, stolice po-

---

[47] »A ponieważ postulatum braci Polskich roku 1612 v Brandysie wniesione o chowanie niektórych Czeskich młodzieńców w Polszcze a Polskich w Czechach na téj convocatii przypomnione było, concludowano jeśliby Pan Bog do Czech dał się znowu braci nawracić aby na to pamiętano, a takowe per filios unitatis commercium aby utwierdzione było, jako dla związku dokonalszego Jednoty spoleczności, tak dla poznania się wietszego jednych z drugimi, więc i dla tego aby jedni drugich języka powiadomi byli.«

[48] Učený Br. Matouš Konečný, biskupem od r. 1608, hned po bitvě bělohorské do Brandýsa utekl se, kdež skonal dne 8. m. února 1622. Jirečkovy Rukověti I., 384. Spisy jeho rozboru bedlivého zasluhují.

[49] Pan Žerotín, uslyšev o protireformaci, oblouky snésti. cihly a kameny křesané i hlazené vedle sebe srovnati, zdi strhnouti a do šesti loket od země zbourati kázal, dada je přikryti prostou střechou, aby na ně nepršelo

[50] In qua (domo) dicti picharditae studebant, sese invicem constituebant atque juventutem docebant

stavena byla, před ní pak stolek dřevěný čtverrohový, v pravo kazatelna (suggestus), v chrámě sedadla společná, doleji pro lid. Čtvrtou část obvodu zaujímaly všeliké komůrky (cellulae) pro diakony. Uprostřed bylo místo dosti prostranné, na něm pak zahrádka kuchyňská, studnice a nádržka pro ryby, nazad byla krásná štěpnice. Na chování Bratří v tom »klášteříku« pan Karel důchody statku Orlíku na blízku daroval.«[51]

3. Dle zdání místního znalce Komenský zůstával v domku bratrském nad sklepem pod lesem Klopoty, v tichém údolí. Pro mysl jeho tklivou, pohříženou v bolu a Bohu, hodilo se zátiší chaloupky osamělé; pro smysl jeho probuzený a ve všem všudy praktický, který učinil jej duševním vůdcem emigrace bratrské, byla společnost a častá porada, ačkoli tu pro blízkost místa mohlo obé snadno býti zprostředkováno. Nikoli bez přídechu mystického Komenský pomýšlel na své nezaměstnané přebývání v duševních klopotách pod Klopoty.

4. Nešťastného v patách nové následovalo neštěstí a z něho nová příčina k útěchám pro něho i pro jiné. »Když mi osudem smrtí byla odňata družka života (1622) a hned potom (1623) morem zhasl synáček prvorozený, příčinou dána byla přemýšleti *O sirobě*, mně k utěšení i mnohým tehdáž vdovám, sirotkům a církvím po pastýřích svých osiřelým. Rozprava ta v Čechách česky, v Polště polsky vyšla.«[51*]

5. V předmluvě k lešenskému vydání Siroby Kom. o neštěstí tom píše zevrubněji: »Deset tomu let jest, jak tato o sirobě přemyšlování na papír uvedena byla, a to příčinou velikého počtu v národu našem tehdáž pod osiřením lkajících a úpících. Nebo pán Bůh netoliko skrze válku žalostnou, ale také i skrze morové po místech, až i na Moravě, dopuštěné povětří porážku nemalou učinil, v kteréž i já manželky a dítek svých, i jiných některých přátel krevních i příbuzných, i laskavých dobrodinců žalostně pozbuda, těžkostí a teskností naplněné srdce v sobě jsem nosil. Ale nade všecko těžší bylo to boží nás a vlasti naší a církve v ní jako opuštění a osiření, v němžto všechněm církvím evangelitským v Čechách a v Moravě jejich věrní správcové, až také mnohým poddaným jejich evangelitské vrchnosti, jako zase vrchnostem ne-

---

[51] Takové zprávy o Brandýse podal vikář kraje chrudimského dne 9. m. červ. 1635. Orig. v arch. arcib pr. od Frant Dvorského v Č. Č. M. Rodák mýtský, technik a malíř Josef Šembera, nakreslil r. 1816 chaloupku Kom., jejíž obraz jest v Museum. A. V. Šembera, vyjev si na podzim l. 1838 z Brna do Brandýsa, dověděl se, že stráň lesem porostlá jižně od města nazývá se Klopoty, že tedy místo »sub Klopot«, kde byl sepsán Labyrinth, dobře sem se hodí, protože v Čechách ani na Moravě není osady, která by slula Klopoty. Em. K. Zeiner ve svém Ústí nad Orlicí (na str. 20. samoty Klopot dotýká se, dokládaje ve zprávě soukromé (dne 11. a 18. m. listopadu 1881), že snad »sub Klopot« sluší vztahovati ku vzdálenějším těm Klopotům, odkudž posud času zimního nesnadná jest cesta k Brandýsu, nežli ku Klopotům brandýským, jak i svědčí lístek posílací (epistolium), jímž Kom. Labyrinthu svého doprovodil, čehož by nepotřeboval v Brandýse, nemaje osobně daleko po lávce přes Orlci k domu Žerotínovu na náměstí.

[51*] Jos. Šmaha ve svém životopise Komenského (str. 30.) domnívá se ne neprávem, že Kom. manželky pozbyl již na Moravě, nedlouho po narození druhého dítka.

jedněm jejich milí poddaní a služebníkům božím jejich církve odjaty byly. Odkudž mnoho pláčů, naříkání a truchlivého ku pánu Bohu vzdychání od mnohých těžce utištěných a soužených pocházelo. V tom tedy žalostném způsobu já potěšení platného hledaje, dal jsem se v přemyšlování podle písem svatých: Co se pak to děje? Také-li se jindy tak žalostné věci při těch, kdož božími byli, dály? A k jakému pak cíli to Bůh činí, že s námi tak zachází? A co víc toho se mysli naskýtalo. Což jsem také, péro uchytiv, poznamenal, a z toho přítomný tento traktatek vyrostl.«

6. Soudíc z Labyrinthu (kap. VIII.) o prvním manželství Komenského, šťastné bylo. V manželství tom »sám čtvrtý spjatý chodil«. Ale »šípové smrti zporážejí mi všech mých tré, že jsem žalostně osaměje a hrůzou zmámený jsa, co dělati nevěděl. Ale znikna toho, nic předce nevím, co vlastně o tom stavu pověděti: více-li potěšení v něm, když se zdaří (jakož se domnívám, že mně tak bylo sedlo), čili žalosti více z přerozličných příčin. To pamatuji toliko, že i bez něho i v něm teskno bývá, a i když se nejlép zdaří, sladké s hořkým se mísí.« Pokud se týče dítek, Kom. v předmluvě (II, 5) k Sirobě neurčitě píše o dítkách, v listu k Montanovi (II, 4) synáčka prvorozeného připomíná, na němž hlavně spočívala otcova naděje, v Labyrinthu pak zcela zřejmě dítky dvě shledáváme.

7. Jako v Dokonalosti i v Hradě, tak i v Sirobě Kom. stopuje pragmatiku skutků božích, což v předmluvě (II, 5) otázkami naznačil zřetelněji, t. j. sbírá analogie indukcí, pak dodělává se toho, jakým způsobem a postupem počíná si Bůh, veda člověka i dopouštěje naň všeliké strasti, z čehož vyplývají nejbezpečnější důvody útěchy a naděje v jakémkoli mysli zkormoucení. A tak vidíme hned v prvních spisech, že Kom. vykonává skutkem, k čemu přiznává se theoreticky teprve na sklonku života.[52]

8. Spisek O sirobě l. 1624 z písma sebrán byl,[53] když od r. 1623 po tři léta »morní nakažení velice se rozmáhati počalo«. Jest pak postup rozjímání toho osmnácti kapitolami tento:

»Všecko to, na čemž sobě jakýmkoli způsobem lidé v světě potěšení zakládají, tu má povahu, že i radost s sebou i žalost přináší. Radost, dokud se užívati dává; žalost, když odchází. Nebo, poněvadž na zemi nic věčného není, než všecko jedno za druhým jde a míjí, nemůže ani žádné zdejší potěšení stálé býti, byť i dlouhé bylo. Ale ani dlouhé býti nemůže pro přílišnou všech věcí vrtkost a prudké jedné každé z nich k cíli dobíhání. Mezi takovými nestálými potěšeními jest i to, kteréž z milých na světě přátel vyplývá, protože

---

[52] *Pragmatika,* slovo nové pro věc novou, znamenající v »Triertiu« *operum ars.* Accommodum erit vocamen (pragmatica), quandoquidem πράττειν res agere, administrare, exsequi, πρᾶγμα rem, opus, factum, πραγματικός res tractantem, consiliis volentem, evidentem sollertemque significat. Triert., str. 18.

[53] Vydání lešenské: »O sirobě... To jest o potracování milých přátel, ochranců a dobrodinců, co a jak žalostná jest ta příhoda, odkud a proč přichází, co v ní činiti a čím se těšiti, i jak se k smutným i osiřelým chovati náleží. Spisek pro potřebu přítomných, žalostných časů z božího slova sebraný léta páně 1624 a léta 1634 v čas rány boží morové v Lešně polském vytištěný.« Ve 12°, str. 124.

mili jsou, avšak smrtedlni jsou.« Ze Siracha (16, 14) čtvera vyvozuje se užitečnost přátelstva, že člověku jsou obranou, pokladem, ušlechtilostí a lékařstvím života.[54]

»V pravdě když člověk dobrého přítele ztratí, teprv mu to obyčejně, co na něm měl, a co s ním ztratil, na mysl jde, odkudž toužení, tesknost, svírání, pláč a naříkání, zalévání očí slzami a srdce krví, prahnutí a svadnutí kostí pochází, že člověk mrtvou téměř v svém těle duši nosí. Tu by mnohý rád přemilého přítele zase na Bohu vyprosil, rád všemi poklady svými nehty z hrobu vydrápal, kdyby se státi mohlo. Ale čím k tomu méně naděje jest, tím se více tesknost a žalost v srdci rozmáhá.«

»Člověk osiřalý jest jako zahrada s rozbořenou hradbou, do níž, kdo chce, vchází a stromy otlouká. Aneb jakž se vůbec v přísloví říká, hrách u cesty, kterýž každý mimo jdoucí šklube. Aneb jako onuce, o niž každý otírá nohu, přichází-li potřeba jaká. Nemá útočiště žádného, kým by se obveselil: smutno mu a pusto všude« (kap. 1.). Jako pak jsou rozliční způsobové siroby (kap. 2.), tak i nejedny jsou příčiny, proč ji Bůh dopouští (kap. 3.), nebo Bůh a příroda nic nečiní daremně, ale my ne vždycky a ne všudy příčinám božím rozumíme. »Chce tomu nevyhnutedlný smrtelnosti lidské zákon, aby jedni od druhých mřeli, aniž to jinak býti může. Jak list zelený na stromě hustém jeden prší a druhý se pučí: tak co se z těla a krve rodí, jedno skonává, druhé se plodí.«

»Jak se lidé osiřelí chovati a čím potěšovati mají,« vykládá v kap. 4.: »Umění jest, když se marináři násilím větru provazové, plachty a vesla potrhají a potřískají; když se formanu v blátě uvázlému voje, rozpory, kolo, koně polámí a zutrhají; když se generálu před nepřítelem soldati kácejí a prchají; když soudícímu se rukojmové, svědkové, prokurátoři couſají; když se kupci z krámu a truhel i koupě i peníze tratí; když se nemocnému apotéka rozháže: tu aby plavec vyploul, forman vyjel, bojovník se probil, soudící se při vyvedl, kupec handl obhájil, umění potřebí jest. A ne menšího také, jestliže právě osiřelý člověk beze škody na těle, na duši, na statku, na poctivosti ostáti má.«

Třeba chovati se trpělivě, pokorně, pobožně, důvěrně. Trpělivě, protože jest člověk v rukou božích jako hlína v rukou hrnčířových, z níž a s níž může dělati, co chce: proč by chtěl kdo s přátely svými býti z řádu toho výjimkou? »Spravedlnost ať jde, by pak svět zahynouti měl, říkával šlechetný císař Maxmilian. Ale co spravedlivějšího jako boží o nás úsudkové? A protož, by se někdo z nás na tisíc kusů rozskočiti měl, lépe jest, aby boží uložení šlo, a my ustupovali, nežli aby Pán Bůh k vůli nám skutků svých pořádek měniti měl. Měniti však nebude, jdeme my neb se zpěčujeme, osudové půjdou před se.«

»Nejplatnější trpělivosti pomoc tato jest, aby člověk soudil, že vezdejší tento život není k tomu, aby stále trval, než toliko jest projití aneb proskočení k životu tomu, kterýž trvati má. A protož přátelé milí že nás neodešli, nežli pře-

[54] »Slove pak přítel nejen ten, kdož k nám přivtělen jest, to jest do jedné a téže s námi krevnosti a příbuzenství náleží a jako částka jest *při těle* našem (jako jsou rodičové a dítky, bratří a sestry, strejcové a tety, manželé, švagrové etc.), ale také každý, kdož nám *přeje*, od toho příti neb přáti přítel a přátelé se jmenuje a jmenují, jako jsou ochráncové, dobrodincové a tovaryši věrní.«

dešli toliko tam, kamž my brzo (nechť se nám jen dlouhá chvíle nezdá) za nimi půjdeme a s nimi se zase shledáme. A tu teprv bude stálý byt a potěšené tovaryšství, jemuž smrt na věky přítrže učiniti moci nebude.«

Kap. 5. »Jak se k osiřelým míti a chovati.« To ve trém záleží: »v citelnosti srdcem, v potěšení slovem, v pomoci skutkem.« Mezi rozdíly siroby v kap. 6. také toto: »Viditelní přátelé dvojím způsobem ztraceni bývají: dokonale a odpolu; dokonale skrze smrt, odpolu skrze vzdálení se od nás buď tělem, jako bývá v čas vyhnání, zajetí a zajití někam, aneb srdcem, když se láskou a milováním od někoho odvrátí Oboje to, pravím, že odpolu siroba jest, protože tu ještě zase nalezeni býti mohou, a bývají časem.«

Pokračuje od »veřejného« obecného v rozdílnostech a zvláštnostech, spisek rozkládá v kap. 7. »o vdovství, vdovcích a vdovách,« klada o manželství, »že téměř jest přirozená věc. Nebo všeliký pod nebem tvor vine se k své rovni, a každý živočich miluje podobný sobě, dí Sirach«. Protože je hned na počátku sám Stvořitel tak po dvou spořádal, i člověka také, přidav jemu mimo tu přirozenou, kterouž s hovady společnou má k své době náklonnost, rozum, aby tovaryšení toho k svému potěšení jak užívati věděl, a nad to ještě zapečetil to mocným rozkazem svým, aby dva ti jedno byli. Jak tedy se bez bolesti údové jednoho těla roztrhnouti nemohou, tak manželů věrných roztržení bez bolesti býti nemůž. Zvláště jestliže podařilé bylo manželství, a manželé nejen jedno tělo, ale také jedno srdce spolu byli; tu se na prosto smrti rovná, »když jeden druhého má oželeti«. Příčiny roztrhování manželství i »potěšeného« nábožně se vykládají, ne-li jinak, aby vykládáno bylo za kázeň a zkoušku.

Kap. 8. jest o vdovách zvláště. »Vdovství těžší jest než kterékoli jiné osiření. A to pro tři příčiny, jmenovitě pro vlastní tesknost, pro lidský všetečný jazyk a nelitostivé srdce. Ale proti tomu trému mocné mají z písma potěšení, jestliže ho jen šetřiti chtějí.« Podle mystického všeho vším symbolisování, proneseného hned z kraje Didaktiky české, »každý nejmenší skutek Kristův, každé nejmenší slovo i punktík v písmě tajemství má ku poučení našemu«. A tak i vdovství jest »vyššího a vzácnějšího cosi nad panenský i manželský stav. Jak zajisté s panenským i strany zdrželivosti a čistoty, tak s manželským strany vedení dítek se srovnává. A jest nemalá čest dům, čeládku a dítky spravovati, což za živobytí svého manžel řídil. Protož vdovy, jakožto již v obojí škole vycvičené a z cvičení propuštěné, jako panna tak manželka, za mistryně se od ducha Páně představují (1. Tim. 5, 10), a Kristus Pán na světě byv nečteme, aby kde pannám aneb manželkám sloužiti sobě dopustil a do jejich domů pro užití pohodlíčka se uchyloval; ale vdovy tím ctil (Jan 11, 5, Luk. 8, 2). Apoštolé také k službě svatým toliko vdovy brávali (1. Tim. 5, 3). Nýbrž sv. Pavel Timoteovi »poroučí, aby vdovy v poctivosti měl«. (1. Tim. 52.)

V kap. 9. rodičům osiřelým také rada: »Kocháš-li se v dítkách, nabeř sobě dítek chudých lidí, ty opatruj, pěstuj, krm, cvič: dadíť k obveselení tvému tak mnoho jako tvé vlastní hříček, a mimo to odplatu před Bohem budeš míti slavnou.« »Dějí: Ale kmen náš a jméno zahyne, sejde-li bez dítek. Odpovím: Nepřestal-li by na tobě kmen tvůj, snad by na dítkách tvých přestal. Oč tu rozdíl jest? Svět, protože ty dítek nezanecháš, býti nepřestane. Také nevíš, ku potěšení-li

by po sobě potomků či k žalosti zanechal; nebo svět se vždycky mění. O jméno své pak lépe jest se starati, aby v nebi známé bylo nežli na zemi, kdež s tím se vším přece všechno smrtelné jest. Krátce mluvě: Dítek bráním pán Bůh rodiče zvolnější a způsobnější k nebi činí.«

Kap. 10. »o dítkách osiřalých«; kapitola 11. »o osiřalých poddaných«; kap. 12. »o osiřalých vrchnostech«; kapitola 13. »o osiřalých posluchačích«; kap. 14. »o osiřalých církve služebnících«. Z obou posledních výňatků několik jakožto v trapnou tu chvíli povolání Komenského se týkajících.

»Jaká jest služebníků církve potřebnost, vidí se to z titulů, kteréž jim dává Bůh. Nebo je nazývá světlem světa, legáty svými, zvěstovateli věcí potěšených, strážnými domu svého, šafáři tajemství svých, bdícími nad dušemi lidskými, pomocníky svými, prostředníky mezi sebou a lidmi, jimž slovo smíření svěřil, vrátnými nebeskými, nýbrž spasiteli. Kde je tedy odjímá pán Bůh, znamení jest hněvu. Nebo s nimi odjímá světlo . . .«

Odjímá pak Bůh služebníky »pravé bezbožným pro nevděčnost«, »pobožným pak pro zkušení a rozhorlení«.

Pobožných v takový čas povinnosti:

1. »Hříchům svým to přičítati, zvláště nevážení sobě přítomného slova a služebníků;«

2. Pánu okolo hrdla padati a říkati: »Ach, zůstaň s námi, Pane, aby na nás mrákoty nepřikvačily;«

3. když od nich musí odcházeti služebníci, »mají je od sebe s pláčem a slzami propouštěti;«

4. »mají se povahy světa vystříhati, aby ne hned, co s očí ztratí, také z mysli pouštěli.«

5. Mají napomenutí vůdců svých býti pamětlivi, »aby se, jak se kdo mnoho a pevně pravdě boží naučil, ukázalo«. »Jaký by to medle učedlník byl, kterýž by několik let se uče, nic sám udělati neuměl, než přece mistra při sobě, kterýž by mu ukazoval, míti chtěl? A takoví jsou rovně ti posluchači, kteříž bez učitelů hned nevědí, na čem jsou, hned se zvrtkati a zviklatí dají, hned zpět letí a padají . . .«

6. Mají modliti se za své správce ve vězení nebo ve vyhnání.

7. Mají »osiřalí cest k dosažení zase milých správcův svých hleděti a šetřiti.«

Naproti tomu povinnosti služebníků pravých a upřímných, z míst svých vyzdvižených a s stádečky svými rozloučených, tyto jsou:

1. »Aby sebe pilně ohledávali, nedali-li sami k takové persekucí příčiny, buď hříchy svými pánu Bohu, neb všetečností nějakou vrchnosti. Pán Bůh zajisté pro nepasení stáda zastavuje někdy pastýřům pasení a někdy pro mrtvost v vlastním svědomí pohybuje svícny služebníků z místa jejich. Někdy pak pro výtržnost proti vrchnosti vyhnáním neb složením s úřadu trestáni bývají . . .« Nacházejí-li svědectví v svědomí svém, »že v sprostnosti a upřímnosti boží obcovali, sloužíce Pánu s pokorou a slzami, nepomíjejíce při lidu ničeho, což užitečného znali, nýbrž jim v známost uvodíce všelikou radu boží: tedy to za potěšení srdcí svých s sebou odnášeti mají . . . Pakli rozumějí, že

je pán Bůh pro nevděčnost posluchačů místům těm odjímá, povinni jsou za ně se pánu Bohu modliti, aby jim Bůh v kázni oči otevříti, sobě usmysliti dáti a hřích ten a jiné prominouti ráčil... Pakli by ani při lidu svém patrných bezbožností, pro něž by to boží rozhněvání přicházelo, neznamenali, než že prostě od zlosti nepřátelské to se na ně valí, mají uznávati, že se na nich Kristovo předpovědění »Vyženou vás ze škol« plní. Z kteréž pravdomluvnosti Spasitele svého povinni jsou se těšiti, radujíce se, že také hodni učiněni jsou sami od svých osob něco pro jméno Kristovo trpěti.«

2. Mají v svém vyhnání stálí býti a pro dosažení prebendy od poznané pravdy neodstupovati.

3. Povinni jsou v svém vyhnání aneb odsazení více než jindy (zaneprázdnění s lidmi nemajíce) písma svatá čísti a zpytovati a modlitby konati, jak pro potěšení své v sirobě, tak pro nabývání hojnějšího osvícení.

Povinnosti k posluchačům vzdáleným:

a) Horlivé napomenutí při odcházení, jako bylo Pavlovo Miletským.

b) Modlitby každodenní, aby jich Bůh v zármutcích potěšoval, ve mdlobě posiloval, v neumění osvěcoval, v libých i odporných pokušeních vítězství propůjčoval, od zlého ostříhal, a čeho se jim v službě zevnitřní nedostává, vnitřním ducha svého dílem sám doplňoval.

c) Mají i vzdáleni jsouce, na stálost posluchačů pozor míti.

d) Mají jich radou neopouštěti, buď skrze osobní shledávání, neb vzkazování, neb skrze list, jakž činívali apoštolé.

e) Mají toužiti po svých posluchačích a míti za zvláštní své veliké potěšení, rozumějí-li, že posluchači na ně sami také vzpomínají.

f) »Mohou a mají sobě i *prodloužení života* žádati, buď zle jak buď, jestliže jen naděje jest, aby zase rozptýlené ovce své shledali a v řád boží uvésti mohli.«

g) »Navrátil-li by je zase Bůh k stádečku jejich, mají z daleka na to pomýšleti, aby ne k zármutku, ale ku potěšení jim přišli, t. j. přísní vyhledavatelé buď pádu jejich neb svých škod nebyli, ale všecko duchem tichosti, pokory a lásky k slávě boží a potěšení svému i milých svých posluchačů konali.«

»Odpolu osiřalí,« jsou, kdož ztratí přátel svých lásku a důvěrnost, buď vinou vlastní nebo cizí, jako osočením, klevetami přátelům jsouce zoškliveni. »Někdo v nemoci jsa, zoškliví se i nejbližším svým, tak že jim těžek bývá;« »někdo skrze chudobu přátelům v potupu a pohrdání přichází;« »podobně když jiné jakékoli neštěstí přijde, tratívají se rádi přátelé;« »někdy z pobožných někdo přátelům svým tím v nelibost vchází, když s nimi modlářství a bezbožnosti páchati nechce, ale pravdu neb bázeň boží sobě oblíbě, jí následuje.« Co tu činiti? »Náleží i to za boží přepuštění míti,« »mají sobě Boha tím pilněji hleděti, jemu se těšiti, a ten jim za všecky státi bude:« »znamenají-li však, že přátely své něčím nenáležitým urazili a od sebe odvrátili, povinni jsou mysliti na to, aby napravili a srdce jejich zase k sobě naklonili« (kap. 15). Zbývá ještě troje rozjímání, v kap. 16.—18. »o opuštěných od Boha na čas lidech,« »o zavržených od Boha,« »o věčně zahnaných od Boha lidech,« skládající se celé jako celý spisek z příkladů a dokladů s mistrovskou obratností a lehounkou

snadností z písem vybíraných, ze srdce pohříženého v hoři srdcím pobožným útěchy jedině možné poskytujících.[55]

9. Že Kom. sám užíval rad a útěch, jež jiným dával, i že pamětliv byl svých k jiným povinností, toho svědectvím jsou sami příležitostní spisové i tklivá v nich skroušenost a vroucnost nevyslovitelná. Avšak přese všechny útěchy, jdoucí z nejhlubšího nábožného přesvědčení, a z bezvýminečného odevzdávání se do vůle boží krutým bojům duševním, zápasům a zkouškám Kom. podrobován byl i v Brandýse »zaslíbeném«, když mocněji zmáhala se »protireformace«, násilné na víru katolickou převracení a na pány nekatolické dorážení. *Strašná noc* brandýsská i zápas v ní zoufanlivý smrti se rovnající tak hluboko utkvěla v duši Komenského, že jsa jižjiž sedmdesátník, živě a mocně jímavě o ní vypravuje:

10. »Za shrnujících se mrákot strastí (l. 1623), když patrně nezbývalo žádné naděje v *lidskou* pomoc nebo radu, nevyslovitelnými úzkostmi a pokušeními jsa zmítán, o půl noci (již probděl jsem jako několik předešlých nocí beze spaní) s vroucností neobyčejnou k Bohu volaje, z lůžka vyskočiv a biblí uchvátiv, nestačí-li pražádná lidská útěcha, aby mne vnitřní svou útěchou neopouštěl Bůh, prosil jsem. A nejprve uhodiv na Isaiáše, znamenaje pak, že

---

[55] Celý obsah i rozvedení Siroby zahrnut jest tímto Komenského přehledem:

Summa, co se v tomto spisku obsahuje a zavírá.

- Siroba se rozjímá (obecná)
  - Veřejně
    - Co jest? Kap. 1.
    - Odkud pochází? Kap. 2.
    - Proč ji p. B. dopouští? Kap. 3.
    - Čím se v ní těšiti? Kap. 4.
    - *Jak se k osiřalým míti? Kap. 5.
    - Kolikerá jest? Kap. 6.
  - Po částkách, nebo osiření jest potracení
    - Zevnitřních a viditelných přátel buď
      - Do konce, přátel jmenovitě
        - Krevností spojených
          - Kamž přináležejí
            - Manželé vespolek osiřelí t.
              - Vdovci, kap. 7.
              - Vdovy, kap. 8.
            - Rodičové s dítkami. Kdež
              - Rodičové dítek zbavení kap. 9.
              - Dítky po rodičích osiřalé, kap. 10.
        - Povinností ochranou a službou jedněch k druhým zavázaných. A ti jsou v povolání
          - Světském: A tu jsou
            - Poddaní dobré vrchnosti zbavení, k. 11.
            - Vrchnost poddaných zbavená, k. 12.
          - Duchovní: a tu jsou
            - Posluchači správců svých zbavení, kap 13.
            - Kněží posluchačů, kap. 14.
      - Od polu skrze odvrácení lásky a milosti, kap. 15.
    - Neviditelného svrchovaného přítele Boha, když tvář jeho ztratí.
      - Domněle, kap. 16.
      - Pravdivě
        - časně, k. 17.
        - věčně, k. 18.

prodleným jeho čtením a vzdycháním rozráží se zármutek, chopil jsem kalamář a předcházející úzkosti i kladené proti nim božské léky, vycházející božská ona slunce na rozrážení mrákoty (sobě samu, kdyby strachové se vrátili, nebo jiným pobožným lidem pro budoucí potřebu) jal jsem se spisovati. Probrav se k jiným prorokům i k ostatním knížkám knihy boží (žádné v živobytí krmě tak lahodné nebylo, jako ono tehdáž božských útěch sbírání), spatřil jsem hojně látek, k upokojení duše v Bohu sloužících, a počal jsem v *Rozmluvy* je rozváděti: nejprve duše sklíčené s rozumem vlastním, útěchami všelikými vzchopiti se pokoušejícím (a to hlavně z knížek Lipsiových o statečnosti,[56] za týchž dnů marně pročítaných). Potom přispěla Víra, písmu podklad přičiňující, avšak i ona s malounkým účinkem. Konečně přišel Kristus, kříže svého tajemství vykládaje, a jak jest spasitelno člověku před tváří boží sklíčenostmi býti poníženu, setřenu, zdrcenu, v nic obrácenu, vypravuje a tím plný teprve pokoj, útěchu, radost duši navracuje.«

11. »Obratem roku (1624) vracela se (pro zukrutnělou zlobu) mysli ošklivost, a zrodila se *část druhá* té knížky, nové se zoufalstvím zápasy a prostřednictvím Kristovým vítězství vypisující. Obojí ta knížka od několika Bratří, podobné trápení zkusivších, pro vlastní potřebu počavši býti přepisována, a ocitivši se v Praze, literami tam tajnými vytištěna byla, potom pak byvši přeněmčena (nevím, kým) i v Němcích pod názvem Trauren über Trauren und Trost über Trost. Česky slula Truchlivý (de tristitia),[57] její pak část třetí léta 1651, čtvrtá a poslední l. 1660 přidána jest.«

4.
Labyrinth světa.

12. V takové stálé sklíčenosti a tísni hlouběji nežli chladná Lipsiova uvažování (II, 10) pronikly k srdci Komenského mystické allegorie spisků Jana Valentina Andrea i asketické jich výsledky, malující živě nicotu světa i pravého křesťana od něho utíkání. Nápisové jich směr a způsob ukazují: Peregrini in patria errores, Utopiae (Argentorati, 1618. 12°. 154), v němž poutník shledává padesát dvě překážky blaženosti lidské; pokračování spisku toho jest Civis christianus sive peregrini quondam errantis restitutiones. (Argent. 1619. 12°, 220); duchem podobným složeny jsou De Christiani cosmoxeni genitura judicium, 1611, Christianopolis, 1616 Reipublicae Christianopolitanae descriptio. Z nich vál duch příbuzný duchu Komenského, a nebyl-li dříve,

---

[56] Justus Lipsius (Joest Lips), blíže Brusselu l. 1547 zrozený, jehož způsob slohu latinského (dle autorů před Ciceronem i pozdějších jejich napodobitelů) býval vzorem humanistům i století sedmnáctého.

[57] »Truchlivý křesťan, to jest smutné a tesklivé naříkání člověka nad žalostnými bídami vlasti a církve, v kterém se jemu nejprve rozum, pak víra ozývají, potěšovati jej, ale nadarmo usilujíce: zatím tedy Kristus vystoupiv, přísně jej z netrpělivosti obviňuje, místně strašlivých svých ran příčiny ukazuje, bolesti jemu ulehčuje, časné i věčné vysvobození zaslibuje, a jak by se k obojímu hotoviti měl, poučuje.«

Komenský stal se tehdáž Valentinovým obdivovatelem a ctitelem, kterážto vroucnost a láska ještě zvýšila se ve vyhnanství.[58]

13. Komenskému tak zalíbil se zvláště Andreův Peregrinus a Civis christianus, že vzal si z něho příčinu, formu a poněkud i látku k sepsání svého Labyrinthu, jak srovnání spisů obou mužů ukazuje. Peregrinus, chtěje rozhlédnouti se po světě, k rozkazu královny světa průvodce dostal, který Andreovi slove *Impetus*. Ten, dav Peregrinovi uzdu a vodičkou očí mu potřev, vodí jej světem, všecko mu chvále a ukazuje, on pak marnost a ničemnost všech věcí vida, ocitne se na místě ideálném, v Bohu blaženém, kde jest všecko, jak co býti má. Kom. více stavův a výjevů živě, dramaticky a drasticky vypisuje a proti způsobu svému, dokládati se všude prameny, z nichž vážil to neb ono, v úvodu k Labyrinthu žádného zřídla nejmenuje, ačkoli hned počátek Labyrinthu i líčeníčka některá i obraty některé pocházejí z Andreova Poutníka i Občana křesťanského.[59] Obecně toliko a neurčitě dí, že příčina k oběma dílům Labyrinthu byla vzata odkudkoli (occasione undecunque arrepta), stavitel pak kamenů hotových, již nalámaných jenom potud přikřesává, pokud dle nákresu jeho třeba, a chce-li části některé míti pevnější nebo ozdobnější, kusy větší a tvrdší z vlastních lomů si otesává i uhlazuje. Hledíc pak k Andreovu zkřehlému slohu latinskému, Labyrinth český, složený pružným, svěžím, švarným, mrštným, živým jazykem, nikoli za volné předělání nějaké, než za plod jednorostlý, většinou z kořenů vlastních a z duševní potřeby vlastní vypučelý, jako za perlu do badání sourodých zasazenou pokládati sluší.

---

[58] J. Val. Andreae nar. 1586, umř. 1654.

[59] Hned po vytištění »Života J. A. Kom.« l. 1871 když stránkami některými podrobněji jal jsem se zabývati, ústně i písemně oznámil jsem, že příčina a způsob Labyrinthu zvláště na dvou spisích Valentina Andreae záleží; když pak v životopise německém poprvé ukázal jsem ku Komenského dopisům k Andreovi, dr. Herm. Ferd. v. Criegern Andreovo působení v Komenského zveličil a na str. 344 sld. k podobnostem Labyrinthu se spisky Andreovými s potěšením ukázal. Viz hned počátek Peregrina z l. 1618 a Labyrinthu z l. 1623.

Peregrinus.	Labyrinth.
Cum in ea aetate essem, quae ad boni malive optionem aspirare solet, illud imprimis imperitum animum sollicitum tenebat, quisnam hominum in ea et multitudine et diversitate mihi eligendus foret, quem in vita et moribus denique ac studiis imitarer, quove indice atque manuductore ad ea cuncta quae homini accessu a Deo reliqua sunt, ascenderent.	Když jsem byl v tom věku, ve kterémž se lidskému rozumu rozdíl mezi dobrým a zlým ukazovati začíná, vida já rozdílné mezi lidmi stavy, řády, povolání, práce a předsevzetí, jimiž se zanášejí, zdála se toho nemalá býti potřeba, abych se dobře, ku kterému bych se houfu lidí připojiti a v jakých věcech život tráviti měl, rozmyslil.

Líčení Marnosti v Lab. kap 33 srovnej s Andreovou královnou světa i s bohyní smilstva: Non tam compta quam ornatus varietate et dissimilitudine onerata. Faciem sane fucaverat ad aliquam spissitudinem, nec tamen purulentam scabiem satis texerat. Mihi credite et scabie plenam et liventibus pustulis opertam esse. Nam quae me semel tetigit, foedo odore infecit, ut necquicquam musco in me profuso hircum redoleam. Civis christianus (1619) skoro všecko a tak obsahuje, jak čteme v Lab. kap. 37 a 38 atd.

14. Mezi oběma částmi Labyrinthu ode všech hned zprvu až posud i povždy váženém a velebeném neshodu znamenali, jakoby oddílu prvému, básnickému Labyrinthu, oddíl druhý, bohoslovný, pietistický, mystický, asketický »ráj srdce« byl na závadě.[60] Že tomu není tak, než že druhá část Labyrinthu z počátku jeho pro opuštěnou duši křesťanskou dle příčin a okolností přirozeně vyplývá, patrno ze slov, jimiž Kom. dne 13. m. pros. 1623 Labyrinthu svého doprovodil k ochránci p. Karlu Staršímu z Žerotína.

15. »Poněvadž v tomto útulku a v prázdni bezděčné mně odloučenému od starostí mého povolání neslušelo a nechtělo se zaháleti, jal jsem se předešlých měsíců mezi jiným přemýšleti o marnosti světa, až mi pod rukou vzešlo drama, jehož podávám Jasnosti Tvé. První jeho díl hračky a pošetilosti světa světle maluje, kterak ve všem všudy s velikým namáháním tropí věci ničemné i jak bídně konečně obrací se všecko ve smích nebo v pláč. Díl druhý místy pod zastřením (allegoricko-mysticky), místy otevřeně pravé a stálé synů božích štěstí vypisuje, jak totiž jsou blaženi, kdož nechajíce světa i všech věcí světských, připojují se toliko k Bohu, ano spojují se s ním. Čehokoli tu dokázal jsem, uznávám, že počato jest toliko, nikoli již dokonáno. Vidím zajisté, že velice hojna jest tu látka, k ostření vtipu i k broušení jazyka nad míru příhodná, že by novými tytýž nálezy do nekonečna mohlo býti rozmnožováno toho spisování. Než jakákoli konečně nyní již jest ta práce, umínil jsem si jí ze škartek rozházených sebrané podati Osvícenosti Tvé. Za jakým úmyslem, neodvažuji se nyní říci cele, avšak mezi čtením Osvícenost Tvá domyslí se toho svou bystrostí, nebo jindy bude moci býti vyloženo. Jedině to nyní dím, že domýšlel jsem se, že není nevhodno podati takové této práce muži, jenž proudův a vlnobití moře světa zakusiv tisícerým způsobem, přece v nejtišším svědomí přístavu odpočívá.«

16. Labyrinth takto počatý (1623) nikdy dále nebyl rozpředen, ačkoli po příkladu Andreově snadno mohl býti ukončen nějakým dílem třetím, vy-

[60] Ign. J. Hanuš: »Jarý počátek nesouhlasí s pietistickým koncem. Litovati vůbec, že Komenský opustiv školu a povolání své spisovatelské co do škol, dal se do hádek náboženských. Co školník učený nikoli co Bratr, byl věhlasen.« Šemberovi Labyrinth jest »výborný filosofický spis, jenž obsahuje allegoricko-satirickou cestu po světě, důmyslně a plynným jazykem vylíčenou«. — Druhá část jest asketická. Tieftrunkovi Kom. nemálo uchýlil se »v pietistický mysticismus« . . . atd. — Zvykli jsme všickni, čtouce spisy Kom., dívati se na něho jako na spisovatele způsobu moderního se stanoviska stylistického našich škol, nehledíce se svých katheder nebo psacích stolků k psychologickým příčinám i účelům spisů jeho. Věru nám ode všech stran podporovaným a v čas na svá místa vhodné působnosti, zvláště od našinců, bezstarostně přiváděným, jako hříchem býti se vidí za nejchladnějšího klidu a nezkalené mysli rozpoložení pytvati ztuhlé již formou plody, vzešlé za nejtužšího zápasu duše mocí světa stísněné a sklíčené, má-li zříci se Boha, způsobem svým poznaného, anebo chytiti se světa, Boha pohodlně vyznávajícího, poníženým a zdrceným povýšení a vládu slibujícího Kde šlo o zachování a spasení duše, o vyhledávání k němu cesty nejbezpečnější v krutém tělesném nebezpečí, tam před člověkem ustoupil spisovatel, před věcí forma; když pak z mystického rozjímání vyloupla se sama sebou i forma utěšená, jest to následek hlubokého a živého věcí pojímání, které myslitele přímo unáší k poesii, bez níž není žádný spis Kom. ani školní, protože přehlednost, názornost, zřetelnost v jakékoli formě mysli lahodí a líbeznost způsobují.

psání světa, jak býti má, nebo zřízení města božího, nebo spořádání obce křesťanské v sobě obsahujícím. Mohlo by to býti vhodným protějškem ideálným k dílu prvému, ukazujícímu travestovaný obraz světa na rub obráceného, v němž tak pravdivě a živě klade se proti sobě zdánlivá i skutečná povaha věcí a stavů lidských.

Když Karel z Žerotína, přední hvězda starého rodu moravského, známý i při dvoře anglickém[61] a francouzském, státník, vojín, hospodář, osvícenec od učenců vyhledávaný i oslavovaný, muž v naukách náboženských i filosofických dokonale zběhlý a v příbězích a proměnách života nad jiné zkušený a vytříbený, když Žerotín ten z Labyrinthu nabyti měl křesťanského přesvědčení, utvrzení a ukojení: tu věru na věcném obsahu záleželo, ačkoli oblíbená starším literaturám v rozličných pozorováních a líčeních forma putovací sama sebou obrazy a úvahy činila dramatičtějšími, živějšími, rozkošnějšími, zvláště když chopil se jí Komenský, který, sám všecko živě cítě a vida, slovem svým v čtenářích musil vzbuditi obrazy, city, přesvědčení, odhodlanost nejživější, jak ukazuje písnička Kassiova po přečtení Labyrinthu složená i útěcha Bratří vystěhovalých, již kromě biblí kralické mívali z Labyrinthu.[62]

---

[61] Když Jetřich z Žerotína (I, 12) l. 1612 jeti měl do Anglie s kurfiřtem falckým, ucházejícím se o dceru královu, pan Karel rád to slyšel, i psal Jetřichovi: »Najdete tam nejednoho, který rod náš zná, ano i sám JMt. král ráčí o nás věděti; protož snažte se tam dobré a chvalitebné jméno naše zachovati a rozmnožiti, abychom Vám, uslyšíce o tom, měli z čeho všickni vespolek děkovati.« Listové III, 119. Pan Karel, překvapen byv listem Jakuba krále, radostí byl zaražen a jako bez sebe, jak l. 1611 napsal ve své odpovědi. (Quod iis ut plurimum accidit, quibus ad subitum solis intuitum adeo hebescit acies, ut ad temporis aliquod spacium lumine esse orbatos se existimant id ipsum in memet expertum esse non diffitebor, cum ad improvisum aspectum epistolae a Majestate Tua praeter omnem expectationem ad me delatae. obstupui et extra me ipsum quod ammodo raptus, somniare mihi viderer.) Carl v. Zierotin, II, 164.

[62] Písnička o divném a milostném božím člověka Bohu oddaného vedení, složená po přečtení Labyrinthu od p. J Kassia »vysokomýtského«, končící tklivými verši:

Kdožkoli toto bude zpívat
se mnou o národu mém věčně,
dej Bože, ať může prospívat
v ctné naději, a tebe vzývat
s plesáním duše své vděčně!
Poďte lidé, poďte radostně,
těš se Bohu, kdo jen ho znáš!
Ač noha se ušine zcestně,
Pán provede přece milostně
až k sobě v nebe, sám Bůh náš!

Jan Kassius (Kaška) ze Skuče, rychtář vysokomýtský, 24 léta žil v Skalici uherské ve vyhnanství. (Jir. Rukov. I, 339.) Píseň vytištěna při vydání amsterodámském. Na Slovensku zachovala se píseň vystěhovalců českých. složená snad po vytištění Labyrinthu. (Slovesnost, 1846, 510. Rozum v Staroč. bibliot I, str. XI.)

Krásná je ta řeka,
řeka Vltava,
kde jsou naše domy;
i vlast laskava!

Hezké jest to město,
to město Praha,
v kterém bydlí naše
rodina drahá.

Důmyslně tedy Palacký, ve všem prohlédaje hlouběji a ve všem výše se nesa proti učencům, v Labyrinthu přestávajícím na stránce slohové, zvláště pak na ozdobném přechodníků v něm užívání,[63] již l. 1829 napsal: »Každému literatury naší milovníku známo jest, že my posavad v řeči své knihy utěšenější a jadrnější prosou psané nad tento Labyrinth světa nemáme. Ale spis ten i z ohledu vyšší poesie nemalé zásluhy do sebe má; neb ačkoli spisovatel jeho za příčinou nábožného účelu a oděvu allegorického sám zoumysla držel všude vtip svůj a obraznost na uzdě, přece vždy vdechl těm človíčkům svého zamýšleného světa samostatný jakýsi ráz života, takže všude jako vlastní organickou mocí svou před očima našima živě a čerstvě se pohybují a jednají.« Ano dramatičnost, konkretná ta všech stavův a osob individuálnost drasticky se projevující, toť pružina, vyšvihující z krásné prosy Labyrinthu krásnou báseň.[64]

17. Cíl Labyrinthu Kom. čtenáři vykládá určitěji: »Lidé shánějí se po tom, kde v čem by vrch dobrého (summum bonum) bylo, na němž by se žádost lidská stavovala, t. j. jehož by dosáhna člověk myslí svou tu odpočinouti mohl a musil, čeho víc žádati nemaje.« Ale shledáno, »že všichni takměř lidé, ven ze sebe vybíhajíce, v světě a věcech jeho, čím by mysl kojili a pokojili, hledají, tento v statku a zboží, onen v rozkošech a libostech, jiný v slávě a vzácnosti, tento opět v moudrosti a umění, jiný v veselém tovaryšství atd., summou po věcech, kteréž vně jsou, v nich dobrého svého hledajíce, zevlují.« Ale ve světě toho dobrého není, jak zkusil Šalomoun, jak prohlédl i sám Kom. »Což místněji sobě sám před oči představiti i jiným poukázati chtěje, zamyslil jsem sobě tuto pout do světa, kdež jaké jsem potvorné věci buď spatřil, neb se s nimi potkal, a kde naposledy a jak žádaného a v světě nadarmo hledaného potěšení se doptal, vše to v přítomném traktátu jsem jako vymaloval. Jak vtipně, nedbám; dejž Bůh, jen aby prospěšně mně i bližním mým. Není báseň, čtenáři, což čísti budeš, ačkoli básně podobu má, než jsou věci pravé, jimž vyrozuměje sám poznáš, zvláště kdo by mého života a příběhů něco povědom byl, protože jsem tu na větším díle své vlastní příhody, s nimiž jsem se v nemnohých těch letech života svého již potkal, některé pak při jiných spatřil, aneb o nich sobě návěští dané měl, vymaloval. Ač ne všech ještě svých příhod jsem dotýkal, na díle pro stud, na díle, že jsem, k jakému by se to jiným vzdělání oznamovalo, nevěděl.«

Cože nám do řeky,
co nám do města?
Ach, nám vykázaná
k vyhnanství cesta!

Nevzali jsme s sebou
nic, po všem veta,
jen bibli kralickou,
Labyrinth světa.

Tatry, vy přijměte
nás v té úzkosti,
u vás chceme žíti
i složiti kosti.

[63] Pelzel Thám, Jan Nejedlý, Ziegler, přestávajíce na stránce slohové a jazykové, nemohli dosti nadiviti se zvláště mistrovskému přechodníků užívání. »Labyrinth světa,« pronesl se Nejedlý v zahajovací řeči o jazyku českém, a Ziegler opakoval to l. 1823, »sepsán jest tak výborně, že obratnost, důkladnost, jadrnost, obraznost, libozvučnost, slovnická tvornost (ku které zvláště oučastníky, participia patřejí) v přeložení Němcům, jakkoli řeč jejich bohata jest, jsou nedostižitelny.« Palacký ve všem prohlédaje hlouběji a ve všem výše se nesa, Labyrinthu i jako básně (l. 1829) se dotekl.

[64] B. Dudík: Ve zprávách o zasedáních král. čes. spol. nauk, r. 1877, str. 263.

18. O způsobu zírati v svět a klamném jeho pojímání význam dvou průvodčí poutníkových poučuje: »Průvodčí moji a každého, kdož v světě tapá, v pravdě jsou dva: drzost mysli, všeho ohlédající, a zastaralý při věcech zvyk (auktorita), pravdy barvu šalbám světa dávající. Půjdeš-li za nimi s rozumem, kdokoli bídné motaniny pokolení svého spolu se mnou uhlédáš; pakli se jinak zdáti bude, věz, že obecného mámení bryle, skrze něž vše naopak vidíš, na nose tvém strmí.«

19. Týkajíc se dílu druhého: »Co se prohlédání radostného způsobu Bohu oddaných srdcí dotýče, toť více in idea vypsáno jest, nežli aby se to tak plně při všechněch vyvolených nalézalo.« Záleží tedy Labyrinth ze dvou dílů, z konkretního a zřetelného výčtu příkladů marnosti světa, a z abstraktných, obecných úvah o »vyvolených a s Bohem spojených srdcí slávě, potěšení a radosti«.

·20. Methody, které užívá Kom. při veškerém názorném vyučování, i poutník jeho šetří, Všudybudem a Mámením provázený brylemi (ze skla domnění vykroužlenými a v rámci z rohu zvyku zasazenými), uzdou (sšitou z řemení všetečnosti) a udidly (z železa urputnosti a předsevzetích) opatřený, nejprve s vysoka celý svět (v rukopise podaném Žerotínovi při kap. 5. krásně perem vykreslený)[65] veřejně, t. j. z hruba, obecně spatřuje, potom pak náměstí, place, ulice, uličky a rozličná v nich rozličných stavů zaměstnání zevrubněji a podrobněji prohlížeje a všude opak toho, co vůdcové a jak bryle ukazují, shledávaje, až dodělá se sociálního asketismu, pošlého z hlubokosti víry.

21. Chtěvše sem položiti rozbor satirické travestie Labyrinthu světa, odložili jsme jej stranou jednak proto, že nestačí naše obyčejná míra na skládání Komenského, jednak proto, že po soudu Palackého lepšího úsudku není potřebí a spis sám živě náhledy svými vysvětluje, že jich štětcem není snadno dostihnouti, tím méně převýšiti.[66]

5.
Druhý sňatek Komenského.

22. Dne 3. měsíce září 1624 Kom. zasnoubil se s Dorotou, dcerou Jana *Cyrilla*, seniora konsistoře podobojí, jenž s administratorem Dicastem Fridricha falckého na krále českého korunoval. Po bitvě bělohorské senior ten ihned tajně z Prahy se vzdálil a tak ještě po Čechách skrývati se musil, že nebyl ani přítomen při sňatku starší své dcery Anny s Jiříkem Laminem z Přerova (28. června 1622), ani při sňatku dcery Doroty (matka též slula Dorota) s Komenským. Oddával je Jan Svatoš, poslední správce sboru bratrského v Brandýse.

[65] Josef Wenzig (v básn. spisech jeho, díl III.) proniknut jsa krásami Labyrinthu, obsah jeho do veršů svedl na způsob oratoria jež umělec výtečný hudbou opatřiti slíbil — ale po dlouhá léta více odkládal nežli skládal, a hudby nesložil.

[66] O tom však zbytečno není zmíniti se, že kap. 13. z Labyrinthu, která posmívá se tajemnůstkářství »bratrstva růžového kříže«, vyňata jest ze satirického spisku nejspíše Jana Val. Andreae, l. 1612 v pěti jazycích vydaného s názvem Fama fraternitatis Roseae crucis, tajného bratrstva to smyšleného, před nímž prý bylo odhaleno tajemství veškero, po němž toužili a blouznili alchymisté. Bratrstvo to tolik povyku nadělalo, že nejedni nových náboženských sekt, jimž beztoho již téměř nebylo konce, jiní pak pečlivě po něm se sháněli, jako sám René Descartes, který také na Bílé Hoře u Prahy bojoval.

Po nevěstě Komenského bylo 50 kop grošů míš. jmenováno; manželku pak sám takto věnem opatřil: že jest ji do všeho jmění a statku svého, kterýž nyní z daru božího má, nebo ještě napotom z požehnání božího míti bude, na čem ten koliv jest a bude, za »mocnou hospodyni a vzmožitelkyni« přijal a přijímá a to na takový způsob: Jestliže by Pán Bůh prostředkem časné smrti jeho, kněze Jana Komenskýho, dříve nežli ji, pannu Dorotu Cyrillovnu, budoucí manželku jeho, z tohoto světa povolati ráčil, a tak ona jej živobytím přečkala, by týž statek jeho na touž manželku jeho samu plným právem »dědickým« připadl; pakli by dítky od nich zplozené spolčně v živobytu byly, by spolu s týmiž dítkami rovný díl ve statku jeho měla, s touto však při tom výminkou: že sobě nadepsaný kněz, Jan Komenský, z »téhož statku a jmění svého« vymiňuje a v moci zůstavuje vinici svou »na blatnicku« v hoře, jenž slove »plachta«, ležící, a k tomu 50 kop míš., též všecky své knihy latinské, tak aby on napotom mohl a moc měl s tím, což si tak vymiňuje, což by se jemu dobré vidělo, učiniti a to buď z částky nebo na všem, kdež by se jemu líbilo, obrátiti nebo kšaftem to odkázati. Pakli by se nic toho obého nestalo, tehdy to, což tak jmenováno jest, podobně »jako jiný všechen jeho statek« po smrti jeho napřed psaným způsobem na touž budoucí jeho manželku právem plným a »dědičným« připadnouti má.[67]

6.
Hlubina bezpečnosti.

23. Když i Karlu z Žerotína bylo nařízeno, aby již útulku nepřál na svých panstvích kněžím bratrským, stopu Komenského na čas ztrácíme: skrýval se v lesích a slujích a tajně Bratřím přisluhoval. L. 1625 nevíme kde, spis sobě a jiným pro potěšení složil a v něm zkušenosti z Labyrinthu nabyté v soustavu uvedl a jí mystické nazírání své na svět utvrdil. Jest to: »Centrum securitatis, hlubina bezpečnosti aneb světlé vymalování, jak v samém jediném Bohu a pokorném se jemu ve všecku jeho vůli oddání a poddání všecka dokonalá přítomného života bezpečnost, pokoj a blahoslavenství záleží.«[68] První vydání (Lešenské) objasněno bylo nezvučnými těmito verši:

---

[67] Svědkové smlouvy svatební se strany Komenského: p. Matyáš Tymín »Lavín« z Ottenfeldu, v lékařství doktor, kněz Jan »Hermon« Matouš Theodora, Jiřík Apolla, kněz Pavel Němčanský, p. Eliáš »Kavín«, pan Stanislav Březina, radní brandýsský. S strany nevěsty: p. Václav Sudlička z Borovnice a Chotče, úředník panství brandýsského, ur. p. Václav Jiří, Ladislav Adam, bratří Věžníci z Věžník i s matkou. S strany matky: paní Mandalena z Říčan, kněz Jan Svatoš, Jiří Kranzl, písař důchodní, Ondřej Dobrovský, primátor města Brandejsa, p. Jan Petrův, Václav Jirový, Jan Jelínek atd. Správný opis smlouvy svatební viz v Tomašíkově Brandejse str. 288. Povšimnutí hodno, že Kom. v *Brandýse* žádného statku neměl, že tedy horu »plachtu« hledati sluší na Moravě, jak pan Bedřich Peška před léty prý se vyptal, u Nivnice.

[68] Že »Hlubina« složena byla *l. 1625*, nikoli *dříve* jakž hlásali jsme po nějakou chvíli dle listu Kom. k Montanovi, dokud neviděli jsme *prvního* vydání »Hlubiny« (v Lešně 1633), napraviti hleděli jsme v Musejníku 1887, str. 40. I přesvědčili jsme se, jak nespolehliví tytýž bývají bibliografové i ten, který na svědomitosti bibliografické u nás nejvíce si zakládal). Předmluva česká prvního vydání Hlubiny datována jest v Lešně dne 16. Aug. 1633, latinská pak dedikace, vložená mezi titul a předmluvu českou, datum má dne 24.

Svět jest kolo, jenž se točí,
prudce chvěje, hlučí a zvučí,
kdo mu v centrum neusedne,
zamotá se a vypadne. —

Amsterodamské pak (l. 1663) Komenský »Centrum securitatis«, k němuž teprve přidal titul český (Hlubina bezpečnosti), plynnými těmito verši elegickými ozdobil:

Svět se točí vůkol, vůkol v světě všecko se valí,
vzhůru, dolů, sem tam v něm tady všecko chodí.
Ač nechodí, létá, kácí, převrací se kotrlcem,
málo co svým řádem kráčeje, všecko maní.
Sám jediný světa pán (nade vším, pode vším, skrze všecko
jda) světu sám věčná podpora pevně stojí.
Ó blažený, kdo v centrum věčném usadí se! Na věčnost
v srdci božím svému srdci nalezne pokoj.

24. V »Hlubině bezpečnosti«, zasluhující uvážení bedlivějšího, nežli se jí dostávalo, Komenský vyložil théma, obsažené ve spisích předešlých, které zůstávalo později základem i výsledkem křesťanské jeho pansofie, tak že hned v mladší jeho mysli zavinutě bylo obsaženo, co během času badáním učeným šíře bylo rozvíjeno a rozpřádáno. Pojav věci hlouběji a soustavněji nežli posud mezi Bratřími a Čechy býval obyčej, ačkoli psal prostě, srozumitelně, přece viděl, že čtenář najde, »zvláště z počátku, něco tvrdého a neobyčejného, buď ve věcech, nebo slovích, jako: *dependenci*, *centrum*, *samosvojnost*, *jinudost* a jest-li co víc. Na tom se nezastavuj: věci zvláštní zvláštními slovy musely se vypověděti, kteráž však i vysvětlena jsou dostatečně, i o maličké jim přivyknutí činiti jest; porozumíš potom, že se o věcech těch zvláštních jinak nemůž mluviti, jako tak«.

25. Pro věci nové nových potřebí bylo slov i v jazyku živém národním, i v jazyku mrtvém, učeném, v latině, užívajícími jí učenci oživené.

A krom toho celá ta neobyčejnost a novost věcí čtyřmi těmi slovy připomenutými odbyta jest a překonána, dependencí totiž, centrem, samosvojností a jinudostí:

Oct. 1633 — mezi oběma daty vytištěna byla celá Hlubina. V dedikaci latinské čteme (1633, že Hlubina byla sepsána před osmi lety, tedy r. 1625, jak napsal Palacký, ale neřekl podle čeho, — l. 1829 ovšem toho nebylo potřebí. V dedikaci panu Rafaeli Leštenskému, jíž připisuje mu dárek, munusculum »mole exiguum, usu excellens«, Kom. praví o Hlubině: De hac materia (omnia esse volubilia, centrum immotum) commentandi aliquid occasio ante octennium data fuit, quum in patria adhuc exulanti et cum caeteris piis persecutionum undis agitato, nec in Obadiarum (Abdiášových) speluncis, nec in silvarum antris, nec alibi unquam satis esset aut securitatis aut quietis. E varia n. mentis trepidatione, et apud Deum in sanctuario suo (scriptura) quaesitis solatiis enatus tandem fuit praesens tractatus, Centrum securitatis dictus. — Beckovský několikráte mluví v předmluvách »o matení, kácení a boření nestálého světa, v němž vše podrobeno jest změnám, ale uprostřed stojí přece nepohnutelnost věčná — Bůh.« Dr. Rezek v Poselkyni III. XXIII. Náhodou?

»Veleslavný Bůh, od něhož svět tento se vší svou plností vyplynul, tak v něm divně a moudře všecky všech věcí bytnosti spořádal a zprovíjel, že všecky sic od Něho veřejně (obecně), obzvlášť pak jedna každá od druhé svou dependencí, to jest jako zavěšení nějaké má, na němž se drží, aneb základ, na němž stojí.«

26. Podobenstvím kola Ezechielovi a Ezdrášovi »běh světa« ukázal Bůh; ke kolu tedy Komenský mimo jiné svět přirovnává. Má pak kolo v sobě tři věci: Centrum, okršlek a paprsky. »Centrum jest prostřední kola punkt, z něhož obveden jest okršlek; okršlek jest otočení okolo centrum, paprskové jsou linie, od centrum k okršku rozvedené (kteréž ve vozním kolu špice, v mlýnském ramena slovou). Tak jest kolo světa: Centrum jeho jest Bůh, od věků na věky sám v sobě nespatřitelný, kterýž však chtěje se spatřitelným učiniti, učinil okolo sebe viditelný okršlek, jenž jest svět tento, a naplnil jej tvory rozumnými, kteří všickni z něho jako z centrum vynikajíce, rozcházejí se jako na prostranno, tak že se každý svou zvláštní pro sebe bytnost míti zdá. Kolo když se točí, okolo centrum se točí, kteréž nepohnuté uprostřed zůstává. Tak kolo tohoto světa točí se ustavičně bez přestání, centrum pak jeho, Bůh, nepohnutelně v bytu svém trvá... Paprskové v kole také se hýbí a točí s okrskem, avšak rozdílně, nebo čím blíže jsou centrum, tím míněji a tišeji se hýbí; čím od centrum jsou vzdálenější, tím se prudčeji a násilněji zachvacují. Tak jest s námi tvory, zvláště rozumnými. Stojíme-li v Bohu (totiž pamětí, rozumem a vůlí Jeho se držíme), máme pokoj a bezpečnost; pakli se odtud vychylujeme k tvorům, nenalézáme nic, než nepokoj a kolotání, čím dál, tím víc; — každý pak paprsek dvoje má k centrum patření, jedno jako k svému počátku, druhé jako ku svému konci. Nebo jakož z něho vybíhá k okršlku, tak od okršlku zase do něho vbíhá. Podobně všeliký tvor z Boha jest a k Bohu. Z Boha vyplývá jako z studnice, a k Bohu zase směřuje jako k cíli (totiž mocí boží všecko se děje a všecko pro boží slávu). Každý paprsek dvoje má centrum: jedno obecné to aneb společné, z něhož vybíhá a do něhož se vrací; druhé své vlastní, uprostřed sebe, skrze něž od onoho veřejného (obecného) centrum k okolku a zase k němu zpět musí. Tak každý tvor dvoje má centrum: jedno společné, jenž jest Bůh, učinitel a zdržovatel všeho; druhé své vlastní, jenž jest přirozenost jeho, kterouž jemu Bůh přivlastnil.«

27. Bezpečnost každého v centru státi, násilí pak, trápení, bolesti, zahynutí, vyvinutí se z centra pochází. Příčina i počátek z centra vystupování samosvojnost jest. »Jméno jest nové, ale věc hned s světem starožitná a víc než příliš známá. Jest pak *samosvojnost*, když člověk Bohem a řádem Jeho svázán býti sobě zošklivi, sám svůj chce býti, sám svůj totiž rádce, svůj vůdce, sám svůj opatrovník, sám svůj pán, summou: sám svůj bůžek. To jest začátek všeho zlého. Nebo kdo sobě to tak v mysl vezme a na sobě se založí, ten se již dependencí své (kterouž od jinud, ne od sebe má každý tvor) pouští a sám sebou státi chce, což tvoru nemožné, a tak přichází na zmatky.« Příklad: andělé a první člověk. »A tak tedy samosvojnost (ať ještě jinými slovy povím) jest, když člověk neb angel zapomíná, že z Boha bytnost, život, radu, sílu a všecko má, a boží vůlí věci všeho světa jdou, a tak i jeho, — on doma sám

sobě obzvláštní svou kancelář zaráží, sám z sebe vůli, rozum, radu, sílu, světlo a život bráti chtěje.«

28. »Samosvojnosti částky dvě: přílišné sebe milování, a přílišné sobě připisování, z nichž pocházejí loučení a trhání nás s Bohem, nedorozumění a tahanice rozličné s lidmi,[69] domácí rozliční mysli nepokojové a trápení. Těsno mnohému nejen v kůži, ale v světě bývá, když sobě jak uprostraniti a bezpečnosti způsobiti neví; jedno myšlení druhým se stíhá a bije, a mezi tím leda šust, leda chřest, lekání a bázeň množí.« Ze samosvojnosti *jinudost* pochází, v zmatcích, jichž jest prostředek a vrch, *jinudy* nežli v centru pomoci hledající.

29. »Kdo na vodách se plavě, neopatrností nějakou z lodi vypadne a v nebezpečenství zatopení se postaveného vidí, chytá se, čeho dopadnouti můž, by sláma byla, by tráva, by písek, by cokoli, an všecko se trhá, všecko ubíhá, všecko s ním tone, tak že nebude-li z lodí, z níž vypadl, retován, nelze než utonouti. Tak se nám děje, když nás samosvojnost z centrum bezpečnosti — jenž jest Bůh — vyvábí a do takových motanin, jak již ukázáno, uvede, že nenalézajíc my k držení sebe a věcí svých sami v sobě dostatečnosti rady a moci, leckams jinam o radu a pomoc se obracíme, vůkol sebe hmatajíce a jednak toho, jednak onoho se chytajíce, an se obyčejně s námi všecko trhá a boří, protože žádný tvor sám sobě, nerci-li jinému, dostatečný není. I přicházíme naposledy na pochybení o všem všudy a tak na zoufání. A tu se troje zlé jedno druhým stihá, a tak naposledy na mizinu a zoufání přivodí.

Předně pracné, starostlivé a bolestné prostředků k zachování sebe vyhledávání; druhé, bláznivé a pověrné, jest-li že je vidíme, v ně doufání, tak že leda dřevu, leda kamenu, leda díře, leda člověku, leda satanu svěří se člověk, pakli prostředků najíti nemůž, anebo že mu chybí, a nikdež nic pomoci nelze a nemůž, teprv se leká, děsí, třese a z netrpělivosti a zoufalství buď sám sobě život odjímá, neb se v rouhání proti Bohu dává, a tak sobě sám k zatracení pomáhá. Toť jest ta bezedná hlubina, to poslední vír motanic lidských, kterýž všecky nás naposledy sehlcuje, nad kterými se nesmilovává a nevychvacuje Bůh.«

30. Když to vše plně a plynně, jasně a zřetelně dolíčeno příklady, a i v Dokonalosti a v Hradě se vyskytujícími, Adamem,[70] Saulem, Achabem, Jerusalemskými, Jidášem, nezbývá než utéci se k jedinému lékařství proti bídnostem, »navrácení se do centrum, jenž jest Bůh«. — »Ryba, dostane-li se

---

[69] »Učí-li kdo jiné, slovům svým jako božím víry chce zjednati; poslouchající naproti tomu, co a pokud se to a potud věří, protože se každý sám také mozek míti domnívá. Takž jsme všichni po všech stavích, jedni druhým rohatí, šilhavě na se hledíme, pysky za sebou zmítáme; jazyky, pěsti, meče na sebe brousíme a proti sobě schápáme: hůře než lité šelmy s sebou zacházíme, jakž i *nynější* strašlivá světa chumelice ukazuje. Nebo všeho toho jediná samosvojnost jest příčina, že někdo sám panovati, jiní zase svoji sami býti a pod nohami neležeti chtějí, summou, že každý k sobě táhne, a co ujal, pustiti nechce.«

[70] »První člověk, Adam, jak se rychle z centrum vydal, hned nepokoj v srdci svém znamenal, a rady tomu u sebe nevěda, začal ji krom sebe hledati. A tu již z samosvojnosti do jinudosti vešel, po níž se mizerně sem tam motal a zapletal, čím dál, tím víc...«

z vody, by ji do kvítí, do hedbáví, do zlatohlavu dával, aneb s ní jak chtěl krásně pěstoval a milkoval, třepetati a trápiti se nepřestane, až i zahyne, protože jest vyňata z centrum svého, aniž jinak zachována býti může, leč aby časně zase tam navrácena byla. Podobně jest »s duší a myslí naší, skrze odstoupení od Boha k sobě a tvorům v nepokoj a kolotání neskonalá vcházející,« již volá do středu svého Bůh skrze zaslíbení a příklady. A bezpečnost jest v něm. Nebo »slavnější jest Bůh, než všeho světa vzácnost a sláva, moudřejší, než všeho světa umění a subtilnost, bohatší, než všeho světa pokladové a zboží, mocnější, než všeho světa moc a síla, přívětivější, než všeho světa přátelství a ochotnost, věrnější, než všeho světa zámluvy, rukojmové a pečeti . . . Plnost tedy všech plností v Bohu jest: kdo Jeho má, všecko má; kdo Jeho dobroty a ochrany pravě zakusí, čeho nad Něj žádati neví. Kdo se tedy Bohu oddá a v tu Jeho plnost pohřízí, blaze mu. Bezpečně zajisté kráčí, kdo za nejmoudřejším kráčí, bezpečně stojí, kdo s všemohoucím stojí, bezpečně sedí, kdo se v centrum nepohnutelnosti usadí. Jak ten klesnouti má, koho nejmocnější podpírá? Jak se ztratiti, koho nejvěrnější v klínu chová? Jak s něčím odporným potkati ten, jehož nejvlastnější pěstuje?«

31. Mystické rozjímání dále k tomu vede, že »centrum milosrdenství božího jest Kristus«, že kdo do centra toho »trefiti chce, ze všech tvorů, i sám ze sebe vyjíti musí!« Do centra vrátíš se týmiž cestami, kterými jsi vyšel z něho, ale zpět, zřekna se jinudosti a samosvojnosti. Tu sbíhá se v dokonalém oddávání se do vůle boží askese, pietismus, kvietismus, právě jako v II. části Labyrinthu, a jak jinak slují výjevy ty nejhoroucnější pobožnosti a nejduševnějšího s Bohem obcování: »Zošklivě sobě všecko a opustě všecko, i sám sebe, pustiti se na hlubinu milosrdenství božího v Kristu a tu zmizeti a ztratiti se vůli a rozumu svému, vůli pak a prozřetelnosti boží tak cele se oddati a odevzdati, aby s ním on sám činil, co chce, jak chce, kdy chce, kudy chce, pokud chce, hotov jsa, cokoli se Bohu s ním dělati líbí, ke všemu státi, beze vší naprosto výminky, tak aby v ruce boží člověk byl, jak v ruce člověka bývá sekera,[71] nůž, kniha, péro a jiný nástroj, který vezma člověk, seká, řeže, otvírá, zavírá, užívá summou: jak a k čemu chce a pokud chce, odloží, kdy chce a kam chce, neb prodá, neb daruje, neb zahodí, dle libosti neb potřeby, an jemu nic ta věc nevyměřuje, ale ke všemu stojí. Pak-li se tvrdé zdá té mrtvé věci člověka přirovnati, tedy tak ať se člověk Bohu oddá, aby ho Bůh tím způsobem jak on ruky své užívá, užíval, jmenovitě: jakž ruka a jiní údové naši k vůli duše a k rozkazu jejímu se hýbí bez jakého koli sobě vlastního vybírání, vyměřování, rozpakování, zpečování, neb zase pochloubání se tím, což dělají. Než naprosto duše dělá všecko, údové toliko její věrní nástrojové a služebníci jsou, všecko, co ona chce, jak chce, dokud jich stává, konající.«

---

[71] Taková v Boha oddanost nejedněm přílišnou býti se vidí, a Komenskému to i vytýkáno bývá, avšak nehledíc k tomu, že Kom. tu příkladů tak drastických užívá, k vůli lidu sprostému, méně učenému, v Strůjci štěstí« rozumnější vyskytuje se *kvietismus*: »Cokoli činiti máš, rozvaž nejrozumněji, a teprve když dle mínění svého úmysl máš nejsprávnější, se vším všudy odevzdej se Bohu, jakožto moudřejšímu, aby vše i Tebe řídil dle své libezné vůle.«

32. I pessimismus, mužnějšímu a samočinnějšímu věku Komenského nahrazený optimismem, v úzkostech a v sklíčenosti smutné oko tytýž zakaluje. Svět, jindy viditelný neviditelného Boha obraz, »svět není nic než změt.[72] Pravdu mluvě, ani sám pro sebe nemá žádný člověk, čeho potřebuje, nerci-li, aby se jiní nač bezpečiti mohli, nebo bychom my se pak jedni druhým angelé zdáli; nic však nejsme, než lidé, t. j. hloupí, bídní, mdlí lidé. Každý sám s sebou jako s břemenem činiti má, a žádný jak sebe sám kde nejpotřebněji, zachovati neví...« Ďáblové, »odpovědníci pokolení našeho na věky,« strany nás neobmýšlejí nic, než »záhubu a podtržení«; dobří pak angelé, »i ti málo pomoci mohou, protože rovně pod boží mocí jako my. Aniž jsou dostatečni, protože vševědoucí a všemohoucí nejsou, a byť i mohli, jak jest na ně se bezpečiti, poněvadž jich, kdy při nás jsou neb nejsou, nevidíme? Nad to pak aniž nám kdy co od sebe slíbili. Naposledy, aniž naději míti můžeme, aby se v tovaryšství našem — sami *nebešti* jsouce, my *zemšti*, — kochali, aneb také rádi okolo nás, čistí okolo nečistých, bývali — leč poručí Bůh.«

33. Všude tedy pomoci hledaje a nenalézaje jí nikde, úpěl k Hospodinu: »Teď nyní, již nyní, usazuji se v centrum milosrdenství Tvého, a vůkol sebe místo všech štítů a bašt kladu všemohoucnost Tvou, před sebe pak na stráž stavím vševědoucnost tvou, a klíče od bran srdce svého a všech smyslů svých, nýbrž všechněch vnitřních i zevnitřních mocí svých dobrolíbezné vůli tvé odevzdávám: odmykej, zamykej, čiň, co ráčíš. Teď stojím naze před tvým obličejem, stojím všech tvorů i sebe samého odkládaje, nahý se teď tobě odevzdávám, a to cele a plně beze všech výminek: dělej se mnou, co a jak chceš, ničemu neodpírám, nic nevyměřuji, vůle tvá děj se se mnou a skrze mne dle dobré líbeznosti tvé: jen neopouštěj na věky věkův.«

34. »Přepotěšení užitkové« resignací takové jsou: pokoj s Bohem, vyňatost z moci světa a živlů, bezpečné se na motaniny světa dívání, stálost a trpělivost v životě i smrti, dobrá vždycky mysl, jíž v Boha srdce požívá nedbajíc, kdo jest s námi nebo proti nám, jisto jsouc, když Boha má, že ani svět ani peklo proti němu neodolá. Člověk srdcem v Bohu přebývající přebývá tam, »kdež žádná starost a strast nemůže«, protože stojí uprostřed mezi všemohoucností a milosrdenstvím: »Tam pak kdo přijde, tomu do toho málo, co se v světě a s světem dělá. A byť i okolo něho a s ním dělal, kdo chtěl, co chtěl, nic se tím neváže, nic nedbá. A tím sobě toho dovodí každý cele Bohu oddaný člověk, že když se všecken svět bouří, on má pokoj; když se všickni jiní starají, fresují, namáhají, stůní, on odpočívá; jiní se uhybují, utíkají, skrýše hledají, on v stínu božím tiše sedí; jiní se lekají, děsí, straší: on všeho dobrého čeká; jiní se viklají, kácejí, hynou: on zmužile stojí a sílí se; jiní se rmoutí, teskní, pláčí: on vesel plesá a zpívá; jiní naříkají, repcí, zlořečí, klnou se vespolek, Bohu se rouhají; on pána Boha chválí a za ně se modlí; jiní hladem žízní a nahotou svadnou a chřadnou: on sytosti požívá; jiní stojí

[72] V Hlubině samé ještě další chiliastický tento přídavek: Svět-zmeť. »A ještěť prve, když věkem kvetl, zdárnější byl; nyní s šedinami svými k konci pospíchaje, zmotanější jest mnohem a nemotornější: všecko jen v něm hrčí, trčí a různo prši.«

obnaženi, odevšad k nim neřest a žalost může: on vůkol sebe nedobytou hradbu a nepřemožených zástupců zástupy má. Blaze, přeblaze takovému člověku, nad nějž nic šťastnějšího svět nemá! A toť hle, všecko jen na tom záleží, vyjíti srdcem z světa a ze všech tvorů i z samého sebe a pohřížiti se v hlubinu dobrotivosti boží.«

35. Námitky rozumu proti oddanosti takové odmítají se v Hlubině šíře, podrobněji a soustavněji nežli v Hradě, větším kvapem sepsaném, končíce otázkou a odpovědí: »Jak dělati, když se všecko proti rozumu děje? Odpověď: Dáti Bohu čest, že on něčemu víc než my rozumí, a tak věřiti proti rozumu a nadáti se proti naději.«

36. Znamení tak resignovaných jsou: Ustavičné se s Bohem obírání (jako v Dokonalosti),[73] gruntu pravdy při něm šetření,[74] samým Bohem a svědomím se vázání, ku všeliké vůli boží hotovost, zevnitřních dobrých věcí nežádání (protože jsou marné, pracné, nebezpečné),[75] k utrpením otrlost, v pokušení stálost[76] smělá všudy doufanlivost, se pánem Bohem i s bližními vždycky spokojenost, v skrocování těla pilnost, tichost, a mlčelivost, Boha milování, ve věcech toliko věčných se kochání. Tu se ukáže, kdo učí se od kříže Kristova vyznávati jej ústy nebo skutkem.

7.
O zjeveních Krištofa Kottera.

37. Není divu, že nám Komenský na chvíli zmizel jako s očí, když již l. 1625 velmi platné služby konal Jednotě bratrské.

Kdežto protestanté volili si vyhnanství své v Sasích, v Míšni, v Nizozemí atd. vyjmouc místa některá, po různu[77] a nahodile, Bratří čeští, aby neodcizili se církvi

[73] »Boží člověk« v těle přebývá jako v propůjčené sobě na čas chaloupce, v níž aby do vůle boží pokojně pobyti mohl, šetří jí sobě, opravuje, látá, podpírá, pokrývá, vše ku potřebě, nic k zbytečnosti. V světě pak bydlí jako na bojovišti, na němž od Boha postaven jest: vždycky se odkud, kde, jaký útok přichází, ohlédaje, udatně sobě před ďáblem a jinými nepřátely ne tak těla a pohodlí jeho, než hradu svědomí háje a bráně, počíná. Ale vlastní, domácí, milý jemu byt v nebi jest, kdež měšťanství a poklady své má.«

[74] »Nemůž zajisté trpěti, aby se věci a řeči jeho na nejistotách (to jest na domnění neb cizí zprávě, neb nějaké vášni, své neb cizí, neb na zvyku) zakládaly, jakž sic vůbec v světě bývá; ale on jde všudy na grunt, aby co při každé věci boží neb lidská spravedlnost, co přirozený řád, co jeho povinnost, co svědomí, co zákon lásky s sebou nese nebo nenese, věděl a viděl, a podle toho postupoval. Kterýž grunt pravdy při každé věci (jak daleko nedokonalost lidská dopouští) maje, stojí na něm, aniž z něho k vůli všeho světa buď odporům buď lákání vystupuje. A tak na skále všudy staví, nikdež na písku, a pravda všech jeho skutků, slov i myšlení pavézou jest . . .« První průjev odporu proti *auktoritě* v naukách a proti víře z obyčeje, nikoli z přesvědčení vybádaného samostatně.

[75] Na př. sláva (aby mezi jinými přední neb sic slovutný byl) »závisti podnět, jazyka lidského terč, lehká pára nebezpečná spára, a přihodí liť se co lidského tím větší hanba a smích?«

[76] Stálost na chvilku bývá bez namáhání, čili jak dí Kom.: pokorní chceme býti, však bez potupy; chudí bez nedostatku; poslušní bez zahanbování, pracovití bez potu; trpěliví bez útrpnosti; a tak kříž míti bez křižování, pláč bez slz, zármutek bez bolesti.

[77] V Drážďanech nová část města jimi byla založena a zalidněna; do Perna uteklo se 50 pánů a hrabat protestantských, 200 rytířů, měšťanů 250; roku 1629 bylo v Perně

a národu, i ve vyhnanství zůstávali nejvíce pohromadě, ve větších skupinách, kde jim dříve poslové jich umluvili místa k bezpečnému usazení. Když patenty císařské ve vystěhování jinověrců přísněji doléhaly, starší Jednoty bratrské sešli se u V. Roha, jenž skrýval se u p. Karla Bukovského (v březnu 1625) blíže pramenů labských, na poradu příčinou vystěhování. Komenský a Jan Chrysostomus vysláni byli do Polsky, jiní do Uher. Polákům Bratří dávno již známi byli pro pracovitost, pobožnost, takže jim p. Rafael, hrabě Leštenský: Bielsky, ochotně vykázal ku klidnému usazení panství svá Leštenské a Vlodavské. V Uhrách pak dovolil Sigmund Rákoczy, vojvoda Sedmihradský, že zvláště Bratří z Moravy trvale se svými kněžími mohli přesídliti na panství jeho Pouchovské a Lednické.

38. Do Polsky bral se Komenský Zhořelicí, kde na hlučném gymnasiu meškal na studiích příbuzný p. Karla z Žerotína se svým učitelem Gselliem, rodičem ze Štrassburku. Gsellius,[78] aby příchozích potěšil, jal se vypravovati o *Kotterovi* a revelacích jeho, lepší doby slibujících, a když Komenský a druh jeho nějakou pochybnost na jevo dávali, řekl: »Nejsou sny, nýbrž co od něho samého jsem slyšel, sepsal jsem.« I přečetl poslední zjevení, a když přece nevěřili, řekl: »Půjdete Sprottavou, navštivte ho, a libo-li, sami zkuste!« Přišli do Sprottavy, Kottera nenašli, byl v Berlíně, kamž byl od kurfiřta Fridricha k výslechu povolán. Avšak mnozí řádní lidé o Kotterovi dobrá dávali svědectví, zvláště Pohl, řemeslník, který uvedl Komenského k pastoru Menceliovi, z Herbornu již známému. Po skončených modlitbách přistoupili k Menceliovi, jenž je se slzami přivítal, řka: »S vámi v Čechách počátek učiněn, a brzy na nás v Slezsku dojde.«

39. Komenský doprovázel sám do bytu Mencelia, který vyznal, že Kotter mívá zjevení, jimž věřil i sám Mencelius. Na Kottera Komenský čekal od soboty do pondělí, dočkal se Kottera a zjevením jeho uvěřil. V pondělí šel s Chrysostomem dále, ale když přišed do Polsky, staršího M. Gratiana, jenž na prohlídku církví byl vyjel, doma nenašel, sám do Sprottavy se vrátil, kde u Pohla, potom u Mencla bytem zůstával. Pobyt jeho trval *16 dní*, a v čase tom přeložil revelace Kotterovy *na jazyk český*. Komenskému u Mencla velmi se zalíbilo. Tchyně pastorova byla matka *Dan. Vechnera*. Kotter často k obědu zván a s jeho pomocí zdělán exemplář německý, který později se ztratil. Kotter vlastní rukou k němu připsal: »Ich Kotter bekenne, dass dis exemplar aus meinem eigenen abgeschrieben und in allem gleichlautend ist.«

Potom Komenský šel do Polsky zase, a když mimo nadání odtud musil do Berlína se vydati, oba exempláře, český i německý, do Čech tchánu J. Cyrillovi poslal V Berlíně již značný počet exulantů se zdržoval, z nichž mnozí revelacemi povzbuzeni naděje své v krále dánského skládati počali, avšak mnozí nevěřící zůstávali, o Kotterovi nepříznivě soudíce. Vraceje se domů Komenský zašel do Frankfurtu n. Odrou promluvit se superintendentem Pelagiem, jenž před tím Kottera byl vyslýchal. Superintendent, muž velmi starý a cti-

---

2125, r. 1631 2256 exulantů; v Žitavě r. 1656 asi 1000. Že byli bohati a vzdělaní, všude rádi byli přijímáni, dokud se za nimi nevtírala i lůza. V Drážďanech měli již r. 1622 českou školu. Chr. Peschek: Die böhmischen Exulanten in Sachsen.

[78] Vypravováno dle Jarosl. Golla v Č. Č. M 1874 str. 261.

hodný, Komenského do knihovny uvedl a ukazuje mu knihy pravil, že ve všech těch spisech poučení hledal, zdali po Kristovi a apoštolích nová ještě zjevení možná jsou, ale poučení nenašel žádného, i dal se do modlení, a Bůh ho osvítil: uvěřil, že revelace z Boha jsou.

40. Vidění Kotterova mezi exulanty v severních Čechách na vystěhování se chystajícími nemalé pohoršení pro různá o nich mínění způsobila, zvláště když po česku (1625) na rychlo vydána byla tiskem. Zanevřel na ně zvláště učený bohoslovec Megander z Benešova (Bensen).[79]

41. Na další cestě Komenský zase v Sprottavě se zdržel. Brzy po návratu jeho do Čech dojemná událost víru jeho ještě více utvrdila. Zemřel v 76. roce věku svého a 25letém úřadování biskup Jan Lanecký (Lanecius). Pan Karel z Žerotína, jenž jej za otce ctil a v oněch dobách plných nebezpečí u sebe choval, dal mrtvolu do Kralic dovézti, by tam v zboru bratrském pohřbena byla. Avšak sotva do hrobky spuštěna, krypta nad ní se sesula Komenský nacházel, že Kotter událost tu byl předvídal i předpověděl. Mezitím Cyrill český exemplář revelací opisovati dal, opis pak poslán do Moravy a opis do Prahy, kde dosud pět pastorů v úkrytě žilo. Avšak ne všude se stejnou věrou zjevení přijata; zejména veleučený Julian Poňatovský jal se traktát proti nim spisovati, avšak nedokončil ho. I žádal na Cyrillovi, by revelace dále se nešířily. Nic naplat. Pověst Kotterova roznesla se po Evropě. Ze Štrassburku poslán do Sprottavy měšťan požádat Kottera jménem města, aby tam přišel. Kotter odepřel, že zjevení nic mu nekáže, ale k žádosti posla Štrassburského podobiznu svou zhotoviti dal.

42. A když nedlouho potom od vystěhovalců českých v Perně[80] tiskárna zařízena, revelace mimo vědomí Komenského po česku tiskem vydány jsou s přidanými svědectvími mnohých mužův učených. Fridrich Falcký v Hollandsku meškající hned po bitvě bělohorské na Vratislavi s Kotterem se byl se-

---

[79] Krist. Megander, vystěhovalec z Benešova (Bensen) pomocí pražského tiskaře Jana Ctibora tiskárnu Dobravickou po Heníkovi z Valdšteina († 1623) v Perně r. 1624 zřídil. Tiskárnu tu měl od r. 1630 Martinius, který ji prodal r. 1631 Ctiborovi (1635). R. 1639 zanikla.

[80] O Kotterovi Sam. Martinius v »Obraně« 1636, 449:

»První bouřku ste stropili vy, Domine Comaeni, když ste proti dobrému zdání Mr. Megandra na ta ňáká vidění Krišt. Kottera k žádosti osob vzácných učiněnému tu vaši prudkou, hrdou a neušetřenou censuru mezi ruce exulantů podali a dodali. Dalekoť jest ta věc hleděti chtěla a Mr. Megander, vzácný theolog, věřte mi, již šel proti vám v zbroji a v kyrysu; ale vzácných lidí interposicí pozastavila ten process a poupokojila ta zvučící mračna.« — Jos. Jir., Lit. exul., v Č. Č. M. 1874, 205.

Komenský sám k vytištění tomu se hlásí, přeloživ vidění Kotterovo později do latiny z *českého*, Kottera sama jako za proroka *českého* pokládal: »Quod Kotteri revelationes, tametsi homini Germano germanico idiomate factae et conscriptae, *prius tamen* (*post factam* anno *1625* translationem) bohemicis quam germanicis typis exscriptae, piis e gente Bohema solatio fuerunt, non minus quam illa, quae domi postea nobis effulgere quoque voluit Deus (Lux in tenebris.)

Velmi skvostný rukopis zjevení Kotterových s miniaturami, mající datum: Dáno v knížectví Glogovském 26. Mai l. 1625, jest v Berlíně. Goll, Č. Č. M. 1874 str. 263.

známil, slyše pak vždy hlučnější o něm pověsti, sám po nových zatoužil revelacích, jež obrat štěstí mu slibovaly. Matka Fridrichova v Berlíně žijící povolala k sobě manželku exulanta páně Ladislava z Žerotína a přání synovo jí oznámila. Ihned zhotoven pěkný opis německý a přidány ozdobné illustrace. Ladislav z Žerotína sám jej do Haagu donésti chtěl, ale cestu překazila choroba, jež ho hned potom zastihla. Tou dobou (1626) byl v Berlíně zase Komenský, meškaje tam bez přetržení několik měsíců. Jeho poslal za sebe do Haagu pán z Žerotína, a Komenský přišed tam, nejprve Altingia, předního duchovního rádce králova, navštívil. Tento četl a zkoumal tři dni a po třech dnech překvapil Komenského divnou námitkou. Uznával sice, že v revelacích božského cosi jest, ale vedle toho též něco lidského nacházel, narážeje na slezské idiotismy v němčině Kotterově. Vážnější byla námitka, že čas, v kterém některá proroctví vyjeviti se měla, prošel, a nic se nevyjevilo. Nicméně Komenský před krále jest uveden, jenž přijímaje revelace podivil se, že tak velkou knihu naplnily. Ještě téhož r. 1626 Kotter od Mencla, který byl zatím přistoupil k Jednotě, do Čech poslán jest.

Navštívil mnohé šlechtice české, kteří četné porady kněží svolávali. V Brandýse, kde jich čtrnácte na vystěhování připravených se zdržovalo, trvaly konference po tři dni (v říjnu 1626).[81]

8.

Vidění Kristiny Poňatovské.

43. Julián Poňatovský, šlechtic polský, vstoupil do Jednoty bratrské a do Čech se vystěhovav stal se v Ml. Boleslavi r. 1617 kazatelem a správcem školy. Když nastalo stíhání kněží bratrských, Karel Starší z Žerotína přijal jej za bibliothekáře svého na Náměšti, kdež skonal dne 16. února 1628, i jakožto spisovatel památku po sobě zůstaviv.[82] Julián měl dceru Kristinu, jíž v 16. roce dal do služby k paní Engelburské z Zollkingu, rodem z Rakous, provdané za p. V. Zárubu. V září r. 1627 přivedena byla otcem k paní své na Brannou.

---

[81] Kotter byl luterán, ale služeb božích od Mencelia ve Sprottavě neužíval, pro podezření kalvínstvím. Mencelius sám žádal přijat býti do Jednoty, čehož i dosáhl. Kotter vyšed l. 1625 do Polsky, l. 1626 do Čech, quasi unus de nobis factus, eoque sequenti anno 1627 ad carceres raptus etiam de eo, quid in Bohemia egisset et quos ibi complices haberet, examinatus fuit (dle Kom. Lux). R. 1627 proroku Sprotavskému zlé persekuce nastaly. Byl 25krát vyslýchán a postaven na pranýř, na němž se čtlo: »Ejhle! lžiprorok! jenž prorokoval, co se nevyjevilo.« Na konec vyobcován ze Slezska uchýlil se do Zhořelice, kde až do r. 1647 žil. Brzy po něm přišel i přítel jeho Pohl, zjevením anděla vyzvaný, aby se tam utekl. I Mencl musil Sprottavu opustit a stal se pastorem v Žitavě. V městě tom sešel se Komenský se všemi třemi r. 1629 v dubnu.

[82] Spisy Juliana Poňatovského jsou: Doctrina de vera et reali praesentia. Basileae 8°. Dissertatio theologica de quaestione recens in Misnia a doct. Mathia Hoë contra Venceslaum baronem a Budova agitata: An angeli et coelites perfecte deum, in sua essentia qualis est, cognoscant. Hanoviae 1620. Věnován jest spis ten roku 1619 panu Rafaeli Leščinskému.

Vychována byla v bázni boží, jakož mezi Bratřími obyčej byl, v písmech svatých veliké zalíbení měla. Roznemohši se útlá dívka, rozličná mívala vidění (první dne 12. listop.), z nichž předpovídala věci budoucí.

I posláno na Třemešnou pro paní Estheru z Vchynic, provdanou za pana Jiřího Sádovského ze Smojna, aby ona i s pastorem J. Stadiem přišla. Stadius nebyl doma, ale Komenský od tchána svého do těch krajin předeslaný stěhování exulantů do Polsky připravovat, právě na Třemešné meškal. On paní Sádovskou na Brannou doprovodil a exstase Kristininy sám spatřil; zároveň uslyšel, že krátce před tím dvě kapitoly Apokalypse byla přečetla.

Dne 24. listopadu nastala exstase od Kristiny samé předpověděná; bylať jako bez ducha, ale na tváři zůstával jemný nádech barvy. Lékař při tom prý zvolal: »Zde umění moje přestává,« a paní Zárubová vzdala díky nebi, že jí lze patřiti na ten obraz života věčného. Dne 25. listopadu přišel také Stadius. Téhož dne Kristině zjevením poručeno, že má, co se děje, otci oznámiti. Učinila to listem, načež otec odpověděl, aby modlíc se Bohu za své uzdravení, vystříhala se rozčilené obrazivosti, zjevení že má dosti v katechismu.

Otec pak přišel a káral ji, že na jeho napomínání zapomíná. Rozloučiv se s ní dne 6. ledna 1628, pohnut jsa a přeměněn v mysli své, vrátil se na Moravu, kdež ulehnuv na lůžko, dne 16. února skonal. Krátce před smrtí napsal: »Argumenta, quibus ad credendum convincor.«

44. Dne 19. ledna Kristina předpovídala, že vystěhování Čechů na sever a na východ díti se bude, a slyšela hlas Páně, že rozptýlí lid svůj mezi cizí národy, ale že ho neopustí. Dne 21. ledna oznamovala, že církev bude ode všech opuštěna, že i ti, kteří by ji měli chrániti, nebudou se k ní znáti, ale Bůh že jí přispěje ku pomoci. Dne 23. ledna bylo jí zjeveno, že má napsati list Valdšteinovi, vůdci císařskému, a donésti jej sama do Jičína. Lékař, dr. Libavius, velice ji zrazoval, aby jsouc velmi slába za tuhé zimy na cestu se nevydávala. Ale Kristina nemajíc pokoje s několika slečnami ku kněžně (Valdštein nebyl doma) do Jičína se odebrala. Kněžna dověděvši se, jaká návštěva ji očekává, poradila se s jesuity a Kristinu teprv druhého dne k sobě připustila. Kristina podavši kněžně list, pro veliké rozčilení na hospodu byla odvedena. Když byla kněžna psaní otevřela, přemlouvali ji jesuité, aby kázala dáti Kristinu do vězení, až by z ní ďábel pikhartský vyletěl, k čemuž kněžna nesvolila. Valdštein vrátiv se smál se, císař že dostává psaní z Říma, Cařihradu, Madridu i odjinud, on pak že i z nebe. Listem tím byl napomínán, neuposlechne-li, že bídnému konci neujde, což se i stalo, když jsa v císařově nemilosti, r. 1634 v Chebu zavražděn byl. Když šla Kristina do Jičína, bylo jí zjeveno, aby dále v Čechách nemeškajíc do Lešna Polského se odebrala.

45. Vracejíc se z Jičína, došla na noc do Okrouhel k nábožnému zemanu Karlu Jestřibovi, druhého pak dne na Třemešnou k Jiřímu Sadovskému ze Sloupna, který s kněžími bratrskými na cestu do vyhnanství se strojil. Pobyvši u něho po dva dny, do Branné se navrátila, kdež i Komenský na cestu připraven byl.

9.

Poslední chvíle ve vlasti.

46. Bratří opouštěli vlast, aby, jak jistou naději měli, s pomocí boží brzy do ní navrátili se zase; ještě jsouce pod horami Krkonošskými v Čechách s Komenským na zvelebení národu a církve jeho zvláště lepším vychováním a rozumnějším cvičením mládeže pomýšleli. O tom Komenský sám: »Bylo nás několik kněží, kteřížto po horách nedaleko pramenů Labských u pana J. Sádovského jsme se ukrývali. Jednomu z nás, Janovi Stadiovi, svěřil pán syny své k vyučování, kterýžto požádav ode mne některá pravidla lepšího způsobu vychovávání, je i obdržel. Když pak v létě o psích dnech do blízkého zámku Vlčic ku podívání se na pověstnou bibliotheku páně Zylvarovu se zabravše, tam na Eliáše Bodina Didaktiku nedávno z Němec přinesenou jsme uhodili: přečetše ji, tím nemálo pohnuti jsme byli, abychom sami také o zhotovení podobné knihy v řeči naší mateřské se přičinili; což i jiní Bratří naši zvěděvše, velice schvalovati a žádati počali. V těch zajisté dnech noví rozkazové císařští ke všem stavům Českým ohlášeni byli, aby kdokoli by k náboženství pod jednou přistoupiti nechtěli, ze země v jistém času se vyhostili; i strojili se k tomu valně. Taková tedy církví a škol ve vlasti záhuba, kterouž jsme před očima viděli, naše nad tím bolest, a proč bych zapírati měl? — i naděje, že předce někdy milosrdenství boží k nám se zase vrátí, pobídly nás starati se snažně o budoucí napravení záhuby té, aniž jsme jinak myslili, než abychom, kdyby Bůh okem milosrdenství svého na nás shlédnouti ráčil, především mládeži vlastenské ku pomoci přispěli, zarazíce co nejdříve školy nové, a opatříce je knihami dobrými a methodou přirozenou i světlou, aby tak láska k umění liternímu, k ctnosti a k pobožnosti co nejlépe zase zkvétati počala. I ujavše se věci té horlivě, učinili jsme, seč jsme byli, u vnitř vlasti se ukrývajíce, ačkoli to potom sloužilo ne vlasti, ale cizině ku prospěchu.«

Ze Žacléře, kde pan Sádovský již očekával, Komenský, jehož ochraně paní Esthera Vchynská Kristinu svěřila, vydal se s jinými na cestu. Přišedše na hranice, kteréž dělí Čechy od Slezska, poklekli všickni na kolena, s pláčem a s mnohými slzami ku pánu Bohu se modlíce, aby milosrdenství svého neodvrátil konečně od milé vlasti, aniž símě slova svého v ní utlačiti dal. Dne 8. února dostali se do Lešna Polského.

III.

Komenský v Lešně Polském.

(1628—1641.)

1.

O vyučování v Lešně.

1. Lešno Polské rozkládá se 12 mil od Vratislavě, 5 mil od Hlohova, 10 mil od Poznaně, jehož jméno Komenský dobře vykládá lískovím. Odtud příjmení vzali mocní a slavní Leštenští, za jichž praotce dětinsky pokládali Pavla Věnavu Prstena, jiní Petra Bernsteina! Ale právem Balbin napsal o památném tom rodu: Kdo nezná Leštenských, Polsky nezná. L. 1500 Lešno bylo nepatrná ves, dvojím pak přistěhováním Bratří českých (1552 a 1628) sesílivši a zmohutněvši, po třikráte bylo útočištěm a sídlem Komenského (1628—1641, 1648—1650, 1654—1656), svědkem snah jeho nejušlechtilejších, nadějí jeho národních i vědeckých nejkrásnějších, trpkého jich zklamání a smutného stáda bratrského rozptýlení.[83]

Bratří po prvním vyhnání z Čech (1547) teprve 1552 pohodlně v Lešně mohli se usaditi, kdež byli pro svou víru a pracovitost, jakož i v celé Polště velmi vítáni.[84] V Lešně byla hned od r. 1555 škola »reformovaná evangelická, vyznání ‚Bratří valdenských čili českých«, která r. 1579 Rafaelem Leščinským znamenitě byla zvelebena. Týž Rafael r. 1580 kazateli, který od starších Jednoty bratrské poddaným jeho podáván býti měl, hojné nadání učinil.

2. Rafael Leščinský školu Lešenskou v gymnasium proměnil (1624) a učitele r. 1626 slušnými platy nadal. Přál si, aby chvála boží v Polsce se rozmnožila, »mládež šlechtická pravověrného evangelického náboženství« aby »slušně v bázni boží a vůli jeho svaté, taktéž i v svobodném umění ku chvále boží« vycvičena byla. Proto čtyři »učitele, lidi hodné, pro cvičení té mládeže dle zdání starších Bratří konfessí české« ke škole ustanovil: Jana Rybińského za »rektora a moderatora prvního té školy«, Michala Henrici za »konrektora«, Davida Ursina za »koadjutora«, Jana Decana za »kantora«, pojistiv jim služné jistinou 8850 zl.[85] Děd rektorův byl kněz bratrský z Čech, konrektor

---

[83] Hojné zprávy o vzrůstu Lešna sebral A. Ziegler v jubilejním programmu gymnasia Lešenského 1855.

[84] Jako kněžími bratrskými hemžila se Polska, tak nebyli polští kněží katoličtí v Čechách hned za 16. století nic vzácného: »Po Čechách a po Moravě nemálo se jich vídá, zvláště nyní v klášteřích, kdež téměř spíš Poláka nežli Čecha neb Moravce kázati nebo mši sloužiti uslyšíš, ješto Čechové již za pilnými zaměstknáními nemnoho s náboženstvím se obírati obyčej mají.« Blahoslav, Gram. č. 342.

[85] Jistina měla býti úrokována 10 ze sta (885 zl.). Z toho měl míti rektor 400 zl.; s konrektorem zvláštní smlouva učiněna, protože pánovi a p. Dorhostajskému syny soukromě vyučoval; koadjutor, který měl býti zároveň »ekonomem« svých chovanců, s manželkou a s čeládkou dostával stravu od pána a 120 zl. ze školného. Kantorovi mělo dáváno býti 150 zl; což z úroků zbylo, mělo zůstávati »ve schování starších školních«. Dle

byl slezský Němec, koadjutor Němec v Lešně zrozený; Decanus byl 22 let knězem v Čechách a vypovězen byv, čtyři léta v Praze se skrýval. V tom tedy gymnasiu a od těch učitelů: Poláka, Němců a Čecha učili se mládenci polští, němečtí a čeští. Ale tehdáž nic divného: na latině všecko záleželo, a když nešlo o jazyk mateřský, latinou dovedl mládež trápiti národovec jakýkoli.

3. Za rektorování učeného Jana Rybińského, který roku 1629 školu opustil, za Ondřeje Węgierského, šlechtice zchudlého a spisovatele důkladného (1629—1633), který vroucím ctitelem a přítelem Komenského se stal, i za Michala Henrici, o němž mnoho nevíme, obíral se tedy Komenský pro snadnější vyživení vyučováním mládeže šlechtické a k vyšším studiím dospívajících z Jednoty bratrské, o něž mu synodou bratrskou r. 1632 péče odevzdána byla, a »což by k budoucímu opatření a zase vyzdvižení škol přináleželo, při těch věcech aby na ten čas pilnou s pomocí boží práci vedl«.

Nebylo ani potřebí takového uložení a povzbuzení. Neboť Komenský, co byl sám dříve v mysl pojal, ani ve vyhnanství s mysli nespouštěl, jak by vyzdvižením lepších škol národ i církev česká mohly býti znova utvrzeny a zvelebeny.

2.

Škola v Lešně.

4. Úkol, který synoda bratrská dne 6. října 1632 Komenskému uložila, byl zcela dle ducha jeho, protože Komenský touž synodou písařem (tajemníkem) Jednoty vyvolen byl, čímž sám duší celé Jednoty se stal. Péče jeho o studující mládež bratrskou měla v těchto věcech záležeti:

1. »Aby všecku poodrostající Jednoty mládež poznamenanou maje, kdy, koho, kam a jak promovovati možné, na to pozor měl a starším toho namítal.

2. Kommendací, kam potřeba, jménem starších dával (t. na studia do ciziny).

3. Pozor na ně i tam (v cizině) zůstávající měl a skrze listy, v čem kdy potřebí, napomenul.

4. Inspektory mezi nimi tak v každém místě zřídil, který by sebe i jiné ku pilnosti přidržíc, co se děje a jak se pracuje a prospívá, zprávu dával.

5. Bez vůle jeho aby žádný místa (ústavu) neměnil a z školy, kam poslán jest, neodcházel.

6. Když koho domů zavolati čas, také to činiti a zavolati.

7. Nač by však kdo z nich studovati měl, o to starost má býti jiných starších, komu kdo v péči náleží.«

Patrno z toho, že Komenský měl zvláště říditi běh studií těch, kteří pomocí Jednoty posíláni byli na vyšší studia, nežli gymnasium Lešenské mohlo poskytnouti. Ku pomoci té péče o studenty přidáni mu byli Br. Jan Stadius

ustanovení synody r. 1635 dáváno rektoru 300 zl., konrektoru 200 zl, kantorovi a kollegovi jeho po 150 zl., inspektorovi 50 zl., na opravy školy 50 zl. »Vyzdvihovati pak od vrchnosti peníze má inspektor a rozdělovati praeceptorům.« — Zprávy školy Lešenské opakujeme, pokud třeba, z článku svého ve Sborníku, kalendáři učitelském 1863, str. 46 až 66. (Dle A. Zieglera.)

a Br. Adam Hartman. Zejména pak Hartman o ty péči vésti měl, kteří byli v Toruni, kde Bratří ústav (tovaryšstvo, komunitu) pro nastávající kněze měli, ačkoli tam na nedostatek kázně velmi bylo stěžováno.[86]

5. O gymnasiu Lešenském víme, že Br. Jan Laubmann, z Kladska přišlý, od r. 1629 v třetí třídě vyučoval, a že jej teprve r. 1635 »z toho prachu školního již aspoň jednou uvolniti čas se zdál«, tak že propuštěn a Br. Martinu Gertichiovi za pomocníka v pracích církevních při německé obci Lešenské (za diakona) přidán byl; umřel l. 1647 v 53. roce věku svého. Na jeho místo do třetí třídy obrán jest Martin Crusius, jemuž i kantorství ve škole i v kostele svěřeno bylo, jakož i aby žáky první a druhé třídy (vyšších tříd) v řečtině cvičil.[87]

6. Po usnesení synody bratrské r. 1635, která na nepilnost a nepracovitost »preceptorů« si stěžovala, byl v gymnasiu Lešenském tento řád a způsob zachováván: Škola měla čtyři třídy ve dvou auditoriích, každá pak třída svého učitele, který měl pilně a snažně vyučovati denně 5 hodin, tak aby mládeži privatních hodin nebylo potřebí. Učitel měl žáky (discipuly) i tak opatřiti, aby doma co dělati měli a nezaháleli. Ferie neměly často dávány býti; »kromě středního a sobotního půldne a jarmarku nikdy«.

»Mají se podle psaných prve a podaných *leges* zachovati a nechtělo-li by co in praxi tak jíti, scholarchům (dozorcům školy z předních měšťanů vybraným) oznámiti, a nejinak než společným snešením cokoli měniti.«[88] — Denní inspekcí svěřena byla od polských starších Jednoty Br. Jakubu Memoratovi, »což on k sobě přijal, a preceptoři jej za svého inspektora«.

7. Od některého již roku Jednota na to pomýšlela, aby »ekonomie pro chudé studenty, i theology, i šlechtice nuznější« při »provincialní škole« v Lešně založena byla. Šlechta byla pomocí svou ochotna, i od kupců z Toruně, Elbinku a Gdánska peněz nadíti se bylo. Ale nevíme, pokud úmysl ten po r. 1636 v skutek uveden byl.

---

[86] R. 1635 usnešeno: »Poněvadž se vidí že tam (v Toruni) disciplina naprosto oslábla, skrze což hrubé porušení při mladých se vidí, aby všickni odtud vzati a tovaryšstvo to roztrháno bylo . . .

Kteří napotom tam dáváni budou, aby podle kanonu šestého loňského synodu předně pod disciplinu byli oddáni netoliko B. konseniorům, ale i praeceptorům, a žádnému se ani od jedné lekcí, disputací a jiných exercicií školních, ovšem od modlení a kázání temere absentovati nedopouštělo. Též aby žádnému peněz do rukou nebylo dáváno, ale Bratří conseniores co potřebí jim jednali. A nechtěl-li by kdo tak v řádu státi, aby pryč vzat byl.«

[87] Z toho patrno, že i gymnasium Lešenské s řečtinou v touž dobu jako na jiných gymnasiích začínali. Humanisté 16. století řečtinu i školám vesnickým schvalovali. Ve vsi sedmihradské měl dle školních pravidel Vavř. Kusche z r. 1593 učitel učiti všecky žáky bez rozdílu čísti, psáti, většinu pak chlapců vedle latiny také cvičiti v řečtině.

[88] Kromě toho vydána byla gymnasiu methoda Brány a Předbraní.

Školní zákony Lešenské, které srovnávají se se zákony, jež Komenský pro školu v Šaryšském Potoku sepsal Komenským složeny a synodou schváleny byly.

Že neměly býti měněny dle usnesení správců školních, zřejmě o tom svědčí, že ještě byly nové. A. Ziegler našel je po latinsku, po česku jsou v kratším znění ve »Sborníku« 1863, str. 54—57. Celé česky »v drobnějších spisech některých« r. 1876, str. 46—53.

Vyučování počínalo zpíváním žalmů a čtením biblí při modlitbě. Že v I. třídě (nejvyšší) nebylo skoro nic reálného, uvedena do ní ethika Skultetova »a za tím něco víc«, jak potřeba ukázala. Tolik o gymnasiu.

O škole národní v Lešně jsou tyto zprávy: Zároveň s Bratry českými uteklo se do Lešna mnoho luteránů augšpurského vyznání ze Slezska. Dne 4. listopadu 1633 dovolil jim Rafael Leščinský, aby si zvláštní chrám vystavěli, o škole pak nařídil takto: »Škola má býti společna obojí církvi. Cvičení katechetická a ve zpěvu církevním v téže škole, v též dny a hodiny, v kterýchž i mládež vyznání českého k cvičení se v pobožnosti vedena bývá, mějž mládež vyznání augšpurského pro sebe zvlášť, a má nad ní od téže církve augšpurské ustanoven býti učitel a vyživován vlastním nákladem.« Komenský pak sám zevrubněji o tom takto píše (1656): »Vystaven byl prostorný chrám na vykonávání služeb božích obřadem vyznání augšpurského, při němž zřízeni byli pastorové, tři muži učení, se školou mateřskou (národní) a několika učiteli kromě gymnasia společného, jemuž přidán byl jménem prorektora muž učený téhož vyznání.« R. 1638 dovolil Bohuslav Leščinský, aby augšpurští mohli si povolávati a platiti učitele, z nichž jeden měl býti prorektorem, druhý kantorem, na něž měl rektor celé školy dohlížeti, nikoli pak nad nimi panovati.

8. »Pro mládež drobnou českou, sem tam rozptýlenou«, měly dle dekretu Jednoty r. 1635 býti vytištěny Předbraní a Brána jazyků po latinsku a po česku. Jako na sjezdu Vlodavském bylo nařízeno, »aby diakon rejstřík všech dítek celého zboru, kteříkoli v péči pastýřskou správci oddáni nejsou, měl, aby je obzvláště za své stádečko maje, v počátcích náboženství a pobožnosti cvičil«, tak i ve zboru Lešenském k tomu péče byla obrácena, aby diakon dítky takové náboženství vyučoval. Do vsí měl choditi »pomocník« o poledni v středu do Grunova, v pátek do Střízvic, a to zimního času od Martina do velikonoc, a tam s obranými pomocníky dítky shromažďovati a katechismu je učiti a doma o všem pastorovi zprávu dáti. Dozorci či scholarchové měli k rodičům dohlédati, aby dítky do školy obraceti nezameškali pod trestáním. Strany dorostlých bylo i v bratrském i v lutrianském chrámu oznámeno, že žádnému, »když by při nejmenším modlitby Páně, víry a přikázání neuměl anebo naučiti se nepřipověděl«, oddavkami, křtem, večeří Páně nebude posluhováno. Byloť »cvičení katechitské« v zboru Lešenském od dávných let opuštěno: pročež nařídila synoda l. 1635, aby každé neděle od neděle provodní až do sv. Michala před velikým kázáním pět kapitol katechismu bylo říkáno a celému lidu v uších obnovováno bylo. V týž čas mělo každé neděle »poobědní shromáždění katechismové drženo býti« pro kratičké otázek a odpovědí katechismových povysvětlení, »a za tím examen celé mládeže o též věci, o níž mluveno, kolikráte-li se koli za rok katechism objíti mohl«. Vysvětlení to měl konati správce sám co nejkratčeji a nejsrozumitelněji, examen pak pomocník jeho, buď kněz nebo diakon, s připojenými osobami, na to z obce vybranými, z obojího pohlaví, asi po šesti aneb jak potřebí.

9. Pro malé dítky schvalován katechismus malopolský a litevský, z bratrského vydaný a k snadnějšímu mladým pochopení proměněný. L. 1636 vznesli soudcové zboru Lešenského stížnost na starší Bratry polské, »že dítek

svých pro jazyk polský nemají kaní dávati, leč na místa papežská«, žádajíce, »aby naschvální polský preceptor v Lešně chován byl, kterýž by v tom jazyku a při tom v písařství a v počtech mládež cvičil«. Ale žádost ta k jinému času musila býti odložena.

10. Vylíčivše rozsah i způsob literního i náboženského vyučování větší i menší mládeže Lešenské, pokud se zprávy o něm mohly vyhledati, nemůžeme říci s jistotou, jaké osobní účastenství měl Komenský buď jako učitel, neb jako ředitel ve vyučování neb ve správě gymnasia. Slyšíce pak, kterak r. 1635 »napomenutí všechněm ze spolku preceptorům stalo se k pilnějšímu nad předešlé časy pracování«, a kterak jim po duchu a rozumu Komenského řád a způsob vyučovací vydán byl, pochybujeme velice, že by Komenský v ty doby buď v gymnasiu byl učil, neb gymnasium řídil, a přestáváme na tom, že Komenský dle usnesení synody dne 6. října 1632 toliko na péči měl studia bratrské mládeže dospělejší, která na cizí akademii poslána býti měla.

11. Avšak že Komenský pobytu svého v Lešně zvláště k reformování veškerého způsobu školství užil, a že mu i nezpůsoby gymnasia Lešenského k tomu nemalou mohly býti příčinou, ihned vyložíme. Neboť mu na tom předkem záleželo, aby nejprve theorii, základ a způsob lepšího vyučování zřejmě vyložil a knihy příhodné sepsal, dle nichž by ve škole způsobem jeho mohlo býti vyučováno.

3.
Veliká Didaktika.

12. S péčí o mládež bratrskou v cizině studující podstoupil Komenský r. 1632 zároveň práci naň vloženou, připravovati, »což by k budoucímu opatření a zase vyzdvižení škol přináleželo«. Nevzdávaliť se Bratří nikdy naděje, že je milý Bůh z vyhnanství zase do drahé vlasti uvede, a jako na jisto činili k tomu přípravy, jak by církev svou i národ ve vlasti obnovili. Naděje ta zdála se docházeti splnění, když Sasové dne 11. listop. 1631 Prahy dobyli, a kurfiřt saský na hradě Pražském sídlem svým se uhostil. I vrátili se mnozí vystěhovalci do Čech a 85 kněží evangelických v koleji Karlově provolání ku stavům pod obojí učinilo v obnovení konsistoře i university. Z Bratří jediný kněz Pavel Fabricius v Praze byl, jako na výzvědy, ale v ničem veřejně neměl účastenství.

I když Valdštein Prahu Sasům odňal a ze země je vyhnal, přece Bratří na změnu štěstí válečného čekajíce, po vlasti své toužiti nepřestali. Důkazem toho jest rokování synody Lešenské r. 1632 s počátku měsíce října. Nejen že tu Komenskému péče o obnovení škol uložena, bylo i naléháno na vydání spisu, v němž by po příkladu proroka Haggai-e, vybízejícího Israelity po návratu ze zajetí babylonského k obnovení chrámu Jerusalemského, dobré rady byly obsaženy, jimiž by po návratu Jednota zase mohla býti vyzdvižena. Spis ten český Jednotou schválený byl tehdáž již hotov, a Komenský r. 1661 k němu jako spisovatel se hlásí. Ano i na vdovy a sirotky synodou na jich přestěhování pamatováno bylo.

13. Tenkráte již Komenský spisy, které na něm byly žádány, větším dílem hotové měl, zvláště »Didaktiku«. Pokud týkalo se především lepšího vychování a cvičení mládeže, tu již celá soustava knih učebných podle Didaktiky pohromadě byla, dříve nežli stalo se usnesení synody o vydání Haggea rediviva.

14. Po dlouhé časy již všude uvažováno bylo, kterak by vedení a cvičení mládeže prospěšně bylo napraveno.

Šlo tu především o dvojí věc: jak mládež mezi rozličnými evangelíky přivésti k pravé pobožnosti; kterak mládež naučiti pohodlně a hbitě jazyku latinskému, bez něhož nebylo lze si mysliti nějakou vyšší učenost a vzdělanost.

Komenský sám o *předchůdcích*, jichž spisy ještě lépe znal, nežli my znáti můžeme, pronáší se takto: »I prohlédli nejedni, jak komu dáno, a aby, což sami uhlédali, jiným též ukázali, *didaktik* svých na světlo dáti se neostýchali.« Volfgangus Ratichius, kterýž tu nejprvnější led prolomil, léta 1612 (tajemnou svou methodu jazyků stále *na prodej* měl, a Komenskému také nic nepověděl),[89] Joh. Rhenius 1614, Christoph. Helvici Didaktika od dědiců jeho po smrti vydána, 1619, Elias Bodinus a Stephanus Ritterus 1621, Glaumius s svými discipuly, (kterýž nejdál že přivedl vidín býti chtěl), léta 1625, a dále Joh. Vogelius, 1629, Joh. V. Andreae, (kterýž pro vzácnost napřed státi měl) v rozdílných svých knihách od léta 1616 začna, přeosvícené církví, politií, škol neduhy odkrýval i žádostivá proti nim lékařství ukazoval — jiných drobnějších, aneb jichž jsme nespatřili, nedotýkajíc. Až pak i ve Francouzích tou skalou hýbati začato, a Janus Cecilius Frey léta 1629 v Paříži milostnou svou didaktičku vydal.«

15. Jana Valentina Andreae Komenský vážil si pro jeho pobožnost a snášelivost, přísnost mravů a ráznost, s níž domáhal se kázně mezi luterány. V kusech didaktických Andreae Komenskému nebyl vzorem, než štítem proti bohoslovcům, kterým příčilo se, aby bohoslovec zabýval se badáním didaktickým. Z něho vybral si i heslo k Veliké Didaktice: (»Zoufati nad zdarem nechvalno, pohrdati cizími radami bezprávno.«) Horoucností křesťanskou vyrovnali se sobě, jen že Komenský, co Andreae pronesl obecně a tytýž dosti neurčitě, prováděl do podrobna. Opatrnost v užívání klassiků pohanských ve školách Komenský zdědil od Jednoty bratrské a četl s potěšením, že učenec takový, jakým byl Andreae, zřejmě ozval se proti klassikům, jimž kořila se všechna jižní, západní, severní i střední Evropa křesťanská. Didaktiky kap. 25. hlučnou jest ozvěnou spisu Andreaeova. Kdežto Andreae obecně naráží na vybírání učiva takového, které by hodilo se pro živobytí praktické (k čemuž vybízel již Baco Verulamský, † 1626), Komenský, jsa z »kázně bratrské«, před níž žáci vyšlí z jiných škol se schovávali, neučil se praktičnosti teprve od něho,

[89] »Hned od počátku těchto studií jak úzkostlivě ohlížel jsem se, za kterými bych měl jíti vůdci, toho jsou svědkové, kteří toho byli povědomi. Jakmile dověděl jsem se, že jest Ratich posud na živě, vším, co jest svato, zapřísáhal jsem jej listy ne jednou k němu poslanými, aby déle nenechával v napjatosti nadějí našich a ukázal cesty methody pravé, od něho prý tak znamenitě odkryté, avšak hluchému hudl jsem píseň.« Proč Ratich mlčel, Jiří Winkler, starý pastor Horský (Goldberg), Komenskému oznámil (11. září 1632) přijav, že Ratich methodu svou chová za tajemství, jež chce prodati knížeti některému za drahé peníze (Meth. lingg. XXIX, 7).

než z domova i v krvi měl ji a při všem vyučování na to naléhal, aby každý sám všecko viděl, všechno dělal i všeho užíval. Vyvozovati Komenského učení věcné ze spisův Andreaeových směšno. Kdež Andreae obecně a neurčitě k tomu vede, aby mládež neučila se mluvnici toliko a slovům, než aby čítala spisy užitečné, Kom., jak Didaktika i knihy jeho vyučovací ukazují, podrobně a zřetelně k tomu vede, aby věcem a slovům učeno bylo parallelně, obor pak jazykový aby tak se rozstupoval, jak rozšiřují se známosti věcí, až by mládež dospějíc u vyučování stupně čtvrtého, všecky knihy latinské čísti mohla pohodlně a s prospěchem. Komenský jsa ducha nejvýš vnímavého, přijímal poučení od každého, i od Andreae, avšak hned všecko ve svou krev a mízu obracel, tak že napsal právem ve své Didaktice, že jest dílo z brusu nové, jednoho ducha, jedno dílo.[90]

16. Bohoslovci zajisté rádi vytýkali Komenskému, že jsa kněz, zabývá se *Didaktikou*, k povolání kněžskému se prý nehodící, a v ní s věcmi tak novými, nebývalými. Proto Komenský úřad vychovatelský z kněžského vyvozoval a kněžstvím jej zastíral. Známť jest Komenského doklad (z Jana 21. 15.) o beráncích a ovcích atd. Avšak když Komenský chystal se opravdu do didaktického spisování, také Andreae nechal jej na holičkách, nikoli se škodou, protože Komenský měl soustavu svou a nikoho nepotřeboval, aby za něho myslil, zřetelně i v nejpodrobnějších zevrubnostech.

17. Didaktika složena byla *česky* dle výslovných svědectví Komenského: »Poněvadž pak i nám některým z národu českého Bůh svíci rozumnosti rozsvítil, že jsme při věci této i nad onyno všecky (předchůdce jmenované) jasněji prohlédli — chlouba naše v Bohu jest — a ne bez pravdy: i kdo oboje srovná, pozná, že všechen základ na tajnostech přírody položený *náš* jest, jakož podrobný všeho rozvrh a pořádek. Jiní toliko předpisováním pravidel a oznamováním obzvláštních pozorování se zanášeli. Nestavme jí pod kbelec, ale na svícen, aby svítila všechněm, kdož v domu vlasti jsou: a kdo miluje světlo, aby plesal v světle tom a chodil v blesku jeho.[91] *Jazykem svým píšeme, protože národu svému píšeme.* Mají jiní, kdo by je probuzoval, napomínal, vzdělával: mějme i my a Bohu, který po předešlých mrákotách hněvu tak rozkošnými paprslky nám svítiti počíná, vděčně děkujme.«

18. A která Didaktika sluje Velikou? Která jiná, než kterou Komenský tak nazval. Původní *česká* a pozdější její překlad poněkud soustavnější a rozšířenější jako latinská recensí téhož spisu, Komenským samým upravená. Také nebyl spis ten Komenským tak nazván pro nějakou větší objemnost, proti menším didaktičkám, třebas analytické, u nás nejznámější, než pro veliké naděje, které za prvního zápalu vzbuzovalo a v mužné mysli rozjařené nové to a opravdu veliké umění všecky učiti všemu, jak Komenský sám dosvědčuje.

---

[90] Kromě Encykl. paedag. I, str. 289 viz také Č. Č. M 1883, str. 528.

[91] Text přeoblíbený Komenskému, na př. ad Hottonum 1645, 7/8 (Nihil enim opto, quam ut quicquid usquam lucis accendit luminum pater, non sub modio ponatur, multo minus quam vita inventorum exstinguatur, sed exponatur candelabro, ut serviat omnibus, qui in Dei domo sunt); Pansoph. Prodr. 123., Diluc. 41., Trad. lampad. § 23. Panaug. atd.: brzy-li text ten zalíbí se i nám?

»Stalo se, že já (v Lešně) didaktická badání od prvních základů pokusil jsem se předělati a všecko šíře a pevněji nežli veškerá předešlá, naše i cizí badání ustaviti, až mi přílišnou jakousi důvěrou přišlo na mysl usilování toto s brusu nové nazvati Velikou Didaktikou, čili uměním všechny všemu naučiti.[92] Že pak klesla naděje v navrácení, choval jsem ji raději v tichosti, aby jiné toliko knížky dle návodu jejího (Janua linguarum, Vestibulum atd.) vycházely na veřejnost, po naléhání přátel dopouštěje.« A Didaktika sepsána byla pro potřebu domácí, tedy jazykem mateřským (domesticum in usum ideoque lingua vernacula), již po latinsku vydati nikdy nepomýšlel.

19. Kdykoli tedy Komenskému podle základů české Didaktiky, chované ve skrytosti, aby bohoslovec s takovým novotářstvím nevycházel, na jevo vydati bylo nějaký nový návod, předeslati musil stručnou didaktičku pro lepší vyrozumění, jako Vratislavským l. 1637 k studiu latinskému, analytickou v Elblagu 1646 jako základ methody jazyků, a v Šaryš-Pataku didaktiku »Školy pansofické«.

Český rukopis Didaktiky, chovaný stále v skrytosti, až by neklamala naděje navrácení se do vlasti — a klamala až do poslední chvíle — málem by se byl této doby dochoval.[93] Z toho smyslily nerozum a zášť, že Komenský často po sobě opakoval tytéž myšlénky; jiného opakování jiných myšlének také své příčiny se najdou. Aby tedy Didaktika, dílo nejvlastněji národní české, obsahující původního více nežli celý »zlatý věk«, přede vším ujala se ve vlastním národě, Komenský úpěnlivě prosí: »Neříkej žádný: Co my tak neobyčejnou věc začíti máme? Nech začnou Francouzové, Angličané, neb Němci! Podíváme se, jak se jim zdaří. Nebuďme, nebuďme, prosím, tak leniví, abychom po jiných toliko vždycky hleděli, a za jinými z daleka plaziti se chtěli. Nech nás také někdy v něčem jiní před sebou vidí. Ne vždycky vypůjčujme očí: také někdy svých, které nám Bůh dal, užívejme! Ó, přemilí krajané, nebuďme tak zpozdilí k věcem ušlechtilým! Co nám Bůh zároveň s jinými, aneb před jinými dává, tím od sebe neodstrkejme! K čemu máme oči, že co býti má, vidíme, mějme i srdce, a ujměme se toho opravdově. Ach, přemilí Čechové, námť jest, nám na tyto věci nad jiné národy mysliti.«

20. Pro nesmírnou důležitost nové Didaktiky krajany vybízí k vytrvalému jí čtení. »Zdálo-li by se komu toto Didaktiky vypisování obšírné, žeby snad tak mnoho k čtení a uvažování jí času neměl, ten nech soudí, že větší tato věc jest, nežli aby se při ní práce a času litovati mělo, protože ona práci i čas

---

[92] Jak veliké naděje Komenský kladl do své Didaktiky, mimo jiné z toho jde, že kromě obvyklého nápisu měl pro ni v zásobě ještě nápisy dva: »Ráj církve znovu se rozzelenávající, to jest nová, jistá, ušlechtilá forma rozkošného mládeže křesťanské v pobožnosti pravé, v mravích ušlechtilých, a v umění jazyků i všelijaké moudrosti cvičení« atd. a »Ráj český, t. j. o novém, veřejném a hlučném založení škol, jimiž by církev a politia česká po svém žalostném a ohavném spuštění rozkošně jako zahrada Eden zkvésti mohla«.

[93] Palacký ve svém nejvýše zasloužilém životopise Komenského (1829) litoval: »Jaká to škoda pro nás, že knihy tyto v původním jazyku svém českém již nikde k nalezení nejsou.« Avšak s radostí poznamenati mohl r. 1871 (v »Radhostu« I. 256.): »Ba nalezeny jsou přece v Lešně roku 1841 od professora Purkyně a r. 1849 vydány nákladem Matice České.«

bohatě zaplatiti i vynahraditi můž. Aniž však tu jaká obšírnost je, toliko že tak zvláštní a veliká a nám ještě nová, nevídaná věc s dostatečným důkladem ukázána býti musila, a čas jest, aby se tou věci, na níž podstata i život každého člověka blahoslavený, pak obcí a církve způsob záleží, jednou již aspoň z hluboka hnulo. Protož nelitovali jsme my po tolik let, dnem i nocí, úsilné práce, aby tato »hojící mast« přistrojena byla, nelitujž také některé hodiny, aby sobě očí jí pomazal a prohlédl, kdokoli toto, což slibujeme, nevidíš a nerozumíš.«

Tolik let týkati se může toliko *snah didaktických*, počavších hned v Herborně l. 1612, vedených dále v Přerově, zvláště pak ve Fulneku i v poslední chvíli na hranicích českých, nikoli skládání této české Velké Didaktiky, v níž ukážeme okolnostmi i slovy Komenského, že *na kvap*, až s podivením byla skládána.

21. Po vydání překladu latinského 1657 učenci jinou délku Komenskému vytýkali. Z odpovědi jeho, obsažené v autokritice, od něho »Věječkou moudrosti« nazvané, jasně vysvítá, že byl prvním soustavným paedagogem [94] a že viděl, na čem zakládá se i ta soustava, i ono »z brusu nové«. Zbytečným a širokým viděl se mnohým počátek Didaktiky (kap. 1—7) o určení a vzdělavatelnosti člověka. Nikdo prý zajisté nepochybuje o tom, že člověk je bytostí nejdokonalejší, jejíž cíl sáhá za tento zemský svět. Komenský měl prý hned samo umění vyučovací vyložiti.

Načež Komenský: Didaktika prý původně nebyla sepsána pro učené, než pro lid, jemuž třeba úvodu živějšího, aby byl probuzen ze své ospalosti. Avšak i z jiných příčin nutno je cíl a konec Didaktiky stanoviti, aby prostředkům k dosažení cíle zvoleným dostalo se hned s počátku žádoucího směru. Komenský zajisté prý nechtěl sepsati didaktiku malířství, grammatiky, logiky nebo jiné nauky, než didaktiku života, pročež nazval ji Velikou Didaktikou.[95] Chtěje tedy vykládati celého něco, nikoli část jeho, stavbu svou hned od zpoda na základech nezvratných musil založiti. *»Mně zajisté protiví se vše povrchní, vše kusé, každé stavení bez základu.* Vždycky účely obecné na oči si kladu, nad něž nezbývá nic žádati; k účelům volím si prostředky vhodné, rovněž obecné, jisté, bezpečné. Nezměním tedy nic. Začínejž Veliká Didaktika posledním účelem člověka, probouzej žádost po konečném jeho zdokonalení a provodiž jej všemi zastávkami ku konečnému žádosti jeho požívání.« V prostředcích obecných a návodech k reformě školství, obsažených v kapitole VIII.—XII., Komenský také nic měniti nechce. (VIII. Že se mládež nejlépe pospolu cvičí a tak že škol potřebí. IX. Že do škol všecka mládež obracena býti má. X. Že mládež ve školách všemu učena býti má, což lidi lidmi činí. XI. Že škol pravých posavad nebylo. XII. Že však býti mohou«.)

22. Zásady reformované methody vyučovací, počínající se kap. XIV., zakládají se v následování přírody, *pod jejímž vedením není možná blouditi.*

[94] Což l. 1887 Walter Müller, Comenius, ein Systematiker in der Pädagogik důkladně dokazoval; viz Č. Č. M. 1888, str. 503.

[95] »Velikou« tady k *obsahu* a směru hledí, nikoli k prvnímu dojmu nadšeného skladatele Didaktiky.

Methoda *synkritická* neboli srovnávací, jíž užil zásadám těm důvody klada, mezi učenci všeliké vzbudila pochybnosti, má-li platnost vývod: Pták líhna si mláďata, vede si takto: vzdělávaje mysl lidskou, veď si také tak. Pravidlo předstírajíce logické, podobnost že vysvětluje, avšak nedokazuje ničeho, platnost návodu toho upírali, tak že Komenský napsal zvláštní rozprávku o methodě synkritické (traktát shořel v Lešně léta 1656, avšak směr a způsob jeho odjinud, zvláště z Panaugie, může býti dolíčen).[96] Pravá podobnost k důkazu prý, ano k přesvědčenosti přivodí.

»Neměním tedy nic v kapitolách těch (XIV—XX) Velké Didaktiky.«

Pozorujtež školy a učitelé počínání si důmyslné bylinek, ptáčků, vos, pavoukův a j., i zahradníků, tkadlců, stavitelů, malířů i jiných kterýchkoli řemeslníků jich následujících, i díla jich uměle spořádaná z počínání toho pocházející, aby srovnávajíce je s díly svými většinou zmotanými, bez nějakého jistého ovoce, zastyděli se, probudili se k touze po lepším, snažili se po něm a dosahovali ho vší silou a mocí duševní. To týče se zvláště pravidel učiti snadně, hbitě, libě a na jisto s účinkem trvalým. Kapitoly následující zvláštní navedení k naukám, uměním, jazykům, mravům a pobožnosti obsahují; kap. XXV. zabývá se obšírněji odklizením spisovatelů pohanských ze škol křesťanských, aneb kterak antičtí klassikové mohou býti připuštěni.

Na odpor proti kapitole té Komenský připraven byl, ačkoli nebyl z evangelíků první, kteří ozvali se proti klassikům pohanským ve školách křesťanských.

Komenskému jediná, čistá moudrost boží, vážená z písem svatých hodila se pro školy křesťanské, aby neoblíbila si mládež místo prostoty evangelia ozdobného mluvení klassiků, ačkoli místy rád ho užíval Kom. jako Kristina švédská.

---

[96] O methodě své srovnávací čili synkritické, jíž se až příliš podivoval, ve »Věječce« sem klade:

»Synkritickou methodu vyučovací nazývám tu, kde věc před zrakem mysli ani sama o sobě se nerozkládá, aniž se skládá, než přirovnává se k jiné věci některé téhož tvaru, která příčiny své, části a účinky a jiné své vlastnosti výrazněji ukazuje, aby, co s dostatek nebývá poznáno samo ze sebe, poznáno bylo ze sobě podobného. Že v té věci mnoho jest světla, viděli staří, jichž moudrost skoro veškera na tom se zakládala, že pozorujíce dílny věcí přirozených i občanských za podobenství je brali. Což jmenovitě o magech perských připomínaje Bako Verulamský, úsudek svůj k tomu přikládá: Symbolizace ty nejsou pouhá podobenství věcí, než zřejmé stopy a naznačení vyšší přirozenosti do rozličných materií vtištěné. Že pak věc ta, jakž ne bez příčiny touží velký Aristarchus (Bako), posud nebyla probádána, co překáží, abychom o ni se pokusili? Přikročil jsem tedy k tomu, abych ukázal že moudrost taková jest dvou-, ano trojoká, protože touž prací netoliko dvou, než i více věcí vysvitne příčina nejvnitřnější. Na příklad: Kdo pozná přirozených těla našeho údů položení, užívání a spojení, jakož i zákony svornosti odtud vznikající, ten přesvědčí se snadno o všelikých prostředcích a zákonech svornosti v těle kterékoli lidské společnosti. Vizíž, co z takového přirovnání vyvozuje sp. Pavel I. Kor. 12.« atd.

V Didaktice analytické, axioma 63. Komenský klade také příklad methody srovnávací: »Dobrý filolog rozumí jazykům lépe, když jest mnohojazyčný, nežli mohou ti, kteří toliko jazykům jednotlivým rozumějí.« Toho ovšem sám nejlépe zakusil z přesvědčení jakožto pravý původce jazykozpytu srovnávacího.

23. Jakmile několik kapitol Didaktiky české bylo vypracováno, ihned podle jich pravidel skládány byly knihy pro potřebu rodičů i rozličné mládeže. Tak bylo na spěch!

4.
O methodách jazyka latinského.

24. Úkolem všelikého vyučování rozumně má býti *naučiti*, čemu vyučuješ, při latině pak býval konec učení buď zoufalstvím, nebo příčinou podivínství v učení pro jiné, kteří teprv měli začíti Nežli naučil se kdo mrtvé latině, aby jí trochu živě smluvil se s učenci, mnoho stálo ran za mladších let a velikou ztrátu času života. Pořád snesitelnější methodu hledali, a nedočkala se jí celá lidská pokolení.[97] Eilhard Lubin, dr. theol., jenž 18 let byl pracoval o své didaktice, v předmluvě k Novému zákonu (1614) nemálo na to naříká, že způsob vyučovací po školách jest takový, jako by jej někdo vymyslil naschvál a úmyslně, aby učitelé a žáci k poznání latiny buď pozdě po nekonečném klopocení byli přivedeni nebo naprosto od ní odvedeni. Nemůže zbaviti se myšlénky, že způsob takový nezpůsobný od nepřítele pokolení lidského skrze mnichy byl zaveden hned od počátku; tak že z něho pocházejí jen germanismy, barbarismy a jiné ohyzdné zmetky jazyka latinského.

Tak humanista proti latině scholastické. Avšak ať byla latina, jaká byla, vyučováno bylo jí nepřirozeně, bez mateřštiny, slovům bez věcí, beze všeho postupu, tak že mládež dostávala do rukou Cicerona a Virgilia, když by si ještě s chutí mohla zahráti špačka.

25. Ti, kteří přemýšleli rozumně o napravení jazykového toho vyučování i o zavedení do něho nějaké methody vůbec, ve dvě strany rozcházeli se. Jedněm měla býti základem *grammatika*, druhým *praxe*. *Melanchton*, bez odporu dlouhou dobu nejlepší latinský grammatik, káral ty, kteří pohrdali pravidly mluvnickými, že by veřejné pokuty zasloužili, protože prý ani zákonův občanských nedovedou si vážiti.[98]

Naproti tomu *Lubin* výše zmíněný: Co prý mluvnice ve školách jest jiného, nežli studií zdržování, mladého věku hubení, volné mysli a schopnosti zabíjení (carnificina) a lidí vtipnějších ze školy vyhánění? Pravidla mluvnická, jsouce nad chápavost mládeže, ranami do ní vtloukána býti musí a nechuť v ní vzbuzují i k jazyku i k učiteli, zvláště když jí bývají předkládána ve verších, jimž by neporozuměl ani Oedipus. Avšak i Lubin pravidla některá připouští a to taková, která by byla zřejma sama sebou, k nimž by ani slovo nemohlo býti přidáno bez škody.

[97] Z mládí methodu nahrazovalo bití, a mohla by doba vyučování býti rozdělena v dobu s bitím a konečně v dobu, když bití přestalo, protože by učitel žáka nepřemohl. Mich. Neander (1525—1595) radí, aby začalo se s hebrejštinou raději dříve, dokud může býti pachole bito; když se již metly nebojí, učí se málo nebo nic.

[98] M. Matouš Collinus, žák Melanchtonův, po příkladu mistra svého grammatiku latinskou vydal, o níž napsal Sig. Gelenius, že nad ni lepší mluvnice v Čechách nevidělo slunce.

26. Učený Justus Lipsius (nar. 1547), jehož sloh latinský Morhofem[99] byl prohlášen za nedostižitelný, oněch pěti let želí, v nichž mu na třech místech trojí mluvnice byla předčítána, že jich raději nenaložil na cvičení slohová, a vybízí presidenta Flanderského, aby vyléčil zemi z neduhu mluvnického. Lubin radil, aby byl zřízen ústav, v němž by učitelé, učňové, sklepníci, kuchaři a jiní služebníci nemluvili jinak, nežli jako v starém Římě, jenom přesně po latinsku. Přál si tedy, aby zrodil se zase nějaký Karel Veliký, příznivec učenosti i učenců, který by uvázal se v ústav tak prospěšný. Podobnými útvary mohly by i řečtina a hebrejština býti vzkříšeny z mrtvých.

Janus Caecilius Frey († 1631) podobného byl přesvědčení, že by v několika kollejích, naplněných učiteli a služebníky učenými, kteří by mluvili ozdobně latinsky, řecky a mateřsky, kdyby k nim byly děti dány do cvičení od druhého do pátého roku, naučily se obcováním, hraním atd. mluviti latinštěji, attičtěji nežli ti, kteří potloukali se po školách po deset let.

Komenský později také nemalým byl příznivcem »obživlých« takových »Latií«, kde by latině samým toliko obcováním naučila se mládež jako živému jazyku.

Avšak kolik by mladíků v ústavech tak nákladných mohlo býti vychováváno? Lubin tedy upustil od své rady a dával lepší a moudřejší. Když by prý slova a řečení latinská veškera byla snesena v jednu knihu a všecko bylo by mládeži dříve v obrázcích ukazováno, ráda by na obrázky se dívala, slova si snadno pamatovala.[100] A potom dle Raticha chutě dále. Když mládež již ví, jak v slabiky skládají se hlásky, dej jí do rukou Terentia, aby z něho čtla, rozumějíc ledabylo. Potom jej probírej pro deklinování a konjugování, nikoli dle pravidel, než dle vzorů. Naposledy projdi jej pro fraseologii a syntaxi. Mládež při tom při všem *tiše seď* a *mlč*, hezky po pythagorejsku.

27. Mnohým líbilo se to, mnohým nelíbilo, jiní na prostřední cestu pomýšleli mezi pouhou praxí a nudnou grammatikou. Ezechiel Vogel l. 1620 »Ephemerides« vydal, denníky latinské, jimiž sliboval za rok, po dvou hodinách téhodně naučiti celému jazyku latinskému, kdyby denně pamatoval si asi deset vět z písem a odjinud vzatých atd.[101]

5.
Janua linguarum.

28. Za takových všude zmatků ve vyučování latinském, jichž v mládí sám byl dosti zakusil Komenský, v rozjímání svém didaktickém dospěl hned l. 1628 ke vztahu mezi věcmi a slovy a podle něho k novým základům, jak by bylo učiti se snadně, hbitě a lahodně *i jazykům.* Jako pak Didaktikou

[99] Polyhistor. II.
[100] Tušil něco, avšak teprve z přirozeného parallelismu věcí a slov Kom. vyvedl Janui ling. a Orbis pictus které soustavou svou a svými obrázky veškeré vyučování na lepší a to pravou stranu obrátily.
[101] Srov. Č. Č. M. 1873, str. 283.

svou vůbec na vždy se proslavil, tak ihned novým vyučováním jazykovým *velkým dobrodincem* mládeže se stal.

29. »Přesvědčiliť se, že věci a slova tak spolu vésti, jak se víno s sudem vozí, meč s pošvou nosí, dřevo s kůrou, a ovoce s šupinou roste. Kterému tedy koli jazyku učiti se bude mládež, i mateřskému, sloužiti se jim musí, aby cokoli jmenovati slyší a čtou, hned také rozuměti věci tím vyznamenané mohli, což podle položených již pravidel nesnadné nebude. A zase, cokoli vidí, slyší, cítí, jakýmkoli způsobem, aby to vypovídati se učili, přidržeti je, aby se vždycky *rozum a jazyk* spolu brousil.«

»Avšak poněvadž jazykům ne spolu. než jednomu po druhém se učíme (i znajíce již věci), obzvláštních na ně způsobů potřeba, a ty jsou: jazyk na čtyry jako věky rozděliti si třeba, *aby v dětinství* učil se mluviti jakkoli, leda byl pořádek, *v pacholetství* aby mluvil vlastně a právě; *v mládenství* aby mluvil ozdobně a krásně; *v mužství* mocně a pronikavě. Ze čtyř pak těch věků, čili na čtyřech těch stupních má vedena býti mládež, aby jazyku rozuměla, jej psala a jím mluvila.«

30. Podle toho učeno býti mělo jazyku latinskému, »kterémuž se podle nynějšího v světě způsobu co nejdokonaleji vynaučiti musí, kdo učeným býti chce: Učení k začátkům míti musí základy nebo počátky, kdež nejobyčejnějších a nejprostějších slov a způsobů mluvení některé sto do rozmluvy uveda, připojí se k tomu kratičká jazykem českým zpráva o čtení a vyslovování, skloňování a časování latinských slov. Toto se nejprv pořád čísti bude po třikrát, pro seznámení se s tím, obvyknutí v čtení a vyrozumění. Potom se to po kousku bráti bude, jak mnoho se který den a hodinu v paměť uvésti můž, deklinaci a konjugace při tom provodíc. Naposledy potřetí to do rukou vezmouc, po stránce, dvou, třech z paměti říkati, a jazyk již latině žvatlati přivykati bude.

S tím dva měsíce strávíc, přijde se k *seminarium* latinae linguae, všecka již slova téhož jazyka, jak se co kde vlastně jmenuje a vypovídá, obsahující; s českým opět také vlastním výkladem dáno v ruce bude, s připojením k tomu plnější již grammatiky a lexika česko-latinského; kdež *seminarium* po kousku v paměť vkládaje, mluvnici pak a obojího užívání překládáním každodenním z češtiny do latiny jiných a jiných věcí cvičíc, a v tom osm neb nejdél devět měsíců se pomeškajíc, uhlédá se, že při dobíhání roku učedlník nejen v knihách jiných latinských běžných všecko rozuměti, ale i bez chyb škodných všecko z latiny do češtiny a z češtiny do latiny přeložiti, nébrž také všecka téměř myšlení svá jazykem latinským srozumitelně vynášeti moci bude; a tak dřív roku latiny se zmocní.[102]

---

[102] Poznámka *Komenského* ke kap. XXII. všeho uvážení hodná: Toto poněvadž by se buď nemožné neb k dovedení nesnadné někomu zdáti mohlo, doložím aspoň o lexiku, jak náramně mnoho na něm záležeti můž, kdyby dobře zpraven byl; jakž z praveného posavad ještě nevíme v žádném jazyku. — Předně zajisté všickni posavad v češtině, němčině atd. dikcionáře psali, latinu jen do svého jazyka překládajíc, ješto mládeži české lexicon Latino-Bohemicum dávati jest tak mnoho, jako kdybych někomu z Čech do Vlach jeti strojícímu cesty pořádek ne od Prahy k Římu, než od Říma k Praze dal, a tím se jemu

K ozdobné latině přistrojiti se můž: *Viridarium*, obsahující v sobě rozmluvy o všelikých věcech, způsobem, jaký v seminarium jest, ale obšírněji a rozličnými výrazy a postavami mluvnickými a řečnickými ozdobami všelijakými promíchané, aby totiž celá stavba jazyka tu na jevě byla. K čemuž se místo praecept připojí pojednání o pěknostech jazyka, jakožto jsou: 1. slov-

---

zpravovati poroučel. Tu zajisté poněvadž nestojí, kam od Prahy nejprve se hnouti, než kam od Říma, nač mu to bude?

Díš: Může ten cesty registřík zpátkem čísti, od spodu začna. Odpovím: A pročež mu tedy neudělil tak, jakž ho užívati má? Nač jest to tak hrozné?

Mezitím není možné, aby to s takovým užitkem bylo. Nebo dáme-li poutníkovi přímé cesty vyznamenání, odkud, kam a kudy, půjde snadně, vždycky před očima to, což míti má, maje, každý vrch, les, věži, řeku, zátoku atd., přímo-li k ní směřovati či na pravo neb na levo nechati a kam se uhnouti podlé ukázání svého, vida. Sic podle onoho opáčného více za sebe než před sebe, račím obyčejem hleděti musí a to ne bez mnohem větší a zamotanější práce, a tytýž ještě ne bez omylu. Ale takovéto Dictionářů strojení ratolístka jest veřejného toho a hlavního v kap. XVIII. fund. IV. ukázaného omylu, že všecko posavad methodo analytica děláváno bylo. To tedy při lexicích veliký jeden omyl (na nějž sám Gregorius Knapius, polský lexicographus, prohlédna, vydáním Lexici Polonico-Latini jej napravil) se nalezá, pro nějž nemožné jest mládeži platně a hbitě prospívati.

Ale díš: I však u nás také na to prostředek jest. Zdali Rischelius při latinském dikcionáři českého registříku, po němž se všecko najíti můž, nepoložil?

Zdali M. Adam Sylvam quadrilinquem, kdež čeština všudy napřed stojí, nevyhledal? Odp. Tak jest, stalo se oboje příkladem Němců, když to tak ve svém jazyku prve zpravili, a naši jejich šlepějemi jdouc, touž podobně věcí svým posloužili. Ale tu opět dvůj přenáramně veliký zůstává nedostatek, pro nějž všecko to instituování víc než kusé jest.

Předně zajisté. od žádného není celý mateřský jazyk proti celému latinskému shledán. Protož v žádném tom dikcionáři, nedím polovice. ale ani třetí, ani čtvrtý díl slov a frází českých není; jakž snadně pozná, kdo náš dikcionář s jinými těmi srovná, aneb sám toho rozumně ohledá.

Chtěl-li by se zajisté kdo uprázdniti, a vezma před sebe některou knihu českou (ne podlé latiny psanou. než právě českou, jacíž jsou starých spisové, a zejména Husovy, Chelčického, Michalcovy, Augustovy, Blahoslavovy atd., knihy, Rozmlouvání Valaucha s Petrkou, Labyrint světa atd.) čísti je, a co tam slov a frází najde, těch v dikcionářích neb Sylvě hledati, nalezne to, co pravím, nedostatek hrozný a to nejpotřebnějších a nejplatnějších slov neb způsobů mluvení; tak že z češtiny do latiny ničeho nelze překládati, z latiny pak do češtiny kuse, tvrdě, nevlastně, tak že to ani české ani latinské nebude.

Nebo i ten jest druhý v týchž dikcionářích nedostatek, že ani ta slova a způsoby mluvení, kteráž shledána jsou, nejsou tak místně a jadrně vyložena, aby s výkladem tím všudy obstáti bylo; často leda se věchtem díra zastrčila, ledcos ledkams. Čehož se na ujmu a zlehčení předků a praeceptorů milých nic nemluví (požehnaná buď památka všech, kteříkoli upřímně vlasti tím, čím mohli, sloužili), ale proto, že, máme-li sobě z nedostatků pomáhati, vyrozumívati jim musíme.

Ne pojednou vysýpá dary své Pán Bůh; po stupních moudrost jeho vždycky a všudy kráčí. I naše invencí, ač předešlých nedostatků mnoho napraviti mohou, novými však a jemnějšími invencími že zastíněny býti mohou, víme: a že bohdá skrze discipule naše budou, naději sobě děláme.

Lexiku tedy žádáme takového, podle něhož by i latinské všelijaké knihy do pěkné, libé, dokonalé češtiny snadně a ze hry překládány i zase cokoli českého do pěkné latiny uvozováno býti mohlo. Jakýž lexikon již začat, a požehná-li milý Bůh života, dle možnosti dokonán bude.

nické, totiž zvláštnosti latinské, 2. mluvnické postavy, totiž výpustky, přebytky, jinosloví atd., 3. dějepisné, totiž přísloví, 3. básnické, počet a míra.

Naposledy půjde *Thesaurus*, mající v sobě pravidla nová o bohatosti a výbornosti jazyka; vezmou se před ruku spisovatelé právě latinští, z nichž by se té mocnosti a pronikavosti řeči nabylo: Seneku, Terentia, Plauta, Caesara, Cicerona, Sallustia, Livia, Horatia, Virgilia a t. d., a za tím jakékoli jiné autory.

Týmž způsobem i čeština, a komu toho potřeba, i němčina, k nabytí v ní dokonalosti předkládati se musí. A na *češtinu* sic pro školní naši mládež bystré prostředky již míti budeme, skrze něž se bohdá snadně k tomu poslouží, aby se nám Plautové, Ciceronové, Virgiliové atd. v jazyku našem množili; na *němčinu* také aby pro naši českou mládež pomoci nějaké platnější než posavad byly, na to myslíme.

V řeckém a hebrejském dosti bude míti Tirocinium a Palaestram. A na těchť se cvičení jazyka při mládeži naší v školách našich staví.

Bude-li komu vlasky, hišpansky, fransky uměti také potřebí, latině uměje, za málo některý měsíc tomu se naučí, zvlášť vyjde-li navedení Ph. Claumia, kterýž vlaskému jazyku ne více než 1 měsíc, hišpanskému tolikéž, franskému půl druhého dává, a ovšem peregrinujíc k tomu do těch zemí. Též bude-li kdo chtíti syrský, kaldejský a arabský připojiti, z hebrejského k nim volný přístup bude.

Přijde pak v jazycích paměť nejvíce brousiti, víc než ve vědách a uměních, nebo se na větším díle všecka slova, frases, způsoby mluvení, sentencí, periody, nébrž celé knihy v paměť uvésti musejí, aby kdykoli o čemkoli psáti a mluviti potřebí, na poskoku byly. Což sic nemálo práce i času potřebuje, avšak se lekati toho netřeba, protože paměť není jako sklenné hrdlo, kteréž jaké jest, také zůstává, roztáhnouti se nemůž; ale jest jako ústa neb žaludek živočicha, který čím více v se přijímá, tím více potřebuje a žádá, protože se sílí. Tak štípek malý pomaličku vláhu země pije, však čím víc pije, tím víc roste, a aby více píti mohl, k tomu se způsobuje. Protož mladého věku z paměti se učením šanovati netřeba, nýbrž šanovati škoda jest. *Ludvík Vives* o tom tak: »V prvnímť jest věku cvičiti paměť, kteráž broušením se množí; protož jí mnoho poroučej, pilně a často. Nebo věk ten práce necítí, protože nerozvažuje. Tak bez práce a zaměstknání rozšiřuje se paměť a prostranná učiněna bývá.« Tentýž dí: »Paměti odpočívati nedej. Nic není, což by tak rádo v práci bylo a prospívalo. Svěř jí každý den něco. Čím jí více svěřovati budeš, tím toho ostříhati bude věrněji, čím méně, tím nevěrněji.« — A takovéto paměti cvičení že i dále potom v mužském věku trvati má, svědčí Cicero, tak pravě: »Cvičiti má se paměť učením se co nejvíce spisům, jak našim domácím, tak i cizím, a to z paměti a slovem od slova.« Způsob pak k snadnému slov, výrazů a frásí spamatování tento jest znamenitý a zkušený, aby písmo latinské do češtiny sobě přelože, hned zase (knihu daje v stranu) z českého svého do latiny překládal a potom zase knihu vezma, podle ní výklad svůj napravil. Tak zajisté slovo slovem, phrasis phrasí se vážíce, a společně se ohlédajíce, jako ze hry se v paměť loudí a váznou.«

Že ze sazeniček a štípků nového, rozumnějšího vedení nedočkal se hned nadějí, jimiž by obnovila se církev a obec národu českého — zvláště vyzdvižení škol *prostonárodních* čili *obecných* na mnohé dobré vůli, velikých nákladech a na mnohém čase záleželo — Komenský dobře věda, ihned mozolující se s latinou poněkud větší mládeži ku pomoci spěchal. Že stalo se to tu chvíli, přiznává se (Meth. lingg. VIII., 21) sám: »Mně naskytla se také l. 1628 příčina přemýšleti o stručnějším způsobu vyučovati latinskému jazyku. A když jsem po základech didaktických nalezl, že mezi slovy a věcmi jest jakýsi stejný způsob, a že jim lépe učeno jinak býti nemůže nežli parallelně, i umínil jsem si složiti knihu, která by pořádkem věci veškery, věcí vlastnosti, činění a trpění procházela a každou z nich odívala jejím pojmenováním, domnívaje se, že tak v jedné a též knížce veškerých věcí sklad veškeren *historicky*[103] přehlédnut, jazyka pak zásoba všecka v jeden souvislý celek přivedena býti moci bude. Když úmysl svůj odkryl jsem přátelům, zmínil se nejeden, že jest již kniha toho způsobu pod nápisem »Brána jazyků«, a sdělil ji se mnou. Poskočil jsem radostí, ale nahlednuv do knihy vidím, že není to, po čem my jsme byli roztoužili se, i jda tedy za svým úmyslem, skládal jsem své dílko dále.«

31. Byla to *Janua linguarum* jezuitů Španělských, o jejímž původu dí Kašpar Sciopius: »Vilém Bateus, rytíř v Španělích zrozený, muž učenosti prostřední, avšak pro veliké ctnosti, neúhonnost a nábožnost vážený, vtipem bystrý, v nálezích šťastný, pro lásku svou nekonečnou a vroucnost k náboženství křesťanskému i pro horoucí touhu po rozšiřování mezi barbary, zvláště v zemích amerických, podivu hodný způsob vymýšlel si, jímž by hbitěji a s menším namáháním naučili se hlasatelé víry křesťanské více jazykům barbarským, barbarští pak národové jazyku latinskému. Vybrav tedy ze slovníka latinského slov každodenních a základních i řídčejších okolo pěti tisíc, s nesmírnou prací svou i několika přátel (mezi nimiž byl bratr jeho Jan Bateus, ctností a učeností znamenitý, a jistý kněz osvědčené rozšafnosti, pan Štěpán Hibernus) v dvanáct set vět rozložil.

32. Angličané ihned Bránu španělskou přeložili a r. 1615 tiskem vydali. Izák Habrecht textem francouzským Bránu[104] rozmnožil a ve 4 jazycích ji

---

[103] *Historicky*, nejnižší stupeň poznávání a vědění, když víš, že něco jest, a že jest to tak neb onak, neznaje toho příčiny. Did. analyt. § 127.

[104] Název *Janua*, jsa z oboru *stavitelského*, příčinou byl, že Komenský i při ostatních návodech školních knih latinských k témuž oboru hleděl: Vestibulum (předbraní, síncc), Palatium (později: atrium, síň, sál, dvorana), takže chystané dříve nápisy botanické: Viridarium, Florilegium atd. samy sebou přestaly, a zůstaly toliko schvalované názvy květinové pro třídy školy prostonárodní neboli obecné — aspoň v knize, protože na *školu obecnou* nezmohli se nikde, nežli Němci.

Někteří pospíšili si, aby na umenšení Komenského hlásali, že Komenský vypůjčil si »Bránu jazyků« od jezuitů Španělských. Avšak Komenský v předmluvě ke *své* »Bráně jazyků« snad se sám dosti k tomu hlásí, děkuje Bohu, že i tudy vnukl něco dobrého ve prospěch mládeže; velmi laskavě omlouvá v čem v prvním pokusu otců jezuitů bylo pochybeno: Sed quia Patres isti tale hoc totius linguae compendium primi tentarunt, quod inventum et grate agnoscimus et, quod erratum, condonamus benigne, et quia inventis addere, ut et unius inventi occasione invenire aliud non aeque difficile, quidni plus ultra

uveřejnil, nedlouho pak potom i německým překladem ji opatřil. Brána docházela takové pochvaly jako nejpříhodnější a nejstručnější způsob učiti se jazyku, že i do některých škol znamenitějších byla uvedena a r. 1629 již v 8 jazycích na světlo vyšla.«

33. Komenskému zalíbil se *nápis* Janue, protože přál si s jinými, aby *Jádro* (Epitome) nějakého celého jazyka tak bylo sestrojeno, aby kolikkoli má slov a řečení, v jeden celek jsouce svedeny, za krátký čas s malým namáháním pojaty, snadného, lahodného a bezpečného poskytovaly přechodu k auktorům skutečným, jichž celé haldy bývaly předkládány mládeži bez řádné přípravy, nad její věk a chápavost. I s Izákem Habrechtem souhlasil, který připsal k překladu Brány jezuitské, že by snadněji bylo znáti veškerá zvířata, kdyby je pohromadě spatřil v arše Noemově, nežli kdyby, putuje celým světem, náhodou připadl na to neb ono, a podobně z nějakého Jádra jazyka slova lépe, nežli by náhodou dověděl se o nich slyšením, mluvením, čtením. — Někdo výpověď tu vykládal na slovníky! Brána jezuitská ovšem obsahovala 1200 vět, v nichž nižádné slovo nebylo opakováno kromě pomocného slovesa, spojek a předložek — avšak jakým pořádkem; Komenský shledal, že ta Brána spíše zasluhuje názoru zadních vrat (posticus), protože by mladík musil se dříve odjinud latině naučiti, nežli by »Branou« tou mohl do latiny vkročiti: pro začátečníka se tudíž ani nehodila.

Komenský tedy zcela jinou Bránu vydal, ačkoliv také pro ni do skřipce podivné libůstky jezuitů španělských upnouti se dal, z 8000 slov, kromě částic v tisíci vět — ovšem vybrav, co mladé mysli jest pochopitelno — s počátku kratších jednočlenných, potom delších vícečlenných, v 100 kapitol rozložených žádného neopakoval a tím skládání knihy nesmírně si prodloužil a stížil.

34. Že Komenský i při té trudné práci myslil na *Čechy*, ač pozdě hlásí se k tomu, sám přece v Meth. lingg. XV, 5. dí: »Když jsem poprvé Bránu jazyků skládal, měl jsem nejpřednější a tak stálý zřetel (třeba již k tomu se přiznati) k jazyku mně mateřskému, českému, aby odpovídalo slovo slovu, věta větě, a nebylo v slovosledu nikde úchylky žádné, i dosáhl jsem toho, ačkoli tím latinský stal se méně latinským!«

35. Od základu české Didaktiky o věcech a o jazyku Komenský v práci této neupustil, ano, ačkoli název *Janue* hned přijal pro první její vydání (1631), přece prvotně zamýšlený a ustanovený v téže Didaktice titul Seminarium silně prokmituje a v ostatních vydáních zůstává. Máť první vydání jako ostatní tento nápis: Janua linguarum reserata. Sive Seminarium linguarum et scientia-

---

moliamur? Suaserunt id certe doctissimi quidam et de scholis perquam meriti viri, ut si quibus forte plus otii suppeteret, aliquid accuratius effingendi non detrectarent laborem; sed admovisse aliquem manum nondum constat. Quo factum, ut ego, e postremis licet minimus, experiri, et quod ibi desiderabam, suppletum ire animum induxerim; non certe ulla ingenii eruditionis (cujus mihi umbram vix esse et ultro agnosco et deploro) fiducia, nec quod nimis otio abundarem, sed unico juventutis commoda promovendi desiderio permotus.

Změna názvů Janue atd. tedy, jak vidíš, nesouvisí pranic s freemazonstvím, svobodným zednářstvím!

rum omnium, hoc est compendiosa latinam et quamlibet aliam linguam una cum scientiarum artiumque fundamentis perdiscendi methodus. 1631.«

36. S latinským textem Janue tehdy tak si pospíšil Komenský, že k němu napsal předmluvu dne 4. měs. března, a podle lidských soudů byla by mládeži bratrské přišla vhod, kdyby nesklamala naděje návratu do vlasti, jehož se byl nadál Komenský sám, maje v kap. 29. české Didaktiky za to, že »vede k tomu, abychom k obnovení škol ihned ruku vztáhli, i přežádostivá příležitost, kdy hnízda Antikristova vyprázdněna jsou, školy jezovitské a klášterové mniští«... což dobře srovnává se s vypovězením jezuitů po vítězství saském, v listopadu roku 1631.

37. »Navržení krátké o obnovení škol v království Českém«, jež Komenský skizzoval ve vyhnanství, do posledních tří kapitol české Didaktiky mistrovsky vešlo, tak že diviti se jest neobyčejné té praktičnosti, jak by veškera mládež obojího pohlaví, i chudá ke školám obrácena, v nich knihami a učiteli s dostatek mohla býti opatřena. Nejpozdější datum historické v Didaktice jest spis Voglův z r. 1629 a Freyův r. 1631, zmínka o Hugenotech a o Sam. Hartlibovi z r. 1632.[105]

Uvažujíc všecky věci, vlastní Didaktika až po kap. XXVIII. prvního roku ve vyhnanství, t. j. l. 1628 dokončena. Neboť jakmile byly přirozené základy její objeveny, podrobné jich provedení pružnosti ducha Komenského bylo jako hrou, nám téměř nepochopitelnou;[106] i s posledními třemi kapitolami koncem léta 1632 jistě byla dokonána, protože nápisy veškerých kapitol české Didaktiky l. 1633 v plném znění již se oznamují.

38. Dle vlastního vyznání Komenský zároveň s Didaktikou skládal kromě Janue a Vestibula také Informatorium školy mateřské a šestero knížek pro školu prostonárodní, »nikdy nedopilovaných«, nyní ztracených, jichž nápisy známe toliko z Didaktiky latinské. Měly býti tyto: Violarium, Rosarium, Viridarium, Labyrinthus, Balsamentum, Paradisus animae, aby líbeznými názvy knížek dítky byly lákány ke třídám, které měly jméno podle knížek.[107]

[105] Sluší tu opraviti nedopatření v Beránkově vydání Didaktiky, str. XV: Nejstarší datum, kdy se připomíná (Didaktika), je rok 1632.

[106] Viz Č. Č. M. 1877, str. 36., kde příklady rychlosti prací Komenského najdeš.

[107] Nesmrtelná Komenského zásluha jest *ideál školy obecné*, do níž, i proti rozumům svých učitelů Zapperta (v 1. kn. Politie církve, kap 7.) a Alstedia v Scholastice kap. 6.), radil, aby nechodily toliko dívky a pacholata mající za krátko jíti na řemeslo, než i veškera mládež, chystaná pro studia latinská A vším právem, nebo jen tenkráte, vyvážil-li mladík pro sebe studnici zdravé vody školy obecné, zdravě a švarně ve vyšších studiích živnostenských i latinských může prospívati. Měl pak cíl a konec Komenského školy prostonárodní neboli *obecné* býti tento:

»aby všecka mládež mezi rokem šestým a dvanáctým naučila se těm věcem, jichž užívání vztahuje se na celé živobytí. Totiž:

I Čísti hbitě, cokoli tištěno nebo napsáno jest jazykem národním.

II. Psáti, zprvu úhledně, pak rychle, konečně správně dle zákonů mluvnice jazyka národního, jež bude jim třeba co nejprostonárodněji předkládati a dle nich cvičení zaříditi.

III Počítati číslicemi i kaménky dle potřeby.

IV. Měřiti pravidelně délku, šířku, vzdálenost atd.

39. »Informatorium školy mateřské« Komenský sepsal česky l. 1632;[108] zlatá to knížečka rozumné lásky a péče mateřské, již nic nemůže nahraditi rukovět umělého vychování a vyučování domácího za útlejšího věku mládeže do 6 let. V útlém tom věku co dítko cítí, chutná, slyší, vidí, a co v srdéčko a rozoumek mu vštípeno, kořínky jsou dalšího vzrůstu jeho duševního a budoucí jeho povahy. Jest zajisté dům otcovský školka, z níž plaňátka do školy se přesazují, která pak rychleji, zdárněji a zdravěji prospívají, byla-li k nim dříve rozumná a laskavá péče obrácena. Pro velikou důležitost vedení nemluvňátek a dítek měli rodičové na kázaních býti napomínáni, aby v každém domě »Informatorium« měli, sobě čtli neb čísti dali, a děje-li se to, mělo k nim býti dohlíženo. S knížečkou tou Komenský na dobro byl spokojen, nechtěje dle vlastního výroku v ní nic měniti, přeje si toliko, aby na všechny jazyky národní byla přeložena.[109]

V. Zpívati všeliké písně obyčejné, kteří pak budou schopnější, i počátky hudby figurální.

VI. Uměti z paměti žalmy, zpěvy, jichž v kterém místě v kostele užívají, většinou všecky, aby vychováni jsouce v chvalách božích, uměli učiti a napomínati se žalmy, zpěvy a písněmi duchovními, líbezně zpívajíce Bohu v srdcích svých.

VII. Kromě katechismu a historie všecka hlavnější povědění celého písma sv. znejte do podrobna, aby je odříkávati mohli.

VIII. Naučení mravů, v pravidla sebrané a dle chápavosti věku vyložené, v paměti mějte, jemu rozumějte a skutkem osvědčovati počínejte.

IX. Z hospodářství a státovědy jenom tolik vězte, kolik postačí k vyrozumění toho, co doma i v obci každého dne díti se spatřuješ

X. Nejobecnější historie světa stvořeného, zkaženého, obnoveného, moudrostí boží posud řízeného nebude nepovědoma mládeži.

XI. Z kosmografie naučí se částem nejhlavnějším: o kulatosti nebes (Komenský neshodoval se se soustavou Koperníkovou, I., § 17.), o kulatosti země visící uprostřed, o obchozu oceánu, o zátokách moří a řek o větších dílech země, o nejpřednějších královstvích evropských, zvláště pak o vlasti: městům, horám, řekám, a jest-li co památného.

XII. Konečně: Z umění řemeslných poznejtež většinou hlavnější všecka. aspoň jen za tou příčinou, aby nedálo se nic v lidském živobytí, čemu by zcela naprosto nerozuměl, nebo i proto, aby pak snadněji zjevila se náklonnost přirozená, kam kdo nejvíce se chýlí.«

[108] Sám dí o tom v řeči O vzdělávání vtipu l. 1650, že je sepsal před 18 léty: Scripsimus nos ea de re jam ante annos octodecim peculiarem librum edidimusque sub Scholae maternae titulo idiomate Germanico et Polonico.

(Řeč v Pataku 1650 $^{24}/_{11}$. Opp. III, 80.)

[109] Ve »Věječce moudrosti« § 41. dí: In qua (Schola infantiae) delineanda nihil a scopo aberratum video Optem libellum hunc vulgares in linguas translatum omnibus christianis parentibus reddi familiarem, ut plantulas suas, coeli plantulas, provide curandi stimulos accipiant et informationem, donec aliquid in hoc genere prodeat eruditius.

Komenský kap. IV. českého Informatoria jakožto kap. XXVIII. do Didaktiky latinské pojal.

Rukopis český teprve r. 1856 Gindelym v Lešně nalezen a r. 1858 Maticí Českou vydán byl.

Do latiny pro Uhry Informatorium přeloženo l. 1653.

Polsky vydáno po r. 1632 v Lipsku a v Toruni, nejspíše skrze Komenského.

Spis na německo přeložen až r. 1633, tiskem vydán byl Komenským. Německy nověji vydáno bylo péčí weissenfelského arcijáhna, H. Schrötera. Spis ten nalezen v archivu kostela weissenfelského, byl dříve bezpochyby majetkem vévodské rodiny Sasko-Weissen-

40. Komenský zamýšlel dva druhy spisů didaktických: »napřed knihy pro mládež, všelijakou moudrost a umění, pořádkem tím, jak co za čím neproměnně jíti musí, obsahující, zhotoveny až do léta 18., a ty nazývám záhony vonným všelijakým kvítím, bylinami, stromovím vysázené«; »potom Informatoria, t. j. knihy, instrukcí a zprávu rodičům a preceptorům o pravém a užitečném oněch knih užívání dávající, přidány. A to nazývám stezkami a průchodišti«. Pro školu mateřskou Informatorium toliko postačilo, protože tu na klíně mateřském pacholátka neměla žádných knížeček.[110]

41. »Brána jazyků«, kterou byl Komenský po usilovné žádosti přátel a po schválení představených jenom »na ohledanou« do světa vydal, dříve než jemu samému dostatečnou býti se viděla, takový hluk mezi učenci a učiteli způsobila a tak hojně do škol byla uváděna, že Komenský až toho se ulekl a mnohé okřikoval, že prý věc sama není hodna tak hlučné pochvaly. Učenci zajisté zpozorovali, že Komenský zároveň se slovy celý obor vědění lidského před mladým věkem rozkládá, pokud mladé mysli jej lze pochopiti, čehož nebylo ani v »Bráně« Hibernské, nedávno tak velebené. Věc byla tedy zcela nová, a příhodnost její každému patrna; předhradí, které obkličovalo božskou a lidskou moudrost, nyní tak snadno mohlo býti dobyto, ačkoli před tím musívali lidé před hradbami umění ležeti tolik let, v kolika dovedl Alexander světa dobyti.[111] Hned za prvých dvou let dle předmluvy Komenského k českému »Brány« vydání, »Brána« do škol v Polště, Prusích, Slezsku uvedena i vytištěna několikkrát, a to s výkladem nejen německým od Mochingera, v Dánsku od Węgierského, v Lešně francouzsky a anglicky od Anchorana a Wye Saltoustalla, anglicky od Sam. Hartliba v Anglicku, který ji princi Walliskému připsal a Branou všech jazyků nazval. Pomalounku do všech jazyků evropských i některých asiatských byla přeložena a s velikým obdivováním vychvalována, tak že i velký hanobitel jména Kom. *Baylle* o Bráně napsal: »Quand Comenius n'aurait publié que ce livre la, il se serait immortalisé.«

42. Dokud Komenský původní český text (II., 34) Brány v hlavě a na mysli měl, nikoli na papíře, Čechové byli bez tištěného Brány překladu »a zdálo se to některým za neslušné, i dopisovali si o to, aby k těm latinského jazyka

felské, po jejímžto vymření část knihovny dotčené rodiny byla přenesena do městské chrámové bibliotéky.

Původní spis, velmi skvostný, jest vázán v červeném aksamitě se zlatou ořízkou a opatřen znakem knížecím; nejspíše bylo Informatorium to některé matce vévodkyni rukovětí při domácím vychování.

Titul spisu otištěného byl: »Informatorium maternum, der Mutterschule, d. i. ein richtiger ... Bericht, wie fromme Eltern ... theils selbst, theils durch ihre Ammen, Kinderwärterinnen und andere Mitgehülfen die Kinder in den ersten sechs Jahren ... auferziehen und üben sollen. Nürnberg, ... Wolfgang Endters 1636«. (Dle »Pokroku« z r. 1874.)

Jiné vydání od Reinh. Vormbauma s původním pravopisem ve spise: Die evangelischen Schulordnungen des 17. Jahrh. Gütersloh 1863.) Nejnověji v Lipsku.

Angličané měli je přeloženo z německého, když Komenský připlul do Londýna (1641).

[110] Doktor Krause Fröbla upozornil na školu mateřskou, z čehož potom vzešly »dětské zahrádky«, »školky« atd. a jiné zboží podobného druhu.

[111] Šim. Albelius v předmluvě k Jan. linguar. v Brašově r. 1638.

dveřům jiní národové klíč míti měli, Čechové pak (pro něž tyto dvéře vyzdviženy jsou) jeho neměli«. Komenský tedy vydal dne 24. března 1633 i český výklad »Brány jazyků«, ač nerad, něčím dokonalejším »bránu« tu nahraditi obmýšleje: »Nebo já,« dí, »z poskytnutého božího světla jinou plnější a v svých stupních spořádanější k nabývání latinského jazyka i všelikých svobodných umění cestu vím, kterouž k dokonalému vyrovnání, vydlažení, uhlazení a potom i užívání přivésti dám. Naposledy, nechť toto jest přípravou toho, což většího ku pomoci mládeže a školám našim obmýšlíme: jmenovitě Dikcionáře »českolatinského a latinsko-českého«, kterýž v takové plnosti strojíme, aby všelijaká slova a všickni způsobové mluvení, i ozdoby, co jich jeden i druhý jazyk má (Česká jsem přes dvadceti let pořád s velikou pilností, jakož knih starých všelijakým čtením, tak i rozmlouváním odevšad shledával, poznamenával, v řád uvodil, abychom sklad jazyka svého pospolu plněji snad, než který národ míti mohli), tak vedle sebe spořádána byla, aby kdokoli deklinovati a konjugovati dobře umějící, všecky knihy z jednoho jazyka v druhý nejen právě a vlastně, ale také ozdobně a krásně překládati uměl a mohl. Což že v pravdě tak býti může, cesta na to jistá a neomylná vynalezena jest, ačkoli, aby to první hned edicí, a jednoho mne člověka při tom vedenou prací k své plnosti přijíti mohlo, sobě neosobuji; to však, že tím novým způsobem míti mohou školy naše, čehož před tím ani naše, ani jiných národů školy neměly, slibuji A v té naději nechť se i nedostatek, jaký se v této knížce najde, snese, že jmenovitě ne všecka slova česká tu vypořádána jsou, než toliko co jich k vyložení latinské Januae potřeba bylo: avšak vždy všecka potřebnější, za to mám, najdou se.«

43. Text ten český vyšel bez latinského »pro nedostatek papíru« v tiskárně bratrské [112] »a některé jiné překážky«. Žáčkové čeští mohli toho textu vedle vydání latinského užívati, pouzí pak Čechové, kteří »jazyk svůj všecken pospolu« viděti chtěli, mohli z knížky té nabyti zkušení, »jak daleko kdo v češtině přišel a jak vlastně vlastnímu svému jazyku rozumí neb nerozumí«, právě tak, jako dříve z knížky Hibernské lidé v latině již obratnější latinu svou zkoušeti mohli. A jest v »Bráně« Komenského české mluvení ovšem tak hojné, vlastní a obratné, že by národní jazyk náš většího zvelebení docházel, kdyby mládež po snadném způsobu Komenského k správnému mluvení o všech věcech byla naváděna, i porozuměním slovům souznačným větší obratnost, lahodnost a rozmanitost do slohu našeho by byla přivedena.

44. Pro stálé »Brány« po školách (po chvíli i jezuitských) po všech zemích »Brána« nesčíslněkráte po latinsku s přidáním některého jazyka národního byla

[112] Někdy po r. 1628 tiskárna kralická, »klénot Jednoty«, do Lešna byla přenesena. V říjnu měsíci 1632 stalo se usnesení bratrské: »Když Pán Bůh minulých dnů B. Matouše Krokocinského impresora z světa vzal, zvolen za impresora též impresí B. Daniel Vetterus, tak aby od té chvíle péče o ni se ujal, pod počet a rejstříky všecko uvedl, a jak při tom potřebí tak o tento Jednoty klenot věrně se staral, což on k sobě i přijal. Zatím pak k dodělání »Řádu Jednoty«, a bylo-li by co víc potřebí, za pomocníky mu zanecháni B. Krokocinského synové, jimž, co by za práci jejich odtud vycházeti mělo, to se k rozeznání a mezi nimi toho spořádání B. Matěji Prokopovi s pomocníky jeho v Lešně poroučí.« V čas takového přechodu mohl býti nedostatek papíru, když jiné práce na dokonání čekaly.

přetiskována; tím snáze, protože za oněch časů o právu majetku duševního nevěděli, a co vůbec se líbilo, to patiskem na všech stranách ochotně rozšiřovati pomáhali, ačkoli pro jistý a dobrý výdělek pomáhal tu nemálo i zisk knihkupecký;[113] tvrdí se, že kromě Písem sv. a Tomáše Akvinského »O následování Kristově« nebylo knihy častěji a tolika jazyky tištěné nad Komenského »Bránu jazyků«, a není žádné patrnější knihovny, která by nehonosila se nějakým knihy té vydáním.

45. Dle návodu Komenského synoda bratrská v Lešně 1635 ustanovila způsob, jakým mělo »Brány« býti užíváno: »Method na Januam linguarum pilně uvážený předepsán jest, od něhož by nebylo odstupováno, t. j. aby *desetkrát za rok* ta knížka přeběhnuta a tím dokonale učeníkům v mysl uvedena a k užitku obrácena byla. Nejprve samým čtením pořád koncem ven pro samé hbité čtení a dobré pronunciování (vyslovování); druhé s výkladem německým, českým, polským z knih ještě; třetí pro vykládání z latiny bez knih již; čtvrté pro obnovení a utvrzení všech konjugací a deklinací; páté pro ukázání originací (původu) všech slov; šesté pro zpaměti již po kusích říkání a syntaxin examinování; po sedmé pro vyrozumívání plnější věcem samým skrze připojení historiček všelijakých v každé věci a přípovídek (přísloví) od té věci vzatých; po osmé diktovati a exercitovati se mají synonyma (slova souznačná), paraphrases (opisování jinými slovy), epitheta (přímětky) et antitheta (a protiřečení); po deváté pustiti o to disputací, aby kdo chce z nižších, koho chce z vyšších vybídl a o základ prvního místa z janue s ním zápasil, buď z textu neb deklinací a konjugací neb syntaxí neb originací neb z historií a adagií (přísloví) atd.; po desáté k užitku teprva plnému toho všeho obrácením skrze vydávání všelijakých těch materií, exercicií, orací (řečí) atd.«

Milou památku lásky k mládeži české Komenský zůstavil »Moudrost starých předků, za zrcadlo vystavenou potomkům«, okolo 2300 přísloví, *dle vnitřního obsahu* soustavně spořádaných, v čemž Komenský předčil nad všechny současné sběratele přísloví.

Přísloví ta odvozena jsou:

I. od věcí přirozených (25 oddělení);

II. od věcí řemeslných (53 oddělení);

III. od historií neb z věcí někdy před někým stalých a zběhlých (2 oddělení);

IV. od básní a bájí, kterým někdy mudrci lidské činy vyobráželi.

R. 1871 kratičké srovnání titulu kapitol Brány s nápisy přísloví ukázalo, že *vnitřní* to urovnání přísloví stalo se k vůli Bráně, aby při sedmém cvičení přispělo se Čechům ku pomoci.[114]

---

[113] O tom šíře Josef Šmaha ve velmi poučné rozpravě »Brána Komenského po Hollandsku a ve Francouzích a ve Švédech«, v Besedě učitelské z r. 1888, č. 28—37.

[114] Vzácná ta sbírka přísloví teprve r. 1841 Janem Purkyní v Lešně byla nalezena; vytištěna jest za Didaktikou r. 1849, str. 198—268.

»*Příslovím* mysl hned na dvé se rozvírá, i na to, co se literně jmenuje, i na to, co se pod tím míní, a tak věc tím jadrněji v mysli vázne, čím patrněji podobenstvím vy-

46. Jako učitelé i mládež, dostavše do rukou »Bránu« s přehlednou encyklopaedií věcí přirozených a řemeslných, s vlastním všeho vyjmenováním (nomenklaturou), a k tomu mluvnici kratičkou, latinu s jazykem mateřským srovnávající, za krátký čas s lahodou musili se zmocniti věcí a slov a oběma zároveň probouzeti a bystřiti si rozum, čímž další v naukách badání při lidech čilejších bylo probouzeno a usnadňováno: tak vedle velebitelů zázraky od Brány čekajících hned od počátků a po všechen potomní čas nejedny nedostatky byly vytýkány; veliký počet byl těch, kteří jali se slova latinská, i dosti nejapně *přidávati*, jako jména hvězd atd., jiní hojností frazí slovníkových knížku přetěžovali atd., jiným kapitoly některé byly nesnadné (IX. De Lapidibus), jiným nevhodné (LV. De Puerperio) atd., někteří opírali se principu od jezuitů Španělských zděděnému, t. j. že každé slovo v celé knize jen jednou bylo položeno, což překáželo při opakování některé části knihy. Všickni pak i Komenský chybovali hned z počátku, nevšímajíce si toho pro samou rychlost překladů textu latinského na jazyky národní, že počínali latinou dosud neznámou, měříce jí i známou mateřštinu, jako čím později, tím více v rukou učitelů ustupovaly i *realie* slovům, kterýžto osud zastihl později také »Orbis pictus«. Komenský prohlížeje (1657) spisy své didaktické, ve »Věječce moudrosti« (Ventilabrum sapientiae) sám k didaktické té vadě tak dlouho nezpozorované hlásí se, řka za příčinou nejnovějšího *Vestibula*: »Quod dum specto, agnosco et fateor nos in propria impegisse fundamenta, *nota docendo per ignota, vernaculam per latinam*. Hanc enim praemittendo illi, latinam dabamus vernaculae ducem, contra quam decretum fuit.« [115]

47. Nejvíce bylo těch, a to hned od počátku, kteří v Bráně uráželi se tím neb oním slovem nebo vazbou jakožto *méně latinským*, což Komenského tím více mrzelo, čím méně mu pro *jeho* latinu na tom záleželo; v rozličných vydáních rozličná slova vypouštěl a jinými je nahrazoval. Rozvláčný rukopis proti jazyku »Brány« (Animadversiones atd.) od Jana Scheffera posud v knihovně Štokholmské se chová (Dudík, Forschungen 323).

Když pak naschvál jako z úmysla Komenskému latinou tou zvonili, jenom aby mu v další práci překáželi, Komenský ozval se proti ústrkům těm zvláštní *Apologii*, již přijal i do Sebraných svých spisů didaktických r. 1657: Nepsal prý, co pro mládež napsal, jako *paedagog*, než jako *theolog*, jehož účel byl ten, aby mládež pomocí *vnější* vzdělanosti snadněji a rychleji, nežli ve školách se

světlení béře. Přísloví pro dvě příčiny se užívá: jedno pro ozdobu řeči, kteráž se jimi jako kvítky nebo perličkami rozkošnými províjí, druhé pro jadrnost rozumu, aby mysl i v pozornosti snáze zadržána býti a snázeji a mocněji chápati mohla.« Toť důležitost přísloví.

Mělo by jich, zvláště jadrnějších a mrštnějších, hojně býti užíváno i ve školách i v českém spisování. Příslovími vane ryzí duch národní, nemůžeš vlastněji česky nic vyjádřiti než příslovím, a půvabu, jehož tím řeči můžeš dodati, jinými obraty mluvnickými vždycky nedovedeš.

[115] Což když spatřuji, uznávám a přiznávám, že na vlastní narazili jsme základy, známému učíce skrze neznámé — mateřštině latinou, toto předesílajíce před onou latinu dali jsme mateřštině za vůdkyni, naopak než bylo ustanoveno.

dálo, k věcem větším a jistějším byla přivedena. Kdyby minul se účelu, hanebné by bylo; chybil-li v prostředcích, menší jest hřích. Účelem Brány bylo vyjmenování věcí, jež nemohl vždy vážiti z Cicerona. Jan Jindř. Ursinus, vydávaje výklad Janue (1657) prvého sepsání, vytýká, že kromě z dobrých autorů i z Festa, Isidora a j. vážena jsou slova některá zastaralá, barbarská, jichž pacholatům strpěti lze, nikoli v řeči vážné jich užívati. Ale to bylo jen v prvním sepsání, z tiskárny Grossiovy rozšiřovaném po školách německých. Slova, jež nám staří ustavili, nestačí k dobrému všech věcí vyjadřování. Že *o všech věcech* latinsky mluviti nelze, naříká Seneka v ep. 63. Sturm. v předml. super Doletum. Není divu:

1. Staří neměli mnoho věcí, které teprve později pozorováním přírody byly objeveny nebo uměním nalezeny. Když nebylo věcí, nebylo ani slov.

2. Ani všem věcem, jež měli v rukou a na očích, nedali jmen zvláštních a rozeznatelných, protože na přehled všech věcí nikdo nepomyslil.

3. Byla-li tu a onde dána jména věcem některým, vzdáleným od obyčejného užívání, zanikala, protože teprve Julius Pohlus slovník jal se spisovati, a on toliko slova řecká sbíral, tak že nedostatku latinskému nebylo pomoženo. Arciže později sebrali ledacos Festus a jiní, sed scruta verius et quisquilias quam utilem res serias sermone apto exprimendi supellectilem. Seneca nevěděl, jak říci *οὐσία* a *τὸ ὄν*, ale říkali pak essentia, ens. V Bráně třeba toliko cizích slov: abbas, acarus, acinaces, angarta, feudum, talcum, protože jich v latině není.

Když tedy má mluveno býti o věcech, pro něž slov není, nezbývá, než: 1. buď mlčeti, 2. nebo na věci prstem ukazovati, 3. vypůjčiti slovo z řeckého, 4. z jiných cizích jazyků, nebo 5. věcí nejmenovati než obhovořiti, 6. nebo nová slova tvořiti. Toto jest nejvhodnější. Mnozí slyšíce slovo, jehož neužil Cicero neb Plautus, otřesou se jako zimnicí. Nikoli Sturm, Horac: Licuit semperque licebit signatum praesente nota producere nomen. Tvoř slova, jen když třeba, z kořenů latinských a dle obdoby.

48. Aby drobnější mládež hejnem slov Brány jazyků nebyla polekána a zaražena, sestrojena byla pro ni knižečka *Vestibulum* (předbraní), které žáčkům jako Brána způsobem *desaterým*, vyjmouc punkty 5. 7. a 8., mělo býti předkládáno.

Cvičení v mluvení latinském pilně hleděno býti mělo, »aby na prosto všickni toliko latině mluviti zvykali«, čili jak v zákonech Lešenských čteme: »Studující jazyků s učiteli i mezi sebou jedině latiny užívejte.« Cvičení slohová byla každodenní, »kdež Němci p. rektorovi, Poláci p. konrektorovi, Čechové Hruziovi poručeni«. Cvičení řečnická konána každé dvě neděle, praktické výstupy řečnické čtyřikrát do roka, při trojích výročních svátcích a při svatém Michalu.[116]

[116] V druhé polovici 16. st. znamenitý M. Matouš Collinus, v Praze maje ústav soukromý, tento zákon mu dal: »Čechům jazyk český, Němcům německý ovšem hned zapovídáme. Dopouští se však pro naučení jiných aneb sebe samého promluviti něco Němci německy s Čechem, Čechu pak česky s Němcem. Při stole Čechové latině, Němci česky toliko ať mluví, jestliže by co chtěli. Každému, kdo by svého přirozeného jazyka užíval, ať se dá osel, od kteréhož menší metlou, větší pak penízem se vyplatí.«

49. »Stroj didaktický k pohybování hotový vida, nech ať jej spustím sám,« pan Rafael Leščinský řekl, nemoha s jinými muži, jimž zalíbila se »Brána«, na ukázku vydaná, dočkati se ostatních didaktických spisů Komenského, který odkládal je pro dobu příhodnější a v tichosti je skrýval. S podporou hraběte Lešenského a s dovolením Jednoty ve jménu božím dal se do díla a z předmluvy k německé »Škole mateřské«, jíž dílo se počínalo — na hrstku Čechů tisku nezbylo — jako prospekt si udělal celého nadšeného literárního podniknutí: »Abychom celému dílu položili slušný základ, pouštíme nejprve na světlo Velikou svou Didaktiku, t. j. veliké to umění vyučovati všechny lidi všemu, co náleží k tohoto i budoucího života blaženosti, aby každý správněji mohl souditi o celém to počínání. Že pak ona vychází jazykem latinským, nebude nemístné, obsah tuto krátce rozložiti. Z toho také porozumění nabudeš; kam směřuje tato přítomná knížečka a k čemu jí vlastně má býti užíváno. V naší tedy Didaktice předně dokazuje se v předmluvě, že hlavní příčina a jediný pramen všelikých nepořádků v pokolení lidském jest neopatrnost u vychování dítek, a že nikdy nelze nadíti se něčeho lepšího v rodině, církvi a obci bez lepšího vychování mládeže, což dokazuje se pravými důvody z písma sv. a z rozumu samého, jakož i dostatečnými příklady. Potom dovozuje se v kapitole, že člověk je tvor nejdivnější, nejvznešenější, nejdokonalejší...« A tak vyčítají se dále nápisy kapitol, jak jdou po sobě v české Didaktice, která v plném znění a celém rozložení na dobro již byla dokonána.

I vyšla škola mateřská po německu a po polsku — po latinském překladu Didaktiky ani vidu, ani slechu, ačkoli mluví o něm předmluva již jako o hotovém, protože překlad z češtiny do latiny od Komenského takřka ani nebyl pokládán za práci. O jakou nepředvídanou závadu zbortil se první ten veselý pokus o vydávání spisů didaktických, teprve vypátráno má býti. Didaktikou českou od té doby nebylo hnuto z tichosti, až l. 1638 parlament švedský, povzbuzen jsa »Branou jazyků«, pozval Komenského, aby uvázal se v napravení škol švedských. Nabídnutí nepřijal; radou posloužiti slíbil dle Didaktiky, jejíž titulové kapitol tehdáž po latinsku vyšli na veřejnost.

Tehdáž rozdulo se již na dobro mezi cizinou a vlastí: Komenský, jda tenkráte za opravdovou skutečností, jal se sloužiti Němcům a Polákům, zabočuje odtud čím dále tím silněji do snah a studií kosmopolitickou latinou.

6.

Proroctví selhala.

50. Pokročili jsme dobou lešenskou, pokud byla nám vůdkyní nit české Velké Didaktiky, opouštějící již osudy vystěhovalců českých, jež byla posud věrně provázela. Vystěhovalce bez rozdílu vyznání náboženského opouštěla i bludná světla klamné naděje, vykouzlující jim svůdnou zář zlatého věku, až opět zaskví se koruna Česká na hlavě Fridricha Falckého, až rozprostrou se po střední Evropě křídla slávy a moci hrdiny severu. A hle, Fridrich skonal

r. 1632, veliký Gustav Adolf zahynul l. 1632, věštkyně Kristina ukryla se v štěstí svém, provdavši se za Daniele Vettera, správce tiskárny bratrské, někdy učitele jazyka českého Fridricha Jindřicha, syna Fr. Falckého.[117]

51. Stařičký Martin Gratian, superattendent v Polště (knězem od r. 1598), postoupiv místa svého v Ostrorogu Janu Paliurovi, v Lešně ve farní zahradě pro odpočinutí obydlí si vystavěl a několik pokojů staršímu českému Janu Cyrillovi, tchánu Komenského. Gratian by rád byl býval přítomen při některém zjevení Kristinině, avšak boje se, že by o tom dáti musil svědectví, nebyl ani při posledním, 82ém.[118]

52. Rafael Leštinský, vrátiv se z válečné výpravy ruské, v Lešně, sídle svém, reky víry uvítal, o nichž byl pronesl se děd jeho Rafael (1580): »Między tak wielkośćią róznych nauk nie upatrzylem szozyrszey, porządnieyszey, stalszey, pobożnieyszey wprzykładzie y wnauce uczćiwszey a kośćiolowi dawnemu krześćianskiemu rowney, jako między Braćią confessiey Waldenskiey, która między Czechy przed okrućienstwem a tyrańst wem arcysurowym i ślepym swiatem tajęła się, jakożem to smiele za wzpomożeniem bożym nie tylko privatim, ale y publice na seymie opowidał y na piśmie podawał y w tym śię opowiedział, y onę być za prawdziwą wołą bożą ku zbawieniu najpotrzebniejszą przyjął, y kaznodzieje z porządku tey confessyey za wierne pasterze swe wziął, y onych słuchać y kośćioła tego bożego świętego krześćiańskiego powszechniego członkiem powinnym śię być znam, y w wierze pospolitey krzcśćańskiey a w tey nauce żywota mojego za pomocą bożą dokonywam.«

Slyše o Kristině Poňatovské a o jejích zjeveních Rafael Leštinský čtyři lékaře svolal na rozsouzení, dějí-li se vidění její během přirozeným čili nic. Tři z těch lékařů usoudili, že vidění ta z přirozeného rozčilení pocházejí, ale písemných toho důvodův odepřeli. Bratří jednoho mínění o zjeveních těch nebyli; když zajisté Kristina (1632), zdánlivě jsouc mrtva a k pohřbu již přistrojena, proti nadání lidskému k životu se probudila, a v polském i německém kostele za pannu vzkříšenou bylo modlení, ve zboru českém, kdež také Kristina sama byla na modlitbách, Petr Venclovius kázaní jí učiniti odepřel, nevěře ani nyní v její zjevení.

Ani Kristina od té doby o zjeveních ráda nemluvila, ani tážícím se po nich po vůli nebyla, bojíc se úšklebků. Sama o božském původu zjevení svých plně přesvědčena byla, jakož vyznala Bratřím těšitelům, zvláště pak nejdůvěrněji i později Komenskému. Sama pilně a správně do knihy vše, co se s ní dálo, po česku znamenala, avšak jsouc také žena smrtelná, rozdělovací znaménka větoslovná vynechávala.

---

[117] Kristina nar. v Leštině pruské, skonala v Lešně polském dne 6. prosince 1644 — úbytěmi. — Matkou byla dvou synův (Daniele a Jiřího) a tří dcer.

[118] Mezi jiným vypravila se dle zjevení, starší ženou jsouc provázena, z Lešna na Brannou ke své paní Zárubové, která snad pro náboženství žila od muže. Vyzvána byvši, aby vystěhovala se, s mužem Václavem Zárubou se poradila, který Kristinu z Branné vyhnal. Č. Č. M. 1874, 265.

53. Aby srovnala se mínění o zjeveních Kotterových a Poňatovské po hrozném jich zklamání úmrtím největších nadějí, Fridricha a Gustava, svolána byla synoda[119] do Ostrorogu l. 1633. Synoda proti nim se prohlásila. Pro zachování pak lásky a svornosti bratrské bylo usouzeno, aby o zjeveních těch bylo pomlčeno, aby potomci předkům svým se nevysmáli.

7.

Vlastní zpráva o filosofování Komenského.

54. Komenský ve vyhnanství nerad ve škole vyučoval, nechtěje pracemi svými sloužiti škole jedné, než školám všechněm.

K nechuti té hlásí se sám dosti mrzutě bez obalu.[120] Z bezděčné lešenské školy Komenského, jíž chudobu tělesnou přikrýval před lidmi, vyšla filosofie přírody, Fysika, ve shodě s písmem »z brusu nová«, nauka tedy od Komenského s dobrým vědomím s jeho upokojením prozkoumaná. Jsa v naukách

[119] O pochybnosti synody ostrorožské 1633 Komenský zavadil v předmluvě o zjeveních těch (Lux in tenebris 1657) k jich vydání, pak proti »Antibidellu« Arnoldovu, vyčítajícímu jemu zpronevěření; proti dotčené synodě bránil se v spise »Vindicatio famae et conscientiae«. Za trest zjevení těch stalo prý se toliko od otců čili představených synedria (co się w senyerskiem kole działo), nikoli od ostatních kněží:

»Odvolával jsem se já zajisté a kteří se mnou byli (když hnulo se věcí v jediném synedriu jedním ze seniorů a druhým z konseniorů) k celé synodě (do ministrowskiego koła), ale nebylo nám dáno za právo, protože mnozí býti s námi se obávali. Nenapsal jsem tedy, že věci ty byly zatraceny od synody, než na synodě, totiž od shromážděných *otců* na synodě ostrorožské části některé. To na svém místě ukáže »Historie«, a ty-li víry odepřeš, piš p. superattendentovi, aby s tebou sdělil akta synody té, a poznáš, že nemluvím neprávě. Avšak i kdyby byla usnesla se tak *celá synoda*, přece bych slovy svými neporušil kanonu, než spíše bych učinil zadost vůli jich, od hříchu lehkověrnosti je očisťuje. Porušil bych ho, kdybych psal naopak!«

Komenský vydávaje 1656 zjevení, v latině přeložené, zároveň jich historii na kvap spisoval, která měla všecko vysvětliti, čeho plnějšímu jich vyrozumění třeba. Na ni velice si zakládal a k ní se tuto odvolává.

[120] Jako: Postquam exilii calamitosa sors me, hominem vocatione theologum, ad scholae ministeria retrusisset, inque illis ego non perfunctorie, sed ut satis a me huic etiam commissae provinciae fieret, versari cuperem... V předmluvě k »Fysice« 1632. — Patria cum aliis eiectus et tolerandae in exilio vitae gratia ad scholasticos pulveres reversus (Pansophiae praeludia § 97). — In exilium delatus ad scholasticas occupationes retrusus (Meth. lingg. XXLX, 7). — Accidit, et calamitatem exilii vitam toleraturus scholasticis me adhiberi paterer Lesnensi gymnasio muniis (v dedikaci Scholae ludi). — Polonia satis latebrarum praebere potest, dummodo a functione molesta (cui tot exilii mei annos vitae cum familia honeste tutandae causa vacare maioraque negligere necesse fuit) patroni mei pia liberalitas liberaret (v listu k Hottonovi ddo 14. března 1642). — Factis mihi a Maecenate meo beato otio constitutaque honesta (ut particulari scholae ministrandi functione exemptus communioribus hisce possem vacare studiis) sustentatione elaboravi sexennio typisque Lesnensibus describi curavi... (Dedicatio Scholae ludi.) — Lesnam Polonorum delato et exilii tolerandi gratia ad scholasticam functionem detrusus me perfunctorie in ea versari cupienti coeptum Didactices studium urgendi novum adderetur calcar (Opp. d. I. 4). — Simulque ad scholasticos labores (vitae sustentandae gratia) retrahi me passus (Epistola ad Montanum 1661).

přírodních dlouho *před námi*, zůstal přirozeně daleko *za námi*. I ať zdá se nám pokus Komenského býti sebe dětinštější a titěrnější, jako obrázek byzantinský proti obrazu Tiziánovu, na tom nic nezáleží, jen když známe, jaké stanovisko zaujala »Fysika« Komenského za *jeho* časův, jak *on sám* o ní soudil, což jest nám milejší nad sebe krásnější úsudky o něm *konstruované*.

A úvodem k »Fysice« Komenský vykládá *sám*: (»každý slov svých nejlepším jest vykladačem«), kterým způsobem dospěl svého filosofování, jehož koncem jest směr za doby naší nefilosofický, *aby splynula s naukou theologie*.[121]

55. Fysiku svou, na rychlo pro dospělejší studenty sepsanou, Komenský jako jiné spisy vydal nejdříve přátelům učeným jako na ohledanou (philodidacticorum et theodidacticorum censurae causa) l. 1633, napsav k ní vzácnou tuto předmluvu dne 30. března 1632. Komenský souhlasí s Jakubem Acontiem, že by dobré bylo za *psavého* sedmnáctého *věku*, (scripturiens nostrum aevum), »aby nikdo nepsal pro veřejnost, nežli nového něco, co by bylo z vlastního jeho pozorování, co by směřovalo k slávě boží a k zvelebení církve, do čeho bylo by možná nadíti se užitku takového, aby času na přečtení jeho naloženého nemohli jinde užiti lépe čtenářové, aby totiž nebylo odbýváno něco již odbytého, než co teprve odbyto býti má.

Málokteří zajisté mezi spisovateli něco *ze svého* přinášejí; vykládají věci a slova, aby z nich stloukali knihy.

Že tomu tak jest, znají prý nejlépe ti, kdož probírají se v haldách knih každého rodu (jako Komenský).

Na tituly-li hledíš, noví naskytují se stále, a to nejvýše okázalí; k věcem-li, totéž větším dílem je víc nežli tisíckrát převařované a nanejvýš nechutné. I ačkoliv podává se také nového pozorování něco, nač pak proto psáti celé knihy a nové ty nálezy zakopávati do věcí již příliš otřepaných, že vyhledávati, jaké jest tu nové pozorování, buď nikomu se nechce, nebo bez odpornosti mysli a ztráty času není možná...«

»Přicházím k tomu, abych vyložil, proč sám také vycházím na veřejnost. Slovem pak to vyložím.

Nového něco i od přijatého způsobu filosofování rozdílného přináším, a přináším tak, že bude to, jak se naději, bez klamu a něčí nesnáze na několika škartkách *obsah věcí největších*, i přináším to, *cizím tužbám* chtěje dosti učiniti.«

»Když zajisté roku předešlého (1631) snahy své *filologické* ukázku, *Januam linguarum reseratam* (neboli Semeniště jazyků a umění) vydal jsem na veřejnost, ona pak laskavě, ano s jásotem uvítána i úsudky téměř všechněch byla

---

[121] Před vyznáním Komenského poslyšme neurčitá o filosofii jeho u nás posouzení: K. B. Štorch velmi neurčitě pronáší se o biblické »Fysice« (Č. Č. M. 1851, sv. 4, 18), že není pouhá nějaká nauka s biblickými slovy, jak by se snad mysliti mohlo, konkordance, nýbrž filosofie přírodná s neustálým sice dokládáním se biblí, ale při tom aneb vlastně pod tím práce rázu spekulativního

J. B. Květ, Č. Č. M 1860, 485, chtěje Komenskému u filosofů německých přilepšiti proti jeho smyslu a směru o jeho »Fysice« psal, jakoby výkladného a předmluvného poučení knihy Komenského nečetl.

schvalována (jak svědčí listové osob rozličných o té věci, poslaní nám nebo přátelům), jali se někteří (z těch, kteří času tohoto snášejí přání, myšlénky a práce k napravení methody studií,) raditi o vydání knih *filosofických*, aneb aspoň žádati za sdělení s nimi conceptů, zvláště ve věcech fysických. Já tedy nejsa mysli jiné, než abych přispěl se své strany troškou jakoukoli, která by mohla prospěti, může-li aneb aspoň, aby i skrze mne dána byla příčina přinésti něco lepšího, umínil jsem si vyložiti na světlo toto samo jádro »Fysiky«, již onehdy (nuper) vykládal jsem v této škole (lešenské), aby mohlo státi se posouzení její veřejné jádro dítka prvějšího (Janue). Aby pak to bylo možná, vidí se nám naznačiti něco hlouběji o příčině a úkolu tohoto podniknutí pro ty, kteří propůjčí se nám za soudce.«

»Když trapný los vyhnanství mě, člověka povoláním bohoslovce, vrazil opět ke službám školy, a já nechtěl se zabývati jimi ledabylo, než aby stalo se za dost ode mne i tomu úřádku mi svěřenému, přihodilo se mimo jiné, že připadl jsem na knihy Ludv. *Viva* De tradendis disciplinis.[122] Když pak nalezl jsem v nich o filosofii pokynutí velmi spasitelná a napravení celého způsobu studií, zabolelo mne velice, že muž vtipu tak bystrého, znamenav tolik poblouzení přepatrných, sám ruky nepřiložil na trhlin těch vyrovnání. Avšak úsudek o spisovateli tom znamenitém, že prý viděl lépe, co býti nemá (*τὸ μὴ ὄν*), nežli co býti má, způsobil, že myslil jsem, moudrosti boží že jest obyčej *sdělovati se po stupních*. Ale připadlo mi na mysl, že ještě jiní bývali by si měli vzíti z toho příčinu, zasazovati se o to, aby mezi tolika bludy ukázanými naznačili jednu cestu jistou a neklamnou, i divil jsem se tomu, že po celých sto let pokoušeli se o to velmi mdle (neboť nevěděl jsem o ničem). Ale přihodilo se, že od jednoho z učenců, s nímž důvěrněji sdělil jsem ty své stesky, dán mi byl *Prodromus philosophiae instaurandae* Tomáše *Campanelly*, Vlacha (nar. 1568, † 1639), jejž přečetl jsem s podivnou radostí a svrchovanou nadějí v nové světlo; roznícený probral jsem dychtivé i samu *realnou filosofii epilogistickou* (tak ji jmenuje), ve čtyři knihy spořádanou, jakož i knihy *De rerum sensu*, sebrav je, kde sebrav. I pocítil jsem, že s nejedné strany tužbám mým dosti bylo učiněno, ale nikoli ve všem Nebo i sám základ, *že všecko záleží toliko ze dvou principů sobě se příčících*, nebyl po chuti. — Nebo já o *trojici* principů hned z božské *Genesi* nejvýše jsem byl přesvědčen, z *Hugona* pak *Grotia*, disputujícího proti Manichejským, pamatoval jsem si, ze dvou principů odporných že může následovati zmar, tvar spořádaný že nemůže. — Dále spozoroval jsem, že sám Campanella není hypothesami svými jist nadobro, kolísaje totiž v tvrzeních svých o filosofématech Gallilaei o pohybování země a sám je v pochybnost bráti počínaje, jakž vysvítá s dostatek z jeho obrany Gallilaea. Avšak když nedlouho potom připadl jsem na p. Frant. Bacona (zemř. r. 1626), barona z Verulamu, kancléře anglického, *Instauratio magna* (dílo úctyhodné, k němuž já nejinak pohlížím nežli jako k dennici přejasné vzcházejícího nového věku),

[122] Jan Ludvík Vives, Španěl († 1480, již výše při Didaktice zmíněný, důmyslností nad století své proslavený, jímž Komenský dokládá se častěji, zvláště spisem: De tradendis disciplinis. Hojnější ukázky z Viva podal prof. Šimek.

porozuměl jsem, že v podrobnostech ani Campanellovi nedostává se místy důkazů tak pevných, jakých žádá *pravda věci*. Ale tísnilo mne chvílemi, že viděl jsem, kterak slavný Verulamský podává pravého klíče přírody, ale tajemství přírody neotvírá, než několika toliko příklady, kterak by bylo je otvírati, ukazuje, ostatek pak ustavičným po věky pozorováním a indukcím nerozhodnutý zůstavuje. Nicméně viděl jsem přece, že naděje mé naprosto nezůstávají na holičkách, cítě totiž mysl mou z všelikých těch jiskřiček sebraným a v pochodeň jako již svedeným světlem tak ozářenou, že i přírody kusy skrytější některé i v písmě místa některá zatemnělejší (jichž smyslu nechápal jsem dříve) jako sama sebou vyjasňují se mi s největší ducha mého lahodou.

Viděl jsem zajisté již s těmi, jimž za tohoto našeho věku dáno bylo fi sofovati zdravěji, a přestal jsem na tom:

I. Pravý, ryzí a přímý způsob filosofovati že jest ten, aby ze *smys rozumu*, *písma* váženo bylo všechno.

II. Filosofie peripatetická netoliko ve mnohých částech že jest kusá, n i všelijak zmotaná, rozvleklá, částečně také bludná, že tedy křesťanům netol jest neužitečna, než i (bez oprav a zdokonalení) škodna.

III. Že napravena i zdokonalena býti může filosofie skrze všech v které jsou a dějí se, *k myslu*, *rozumu a písmu* svedení harmonické s takov (při hlavnějších věcech všechněch a nutnost nějakou majících) zřejmostí a stotou, že viděním viděti, hmatáním hmatati bude lze každému člověku sm nému rozsetou všude pravdu.

O těch pozorováních jednotlivých, aby nezdálo se, že se nám něco ve zdálo, trošičku je promluviti. A nejprve tři filosofování principy s Campan a šťastným jeho vykladačem Tomášem Adami stanovíme: *smysl*, *rozum*, *pís* avšak aby spojovány byly tak, aby na žádném z nich jediném nepřestáv kdokoli nechce zůstati v nevědomosti nebo pochybnosti, sic jinak sráz k blud před tebou bude.

Smysl zajisté, ačkoliv vtištěnou věcem pravdu vtiskuje nám bezprostřed že pak buď pro nějakou mnohost věcí nekonečnou i pro forem složitosti divné mate se častěji, nebo pro vzdálenost předmětů tytýž nestačí nebo slá a důsledně bývá tupý a klamný a nutno užiti bývá *rozumu*, který pro chovávanou věcí úměrnost z podobného soudí o podobném, z protivné o protivném a tak smysl nedostatečný doplňuje, chybující opravuje.

Konečně pak mnohé věci vzdáleny jsou rozumu i od smyslu (jichž ne dáno smyslem ani rozumováním nějak dostihnouti spolehlivě) božské povinnován jsme tím milosti, že zjevila nám *slovem svým* i o věcech skrytých, co nám bylo věděti.

Ty tedy tři principy poznání našeho spojeny buďtež přesně, touží-li kdo po pravém věcí poznání. Sice, kdo bude chtíti za vůdce následovati *jenom smyslu*, nad lid nebude moudřejší nikdy, že luna menší jest nežli hvězda, slunce větší než země, tato pak že jest kulatá a obydlitelná se všech stran, pomysliti si nemoha. Naopak, když kdo rozjímaje abstraktnosti, radí se toliko *s rozumem* bez svědka smyslu, v čirá blouznění jsa unášen, nový stvořuje si svět, jaký jest toliko svět Platonův, Aristotelův a j. Kteří konečně hledí si

písma, neslyšíce smyslu ani rozumu, ti buď (pro pojmů vznešenost) nesou se mimo svět, nebo věci nerozuměné zahrnují slepou věrou (carbonaria fide), neb lpějíce na liteře, samé nesmysly a pověry věřiti si předpokládají . . .

Spojovány tedy buďte principy poznávací, aby *zjevení* dávalo nám víru, *rozum* rozumění, *smysl* jistotu. Užívejte pak jich tím pořadem (při věcech *přirozených*), abychom počínali od smyslu a končili zjevením (jakožto božským zpečetěním), protože pořadem tím každý stupeň předcházející od následujícího nabude *zřejmosti, jistoty* a *opravy*. Nebo jako nebývá nic v rozumu, co dříve nebylo v smyslu, tak ani nic ve víře, co dříve nebylo v rozumu. Věřícímu zajisté sluší věděti, co věřiti má. Pročež písmo tytýž zve k slyšení, vidění, chutnání, pozorování, a tvrdí, že ze slyšení přichází víra. Řekl jsem také *jistotu*. Nebo rozum, čím bližší smyslu (t. j. čím hojnějšími zkouškami smyslů může něco býti ukázáno), tím věcnější (realior), a naopak: čím více ustupuje od smyslu, tím více mívá prázdné spekulace a holého domýšlení. *Zjevení* pak boží, čím blíže může býti svedeno k srozumitelnosti a k svědectvím zkušenosti, tím více nalézá síly.

Řekl jsem konečně, že bývá *opravováno* předcházející následujícím, a tak jest. Kde zajisté *smysl* nestačí nebo bloudí, doplňován bývá i opravován *rozumem;* kde *rozum, zjevením.* Na př. když smysl má za to, že Luna větší jest nežli Saturnus, že veslo pod vodou jest nalomeno atd., rozum napraví jej jistými důkazy zkušenosti. Tak také *rozum*, když o věcech neviditelných něčeho na licho dobírá se, zjevením božím napravován bývá. Napravování pak takové nebývá násilné, aniž boří princip předcházející, než líbezné, jež uznává i připouští vděčně a s radostí to samo, co bývá napravováno, ano přináší ihned ze svého něco, z čehož více vychází na jevo pravda ta napravená. Na př. nic rozum nepřináší napravení smyslu, čeho by on ihned neuznal pokusy jinými a jinými, a tvrdil sám, že tak jest (na př. veslo pod vodou že není zlomeno, hmat učí, jakož i zrak, spatřuje veslo vytažené). Nic víra nepřináší, co by příčilo se rozumu a odpíralo jemu (ačkoliv přináší, co jest mimo rozum i nad rozum), než všecko takové, co rozum, netoliko auktoritou jsa překonán, připouští, než i přesvědčuje se, že to ve věcech jest pravé, ano i ze svého hledá i nalézá, co by posloužilo k utvrzení a k objasnění té pravdy. Za pravé tedy míti sluší, *smysl že jest netoliko poznání, než i jistoty pramenem ve věcech přirozených, rozum pak netoliko poznání, než i jistoty ústrojem ve zjevení.*

Přistupme pak k předsevzetí. Upírají někteří, aby písmo svaté k filosofii mělo býti přitahováno, a to proto, že neučí spekulaci o věcech vnějších, než cestě života věčného.

Přiznávám, že písmo Bohem vdechnuté dáno jest pro učení, dokazování, napravování a vzdělávání v spravedlnosti, aby dokonalý byl člověk boží ku každému dílu dobrému připravený; přiznávám, dím, že ten jest písma konec poslední. Avšak, kdož pak neví, že jedné věci nejčastěji více bývá konců, i při věcech lidských, ovšem pak božských, kde celá sebrala se uměním pro nás sotva vystopovatelným velebného Boha našeho moudrost. Jistě, když po celé přírodě shledáváme to umění (a tak jest), že každičký tvor, tvora část, části částečka k více slouží potřebám, nevidím, proč bychom z rázu toho nejvyšší

moudrosti svlékali knihu boží. Ale vidím, proč naprosto sluší stanoviti, že vyloženy jsou v knize té svatosvaté doplňky předostatečné všeho toho, čemu *smysl* a *rozum* nestačily, a na čem nám, abychom to věděli, přec záleží. Neuvedl-liž Bůh člověka do školy světa, aby spatřoval mnohotvárnou moudrost jeho? Nerozkázal-liž, aby skrze ty věci viditelné spatřováni byli neviditelní skutkové jeho (Řím. 1, 20)? To zajisté uznati sluší za konec světa stvořeného i člověka do něho postaveného. Patrno pak jest po celé přírodě, ku kterémukoli konci Bůh určil věc nějakou, že jí k jeho dosažení přidal prostředky. Přidal tedy prostředky i člověku k spatřování divů svých, i jako uznáváme, že prostředky ty jsou smysl a rozum, tak jest nám třeba uznati, že nestačují všude. Opouštějí nás zajisté smyslové v poznávání věcí věčných a těch, které položeny jsou za dohledností naší, i těch, které dějí se bez přítomnosti naší. Avšak, kde smysl schází, také rozum schází, nejsouce nic jiného nežli sebrané z pocitů (sensatio) částečných obecné věcí poznávání, že to neb ono, tak neb onak jest nebo děje se. Když tedy scházejí nám tytýž smysl i rozum, uvěříme-liž, že by byl nejlaskavější Otec světel nějakým jiným způsobem nedostatku toho byl nenahradil? Osvědčená se všech stran přeštědrá k nám náklonnost toho domýšleti se nedopouští. Když pak způsobem nějakým postaral se o nás Bůh, co to jest a kde hledáno býti má nežli v svaté knize této? A prosím, nadarmo-li nebo vzhledem-li toliko k spasení věčnému o zákonu svém řekl Bůh: To jest vaše moudrost a rozum před lidmi, aby slyšíce všecka přikázání tato, řekli: Aj, lid moudrý a rozumný, národ veliký (Deut. 4, 6)? Nadarmo-li chlubil se David: Nade všecky učitele své rozumnější učiněn jsem; nebo svědectví tvá jsou má přemyšlování (Žalm 119, 99)? Nadarmo-li řekl Sirach (1, 5): Studnice moudrosti jest slovo Boha na výsostech? Nadarmo-li Šalomon nazývá Boha vůdcem moudrosti a napravovatelem moudrých (Moudr. 1, 15)? Aj, napravovatel! A kterak pak napravuje, ne-li slovem svým planá myšlení naše přeškrtaje? A nač, prosím, tolik velikých věcí o počátku světa, o postupu stvoření, o vlastnostech tvorů tytýž připomíná se, nechtěl-li nás nic poučiti o přírodě přírody otec i zároveň skladatel (diktator) písma? Říkají, že vzhledem k tomu, abychom učili se Tvůrce věcí znáti, jemu se diviti, jej milovati, jeho se báti. Dobře, a jak to, Stvořitele bez stvoření? Čím kdo více porozumí umělosti obrazu, nediví-li se tím více vtipu malířovu, vyniká-li, a nechválí ho? Tak jest. Povrchní poznání nikdy lásky nevzbudí ani podivení. A to, táži se, co naskytuje se o tvořích v písmě (i skrze podobenství odtud vedená), pravé-li jest čili nic? Pravé-li (kdo by zajisté bez rouhání jinak stanovil?), proč bychom toho nesrovnali s tím, co jeví se nám smyslem a rozumem, aby postižena byla pravdy harmonie, která jest ve věcech i v ústech jich původce? Zajisté, když (jak svědčí Šalomon) slova moudrých jsou jako ostnové a jako hřebové hluboko zatlučení, co stanovíme o slovích Boha, všech nejmoudřejších? Jistě to, i když za jiným koncem a mimochodem povzbuzují, že neobsahují přece nic, nežli nejpevnější pravdu a všestrannou moudrost. Marně tedy řekni někdo: Já v písních a grammatice, dialektice, mathematice, fysice atd. žádné zmínky, ovšem pak pravidel nenalézám. O tolik zajisté vzdáleni jsou spisové boží od lidských, o kolik Bůh sám od člověka. Člověk osedlý (circumsessus) časem, místem,

předměty jedním časem a jedním místem toliko jedno může dělati, Bůh pak věčný, všude přítomný jsa i vševědoucí, vždy a všude všecko zároveň řídí a spravuje. A týž ráz zachovávají spisové na obě strany.

Spisové lidští jedinou věcí některou s výslovným úmyslem obírají se, jediný předmět na jediném místě probírajíce a tak rozumu lidskému lahodíce; spisové pak božští, jako moudrosti stráže obecná, nikoli jedinou látkou některou (vyjmouc bohosloví) nezaměstnávají se, než pod rozličnými výpověďmi rozličné látky obsahují. Z toho může si vybírati theolog, ethik, politik, oekonom, filosof, filolog atd., co kterému se hodí. A ta písma širokost (amplitudo) a hlubokost předností jest jeho před spisy lidskými; že jest opravdu nevyvážená studnice vší moudrosti. Mluv si, o čem mluv, vždy písmo poskytuje pravidla, pověd̕ění neb aspoň příkladů, jak dosti jasně dokázal Jan Jindřich Alstedius [123] (učitel někdy ctihodný) ve spise svém »Triumphus biblicus«; ovšem pak ještě více pilnou péčí odkryto býti může. Že tomu tak, i v těchto našich přemyšlováních fysických s dobrou část vyjde na jevo. Dobře tedy Cassiodorus: Písmo škola nebeská jest, v níž se učíme, čemu se učiti jest nebo čeho nevěděti. Nábožně také Tomáš Lydyat: Nejnesmyslnější jest, že filosofové pohanští v poesii jediného Homera hledají základy všeho umění, my pak křesťané že toho nečiníme podobně ve zjeveních božích, nejhojnější a nejčistší studnici moudrosti (Disquisit. physiol. na konci). Právem tedy chváliti sluší ty, kteří usilovali vzdávati chválu Bohu, otci všech věcí, která mu náleží, filosofové nejkřesťanštější, Frant. Valesius, Lambert Danacus, Levinus Lemnius, Tomáš Lydyat, Kunr. Aslacus, Otto Casmannus, kteří neostýchali se hlásati, že símě pravé filosofie jest obsaženo v knize písem svatých a odvozovali z nich věty své filosofické, ačkoliv s nerovným prospěchem. Platnost tedy měj, že filosofie bez zjevení božího jest kusá. Z toho jde, že ve školách křesťanských Aristotela jako jediného mistra filosofie nelze trpěti, i že v nich sluší filosofovati volně po návodu smyslů, rozumu, písma. A proč ne? Proč bychom neobraceli sami kolem sebe očí, chřípí a uší svých? Proč bychom učili se poznávati děl přírody od jiného než od nich samých jako učitelů? Proč bychom místo mrtvých škaret neprobírali se v živé knize světa, v níž jest spatřovati více věcí a s větší líbezností a prospěchem, nežli nám může vypravovati kdokoliv? Potřebujeme-li někde vykladatele, tvůrce přírody, jak vyložili jsme, nejlepším jest sama sebe vykladačem, když rozmnožena byla během tolika století zkušenost o rozličných skrytých meandrech přírody. Jako zajisté všecky věci lidské od surových počátků vzestupují k dokonalosti, takový vzrůst měla i filosofie. Za věku Aristo-

[123] Jan Jindřich Alstedius, nar. v Herbornu Nassavském l. 1586, kdež byl učitelem Komenského l. 1612. Zemř. l. 1638 v Karlovském Bělehradě v Sedmihradsku, kdež učil filosofii. Komenský měl býti jeho nástupcem Alsted byl velmi pilný, tak že anagramem (přestavením liter), hříčkou jazykovou, tehdy nemálo oblíbenou, pro svou ustavičnost a pracovitost byl veleben: Alstedius = *sedulitas* (Tu sal es Dei = špatně anagramoval Francouz Cuiatius, rozšířiv jméno o *e*). R. 1609 vydal Alsted výklad umění Lullova (nar. 1234), jehož ve školách bylo užíváno, léta pak 1625 (ve Frankfurtě) spis »Triumphus biblicus«, v němž čtvero fakult akademických z bible vyvodil; od některých spis ten přezván byl »Clades biblica«; Komenský s plnou spokojeností Alstedia v biblickém tom směru překonal.

telova sotva překročila nemluvněctví; teprve za následujících věků (zvláště za našeho) novým pozorováním tak byla rozmnožena, že nauky Aristotelovy proti ní zapáchají zatmělostí a nejistotou, ano že přinášejí nepravdy zřejmé. Buď si tedy (píše Mik. Taurellovi Rud. Goclenius) od přirozenosti v Aristotelovi veškerá vtipu bystrost ukázána; buď si Aristoteles muž o lidskou moudrost obecnou mimo i nad jiné ostatní lidi smrtelné zasloužilý; budiž si moudrosti naší otec a vůdce; buď si moudrosti diktator nejvyšší; buď si filosofův imperator nejvyšší; buď si říše filosofův, moudrosti, chvály učené orel; buď si pravdy Herkules, kníže, soudná stolice; buď si filosofů božstvo; buď si konečně muž větší nade všecku chválu, mocnější nade všecko utrhačství, kterýmižto chvalořečmi jej ozdobuje Julius Scaliger: přec div ten přírody není normou pravdy, protože všude nedrží běhu pravdy. Tak Goclenius.

Vizíž pak, komu libo, Campanellu a Verulamského (postačí zajisté, abychom řekli, Goclenius že naznačil tyto muže Herkuly, kteří šťastně ruce přičinili k opatření oblud a k vyčištění stájí Augiášových, i že je položil proti těm, jež omámené skličuje Aristotelovy marně naduté filosofie auktorita) a hmatati může, jak často odchylují se od pravdy tvrzení aristotelovská. A to jest příčinou, proč Aristoteles s celou svou chasou pohanskou z posvátné křesťanů filosofie zcela nadobro má býti vyloučen, aby dále pravdy nezmotávali s bludy, a co při svítilně slova božího a zdravého rozumu samo sebou jest na jevě, aby nezastírali a nezatemňovali toho hádek svých pletichami.

Není-liž nejvýše zpozdilé, aby křesťané, pravou pravého Boha známostí naplnění, slovem jeho svatosvatým o všech věcí viditelných i neviditelných původu, příčinách, konci a způsobu trvání poučení, jimž zjevují se i tajemství věčnosti, jež pomazání boží vyučuje všemu, jež Kristus obdařil smyslem svým, aby oni, dím, u pohanů, všech těch věcí nepovědomých, neopírajících se o žádnou jinou pomoc, nežli o rozum a smysly (jež s nimi máme společny) u nich aby hledali pravdy věcí? Tak-li Bůh není v Jerusalémě, abychom chodili na radu k bohům akkaronským? Tak-li nad Jerusalémem zhaslo světlo, že potřebí jest, abychom z Athén vypůjčovali lampy? Známo jest, že Origenes první spojil filosofii pohanskou s náboženstvím křesťanským, s úmyslem snad nikoli zlým, s účinkem jistě nejhorším.

Chtěl bez pochyby dobrý ten muž náboženství křesťanskému, opovrženému pro jeho prostotu, získati vnějšího lesku, křesťany pak k boji proti filosofům pohanským vlastními opatřiti zbraněmi. Avšak byla-liž rada ta z toho, který povolal nás ze tmy v předivné světlo své a přikázal nám, abychom vyhýbali se filosofii plané podle ustanovení lidských, podle živlů světa, a ne podle Krista (Gal. 5, 8; 1. Petr. 2, 9; Kolos. 2, 8.)?

S jakým prospěchem spojili jsme Aristotela s Kristem, přesmutný stav církve brzy potom ukázal, když chřestem disputací naplněno bylo všecko (otázek zajisté kluzkost, odporu chtivost peripateticismu duše jsou); bujelo kacířství, z kacířství pak konečně dýmové domněnek lidských lesk moudrosti boží zatemnili na dobro, že v antikristství zvrhlo se všecko. I v konání článků víry, v ustanovování pravidel života Aristoteles s Kristem rovnou měl stránku, ať nedím, že onen sám provozoval jediný diktaturu, kteréžto věci jasným zrcadlem

jest bohosloví scholastické. Když tedy Origenes, muž vtipu tak vznešeného, filosofii tu pohanskou marně usiloval přizpůsobovati náboženství křesťanskému, ani pak Tomáš Scotus nebo jiní šťastněji: proč tedy to snášíme? proč nevyvlečeme vtip svůj z těch smyček? proč neodhodíme brejlí, jež nám ukazují místo věcí obludy?

Obávají se někteří, kdyby pustili filosofii peripatetickou, že by neměli žádné, jakoby, když Abraham vyvrhl Agar, nebylo, kdo by oblažil jej dítkem, nebo jakoby Israelští, opustivše hrnce egyptské, musili obklíčeni býti hladem, nebo jakoby Mojžíš mimo společnost mudrců memfidských musil ochabnouti. Ano teprve potom slíbená přijde milost, teprve potom nebeská pršeti bude mana, teprve po té budeme v pravdě bohoučeni (*θεο-δίδακτοι*) — jako o 10 let později ve »Via lucis« — když odvrátíce se od výkladů lidských, budeme poslouchati sama toliko Boha, mluvícího skrze přírodu a skrze Slovo. A jak potom jisté, snadné, líbezné bude všecko, když nikoli na domněnkách, než na pravdě spočívati bude celý způsob filosofování.

O *methodu* větší by tu měla býti péče, aby totiž žákům způsobem takovým bylo vykládáno všecko, aby pociťovali, že necpe se do nich nauka, než že do nich vtéká, od nejznámějšího všude počínajíc a rovněž v známém přestávajíc všude. Proč bychom zajisté za nemožné pokládali ve *fysice*, co tak jasně jeví se v mathematice? Tu totiž veškery důkazy *(NB)* přivedeny bývají k samozření a všecko skrze prvější a známější (od věcí tak otřepaných vždy počínajíc, že nezkušenému hnusí se slyšeti) takovým pořadem bývá skládáno, že ani střed nikde nebývá přeskočen, aniž méně známému bývá dáváno místo čím stává se, že nutně popřeješ souhlasu poslednímu jako prvnímu. Že podobného něco nebylo zkušeno posud v metafysice, fysice, theologii (ethika a politika pohybují se ve věcech více se nás dotýkajících), jest nám s podivením. Nejsem toho nepovědom, že čísla, míry a váhy mají do sebe větší zřejmost, nežli jakosti, skrze něž skrytě příroda rozvíjí síly své, ale neřekl bych, že mají do sebe více jistoty, protože všecko rovně děje se nejvyšším rozumem, pořadem ustavičným, zákonem jako věčným. Aniž jest v mathematice všecko rovně zřejmo, ale jinými způsoby bývá o to pokoušeno, až, jak jsem řekl, všecko k samozření jsouc přivedeno, vědecky může býti vyloženo. Ve filosofii nic nedí, kdo ničeho nedokáže, ničeho pak nedokazuje, kdo věcí tak neukáže, že nemůžeš odpírati. Toho tedy konečně již hleďme, aby školy přestaly *přemlouvati* a počaly *ukazovati* (persuadere, demonstrare), aby přestaly *disputovati*, aby přestaly konečně *věřiti* a začaly *věděti*. Rovně tyranské i nebezpečné jest ono Aristotelovo: *Žák má věřiti*, jako pythagorejské *αὐτὸς ἔφα*. Nikdo nebudiž nucen přísahati na slova učitelova, než věci samy spoutejte rozum, a nebudiž dáváno učiteli víry, než kolik, že dáno býti má, věcí ukáže. Nesluší zajisté, aby v obci učenosti byli královė, než vůdcové, ani diktatorové, než konsulové. A kdož zabývají se uměním lidi formovati, lidí buďte ploditelé, nikoli soch vykřesávači. Aj, kdy to dáno bude viděti, aby rozumu lidskému vše, co máme věděti, tak bylo předkládáno, aby pro jasnost ničemu nemohlo nerozuměno, pro jistotu pak nic bráno býti v pochybnost, když světlem svým sama smyslům bude vtiskovati se pravda věcí! Nevidí zajisté pravě, koho teprve důvody

třeba přesvědčovati, aby věřil, že vidí, jako větším dílem dálo se s námi až posud.

Já pak, jemuž v světle božím vidělo se viděti světlo, přemoci jsem se nemohl, abych vzývaje na pomoc Boha, nepokusil se o to, abych *nové* věcí přirozených podmínky v *novou* svedl methodu a vykládal jich žákům naší školy. A z toho vzešlo dílko, jež podávám, *nové* nějaké (a jak naději se, *pravě křesťanské*) filosofie nákresu podobu na čele mající. Nikoli, abych chtěl příčiti radě velikého Verulamského (který za to má, že bychom měli nechati všech axiomat i methody, dokud by nebyly po ruce plné indukce o všech výjevech jednotlivých po celé přírodě), než aby zatím učiněn byl pokus, mohlo-li by tímto způsobem myslem podáno býti více světla k snadnějšímu pozorování tajností přírody, aby i z úst nemluvňátek dokonána byla chvála Bohu, odpírajícím pak nepřátelům aby připravena byla zkáza, jak mluví David (v krátkém hymnu jádro fysiky pro nevědomce v jedno sraziv, v Žal. 8.). *Jádrem fysiky dle světla božího napravené* nazval jsem spis svůj, protože tu při svíci písma božího jest filosofováno, všecka pak tvrzení na svědectví smyslův a rozumu jsou uvedena. Již pak oboje to pod jménem světla božího přichází. Jako zajisté řekl David: Svíce nohám mým jest slovo tvé, Hospodine: tak i Šalamon: Svíce Hospodinova jest smysl člověka, zpytující všecko. (Žalm 119, 105, Přísl. 20., 27.)

Namítne-li kdo, že tato Fysika nemá posud do sebe takové jistoty a zřejmosti, aby jí mohla dána býti přednost před učením Aristotelovým, dávno přijatým, odpovím: to že neběží nyní, když Bůh jest vůdcem, rozum světlem, smysl svědkem, že může pravější filosofie býti způsobena, kdyby chtěli filosofové, aby raději bylo pracováno pro Boha i pravdu, nežli pro Aristotela i domněnky. Zatím pak budiž nám tento způsob i proto vítanější, ano velebný, že všecko vyvozuje se ze zjevení božích a k hojnějšímu poznání Boha směřuje. Já zajisté raději chci (ten jest pevný úmysl, i aby pevný byl, utvrzuj, Bože!) raději chci, dím, blouditi, veden jsa Bohem, nežli veden jsa Aristotelem, t. j. chci jíti raději po hlasu božím, i nedosti porozuměném, jen abych šel, nežli od svatých Boha svého svědectví stržen býti k mozku lidského výkladům.

Vyznávám sám, že pohřešuje se tu nejednoho kusu k pravidlu tomu jistoty a zřejmosti, jež jsem dříve jmenoval; že pak toto opakovaným přemyšlováním (mým nebo cizím), jak doufám, přivedeno býti může k plnější dokonalosti, neváhal jsem poslechnouti rady velikého Acontia, jenž dí: Něco-li zpozoroval jsi výborně, co nikdo před tím (buď si nález nový nebo způsob nový nálezů předešlých), ačkoli pohřešuje se dosud přemnoho, co přesahuje tvé síly, nevyšleš-li to na veřejnost, veliké to bude znamení ducha bojácného nebo nadutého, aneb aspoň nevlasteneckého.

Za nálezy *nové* proč by nemohla býti pokládána *trojice ta principů tak jasně ukázaná: písmo, rozum, smysl?* Proč ne *podstať, řebřík podivuhodný o sedmeru stupních?* Proč ne *duchů (o sobě i vtělených), pohybů a jakostí přesněji a jasněji* nežli posud nauka vysvětlená, nové *naprosto světlo přinášející vědomostem přírodním?* ať pomlčím v menších poznámkách po celé knížce roztroušených. Kusů jednotlivých v podrobnostech neodvážil bych se hájiti zuby nehty (nebo některé snad posud zbyly z podání obecného, některé pak

dle základů položených nejsou posud dosti ustáleny), avšak základové že jsou pravdy *nezvratné* i že hodí se k přesnějšímu pozorování každičké částečnosti, *o tom jsem přesvědčen.* I abych řekl krátce: doufám, že vyložená touto methodou Fysika *tolik má do sebe světla, že pochybnostem a hádáním zbude místečko pramalé*, ano že přispěje nemálo k zrušení sporů mezi spisovateli, když výpovědi všech (kolik i Aristoteles pravdy nebo proti němu důvodně přinášejí Galenus, chemikové Campanella, Verulamský) svedeny budou v harmonii, což zřejmo býti může hned z příkladu prvků, z nichž skládají se tělesa (Aristotelovi ze čtyř živlů, chemikům ze soli, síry a rtuti). Ano, netoliko z porozumění uměním a nálezům lidským, než i k rozmnožování jich novým nějakým způsobem takto otevře se brána, což by nikdy nebylo mohlo se státi, kdyby pravdy nebyli nalezeni základové. Snad více mluvím, nežli uvěří čtenář, že v našem spisku najde. Avšak až uvidí z této i z Didaktiky a *Metafysiky* naší studnice potůčky vyvedené (*pansofie křesťanské* nákres, jejž chystáme), uzná, že nemluvíme na plano. *Že pak díla ta posud nevydávám na světlo, tomu, co vydávám, stanovím zákon: Není-li něco ze smyslu, rozumu, písma vyvedeno s dostatek s věcmi ostatními; není-li něco vlastní svou jasností zřetelno s dostatek: neřečeno budiž!*

Za stávajícího toho zákona budiž dovoleno mně i každému pochybovati vždy a všude, každé-li jednotlivé jest takové, jak vykládá se; dále pátrati, proč takové jest, jakým býti shledává se, a není pochyby, že dvěma těmi otázkami, pravdy základové nejhlubší konečně budou vyšetřeni.

O nic tedy jiného tak nedbejme, než aby se všech stran o pravdu bylo postaráno. Stalo-li se, že neuhodili jsme na pravdu a že klameme se pravděpodobnostmi (jako bývá při věcech lidských), pro lásku k pravdě prosím všech bystřeji prozírajících, aby bloudící laskavé ráčili uvésti na cestu a ukázati, kde přetrženi jsou naši důkazové. Když pak spis tento bližší ukazuje pravdu, nebudiž vám za těžko svou s naší spojiti píli, aby táž pravda byla objasněna, abychom s otcem pravdy, s Bohem, shromážděni byli všichni synové pravdy a zapěli mu hymny chvály. Ty tedy, Kriste, lesku Otce, jediného velikého světla světlo, světlem svým ozáříž služebníky své! Amen! Pane, dej, abych uzřel! — tady vnější světlo ozařující tvory tvé, i vnitřní, formující tvory tvé, tam pak světlo tvé věčné, nestvořené! Amen. Amen. Vy pak, čtenářové křesťanští, zdrávi buďte.

Psal jsem v Lešně polském posledního dne měs. září 1632.«

56. Se spekulativné cesty Komenský tedy neutekl se k Mojžíšovi, než *kosmogonii* svou od Genesi dle výkladu svého začal. Vytkneme blíže nauku *o duchu* (spiritus) a shledáme, že v *anthropologii* pro samé duchy v člověku nezbývá místa jistého a určitého pro *duši* a činnosti její (mens vel anima), ačkoli Komenský zjevy a proměny stavu duševního ve spisech svých zhusta věrně a živě vyličuje.

57. Bůh stvořil nebe (s anděly) a zemi, a duch páně vznášel se (spiritus Dei agitabat sese) nad vodami. Duch ten byl *duch světa* (spiritus quidam mundi universalis), dávající život a živost všem tvorům.

Uhájiv ducha světa proti osobě Ducha svatého, smělou tou hypothesou všecky duchy života v jedno sehnal, přehledně vysvětlil a zřetelně zjednodušil, tak že proti duchům Bakonovým s zcela jinou pochopitelnou theorií, ovšem také materialistickou, na jevo vystoupil a pro ni mysli zaujal.[124]

58. Obecného toho ducha Augustin (super Genes.) a Basilius (in Hexemero) *duši světa* jmenují. Aristoteles (dle svědectví Sennertova) dí, že duch životní jest živá a plodivá bytnost po všem rozlitá. Ale nejpamátnější jest Job (34, 14, 15): kdo spořádal všechen okršlek? Kdyby se na něj obrátil a ducha jeho i duši jeho k sobě vzal, umřelo by všeliké tělo pojednou, a tak by člověk do prachu se navrátil. Komenský překládá: srdce a ducha, vztahuje oboje k Bohu (protože hebrejská přípona zájmenná dvojí výklad připouští) volaje: »Aj, kdyby Bůh odňal ze světa ducha svého, umřelo by všecko živé.«

Generatio aequivoca, čili líhnutí se rostlin a živočichů bez semene ve hmotách vlhkých, odjinud prý nepochází nežli od rozlitého ducha světa (odtud soujedlíci při chlebě, víně, atd....)

Komenskému je duch *podstata subtilná, sama sebou živá, neviditelná, necitelná, necitlivá, v tělesích přebývající a je oživující.* Čím tedy něco má více *ducha*, tím je živější a trvanlivější (anděl); čím více světla, tím je foremnější a hybnější (slunce); čím více hmoty, tím více tuposti, temnosti, nehybnosti (země). *Každé těleso na světě jest z hmoty skrze světlo v duchu.* Trojice ta má býti obrazem toho, z něhož, skrze něhož, v němž je všecko.

59. O přirozenosti *»ducha neboli duše světa«* Komenský má obecné tyto úvahy:

»Duch světa jest život sám, do světa vlitý k způsobování všeho ve všem.« Cokoli zajisté který tvor činí nebo trpí, mocí ducha toho činí, nebo trpí, jemuž dáno jest:

1. *Přebývati ve hmotě.* »Jako zajisté na počátku vznášel se (agitabat se) nad vodami, tak posud žije ve hmotě, nejvíce v plynné a subtilné. Odtud v těle živočišném *duchem* slují *páry krve nejsubtilnější* a jako *plameny*, které *jsou člunkem života. Chemikové pak* z rostlin, kovů, kamenů vytahují ducha na způsob vodičky, a pátou essencí (quintessencí) jej nazývají, protože je nade všecky čtyři živly essencí subtilnější...[125]

---

[124] Baco Verulamský na přemnoha místech mluví o rozličnosti duchův, avšak nemaje základu tak jednotného jako Komenský, nemluví tak soustavně, souvisle a určitě a přehledně jako on, který všecky duchy má jako drátky na jednom hřebíčku zavěšeny. Tak definuje Baco duchy, že »nejsou nic jiného, nežli tělesa přirozená, úměrně rozředěná, do hmatatelných částí těles zavřená jako pod střechou«.

[125] O chemických těch extraktech a essencích vypravovaly se i věci k víře nepodobné. Na př. dle Senetta destiloval prý Jeremiáš Cornarius 1 1608 vodu v měsíci červnu, v měsíci listopadu byla nalezena v láhvi na dně rostlinka téhož ducha ve všech částech dokonalá. Quercetanus znal prý lékaře polského, který uměl rostliny roztírati v prášek tak uměle, že kdykoli chtěl, prášek ten ze sebe vydával rostliny; nebo žádal-li prý někdo, aby mu byla ukázána růže nebo mák, dal prášek růže nebo máku v láhvi zavřený nad svíčku, aby rozehřál se od spodu. Po té vyšvihl se prášek ten v podobu rostliny té, rostl a podobu té ukazoval, že ji každý měl za rostlinu skutečnou; sotva pak vychladla nádoba, rostlina usadila se v prášek zase.

2. *Hýbati se a pobíhati ve hmotě pro její zachování.* »Odtud pochází: Není *prázdnoty* ve světě. Všecka zajisté tělesa, také nejsubtilnější (voda, vzduch, aether) duchem tím nadána jsouce, nepřetržitosti a ustavičnosti se těší. Jako v pravdě živočich nechce býti rozsekán, tak ani voda, vzduch, ano svět sám, protože v něm v jednotě všecko drží *duch ten obecný*, a když i něco se rozrazí, hmotu zase sráží (jako viděti jest při ranách živočichů, při vody rozrážení, ve výbuchu vzduchu).

Odejde-li duch (jako z vína, rostliny), všecko hyne, zůstává-li, všecko zachovává se a lepší: víno v sudě dobrém i pod zemí a pod vodou i po sta letech lepší jest a lepší, když duch hmotu stále více si podrobuje a více ze syrovosti ji očisťuje.«

3. *Hledati ideje nebo formy věci podobné.* »Jeden zajisté a týž duch všehomíra ve mnoho potom částečností z rozkazu božího rozveden jest, že totiž jiný již jest duch vody, jiný duch země, jiný kovu, jiný rostliny, jiný živočicha atd., a to v každém rodu zvláštní druhy.

Že tedy nezrodí se ze semene pšeničného hrách, tím méně žalud nebo pták atd., to od ducha pšenice pochází, který zavřen jsa v semeni, podle přirozenosti své formuje tělo. Od téhož ducha pochází stráž mezí přírody. Na příklad, aby kůň nepřerostl v obrovský vrch nebo nezakrněl v maličkosti kočky.«

4. *Formovati si těla pro potřebu příštích výkonů.* »Na př. duch v semeni psa zavřený, když počíná formovati plod, neformuje mu křídel, brků nebo rukou atd., protože údů těch nemá potřebí, než nohy čtyři a údy ostatní tím způsobem, aby hodily se k tomu, k čemu jsou určeny. Totiž protože psi někteří jsou pro potěšení, jiní pro hlídání domů nebo stáje, jiní na honbu a to buď zajíců, vepřů nebo ptáků vodních, a každému z nich duch jich formuje tělo k úkolu jeho příhodné, jak totiž duchy živočichů smísil stvořitel, že druh k druhu mají sympathii nebo antipathii. Pročež učení za to mají, že v každém tvoru pouhým na něj pohledem lze uhodnouti, k čemu se hodí, protože známku svou s sebou nosí každý.«

60. »*Pohyb* ducha sluje hemzání, jímž duch ve hmotě se vrtí, snaže se ji sformovati.« Jest i pohyb *svobody*, »jímž těleso nebo část jeho, násilně jsouc s místa svého odstraněna (nikoli utržena), na své místo se vrací« — větev sehnutá vyšvihne se na své místo. Podobně *mysticky oživen a zosobněný* jest pohyb celého světa, hned za jeho stvoření:

»Nejprve *duch* vznášel se (agitabat se) nad vodami pohybem *prohánění se* (agitatio). Po té *světlo* vpuštěné hmotu pronikalo na všecky strany pohybem rozlévání (diffusio), dolů pak srážélo se (coagulabat) pohybem *staženosti*. I sbíraly se všechny části subtilnější *vzhůru*, hustší *dolů* pohybem *shrnutí* a *soulnulnosti* (aggregationis et sympathiae — jinde: consortis seu connaturalium amor) — skrytější zajisté soulnulnost a nelnulnost do věcí později teprv vložena byla. A kamkoli část hmoty sebou hnula, jedny provázeny byly pohybem *sou-*

»Kdož tu nevidí, že duchové jsou formovatelé rostlin? Kdož nevidí, že tak houževně ve hmotě své věží duchové, že ji mrtvou mohou vzkřísiti zase? Kdož nevidí, že duch minerálu nebo rostliny ve způsobě vodičky, oleje, prášku opravdu se zachovává? Zjevna totiž věčná onoho povědění pravda: Et spiritus Dei agitabat se super aquas.«

vislosti (continuitas), nebo když spadla jedna na druhou, ustoupily pohybem *nárazu* (impulsio). Kolísaly pak se části hustší, utíkajíce před teplem s hora dorážejícím, okolo středu až do vykonaného zkulacení (globitas) pohybem *kolísání* (libratio). Pohybu *svobody* tehdy žádného nebylo, protože nebylo žádného násilí, které by něco vybouřilo z jeho řádu.«

61. Pohyb podobný jako ve světě velkém (μακρόκοσμος) i ve světě malém (μικρόκοσμος), v člověku, a v každém živočichu se jeví:

»Pokrm do žaludku vpuštěný zahřátím zteplí. Tu máš pohyb *rozprostranění* (expansio). Potom pohybem *sympathie* každý úd přitahuje si, co se mu hodí, pohybem pak *antipathie* látky zbytečné jako neprospěšné a škodlivé vyhánějí se ven. Po té krev rovněž vzhůru a dolů po celém těle rozděluje se pohybem *kolísání*. S údy pak když se spodobuje, houstne, aby bylo maso, blána, kosti atd. pohybem *srážení se*; konečně vzduch vdychovaný a vydychovaný pohyb *nepřetržitosti* a *souvislosti* ukazuje. (Když zajisté plíce rozedmou se, aby nebylo prázdnoty, vzduch do nich vchází, když pak splasknou, uchází.) Pohyb *svobody* objeví se, stiskneš-li kůži svou nebo utáhneš: jakmile ruku utrhneš, vrátí se do polohy své. Pohyb *shrnovací* konečně bude, spadneš-li odněkud: padati budeš zajisté k zemi, jako sám jsa tíže a země.«

62. *Živočich* rostlina jest *hybná*, nadaná smyslem. Pohyblivost v sobě mají všichni živočichové, avšak způsobem rozličným.

Zásada hýbající v živočichu duše (anima) jest *životná*, která není nic jiného, nežli duch *živý, silný, těla — v nichž obývá — mocně naplňující a mohutně spravující.*

Pohyb samovolný, čilý jenom ve hmotě *subtilné* díti se může: dána byla tedy živočichům těla útlejší, ale složitější nežli rostlinám. Záležejí zajisté z ducha, krve, masa, žil, blan, čiv, chrustavek, kostí, jako z podpor neboli sloupův, aby nesesul se stroj. Toho všeho živočichové nedokonalí, při nichž přirozenosti začátky toliko znamenáme, nemají.

Živočichům dokonalejším, aby mohli míti ducha subtilnějšího, dána jest krev a mozek; aby se nerozlili, dány jim cévy a průchody, žíly, tepny a čivy; aby vztýčiti se mohl živočich, dány jsou mu kosti; aby kosti, žíly, tepny, čivy nemohly býti poraněny, všecko pobaleno bylo tukem nebo masem; aby hýbati mohly se údy, protkány jsou všude šlachami a svaly; aby v pohybování netřely se kosti o kosti, vložena jest do spojení látka měkčí, chrustavka, která jest jako polomaso (semicaro); aby pak konečně složeností svou souvisel stroj, obložen jest koží, jako údy blanami svými.

Těla živočichů mnohými opatřena jsou údy, jakožto rozličnými k rozličným výkonům nástroji. *Hlava* jest úd nejpřednější, v němž má své sídlo *duch celý* a projevuje veškeru svou moc. Pro rozličné výkony třeba jest nástrojů oživovacích, dávajících teplo, život, pohyb, to jest mozek a srdce; ústrojů hýbacích, t. j. noh, křídel, ploutví atd.; aby nenarazil živočich na živočicha nebo na nějakou sráz, má zrak, sluch i hmat bystřejší. Země živočichům nedává potravy bezprostředně jako rostlinám v zemi utkvělým, než hledati si ji sami musejí: na to čich mají a chuť, aby mohli rozeznávati, co hodí se nebo nehodí pro jich přirozenost. Odtud oči, uši, chřípě atd. Živočichové, nejsouce kořenem k zemi

připoutáni, dokonalejších potřebí mají ústrojů vyživovacích, úst, zubů, žaludku a j.; že pak nepučí ze země, dáno jest jim pohlaví rozdílné a rozdílní plodicí údové. Pro obcování s jinými, buď se svými nebo rodu rozdílného, pokynutí bylo jim třeba nějakého obapolného, i skrze mrákoty: dán jim byl tedy jazyk hlasu vysvoboditel: konečně: poněvadž nemůže nestati se, aby nepopadli se živočichové se živočichy odpornými, dáni jsou jim také štítové a zbraně: chlupy, štětiny, šupiny, nehty, skořepiny, peří, rohy, zuby, paznehty a jiné.

63. Celou rozpravu o *živočiších* Komenský výkladem *sedmi mohutností* vysvětluje. Něco o *duchu* z nich vybereme.

V těle živočišném vládne hlavně duch *trojí*: duch krmicí, přirozený, živící a životný (animalis) čili cíticí; ostatními mohutnostmi trojí ten duch vládne dohromady.

Krmivo živočichu k duhu jdoucí (jemu dědící) jest, které poskytuje *mu ducha, duchu jeho podobného*. Poněvadž život pochází od ducha, hmota pak sama sebou neživí života, než hmota *duchová*, a nutno, aby duch potravy byl podoben duchu živočicha: proto neživíme se živly jako rostliny, než rostlinami a masem živočichů jiných. Živlové mají totiž toliko ducha přirozeného, nikoli životného (vitalis). Ano jest i části duchů úměrnost, pro niž kůň raději chce oves, vlk maso atd. Krmivo v podstatu krmeného přechází. Kdo krmí se suchotinami, schne, kdo věcmi vlhkými, vlhne atd. Kterých zvířat kdo masa pojídá, jich vlastnostmi nadchne velkou část: kdo jí maso hovězí, silným se stává, kdo zvěřinu, mrštným atd. Dá-li se komu mozek kočičí nebo vlčí, fantasii zvířat těch na se béře.

Pokrm aby přešel v podstatu živočicha, spodoben s ní býti musí. Nestejné s nestejným nespojí se pohodlně a nesouvisí, ovšem pak jedno v druhé nepřechází. Nestává se tedy bezprostředně z pokrmu a nápoje maso nebo krev, než mnohým stupněním. Spodobování děje se skrze několikrát opakované pokrmu přijatého proměňování, dokud nedospěje k podobnosti podstaty krmené.

Z metafysiky známo jest, že činnost veškera směřuje k tomu, aby trpné spodobilo se s činným, což jest všude zřejmo ve věcech přirozených, nejvíce pak při vyživování těl. Cokoli bývá požíváno barvy a jakosti jakékoli, podrobeno bývá konečně tak, že stává se podobným krmenému, i obrací se v podstatu jeho.

Proměňování pokrmů děje se hlavně pro způsobení čtyř vlhkostí životních: krve, slízu, žluči žluté a černé. Pokrm tělem přijatý, skládající se jako všecko na světě ze čtyř živlů, v těle živočišném rozkládá se ve čtero částí: tučnější v krev, část v slíz (phlegma), část v žluč žlutou (cholera), část v žluč černou (melancholia). Melancholia hustotou svou zemi představuje, slíz vodu, krev vzduch, cholera oheň. Rozeznávají pak se části ty barvou i chutí: melancholie černá jest drsná; slíz bílý a bezchutný; krev červená a sladká; cholera žlutá a hořká. Čtyřmi těmi proměnami nejvíce plodí se krve, protože obsahuje nejvlastnější podstatu krmě, jíž žluč žlutá toliko snadnějšího dodává skrze všecko pronikání, žluč pak černá ji opět sráží (figit) a k údům obrací, slíz konečně ostrost obou mírní, aby pronikajíce a srážejíce se, nehlodaly; a volně (leniter) krev k údům přilepuje (adglutinat). Proto lékaři s lidem častěji mluvívají o krvi, jako by byla jedinou stravou života.

Svařování trojí jest: mizování, krvování, údování (chylificatio, sanguificatio, membrificatio); prvé děje se v žaludku, druhé v játrech, třetí v údech.

Ostnem k vyživování těla jest chuť k jídlu a hlad. Údové zajisté, jsouce bez šťávy zavlažující, domáhají se na žilách krve, žíly pak (pohybem nepřetržitým) na játra doléhají, játra na okruží, to pak na střeva, střeva na žaludek, kterýžto, nemá-li, čeho by poskytl, stáhne se a svraští, a vlákna jeho bývají vyssávána, z čehož vzchází zprvu lehtání jakési (a tomu říkáme prostě chuť k jídlu), potom též bolest (a té říkáme hlad nebo žravost). Pokrm-li bývá pozřen hutný a suchý, poněvadž var neboli výpar pro suchost nemůže býti vykonán, chuť na přilití moku nějakého nastává, a tomu říkáme žízeň.

Patrno tedy, proč pohyb vzbuzuje chuť, proč nečinným chuť ochabuje atd. Tělo krmí se celé zároveň pohybem rovnováhy, jako rostlina. Když úd údu utrhuje potravy, nebo ji zamítá, celému tělu nastává rozpadání, porušení, záhuba.

Život v živočichu jest duchů s krví a s údy spojení takové, aby všecko bylo teplé, cítilo a hýbalo se. K životu potřebí tepla, smyslu, pohybu. Tepla v živočichu dílna *srdce* jest, hořící ohněm neustálým, zplozující plamének, *duchem životným* zvaný, jejž sdílí i s tělem ostatním. Odtud srdce sluje prvním žijícím a posledním umírajícím. Duch životný v srdci hmotu má krev, míšek plíce: průchody, jimiž sděluje se s celým tělem, tepny.

Ohniskový náš oheň trého má potřebí: hmoty tučné; foukání neboli vánku, jímž vzbuzuje se moc jeho; transspirace volné, aby mohl rozlévati se, sic jinak dusí se sám sebou. Srdce, málo nad játry položené, skrze větvičku žíly vpíná do sebe nejčistší část krve, která jsouc lihovitá i olejovitá, chytá měkounký plamének, aby pak nezhasínal, plíce, na způsob měchu roztahující a stahující se, zabraňují, rozdmychujíce a profukujíce jej. Avšak to srdce plápolání neděje se bez dýmů neboli páry (ačkoli řiďounké), jakž ukazují páry plícemi hrdlem vydychované, vdýchaný pak vzduch chladnější plamen srdce zmírňuje. Plamen ten neboli krev zjemněná nejteplejší *duch života* sluje, a rozlévaje se tepnami, provázejícími žíly na vše strany, teplo krve v žilách i všech údů v celém těle zachovává. Že pak bylo by nebezpečno, aby zkázu duch ten životný vzal, ukryty jsou tepny mezi žilami, na dvou nebo na třech místech malounko vynikají, tak že samým toliko ohmatáním o duchu tom jako o srdci lze se přesvědčiti.

Cit jest toho, co jest a děje se v živočichu i mimo něj, vnímání, jež děje se mocí ducha živého, který jsa v živočichu nejsubtilnější, sluje *duch živočišný* (čijící).

Sídlo i dílna duchů čijících *mozek* jest. V mozku největší množství ducha toho sídlí, a největší část jeho tady bývá zplozována.

Duchové čijící v mozku rodí se z krve a z ducha životného; očisťují se provětráváním skrze dýchání; čivami bývají s celým tělem sdíleni; nosem, ušima, očima, t. j. slízem a slzami vyměšky mozku bývají vypouštěny.

Žil zajisté a tepen vlákna do mozku vybíhajíce, krev a ducha životného do něho vkapují. Krev spodobováním v podstatu mozku přechází, duch pak *životný* chladností mozku jsa zhustěn, v ducha čijícího promění se, jejž vzduch dýcháním nabraný a dutinami nosu i patra do mozku vpouštěný provětráváním

pokaždé tak očišťuje, že, ačkoli chladnější, přece jest nejhybnější, s rychlostí nevysvětlitelnou po čivách se rozbíhaje. Jsou pak *čivy* větve neboli průchodové mozku po těle dolů sestupující. Od mozku zajisté táhne se hřbetem zvířete *mícha*, odkudž vycházejí větvičky rozličné a všem údům po celém těle přivádějí ducha čijícího, citu a pohybu tvůrce.

Čití každému neboli vnímání smyslovému potřebí jest předmětu, ústrojí smyslového, prostředku spojovacího čili čítitelného (sensile), čitného (sensorius) a spony (copula). Předmětové jsou jakosti čítitelné při tělesích: barva, zvuk, čich, chuť, hmat. Aniž bývá věc některá viděna, hmatána atd. sama sebou, než skrze případnosti, jimiž oděna jest.

A chceme-li filosofovati přesně (accurate), ze tří základů věcí (principia) jedině světlo neboli oheň vznímatelny jsou. Hmota zajisté a duch samy sebou nejsou čítitelny. Teprve ve světle temností zmírněném hmotu činí viditelnou, pohyb (jenž jest z tepla) činí zvuk, teplo (jež jest z pohybu) vzbuzuje a mírní jakosti ostatní: vůni, chuť, hmat.

Nástroje čití jsou části těla, v nichž duch čijící předměty přicházející přijímá, totiž: *oko, ucho, chřípě, jazyk*, ostatní *čivoví*.

Prostředek spojovací jest, co přivádí předmět k ústroji: při zraku světlo, při sluchu vzduch přerušením hnutý, při čichu vzduch pářící, při chuti voda seřinulá (colliquescens), při hmatu sama ve hmotě vězící jakost.

Způsob pocitu (sensationis) předmětu jest s ústrojem spojení, trpnost a činnost.

Čití obecně mluvíc, jediný jest hmat. Nic zajisté nemůže býti pocítěno, než-li co dotkne se nás, z blízka nebo z daleka.

Věcí nepřítomných nepociťuješ naprosto. Duch tedy, čije něco, vždy od věci čítitelné *trpí*. Nemůžeme zajisté pocítiti tepla ani zimy, nehřeje-li nás nebo nestudí něco; ani sladkého nebo kyselého, nesládneme-li nebo nehořkneme-li něčím sami; ani barvy, nebýváme-li jí zbarveni sami.

Duch náš, sídlící v ústrojích, dotýkán bývá i dojímán. Co tedy rovno jest nám, toho nepociťujeme, jako nejímá nás teplo rovné našemu teplu. Pozoruj pak: aby ústroje jakékoli předmětů jakosti mohly vnímati, samy sebou jsou bez jakosti, jako zřítelnice bez barvy, jazyk bez chuti atd.

V každém čití duch čijící do věci čítitelné se dává (agit se), podobu její v sebe vnímaje, ohledávaje (speculando) a ukládaje. Duch zajisté čijící v mozku sídlící jakmile zpozoruje, že bývá dojímáno čitné něco, k němu v tu chvíli rozlévá se, co by bylo, to poznati chtěje, a pojav toho, ihned vrací se zase, odnášeje s sebou obraz té věci do středu, dílny své, prohlížeje, co a jaké to jest, konečně pak pro budoucí potřebu jej ukládá. Proto staří stanovili *tři smysly vnitřní*.

1. smysl obecný neboli pozornost;
2. fantasie neboli obrazotvornosť;
3. pamět neboli vzpomínání.

Však to nejsou tři věci samy sebou rozdílné, jsouce toliko třemi rozdílnými činnostmi vnitřními téhož ducha.

Účinek pociťování bývá vůle nebo bolest: vůle, když duch od věci pro něho se hodící ihned mile bývá dojímán jakýmsi polehtáváním; bolest, když od věci jemu odporné nemile bývá dojímán i s úrazem ústroje. Aby pak duch čijící, zaměstnaný stálým pociťováním, odpočal si někdy a pookřál, dáno jest živočichu *spaní,* které jest *duchů čijících ke středu mozku shromáždění a ústrojů zastavení,* any páry zatím vystupují ze žaludku. Odtud zřejmo: 1. Proč spaní nejobyčejněji po jídle přichází, nebo také po umdlení, když zahřátí údové páry vydávají. 2. Proč myšlénka úzkostlivá ruší spaní, protože duch, když jest zaměstnán, nemůže býti shromážděn ani usednouti. 3. Co jest bdíti, a jak bdění se děje, totiž: když duch sám v sobě posilněný (in se roboratus) obláček par již rozředlý rozplašuje a k ústrojům svým se ubírá. 4. Proč bdění přílišné škodí, protože duchové příliš ochabují, zemdlévají, otravují se atd.

To o čití vůbec; o smyslech zvláštních následuje: *Hmat* nástrojem má kůži čivnatou, jakož i v těle části některé čivnaté, blanité. Chlupy, nehty, kosti a j. citu nemají, řež si je nebo pal, protože jimi neprobíhají čivy. Ale cítí, kde souvisí s tělem, protože část jejich čivovitá jest klihovitá. Proto pod nehty a blanami kostí bolest nejostřejší. Kůže pak, jsouc velmi klihovitá a naskrz čivná, aby živočichu neučinila bolesti a stálé těžkosti, potažena je kožkou (již při údech spálených a odřených někdy vidíme odstávati) bez citu, aby překážela citu prudkosti.

Chuť nástrojem má jazyk, úd porovitý a stále vlhký, aby věci chutné jeho se dotýkající mohly rozpouštěti se a vydávati chuť, kterážto postupujíc jazykem skrze čivy, u kořene jeho položené, ihned sdílí se s mozkem. Za suchého jazyka (jako za veliké žízně bývá) chuť ničeho nevnímá. Pročež s moudrým úmyslem postaral se Bůh, aby v každém živočichu dokonalém páry ze žaludku sálající v dutině úst sbíraly se v slinu, jazyk stále zvlažující, čemuž porovitost jazyka dobře slouží. Přidány jsou nad to *dvě mandle* houbovité, slinu pro potřebu jazyka stále chystající.

Čichu nástrojem chřípě jsou a otvor síťkovitý, skrze nějž jako skrze houbu vstupuje do mozku vůně přicházející od věcí. Ozher tedy kapající a chřípě naplňující vonění překáží. Cesta ta k mozku velmi je prostranná (patens), tedy mohutná (potens) k ducha čijícího podráždění, bezprostředně jemu lahodíc, jej občerstvujíc, posilňujíc, nebo jej obtěžujíc a dusíc. Odtud pochází, že páry husté, sazovité umrtvují, vůně pak pronikavé i z těžké mdloby probouzejí.

Sluch nástrojem má ucho, v němž jest otvor k mozku s připojeným z venčí boltcem chrustavkovitým střepinovitým na přijímání a vpouštění pohybu vzduchu otřásaného; uvnitř uprostřed závitku bubínek s masíčkem (caruncula) přistojícím na způsob kladívka, které uhozeno jsouc vzduchem vstupujícím, také uhodí na ten bubínek. Duch vnímaje to: velikost nebo malost, blízkost neb vzdálenost věci vzduchem uhozené rozeznává, rozmnožen pak zkušeností poznává, co a jaké jest, co hýbe vzduchem.

Zrak ústrojem má oko, které není nic jiného nežli zrcadlo živé, obrazy věcí předmítaných přijímající, *rozsuzující* a k mozku propouštějící.

Oči stroj podivuhodný jest. Pod čelem živočichů v lebce vyhlubil Bůh okénce dvě, do nichž vnější blána mozku vpouští jako váčky dva naplněné vlhkostí od mozku pocházející. Mezi nimi uprostřed jest rourka čili pištěj

z blánky temné utkaná, vlhkostí křišťalovou nejčistší naplněná. *Zřítelnicí* ji nazývají, v níž vlastně *vidění* se děje. Ji obstupuje síťka vlhkostí vodovou neboli skelnou naplněná, konečně pak blána, jíž říká lid bílek, filosofové pak (protože tvrdá jest a jako roh vyhlazená) rohovka. A ta jest okolo zřítelnice a sítnice průzračná (transparens), jinde obsahuje bílek. Pod kořenem zřítelnice leží čiv vidící, skrze nějž obraz věci vnímané přeskakuje ke středu mozku.

Každičké vidění nejinak nežli pomocí světla se děje. Světlo zajisté od věcí odskakující a tvářností jich zbarvené rozlévá se na všechny strany, a kdekoli padne do zrcadla, obraz týchž věcí vtiskuje.

Vidění trojí jest: přímé, odražené, lomené.

Přímé jest, když vidíš světlo, totiž slunce nebo oheň; tu zajisté vráží se světlo do oka čarou prostou. *Odražené*, když věci volným vzduchem vidíš; tu zajisté světlo od věcí odražené čarou druhou k oku přichází (čarou první zajisté světlo padá na předmět, druhou pak k oku). *Lomené*, když vidíš věci skrze dvojí střed, tedy čarou lomenou, jako veslo nebo kůl ve vodě vidí se býti nalomeným; na dně nádoby vodou naplněné věc vidí se býti větší a povrchu bližší, tak že i od couvajícího může býti spatřována.

Pohyb dán jest živočichu, aby hledal si potravy, k všelikým výkonům, k zachování života. Živočich zajisté, útlejší jsa tělesnosti nežli rostlina, hnil by snadněji a pocházel, kdyby neobčerstvoval se pohybem co nejčastějším. Pročež přemoudře postaral se stvořitel *o nás*, že ani pokrm nemůže býti přijímán bez práce a pohybu. Příčina hýbací jest duch živočišný (čijící). Pročež tělo zdechlé, jakkoli ústrojím nejopatřenější, nehýbe se. Mozek-li, druhů živočišných sídlo, zle bývá dojat (na př. závratí nebo opilostí), údové ihned klesají, nebo třesou se a viklají. Zacpán-li čiv údu některého, ihned pohybu a citu zbaven bývá, jak vidíš při ochrnutí a mrtvici.

Hýbe pak duch čijící buď sám sebou, nebo zároveň duchem životným, nebo údy světa. *Sám sebou*, vybíhaje k ústrojům smyslův; vraceje se od nich, aneb aspoň v dílně své se oháněje. Od vnitřního toho pohybování pochází také *fantasie* neboli obrazování i ve spaní, *sen*. Ducha životního s sebou uchvacuje, když ubírá se tělem sem tam k pociťování věci milé nebo nemilé, jej jako na pomoc si přibíraje, jako děje se za veselosti a smutku, za naděje a strachu, za radosti a lítosti, i za hněvu konečně. *Veselost* zajisté jest hnutí, jímž duch rozlévá se k pociťování předmětu lahodného, jako by chtěl oddati se s věcí žádoucí. Odtud při člověku rozveseleném živá barva tváře, protože k ní přitéká část krve nejčistší. A to je příčinou, proč mírná veselost čistí krev, a příčinou k prodloužení života. *Smutek* jest pohyb, jímž duch životný od pociťování předmětu sobě nemilého ubíhá ke středu svému, k srdci, jako před věcí škodnou utíkaje. Odtud v tváři ohromených bledost, studenost kůže a vlasův; odtud i konec života, když někdo bývá navštěvován často silným zármutkem. *Hněv* pohyb smíšený jest, jímž duch strachem před bezprávím utíká ke středu, odtud pak vylévá se opět, jako na obranu. Proto rozhněvaní nejdřív zblednou, po té se rozpálí.

Krevnatí živočichové bývají veselí, černožluční smutní, slízovití mdlí, žlučnatí zuřiví.

Údy hýbe týž duch živočišný, nástrojův užívaje, šlach a svalův i spojovadel kostí. — Hybatel neviditelný je duch živočišný, který jak dle popudu fantasie vyleje se do bříška toho neb onoho svalu, tak jej roztáhne a rozšíří, protější pak sráží, z čehož údu toho ohnutí pochází.

Duch živočišný ničím hýbati nemůže bez ústrojů, jako kolenem vzhůru, protože obratle vzhůru není. Čím více svalů dáno jest údu některému, tím bývá mrštnější, jako rukám a nohám, aby stačily k nepřetržitosti a rozmanitosti výkonův a chůzí. Svalovití a ramenatí silni jsou, hubení slábi. Duch živočišný nejvýše bývá zaměstnán, rozbíhaje se po rozkazu fantasie po čivech a svalech.

Pohyb živočišný skládá se z něčeho prohánějícího, roztahujícího, stahujícího, popuzujícího a postupujícího. Duch zajisté prohání se *dle popudu fantasie* do toho neb onoho svalu, sval pak povoluje duchu, roztahují se, tím pak, když sval roztahuje se v šířku, stahuje se nutně jeho délka, svalu pak roztahujícího se šlacha následuje, táhne za sebou hlavičku kosti následující pohybem nepřetržitosti, vše s rychlostí nevysvětlitelnou. Pohyb neděje se bez namahání a umdlení, jemuž potřebí jest *odpočinutí,* nohám stáním, střednímu tělu sezením, celému pak tělu ležením. Ale odpočívání přílišné *nechut* plodí, protože duch rád se pohybuje. Odtud to, že i ve spaní obracíme se někdy (nos versamus identidem). *Hlasem,* aby živočich o sobě mohl dávati znamení, duch čijící způsobuje po návodu fantasie. Na to má ústroje: plíce, tepnu drsnou (arteriam asperam), ústa. Každému živočichu, kromě ryb, pro občerstvení srdce dány plíce s trubicí chrustavnatou, jež vydává zvuk, nahoře na způsob píšťaly jsouc rozštípena. Aby pak hlas mohl býti napínán i popouštěn (deprimi), trubice ta z kroužků chrustavých sestrojena jest. Nejdolejší z nich když se opře vzduchu probíhajícímu, stává se odraz hluboký, t. j. hlas těžký (gravis); nejhořejší-li, stává se odraz vysoký, t. j. hlas ostrý (acuta vox). Sám při sobě může to zkusiti každý. Aby pak zvuk byl *článkovaný* (jako bývá v mluvení a ve zpěvu ptáků některých), to způsobují jazyk, rty, jakož i zuby, chřípě, hrdlo, zvukem sem tam narážející.

64. Jelikož člověk živočich jest nejdokonalejší, od jiných živočichů toliko *duší* se lišící, chatrná fysiologie a psychologie vztahuje se i k němu, anthropologie pak praskrovnou známostí o duši se doplňuje.

Tělo smrtelné jest, duch *rozptylitelný* (dissipabilis), *duše* (anima) *i mimo tělo trvající,* jak známo *skrze víru.* Vida tedy člověka, *krále* že vidíš, pomysli, oděného královsky, sedícího na stolci královském. *Královnou* zajisté mysl jest, oděním duch, stolcem tělo.

Tělo jest ústroj a příbytek ducha, *duch* pak příbytek a ústroj duše. Jako zajisté duch i tělo přebývá a je řídí jako loď kormidelník: tak přebývá duše v duchu a spravuje jej. A jako tělo bez ducha ani se nehýbe a necítí nic, tak duch bez mysli nic *nerozmýšlí* (ratiocinatur), ničemu nerozumí (vidíš to při zvířatech). Duše tedy ducha za člunek a nástroj užívá, duch těla, tělo nástrojů přibraných (assumptis). Jako dojímán bývá duch od těla, tak mysl od ducha. Tělo chorobné (male affectum) ducha zarmucuje a v činnosti jej zdržuje, za ducha pak chorobného mysl výkonů svých pohodlně konati nemůže, jako bývá

při opilých, melancholických, šílených. Odtud to, že darové ducha (animi) jdou s letorami těla, že druh druha jest vtipnější, dobrotivější, cudnější, nadšenější (animosior). Odtud i boj ten mezi námi, jehož tolikráte dotýká se písmo, jehož pociťujeme sami. Tělo zajisté a duše, poněvadž jsou krajnosti (ono zemské, tato nebeská; ono zvířecí [brutum], tato rozumná; ono smrtelné, tato nesmrtelná), náklonnostmi svými stále jsou si odporny. *Duch* pak mezi ně postavený, ač by vyšší části měl býti poslušen a nižší k pokynutí jejímu zdržovati v pořádku, často od těla bývá uchvácen a zhovadí (brutescere).

Tělo člověku dáno jest takové, že vhodně slouží všelikým potřebám duše rozumné. *Ruka,* nástroj nástrojův, dělatelka (operatrix) všeho přeumělá, dána je samu toliko člověku. Postavy vztyčené jenom člověk dosáhl, aby nežil nepamětliv své vlasti nebeské. Sám jediný také nahým a bezbranným učiněn byl — zvířata oděv i zbraň stále s sebou nosí. — Člověku udělena volnost a umění k potřebám jeho a k potěšení připravovati, přizpůsobovati, odkládati všecko — božštějšího-li něco jest?

Duch člověku dán je *hojnější* (copiosior) a *čistší* (purior), tedy výkony jeho vnitřní znamenitější (excellentiores), totiž pozornost bystřejší, obrazivost silnější (fortior), pamět trvalejší, vášně prudčejší. První má z mozku, jenž dán byl člověku hojnější nežli živočichu kterémukoli (hledíc k úměrnosti těla). Celá zajisté hlava ta kulatá takové chopnosti jest naplněna mozkem, a nač, nežli proto, aby duch prostrannější měl dílnu i palác?

Pozornost (attentio) je rozvážné vnímání (considerata exceptio) předmětů do čidel (sensoria) přivedených. *Čidla*, jež slují *smyslem obecným* (sensus communis), dána byla člověku čilejší (agiliora), čím více jest určen vnímati předmětů rozeznatelněji.

Obrazivost (imaginatio) jest věcí smyslem vňatých uvnitř rozvažování (agitatio) a věcí podobných vytvořování (efformatio). Obraz věru věci s pozorností viděné, slyšené, hmatané ihned k mozku přeskočí, jejž *spatřuje a rozsuzuje* duch (iudicat), co jest a kterak liší se od věci jiné, pročež sluje i *soudnost* (iudicium), tím smyslem (hoc sensu). Obrazování to (imaginatio) mocnější jest (fortior) při člověku nežli při kterém živočichu, a to tak, že vymýšlí i věcí tvary nové, věci pojaté (concepta) rozdělujíc nebo skládajíc rozličně. A to děje se s rychlostí takovou, že za každičké příčiny obrazujeme si (imaginari) cokoli, spíce i bdíce, a čím má kdo ducha čilejšího, tím je hotovější (promptior) v cítění a obrazování; chabost (hebetudo) od ducha tlustého (crassus) pochází.

Znamenej i to: Duch živočišný když patří v před (antrorsum speculatur) a nové věcí podoby (simulachra) od smyslů váží (haurit), říkáme, že *učí se;* když hledí vzad, z paměti bera obrazy, říkáme, že *vzpomíná si* (recordatur); když sám v sobě přemítá (agitatur), říkáme, že *vymýšlí* něco (fingit). *Na zřetelnosti citu* (sensationis evidentia) stupňové poznání záležejí. Vnímá-li smysl něco z dálky, slabounce a temně, stává se pojem obecný (conceptus generalis), z blízka-li, rozeznatelně a zřetelně, pojem částečný (particularis). Na př. vidím-li z daleka něco hýbati, mám za to, že to živočich(?); blíže-li přistoupím, poznám, že to člověk, konečně, že *ten neb onen* člověk.

Paměť (vzpomínání) obrazování (imaginatio) věci minulé, pochodící od pociťování věci přítomné pro podobnost nějakou. Aniž na věc jinak si vzpomínáme, nežli skrze předmět podobný. Tak za příčinou rozličných případností místa, času, tvaru, zvuku, barvy atd. ledaco může připadnouti (incidere), kde viděl jsem, slyšel jsem atd. něco podobného.

Příčina ta někdy bývá tak lehounká a náhlá, že sotva může býti zpozorována. Nebo co jest čilejšího (agilius) nežli duch?

Poznamenání: Tážeš se, když duch živočišný v mozku všelijak se prohání (sese agitante), ano skrze pokrm stále přibývá jiný duch, kterak obrazové věcí nezanikají přece, než vzpomínajícímu ochotně se ukazují? Odp.: Shlédni s mostu na protékající pomalounku vodu, obličej svůj spatříš bez proměny, ačkoli vody a vody přecházejí. Když pak skrze volné povětří díváš se na něco zmítaného větrem, vítr ti obrazu věci od oka neodnáší. A proč, ne-li proto, že nikoli ve vodě ani v povětří neděje se vtištění obrazů, než v oku světlem od vody odraženým a povětřím proniklým. Jiným tedy způsobem děje se vnitřní vtiskování, nikoli do mozku skutečně (realiter), než skrze odlesknutí (resplendentia) nějaké v duchu, kteréžto odlesknutí od předmětu podobného kteréhokoli může opět býti roznícено (reaccendi). Sic jinak kdyby do mozku byli vtištěni obrazové skutečně (realiter), ve snu nemohli bychom viděti věc jinak, nežli jak, byvši viděna, vtiskla se jednou do mozku. Že pak proměňuje se všelijak, patrno, že dějí se pojmy (notiones) nikoliv skutečným vtiskováním, než holým ducha pohybováním (nuda motio) a podobného z podobného obrazováním.

Vášeň (affectus) hnutí jest ducha (animi) od obrazivosti pocházející, chtějícího dobré, vyhýbajícího se zlému. *Vášní v člověku* více jest a prudčejších. Studu neboli zardívání, závisti, přetvářivosti (zelotypia) *zvířata* nemají skoro, ani do zuřivosti (furor) nebo zoufalosti, aniž do nevázané veselosti tou měrou bývají uchvacována. Proto člověk sám toliko má *smích* a *pláč*.

Duše neboli *mysl* (mens) bezprostředně od Boha jest. Dí zajisté písmo, od Boha že byla vdechnuta (Gen. 2, 7), že po smrti těla vrací se k Bohu, jenž ji dal (Ecl. 12, 7), totiž že vrací se, aby byla souzena, co v těle vykonala dobrého nebo zlého (2. Kor. 5, 10). Nesluší pak míti za to, *že by duše byla vdechnuta z bytosti boží jako částečka nějaká božství. Bůh zajisté v části není dělitelný, ani s tvorem v bytost sestupitelný* (coibilis).

A *Mojžíšova* slova znějí takto: »I vdechl Bůh v chřípě Adamovy dchnutí života, byl člověk duší živou.« Nedí: I stalo se dchnutí to duší živou, než člověk stal se duší živou. Nesluší míti za to, *že duše byla stvořena z něčeho jako bytost nová, než že bylo vdáno* toliko nové duchu živočišnému v člověku dovršení, aby o stupeň vyšším stal se nad duši zvířecí.

Jde to ze Zachariáše, kde svědčí Bůh (12, 1), že zformoval ducha člověka ve středu jeho. Aj: »zformovati« nikoli »stvořiti«. Totéž je slovo (ladzar), jehož užívá se o těle v Gen. 27. Jako tedy bylo zformováno tělo z hmoty již tady jsoucí, tak duše z ducha světového, již tady jsoucího (praeexistente). A důsledně: jako země, voda, povětří, ethér táž hmota světa jsou, hutnosti toliko stupněm rozdílné: tak duch přirozený, životný, živočišný i myslivý (mentalis) týž duch světový jsou, čitnosti toliko a dokonalosti stupněm toliko rozdílní. Sluší tedy

věřiti, že vdechnutí boží člověku nedalo nic jiného, než že očistilo část ducha jeho nejvniternější, aby subtilností výkonů po všech tvorech viditelných blíže přistupovala k Bohu. Učinil také Bůh, aby duše v těle i mimo tělo mohla trvati. Proto písmo mezi duchem člověka a hovada nekladе žádného jiného rozdílu, nežli že onen vznáší se vzhůru, tento dolů, t. j. že onen vyletuje nade hmoty, tento pak klesá ve hmotu. (Eccl. 3, 21). Odtud i otázka ta, rozmnožuje-li se duše rozplozováním, může býti vymezena. Kořen duše duch jest životný a živočišný: z rozplozování tedy pochází, však formování jeho, aby z nejmistrnějších částí jeho stal se duch myslivý neboli mysl, dává jemu Bůh (Zach. 12, 1), avšak nikoli mimořádně nebo zázrakem k němu přistupuje, než že ustanovil, aby dálo se tak v přirozenosti lidské. Zřejmo také odtud, proč říká se obyčejně, že člověk záleží z těla a duše. Protože duše rozumná z ducha jest a v duchu. Nebo jako tělo svařeno jest ze čtvery přirozenosti, t. j. ze čtyř živlů: tak i duše ze čtvera ducha záleží, přirozeného, životného, živočišného, myslivého.

Mysli lidské tři jsou mohutnosti, pocházející ze tří smyslů vnitřních. Duše zajisté užívajíc nástrojů ducha, pozornosti, soudnosti, paměti, všecko vykonává rozumem, volí a svědomím, častým opakováním z činnosti ducha se rodícími.

Rozum jest mohutnost duše rozvážné, ze známého dobírající se neznámého a z věcí nejistých mezi sebou srovnaných vybírající jisté rozsouzením.

Rozsuzovati jest důvody a příčiny, proč něco jest nebo není, vyhledávati přemyšlováním.

Mysl zajisté neboli rozum ze smyslů pokusů sebraných tvoří si pojmy některé obecné, jako když vidí, že oheň spaluje všecko, jako pravidlem učiní si: Každý oheň pálí atd. Pojmy takové zkušebné (experimentales) zásadami (principia) se nazývají, z nichž rozum za naskytující se příležitosti činívá si rozprávky, jako: když ohněm rozpouští se zlato: rozpouštěné tedy také hřeje a pálí. Z toho vzchází sousudek: Když tedy umělec vylévá zlato do ruky, spálí se. Aj, tuť rozumem věci nikdy neviděné, kamž nemůže dospěti zvíře! Zvířata nerozumují, než v zkušování váznou naprosto. Pes bojí se kyje, jímž byl bit, protože nepouští ho z paměti; avšak aby rozumoval: kyj je tvrdý a způsobuje bolest: tedy všecko tvrdé způsobuje bolest, toho nedokáže. *Rozumovati* tedy jest: vybírati (intelligere — interlegere); t. j. mezi několika věcmi voliti a stanoviti, co jest v pravdě, nebo co není v pravdě.

Přemyšlování, jsouc v sobě všude souvislé, *pravdu* rodí, bývá-li někde přerušeno, *blud*. V přemyšlování obratnost (promptitudo) *vtip* sluje (ingenium), jistota (soliditas) *soud* (iudicium), nedostatek (defectus) *chabost* (hebetudo). *Vtipný* zajisté jest, kdo všecko vnímá a probíhá (discurrit); *soudný* (iudiciosus), kdo, souvisí-li mu všude přemyšlování s dostatek, jakousi zručností přirozenou pozoruje; *chabý*, při němž není první ani druhé. Prvé dvě schopnosti od míry krve jsou (temperantia) a melancholie, tato od nadbytku plegmatu. *Melancholie* zajisté (rozuměj pak melancholii nikoli tlustou a kalnou, než čistou) mnohostí krve zmírněná dává vtip čilý; málem krve jsouc prolévána, soud bystrý a stálý činí, což vyjdiž na jevo tímto podobenstvím: Zrcadlo nejlépe obrazy přijímající a vracející skládá se z nejvyšší tvrdosti, hlad-

kosti a černosti (atror). Hladkost obrazy přijímá, tvrdost drží, černost podložená vyjasňuje. (Proto nejlepší zrcadla jsou ocelová, méně dobrá stříbrná, lepší pak skleněná pro hladkost a tvrdost větší, pod niž podkládá se něco černého, nebo podlévá se, aby souviselo bezprostředně, na př. olovo; kdyby mohlo býti železo neb ocel, jisto jest, že by byli vrácení obrazové stkvělejší od černosti.) Tak duchové živočišní od krve čisté dostávajíce čilosti, od melancholie pevnosti a stálosti, činívají vtipným; vyjasňuje-li převládající melancholie zobrazování, soudným činí; slíz přílišná, oboje zatopujíc, hloupým činí; žluč žlutá toliko vášním prudkosti dodává, pročež nikoli bez příčiny *brusem vtipů* sluje.

Rozum od *obecností* počíná se, *jednotlivostmi* končí se (universalia — singularia). Rozum jako cit, dívaje se na předmět, nejprve poznává, že jest *něco*, po té, *co* jest, a stále subtilněji vyšetřuje, čím liší se od věcí jiných. Obecné bývá zmatené, *jednotlivé* rozeznatelné. Proto rozum Boží nejdokonalejší jest, že zná všecky jednotlivosti skrze nejjednotlivější jich rozdílnosti. Sám jediný tedy pravě zná všecko. Člověk čím více zná částečností a vidí, jakým způsobem visí na svých obecnostech, tím moudřejší jest. Netrefně tedy Aristoteles řekl, cit že jest jednotlivost, rozum obecnost.

Vůle jest mohutnost duše rozumné dobrému prve poznanému ji nakloňující, od zlého předvídaného ji odvracující. K čemu zajisté vůle se kloní, to duše dělá, vůle pak kloní se, kam ji vede rozum, aniž bloudí, nezbloudí-li rozum sám; aby pak nebloudil on, sváděn jsa chtíčem nižším (na př. od žízně k opilství), na to dbáti sluší. Rozdílnost vůle od rozdílnosti v rozumnosti pochází.

Vůle, následuje-li opatrně věcí pravě dobrých, vyhýbajíc se zlým, plodí *ctnost*, nectnost pak *neřest*. *Ctnost* zajisté nic jiného není nežli opatrné, stálé, horoucí utíkání před zlým a vinutí se k dobrému; neřest nic jiného nežli dobrého zanedbávání a vinutí se k zlému. *Svědomí* člověka pamět jest rozumná toho, co rozum káže činiti nebo nečiniti, i co Bůh činícím nebo nečinícím oznámil. Trojí jest výkon svědomí v duši: napomínati, svědčiti, souditi o všem, co konáno býti má, i co bylo vykonáno.[126]

---

[126] Spíše význam *hříčky* mají nyní důmyslné někdy parallely.

Člověk prý dobře sluje *malý svět* (μικρόκοσμος), neboť:

1. Skládá se z týchž částí jako *veliký svět* (μακρόκοσμος), z hmoty, ducha, světla.

2. Položením údů vesmír představuje. Jako svět dělí se ve tři části: živlovou, nebeskou, nadnebeskou, tak i člověk tři má útroby (ventres): dolejší pro vyživování; prostřední (hruď), dílnu života a zdroj tepla; nejvyšší (hlavu), v níž bydlí duchové živočišní, v nich pak rozum, obraz boží.

3. Obdobnost jest mezi částmi světa a mezi částmi těla lidského. Na př. maso zemi představuje, kosti kameny, krev a jiné vláhy vodu; páry, jichž jest tělo plno, povětří; duch životný nebe a hvězdy; vlasy rostliny; sedm planet sedm je v těle našem údů životných: srdce náměstek slunce, mozek luna slezina Saturn, játra Juppiter, měchýř žlučový Mars, ledviny Venuše, plíce Merkur atd. Konečně byliny některé dávají sílu plícím, jiné játrám atd., což také ukazuje jakous obdobu mezi malým a velkým světem, nám málo známou.

Dovršení Komenského názorů na ducha a na duši jest čtrnáct aforismů o *andělích*, kteří jsouce také částí světa stvořeného tedy také slouti mohou vyšším člověkem, jako člověk vyšším živočichem, živočich vyšší bylinou a t. d. Toho pro ukrácení pomíjíme.

65. Oplývaje rozkoší z vítězoslávy, jíž dobyl shodou mezi přírodou a písmem, Komenský jásá: »Souhrn *Fysiky* Komenského a konečný její výsledek obsažen je v »Doslovu«. Svět stvořený pouhá je *harmonie*. Všecko od jednoho, všecko k jednomu prvními i posledními, nejhoršími, nejspodnějšími konci skrze středy spony nepřetržité i výkony a dojmy (actiones et passiones) nevyhnutelně nejtěsněji souvisící, tak že z tisíckráte tisícerých částí a částí částiček složený svět přece jest jeden, nerozdílný v sobě, jako tvůrce jeho Bůh od věků na věky jeden jest, aniž kdy snad byl, jest nebo bude jiný Bůh (Iz. 43, 10). Všecky viditelné ty věci skládají se ze tří prvků, hmoty, ducha a světla, protože ten, jenž jest všeho počátek i konec, *α* i *ω*, trojjediný, nejdokonalejší jest a nejvznešenější Bůh, z něhož, skrze nějž, v němž jest všecko.

Podivuhodný jest ve světě řebřík o *sedmi* stupních vzhůru vzestupující. Cokoli ve světě jest, po Bohu jest, buď živel, pára, srostlina (nerost), rostlina, živočich, člověk aneb anděl, avšak tak, že každá pozdější ze sedmi těch tříd obsahuje v sobě předcházející. Neboť:

v živlech vyniká *bytí*,
v parách *pohyb*,
v srostlinách *tvar* neboli *jakost*,
v rostlinách **život**,

Nikoli neuměle člověk také nazván byl *všecko*, souhrn všeho, *τὸ πᾶν*; neboť:

1. Tělo má ze živlů, ducha z nebe, mysl z Boha a tak v sobě jediném představuje svět viditelný i neviditelný.

Astrologická víra v působení hvězd, zvláště při narození člověka, plnou má víru u Komenského, jakž učí v »Hlubině«:

»Mám a cítím v sobě život. Odkud jest ten? Z Boha mi, ne odjinud plyne; tak tím jsem jist, jako že polední světlo ze slunce (a ne z hvězd neb odjinud) pochází Ale jak ve mně ten život působí Bůh? Zdali bez prostředků a zázračným nějakým (jako na počátku v Adama) vdechováním? Nic, ale skrze prostředky. Život zajisté ve mně drží se horkostí ohně, jenž ve mně jest. Oheň ten drží se mně, protože z mastnosti krve, kteráž ve mně jest, potravu má. Krve mi se zažíváním pokrmův a nápojův dostává. Pokrmové i nápojové vyrostají mi z živlů, z živlů pak aby ty věci vyrostaly, obloha k tomu světlá, teplá, vláhy a tajné své moci dodává. Obloha pak, aby to vše způsobila, poručil Bůh a ji k tomu nastrojuje. A tak tedy Bůh skrze ty věci dělá protože i původně všecko od něho plyne, ačkoli jedno skrze druhé jako po trubách. I on sám všeho toho ve všech stupních tajným ředitelem zůstává. To jest, co Bůh sám dí: Já vyslyším nebesa a ona vyslyší zemi, země pak vyslyší obilí, mest a olej, a ty věci vyslyší vás. Podobně cítím v sobě *rozum*, znám, vím a umím něco (neboť v nás, ne v hovadech, složil rozumnost). Odkud to? *Obloha* mi dala komplexí, t. j. vtip a pamět jemnější nebo mdlejší. Ale odkud to vzala obloha? Bůh prve rozdělil planetám moci k vlévání jich v tvory nižší, a aby v den početí a narození něho tak neb tak paprskovaly, on je rozsázel. A tak tedy od něho, i že vtip mám, i že tak mnoho neb málo mám, jest, avšak skrze oblohu . . .«

2. Člověk je všechno (omnia), protože je způsobilý státi se vším, t. j. nejvyšším něčím nebo nejnižším: oddává-li se věcem pozemským, hovadne a rozpadá se v niveč, nebeským-li, stává se Bohem jistým způsobem a nad všechny tvory vyniká.

v živočiších *cit,*
v člověku *rozum,*
v andělích *osvícenost.*

Aj, dům, jejž vystavěla si moudrost, vytesavši sloupů svých sedm (Přísl. 9, 1). Aj, stupňů sedm, jichž položil v předsíni vnitřního domu svého král nebes! Šest stupňů prvějších tvorům viditelným náleží, sedmý neviditelným, andělům, tak jako šest bylo dnů díla božího, sedmý odpočinutí; šest jest na nebi planet světla dolejšího, sedmá lesku nejvyššího, slunce; šest jest v zemi kovů méně dokonalých (sequiora), sedmý pak dokonalostí převyšující všecky, zlato atd. A jako stolec Šalomounův měl šest stupňů dolejších, ku každému pak bylo přidáno po dvou lvicích, na sedmém pak místě stál trůn, a po jeho stranách lvové dva (1. Král. 10, 19. 20); tak věčnosti král, když vystrojoval si viditelný slávy své stolec, šest vyzdvihl si stupňů tělesných, ku každému stupni lvíky své přidal, t. j. síly své a mocnosti, okolo pak trůnu na výsosti postavil tvory své nejsilnější, mocné v síle anděly. (Žalm 103, 19. 20.)

A co tu chce sedmero na nebi planet? Co sedm na zemi souší, sedm meteorů, sedm kovů, sedm kamenů atd. druhův? sedm jakostí spřežení, sedm chutí rozličných, sedm v hudbě hlasův i jiných v přírodě příhodností? V písmě posvátna je *sedmička*: sedm dní v témdni, sedm neděl mezi velikonocemi a letnicemi, sedmý pak rok slavnostní (feriatus), jubileum sedmkrát sedmé. Vše to vyjasňuje obraz Boha, jehož sedm očí prochází veškerou zemí (Zach. 4, 10), před jehož trůnem jest sedm duchů (Zj. 1, 4), jenž sám s každičkým stupněm tvoru svého *mystickou* stanovuje *oktávu.* V něm jest, žije a hýbe se všecko (Skutk. 17, 28), on sám působí všecko ve všem (1. Kor. 12, 6), a všecko jest jako on sám (Sir. 43, 30). Bůh, jsa nade vším, mimo všecko, pode vším, *mystická všeho oktáva*, nemůže dosti býti veleben, — Sir. 43; Žalm 150; 103, 1; Iz. 6, 3. — Halleluja!«

66. Fysika biblická[127] veliké došla obliby v zemích reformovaných, jak hojné patisky a hojné poptávky svědčily.[128] Avšak v Anglii, kde někdy po

---

[127] L. 1632. Physicae ad lumen divinum reformatae synopsis philodidactorum et theodidactorum censurae exposita. Lipsiae 1633.

[128] Węgierski předeslal před »Fysiku« nejlepší hexametry, které měl, avšak tenkráte žádných krásných neměl:

Est opus hocce Tuum: sophiae velamina tollis
Comeni, satagis novam superaddere lucem.
Janua linguarum docet hoc reserata per orbem
Tendens atque patens Latino-Germana, Polona,
Moxque viam populis aliis gentique datura.
Hoc docet et Physices *docte conscripta* Synopsis,
Quam sensu, ratione, sacro quam codice firmas.
Nimirum iuvat et melli est, cognoscere certo,
Quas natura patens terrarum pandit in orbe
Obstrusas rerum causas, primordia, motus,
Quos μεγάκοσμος habet; quibus et μικρόκοσμος abundat.
Omnia lucescunt, Te declarante, Comeni
Dissiliunt tenebrae Musarum tegmine grato.

každém drobtu učenosti Komenského nedočkavě se sháněli, tam po Fysice jakoby nic. A co Angličanům po Fysice biblické, když jim na *Biblí* záleželo málo nebo nic, na skepsí všecko, když za směsice náboženské každý svým způsobem nějakým byl nezávislíkem čili independentem.

Angličané, jdouce po badáních přírodních (jichž Komenský nezamítal), dožili se věku Newtonova, Komenský pak se vším všeho harmonisováním s písmem *za svým časem uvázl*, ačkoli jej tak krásně předstihoval ve mnohých příčinách společenských, náboženských i vědeckých. Nyní Fysiku jako historickou upomínku klademe do životopisu pro poznání doby a osoby, při nichž nesluší nic omlouvati ani zamlčovati.[129]

8.
O všelikém literárním zaměstnání.

67. V Lešně polském, duševním středu Jednoty, sídle předních politiků čili světských ochránců a rádců, kde kromě biskupů bylo pohromadě přes třicet kněží, Komenský prací, pomocí a radou vedle studií svých o snadnějším naučení jazyku latinskému stále byl zaměstnán.

Jakožto tajemníkovi a písaři Jednoty bylo mu bedlivě bdíti na stráži proti útokům, které dály nebo díti se mohly odkudkoli na slabounkou tvrzičku Jednoty, která ani ve vyhnanství neměla pokoje, a to od Čechů také pro víru vypovězených do ciziny. Zvláště pak Jednotu osočoval a z Perna proti Bratřím štval M. Samuel Martinius z Dražova, muž učený, vášnivý a nepokojný, ne tak pro víru, jako pro větší přízeň, s níž potkávali se Bratří v cizině. Jako doma, tak i v cizině známa byla jich pracovitost a péče o chudé. Také v cizině pamatovali na ně v odkazech někteří, jako Estera z Vchynic Sadovská a kutnohorský soused Mikuláš Kocourovský.

Nechtěli nikomu nikde býti břemenem aneb něčeho se dotírati, ano ve vyhnanství vybízeni byli z rozličných zemí, proč kněží jich nepřijdou si pro almužnu, jíž protestanté doprošovali se na všech stranách.

Jova Tibi vitam viresque aeternet, et inde
Vite sua et ficuque sua iam gaudeat exul,
Ut nunc et posthac omnes iam luce fruamur.

Patisky viz vzadu při bibliografii spisů.

[129] Komenský po celé další živobytí fysikou rád se zabýval, avšak ani k pansofickému spracování, ani k novému vydání Fysiky biblické nedospěl. Johnson pro nové vydání za přídavky některé žádal; l. 1659 rozpravu o teple sepsal: De caloris et frigoris natura — in prodromum novae editionis Physicae, která takového došla povšimnutí, že ještě r. 1678 po druhé byla vytištěna. L 1660 vydal proti Cartesiovi spisek Carthesius cum sua philosophia naturali a mechanicis eversus. I astronomii spisoval hned po začetí pansofie, avšak nedopsal, protože umřel, pro koho byla psána. Ještě l. 1663 složil čtyři kapitoly »Addenda ad physicam« a musil nechati tak, nevěda do čeho dřív. Od Jana Kvačaly dobrá jest dissertace o Fysice v Lipsku, 1886. Bayle a Sorbier s úšklebkem o Fysice se pronášejí. Roku 1702 vybral si a vydal Dr. Jachym Lange v Berlíně 8 thesí, napsav: »Non memini me legere unquam institutiones physicas sanius ac solidius scriptas.« — Buddeus v Introduct. ad Philos. Hebr. § 37, p. 300 nemálo Fysiku chválí.

I to Samuel Martinius do spisů svých proti Bratřím vpletl, že Jednota přistoupivši ku konfessí české, měla by hlásiti se k luteránům a býti s nimi za jedno, však ona že prý hledí si ariánství a bůh ví jakého neznabožství. Jménem Jednoty odpověděl Komenský.[130]

68. Jos. Jireček v rozpravě o »Literatuře exulantů českých« (Č. Č. M. 1874) srovnávaje nájezdy Martiniovy s ohlášením Komenského dí: »Porovnávajíce již bezprostředně dílo Martiniovo s dílem Komenského, nemůžeme jinak, než přiřknouti tomuto. Jakkoli peprné pravdy se v něm odpůrci předkládají, jakkoli rozhodně všecky námitky jeho se vyvracují: všecko se děje způsobem ušlechtilým, anobrž mírným. Všude necháno, aby věc sama působila svou váhou; slovy druhdy nad míru trefnými přiměšováno dosti sice soli, ale nikde čemeřice. Kdežto o Martiniovi ne bezprávně položeno přísloví, že když se komu chce šermovati, cokoli uchytí, zdá se mu býti kordem: Komenský všude vchází do jádra věci a pádnými důvody objektivnými sráží lehkou zbraň soupeřovu, jda krok za krokem po jeho stopě, ničemu se nevyhýbaje, všecko rovnou měrou vynášeje na soud.«

Někdy povznáší se k přísnému tónu trpkého mravokárce:

»Vězte (Martinie), že lidé vědí, čeho se vám chce, a vědí také, že vás s to není. Děláte se papežem, a nemáte Říma. Děláte se Lutherem, a nemáte Lutherovy pře, ani úst, ani péra. Duch váš od ducha Lutherova tak vzdálený jest, jako olovo od zlata. Co je plevě tvé do pšenice mé? dí Hospodin. Protož naříkání vaše a prošení lidí, aby vás litovali, není než pouhá larva, jíž rozumí Bůh a rozumní lidé také Kdo lhostejnost, pýchu, bujnost provodě, jiné nenávidí, trápí, haní, vyhání, kaceřuje, odsuzuje, ještě ho všichni jako křivdu trpícího litujte a plačte! Ó šalbo, ó pokrytství!«

69. Od Jednoty Martiniovi také odpověděl Bratr Jan Felinus, Jednota pak se své strany dlouhý, nemilý ten spor skončila spisem »*Cesta pokoje*, t. j. pravý, neomylný, jediný prostředek, kterýmž církev boží v pokoji, svornosti a lásce zachována býti může, za příčinou nepokojných spisův Mr. S. Martinia z písem sv. vyhledaná, prokázaná a všechněm věrným Čechům podaná.« (V Lešně 1637.) Komenský ve svém listě Montanovi (1661) jako původce k spisu tomu se hlásí. V předmluvě Komenský před rozptýlenými Bratřími bolestně srdce otvírá: »Žalostné jest, že jeden z národa našeho, Čech Čechy proti Čechům k neúctě českého jména rotí! Že to činí v ten čas, v kterémž sám Bůh hněvu svého oheň nad námi pro hříchy naše zapálil, v kterémž bychom my k tomu se míti měli, abychom odvrhnouc od sebe na společné rány vzchápanou zbraň, chytili se žíně a povalili se před Hospodinem do prachu, krotíce hněv jeho, sebe pak vespolek objímajíce a líbajíce a odprošujíce. Nebo zdaž všickni my co jiného jsme v očích nepřátel našich, nežli ostatek ovcí k smrti oddaných!«

---

[130] »Na spis proti Jednotě bratrské od Mr. Sam. Martinia sepsaný a na vyvrácení k řádu jejímu dověrnosti v 35 příčinách vůbec vydaný, potřebné, mírné, křesťanské starších kněží též Jednoty br., na ten čas v Lešně Polském v exilium zůstávajících, Ohlášení.« Léta 1635 (v Lešně).

Obsah spisku ušlechtilého zahrnouti lze v tyto řádky:

1. *Pokoj co jest.* Pokoj jest a slove způsob taký, ve kterémž člověk nebo jiný tvor, věcí svých libé spořádání maje, volně jeho a bezpečně bez překážky jiných užívati může. Pax est tranquilla libertas.

2. *Cesty ku pokoji mylné tři:*

a) Násilí a kvalt, když strana stranu, aby sobě před ní pokoj udělala, utlačiti aneb z cesty skliditi usiluje. *b*) Hádání o víru, když strana stranu uhádati a k mlčení přivésti, aneb uhaněti a všechněm dobrým zoškliviti se snažuje. *c*) Roztržka, schisma, když se kdo od strany druhé, neb ji od sebe odlučuje, aby s ní spolku a obecenství neměl.

3. *Cesta pokoje pravá*, jenž se také na tré rozchází; chce zajisté Bůh, aby mezi námi byla místo násilí láska, místo hádek sprostnost víry, místo roztržek snášelivost společná.

4. *Náprava předešlých přestupků*: Vespolek se milujme; učme se místo hádek o smysl víry, raději pracovati o skutek víry; učme se spojovati se a jednotiti, čím dál tím víc.[131]

70. Ze starších svých rukopisů Komenský v Lešně vydal: »Labyrint světa« (1631), »Centrum securitatis«, před desíti lety (1625) sepsané; »O sirobě« (1634).

Jako »písaři« Jednoty dle synody Přerovské z r. 1562 náleželo mu:

»Pilné a bedlivé čtení spisů domácích i cizích pro jistotu a místnou povědomost, co se buď doma v Jednotě, buď jinde děje a působí.«

»Bedlivé a časté rozsuzování toho, co jest v Jednotě a čeho potřebí Jednotě, aby odtud se patřilo na to, byl-li by kde v čem jaký rozdíl, totiž potřeba ještě nenaplněná a to v těchto věcech:

1. nebylo-li by ještě o které pravdě víry světle vypsáno, 2. nebylo-li by potřebí kde v čem kterých psaní od Jednoty vydaných kde v čem dle rozdílnosti příčin a času napraviti, 3. byli-li by jací protivníci Jednoty, jimž by náleželo i psaním odpovídati a dosti činiti a dle uznání rady psaní neb spis takový učiniti, 4. na synodách akta a usnešení bedlivě spisovati.«

Bratru Blahoslavovi přidáni byli dva písaři, avšak Komenský ani ve vyhnanství nejbídnějším také bez nějakého opisovače býti nemohl pro neslýchaný nával prací se všech stran. L. 1630—1631 vytisknouti dal »Cvičení v pobožnosti« dle spisu anglického Ludv. Bayla, »knížku milostnou«, rozptýleným českého národu ostatkům k pravému v pravém pobožnosti obnovení.[132]

---

[131] Jos. Jireček v Č. Č. M. 1874, str. 484 a sl.

[132] Martinius na Praxis pietatis nevražil pro veliké prý urážlivé bludy kalvínské. Bratří pak stále si jí vážili a ji otiskovali. V anglickém jazyku spis ten biskupa Bangotského v málo létech několik a třicetkrát, ve francouzském a německém množstvíkrát vydán byl, v českém pak r. 1661 (v Amsterodamě) po čtvrté. R. 1641 k vydání českému (třetímu) přičiněni byli přídavkové někteří, mezi nimiž první »Vzdychání nábožná aneb rytmovní modlitbičky«, v nichž hned myšlénky a mluvení Komenského poznáš, jako z prvních dvou veršů:

Bez božího požehnání
všecky věci jdou jen maní:
protož ten obyčej mívej:
vždycky při všem se modlívej.

71. Příčinou Sociňanů, Kristu přirozenost božskou upírajících, Komenský pro poučení a utvrzení lidu svého přinucen byl několik spisů vydati. Tak hned l. 1631 »Harmonia neb Rozjímání o umučení, smrti, pohřbu i vzkříšení Pána našeho

---

Aneb:	Moudrost svou bránu otvírá k ránu:	tu bedliv býti hleď, kdo chceš vjíti.

V předmluvě k 4. vydání (1661) píše Komenský: »O národe český, národe boží, nad tebou jest nejprve oheň tento, kterýž se nade všecky již národy rozhořel, pro hříchy Tvé plápolati začal, nad tebou tedy aby nejprv plápolati přestal, ty nejprv a nejpředněji vody slz a pokání přinášeti hleď... Z kteréž malátnosti vyrazíme-li se a k horlivé pobožnosti nastrojíme-li vroucně srdce svá, zažžen bude horlivou milostí Hospodin k zemi své a slituje se nad lidem svým (Joel 2, 18).«

Jos. Jungmann pro neobyčejnou skladnost a líbeznost vybral si odtud pro Slovesnost za vzor samomluvu: »Modlitbu večerní«.

»Ach, což jest vezdejší život, Pane Bože můj! Dnešní den nedávníčko teď nastával nám, a jako budoucího něco začínali jsme jej, a hle, již zmizel! Kam poděl se dne tohoto čas ten, kterýž se ukázal byl a minul, a na věky se nevrátí více? Když jsme přítomný měli, zdálo se vždy cosi, dlouhost nějakou mající, počítali jsme v něm hodiny, čtvrti, minuty; a hle, již všecko zaletělo, tak jako jedinké okamžení. Bychom i stíhati chtěli a znovu toho, což pominulo, hledati, pro neproměnitedlnost řádu Tvého v světě nelze. A takť jest způsob našeho na světě života: dokudž nám přítomen jest, počítáme hodiny, dny, měsíce, léta a zdá se nám dlouhého cosi.

Ale jakž to pomine, méně nežli okamžení jedno zdáti se bude; a přejde jednou, nevrátí se na věky věků. Dejž, milý Pane Bože ať umíme počítati kratičké dny naše na světě a moudře sobě počínáme, vidouce, an tu místa k přebývání není; časové sami k terminu věčnosti ustavičně nás podávají. Čím jsem se prohřešil dnes, Pane Bože můj, uveď to prosím v zapomenutí věčné, ať to mně ani tobě na věky na pamět nepřichází. A když večer života mého přijde, zamlouvám sobě, Pane Bože můj, u tebe skrýši, v níž bych až do veselého z mrtvých vstání bezpečně odpočinouti mohl. A potom v slávu přijmeš mne. Tobě sláva atd.«

Z rythmů na ukázku:

K zpěvu kohouta.

Aj, kohout zpívá,
hřích se ozývá.
Ó, dobrý Pane!
Vzhlédniž ty na mne,
dej s Petrem lkáti,
hříchu pykati:

nechť jest odpuštěn
hřích, smrti osten;
dej v srdce radost,
vzdal všecku žalost,
ať zpívám věčně
v nebi bezpečně.

Modlitba ranní žákův.

Moudrosti rozvěřil,
má dosti rozměřil
Pán Bůh sám, své dary
protož nám ne v zmary.

Jež míti Bože můj,
k užití jáť jsem tvůj!
pracujme, Teď strádám,
v tom stůjme. dej, žádám,

bych s tvými
svatými
byl věčně,

tě vděčně
ctě právě
k tvé slávě.

Jiná.

Pane Jezu Kriste,
ty moudrosti čisté
vůdce, prosím tebe,

přispěj mi sám z nebe:
ať snažnost mých prací
v nic se neobrací.

J. Kr., sebrána ze všech čtyr evangelistů a v jistý pořádek uvedena. (Kromě toho tištěna v Amster. 1663, v Berl. 1757, v Praze 1832 a 1864.)[133]

72. L. 1632. Usnesení synody bratrské: »Historia o původu Jednoty české aby byla přehlédnuta,« a k ní čtvrtý díl přidán o příbězích Jednoty hned od počátku až posavad. To aby ex annalibus vyhledáno bylo sumovně, obšírněji

---

Při začátku práce.

Ku práci své mile sahám,
dejž, Bože, ať čistě zmáhám,
posilň mne k ctnému konání,
sám pak přidej požehnání.

Po práci.

Dosti potud toho díla!
tvá mi pomáhala síla,
můj Bože, tobě děkuji,
se vším se ti obětuji.

Když slunce zachází.

Lampa denní již nám hasne,
ó, ty vnitřní světlo jasné,
Jezu Kriste, zůstaň s námi,
ať nás noční tmy nemámí.

Když jdeš spat.

Půjdu spáti,
dej mi vstáti,
ó můj Bože!
z mého lože,
v ranním čase
zdrávu zase.

Kdykoliv hodiny bijí.

Hodina za hodinou, čas za časem plyne,
než se nadějem, co stín ten život mine.
Protož, ó Pane, jenž máš v počtu naše léta,
nauč moudrosti a pojmi k sobě z toho světa.

Za pokoj.

Bože, jenž jsi Bůh pokoje,
odvrať války, zažeň boje.
Dej světu zas utišení
a nám smutným potěšení.

Za pokoj politický a církevní.

Bože věčný!
svět nesrdečný
ach jak ty těžce tresceš!
Však se vším tím,
já jistě vím,
že smrti hříšných nechceš.

Dejž tedy nám
to srdce sám,
ať tvých metel k pokání
užíváme
již se máme
živě v něm k pracování.

Zastav boje
sám oboje,
v světě i v církvi cele:
ať bez válek,
různic, hádek
sloužíme ti vesele.

Nýbrž stíháš,
ostře švihăš
proto, aby obrátil
hříšné k sobě,
by porobě
hříchů jich nezachvátil.

A když mnozí,
již se hrozí
hřešiti, majíc bázeň,
ach své ruky
těžké muky
odejmi od nás kázeň.

Však jsi ty Bůh
náš, zlý neduh
nezastěňuj tvé slávy;
své cti zastaň
a nám zůstaň
náš Slitovník laskavý.

[133] Snad jest částí spisu r. 1656 shořelého, jejž Kom. r. 1661 připomíná: Evangelistarum harmonia uno perpetuo contextu adornata commentariisque in capita 130 divisis illustrata. Komenský dal si na spisu tom velmi záležeti (majoris diligentiae). *Harmonia*, 15 dílů pašije s 15ti modlitbami. Harmonie o vzkříšení s modlitbou. Modlitba před kázáním pašijovým kterýmkoli. Modlitba rýmovaná, kteráž se po kázaních pašijových užívati může (»Jezu Kriste, boží synu«). Kázání XXI o tajemstvích smrti, vzkříšení a na nebe vstoupení Krista spasitele světa. Historie o umučení s kázáním šestnácterým léta 1636 v Lešně držaným kratičké a pobožné vysvětlení. Vypravování o vzkříšení s kázaním paterým vysvětlené.

však než in Synopsi latina proto, aby všichni v Jednotě zůstávající, nýbrž i jiní o Jednotě a věcech jejích místnou zprávu míti mohli. Poručena ta práce bratru Janu Komenskému, a »kohož by koli sobě ku pomoci převzíti znal«. Ale nevíme, aby kdy spis takový tiskem vydán byl. Je snad z toho spisu výtah latinský to, co pod jménem Komenského položeno je do spisu Ratio disciplinae atd. (č. 89) 1660, str. I—63: Comenii Moravi Ecclesiae Slavonie... brevis historiola, o níž Komenský sám r. 1661 se zmiňuje? (Hanuš: Quellenkunde, 58, Dudík 332, č. 15) našel v Štokholmě stručnou historii Bratří moravských, která i v knihovně Mitrovské se nalézá. Dudík spisek ten Komenskému připisuje. Snad byl z K. přeložen.

L. 1632. Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae, O (těžkých) protivenstvích církve české, v níž K. účastenství měl, ačkoli nebyl jediným jejím skladatelem, byla r. 1632 již »dohotovena« i »bedlivě přehlédnuta«.[134]

R. 1632 v měsíci říjnu dokonána byla s kněžími bratrskými *Konkordanci* písem svatých — největší v ní účastenství měl nejspíše Komenský — tiskem nevyšla pro nedostatek peněz.[135]

Také rukopisy jsou z té doby (nyní v Česk. Museu), jako »Navržení krátké o obnovení škol v království Českém« a »Moudrost starých předků, za zrcadlo postavená potomkům«, již výše dotčené.

73. Památná jest rozprávka Komenského (Jos. Jirečkem otištěná v »Besedě učitelské« ročn. X.): »Otázky některé o Jednotě Bratří českých«, kritické, nestranné uvažování toho, co překáželo Jednotě ve vnitřním jejím utvrzení a ve vnějším jejím rozšíření, že pro přílišnou skromnost skrovnou zůstávala doma, ovšem pak ve vyhnanství. »Nebudeme-li Jednoty rozšiřovati, ani jí neuchováme, protože každá věc, neroste-li, schází. Člověk dotud roste, dokud ho přibývá; zastaví-li se zrůst, trvá poněkud v síle, potom nemožné než scházeti zase, až i sejde. Do cisterny nepřibývá-li čerstvé vody, první se brzy přebere a vyschne. Nemožné tedy jednoty církve zachovati bez nového vždycky jiných a jiných církví připojování, proto že nemožné, aby některé vždy nescházely.«

Komenský spisek ten skládal, očekávaje na jisto návrat do vlasti (1631) a sesílení Jednoty užším sblížením se stranou pod obojí (orthodoxy) v Čechách. Jednou pak skutkem ukázalo se, jak přál si Komenský, jak sesílilo by Jednotu, kdyby v ní Čechové, Poláci a Litvané za jedno byli.

Dne 21. m. září 1634 Br. Jan Komenský s Br. Adamem Hartmannem zastupovali zbor český o generální konvokaci ve Vlodavě, kamž sešli se starší, kněží i panstvo z Velké i z Malé Polsky a z Litvy. Co dne 22. m. září bylo

[134] »Na žádost jiných církví« měla po usnesení synody r. 1632 »k tištění« dána býti »a při tom místo appendixu aby připojen byl latinským také jazykem »Řád Jednoty« podle poslední edicí pilně zpravený«. Datum prvního vydání (Dabamus in exilio ao 1632) také o tom svědčí, že spis toho roku k tištění byl připraven, ačkoli teprve roku 1647 poprvé, r. 1648 po druhé latinsky vydán byl. Tím Hanušovy z rávy bibliografické v Quellenkunde str. 51 nabývají vysvětlení a doplnění. Některá vydání spisu toho jsou: v Lešně r. 1655, v Amst. r. 1756, v Hiršperku r. 1814, v Praze r. 1870.

[135] Br. Tomáš († 1557) konkordancí českou na všechnu biblí za 7 let jedním pérem napsal.

vysloveno, že velkopolští Bratří s českými jedno tělo jsou, utvrzeno před přijímáním, když Komenského požádali, aby kázaní jazykem českým učinil, oznamujíce toho příčinu, »že tím Jednotu českou v osobě jeho ctí, též že slušné jest, aby tu před tak vzácným shromážděním naše společná jednomyslnost byla osvědčena, aby se po zbořích malopolských a litevských rozhlásilo, že s Bratřími českými jedno jsou a býti mají. I stalo se tak, jako i Bratr Ad. Hartmann také od nich kazatelnou poctěn.«

Slušně toho želí, že nedostávalo se Jednotě dlouho mužův učených, tak že hned zprvu statečněji dovedli víru vyznávati nežli jí hájiti. Br. Matěj Červenka, (»o němž br. Jan Blahoslav napsal, že soudem a vtipem velikým rovného jemu žádného Jednota neměla«) tak reptal, »že Jednota naše jest mladých kuřenců zpívání. Luther pak a jiní učitelé že jsou staří kohouti«. »Odtud také (z nedostatku škol a cvičení v jazycích) měli jsme od nerozumného lidu posměchy a vytýkání tkadlovstvím, ševcovstvím atd.« Blahoslavem a jinými lidmi studovanými ze škol Jednota se zmohla; brzy měla i své slavné školy, zvláště v Ivančicích, avšak na čas, protože šlechta česká jako na universitu, tak i na nižší ústavy vzdělávací brzy po prvním zápalu zapomínala. I když mužové učení nabízeli jí svých služeb, Jednota neměla, nač by je mohla chovati a opatrovati. Znovuzrození a zvelebení národu českého na lepším zřízení lepších škol zakládaje, aby jich všude byl dostatek pro mládež obojího pohlaví, Komenský napřed vyhlédl místa, kde by pro Jednotu hned po návratu (1631) školy latinské byly zřízeny (v Praze, v Boleslavi, v Jičíně, v Soběslavi, v Horažďovicích, v Tejně, v Brandejse atd.).

74. Komenský až do posledních let kochal se v českém veršování, zvláště metrickém, písní pak církevních po Br. Janu Blahoslavovi († 1571) největším byl zvelebitelem a posledním jejich dovršitelem. Kochanovského plynné polské rýmování silným bylo mu ostnem, aby i v českém něco podobně líbezného bylo dosaženo. Avšak mocnou ochranou jistoty a lahody rýmu polskému přízvuk jest na předposlední slabice slova; tklivému Komenského sluchu skryté zůstávalo působení přízvuku českého ve zvučnost českého rýmu, což teprve Fr. Sušilem († 1868) bylo objeveno, že totiž rýmují se zvučně a mocně, nikoli klinkavě toliko slova stejnoslabičná téhož přízvuku. *Výrazného* tedy rýmu při písních Komenského není. Bydle mezi Poláky a Němci, pro nové občerstvení zpěvu a pro větší při službách božích vzájemnost Komenský po r. 1633 drahně písní polských a německých do češtiny převedl a v čistě psaném notovaném rukopise (4°) pro příští vydání Kancionálu bratrského připravil. Radil zajisté na podzim r. 1633, kdyby popřál Bůh vrátiti se do vlasti, aby kancionál nebyl vytištěn znova, než aby byl zkrácen a upraven v metru a rýmu. Rým, jak víme, nedařil se Komenskému: za to tím více o to usiloval, aby shodovaly se slabiky dlouhé a krátké s notami dlouhými a krátkými, aby zakládala se líbeznost zpěvu na přirozeném souhlasu textu s melodií. V měsíci máji l. 1640 na příklad několik žalmů přeložil, aby délkou a krátkostí slabik hodily se pod francouzské melodie Bratřím tak oblíbené, že již dávno od nich byli převzali je i Němci. Avšak na další provázení takové slovné i hudební harmonie kde Komenský

měl nabrati se času? I Fr. Sušil ještě žádá, aby verše k zpívání určené přirozenou délkou a krátkostí slabik s notami se srovnávaly!

75. Dne 25. m. listopadu 1636 synoda leštinská zbor v Lešně takto spořádala: Br. Martinovi Gertichiovi conseniori za ordinárního collegu v tom zboru připadala Br. Jana Komenského seniora, tak a na ten způsob, aby Br. Martin, jakožto lepší již známost oveček božích stáda toho mající, i což víc k tomu náleží, tak jako posavad práci a péči o lid na sobě nesl, a *Br. Komenský nejpředněji učením a kázaním a tolikéž pozorem na řád a kázeň* ku pomoci jemu byl. A poněvadž jeden z nich jest seniorem a druhý conseniorem, oba dva podle řádu jednoty místa a povinnosti své znáti povinni budou.[136]

76. Vzácnou památku po kazatelně Komenského literatura česká má ozvěnu živého umění jeho kazatelského [137] na obranu božství Kristova proti Sociňanům, jež Crügern klade mezi nejzdařilejší plody homiletické 17. století.

Z učení Komenského vzešla pověstná tehdáž rozprávka didaktická o studiu latinském (De sermonis latini studio dissertatio didactica), připsaná Vratislavským[138] dne 22. m. prosince 1637. Předeslav vhodnou didaktičku, osnovu svou jazyka latinského čtyřstupňovou: Vestibulum, Janua, Palatium, Thesaurus, až k dokonalému naučení se latině podrobně vykládá, zároveň pak nástupce své ve stavbě dalšího díla didaktického představil.[139] Aby zajisté oddati se mohl již pansofii, zvláště zbudovati Palatium (později Atrium přezvané) a Thesaurus jiným odkázal — nebohý, později všecko, co teď odložil, pro Švédy nebo pro Uhry sám skládati musil.

[136] »Zatím Andreas Fabricius jáhen do školy obrácen a jemu se oženiti v bázni boží povoleno;« poslední zpráva »Dekretů Jednoty bratrské« (v Praze 1865, 314), které pro vypravování lešenské výborně posloužily.

[137] L. 1636 Kázání XXI. O tajemstvích smrti, vzkříšení a na nebe vstoupení Krista, Spasitele světa, učiněná v Lešně Polském r. 1636. v Amst. 1663.

[138] Že Vratislavští školy své dbali, důkaz: Mandante inclyto senatu Vratislaviensi pro scholis potissimum Vratislaviensibus vydal knihkupec Vratislavský, David Müller, slovník (dictionarium) lat., něm., pol., český 1620. Jgm. 131, č. 42. Rozpravu předložil Komenský Vratislavským snad sám. Tenkráte nejspíše prodal originální rukopis Koprníkův »De revolutione orbium coelestium«. Toho času byl hejtmanem slezským Nostic, při jehož potomcích vzácný ten rukopis i s podpisem Komenského chová se v bibliotéce v Praze na Malé Straně.

[139] Vratislav známa jest jakožto dědička knihovny slavného Karla Žerotína. Pan Karel starší z Žerotína, znaje heslo jezovitů proti nekatolíkům v Čechách: žádného z kacířů nešetřiti, nejméně pak těch, kdož k rouhavému učení bratrskému se přiznávají, a od svých souvěrců šťastnějším osudem lišiti se nechtěje, na Ferdinandovi povolení k vystěhování ze země si vyžádal, a když Ferdinand, že všudy věrnou jeho poddaností ujištěn jest, ohlásil, Vratislav v Slezsku k přebývání si vyvolil. Maje ještě roku 1628 opletání stranu prodeje svých statků povzdechl si, že nevděčníci tak po něm šlapají, a odstěhoval se do Vratislavě. S jakým vědomím a přesvědčením, vyrozuměti lze z listu jeho dne 7. pros. 1628: »Když sobě před oči stavím svůj byt, který ve Vratislavi mám dosti nepříjemný a nepohodlný, nevšelijak se mu těším, ale zase myslí svou na to navracuji, kdybych na samo pohodlí, které bych kde míti mohl, hleděti chtěl, že bych se nemusel jinam z Moravy hýbati; však poněvadž více sobě vážím vůle boží a dobrého svědomí, raději chci po cestě, kterou mne vede, jíti, nežli tím, co opouštím, dáti se vázati.« Jungm. Slovesnost 1846, str. 205.

77. První spolupracovníci Komenského byli bratří Jiří a David *Vechnerové*, onen theologie, tento filosofie doktor, snad vystěhovalci z Fulneku, švakři Mencelia ze Šprotavy. Oba hned spřátelili se s Komenského směrem didaktickým. Zprvu oba byli znamenitými učiteli v Bytomi, potom David službu při církvi německé přijal, Jiří pak šel za učitele do Břehu. Jiří o německém Vestibulu dobrý rozbor sepsal, David pak pokusil se kapitolou pátou (De igne, o ohni), jak by k Bráně *Chrám latiny* po vzoru sedmi síní chrámu Šalomounova mohl býti přistaven. Také byl z těch, kteří myslili, že by mládež nejlépe naučila se latině samým toliko obcováním, kdyby na to byla zřízena v každém větším městě zvláštní kollej latinská, čemuž nemálo přál také Komenský. Idea *Chrámu* toho *latiny* tak se zalíbila, že ji přijal do sebraných spisů svých didaktických, a proto vybízel jej, kdyby místo něho *Palatium* (Atrium) výmluvnosti a ozdob jazyka latinského pro mládež složil. *Thesaurus* na péči dán byl Sigmundu *Eveniovi*.

9.

Komenského snaha smířiti lidi v náboženství. — Vynucená obrana víry.

78. Komenský v stálé paměti až do své smrti zachoval, že kněží umírali týmž pořadem, jaký jim předpovídala Kristina Poňatovská, když ji těšili před zdánlivou smrtí; jenom o Komenském zjevil prý Spasitel, že neumře dříve, dokud nesmíří některých lidí na zemi. Znamenala tedy i věštkyně při Komenském zvláštní vroucí snahu mírniti a mířiti lidi v náboženství, aby ti, kteří měli sobě býti nejbližší v *lásce*, nebyli mezi sebou nejprudší v nenávisti.

Čím více zajisté vzdálili se evangelíci od Říma, tím větší mezi nimi byla různost a nesnášelivost, zvláště když do obřadův a do kázně pletli se pánové světští, tak že bylo papežů dost, ale žádný Řím. Snažili se tedy mužové ušlechtilí, aby aspoň v Německu mezi evangelíky různověrnými zjednána byla jednota a smír. Sotva tedy po Lešně poněkud se poohlédl, k Janu Valentinovi Andreae se obrátil za obnovení bývalé »společnosti křesťanské«, i aby do ní byl přijat žádaje. Andreae odpověděl laskavě dne 4. září 1628, že tvrdo jest vybízeti bojovníka vysloužilého k novým ranám, síly jeho jsou prý ty tam a sotva postačují péči o ovečky jeho, avšak v díle tak chvalitebném že hotov jest vytrvati a zemříti. I přijal jej rád mezi společníky a přátely, »vzdálen-li jsi, jak píšeš, všeho stranictví a hašteření, uvěříš toliko pravdě samé, jí se podrobíš a oddáš se svobodě křesťanské, spojené s láskou«. Andreae, společnost křesťanskou utěšeně opět pučeti vida, dne 16. září 1629 Komenského nejupřímnějším přátelstvím ujistiv, s duševní skroušeností zabral se do vzpomínek na první založení společnosti křesťanské: »Bylo nás několik, a mezi nimi mužové velmi vážní, kteří po onom směšném planém povyku (o vševědoucím a všemohoucím bratrstvu Růžového kříže r. 1612) jsme sestoupili se v spolek asi před osmi lety, i mnozí připraveni byli k boji, když nás překvapily nepokoje v Německu a málem nás rozptýlily. Většina do lepší vlasti převedená nás opustila. Jedni naříkali nad neštěstím, jiní do nepokojů byli uchváceni,

někteří zoufati se jali, já pak svíjeti plachty. Jenom málo nás zbývá, toužících více po blaženém rozloučení, nejsoucích dostatečni, abychom stáje Augiášovy mohli vyčistiti, a přenechávám vám, abyste čtli dějiny našeho utonutí, a máte-li chuť, je napravili; my sami dosti budeme spokojeni, podniknutí-li naše neminulo se cele s cílem. To také útěchou bylo těch, kteří bludnými cestami nové země odkrývali, těm, kteří by po nich následovali se šťastnějším veslem. Cíl byl nenáhlým zapuzováním model náboženských a literárních přiváděti Krista na jeho místo zase. Avšak on časem svým dostaví se sám, a snažení našeho jenom potud, jako někdy na Davidovi chrámu žádati bude. Že pak jako Němci volili jsme jenom Němce, libovolné bylo zařízení, a hned tenkráte změněno bylo. Dobrá věc všecky národy za soudruhy k sobě připouští, zvláště ty, jež spojuje vyhnanství křesťanské. Poslechněte naší rady a jediné věci té si hleďte, jisti jsouce naší pochvaly.«

79. Statečný prostředník a laskavý smírce evangelíků německých byl po osm již let Jan Duraeus, bohoslovec anglický v Amsterodámě, dávný známý Komenského a Jednoty. L. 1636 časté listy od něho docházely zvláště starších bratrských v Lešně, aby Jednotou byl podporován v jednání pokoje mezi církvemi evangelickými v říši německé. Měl tedy jménem církví polských spis Bartol. Bytnera, před 18 lety vydaný, Janem Bytnerem synem zkorrigován, doplněn a ku všem církvím a panovníkům evangelickým býti rozeslán a ke svornosti jich napomenouti, pánové pak polští ke knížatům některým přímluvy písemné měli učiniti. Komenský Bytnerovi při práci měl pomáhati, kdyby bylo potřebí. Což nejspíše se nestalo, protože Bytnerovi, aby pilněji té práce hledati mohl, Augustin Claudianus »za mládence do školy« na čas přidán byl. — Spis měl nápis »Exhortatio fraterna ad omnes Europae ecclesias, reges, principes«.

Komenský tehdáž »Cestu pokoje« k tisku připravoval, jíž Jednota spory se Samuelem Martiniem l. 1637 klidně chtěla ukončiti. Spisek ten sám jest příkladem a vzorem spisu smírného, pro obecnost zásad svých pro spory veškerých vyznání výborně se hodící, jakž v oddělení předešlém (8.) směr a obsah jeho ukazuje.

80. Smírčí snahy náboženské (studium irenicum) celou bytost Komenského až do smrti pronikaly, rozšiřujíce se s mocným úsilím v *snahy po napravení věcí lidských* a po založení blaženosti lidské hned pod nebem, jimž dospívající pansofie křesťanská základem měla býti nejpevnějším a pomocnicí nejvěrnější. Avšak s hrubým potkal se tu odporem za zdivočilých, nesnášelivých časů, tak že nejednou zakusil bolestné opravdivosti útěchy velikého Melanchtona: »Neboj se smrti, protože budeš sproštěn hříchů, strastí světa, zuřivosti bohoslovců (liberaberis a rabie theologorum).«

81. V Polště za prvních let pobytu tam Komenského katolíkům i všem církvím evangelickým jako na pohoršení a na urážku nejbujněji kvetlo *socinství* se svými Athénami sarmatskými v *Rakově*, se školami tam (1602: 1000 chovanců) a tiskárnou, z níž dle bible Lutherovy vyšla bible socinská, katechismus a j. Sociňané Kristu přirozenost *božskou* upírali, bez níž by křesťané, věříce v Krista, byli *modláři*. Častěji bylo tedy rytíři Kristovu bojovati za uchránění cti a slávy Kristovy proti bludným učením. O prvním svém

spisu proti učení socinskému Komenský píše: »L. 1637 v Polště od Melichara Scheffera vyšel spis nesmírně gigantický (opovážlivý), *že Kristus nevstal z mrtvých vlastní svou mocí, než že vzkříšen byl od Otce.* Což když bylo církvím evangelickým pohoršením, ustanoveno bylo odpovědí slušnou posluchače napomenouti a o pravdě článku toho poučiti, a věc ta z vůle vyšších přikázána byla mně. Učinil jsem, a knížečka kacířská (s pomocí Boží) tak byla vyvrácena, že podlehl spisovatel její, jsa celý spletený, s obvyklou urputností všecko překonati chtěje. Nebo když vychloubal se, že buď všecko od základu chce vyvrátiti, nebo že nechce žíti, během měsíce žíti přestal, uchvácen byv horkou zimnicí, již si uhonil bděním a stálým mysli namaháním (když silou vtipu hledal vítěziti nad pravdou). Zakládal pak naději ve vítězství hlavně na tom, že nedí písmo, že Kristus *vstal z mrtvých*, než že *byl vzkříšen*, přeceňuje německou bibli Lutherovu i odvolávaje se k překladu rakovskému, jenž vyšel l. 1630. Tam dána mi byla příčina, abych probral všecka ta místa Nového zákona, která týkají se té věci, a srovnal překlad Lutherův i jejich s řeckým pramenem. Když se tak stalo, shledal jsem:

1. že rovně tak často dí se, že *vstal*, jako že *byl vzkříšen*;

2. že v obojím mluvení jest tajemství; když Kristus mohl vstáti z mrtvých, život v sobě maje, právě jako Otec (Jan 5, 26), maje i moc skrze sama sebe položiti duši svou za ovce a vzíti ji zase (Jan 10, 18), vlastní mocí (aby zničil smrt na znamení vítězství), ale nikoli dle vlastního usouzení měl vyjíti z vězení smrti, než zavolán jsa a propuštěn od toho, jemuž dal se za hříšníky za rukojmí, jakž jsem sám (ve spisku proti Schefferovi), tajemství to s mnohých stran probíraje, z písem ukázal.

3. Shledával jsem, že v obecném překladě německém není žádné chyby, protože slova řecká ἐγείρομαι a ἔγερσις mají netoliko význam trpný, než i střední (non tantum passive significant sed neutre), že mohou rovněž býti vykládána: *vstáti z mrtvých*, jako *vzkříšenu býti.* Doložil jsem, že v bibli řecké o Bohu samu, když vstává svým na pomoc, užívá se ἠγέρθη, excitatus i. e. surrexit, vstal. I Rakovští slovo to 43kráte jinak vyložili než Luther.«

Z listu k Montanovi dovídáme se, že odpověď Komenského z rozkazu starších byla vydána po německu 1638, po latinsku pak že vyšla v Amsterodamě 1659.

82. Mnoho mrzutostí natropil Komenskému vystěhovalec, vystěhovalcem Felgenhauerem, Kristu přirozenost *lidskou* upírajícím, svedený, o čemž vypravuje Komenský: »Přišel l. 1635 z rozptýlených pro evangelium Čechův jeden, Daniel *Stolcius*, lékař z Cařihradu, k nám do Polsky do vyhnanství a pomeškal s námi několik měsíců. Potom do Gdanska v Pruště odebral se. Tu setkal se s Čechem urozeným, Ehrenfriedem Berbisdorfem, vojínem statečným, až pověrečně nábožným, dogmatem Pavla Felgenhauera již nakaženým, od něhož týmiž tajemstvími byl napojen. On tedy, novým tím nektarem jsa opojen, maje za to, že i jiným má býti předkládán, poslal jako základem začatého přátelství knížku Felgenhauerovu »*Wahrheit und Weissheit*«, nežádaje nic, nežli spisovatele anonymního posouzení Četl jsem, rozvážil jsem, odepsal jsem, že obsahuje mnoho dobrého, než že vězí v tom zmije jinověrství. Načež

on vida, že nemám se k ničemu, ani nehlesl. Ale poněvadž jedovatým tím dogmatem nakazil vlastního bratra svého, jejž s sebou měl, taktéž lékařství studujícího, on jako útroba nového mestu plná ducha rouhání vybuchujícího udržeti nemohl, že tropě si hanebně smích ze staré víry otců svých, i všech křesťanů o Kristu pravém synu člověka, t. *člověku* prohlašoval, *nos stercoreum habere Christum* a podobné ohavnosti. Věc ta činila vším právem oba nenáviděnými u Bratří pravověrných, tak že musili vyjíti z Gdanska a utéci se do městečka Risenburku. O tom o všem já po tu chvíli pranic nevěděl, a přece jsem mezi svými vešel v podezření jinověrství (heterodoxie). Nebo poněvadž Stolcius chlubil se snad začatou se mnou známostí a ten i onen list ukazoval, stalo se, že mne lehkověrnost, nevím čí, zavlekla v podezření, že jsem s ním zapleten, a povídali si v Prusích o tom tak, že konečně bylo psáno z Litvy superattendentovi Velké Polsky, proč trpí mezi sebou člověka kacíře, nebo proč ho nemají lépe na zřeteli. Nezakouší-liž církev již stavu dosti smutného od sociňanů: mají-li bouře nové býti vzbuzovány bludem opáčným? Felgenhauer byl prý v Gdansku u přívrženců svých, zavolaný prý od nich. Komenský prý také přišel a křtil Felgenhauerovi dcerušku. Přičiňovali se prý také jich atronové, aby dostalo se Komenskému, čeho nebylo lze nadíti se Felgenhauerovi, cti kathedry veřejné. Avšak magistrát čil to, a pletichy byly nadarmo.

Účinek schůze té byl, že Felgenhauer vrátil se do Němec, Komenský do Polsky, a jaké kromě toho psali klepy klepavé. Přišel tedy s listem tím do Lešna superattendent M. Orminius, aby vyšetřil tu věc. Vyšetřena byla a shledána přeohavnou lživé pověsti ničemností, když bylo na jevě ze všech svědectví, že Komenský nikdy v živobytí (až po tento den) neviděl Gdanska. »Ale soubratří volí a rozkazem, i touhou před tváří církve uhájiti poctivosti jména, vložena byla na mne nutnost, abych znova napomenul Stolcia a zrazoval jej od kacířské všetečnosti. Stalo se.«

Avšak co s takovými rýpaly vystěhovalci? Stolcius nespustil Felgenhauera s očí, jak dopadne s Komenským, Felgenhauer pak, chtěje vrtati na ostro, nechal tak, když vytasil se proti němu *s původním* zněním spisem jakožto rozhodujícím, že prý nemá daru jazyků; Stolcius vystěhoval se do Uher a ctil Krista s vyznavateli staré víry jako boha člověka (*θεάνθρωπον*) — l. 1661 vdova po něm žila v Prešově.

Felgenhauer z Buškovic v Žatecku hned za studií ve Vittenberce své měl vrtochy, veškeré vědění lidské kromě lékařství zamítaje. Na počátku vyhnanství v Amsterodamě l. 1623 vydal proroctví, která dle chiliastické chronologie jeho ihned měla býti naplněna. Odtud z bludů, nesmyslů a polemik nevycházel. Od r. 1635—1649 u Brem zůstával, kdež vydal onen »Spiegel der Wahrheit«, dle jehož str. 187 a 188 měl jíti k Židům a Turkům s evangeliem života, jež mu byl anděl zvěstoval.

Proč Komenský Felgenhauerovy bludy snažil se vyvraceti, byla myšlénka: Člověk, *tvor jsa rozumný ani bez rozumu nebloudí; pravdě podobnost místo pravdy* blud činí. Není divu, že u Felgenhauera nalezlo se mnoho dobrého, jenom kdyby prý bylo na jiném místě a v jiném spojení. A jaká byla to pravdě podobnost místo pravdy, když Felgenhauer skončil německý spis svůj po la-

tinsku: »Nejvlastnější Boha definice jest člověk i Adam duchovní a nebeský; kdo nám dá zřetelnější?«

Komenský proti obyčeji rozmrzele parodoval ta slova, omluviv se Stolciovi: »Nejvlastnější Felgenhauera definice jest: Osel i vůl rozumný a žvanivý; kdo nám dá zřetelnější?«

Bellarmin, jesuita učený, pro snášelivost i od protestantů važený († 1621), o Illyriku Flascovi († 1575) řekl prý, že byl muž k vymýšlení nestvůr zrozený — hřích prvotní za substancí pokládal. A nestvůrám Felgenhauerovým ani nebylo konce. S Puciem učil, že Kristus umřel za všecky tvory, protože i ony hříchu účastny jsouce, potřebovaly smíření. I tomu učil, že evangelium týče se také tvorů nerozumných, pročež husy a kachny byly mu »sestřičkami«.

Dobrota, snášelivost a smírnost Komenskému až na škodu byly. Víme zajisté z mladších starších let, že pro laskavost a vlídnost od každého byl milován, ve vyhnanství pak mnoho bylo starých i mladých hejsků a třeštěnců, jimž pranic nešlo o přesnost víry, než o hádání a hašteření, do něhož dobrý Komenský i všetečně byl strhován, jako Stolciem, nepovolaným posuzovatelem kritických poznámek k zasýlaným spisům Felgenhauerovým, který v Prusích Komenského přivedl do klepů, Čechy do ostudy.

10.

Počátkové pansofie křesťanské.

83. L. 1635 dne 28. srpna Komenský »vznesl žádost na starší, aby mu dovoleno bylo z Lešna se poodstěhovati na místo jiné (buď do Skoku neb do Ostroroga) příčinou vyživení snadnějšího a lepší ku pracím zvolnosti. Dovoleno mu toho a ku pracím božího požehnání požádáno, avšak aby ku pracím obecným podle potřeby a možnosti uprázdňovati se povinen byl.« Týkalo se to péče Komenského o dovršení studií mládeže po dostatečné latinské přípravě, jakž oznámil týmž starším dne 27. m. února t. r.: »Pro dospělejší mládež že příčiny obmejšlí hojnější, jmenovitě *pansophiam christianam*, na níž sám pracuje.«

Co tedy scházelo ještě z vyššího latinského učení (Viridarium), David Vechner po zdárném professorování v Bytomi v Lešně usedlý, dodělati měl, ovšem dle nákresu Komenského, jemuž bylo říditi od r. 1636 celé Lešenské gymnasium. Kterak veřejnost dověděla se o tom zamýšleném Komenského předsevzetí, o tom sám rozpráví (Opp. did. I., 403): »Tolik potlesku při věci, dle mého soudu nikoli tak veliké — za »Bránu jazyků« — k něčemu většímu a lepšímu, mne pobádalo. Jal jsem se tedy přemýšleti, zalíbilo-li by se snad rovnou měrou, kdyby kousek *věcnější* učenosti a *vnitřnější* moudrosti, k podobenství souzvuků harmonie způsobený, pokusem byl předložen. I vzešla z toho žádost složiti »Bránu *věcí*« čili »Vrata moudrosti«, jež by sloužila studující mládeži k tomu, aby, naučíc se pomocí Brány jazyků věci rozeznávati *zevnitřně*, navykala si potom nahlídati do útrob věcí a pozorovati, co každá věc skrze svou bytnost jest. Takové studium kdyby bylo rozšířeno po všech věcech (aby obsáhlo všecko, čeho

potřebí věděti, činiti, věřiti a doufati), jal jsem se doufati, že by překrásná nějaká encyklopédička čili vševědička s dobrým prospěchem mohla býti složena.«

84. V Angličanech žil (asi od r. 1630) Samuel Hartlib, muž vysoce učený, životem méně známý, nežli jest potřebí i pro život Komenského, jehož byl dávným důvěrným a upřímným přítelem. Nám povědom jest z Didaktiky od roku 1632 jako ředitel soukromého šlechtického ústavu vyučovacího, hned pak od počátku pansofie jako nadšený její velebitel a šiřitel její praktický a energický (strenuus rerum ἐργοδιώκτης). Milton k vybídnutí jeho napsal a jemu připsal rozpravu vychovatelskou (Of education 1644), kdež dí o Hartlibovi, že byl člověkem, poslaným od dobrotivé Prozřetelnosti z dalekých krajin, aby byl příčinou a pobudkou mnohého dobrého ostrovům britským. (Gott. Mus. 1874, 274.)

Hartlib dověděv se od studujících moravských do Angličan se odebravších o předsevzetí Komenského, za nějaký náčrtek příštího díla ho žádal. Petr Laurenberg, lékař a filolog v Roztokách († 1639), vydal spis *Pansophia* sive encyclopaedia philosophica, jejíž nápis velmi zalíbil se Komenskému: že pak v Encyklopaedii té nebylo ani zmínky o Kristu a životu věčném, Komenský vyvolil si pro novou, a to hlavní nauku ve školách křesťanských nápis *Pansophia christiana*, ačkoli slova pansofie užil již ve Fysice.

Nedočkavému Hartlibovi napsal a poslal Předehru pansofie, která budoucímu dílu jako předmluva měla býti předeslána. Bez vědomí a svolení Komenského Hartlib vydal soukromý ten spis l. 1637 v Oxfordě tiskem s názvem *Conatuum Comenianorum praeludia.* Porta sapientiae reserata (Snah Komenského předehra: Vrata moudrosti otevřená). Komenský učencům znám byl všude, že stačilo jméno jeho, aby každý soudil o zamýšlené vševědě křesťanské dle svého přesvědčení. A to byl úmysl Hartlibův, učenců úsudky takové vylákati a vyhledati a pojistiti podpory hmotné dílu tak obrovskému, síly muže jediného daleko převyšujícímu.

85. Do Lešna došlo oxfordské vydání Hartlibovo s omluvami. Také docházeli úsudkové zamýšlené vševědy křesťanské z rozličných zemí. *Většího prý dobrodiní božího nebylo dáno lidskému pokolení po světle slova božího: tuto pak k pravdivějšímu a plnějšímu světlu cesta nalezena*: naléhati tedy sluší na Komenského, aby dílo dokonal. Jiní psali, že není možná složiti takové břímě na bedra *jediného* Komenského, po pomocnících že ohlížeti se třeba. Na Hartliba Komenský mrzel se, že vyvrhl jej mezi lidi, že nemohl v tichosti dokonati svůj útek, jako před tím »Bránu jazyků«. Útěchou mu bylo, že byla činěna naděje *v kollej pansofickou.* Nechal tedy dalšího díla, až co by usoudila většina mužův učených, menšími toliko částečnostmi, fysikou, astronomií se zabývaje. Jan Adolf Tassius, professor mathematiky v Hamburku, Hartlibovi psal: »*Vře již po všech koutech Evropy vševědy a lepší didaktiky studium*; *kdyby pak nic jiného více nedokázal Komenský, nežli že zasil v mysli všech ostnů takou žeň, za to o něm míti sluší, že dosti učinil atd.*«

Františkán Mersennus, ve svých snahách někdy podivný, kdo ví co od Komenského očekával, když mu (1640) z Paříže jako »pansofovi« psal: »Když jsem byl přečetl, muži podivuhodný, co tvůj »Podromus« (v Londýně 1639 vydaný, č. 31) slibuje, kojím se vroucím přáním, kdo ovoce jeho uzří, že zvolá

s královnou Jubskou: »Větší ještě jest moudrost tvá, nežli pověst o ní, již byl »Prodromus« rozšířil.« [140]

»Všecko to, nevím jak, učinilo, že jsem ulevoval v první své vroucnosti, když, oněch více mužův očekávaje, jsem za to měl, že nemám potiti se sám. Jedna věc převelmi obtížná byla, že nalezli se mužové, *(a to doma u nás v Polště)*, kteří velice v podezření berouce celý vševědný zámysl, povídali, že bude nebezpečnou míchaninou božského s lidským, bohosloví s mudrctvím, křesťanství s pohanstvím a tak mrákoty se světlem.

I zavlekli do svého domnění několik ze šlechty, píšících mi, řeknu veřejně, tak, že mi bylo netoliko na synodě při líčiti, než i napsati: »Snah vševědných *objasnění* k vůli soudcům učiněné.« (Conatuum pansophicorum *Dilucidatio* in gratiam censorum facta). To konečně církvi tak dosti učinilo, že co dříve skrytě jako o své jediného újmě dělal jsem, to již auktoritou církve jsa utvrzen, za dílo povinné jsem pokládal, a dobrým počátkům dobrého zdaru přál.«

86. To bylo l. 1638, kdy také Komenský musil hájiti víru svou na synodě proti podezření, do něhož přivedli jej klepy, neopatrným důvěrným obcováním s lehkomyslným vyhledavačem bludného novotářství ve víře, Danielem Stolciem.

Komenský o obou událostech, osvědčování pravověrství o synodách, na rozličných místech vypravuje a spolu jich nespojuje. Avšak spojoval je čas, týž rok 1638.

Mnozí podiví se, jaké to »Objasnění« (Osvětlení) vševědy předložil a vytiskl Komenský. Podrobné mystické parallely mezi stavbou chrámu Šalomounova a stavbou chrámu moudrosti (vševědy!). Tam bylo stavivo, kámen, dřevo, kov; tu bude poznání smyslové, rozum, zjevení. Tam v lomu tesány byly kameny, v Jeruzalémě pak spojovány byly bez hřmotu kladiva a nástrojů železných; tady učených hádek a svárů nebude: pravdy pojaté do soustavy vševědy napřed utvrzeny budou. Části chrámu Šalomounova harmonické mezi sebou byly v míře a čísle, Ezechieli pak nákres učinil anděl: tak i v chrámu moudrosti všecko dobře mělo býti uspořádáno, aby bylo zabráněno mysli těkavosti. Ozdoby chrámu Šalomounova byly: Sochy, díla vypouklá, cherubim, palmy, květy; ozdobou chrámu moudrosti budou: krásný sloh, krásné vypsání. Naproti tomu v Předchůdci vševědy § 114. »Aniž omlouvati budu *hrubost slohu*, všude *k jádru věci* hledě.[141]

---

[140] Martin Mersenne, theolog a mathematik francouzský, od jezovitů vycvičený spolužáka a přítele Descartesa k filosofování pobádal a učení jeho pilně rozšiřoval, všímaje si pokroků filosofie, jen aby jimi Bohu a církvi nebylo ublíženo († 1648). Mersenne psal také Komenskému dne 22. listopadu 1640, že Le Maire vymyslil způsob, jak by chlapci šestiletí v devíti měsících třem jazykům, hebrejskému, řeckému a latinskému dokonale mohli se naučiti tak, že by knihu kteroukoli v těch jazycích sepsanou hbitě mohli překládati. Po 20letém přemyšlování dodělal prý se abecedy, kterou prý možná se dorozuměti se všemi národy, i s Číňany a Japonci, ano i s lidmi na měsíci, jsou-li tam jací. Le Maire naučí prý s mladíkem Gouy-em hochy i dívky pomocí zvláštních not na trojí posezení skladbě hudební. Mersenne pak sám vymýšlel jazyk obecný pro všechny národy, velmi jednoduchý, toliko jednu konjugaci mající. »Libri harmonici«, spis již velmi vzácný, přiměly jej prý k takovému vymýšlení.

[141] Pravidlo to dobře promyšlené, na něž unesen jsa proudem mystickým, zapomněl Komenský, čte se v tato slova: »Polechtávati uší nemohl ani nechtěl jsem. Má takových

87. Kde jest místo ideálné pro vědeckou takovou idyllu? Smyslem oné doby na »Osvětlení« to hleděti třeba. Komenský spokojen s ním byl dokonale, když toužil, aby všecko bylo symbolisováno písmem, podobenství pak a srovnání prováděl do podrobností, což mu selhalo při »Tiskárně živé«, již konečně přece nechal nedodělanou, protože každá metafora nebo plné srovnání platí obecně toliko, v podrobnostech pak, čím krajnějších, tím směšnějším se stává. Církvi bratrské za dost učinilo, jak ukázal skutek, Hartlib pak ho k vyhledávání a utvrzování přízně pro vševědu užil.

Chrám vševědy podle analogie chrámu Šalomounova sedm částí míti měl:

1. *Předbraní* — vnější úpravu: potřebu, možnost, schopnost do chrámu vstoupiti.

2. *Bránu* — pomocí pojmů vrozených znáti nejvyšší rody, tvary, zákony věcí.

3. *Síň první*, v níž svět viditelný předkládá se na spatřenou se všemi věcmi i se vším, co děje se mocí přírody v nich, při nich, tou příčinou, aby naučil se znáti přirozeného svého života potřeby, jich dílnu a ctíti pobožně Stvořitele svého moudrost.

4. *Síň druhou*, člověka rozumného mysli mocnost, život rozumný.

5. *Síň vnitřní*, svobodu vůle, život duchovní.

6. *Síň poslední* a svatyni nejsvětější: Bůh střed pokoje.

7. *Pramen vod živých*, t. j. užívání moudrosti pravé, z chrámu božího řinoucí, aby vyvlnila a rozlila se po vší zemi, aby byla naplněna poznáním Jehovy, jako vodami jest naplněno moře.

Tak vševěda rozdělena nebyla nikdy, ačkoli směr její posvátný zahrnoval všechen ten obsah, který prokmitoval výklady těch titulů.

Hartlib léta 1639 náčrtek vševědy vydal podruhé, tenkráte v Londýně s nápisem »Pansophiae prodromus«, který byl prodáván na místě hlučném, na hřbitově sv. Pavla u měděného hada.

88. Hartlib srdečnou radost měl, že mohl k Předchůdci vševědy přidati také jiné spisky Komenského, zvláště pak že mohl zahájiti je »Objasněním«, v Lešně 1638 vytištěným. Jiný spisek byl: Dissertací o studii jazyka latinského, Vratislavským l. 1637 připsaná. Také Hartlib měl od Komenského latinské překlady nápisů kapitol české Didaktiky, když Komenský byl zván parlamentem l. 1638 do Šved, aby tam zřídil školy. Tenkráte nabídnutí nepřijav, koho by k němu vyslali, s uměním svým didaktickým seznámiti slíbil a proto Didaktiku svou rukopisnou do rukou vzal. — Hartlib k pilnému čtení vybízel, že nejde o věc Komenského, než o věc *boží*, napomínaje důtklivě, aby pomocí peněžitou neskrbili.

První Komenského spisek pansofický, v němž z axiomat či'i zásad samozřejmých, jichž nikomu není potřebí dokazovati, než povysvětliti, obsah jako

věcí svět více, nežli třeba; k čisté, prosté moudrosti přizpůsobovati mysli více bude na místě a bude dařiti se snadněji, budou-li věci holé přinášeny, bez lákadel a nátěrů slov. O nic tedy nedbám, než abych smysl vyjádřil, vším právem v opatrnost dobrých učených mužů s Pliniem klada naději, že dají přednost prospěšné pomoci před zalichocováním a jádro věcí vážně zhuštěných výše kladou, nežli nedostatek slohu.«

hravě se vysouká, jest *Fortunae faber* (Štěstí strůjce), dar novoroční (strena) ze dne 5. m. ledna 1637 pro Bohuslava a Vladislava, syny někdy Rafaele Leštinského. Pan Rafael zajisté (nar. 1579) skonal r. 1636 a Komenským upřímnou řečí do hrobu doprovozen byl. Jesuita Niesiecki napsal o něm: »Od víry katolické byl daleký, přece (sic!) milých mravů, věhlasu velikého, výmluvnosti uhlazené, učenosti ušlechtilé, svobody obrance, žádnými dary neporušený«.[142]

Strůjce štěstí Komenský ukládal za »něco samo sebou královského«, za »spisek obsahu neobvyklého, však dovede-li ho kdo užiti, velice prospěšný. Nebo k rozmnožení nauk důmyslně prohlédaje (De augmentis scientiarum) osvícený věku našeho spisovatel, František Baco Verulamský, sv. Albana hrabě, Veliké Britannie kancléř, tuto nauky část, jež jest *o strojení štěstí*, mezi věci posud pohřešované položil, jakožto od nikoho neprobádané, moudře připomínaje, k čemu ve studiích moudrosti hleděti třeba. Jako jinde, tak i tu přidal za příklad pravidla některá, avšak číře politická, aniž dokonal nákresu strůjství tak velikého. Nám tedy, poněvadž nám v díle *vševědném* všecko bylo vyvážiti, nahodilo se i tu látku pohodlně na svém místě rozebrati, a nikoli nešťastně, pokud za to mám, podle formy a normy kusův ostatních počato bylo ji probírati. Nebo úsilím naším pansofickým k tomu směřujeme, abychom učenost posud téměř bez konce rozlitou, těkavou, ve většině částí vrtkou, srazili stručněji, jistěji a pevněji, aby nebylo potřebí vědomost předstírati a nevěděti mnoho, než dobré, potřebné a prospěšné, a to na jisto a neomylně. Totiž jako u mathematiků po poučce (theorematu) dokázané následuje vědění, po rozřešení pak zásady (problematu) výsledek, tak i u pansofů po dokázání kterékoli části celé nauky ať následuje jistota a neomylnost. A z počtů nauk takových kéž jest v *Strůjce* štěstí, jehož podávám, aby pravidla jeho buď dosáhla, co slibuji, nebo pakli ne nyní s dostatek, aby toho mohla dosíci svým časem, až budou položeny základy pevněji, větší nabudou jistoty.«

Komenskému »jako bohoslovci ve všelikých života příhodách zběhlému« proti Baconu politikovi *dále* bylo prohlédati: »I proti příhodám, kde opatrnost politická nijak neumí přispěti ku pomoci, potřebí jest kotvice posvátné ukázati. Nezmoudří zajisté, kdo nezmoudří pro věčnost; moudrost v malichernostech nemocí Řeků byla, dí Seneka. Není-liž pak celý tento život nestálý malicherností? Dětinství učiněné. A po dětinsku moudrý jest, kdo jest moudrý pro přítomnost.«

I tu potkáváme se s oblíbeným způsobem Komenskému rozdělovati a skládati spisy, jejž známe hned z Didaktiky. Tuto dva první aforismy neboli axiomata:

---

[142] Viz program gymnasia Lešenského 1885, str. XXI. — L. 1636. Spiegel guter Obrigkeit, darinnen aus dem Propheten Esaia und Exempel des frommen Eliakims einer rechtmässigen löbl. Obrigkeit wahre eigenschaften repraesentiret und allen rechtliebenden Regenten zum Amts Muster vorgestellt werden. In einer Predigt gehalten zur Lissa in Gross Pohlen beim christlichen Leichbegängnisse und letzten Ehrendienste des weyland Hoch und Wohlgebohrenen Herrn Herrn Raphaelis, Grafen von und auf Lissa, Wojevoden zu Bels, Hauptmann auf Hrubeschaw und Dubin etc. etc. durch Johann Amos Comenium, der Brüderschafft Confessionis Bohemicae *Seniorem*. Gedruckt zur Polnischen Lissa durch Wigandum Funk 1636. Opis tiskopisu v Lešně. Sborník histor. 1885, 301.

1. Moudrosti neposlední část jest uměti raditi sobě samu.
2. To posud v umění svedeno nebylo, avšak svedeno býti může a má.[143]

89. Ať Komenský dílo pansofické rozděloval, jak chtěl, dokud nějakou *kolleji* řádně nebylo vyměřeno a rozděleno, všichni dobře věděli, že tu především záleží na Komenského *metafysice*, tím více, čím zmotanější byla a nesrozumitelnější metafysika dosavadní, že ji svého času zapověděl Gustav Adolf ve své zemi. Metafysika byla přede vším vytoužená ta a slibovaná »Brána věcí«, za niž žádali, kteří Komenskému chtěli v něčem pomáhati, jako »advocatus« parlamentu pařížského, který *právo* podle ní chtěl upraviti. Ovšem Komenský i sám *metafysice učil*, ale stále ji předělával, že ji jakž takž před samou smrtí připravil k tisku pod týmž názvem »Brány věcí«. Ani tedy ještě l. 1654 Metafysika dokonána nebyla, a »Schola ludus« (odděl. V. jedn. 2. výstupu 1.) v kratičké chvíli, hře té vyměřené, několik toliko prvních základních ideí představuje, které mají býti pochopitelnými pro svou samozřejmost každému dítěti; také v prvních řádcích prvního Vestibula se vyskytují jako pojmy nejobecnější »hlavní stěžeje věcí«: VŠECKO, NĚCO, NIC.[144]

90. Komenský dosti dlouhý čas pln jsa nadějí a jako bez naděje, školy si hleděl, na proměnu nějakou nejvíce od Hartliba čekaje, který mezi osvícenci a boháči anglickými pečlivě ohlížel se po stálé, slušné podpoře pro Komenského a několik pomocníků jeho. V srpnu měsíci r. 1640 přehled knih sepsal, jež potřebí bylo složiti pro pansofické vyučování. Gindely a po něm Raumer vytiskli ten plán. My necháme si z plánu knihy některé, až nápisy jejich vyloženy budou snadněji a zřetelněji.

11.
Komenského školní divadla.

91. L. 1658 v měsíci červnu v Amsterodamě Komenský našel rukopis požárem lešenským (1656) nedotknutý: »Diogenes Cynicus redivivus sive de compen-

[143] Kterak knížky takové *čísti s prospěchem*, Komenský v amsterodamském vydání »Strůjce štěstí« radu dává: »Čti opatrně, opravdově, prakticky.«

»*Opatrně*«, hned na počátku samé toliko aforismy proběhna (jichž jest 42), až ku konci; potom teprve vrátě se k začátku; každý aforismus znova s výkladečkem jeho. Poznáš, že všecko bude jasnější, nežli kdyby četl nepřetrženě hned od začátku.

»*Opravdově*«, t. j. s předsevzetím, aby dosáhl umění štěstí. Nebo co prospěje po něčem jíti a nedojíti, hledati něco a nenalézti, konati něco, a nedokonati?

»*Prakticky*«, aby nevěře mně toto povídajícímu, toho následoval, než aby stvrdil vlastní zkušeností, sen-li to jest či věc skutečná i sám-li zakoušíš sladkého ovoce umění, které slibuje blaženost celého živobytí, sám-li tedy víš, co jest strůjce štěstí, sám-li jím budeš.

Podobná pravidla hodí se (zvláště první) k studování *Didaktiky analytické*, aforismy tedy výrazněji tisknouti třeba. — Stojí za zkušenou.

[144] *Rozdělení filosofie:* I. Zkoumání odvěkých forem bytí či ideí, proč to a ono jest nebo není, proč tak nebo tak jest nebo není; takové obecné, odtažité světa pozorování *metafysika* sluje. II. Ethika. III. Přírodozpyt. IV. Mathematika V. Logika. VI. Grammatika (rhetorika, oratorika, poetika, kritika). Metafysika věci zkoumá a priori, nikoli jaké již jsou, než jaké by býti mohly, nežli byly.

diose philosophando«. Vzpomněl si, že asi před dvacíti lety (1638), když škola lešenská byla pod *jeho řízením* (meo tunc sub regimine), také v ní rozkvetly hry divadelní. »Že to nebylo neprospěšno pro navnadění vtipu, i sestárnuv, to přečítaje, soudím, a že tak soudili i jiní, z toho domýšlím se, že právě tato hra o Diogenovi k vůli vznešeným hostem, vznešeného pana hraběte našeho navštěvujícím, divadlo to spatřiti žádostivým, třikráte k opakování byla vyžádána.« Náhodou zachoval se list Jiřího Vechnera, který nepřijav professury bohosloví ve Frankfurtě n. Od., přednost dal nabídnutému od knížete v Břehu ředitelství gymnasia a superattendentství nad církvemi v témže knížectví. Nenasytný humanista podobně jako Diogena přál by před studenty i před dospělými viděti na jevišti Pythagoru, Sokrata, Platona, Aristotela, Epikura, Alexandra, M. Crassa, Cyra; jaký byl by z toho prospěch atd. Jiná hra historická nezachovala se žádná.

92. Pro mládež exulující vybrán byl *Abraham*, rek víry, provozovaný v lednu r. 1641, jehož Epilogus vybízí posluchače: »Nám všecka země i žádná země vlastí jest, vece Řehoř Nazianský, Hugo pak: Rozmařlivý jest křesťan, jemuž sladká je vlast zemská — ale statečný, jemuž jest půda každá; dokonalý konečně, jemuž vyhnanstvím jest celý svět. Zavřiž pak hru naši Augustin svými slovy: Ten teprve křesťan jest, kdo i v domě svém uznává se býti cizincem. Vlast naše nahoře jest, kde nebudeme hostmi. Po té hořejší vlasti bažte, diváci převzácní, zatím pak dobře se mějte a nám přízně přejte.« Diogena proto jsme si všimli, abychom viděli, kterak Komenský, mrštným dějem a hovorem úsečným, stručně a vtipně učí filosofickým zkušenostem z řecké doby pohanské, ovšem po latinsku.[145]

Od přísného soudu nad pohany Komenský upustil v »Předchůdci vševědy«. Když měly v Pansofii pro vypsání a ztvrzení pravdy mimo jiné být myšlénky všech lidí o všech věcech, kterýžto odbor měl slouti *Pandogmatia*, pohané z obecného toho přehledu vypuštěni býti nemohli, čehož nepřál si ani

[145] Z téže hry divadelní »Schola ludus«. Nechtějíce předváděti výjevu nějakého celého, spíše na vtipných otázkách a odpovědech sem tam vybraných přestaneme: *Lid:* Které zvíře nejvíce kouše? *Diogenes:* Ptáš-li se o divokých, utrhač, pak-li o krotkých, pochlebník. *Lid:* Co jest pochlebenství? *Diog.:* Medový provaz, na němž někdo lahodně bývá oběšen. *Hvězdář:* Mezi naukami jest naše nejvzácnější, neboť tajnosti nebes otvírá. *Diog.:* Kdy přišel jsi s nebes? *Hvězdář:* Zajdu si tam očima, kdykoli mi libo. *Diog.:* To může také i hlupec i barbar učiniti. *Hvězdář:* Ale nerozumí tomu, aniž hvězdy bludné od stálic rozeznává.

Diog.: Nelži, brachu, hvězdy nebloudí, ale tito bloudí (ukazuje na učence). *Hvězdář:* My z hvězd budoucnost předvídáme. *Diog.:* A neznáte, co před nohama jest. — Diogenes zamítaje nabízenou mu přízeň královu, jenom to si vyžádal, aby Alexander nebral, čeho mu dáti nemůže, světla slunečního, aby mu nezacláněl. I přízní Kratera dvořenína povrhl, nechtěje se zbaviti své svobody. *Kraterus:* Avšak Aristoteles s Alexandrem skvostně žije. *Diog.:* Aristoteles obědvá, když chce Alexander: Diogenes, když chce Diogenes atd. — Později úzkostlivý nějaký humanista vytýkal Komenskému, že nebyl jeviště římského dosti povědom. Co bylo Komenskému do jeviště římského? Her Plautových a Terentiových nehráli žáci jeho jako žáci Sturmovi ve Štrasburce a sem a tam jinde; jeho studenti hráli, aby učili se choditi, obraceti, plynně a slušně mluviti, i aby pamatovali si nejdůležitější nábožné i moudré průpovědi.

Komenský, než omlouval projevenou nechuť svou proti klassikům pohanským ve Fysice již tištěné (Velká česká Didaktika posud v rukopise byla): »Viděl-li jsem se před tím jinak smýšleti, strannictví se držeti, vlévati jiným nenávist proti Aristotelovi a zástupu pohanskému (v předmluvě k Fysice opravené světlem božím), zapírati nebudu, že byl jsem uchvácen nábožně s Nehemiášem horlícím, že dítky israelské, běhající po ulicích Jeruzalemských, neumějí mluviti židovsky, než azotsky. I že ve školách našich pohanská moudrost a výmluvnost převládá nad kázní křesťanskou, což ovšem jest nízkost, a jest nám všem tisíckráte po tom se roztoužiti, aby za své vzaly souložné ty pelechy moudrosti světské, než aby jimi braly škodu, jež chce duchem svým míti naplněné Kristus.« Avšak při skládání pansofie nešlo o nějakou nadvládu pohanství, než aby pověděl pro pandogmatii také každý pohan, co věděl nejlepšího, a šel.[146]

III.

V Anglii pomoc hledána, ve Švédech nalezena.

1.

Doba Komenského.

1. Když lidé uváznou ve zvyku dobrém nebo zlém, činnost jejich jaksi v trpnost přechází, tak že co konají, bývá více konáno skrze ně, jako moci jim pranic nebo málo povědomou, jako druhou přirozeností. Navyklá ta přirozenost až k pitomosti svádí a k zaslepenosti, jakž ukázali učenci, když konečně na sklonku šestnáctého století, jako sami nic nevidouce a neslyšíce, všude slovy »pana« Aristotela za sebe mluvili, přes věci skutečné klopýtajíce. Z herbářů lékařských znali moc a působnost bylin, jež zvláště ženské pečlivě rozeznávaly.

2. A jako zalíbení měli v obludách a potvorách, jež vyšívaly pro pokoj a pro chrám (v zelených psech, v dracích a saních mnohohlavých), tak v ně věřili i ve vypravováních, jako nebylo ani pro mužské po dlouhý čas nad čtení o Štilfridovi a Bruncvíkovi s jich nestvůrami. Mich. Neander, učitel neunavný 16. stol., první byl, který sepsal pro školy latinské přírodopis. V léčivou a divotvornou moc drahých kamenů věřil jako Plinius a všichni národové, avšak nevěřil již, jako alchymisté, aby kovy byly nedokonalé zlato. O věcech přirozených nebylo čísti a slyšeti než nejhroznější podivnosti, protože hloupost všemu uvěří a všechno urputně zveličuje. Neander z Gessnera pro bavení mysli vypsal, kterak v Norimberce dva slavíkové času nočního vypravovali si po německu, co ve dne od hostí byli slyšeli. V zemi skotské jsou prý jezera a v nich ostrůvkové, na nichž rostou stromy, na nich pak husy. Za takové věcné nevědomosti auktorita bujně kvetla; všemu se věřilo na slovo,

[146] Ve školách křesťanských bylo po latině pohanské, když Kristina Švédská přestoupila veřejně na víru katolickou. Komenský obával se, aby někomu ve škole evangelické nezachutnala více líbeznost Ciceronova, nežli prostota evangelia.

jen když bylo v knize, a z knih planá slovová moudrost rozlévala se po mládeži. Erasmus Roterdamský, Melanchthon a jiní moudřejší humanisté na to naléhali, aby rozumělo se aspoň těm realiím, kterých bylo potřebí k vyrozumění toho nebo onoho *čteného* klassika. Raumer to *verbalným realismem* nazval. Fr. Baconovi Verulamskému všecko to dlouhé filologisování bylo proti mysli, tak že vysmál se Roterdamovi: Decem annos peregi perlegendo Cicerone —. Rád by byl všecky převrátil na badání přírodnické. Místo auktority kladl přesvědčení, zkoumáním přírodu smyslům otvíraje. Komenskému způsob ten byl velebný, ale nekonečný, protože *Bůh* stvořil přírodu, a kterak ji stvořil, vypravuje *písmo*: proč tedy v přírodnictví nepřestati na písmě jako ve Fysice biblické (1632)?

3. Nejprostonárodnější a nejpochopitelnější Komenského výklad proti auktoritě snad jest: »Vlastní *autopsie* (samozření) to chce, abychom lidem věcí, jež znáti třeba, neporoučeli *auktoritou. Věda zajisté svobodná věc jest, ráda do mysli svobodných se vlévá.* Aniž podávejme jich pouhým vypisováním, jakkoli zevrubným, než věci samé, pokud možná, před smysly stavme, aby všichni vidouce viděli, hmatajíce hmatali a vědouce věděli, že takové jest edno každé, jakové jest. To teprve jest *věděti*, věděti věc, jak sama v sobě *jest*, nikoli jaká *prý* jest. Věděti něco skrze cizí rozum není věděti, *než věřiti*, jako krmiti se cizími ústy není krmiti se, než krmiti jiného. Jako tedy nechutná *mně* koláč, jejž jíš ty, ani víno, jež piješ ty, aniž slepý vidí obraz, o němž mu vidoucí vypravuje, že jej vidí on: tak také že mně vypravuje jiný, co ví, viděl, četl, zkusil, to proto já nebudu věděti, než *věřiti*, že viděl, četl, zkusil on. A na takové téměř vědomosti (na víře auktoritě učitelů dané, tedy na cizím spíše nežli na vlastním rozumu se zakládající) přestával posud (ačkoli přibezděčný a tytýž bouřlivý a závory zajatosti rozrušiti snaživý) svět, protože k nám skoro všecko nejasně a zmateně od prvějších těch století bylo posláno. Avšak čas jest, abychom pozvednouce se od začátečků k dokonalosti, nebyli více chlapci těkaví, od každého nauky zavanutí kolem do kola točiti se nechající, než abychom moudří byli mužně, aby moudrost naši buď marností a klamem, nebo škodou z nedokonalosti nějaké nemohl usvědčiti nikdo.«

4. Tak rozum otvírati se musel a vésti k stálému badání, utvrzování, nových věcí vymýšlení a nalézání, jakož výslovně klade za úkol vyučování: poznávati věci, *že* a *jaké* jsou: *proč* takové jsou, vymýšleti a nalézati věci *podobné, nové.* Po zamítnutí každičké auktority při věcech *smysly* chapatelných (názornictví sloužiti měli *všichni* smyslové, nikoli toliko *zrak*, ačkoli nejpřednější) všecko prohlížeti a opravovati *rozum*; aby pak ani rozum nebloudil, dáno mu za posledního a nejvyššího dozorce a korrektora *písmo*, kteréž jakožto *slovo Boží* jest neomylné. Neukojitelná touha po mysticismu, bez něhož nelze si ani mysliti Komenského, jako bezděky z něho povzdechnutí vyrazila: »Kdyby každé místo v přírodě bylo symbolisováno písmem a v písmě přírodou: jak krásné by to bylo! A bylo se toho nadíti duši nábožné, spojené věrou v obecnou *harmonii*, podle níž všeckno učiněno jest; všecky zajisté věci *jediného* stavitele *jediné* jsou dílo!« Od věku svého podivu hodného

Komenský veliké věci očekával — (období mezi renaissancí a revolucí kterého kusu nebylo by se dotklo v dějinách vzdělanosti?). Nikdy tolik všude psáno nebylo, jako tenkráte. Tiskařství, »božské písma« dovršení, rychle spojovalo národy živé s mrtvými. Volnou plavbou sblížení nejvzdálenějších zemí a vůbec usnadněné obcování mezi národy vše slibovalo v naukách zdar netušený a urychlený. Kromě přirozených těch nadějí ujišťovaly v očekávání skvoucí té blažené budoucnosti »zvláštní útěchy«, daná pokolení lidskému *zjevení*, která jsouce *slovo Boží* musí býti vyplněna na puntík (ad apicem). A čas ten prý se blížil; potřebí tedy všeho úsilí, aby byly připravovány cesty Páně: chystalo se veliké světlo k večeru světa: před tisíciletým panováním Kristovým skrze evangelium v chiliastickém takovém rozčilení Komenský opět učinil pansofie své roztřídění, které bylo v obraznosti velmi snadné, ve skutečnosti velmi nesnadné. Tu pak Komenský chystá se na dráhu, kde spojiti měl opět dva směry neslučitelné, a to v *akademii*, o níž mu tolik sliboval zvláště Hartlib, a Komenský sám velmi pilně o ní přemýšlel. Avšak svatost nestačí, kdy rozumu třeba, a naopak.

2.

Idea akademie Baconovy.

5. Ideu akademie mezinárodní Komenský ze spisů Baconových pojal a větší obsažností a obsáhlostí ji opatřil, i v akademii *s četovou*, *všenárodní* rozšířiti ji usiloval, jak z výkladu Baconova i z plánu Komenského zřejmo.

Fr. Baco Verulamský († 1626) vyložil v úvodu ku knize památného svého spisu »De dignitate et augmentis scientiarum« Jakubovi I., králi anglickému, že není pro něho »nic důležitějšího, nežli kdyby nadán byl okršlek země rozmnožováním nauk jistým a nevadným«. »Pokud pak budeme přestávati na malounku několika spisovatelích jako na *sloupech Herkulových*, abychom ani píď dále nepokročili v naukách, když máme Velebnost Tvou jako hvězdu jasnou a dobrotivou, aby provázela nás a blažila v plavbě?«

Aby pak dostávalo se naukám rozmnožování platného a stálého, potřebí bylo *odměn*, snahu dráždících; *rady* zdravé a opatrné, dílo řídící; *spolčení*, podporujícího slabost lidskou. Pokud týče se prací vědeckých, třeba prý bylo míti zření k sídlu nauk, ku knihám, k osobám učených. »Jako zajisté voda, buď z rosy nebeské sestupující nebo prýštící se z pramenů, snadno se ztrácí, nebývá-li sbírána v nádržky nějaké, kdež skrze jednotu a shromáždění se může držeti a zachovati (načež vymyslila pečlivost lidská vody vedení, cisterny, kašny, i ozdobila je také okrasami všelikými, které neméně slouží vznešenosti a důstojnosti nežli prospěchu a potřebě): podobně i mok ten moudrosti předrahý, ať buď vykapuje z božského vnuknutí aneb vystřeluje ze smyslů, ihned by ztratil se a zmizel, kdyby nebyl uchován knihami, ústním podáním, rozprávkami, zvláště pak místy jistými, pro věci ty určenými, jako jsou *akademie*, *kollegia*, *školy*, kde by i stálá měl sídla, i volnost a možnost, aby dále zmáhal se a shromažďoval.«

6. *Akademii* bylo by potřebí domu, důchodů, privilegií, kázně a řádu. *O knihách* byla by dvojí věc. »Knihovny, v nichž jako v mausoleích starých svatých ostatkové moci plní jsou uloženi; nová vydávání spisovatelů napravenějším vytištěním, překlady hodnověrnějšími, vysvětlivkami užitečnějšími, poznámkami více pečlivými, a pomocí toho druhu opatřená.« Pokud týče se *osob* mužů učených, třeba jmenovati a odměňovati »učitele umění dávno již nalezených a poznaných«, i spisovatele těch částí nauky, »které dosud nedosti jsou vzdělány a vypracovány«.

Baco divil se tomu, že ze všech společností evropských ani jedna neobírala se uměními svobodnými, aby filosofií a uvažováním obecným veškery nauky nabývaly míry a síly. »A na jisto jsem přesvědčen, že právě to nebylo nejmenší příčinou, proč šťastnější prospěch vědy posud byl zdržován, protože péče k základním těm naukám obracována byla mimochodem toliko a nenapíjeli se z nich plnějším douškem. Nebo chceš-li, aby strom stal se úrodnějším, nežli bývá, marně by myslil na to, aby pomáhal *větvím:* sama země kolem kořene vyhrabána a hruda veselejší budiž přiložena, nebo nechej tak.« »*Věda professorská*« nerozmnožovala vědomostí a nevychovávala mužů, hodících se ke správě obecné i k jiným úřadům, protože jazykové moderní, historie i nauky politické, jí byly pomíjeny. Šlo všecko vyjetou kolejí, potřeb života praktického si nevšímajíc.

Příčinou hlavní zakrnělosti čtení akademických byl nedostatek důchodů pro lektory, zvláště prý v Anglii — a což v Praze, i za defensorů a direktorů! — Měli by tedy lektorové býti vybíráni z mužů nejlepších, nejcvičenějších, »jichž práce bylo by užíváno ne toliko pro užitek pomíjející, než pro dostatečné potomstvu nauky na věky«. »To státi se nemůže, než budou-li odměny a podmínky takové stanoveny, na nichž by nejvynikavější ve svém umění slušně mohl přestati, aby mu nebylo za těžko v úřadu tom umříti, aniž by pomýšlel na soukromé zaměstnání.« Bylo by tedy žádoucí, aby mzda lektorů jakožto ochránců a strážců všeho přístrojí učeného vyrovnala se výhodám veškeré praxi soukromé. »Sic jinak, nebudou-li otcům nauk stanoveny odměny dosti hojné a stkvělé, ukáže se, že *po hladových rodičích chladnou nedochůdci* potomci.«

7. Příčinou filosofie přírody Baco radil studujícím, »aby prodali knihy a stavěli *pece*, Minervu a Musy (jakožto panny neplodné) aby opustili a k Vulkanovi přibočili,« t. j. aby, nechajíce Aristotela, o věcech přirozených chemickým a jiným badáním sami se přesvědčovali.

»Jestiť konečně třeba vyznati, že pro svatyni pozorování a pro ovoce práce v naukách některých (zvláště ve filosofii přírodní a v lékařství) z knihy pomoci jediné bráti nesluší.« Pro astronomii a kosmografii byly již pomůcky některé znázorňovací, školy lékařské některé měly také již zahrady botanické, i mrtvol již ke zkoumáním anatomickým užívaly: ale jiným odborům přírody třeba bylo nákladu na Vulkana i Daedala (pecí a strojů). »Pročež jako tajemníkům knížecím a vyzvědačům dovoleno bývá předkládati z vydání na jich pilnost ve vypátrání a vyhledání věcí nových a tajností věcí občanských: podobně zkoumatelům a zpytovatelům přírody budiž učiněno za dost v jich vy-

dáních, sic jinak ve věcech přemnohých nebudeme přesvědčenější.« »Když zajisté Alexander veliké síly peněz poskytoval Aristotelovi, aby za ně najal myslivců, čihařů, rybářů a j., aby přistoupil tím připravenější k sepsání historie zvířat: něco většího náleží těm, kdož nebloudí v lesích přírody, než v labyrintech umění cestu si otvírají.«

8. Zvyklosti a obyčeje akademií, pocházející z časů »nad tyto naše mnohem zatmělejších a neučenějších«, něčím lepším měly by býti nahrazeny. Tak Baco neshodoval se s tím, že studující příliš předčasně učili se logice a rhetorice, »uměním ještě dospělejším se hodícím, nežli pacholatům a školáčkům«. »Zajisté dvě ta umění, právě-li věc vážíme, mezi umění nejvážnější náležejí, jsouce *uměními umění*, jedno pro soudnost, druhé pro ozdobnost.« U hochů umění ta snadno v titěrnost a směšnost se zvrhnou.

Jiná vada akademií starých byla, že cvičení v nich neshodovalo se s potřebami života, když nalézavost a pamět každá zvlášť o sobě bývaly cvičeny. »To pak v cvičení stále na zřeteli mějme, aby všecko (pokud možná) představovalo, co konáno bývá v živobytí; sic jinak hnutí a schopnosti mysli převrátí, nepřipraví.« Pravda pak té věci nikoli nezřetelně bývá spatřována, když akademikové k praxi svého povolání nebo k úřadům života občanského přistupují.

9. O sblížení a sbratření akademií Baco takto se pronáší: »Jako prospěch nauk nemálo na opatrném řízení a návodu akademií jednotlivých záleží, tak veliká by k tomu hromada mohla přistoupiti, kdyby akademie veškery, *po celé Evropě* roztroušené, učinily mezi sebou spojení těsnější a přátelení. Mnozí zajisté řádové a pořádkové, ačkoli královstvími a vzdálenostmi dalekými od sebe odloučení, ve spolek a jako v bratrství spolu vcházejí a je zachovávají, tak že mají předsedy (krajské i generalní), jimž všecko jest otevřeno. A jistě jako přirozenost činí bratrství v rodinách, umění řemeslná způsobují bratrství v pořádcích, pomazání pak boží nad to přivodí bratrství mezi králi a biskupy, sliby a řehole vzbuzují bratrství v řádech: týmž způsobem nemůže-liž se státi, aby vzešlo bratrství vznešené a ušlechtilé mezi lidmi skrze nauky a osvícení, když i Bůh sám sluje otcem lidí?«

10. Především mělo býti přihlíženo k částem nauk zanedbaných, méně známých. »Věci té nejvíce by posloužilo, kdyby předsevzato bylo nějaké *nauk očišťování*, i kdyby podniknuta byla *prohlídka*, které nauky jsou bohaty a větší měrou rozmnoženy, které chudy a opuštěny. Nebo zásoba *domnělá* mezi příčinami bývá nedostatku, množství pak knih spíše nadbytku nežli nouze znamení na čele mívá. Avšak přehojnost ta (dobře-li kdo soudí) nikoli zničením knih před tím sepsaných, než vydáním nových lepších má býti odstraněna, které by byly takové, aby jako had Mojžíšův hady kouzelníkův sežraly.«

Aby badání *podrobná* konána i spisována býti mohla, jest věru věc *královská*; »proti ní soukromníka některého snaha i píle asi tak se má, jako Merkur na rozcestí, jenž prstem na cestu může ukázati, ale nohou hnouti nemůže.«

3.
Marné porady v Londýně.

11. Dříve, nežli Bohuslav Leštinský, ačkoli velikým byl příznivcem škol i Komenského, penězi plánům pansofickým mohl přispěti, přítel Hartlib pomoci jiné vyhledával, způsobiv, že Komenský aktou dlouhého parlamentu byl povolán do Londýna.

Předními původci toho povolání byli bohoslovci a biskupové, kteří vroucím zahořeli přáním, aby v nové Anglii čili v Americe evangelium Kristovo víc a více bylo rozšiřováno. Starší bratrští s velikým potěšením povolání tomu dali své svolení, dostávajíce z Angličan časté hojné podpory a nadějíce se, že muž takového jména, jako Komenský, osobní přítomností a prosbou ještě větší útrpnost a štědrost v Angličanech dovede probuditi.

12. Plavba v srpnu měsíci velmi nebezpečna byla. Od pobřeží norského bouře lodí sto mil zahnala do Baltu zpět. Když pak v Gdansku pilně rozváživ radu přátel a pobádání svědomí, opět svěřil se pánu moře, aby zanesl jej, kam bude chtíti, nebo pohroužil do propasti, šťastně dostal se do Londýna v čas podzimního rovnodenní, 21. dne m. září 1641 vyrozuměv zde, že z rozkazu parlamentu byl povolán.

13. O parlamentě Komenský vypravuje:

»Shromážděný zatím parlament, dověděv se o naší přítomnosti, kázal nám čekati, až by, nabuda od prací oddechu, několika mezi sebou mužům učeným a moudrým mohl uložiti, aby slyšeli nás a základy rady naší poznali. Sdělili s námi také myšlénky své o nějakém kollegii, které nám vykázáno býti mělo s důchody, odkudž by několik mužův učených a přičinlivých, odkudkoli (undecunque gentium) povolaných, slušně chováno býti mohlo, buď po několik let nebo navždy. A bylo i jmenováno v Londýně Sabaudeum, mimo Londýn pak Winthoniense, a opět blíže města Chelseum, jichž i důchodů inventáře s námi sděleny byly, tak že nic jistějšího nebylo, nežli že zdaří se velikého Verulamského rada, aby kdekoli otevřeno bylo *kollegium obecné*, o vzrůst nauk jedině pečující.«

»Avšak vkročivší mezi to zpráva o Irsku odbojném i o utracení za jedné noci více nežli dvou set tisíc (sic?) Angličanů, náhlý odchod králův z Londýna, i plná znamení rozhořívající se jižjiž krvavé války úmysly ty rozrušily ...«

14. O pobytu svém v Londýně Komenský napsal »Noviny«, výtiskem toliko v Lipsku zachované.[147] Přivítali jej v Londýně věrní milí přátelé Hartlib, Duraeus, Habener, Pelleus, Hakius. »Ačkoli jsem se s nimi smluvil, aby nepronášeli mé přítomnosti, abychom sami spolu mohli baviti se aspoň několik dní, přece nastala brzy potřeba vítatele připouštěti i odpovídati se návštěvami.« Žil tedy v Londýně hned jako známý mezi známými, a mnohem více by navštěvovali Komenského, kdyby věřili, že mluví *anglicky*, nebo kdyby více důvěřovali své *latině*, nebo kdyby neostýchali se ho jako vznešeného nějakého *filosofa* a *řečníka*. Na radu s přátely mnoho času nezbývalo.

---

[147] Č. Č Mus. 1876, str 131.

Sotva měsíc v Anglii meškaje, společnost anglickou a stav její pronikl dokonale. Ve 120 farních chrámích posluchačům místo nestačilo. Posluchači s biblemi přicházeli, po kazateli texty hledali, mnozí kázaní *stenografovali.*[148]

Knih ve svém jazyku Angličané měli více, nežli který jiný národ (i Baconovo De augmentis scientiarum po anglicku), ani tolik skladů knih o trhu ve Frankfurtě nebývalo, jako v Londýně každý den. — Přemnozí, i paní, aby sladčeji a bezpečněji z pramenů samých mohli nabírati vody života, písmo původní řecky a hebrejsky čítali, z rozkazu pak parlamentu mužové vybraní starali se o překlady přesné, výklady kritickými po stranách vysvětlené.

15. O školy po celém království horoucně rady brali směrem dřívějších tužeb *Komenského*, totiž, »aby veškerá mládež mohla býti vzdělávána, žádná zanedbávána, vzdělání pak samo aby dělo se takto: základy křesťanství aby hlouběji a pevněji v útlé mysli byly položeny, aby služeb církevních účinek napotom objevil se větší«. Pro mládež urozenou v Londýně nebo mimo města zvláštní slavnou školu zamýšleli, aby v ní, vzdálena jsouc od směsice lidu klidně mohla býti vyučována. Podobnou školu, ačkoliv soukromou, pro 20 pacholat již měl Hartlib 1632 — dle čes. Didaktiky kap. XXVIII. »Informatorium školy mateřské«, přeložené dle Komenského překladu »Von der Mutterschul«, v Lipsku (1633), hned před příjezdem jeho k tisku připravené měli.

16. S veleučeným Harissonem Komenský sešel by se velmi rád. Zamýšlel zajisté něco, Komenský-li měl *pansofii* poněkud rozčleněnou, co mohlo dobře býti jedním jejím dílem (pandogmatie). Chtěl totiž ze všech spisovatelů všech jazyků vybrati, jak vyjádřil se z nich každý o věci kterékoli. Parlament kommissí svou úmysl ten schválil. Avšak Harisson z Londýna odejel, maje sám již seznam 10.000 spisovatelů, kteří měli býti vysoukáni. Nejspíše prý měla práce mezi studující obou akademií býti rozdělena. »Věc biskupská mnoho tu všem nadělá péče, protože jedni chtějí, aby při své důstojnosti zcela byla zůstavena, jiní pak, aby na dobro bylo odstraněno jméno i věc, jiní, aby bylo ponecháno jméno a úřad pastýřský, ale aby od něho odňata byla nádhera světská, hrozné ty důchody a jdoucí z nich hýření a zabývání se věcmi politickými. Ale většina šlechty, lid pak skoro veškeren, naléhají na zrušení dokonalé. Tak nenáviděným sebe i celý ten stav všelikým zneužíváním důstojnosti své i panováním nad svědomími i proti obecné svobodě (pro zachování své převahy toliko, jak povídají) brojením učinili. Sám náš Lincolnský (mezi biskupy nejučenější, nejpolitovanější a nejpolitičtější, od arcibiskupa před třemi léty biskupství svého zbavený, do vězení uzavřený, ale od parlamentu předešlého léta vysvobozený) jménem tím v špatnou pověst vchází, a jsou, kteří netuší mu nic dobrého, totiž ne toliko sesazení zároveň s ostatními, než snad

[148] Nejstarší tedy zpráva o tachygrafii čili stenografii v listě Komenského z Londýna r. 1641, totiž: »Mládenců a mužů dobrá část kázaní pérem znamenají, a to slovo za slovem. Bylo tu zajisté před 30 léty (za Jakuba) nalezeno a i mezi sedláky rozmohlo se umění rychlopisné — tachygraphiae ars — jež oni těsnopisem — stenographia — nazývají, jímž (nikoli pomocí písmen, než znamének, celá slova znamenajících) hbitost jazyka hbitostí ruky napodobují. Učí pak se tomu umění po městech skoro všichni, jakmile písmu obecnému ve škole byli se naučili, asi rok přistupujíce k naučení se těsnopisu.«

i nové vězení. Bylyť vypátrány jisté, dílem tajné, ale dosti zřejmé úklady proti parlamentu. Já však dobrému muži něco lepšího přeji a doufám. Když mne onehdy k obědu a k rozmluvě s p. Duraeem a Hartlibem byl pozval, pranic nebylo slyšeti nežli mírně o věcech těch rozprávěti. Řekl toliko, že neví, k živým-li nebo k mrtvým přičten býti má s bratry; kdyby věc lépe dopadla, nějakou podporu nám i našim slibuje. Budiž dodáno, že tu proskakují a skoro denně vycházejí noví traktátové o reformování církve odstraněním biskupů, z nábožných i politických důvodů se skládající. Ano jeden byl nalezen, který o příčinách hněvu božího, zjevujícího se i dopouštěním moru na jistých místech (i v tomto městě okolo dvou set téhodně pochovávají; jsou podměstí nakažena, jakož i některé ulice v městě, kdež domy nakažené uzavírají se, ale potřeby všem se dodávají), rozprávěje mezi jinými hříchy lidu i velmožů i ten pokládá, že mrzkost tu na místě svatém, biskupy světsky panující, stádo Páně rozptylující, připomíná a velmi přehání. (Arcibiskup Laudus dán byl l. 1640 parlamentem do vězení, načež nespravedlivě odsouzen a sťat byl dne 10. ledna 1645.)

»Usnesení parlamentu před rozpuštěním učiněné, týkající se odstranění z chrámů arcibiskupem zavedených ceremonií, oltářů, křížů a j. již skoro všude těchto dnů vykonati bylo nařízeno. V jistém chrámu tu v Londýně bylo okno, na jehož nábožnou a velmi umělou malbu naloženo prý bylo 4000 liber, to jest 16.000 tolarů.

Peníze ty do jednoho nabízel se zaplatiti za krále španělského vyslanec tady sídlící, kdyby to okno neporušené míti mohl. Ale nevím, jaká přílišná horlivost lidu pohrdla penězi nabízenými a rozbila to okno, z věcí modlářských že nesluší zisku vyhledávati, předstírajíc«.

4.

O Komenského akademii světové křesťanské.

17. Zimu z l. 1641 na 1642 Komenský strávil kromě rozmluv a porad s přátely skládáním památného spisu *Via lucis*, z něhož předkládáme laskavému čtenáři (z kap. XVIII) [149] plán Komenského akademie stručně. Přede vším složeny býti měly tři knihy pansofické:

1. *pansofie obecná*, souborná kniha vševědná, výsledek a konec všeho bádání křesťanského, dle zvláštní metafysiky srovnaný;

2. *panhistorie*, kniha obsahující prostý přehled všech věcí viditelných k poznání předkládaných; [150]

---

[149] V zimě v čas odložení parlamentu »tractatus nobis sub manu fuit natus«: *Via lucis vestigata et vestiganda*, h. e. rationabilis disquisitio, quomodo intellectualis animorum lux, sapientia, per omnes omnium hominum mentes et gentes spargi possit.« Sepsán byl v Londýně spis ten, jehož »capitum seriem« poslal Komenský dne 18. dubna 1642 Hottonovi, roku pak 1643 celý rukopis dru. Mathiae a kancléři Oxenstjernovi. Po latinsku vydána teprve roku 1668.

[150] *Panhistoria* není »Weltgeschichte« ani »všeobecný dějepis«, jak někteří chtěli, protože pojem slova *historie* mnohem širší jest, nežli nynější slova toho užívání. Znamená

3. *pandogmatic*, výroky nejslavnější, zvláště sbírka výměrů o věcech v panhistorii obsažených.

18. Jak velikých věcí nadál se Komenský sám do pansofie své, dokud jevila se mu v obraznosti jeho neustálena v jiné a v jiné podobě, z velebných jmen poznati můžeš, jimiž ji ve spisech svých vyznamenává: *světlo obecné, obecné učenosti jádro jisté, rozumu lidského pochodeň jasná, moudrost nejlepší, moudrost nejužitečnější, rozumování obecné, všepočátek, všeužitek, soustava soustav, uma um, nauka nauk, světlo světel, cesta světla atd.*

19. Avšak Komenskému i světové akademie sebe učenější, aby nevznášela se jako lidem hvězda nedohledná nad výpary a mrákotami nevědomosti a hlouposti, základem býti měly školy dobře spořádané, po všech zemích zřízené. *Pro Komenského* akademii světovou hodili by se mužové z celého světa vybraní, nábožní, obecného dobrého milovníci horliví, ze řádu politického i církevního bez rozdílu, kteří by bdíce jako na stráži nad spásou pokolení lidského, všecky možné cesty, způsoby a příčiny vyhledali, jak rozšiřovati nálezy, jak rozšířené zachovati neporušené. Počátkem hmotného postarání o muže takové vybrané dle Komenského byl by příklad Nizozemců, kteří živili učence Lipsia, Scaligera, Salmasia, i když veřejně nebyli zaměstnáni.[151] »Tací pak moudrosti obecné původcové (dle Komenského) potřebí jest:

1. aby o sobě věděli,
2. sborovou nějakou společností aby mezi sebou byli souřaděni,
3. stvrzených zákonů páskou svázáni,« t. j. když totéž dílo dělati, k týmž koncům směřovati míti budou. Světové takové společnosti řádu potřeby jest, jednoho pak, »k němuž by ostatní jako k předsedovi kollegia zření měli, totiž aby jeho prostřednictvím obecné ono obcování dařilo se pohodlněji na všecky strany, když mu o všech potřebách dopisovati budou jednotlivci, on pak o všech takových

to slovo: badání, zpytování, zkoušení, poznávání, vědění, vypravování, a týče se všeho, co učiněno jest, stalo a dělo se i děje se v přírodě i mezi lidmi. Srovn. Školy pansof. str. 26, pozn. 45.

[151] Universita Leydenská, založená l. 1575, slula muži znamenitými, jež dovedla si získati výhodami neobyčejnými. První byl Justus Lipsius (blíže Brusselu l. 1547 zrozený), jehož způsob latinského slohu (vzory mu byli spisovatelé před Ciceronem i napodobující skladatelé stříbrného věku) oblibovali si humanisté západoevropští i v samém 17. století; jeho výklad Tacita zůstává vždy nevšední zásluhou. Spisy jeho byly i Komenskému dobře povědomy (stoický spis De constantia na př. četl v Brandýse l. 1623), když k žádosti jeho od místodržitele Flanderského *grammatika* měla býti vypovězena.

Nástupcem Lipsiovým v Leydě byl Josef Justus Scaliger (od r. 1593 — † 1609), nejsa ani povinen veřejně čítati. Ale veliké a trvalé bylo jeho působení spisy, soukromým s mladšími učenci obcováním, dopisováním. Komenský spisy jeho velmi dobře znal, a byl jeden z těch, kteří četli jeho knihu De emendatione temporum, jež bývala více velebena, nežli čítána.

Od léta 1631 byl za týmiž výhodami jako Scaliger v Leydě vrátivší se od Kristiny Švédské proslulý učenec Claudius Salmasius (Saumaise). Vynikaje velikým důmyslem a podivínstvím titul svůj šlechtický, i kde nejméně na místě bylo, ukazoval; za největšího hřmotu psával nejraději a co nejrychleji, plánu napřed nerozmysliv, nic po sobě nepřečítaje; nedovedl mladších k sobě vnaditi a v ně působiti, což Scaligerovi přešťastně se podařilo.

věcech všechněm«; obydlí jeho ovšem na takovém místě býti musí, k němuž by ode všech stran světa, i odkudž by opět ke všem stranám pomocí plavby přístup byl otevřen. K tomu chodily by Španěly, Francie, Holland, zvláště pak Anglie. »Prvé, pro památku hrdinského činu *Draka* Angličana, jenž plaviv se pětkrát okolo celého světa, byl jako předehrou obecné té posvátné souhře národů. Druhé, na památku osvíceného Verulamského Anglic kancléře, od něhož k radám o obecném nauk napravení dána byla první příčina. Konečně na památku, že radou tak spasitelnou ku předu se hnulo, i pro kollegium důchody nadané (bude-li nadáno) na chování tolika kollegů a příručích, kolik věc ta (jež bude nikoli dílem cti a výdělků, než dílem účinné lásky) bude žádati. Bude pak, bude-li viděti se vhodným, v kterémkoli království na celém světě také jeden některý popřední moci býti ustanoven, k němuž by jiní kollegové zření měli, rovněž pro lepší pořádek.«

»Již pak, svatý-li ten spolek, k obecné pokolení lidského spáse hledící, ***kollegium*** nazván býti má, ovšem že zákonů některých páskou svázán býti musí. První zákonů těch bude, aby povolání svého (k němuž popudem božím puzenými se cítí) vznešenosti důstojně si vážíce, radovali se z toho, že ustanoveni jsou pokolení lidského vychovateli (jak dí Seneka), i že posláni jsou, aby štípili nebesa a založili zemi (jak dí Bůh u proroka Iz. 51, 16), aby tedy snažili se býti skutkem služebníky lásky k Bohu (kterýž chce, aby všichni lidé spaseni byli a ku poznání pravdy přišli — 1. Tim. 2, 4),« následovníky horlivosti apoštolů, aby za tou příčinou sebe cele zavázali slávě Boží a zvelebování obecného spasení.

20. Vybídnuv členy k nejvroucnějším modlitbám (»zapírati sama sebe nemůže Bůh, ani překážeti tomu, co jest k slávě jeho a k spasení lidu jeho«) členům akademie některá dává pokynutí: »Cokoli bude zpozorováno, že by doplněno nebo mohlo býti napraveno, o tom neopomíjejte zprávu dávati druh druhu a napravovati radou společnou.«

»A jakékoli nad to skrytější poněkud tajemství bude dáno někomu zpozorovati, nikoli po svém soudu na veřejnost nepodá, než bratřím oznámí, aby pravdu nálezu, ztvrzenou patřičnými zkouškami, bylo odvedeno, cokoli Bůh dá, do obecného obecné moudrosti pokladu a v spasitelné pokolení lidského užívání — avšak míti za tajemství nebo vydávati, nežli co jím jest v pravdě, střezte se.«

»Majíce své věci doma dobře spořádané, šířiti světlo moudrosti pomýšlejte i mezi sousedními národy (dokud budou se zpěčovati, dotud bude potřebí vychvacovati je z moci temností) a touž příčinou na přesvědčení židů, mohamedánů, modlářů atd. jisté a platné způsoby míti hleďte.«

»Zkusíte-li pak, že odpůrců některých příliš mocných nebo vychytralých zbraněmi, které již v rucc jsou, dobýti nemůžete, rady bratří sousedních, třeba i všech bratří (skrze předsedu) vyhledávejte — budou zajisté během *dvouleti* třeba z veškerého světa hlasy míti pohromadě.«

»Nad to každého roku každý kollega jednou nejméně předsedu listem pozdrav a jemu o veřejném stavu věcí v okresu svém zprávu dej, aby, když všecko se daří, mohlo býti potěšením, pakli jinak, aby mohlo býti příčinou

na pomoc pomýšleti. Předseda také (nejméně jednou do roka) všem světla kollegům každému zvláště psáti bude a sdělí s nimi všecko, co mu památného buď odjinud bylo posláno, nebo co vzešlo doma, aby stavu celého světa nemohli neznati všichni ti hlídači dobrého obecného.«

»Tak spolčené to po všech národech mudrců spřátelení slouti a býti moci bude svatý sbor ten zvěstujících Boha vítězoslavného v pravdě jeho, jejž Žalm 68, 12 připomíná, a korouhev jeho bude ta, již předpověděl Isaiáš (11, 10), že vztyčena bude národům, aby k ní se scházeli, Kristus Ježíš, světa světlo, věčnosti brána, moudrosti základ, sloup, vrchol, koruna, všech pak moudrých vůdce a napravovatel (Moudr. 7, 15); on svaté té společnosti, jejž otec ustanovil, hlava nade všecko (Efes. 1, 22), jenž sám byl dříve vyslaným božím na zemi, maje pak odejíti, jiné vyslal posly ke všem národům, slibuje jim, že při nich bude až do skonání světa (Mat. 28, v posled.). Jako tedy sám Pán lidi od nákazy k prvotní prostotě svolával (»Nebylo s počátku tak« říkaje. Mat. 19, 8), tak tito služebníci jeho to za hlavní úkol svůj budou pokládati, majíce lidi svolávati na staré cesty boží, s nichž tolika způsoby všude bylo bloudzeno (Jer. 6, 16), aby úřad svůj očima představovali heslem: *Vraťme se!* totiž od rozptýlenosti k jednotě, od zmatenosti k řádu, od domněnek k pravdě, od okolků věcí k středům věcí, od nás samých i od tvorů k Bohu.«

21. Aby obecné ty křesťanské vědomosti šířeny býti mohly mezi *všemi* národy, tomu nejvíce překážela rozmanitost jazyků nekonečná, již Komenský ovšem za »zmatek jazyků« pokládá. Nechť nám tedy Komenský sám poví, kterak nesnadnou tu věc rozvážil.

Rozšiřování evangelia nejvíce tím bylo podporováno, že říše řecká před narozením Kristovým předcházela, říše pak římská narození to provázela, tak že jazykem řeckým i latinským daleko široko hlásáno bylo evangelium, kde pak nerozuměli lidé těm jazykům, pomohl Duch sv. darem jazyků. Ale »zázraků darové přestali«, nezbývá tedy šiřitelům obecné osvěty křesťanské, nežli učiti se jazykům, nebo raději naučiti se jazyku *jednomu*, všem národům společnému. »Snadnější zajisté jest, aby naučili se všichni věci jedné některé, nežli jeden některý všemu«. Jedním jazykem šířila by se osvícenost rychleji, snadněji a trvaleji, a byl by sám ten jeden jazyk nejzřejmějším znamením, že obecné to světlo proniklo ke všem, i byl by každý v každé zemi, v každém podnebí jako doma, rozuměje všude všem a rozuměn jsa ode všech.[152] A za tak veliké dobrodiní bylo by očekávané říši Kristově děkovati.

Merkur ten čili posel mezi národy má býti »všem dostatečný, líbezný, milování hodný, nikomu nesnadný, tvrdý, nerudný«, a potřebí je po něm již se ohlédnouti.

[151] A mohlo by skutkem spatřeno býti, co zapěl Claudianus o říši římské, Stilikonem opatrně spravované:

Hujus pacificis debemus moribus omnes,
Quod veluti patriis regionibus utitur hospes:
Quod sedem mutare licet, quod cernere Thulen:
Rursus et horrendos quondam penetrare recessus.
Quod bibimus passim Rhodanum, potamus Orontem:
Quod cuncti gens una sumus.

22. Jan L. Vives († 1540), jehož latinským rozmluvám i u nás mládež třetí třídy se učívala, o žádoucím jazyku světovém takto se pronáší (na začátku knihy III. spisu Komenským častěji přiváděného »De tradendis disciplinis«): »Poněvadž jest jazyk nástroj společnosti lidské i pokladna učenosti, bylo by s prospěchem pokolení lidského, aby byl jeden, jehož by užívali všichni národové. Měl by býti líbezný, učený, výmluvný. *Líbezný* v snadném a lahodném pronášení; *učený* ve vhodné a vlastní významnosti; *výmluvný* v rozmanitosti a hojnosti slov i forem. To by způsobilo, že by lidé rádi mluvili, že by nejvhodněji všecko přizpůsobovali smyslem, i že by stále rostli v soudnosti. Takovým jazykem vidí se mi býti latina mezi těmi, jichž nyní užíváme: 1) proto, že je již rozšířena mezi mnohými národy; 2) umění skoro veškera jsou jí vzdělávána; 3) hojná jest; 4) zvukem lahodná; 5) vážná. Pro ty příčiny bezpráví bylo by, aby nebyla zachována a pěstována. Kdyby byla ztracena, veliký by v naukách následoval zmatek... Také pro rozšíření pobožnosti velmi prospěšné jest, aby si lidé vespolně porozuměli. K tomu přichází, že je latina jazyk učitelů posvátný, jíž seznamenány jsou věci tajemné...«

23. Že *jednoho* jazyku potřebí jest, není-li pak jiného, že latina nejlépe se hodí, v tom shoduje se Komenský s Vivem; »avšak poněvadž myšlénky naše nyní výše jdou, nemůžeme si pomoci, abychom neradili spíše jazyk zcela nový.« A to proto:

1. »Jazykem obecným má raditi se všem rovnou měrou, latinou pak radili bychom si jenom my, jimž již známa jest, ne tak národům barbarským (k nimž tu přece, protože hlavnější část světa zaujímají, hlavnější zření míti třeba), jimž latina právě tak jako jiní jazykové, ano i více neznáma jest i nesnadna, jsouc příliš pracná, péče mnoha let a napjatého studování požadujíc, jak zakouší naše mládež, i samo její sestrojení ukazuje« Vlaština »z ní pošlá snadnější, ale přece má dosti nepravidelností«. »Proč bychom tedy nemyslili naditi se, kdyby snadnější ještě i naprosto ve všem pravidelný a plynný jazyk nalezen byl.«

2. »Jazyk obecný má nade všecky býti nejbohatší, aby ve všem stačil vyjádřiti veškery věci dokonale i pronášeti veškery pojmy duše snadně.« A takovým latina není, nemajíc ani složenin, ani odvozenin s dostatek, sama sobě ani věcem nestačíc, z řečtiny vypůjčujíc a bez ní žádné dokonalosti nemajíc; schází jí tedy jednotnost.

3. A k čemu nejvíce se směřuje: jazyk obecný má býti matení pojmů obecným protijedem. A to jiným způsobem státi se nemůže, než když parallelně s věcmi poběhne, ani více, ani méně slov neobsahuje, nežli kolik jest věcí, a žádným jiným pořadem jich neváže, nežli váží se věci samy s sebou nejpřísněji, a to zvukem samým přirozenost věcí vyjadřuje a myslem představuje.«

Taková není latina ani jiný jazyk, protože lidé předešlí, původcové jazyků našich, rozdílností věcí si nevšímali a věci toliko známé, a co se jim namanulo, slovy znamenali, poměru zvuku k věcem nedbajíce. »Proto stejnojmennostmi, soujmennostmi, odvozenostmi, tropy, figurami, obhovory, t. j. pochybnostmi, zbytečnostmi, zmatky naplněno všecko, a kolikráte o věcech přesněji bývá mluviti, buď pokaždé slovo vyměřovati, tedy tolikráte, co tím nebo

oním slovem se rozumí, opakovati třeba, nebo v samém hovoru stále vyjímati, rozeznávati, omezovati, častěji neuměle nebo sofisticky nežli pravdivě. Odtud pokaždé vkrádá se buď pochybnost nebo klam, protože ani dosti kdy pojem zmatku zproštěn nebývá. Špatným názvoslovím (vyjmenováním věcí) šíří se špatné pojmosloví a »mluvíme slova, ne věci«, a neprospívají nejhlučnější disputace naukám ani za mák.

Nezbývá tedy, než aby způsoben byl »jazyk nový, všech známých již jazyků 1. *snadnější*, aby bez ztráty času a věcí naučen býti mohl, 2. *líbeznější*, aby učiti se a naučiti se mu rozkoší bylo, 3. *dokonalejší* (pokud pro povahu věci i naši v přednebeské škole nedokonalost možná, tak dokonalý), aby umění jej k pozorumění věcem samým velmi prospívalo.« »Zamýšlíme tedy v přání svém jazyk naprosto 1. *rationálný*, nemající v materiálné ani formálné své stránce nic nežli samou významnost (až do nejmenšího puntíku); 2. *analogický*, nic nepravidelného v kterémkoli kuse neobsahující; 3. *harmonický*, nezpůsobující žádné neshody mezi věcmi a pojmy věcí, jazyk totiž takový, který by samým zvukem přirozenost a rozdílnost věcí pronášel, stana se tím samým činem jako nálevkou nějakou moudrosti. Jazyk ten, kdyby společným souhlasem pokolení lidského přijat byl, uznali by a měli by z toho radost všichni, že bude nejvhodnějším prostředkem k sjednocení lidí mezi sebou, pravdy pak věcí s pojmy. Potom teprve říci se bude moci, že jest věk *osvícený* a *upokojený*, když mezi věcmi a pojmy věcí i mezi slovy, lodicemi věcí, bude světlo a klid.«

24. Chválí si Komenský znaménka čínská, jimiž mohou se srozuměti lidé různých jazyků: ale proč by nemohl vyhledán býti jazyk výhodnější, nežli více nežli šest tisíc těch znamének, jazyk *věcný*? Jestli pak řeč vůbec něco nejvýše podivuhodného, ano z dvacíti několika článkovaných hlasů vzešlo tolik jazyků, že jich ani sčísti nelze: jazyk sjednocený, jímž by roztrhaná lidská společnost byla sjednocena, jímž by celému okršku země dána byla ústa jedna, jimiž by způsobem přeslavným hlásána byla sláva boží, to by vrchol byl divů jazykových, »bude-li svět déle státi«.

A jest volno vymýšleti nový jazyk? Jest, dle Genesi 2, 19, a jest to část panství, postoupeného Bohem člověku na zemi. »A bylo-li věcem přikládati *jména* dovoleno Adamovi, filosofům, řemeslníkům a j. až posud: proč ne i slovesa, částice i ostatní, co k celé řeči náleží?... A když jest volno napravovati pojmy věcí dle pravidel věcí samých, proč nepřizpůsobovati i jazyk k napravenějšímu vyjadřování pojmů napravenějších?« Zvláště když naplněno býti má předpovědění Sofoniášovo (3, 9) o shromáždění národů a jazyků, jimž navráceny budou rty výborné, aby vzývali všickni jméno Hospodinovo a sloužili mu ramenem jedním, kterýmižto slovy (dle výkladu Tremelliova) změna jazyků (mutatio labii) se předpovídá.

25. Způsob, jak by nový ten jazyk složen býti mohl, jest dvojí· »Návodem buď jazyků již známých nebo věcí samých. Prvého by byl příkladem Zeuxis, jenž Helenu malovati chtěje, kázal si přivésti panny zrůstu znamenitějšího, kolik jich možná bylo sehnati, a všecko při všech prozkoumav pečlivě, který úd při některé nad jiné vynikati viděl, ten přenesl na svou Helenu, a tím způsobem nejsvrchovanější sličnosti ideu nějakou šťastně vyjádřil. Podobného něco

i tady státi by se mohlo, kdyby cokoli který jazyk má zvláště jadrného, ozdobného, důrazného (sotva pak který tak nešťasten jest, aby něco zvláštního před jinými neměl), všecko to odevšad sebráno a v jeden ten jazyk harmonicky sneseno bylo, aby z mnohých líbezností stala se jedna, však líbezností quintessence.«

Druhý způsob jazyka, dle návodu věcí, byl by *věcnější*. Škoda, že Komenský nikde *příkladem* neukázal, co obecně toliko o nesnadné a veliké té věci napověděl, tak že ani nelze si pomysliti zřetelněji, jak by asi jazyk ten měl vypadati.

Píše zajisté v Cestě světla (19, 21): »Potom teprve harmonie pravá bude a snadná, protože věci samy, se smysly všech lidí týmž způsobem se potkávajíce, učiní ji všem i srozumitelnou i snadno napodobitelnou.« A kdy to bude? Když k tomu přizpůsobeno bude *všecko*, aby věci na vlas byly vyjádřeny.

V Panaugii pak (14, 19) rozumuje takto: »Zná-li kdo *ideu* celého jazyka se všemi bytnými i případnými potřebami k jejímu provedení, dovede nalézti methodu, jak vyučovati a učiti se všem jazykům, ano i složiti jazyk nový, všech jazyků dosud užívaných plnější a lepší, protože celý bude významný, celý pravidelný a obdobný, celý věcný, t. j. samým věcí zvukem i liter, slabik a slov sestrojením samo věcí sestrojení vyjadřující.«

Francouzové le Maire a Mart. Mersennus, minorita »po Evropě proslavený«.[153] měli prý již základy jazyka a písma, jímž by mohli dohodnouti se netoliko s obyvateli celé země, než i s obyvateli měsíce, »jsou-li jací!« »My pak sami (dí Komenský v Cestě světla, 19, 21), opírajíce se o základy pansofie, v jazyk odvážili jsme se doufati, který jest latiny desetkrát snadnější, totiž všech nepravidelností prost naprosto, a stokrát dokonalejší, totiž pro všecky věci a pojmy ve všech rozdílnostech přesně vyjadřovatelný, a tisíckráte způsobnější harmonicky pronášeti přirozenost věcí, totiž slova (voces) jeho jednotlivá mají býti místo výměrů, dle čísla, míry a váhy věcí samých jsouce udělána.«

Komenský žádal, aby jazyk ten nebyl skládán, dokud pansofie nebude dokonána, »aspoň dokud rody, ideje, zvláštnosti věcí pravě nebudou vystiženy. Nebude zajisté moci býti věcný, nebude-li ve všem všudy parallelně přizpůsoben, přizpůsoben pak býti nemůže, leda až věcí všech základy, vespolný řád a vzájemné vazby na vlas budou objeveny«. Dále si přál, aby nikdo sám jediný vymýšleti jej se nepokoušel, než aby péči tu nechal sboru mudrců. Mohlo by se sice státi, že by více vtipných hlav ze žádosti tak švarné věci do jazyka toho se dali, a potom nemožné nebude, že by to i ono jinému jinak vidělo se učiniti. A kdyby každý na svých názorech státi chtěl, budeme míti místo jazyka nového jednoho několik, zmatku nepomůžeme, více jej rozmnožíme. Aby více osob myslilo, co by věci té prospělo, nic nepřekáží, jen ve věci celému světu společné nic neporoučejte, než cokoli užitečného připadne (buď celé neb částečně), poznamenejte to a společnému konečně rozhodnutí (jež svým časem se stane) to zanechejte!«

---

[153] De iterato Irenico, stránka 37, § 25, Komenský dává na jevo, jak vysoce si Mersenna vážil (qui me aliquot epistolis dignatus est).

26. Avšak, ať ze symbolického toho jazyka obecného mělo něco býti nebo nemělo, Komenský zatím radu dával: »*Aby jazykové učení*, nápisem kříže Kristova posvěcení,[154] učencům zatím zůstali v užívání: hebrejský a řecký především pro písma božího studnice, latina pak proto, že posud tolika důmyslu jest pokladnice.« V »Methodě jazyků nejnovější«, spise to l. 1646 dokonaném, do léta pak 1648 dopilovaném, poskytujícím stokrát více, nežli nápis hlásá, beze všech mystických záchvatů idea a potřeby jazyka zřetelně jsou vyloženy, prospěšnost jednoho jazyka uznána, Vivovo mínění o latině rozváženo, úkol prostředníka mezi učenci evropskými *latině* přiřknut a k snadnějšímu učení se latině ukázáno. Teprve v Amsterodamě, kde Komenský po Lešenském rozptýlení od léta 1656—1670 kromě péče o zbytky Jednoty bratrské, hájení cti své i Kristovy, zamýšlených podniků politických ve prospěch reformovaných církví a j. pokolení lidské pro poslední věk velikého světla, sebe pak pro akademii nebeskou připravoval, opět k vůli poslednímu snah svých o napravení věcí lidských rozčlenění, o nový jazyk obecný čili světový zavadil a snad se jím i chvíli obíral. V posledním tom snah pansofických rozčlenění vykázána byla stránka ta »Panglottii«. Ale nevíme, kam Komenský s obecným novým jazykem dospěl, a poněvadž nic nepsal na plano, čím by býval se nezabýval, kam pokusy jeho se poděly. Leibnitz, v mnohých kusech následník a svým způsobem napodobitel jeho, také se svým jazykem obecným uvázl konečně v koncích, přípravy toliko po sobě zůstaviv.[155] Druhá rada Komenského v Cestě světla: »Aby také jazyky své zvláštní národové zachovávali a vzdělávali (bude-li se to líbiti těm, kteří přelíbezného onoho jazyka z plna okusíce, barbarských svých a hrozných jazyků nebudou se moci nezhroziti, ponecháváme času) aby každý duch chválil Hospodina, a všichni jazykové aby zpívali Bohu. Mohl by také vzdělán býti *slovník obecný* všech jazyků, jakož i mluvnické zvyklosti v tvoření a spojování podobné, rozdílné, protivné vykládající, aby tím více ve všem (i v tom zmatku jazykovém) byla spatřována moudrost boží.[156] Avšak jinde uhlídáme, kam již dříve a později myšlénka podobná Komenského přivedla.

[154] Nápis kříže Kristova byl (Luk. 23, 38; Jan 19, 20) řecký, latinský a židovský. Podobně v Methodě jazyků nejnovější IV. 34, ve Škole pansofické (české) str. 4.

[155] Leibnitzova Collectanea etymologica, Janem Jiřím Eccardem v Hanoveru r. 1717 tiskem vydaná, obsahující ve dvou dílech výpisky, glossy, výklady, poznámky keltické, staroněmecké, friské, polabsko-slovanské a jiné, ukazují také 141 znamení, jimiž cisterciáci, nemluvíce, se dorozumívali na př. opat = ukazováček a prostředníček na čelo položiti; bráti = ruku otevřenou zavříti; dáti = ruku zavřenou otevříti; bílý = dotknouti se brady ukazováčkem nosu prostředníčkem; papež = ruka jehlancovitě na čele zdvižená; píti = ukazováček napříč spojiti s bradou; opilý = ukazováčkem jako vrtati čelo; otec = palec spojený s palcem; matka = palec spojený s palcem hnouc na příč na čele ukazováčkem; bratr = ukazováček spojený s ukazováčkem; sestra = ukazováček spojený s ukazováčkem a hnouc na příč ukazováčkem na čele; panna = ukazováček rozdělující třásně, vlasy; víno = ukazováček zkřivený na nos postavený; pivo = hnouti rukou před ústy a fouknouti do ní a j.). Patrno, že Leibnitz jako Komenský mimo jazyky i jiných srozumovacích prostředků si všímal. — Šíře o jazyku světovém rozepsal se Josef Šmaha v »České škole«.

[156] I jinde, zvláště pak v Methodě jazyků nejnovější, Komenský usilovně vybízí národy ku vzdělávání jich jazyků, tak že sluší vzkřísiti tu krásné Palackého slovo z r. 1829 o té Methodě: »Rozprava filosofická o studování jazyků, zvláště latinského. Kdyby ji byl

Až všude obecnou světovou společností, školami i jazykem obecným po celém světě rozšířena bude vševěda, vzejde pokolení lidskému nade všecko pomyšlení krásný a blažený zlatý věk pravdy, lásky a pokoje, jak jej Cesta světla 20, 9—17 slovy žalmisty, proroků a zjevení sv. Jana s blaženým mysli rozechvěním vypisuje.

27. Aby obecného toho blaha a spásy bylo dosaženo, potřebí bude »pomocníkům dobrotivosti boží«:

1. mysli převelikou důvěrností naplněné;
2. vzývání Boha nejvroucnějšího;
3. přičinlivosti a práce neunavné mnohých moudrých mužů;
4. přízně velmožů;
5. v pracích opatrnosti a jistého řádu;
6. cokoli bude vypracováno, aby ihned někde bylo začato prakticky;
7. tudíž opatrného a nepřetržitého od druha druhu, až i žádoucí obecnosti sdělování.

28. Památné jest, co Komenský radí stran *opatrnosti* a celého vedení díla. Sluší tu šetřiti pěti věcí:

a) Cokoli odkudkoli kýmkoli bude zasláno, děláno buď *skrytě*, bez hluku i okázalosti světské, »jako Bůh obyčejně vykonává díla svá, že dříve patrno bývá, že jsou vykonána, nežli že bývají konána. Sám Jupiter v blesku (jak dí člověk pohanský) dříve uhodí, nežli zakmitne plamen. Slunce také tiše vychází, aniž stromové, když rostou, dělají hřmot. A království boží nepozorovaně přichází, řekl Kristus. Následujte tedy, napravovatelé nauk, Krista, jenž učinil dříve, nežli učil, jenž nepřel se, ani nekřičel, aniž býval slýchán na ulicích hlas jeho, až pronesl soud k vítězství. Ačkoli jsme toho málo šetřili posud, tím pečlivěji budiž toho šetřeno potom, aby ani toto přítomné (pod jménem Cesty světla) uvažování nevešlo v známost kromě těch, kteří k účastenství v poradách zavoláni jsou, zvláště proto, že úvahy ty počaté toliko věci tak veliké první jsou začátkové, veřejného divadla posud nedůstojné« (Že se tak stalo, »Cesta světla« náleží mezi spisy nejvzácnější, jako jiná díla Komenského, která pod rukou poslána byla toliko do rukou zasvěcených.)

b) Čím jako dobrem obecným se zabývají, aby jím bylo samo v sobě, a nikomu nijakým zdáti se nemohlo, když vyjde na veřejnost — »nebo stále tajeno býti nemůže«. »Tak totiž přímo cíl obecné spásy vytčen buď, a tak podmínkami rovnými dle něho všecko buď zřízeno a před se bráno, aby pa-

---

četl Adelung (jenž Komenského do knihy *bláznů* byl položil) poněkud pozorněji, měl by zajisté v poctivosti ducha muže, jenž jako jazykozpytec předběhl své století, a když veškerá učenost toliko v rouše latinském se zastkvívala, vědecké pěstování nových jazyků zemských tak důtklivě schvaloval, pravou cestu k němu předpisoval, purismus všude oceňovati uměl, i mínění obecné, že prý moderní jazykové evropští nejsou schopni vysokého toho vzdělání, jemuž divíme se při jazyku staroklassickém, za slepý předsudek prohlásil.« — A proti tomu polož slova vysoce učeného jazykozpytce Maxa Müllera naší doby jenž pěstování nauk národním jazykem malých národků za čirý nerozum prohlásil (viz řeč dra. Vojtěcha Šafaříka o II. sjezdu lékařů českých na str. 10.): jaký rozdíl!

trno bylo, že celek, o nějž tu jde, jest bez předsudku všech lidí, aby ani sama ohavnost nenalezla, co by mohla poškubati.«

c) »Třetí opatrnosti část bude, kteříkoli budou chtíti pomoci nástroje na rozlévání moudrosti zdělávati, včel spíše následujte a mravenců, nežli much a pavouků; ony a ti tam pracují dohromady, tito na různo, každá a každý pro sebe lovu svého si hledíce. Kollegialně tedy spíše si veďte, mužové učení, obecných prospěchů žádostiví, nežli roztříštěně, aneb aspoň majíce stále zření k sobě i ku pracím svým. Poněvadž zajisté odvaliti tolik těch všelikých skalisk Sisyfových, jimiž všude posud v cestě namáhavě a nadarmo pokolení lidské se hmoždí, mnohých mužů potřebí jest sil spojených: spojte se tedy. Že pak co jednou bylo položeno, tím hýbati, konečně pak to rušiti nesluší, hleďte tedy jedni k druhým, aby nikdo tím, co již vykonáno, práci svou nezabýval, než tím, co ještě vykonáno býti má, až by buď tomu neb onomu skalisku pro odpočinutí pohodlné jeho místo bylo nalezeno, buď ta neb ona sráz byla překonána, ty nebo ony dolíky byly odstraněny, buď ten nebo onen zmatek v pořádek byl přiveden. A co by tak koli šťastně od kohokoli bylo vypraveno, přihozeno budiž na hromadu věcí vykonaných, aby nikomu nebylo potřebí hotovou věc hotoviti, než aby péče všech i každého zvlášť toliko o to dbala, co ještě vykonáno býti má a dokonáno.«

d) V prostředcích reformací obecné dobré bude zachovávati tento řád, »aby především pomocí methody zlepšeny byly knihy, hned pak pomocí knih školy, potom škol obecní dozorcové kollejně spojení, konečně pak aby sestaven byl jazyk obecný.«

29. Pokud týče se knih, poučuje Komenský:

»Může (prý) počato býti buď od těch, které jsou užitku většího, nebo od těch, které jsou užitku dřívějšího. Prvější-li se zalíbí, pansofie, bude *α* i *ω*, protože když něco věděno býti může a má, v pořad pravý, jasný, ustavičný všecko rozvádí, tím samým sobě i jiným knihám meze klade i hranice opisuje, míry poskytuje a milostnost (jako konec středu činívá) způsobuje. Má-li pak dříve konáno býti, čeho praxí může počíti dříve, počněme od knížek nejnižších, návodů pro nemluvněctví a pacholetství lidské. Tak zajisté od základů bude moci býti postupováno po přírůstcích k vrcholu, od předběžného poznání věcí obecného a zmatečného skrze zkoušky podrobné a jisté až k abstraktnému rozumění, t. j. *od učenosti skrze zkušenost k moudrosti.* Avšak poněvadž jest potřebí plného zření všechněch ke všemu, sotva co toho bude moci býti dokonáno bez jiných, a vidí se konečně rada nejlepší býti taková, nic neposýlati na veřejnost, nežli nebude svedeno všecko na plnost předsevzatou, rovnováhu, harmonii.«

Počátek vzhledem ku knihám, školám i kolleji obecné učiněn měl býti pravý a věcný, a to kdekoli. Nešlo zajisté pořád jenom o radu, co dělati, než o to, aby již bylo děláno, ať z počátku vázne ledacos. »Lépe jest, aby tu a onde scházelo něco, nežli upustiti ode všeho.« Neboť i příroda, i napodobitel její, umění, i zkažené přírody napravitelka, milost, ačkoli díla dokonalá zamýšlejí, přece od počátku vždycky začínají, protože věcem, které se dějí, jinak se nevede, nežli že od počátku vznikají, vzrostem k dokonalosti své se vyzdvihují.

Požár každý od jiskry počíná, potom chytí se troudu, hned trámu, potom domu, potom vsi, konečně města. Kristus pak, pán náš, učení své ohni připodobnil, rozséval je pak zprvu mezi svými, ve sboru apoštolů, potom kázal jim, co byli slyšeli ve tmách, aby pravili na světle, a co v uši, aby hlásali na domích (Mat. 10, 27). Kdo radu dává, dávej příkladem spíše nežli slovem, aspoň ne slovem bez příkladu, sic bude bez užitku. A když tak, co jiným se radí, i sám činí, netoliko u jiných víry zaslouží a najde a následování ochotněji dosáhne, než i příčiny dojde, aby radu svou vykonal. Bůh jediný tu vlastnost má, že dle ideí předvídaných od věčnosti díla dokonalá vydává, pročež o něm toliko řečeno býti mohlo: A viděl vše, což byl učinil, a bylo velmi dobré (Gen. 1, 31). Člověk, když dělá, učí se, protože vzory i vzorované [157] ne jinak nežli posloupně počíná i dokonává. Pokustež se tedy reformatorové o vykonání rad svých nejprve sami, a když uvidí, že daří se neomylně, bezpečněji budou je moci schvalovati světu, pakli ne, opravovati a zdokonalovati. Léků nových snadno nikdo nepřipouští, ale připouští nikoli bezděčně, bývá-li při tom obvyklý výrok: *Zprubováno*«.

»Tedy knihy didaktické, kterékoli budou vypracovány, ihned k užívání jich buďte obráceny, aby opravdu-li snadněji nežli posud vlévají moudrost, věcí samou bylo ukázáno. A vydaří-li se v jednom i druhém pokus, počniž týchž věcí veřejné užívání ve škole některé veřejné, potom ve více školách atd. Takový ten z praxí a užívání počátek právem náleží těm, u nichž a pomocí jichž pomůcky ty učeností budou připraveny. A to proto, že spořádaná láska od sebe sama počíná, i proto, aby dodáno bylo napodobovatelům důvěry, konečně pak protože spravedlivé jest, aby kdo setí učinil prvotiny, také klidil prvotiny žně.«

»Podobně kollegium světla počíti může od jednoho nebo druhého tajemství světla povědomého, nikoli aby před jinými přednost nějakou míti chtěli, než aby jiným příklad ukázali. Počátek zajisté od *několika* učiněn býti musí, protože i každé číslo, do jakéhokoli množství rozlíti se má, od jednotky počíná i od dvojky k trojce vzestupuje, a tak důsledně dále, a každá jednotka vzhledem k sobě i k celku rovného zdokonalení nabývá. Kollegium tedy to obecné třeba sami knih obecných skladatelé s podporovateli a ochránci svými představovati moci budou, dokud neposkytne Bůh příčiny, aby formalně sestaveno, zákony svázáno bylo.«

»Přirozenost světla jest rozlévati se, přirozenost dobra sdělovati se s jinými. Kristus kázal, aby všelikým tvorům hlásáno bylo učení jeho, sám pak pohan Seneka vyznal, že proto se učí, aby rozléval mezi jiné, i že by prý nechtěl moudrosti, kdyby mu dávána byla pod tou výminkou, aby si ji nechal pro sebe a nesděloval jí s jinými.« A té-li přirozenosti dobra i ti následují, kteří mají klamné dobro (jako ti, kdož sekty zakládají), proč ne také ti, jimž Bůh pravé pravého světla paprsky zjevuje i způsoby odrážeti je na všecky strany?

---

[157] »Kdekoli jest umění, tam trojí věc bývá: vzor, vzorované, vzorující, t. j. 1. praobraz, předmět umění, 2. obraz, účinek umění, 3. obraz ten z onoho vyvodící nástroj nějaký, totiž: smyslové, ruka, jazyk a j.« Meth. jazyků nejnovější X, 8.

A jak to? Pořádkem asi takovým, jakým nasytil Kristus zástup nesčíslný, když druh druhu pokrmu podával, až dostalo se i rozloženým nejdáleji. »Reformuj každý dle světla božího nejprve sama sebe, potom své, jakožto sobě nejbližší, dále jiní jiné zvete, ne příliš vzdálené (na př. téhož náboženství společníky), potom jiné vzdálenější (jako Šimon a Ondřej soudruhy, kteří byli na nejbližší lodi, k účastenství v šťastném lovu vyzvali), až by všickni křesťané v souhlas a harmonii byli přivedeni, aby potom mocně mohli bojovati proti hustším oněm temnostem mimo církev. A potom budiž boží to světlo přivedeno na oči Mohamedánům, jakožto nám před židy a pohany sousednějším, protože Krista jménem proroka uznávají a vzývají. Odtud půjde se k národům pohanským, kteří, protože Krista neznají, rovně od zášti proti němu jako od lásky k němu jsou vzdáleni. Poslední budou zřejmí jeho nepřátelé, židé, o nichž, že samou plností obrácených národů k horoucnosti budou povzbuzeni, písmo předzvěstuje, aby kruh milosrdenství božího, od kterých počal, u těch přestal.«

A jak proniknouti se světlem božím k národům, jichž jazyků neznáme? Apoštolové měli dvojí klíč otvírati uši a srdce národů, dar jazyků a moc zázraků, a co my? Kristus nezapře svých věrných, nebude-li jim nedostávati se mysli sloužiti jemu k rozšiřování království jeho. »Na otvírání smyslů lidských bude klíčem dostatečným vybadaná *panharmonie* (všelad)[158] zásad poznávati přírodu, písmo i všeliké svědomí lidské, sama sebou dosti mocná, bude-li dosti jasným světlem na oči všech lidí položena, aby jako bleskem byly uchváceny oči mysli, aby pod poslušenství pravdy podmaněni byli smyslové všickni.«

A jak toho všeho dostati se má národům, jichž jazykům nerozumíme? »Dá Pán, doufáme, rty jedny všem, abychom si rozuměli všickni, rty ony »výborné,« jimž by prostřednictvím věcí samých snadno vyučeni býti mohli všickni. Že pak potřebí jest jakés takés obratnosti v jazycích lidu, aby barbarům dáno býti mohlo harmonické moudrosti první ochutnání, naučte se z našinců někteří vnějším s barbary obcováním jich jazykům, anebo jsou-li ti národové pod mocí naší, vzati buďte jich pacholata mluviti již umějící, číslem co možná největším, buďtež vyučeni jazyku našemu i harmoniím věcí, jsouce pak v tom utvrzeni, rozesláni buďte, aby apoštoly byli mezi národy.

»Avšak jest i jiný prostředek, aby, pominouc jazyků menších národů, novému jazyku s věcmi učeno bylo skrze jazyky obecnější, od více národů přijaté, jako jest po Evropě *latina*, po Africe a Asii *arabština*. Nebo co po latinsku bývá psáno, tomu mužové všech evropských národů mohou rozuměti a na své jazyky to převésti, uzdá-li se jim, že stojí za práci. Podobně co bývá psáno arabsky, rozumějí Asiaté skoro všickni, Afričané přemnozí. Sama *Brána věci* (čili metafysika pansofická) dle pravých obecných zákonů harmonie[159] sestavená a ve všech jazycích tak vydaná, aby odpovídala strana straně, řádka řádce, slovo slovu, bude moci býti *nálevkou*, jíž možná bude přiučiti

---

[158] Základ *panharmonie*: »Všecko jest si podobno, protože všecko dle týchž ideí jest učiněno:« »nebo všecko jednoho jedno dílo jest« Panaugia 14, 16, 17.

[159] Zatím místo dlouhého výkladu tolik: Komenskému metafysika pansofická výčet a výklad pojmů, pudů, schopností *obecných*, člověku *vrozených* znamená, shodujíc se s jeho výměrem moudrosti: Moudrost, světlo myslí, jest »*vrozený duši naší svit, každému člověku*

se každému jazyku čímkoli pomocí, i osvojiti si základ jazyka nového se základem věcí samých.«

30. Proto Komenský, co psával v latině *pro všecky* národy a jazyky, psával tak, aby slovo za slovem, věta za větou na jiné jazyky mohly býti převáděny, vazbám slov vlastním latině toliko dle možnosti se vyhýbaje, čímž vysvětluje se rozdíl slohový, ve spisech některých vzletný a ozdobný a ve spisech jiných příliš střízlivý a šablonovitý, spořádaný dle pravidel logických, společných všem národům. Tak hned *první* mluvnice pro *první* Bránů jazyků vydaná (1631) taková záhlaví obsahuje, pod něž i v tvarosloví i ve skladbě (což v jazykozpytu srovnávacím posud vzácná věc jest) všickni jazykové vedle sebe mohli býti seřaděni, což samo sebou vedlo k srovnávání jazyků. I *druhá* Brána složena jest latinsky slohem obecným, hodícím se ku překládání jakémukoli, tak i metafysika a j.

Kdyby namítal někdo, že věc jest příliš pracná, Komenský odpovídá: »Zdá se více, nežli jest, rozumně-li do věci se dáme a opravdově-li ji popoženeme. Avšak i kdyby bylo nějaké příliš veliké namáhání, přece daleko větší jest jím vyhledávané dobré, abychom přivedli bratry naše k Pánu ze všech národů. Bratry naše, dím, za něž máme položiti i duše své, ovšem pak kouštěk práce. Prostředky mají k účelu býti přiměřeny, aniž hleďme, aby velikého něco za málo stálo. Žeň hojná mnoha žádá dělníků, mnoho srpů, mnoho stodol, také svůj čas. Budiž tedy poslední ta světa žeň (shromáždění všech národů do stodoly církve) hojna, a budou-li dělníci, kollegové světla, také hojni, horlivci, hojné ostré jich (nástrojů harmonických) srpy a slušná každého na svém místě píle, může státi se s pomocí Boží, co v čas žně v krajinách obilných vídáme, že v několika dnech viděti bývá pole požatá, naplněné stodoly, vyplněné tužby rolníků. A jako ve velikém městě, když před slavností nějakou každý hospodář dům svůj i část ulice k němu náležitou vymésti dává, na ten den celé město vyčištěno a jako sklo bývá spatřováno: tak když každý světlem božím osvícený mezi svými a mezi nejbližšími vykoná svou povinnost, co není nyní viděti nikde nebo sotva kde, všude počne býti spatřováno, poušť proměněná v zahradu boží, jak boží předpovídají proroctví.[160]

---

tak svítící, že cokoli věděti a chtíti moci má, toho sebou samým nemůže býti nepovědom...« Světlu mysli náleží tedy ukázati člověku:

Cokoli { rozumně poznáno / prospěšně žádáno / mocně vykonáno } { býti může, / a důsledně: / býti nemůže. }

Čeho vzhledem pořadu bude šetřiti, jest, aby všecko vyjadřováno bylo názvy nejobecnějšími, ale objasňováno příklady nejpodrobnějšími. Názvy, dím, metafysickými, transcendentálnými, které by všemu stačily, ale příklady věcí kdekoli se naskytujících, přirozených, řemeslných, mravních atd.« (Metaf. III, 1, 6, 26), tak aby táž idea zřejma byla ve výkonech přírody, řemeslníků, umělců atd.

[160] Závěrek Cesty světla, jako jiných spisů Komenského, činí modlitba k Otci světel a k světlu světa, sebraná zvláště z těchto textů: Žalm 18, 29; Is. 60, 1, 2; 2. Kor. 4, 6; Zach. 11, 7; Žalm 89, 15, 16; Skutk. ap. 26; Is. 49, 6; Zjev. 14, 6; Mar. 10, 6; Is. 60, 9; Mat. 21, 16; Luk. 8, 51; Zjev. 20; Is. 6, 3, 4; konec: Žalm 113, 2, 3.

31. Ty tedy myšlénky a rady o *křesťanské akademii světové* čili o veliké *jednotě pokolení lidského* parlamentu a přátelům v Londýně Komenský zanechal, kteří je překladem anglickým mezi sebou rozšířili. Vzešlé bouře občanské i nabízená přízeň »almužníka evropského« pana Ludvíka Geera Komenského od Angličan do Švédska obrátila.

5.
Plavba do Švédska. Pozvání do Ameriky.

32. Před hořkým zklamáním událostí Londýnských (1642) Komenský měl pro vznešené své úkoly, zvláštním řízením božím, jak Komenský soudil, v záloze jako jinou jistou naději. Asi v tu dobu po příjezdu do Londýna (1641) došlo Komenského zajisté pozvání laskavé od pana Ludvíka Geera, Nizozemce v Švédech usedlého, sléváním děl a obchodem se zbraní velmi bohatého, pro štědrou soustrast a lidumilnost od Komenského »almužnářem evropským« nazvaného,[161] který Gottfriedem Hottonem, správcem svým, s nímž jako s Nathanem se radíval (dedikací Meth. jaz.), na snahy pansofické pozorným byv učiněn, Komenskému pomoc svou k jich provedení po přátelích ochotně sliboval. Z prvu Komenský pozvání toho, ač mu milé bylo, nemohl přijmouti omlouvaje se (15 list. 1641): »Že i mou osobu k sobě volati ráčíš a pracím našim, jež pro oslavu boží cestami a způsoby tobě již nikoli neznámými podnikáme, štědré podpory nabízíš, i tobě, pane, i Bohu, který ti úmysl ten vdechl, díky vzdávám... Kdyby před tím, dokud jsem doma byl, nábožná tvá vůle mi bývala oznámena, snad by mne již měl. Avšak nyní Bůh, jehož pokynutím a ustanovením všecko se děje, k jiným mne poslal, odkudž, abych snadno mohl se vybaviti, cesty posud nevidím« — byltˇ parlament odročen a o podporování pansofie mělo teprv příště býti rokováno. — »Jestli-že zde (v Londýně) překážka bude, pro niž bychom přáním svým nemohli se potěšiti (buď pro obecný nepokoj neb jinak) k tobě, pane, rovnou cestou půjdeme, abychom svatou tvou touhu v hojnosti naplnili. Ne toliko já sám, než i soudruhové v práci, kteří jsme se spojili k svatému předsevzetí, kteréž ti jest povědomo.«

33. Po tomto opovězení Ludvík Geer sám psaním Komenskému pozvání opakoval, z čehož Komenský poděkovav dne 19. m. prosince 1641 omluvu

---

[161] Manželka páně Geerova umírajíc žádala ho, aby nechaje kupectví, si odpočal, že dosti jmění mají pro sebe i pro děti, načež on: »Dosti arci máme my, posud však nemají dosti nuzní a ztrápení pro Krista, jimž třeba jest pomáhati.« A pomáhal zvláště vystěhovalcům v Němcích po několik a dvacet let, Bratřím pak po devět let. Kde stavěli chrám, špitál, když muži hodnému neb učenému stala se škoda ohněm neb lodí rozkotáním, všude pomocí přispíval. Komenský slyšel chváliti Francouzsko že mezi veřejnými úřady a hodnostmi má také úřad velkoalmužníka, ale pan Ludvík Geer zasloužil býti jmenován velkoalmužníkem *Evropy*. V čas potřeby Švédsku i několik tun zlata poskytoval a sám *lodí* celé loďstvo ozbrojoval. Církev gallickou a vystěhovalce podporoval, mnoho jinochů na studia bohoslovná dával; z Čechů pak nákladem jeho vystudovali: Figulus, Olyrius, Cassius a j. Komenského s rodinou a s příručími podporoval 8 let. — Uměl moudře vydělávati, ale i hojně a prospěšně rozdávati. (Comenii — Animae satellitium. Opp. III, 1051—1062).

v předešlém listu položenou šíře odůvodnil: Není prý v Londýně pánem svým, jsa členem církve, od níž vyslán byl k vyhledání nějaké úlevy dávné nouze a bídy. Kromě toho není prý sám jediný, který k napravení studií a k rozšíření křesťanství (christianismi) se přičiňuje, nýbrž spojilo se jich více dohromady, »aby proti smrti a proti jiným příhodám bouřlivého věku počínání naše byla bezpečnější«. Nemůže prý přijmouti žádného pozvání, dokud by poselství svého nevykonal a od své církve nedosáhl propuštění, ano i pak že by bez soudruhů práce své nikam jíti nemohl. Hottonovi pak, který byl přátelským prostředníkem mezi Komenským a panem Geerem,[162] oznámil téhož dne, že obávaje se nepokojů, k novému ochránci by přesídlil, kdyby i spolupracovníkům podpory popřál.[163] Neboť mají-li všecky knihy býti sepsány, na nichž jeho reforma studií záleží, jest k tomu několik mužů potřebí. Bez panhistorie zajisté a bez pandogmatie jaká by byla pansofie? K tomu tedy dvou učenců (polyhistora a polymatha) jest potřebí. I k vypracování pansofie dvou mužů jest třeba, kdyby jeden skonal, aby druhý práci aspoň k nějakému užitku přivésti mohl. Na dopisování a na sbírání zpráv se všech stran také jeden muž býti musí. Kolik let spisování to bude trvati, samému Bohu povědomo. Zatím nechť se věc zkusí na tři léta, bude-li buď dokonána, nebo jak daleko provedena bude.

34. Dorozuměti se s panem Geerem bylo hned zprvu nesnadno. Nařídilť Hottonovi, aby toliko s Komenským, nikoli se soudruhy jeho jednal, obával se, aby pansofie něčím nečelila proti pravověrnosti, a pomocníci Komenského aby byli dokonale pravověrni (vere orthodoxi). Odpovídaje tedy Komenský dne 6. února r. 1642 na dva listy Hottonovy, dovozuje, že bez pomocníků býti nemůže, ač by nemusili ani všickni zůstávati pohromadě (collegialiter). »Či jest někdo,« dí, »tak velikého díla, do něhož se dáváme, posuzovatelem tak sprostým, aby myslil, že ode mne samého jediného může býti očekáváno, k čemuž, jak vždy vyznávám, nepostačí člověk ani celý věk, kdyby myšlénka dovedena měla býti k takové dokonalosti, jakou zamýšlím?« Nejméně jeden pomocník musil by stále býti při Komenském, a jeden na cestách, aby zprávy podával, co a jak kde se pracuje, aneb již jest vypracováno, aby toho mohlo býti užito při skládání pansofie. Na takové cestování bylo by dvou neb tří let potřebí, a nikdo by se k němu lépe nehodil nežli Jách. Hübner, též Fundanus zvaný, který pro svou důvtipnost, vzdělanost a uhlazenost k mužům učeným se přituliti a s nimi dovede obcovati, který dopisováním s osvícenci francouzskými (Mersennem) se seznámil a z jiných již tajemství některých fysických, mathematických a mechanických vyloudil. Ničím by tedy pansofii nemohlo býti více poslouženo, nežli Fundanovou cestou pansofickou (říci *filosofickou*, málo jest) po Francii a Italii. »Osobní jeho mínění náboženská aby patron znal, co na tom záleží? Setrvá při nich na svou škodu, jestli při

[162] Prostřednictví toho Komenský těmito slovy se dotýká: »Díky tobě bratře nejupřímnější; kterýž věc tu s obou stran tak horlivě vedeš, věc mou totiž při patronovi, jeho pak při mně, že duše obou sbližuješ a tak věc, po níž mnozí nábožní se roztoužili, přivádíš k výsledku, jejž Bůh dáti ráčí.«

[163] Patronovi nechtěl tak zřejmě psáti nevěda, jak si má slov a v listu jeho vykládati: »Jsou li u tebe jiní mužové vzácnými dary vyznamenáni, budeš to moci oznámiti.«

nich setrvá, a změní-li je, jak se naději, s prospěchem jemu bude. Nám a dílu společnému, myslím, že nebudou mínění ta v ničem překážeti.«

35. Jako hned po prvním oznámení úmyslů pansofických ze závisti a z nerozumu vzbuzována byla pochybnost a podezření proti Komenskému, nezamýšlí-li něco proti víře, tak že hned r. 1639 zvláštním spisem brániti se musil: nebylo jinak ani ve Švédsku, kde si mnozí hlavu lámali, jest-li snažení Komenského pravověrné, a není-li se z něho obávati místo smíření ještě většího ve víře roztržení. Byliť prý Švédové k cizincům nevlídni, pokroku nepříznivi a hned ve všem příšery spatřovali, tak že i pan Geer biskupem do nemilých sporů zbytečně přiveden býti měl. Proto psal Komenský dne 14. března r. 1642 Hottonovi z Londýna, v Anglii že hluku a nepokoje se bojí, ve Švédech předsudků a podezřívání; tišší místo k práci že by v Polště bylo,[164] nebo v Prusích, odkudž by obcování s učenci bylo snadnější, zvláště pak v Holandsku, kdež Bisterfeld, pansofií nad jiné rozníceny, Komenského očekával. Ať pak mu ochránce kdekoli místa s pomocníky popřeje, všude bude míti totéž z prací jeho ovoce: neboť cokoli kdy pro mládež křesťanskou bude dokonáno, nejdříve jemu bude odesláno, a kdyby ochránce chtěl to Švédsku obrátiti v prospěch, na ochráncově vůli toliko bude záležeti.

V Lešně věděli toliko čtyři osoby (starší) o tom, že Komenský s panem Ludvíkem Geerem vyjednával, zachovávajíce to v tajnosti. Hartlib a Duraeus radili, aby Komenský v Londýně asi dva měsíce posečkal a to, co pansofického po 14 let po škartách rozepsal, jakkoli urovnal a přepsal, kdyby jej buď smrt zastihla, nebo škarty ony nehodou zmařeny byly, aby tím i idea pansofická zmařena nebyla.

36. Dne 11. dubna 1642 chystal si Komenský své věci, aby vyjeda brzy po velikonocích z Londýna, ve Švédech u příznivce svého se zastavil a s ním lépe se dorozuměl, nežli dopisováním státi se mohlo. Dne 18. dubna žádal Hottona, aby mu peníze na cestu poslal, že se hodlá do Švéd přeplaviti, všecko své s sebou veza, poklad papírový.

Zatím byla donesla se i do Švédska pověst, že prý Komenský v Londýně vydal ukázku příštích svých spisů. Nebylo tomu tak; byloť zajisté Komenskému dosti nemilé, že předčasným vydáním nákresu idei jeho pansofických veliká nedočkavost i domnění všelijaké mezi lidmi vzbuzeny byly. Proto zdráhal se vytisknouti metafysiku pansofickou, jíž Leydenští částku dostali od studentů uherských, kteří Komenského v Londýně byli navštívili a celou by rádi na světlo vydanou viděli, protože ona metafysika (ač v tu dobu nebyla na dobro dokončena) měla býti částí celku, který měl tak býti sestrojen, aby k němu hodilo se Ciceronovo povědění: »Jest spojení věcí podivu hodné, konec odpo-

[164] Zmiňuje se Komenský o Polsce, takto dokládá: »Polska dosti skrýší může poskytnouti, zbaví-li mne toliko zbožná patronova štědrost *služby obtížné, již po tolik let svého vyhnanství podrobovati se a věcí větších zanedbávati jsem musel, abych živobytí s rodinou slušně si pojistil.* (Polonia satis latebrarum praebere potest, dummodo a functione molesta cui tot exilii mei annos vitae cum familia honeste tutandae causa vacare majoraque negligere necesse fuit, patroni me pia liberalitas liberaret.« Službou tou míní službu v Jednotě bratrské, v níž starším byl od r. 1632, a školní své ředitelství.

vídá počátku, prostředek oběma, všemu všecko.« »Cestu k světlu« čili uvažování, jak by moudrost po všech myslech a po všech národech rozseta býti mohla, vyhledal a vypsal Komenský v Londýně; avšak ani ta tehdáž veřejnosti nespatřila.[165]

37. Když byl Komenský od mladšího pána Vavřince Geera peníze na cestu a na knihy (22 ½ libry = 100 tolarů) dostal, ani tu nemohl hned odplouti.[166] Neboť dali si Angličané někteří na tom záležeti, aby buď Komenského v Londýně udrželi, nebo mu snadno a hned z Londýna odjíti nedali. Komenský pak sám chtěl Angličanům zůstaviti slušnou památku na své mezi nimi přezimování a vydati spis, který by podobal se jakési »ukázce«, o níž dříve pověst šla, a k jakéž i Hotton radil. K pozvání do Francouz nechtěl Komenský odpověděti bez vědomí páně Geerova.[167] Když pak již měl Londýn opustiti, zapřísahali jej přátelé, aby k ničemu jinému se nepropůjčil nežli k pansofii. (Consilio itaque cum amicis communicato abii, sed illis, ut ad nihil praeterquam Pansophica me adhiberi paterer, obtestantibus. Opp. did. II předml. str. 2.)

Dne 10. měs. června 1642 Komenský po Hartlibovi listem tištěným se rozloučil s přátely a poděkovav jim za jich upřímnost, za svým povoláním do Švéd se ubíral.

38. Na cestě navštívil v Nizozemí mimo jiné přátele také v Leydě Jakuba Golia, professora mathematiky a jazykův orientalních, od něhož dověděl se, že Petr Golius, bratr jeho v Aleppu, přeložil Bránu jazyků na jazyk arabský. Věc ta zalíbila se Mohamedánům tak, že si práci mezi sebe rozdělili, aby Brána i na jazyk turecký, perský a mongolský byla převedena. I sháněli se také po jiných podobných spisech Komenského, jemuž řekl Jakub Golius, udiveného jej vida: »Vidíš, Komenský, jak šťastně ti Brána k národům otvírá bránu!« »Neměl jsem tehdáž co bych byl řekl, aniž posud, nežli ono Davidovo: Ne nám, Hospodine, ale jménu svému dej čest!« Komenský k tomu připsal l. 1646 (Meth. ling. XVII, 5).

A byla Goliova řeč jako věštecký hlas. Nebo v tu dobu (v červenci 1642) cestující po Nizozemí Richard Charles Winthrop (1587 — 1649), guvernér Massachusettský, Komenskému nabídl řízení nejstarší university americké, založené l. 1636 v státě jeho Massachusettě a po svém štědrém dárci (1638) knězi Johnu Harvardovi posud kollejí Harvardovou nazývané. K úřadu tomu nikdo výbor-

---

[165] Za příčinou dotčené pověsti o vydání ukázky příštích spisů (de quodam futurorum operum recens a nobis edito specimine) píše Komenský Hottonovi: Kdyby něco takového vydati chtěl, že by látky dosti bylo: pansophiae ichnographia (nákres), orthographia a scenographia (výkres a pohled), vyd. později jako Pansophiae Diatyposis

[166] Z listu dne 8 dubna 1642 dovídáme se, že Komenský měl opatřiti knížky anglické pro dra. Jana Matthiae, které by byly asi 5 liber stály. Komenský, nemaje peněz (propter sumptus defectum, nemohl mu dříve vyhověti, až si na p. Geerovi peněz vyžádal. — Dr. Jan Matthiae o němž v příčině Komenského ještě zmínka učiněna bude, byl professorem na Štokholmském »collegium illustre«, král. dvorským kazatelem, pak učitelem královny Kristiny, »aby ji po mužsku vychoval«, jejímž miláčkem po vždy zůstával. Později stal se biskupem Strengnäským, musil však pro svou mírnost ve věcech náboženských r. 1664 vzdáti se svého biskupství. Dudík: Forschungen, str. 295.

[167] List k Hottonovi 9. května 1642.

něji nebyl by se hodil nad Komenského pro jeho myšlénky vševzdělavatelné, všekřesťanské pomocí jazyků národních. Avšak sám ani slovem ve spisech svých nezmiňuje se o čestném tom pozvání, dopisů pak třeba nebylo, protože veškeré jednání odbývalo se ústně. Vyslanec švédský byl proti tomu pozvání a tudíž i příčinou, že veliký Moravan, jehož zásluh věhlas byl hlásán dále, nežli stačilo jej roznésti tré jazyků, nestal se Amerikánem.[168]

Do Švéd bylo na spěch. V Haagu Duraeus dne 27. června (7. července) 1642 napsal Komenskému vroucí poručení Kristininu vychovateli a důvěrníku Dru. Janu Matthiae, z něhož zřejmo, jak dávno nerozdílně mezi sebou srostli horliví smírcové protestantů.[169]

39. Dne 19. srpna 1642 zavítal zdráv a bez pohromy do Švéd, do Norköpingu, kdež pan Geer nejčastěji sídlem býval, tenkráte však meškal v Štokholmě. Hned toho dne ohlásil se Komenský listem ochranci svému: »Máš, jejž jsi míti chtěl, v domě svém hostem, Komenského, sluhu božího, tvého a všech dobrých lidí.« Chtěl za ním odebrati se do hlavního města, ale doma očekávali brzy návratu páně Geerova. Kdyby však déle v Štokholmě meškán býti měl, prosil Komenský, by jej k sobě obeslal, protože podzimek se blíží, on pak do Lešna k svým navrátiti se touží.

Meškaje ve Švédech již tři neděle, nemohl se dočkati příhodné chvíle, aby sešel se s drem. Janem Matthiae, k němuž měl od přítele Jana Duraea tak vroucí poručení. Po tom »očku švédském« tak toužil, ale pan Geer sejití se s drem. Matthiae jaksi překážel, až Komenský ochrance svého k tomu přiměl, že dne 8. září[170] vyslal jezdce, aby vyzvěděl, kde mešká dr. Matthiae, kde královna Kristina,[171] a mohl-li by prostřednictvím doktorovým u královny míti slyšení.

[168] Dle Magnala Christi Americana, Lond. 1702, citovaných od Edv. de Schweinitze, biskupa bratrského v Betlémě v Americe, ve veliké jeho historii (stran 693) Jednoty bratrské. O tom pozvání viz v »Osvětě« 1887, str. 456 sld

[169] Poručení Duraeovo v Hagu 27. června (7. července) 1642 jest po česku v tento rozum: »Aj, ctihodný a osvícený muži příteli v Kristu milený, srdce naše, pana Jana Amosa Komenského, Vám podáváme. Není potřebí poroučeti jej vaší laskavosti, vím dobře, když již svými zásluhami všech vzdělanců přízeň si získal, a o školy, štěpnice ctnosti, pobožnosti a vzdělanosti, u všech lidí kdekoli na světě největší zásluhy získati si může. Než my sami chceme skrze něho býti náklonnosti vaší schváleni a více poručeni, že takový základ lásky naší, totiž polovici duše své, vám odevzdáváme. Věztež tedy, že upřímnost dobromyslné lásky své k vám a k vašemu království řádným způsobem nemohl jsem tak osvědčiti, jak právě tím, že mu původcem chci býti toho, aby k vám šel a schopnosti své vašim potřebám toho času před jinými věnoval. A nebude jen on sám dobré vaše míti na péči, než i nás, ačkoli velikým prostranstvím od vás odlehli jsme, udržíte zaměstnané tímtéž studiem, a budete trhati ovoce našich přemyšlování, které tím způsobem k vám jako domů bude se vraceti a vám bude věnováno...«

[170] List Komenského k dru. Matthiae datován jest ve Finspongu dne 29. srpna 1642 dle starého kalendáře, dle nového tedy dne 8. září, což s počátkem listu: »Švédsko vaše již tři neděle mne má« dobře se srovnává; neboť dne 19. srpna byl Komenský již v Norköpingu. — Proč pan Geer překážel, aby Kom. s drem. Matthiae se sešel (»pan Geer, jehož listy vyzván byv, sem jsem zavítal, překáží mi, abychom se sešli«), není povědomo List Komenského otištěn v Dudíkových Forschungen str. 445, přímluvči list p. Geerův i s předešlým dal vytisknouti Arckenholz Mem. I., 292; ale díla toho jsme v rukou neměli.

[171] Ke královně Kristině přicházeli učenci se svou filologií, starožitnostmi, modní

Tolik Komenskému na dru. Matthiae záleželo, že list svůj k němu těmito slovy zavřel: »Pokud můžeš, prosím, přičiň se, by mi cesta byla připravena, bych tě mohl viděti a s tebou promluviti; doufám, že toho ani ty, ani já nebudeme litovati.« Dne 11. září i pan Geer žádost Komenského listem přímluvčím podporoval. — S ochrancem svým shodl se Komenský o způsobu svých studií, jenom to na dalším umluvení zůstávalo, má-li Komenský v Prusích nebo jinde se usaditi, nebo přesídliti do Švédska. Komenský vůli svou již všemu podrobovał, přeje si toliko, kdyby do Švédska zase povolán býti měl, aby povolání to čestné bylo. Chystal se tedy k návratu do Lešna, neboť podzimek se přibližoval. Loď, která měla plouti do Pruska, přistála teprve dne 20. září, a než mohlo všecko vyloženo a nové zboží naloženo býti, bylo třeba čekati celý týden. Aby Komenský po ten čas nenudil se v Norköpingu, vypravil jej pan Geer do Štokholma, aby arcikancléře švédského, věhlasného Oxenstjernu, se úmysly svými seznámil. Dříve však poslal k dru. Matthiae kurýra, aby příští poštou nejv. kancléře psaním na Komenského připravil a úsudek svůj o něm jemu oznámil.

40. Vyjev v sobotu dne 25. září z Norköpingu, v pondělí ráno do Štokholma se dostal. Po čtyři dny měl pilná rozmlouvání s JUDrem. Janem Skytem, kancléřem akademie Upsalské, zvláště pak s říšským kancléřem Oxenstjernou (nar. 1583, † 1654), který zrakem orla nejen prohlédal osnovy a spletky politické, ale i hlouběji vnikl do Komenského zásad didaktických a pansofických, nežli učenec kterýkoli. Zkoumaje první dva dni didaktiku, tím bedlivěji a přísněji, protože hned z mládí byl zpozoroval, že způsob studií byl násilný a nevhodný, ale byv do Němec poslán od krále a po lepším způsobu vyučování se sháněje, ani ze spisu Ratichova nevyrozuměl, jak by školy v jistý a platný způsob

---

učenosti toho času, podávali knih, dedikací, chvalořečí — bývali odměňováni a propouštěni: Lenaeus, Michaël Wexionius, Jan Baraeus, Loccenius, Freinshemius, Boeclerus, René Descartes, Izák Vossius, Salmasius a j. — R. 1640 školu v Abo v akademii proměnila a stavbu akademie v Upsale podporovala. Gustav Adolf založil byl gymnasia v Strengnäsu, Linköpingu, Wiborgu a Werteräsu; Kristina zřídila gymnasia v Gefle, Hernösandu, Gothenburgu, Wexiö a Skaře. v Štokholmu pak velikou bibliotéku a sbírku výtvarných umění.

Gustav Adolf l. 1631 odvezl knihovnu Würzburskou. Rukopisy nechala si Kristina, všecky knihy rozděleny po několika větších školách (Abo, Upsala, Westeräs, Strengnäs a kostel sv. Mikuláše v Štokholmu). — Rukopisů měla Kristina 1208: 482 fol., 508 4°, 439 8°. V bibliotéce její knihovna Ger. Joh. Vossia, Alexandra Petavia, senatora Pařížského (samé rukop. řecké a latinské); Gilberta Gaulmina rukop. (arabsky) a knihy Mazarinovy dražbou koupené. Dopisování měla takové, že věděla, kdo co psal, kde je vzácný rukopis, kde jsou knihy na prodej, a peněz nešetřila.

»Starožitnosti« sepsal dr. Fresne: Sochy velké i malé bronzové 86 — z Prahy 71, sochy mramorové 166, z Prahy 11, hliněných 13. Medailií (kromě 4 skříní nepočítaných) 15.140 (Gustav z Mnichova Königsmark z Prahy).

Rarity 162, z Prahy 116; rarity 16, z Prahy 16
» 5, » 4; » 44, » 43 atd.

R. 1654 dne 6. června dala korunu strýci Karlu Gustavovi, v Insbruku katolické vyznání učinila a v Římě se usadila. R. 1660 a 1666 Švédy navštívila, v Římě 19. dubna 1689 zemřela.

Kristina měla před odjezdem 72 rukopisy, r. 1695 bylo jich v Štokholmě 53, nadto byly ještě 3 nalezeny; ztraceno jen 16, z nichž 4 želíme.

měly býti uvedeny, a přesvědčiv se, že Komenský na pevnějších základech staví, aby v tom pokračoval, upřímně ho pobádal. Znamenaje jako státník praktický šlechetnou Komenského idealnost, pochyboval, že by ideami jeho pansofickými věci lidské mohly býti napraveny. Když však Komenský i námitkám z písma proti sobě přivedeným, že na sklonku světa spíše temnoty a všech věcí zhoršení nežli světla a věcí lidských zlepšení naditi se lze, důmyslně dovedl se ubrániti, pronesl nejvyšší kancléř konečný tento soud o pansofii Komenského: »Nemyslím, že by co takového komu kdy bylo na mysl přišlo. Setrvejte v předsevzetí svém: aneb tak dostaneme se k pokojnému cíli, aneb žádné již pomoci nebude. Avšak jest rada má, abyste *školám* především se propůjčili, studia latinská jim usnadnili a tak i spolu k onomu většímu dílu cestu schodnější sobě připravili.« Tak i kancléř Skyte radil. Komenský pak, ač nerad, nebyl k tomu nepovolný. Nemoha pro spěch s učencem JUDrem. Janem Locceniem, professorem Upsalským, seznámiti se osobně, psal mu Komenský, odcházeje ze Štokholma dne 26. září a studenta nějakého mu poroučeje: »Korunu bych u vás (v Upsale) postavil na vědecké své cestování a na porady, jež jsem měl s muži učenými mnohých národů o pravém zvelebení a konečně již, pokud Bůh dá, dokonání didaktických a pansofických studií. Ale nyní zbraňuje mi v tom osud. To však vám přislibuji, že žádný můj spis nemá vejíti v světlo veřejné bez vašeho zdání a usouzení, jestli nám prahu svého nezabráníte.«

Slib ten učinil Komenský následkem rokování s universitním kancléřem Skytem, jejž i maecenatem svým nazývá. Dříve než odplul z Norköpingu, poslal panu Freinshemiovi,[172] též učenci Upsalskému, dne 1. října na kvap několik exemplářů latinského předchůdce (prodromu) pansofie, aby je mezi své kollegy rozdal: »Čtěte a suďte myslí svobodnou.« »Didaktická pak ona rozprava o vyučování jazykům málem zbytečnou bude, když popřáno jest daleko lépe prohlédnouti.«

41. Stálým přemyšlováním a zkušováním poradami přátel tolik latinské látky učebné protříbilo se, že znova přerovnána, roztříděna a po stupních rozvedena i po textech, mluvnicích a slovnících soustavně mohla býti rozdělena. Přestavování bralo na sebe ihned ráz nové stavby, protože bylo bez přístavků, než dle jednoho plánu, od základů po všechna tři patra. Komenský od prvotních, Didaktikou i rozpravou Vratislavskou zamýšlených a chystaných *čtyř* stupňů čili tříd vyučování latinského ustoupil a na *třech* toliko přestal, což ode všech nebylo schvalováno. Hlavní příčina toho jistě byla nahodilá se mu všude při badání vševědném *trojdílnost* a čím dále hlouběji vnikající mystický význam *čísel*, jímž konečně naplnila se celá kapitola Metaphysiky. V »Předchůdci« § 102 Komenský vykládá: »Ta zvláštnost a podivuhodnost vyskytá se v methodě naší, že všecka obvyklá rozdělování věcí dějí se skrze *trojdílnost*. Vyznávám, že toho ze žádné pověrčivosti (superstitio) pitvorné ne—

[172] Freinshemius byl od r. 1642 professorem v Upsale, 1647 knihovníkem. Jsa z Ulmu neb Wormsu rodem, knihovníkem Kristiny, odebral se do Ulmu, otčiny své. K přímluvě Vossiově dostal se v prosinci 1651 na jeho místo Francouz Naudé. (Dudík 93.)

bylo vyhledáváno, než že při věcech nejpřednějších a nejdůležitějších hned od prvních přívlastků věcí (dobrého, pravého, jednoho) tak samo sebou se namítalo, že jsem býval chvílemi celý zaražen a novostí věci celý udiven. Když pak jsem i jinde, příklady jsa již utužen, o týž způsob pokoušel se, shledal jsem, že daří se všude. Neodvážil jsem se tedy pravdě věcí, vždy trojím tajemstvím se představující, protiviti se, než rozradovav se a takovou svatého trojidla harmonii objav, i v ostatních věcech dychtivě jsem ji vystihoval, nikdy (pevně věřím) věcem nečině žádného násilí, než jak samy sebou se rozštěpují. Ale myslil jsem, že i učencům velice to bude prospívati: *Prvé*, pro podporování paměti, jež mezi mřížemi ráda pokračuje, i něco vytiskujíc i na něco vzpomínajíc. Druhé, pro vyrozumívání věcem samým, když tak obyčejně přirozenost věcí sama odkrývá se. Ve věci té domáhám se posouzení všech mužů, kteří to pobožně a pozorně v bázni Páně budou rozvažovati, jsa tím jist, že tak nikoli lichost přeludů, než pravda věcí bude postižena. Budiž tedy křesťanská vševěda, trojivá tajemství otvírající, věčnému trojjedinému Hospodinu, jedinému, mocnému, moudrému, dobrému, věčně velebenému Bohu posvěcena.«

Taková tedy posvátná mystická badání trojdílnosti sama sebou se namítající Komenskému tedy byla dalšími pomocníky a vůdci.

6.
Komenský v Elblagu.

42. Z Norköpinku byla plavba zdlouhavá a nesnadná; po podzimním rovnodenní vál vítr jižní, protivný,[173] a loď plula do Barsundu jedenáct dní. Odtud psal Komenský panu Geerovi dne 13. října, kdyby všecko s sebou měl, jako onen filosof, že by nic nechtěl raději, nežli vrátiti se do Švéd a tam býti přes zimu. Tak se mu tam tedy proti nedávné nechuti jeho bylo zalíbilo.

Universitní kancléř, po nich pak i pan Geer byli radili, aby Komenský, když by nechtěl s rodinou do Švéd přesídliti, pak aby na blízku v zemi pruské v Elblagu za příčinou tichého studování a spisování usadil se. Když mu byl tedy senát v Elblagu dovolil, aby v městě tom mohl přebývati, najal si tam Komenský domek pro svou rodinu. Anglickým přátelům i odlehlost místa i to se nelíbilo, že Komenský, pro svou povolnost k Švédům nechávaje na čas pansofie, strojením spisů didaktických zabývati se má; co v didaktice činiti zbývá, učiní prý jiní a snadno mohou učiniti, když jim k tomu cesta s dostatek již jest ukázána; ale v pansofii jsou prý základy sotva teprv objeveny, ačkoli, kdykoli by cesta k pravé moudrosti byla proklestěna, prospělo by světu nekonečně více, nežli latinské písmenkářství. Ano Hartlib vytýkal mu nerozvážnost, volaje naň s básníkem: Quo moriture ruis minoraque viribus audes? Komenský, zmiňuje se o tom domnívaje se, že by pro tak mocné důvody ve Švédsku k pan-

[173] Zjev ten fysický ve vání větrů času podzimního Komenský dle tehdejšího způsobu takto p. Geerovi vykládá: Jsou toho přirozené příčiny, proč toho času jižní větrové vějí, když slunce v jižních oněch stranách silu svou projevuje, zimu v jaro proměňujíc. Odkudž táním sněhu a rozvlažováním vzduchu páry vznikají a k jiným stranám se rozšiřují — a kam pak více, nežli k této naší protivné severní straně, která tím počíná mrznouti, t. j. vzduch svůj zhušťovati a jiného odjinud přibírati a hltati.

sofii mohli se nakloniti a jemu v závazku uvolniti, aby v pansofii mohl pokračovati, aneb aspoň pevnějších základů jí vyhledati, aby naň již déle nebylo naříkáno. Ale ze Švéd došla odpověď: Věci vážné arciže sluší konati vážně, ale věci přednější dříve, a nechoditi větším k menšímu, než naopak: aby tedy věcí didaktických se nevzdaloval.

43. Jak Komenský psal z Elblagu Hottonovi (21. října 1642), naříkal Hartlib, že Komenský Fundania příliš pouští s mysli, Komenský pak chystal proň 200 lib. šterl., jichž mu knihkupci Londýnští na snadnější urychlení práce nabízeli. Že pak od té doby již mnoho změnilo se, přál si Komenský, kdyby pan Geer Hartlibovi a Fundaniovi, kteří oba nouzí byli sklíčeni, po 200 tolarech chtěl poskytnouti, aspoň dotud, dokud by Fundanius, jehož spis historický jakémusi znamenitému kardinálovi, tuším že Mazarinimu, chtěl poručiti, jinak nebyl opatřen.[174]

Z Elblagu Komenský navštívil rodinu svou v Lešně, aby ji odtud i s knihovnou svou odstěhoval. Bratří ochotně svolili, aby pod ochranou páně Geerovou studiím se oddal, zakoušejíce sami přízně páně Geerovy, když byl Komenský 500 tolarů od něho mezi ně rozdal a též 500 tol. Bratřím do Uher poslal.

44. Dne 21. listop. 1642 Komenský byl s rodinou již v Elblagu; ale po celý týden do ničeho nemohl se dáti, protože v najatém stavení stolů, lavic a j. nebylo. I to hned zkusil, že bylo v Elblagu dosti draho, tak že by byl raději v Toruni neb Gdánsku usadil se, kdyby o Elblag s ochrancem býval neshodl se. Pomocníků (amanuenses) měl pět: Pavla Cyrilla, Petra Figula, Daniela Petrea, Daniela Nigrina, Jablonského (z Jabloného), jejž byl osmiletého s sebou z Moravy vzal do vyhnanství, — ne tak na vědecké skládání, jako na rovnání a opisování. Učených spolupracovníků (collaboratores, socii) ochranci svému zatím nenabízel, aby mu nákladu umenšil, zvláště když by Hartliba a Fundania podporoval. Pak myslil opět na Vechnera, který zatím v Lešně musil zůstati.

Na školy švédské, na počátky v nich učení latinského ihned pamatoval, poslav Janu Wolzogenovi, domácímu příteli páně Geerovu, dva exempláře »Vestibula« opraveného, aby jeden M. Sepeliovi odevzdal, by v něm místo slov polských k německým slova švédská přičinil, žáci pak aby si, každý sám pro sebe, knížku opsali, vyučování však aby dálo se dle poslaného návodu (informatorium). »Věc ta, ačkoli něco nesnází do sebe míti se zdá, mnohem více přinese užitku, protože všecken způsob změněné methody z cvičení takových bude záležeti« — jak asi synodou v Lešně (1635) bylo nařízeno.

A již tak chutě do práce se dával, že Vavřinci Geerovi (synovi), příteli Hottonovi (10. pros. 1642) a jiným do Angličan, do Francouz, do Anglie, do Polsky oznámil, že po jeden rok zdržovati se chce všeho dopisování (kromě věcí nejnutnějších), aby novými radami, námitkami a nedočkavostí maten nebyl. Ztrativ zajisté osm let samým raděním a rok cestováním, chtěl konečně již sebrati a srovnati, o čem byl přemýšlel po 15 let. Jenom ochranci mělo býti volno každé chvíle počet žádati z toho, jak studie pokračují.

---

[174] Jakýsi Rossigniolo radil, aby Komenský spis svůj pansofický připsal znamenitému kardinalovi (Mazarinimu). Komenský chtěl přízeň kardinalovu raději k Fundaniovi obrátiti.

45. Za měsíc Komenskému v Elblagu velmi se zalíbilo. Jenom pokušení, do něhož jej zvláště B. Nigrin, někdy pastor reformované církve Gdánské, uváděl, od přátelství k Švédům sliby všelikými odlouditi jej chtěje, stálo jej veliké přemahání, tak že i Oxenstjernovi na to si naříkal. [175]

Na r. 1643 Komenský vytkl si tento pořádek prací: předělati »Bránu jazyka latinského«, přičiniti k ní slovník zcela nový a mluvnici, aby byly lahodnou předehrou k studiím realním (pansofickým)

Nedostatků prvních svých pokusů didaktických, pokud se zejména týkalo vyučování latiny, Komenský záhy si byl vědom, zároveň myšlénka o sloučení vyučování s pansofií tak mocně jej ovládla, že již v polovici let třicátých hledal podporovatele pro své práce theoretické; a v Rafaelovi Leštinském by jej byl i nalezl, bohužel obětavý tento velmož příliš záhy zesnul, než aby byl všecky snahy jeho pochopil.

46. Již r. 1638 došlo ho pozvání od stavů švédských, aby tam v řízení a obnovení škol se uvázal. Pozvání to, ač bylo čestné, nebylo však dle přání Komenského, jemuž méně na tom záleželo, aby někde školu sám řídil, než na spisování knih theoretických a vyučovacích, aby pravidla didaktiky a pansofie své ve prospěch všechněch národů podrobně mohl vyložiti, tak že by brzo všude školami v skutečný život se dostávala. Proto poděkovav se z toho pozvání, aby někoho k němu poslali, jejž by se svým způsobem vyučovacím seznámil, do Švéd vzkázal, neustávaje ohlížeti se po podpoře k takovému spisování, kde mohl, až syn p. Rafaela Leštinského, Bohuslav, zdál se býti plánům jeho nakloněn, tak že s ním Komenský o to vyjednával dne 10. a 11. září 1640 a jednání to pak i ve zvláštním listě sepsal, poněvadž věc mohla se týkati více lidí a vyžadovala i času na rozmyšlenou.

47. Jako Bůh dávaje Mojžíšovi stavěti svůj stánek, dal mu i nákres celého díla, naznačil mu umělce, kteří by dílo provedli, nadšeni jsouce duchem jeho, určil mu, odkud bráti bude náklad, rovněž i Komenský chce tu po příkladě Božím jednati. I podává příznivci svému napřed nákres díla, jež míní podniknouti, po něm zamýšlí označiti pracovníky a také o nákladu zmínku učiniti.

Úmyslem jeho jest studium věd, moudrosti a zbožnosti všem učiniti obecnější, snadnější a pokroku všech věcí lidských přístupnější, a to pomocí knih. Budou pak (kromě knih pro mateřskou a obecnou školu určených, o nichž jednal v kap. XXVII. a XXVIII. Didaktiky) knihy ty filologické a realné. Filologické určeny budou snadnějšímu učení se a vyučování latiny, která sprostředkuje všeliké styky národův. Budou to tyto knihy tři: 1. Předdomí (Vestibulum), 2. Brána (Janua), 3. Palác (Palatium, později též Síň, Atrium nazv.). K tomu trojí slovník: I. latinsko-domácí (německý) etymologický, který by se družil ku Bráně a vykládal pravý a původní význam latinských slov; z něho by žáci mohli se přiučiti správnému porozumění všech slov. II. slovník německo-latinský, který na základě jazyka domácího, žákovi při vyjadřování myšlének nejprve se vyskytujícího, učiti bude vše vyjadřovati latinsky, především zvláštnosti jazyka domácího zvláštnostmi čistě latinskými,

---

[175] Konec nového hotového rukopisu Zoubkova.

čehož obyčejné slovníky nepodávají. III. Slovník latinsko-latinský, který poučovati bude, jak všecky vlastní výrazy tropickými nahrazovati, vyšší to stupeň latiny, aby táž věc třikrát, čtyřikrát i vícekráte různým způsobem a to ještě lepší latinou mohla se vyjádřiti.

K tomu pro jistější knih těch užívání připojiti bude pravidla, která nazývají grammatikami, a to: k Vestibulu kromě návodu k latinskému pravopisu a ku výslovnosti jen pravidelné vzory skloňovací a časovací.

Ku Bráně grammatiku plnou, pro niž má praksí již osvědčenou novou methodu, aby chlapci v kratičké době úplně jazyk ten poznali.

Knihou vzdělání realného měla býti sama *pansofie*, obsahující veškeren obor vědění lidského tak spořádaný, aby i ku přítomné i k budoucí potřebě dobře hoditi se mohl. Methoda měla tu býti taková, aby vše uvedeno bylo na jisté principy a z nich aby vše bylo vyváděno, aby *každá částka* poznávání lidského v ní byla obsažena a to na svém příslušném místě. *Principy* takové jsou: Bůh, svět, rozum obecný spořádaný. Jak učenci obecně uznávají, byla by taková kniha pokolení lidskému učiněným dobrodiním

Aby však vědy bylo lze úplně opraviti, k pansofii bylo by připojiti ještě dvě jiné knihy: panhistorii a pandogmatii. *Panhistorie* by obsahovala věci ze vší starobylosti paměti nejhodnější, v pravdě zběhlé; neboť ač pansofie všech věcí prvé a nejspodnější kořeny měla odkrývati, stálé a nepohnutelné zákony, jimiž vše spolu souvisí, pořadem vykládajíc a tak veškerenstvo takřka v jediném souboru myslem představujíc, přece bylo by pěkné za nohsledu jí přidati panhistorii, která by příklady nejvybranějšími ukazovala, jak věci vždy podle vzorů svých postupovaly neb od nich se odchylovaly, a to všude se svými následky. Nebo již v kap. XXIX. Did. Komenský vyložil, že poznání dějin pokládá se za nejkrásnější část vzdělání, pročež postarati se jest, aby řádně zastoupeno bylo na všech stupních školských, avšak aby žákům tím práce vedle jiných předmětů nepřibývalo, spíše tím jiné předměty se zpříjemňovaly. Proto určil pro každou školu zvláštní knížečku historickou, a to: třídě 1. biblické dějiny, 2. tř. dějiny přírodní, 3. tř. dějiny vynálezů, 4. tř. výborné příklady ctností, 5. tř. dějiny obřadů rozličných náboženství (historia ritualis), 6. třídě dějiny všeobecné se zvláštním zřetelem k dějinám vlasti.

K těmto dvěma vědám bylo by, dle mínění Komenského, připojiti *pandogmatii*, podávající jádro mínění mužů nejpřednějších, kteří od pradávna své myšlénky potomstvu zůstavili, aby tito přední duchové také přispěli k rozmnožení světla vzdělání a moudrosti. Měla pak podávati se tu mínění pravá i nepravá, ona na svědectví pravdy, která mocí svou po vše věky, národy a mysli i bludy pronikala, tato, aby se podobným bludům bylo lze v budoucnosti vyhnouti.

48. K vykonání těchto věcí velikých, jimiž Komenský i v Anglii se obíral [176] (str. 129), ovšem sám nemohl stačiti, nýbrž potřeboval dobrých *spolupracovníků*, filologů, několika pansofů, vynikajícího historika a polymatha (mnohovědce), velmi dobře znalého spisovatelů a bibliothek. A všickni měli býti umělé oné

[176] Viz »Cesta k světlu«, kap XVIII.

methody znalí, pracovití a snaživí o prospěch obecný. Ve věcech jazykových zbývalo mu opraviti Předbraní a Bránu, Palác úplně znova vystavěti, tři slovníky počaté dokonati, pravidla grammatická lépe zříditi. Co se zvláště Paláce týkalo, ten dokonati mínil Vechner, který věc již počal pět let před tím, v pansofii pak Komenský spoléhal hlavně na Hartliba.

49. Nákladu nadál se od příznivců dostatečného, míně hned dáti se do práce a počíti Branou věcí čili Metafysikou. První pokus s ním a spolupracovníky měl se učiniti na tři léta. Ovšem od myšlénky toho postupu brzy potom ustal a mínil sestaviti nejprve knížky pro vyučování jazykem domácím jako pevný podklad všem ostatním věcem; od těch elementárních knížek mínil přejíti k latinským a pak teprve k pansofii. Ale každá z těch knih měla již míti ráz pansofický, podávajíc obecný jakýsi názor věcí.

Snad p. Bohuslav Leštinský sám značného toho nákladu se obával, nebo nemohl ho sám podniknouti a společníků na to neměl, když Komenský pro své pomocníky žádal po 200—300 tolarů na několik let, vůbec úmluva ta se neuskutečnila.

50. Teprve v Elblagu, maje po přání kancléře Oxenstjerny věci potřebné konati napřed, dal se opět do opravy děl starších a připravování nových, především k snadnějšímu učení latině; toť chtěl učiniti aspoň desetkrát snazší.

Branou jazyků a »*Branou věcí*, všeho, co možná věděti, první kořeny a základy celé pansofie vykládající«, oči měly otevříny býti k lepšímu pansofie posuzování, zároveň pak měla jimi probuzena býti touha po věcech větších, které měly potom následovati. Ovšem pak chtěl i akademii Upsalské vše předložiti, než by dal do tisku.[177]

51. Že by mu práce ta dlouho měla trvati, toho se nenadál doufaje, že za dva nebo za tři měsíce předělá celou »Bránu jazyka«. Ale po čtyřech měsících pilné práce shledal, že sotva za jiné čtyři měsíce ještě bude s tím hotov. Neboť čtyři díly slovníka latinského a několik dobrých spisovatelů latinských musil »vysoukati«, aby ničeho neopominul. Tím do podrobností takových se dostal, že sám sobě, kterak se slovíčky boj vede (λογομαχεῖν), se posmíval, až i toho želeti počal, že pro slib učiněný věcmi takovými musí se zabývati a pansofii opouštěti. Ovšem mínil, že mu z toho všickni budou vděčni, kdož latině vyučují, že takové obtíže za ně odbyl a překonal. Kromě toho bylo mu útěchou, že i při té práci pozorování realných si nashromáždil a zralejší soudností na dílo pansofické se připravoval. Také prosíval studování jazyků semeny vnitřní moudrosti, »aby svatě klamal lidskou nemyslivost (incogitantiam), která skoro všude (jak skoro posud věci jdou) raději má skořápku (slovo) nežli jádro (věc)«.[178]

52. Při této práci věru nesnadné však domácí pokušitel v osobě B. Nigrinově neustával, chtěje ho i od Švédův odvrátiti. Tu Komenský zamýšleje ukázati, jak si představuje jednotu náboženství, o níž také v »Cestě k světlu« pojed-

[177] List J. Locceniovi, prof. v Upsale, 16. září 1642. Totéž slíbil i kancléři univ. té Skythovi.

[178] Opp. didact II předml. str. 3.

naval, napsal spis *»O svářících se ve věcech víry křesťanů spojení myšlénky některé přítele ku příteli«*. Snad Nigrinus sám vyzval jej k tomu sepsání.[179] Dle mínění Komenského smiřovatelé všech křesťanů měli si vyhledati místo příhodné a tu spíše poradami než disputacemi se domlouvati; raditi spíše než hádati. A poněvadž se věc chce nyní začíti novou cestou, bez nenávisti a závisti, že ovšem takovou příležitost zcela schvaluje. Domnívá se, že by napsati bylo větší dílo tohoto titulu *»O odstranění sporů křesťanů ve věcech víry úvaha obecná«*, kde by I. naznačila se myšlénka křesťanství jako jediné říše, tiché a klidné, plné záře a poznání, říše svatých, která má jméno Kristovo; a tato říše měla zanesena býti ku všem národům. Ve spise tom pak II. mělo se na všecky lidi naléhati platnými důvody, aby si jednoty přáli, a těchto důvodů je zajisté velmi mnoho, aby si křesťané přáli bývalého stavu věcí. Komenský uvádí jich 12 a líčí také slabosti víry jak katolické, tak zvláště evangelické způsobem výmluvným. Dílu III. zmíněného spisu úlohou bylo by ukázati, jakou cestou smíření by se mohlo státi, a spis by končil vyzváním k vrchnostem a duchovenstvu, aby vedli celé to smíření a postavili se mu v čele.

Spis dokonán byl počátkem roku 1643., nebo hned potom B. Nigrinus přestoupil na víru katolickou, čehož Komenský svým sepsáním ovšem způsobiti nemínil.

53. V červnu 1643 Komenský poslal *Petra Figula*, pomocníka a miláčka svého, do Švéd na studia theologická, poručiv jej p. Geerovi, jemuž při tom zbožně děkuje za 1000 tol. a za sýry Bratřím darované. Po Figulovi poslal také listy dru. Matthiae i kancléři a rukopisy díla »Via lucis« (Cesta k světlu) a nedávno dokončený spis o srovnání různověrců.

Když byl totiž kancléř roku předešlého přísně zkoušel pansofické snahy Komenského, nezdálo se mu býti pravděpodobno, že by odtud šlo nějaké věcí lidských napravení; Komenský pak zvláště k důvodům v »Cestě k světlu« položeným ukazoval (v kap. 6, 12, 13, 14, 15). Neboť ač kancléř i písmem se byl dokládal, které k časům posledním hroznější věci klade, přece Komenský tušil a očekával, že zřícením Babylonu obnoven bude Sion, a čas ten že není daleko. O smíření církví psal proto, že zaslechl, kterak král francouzský skrze posly v Osnabrucku zamýšlí jednati o mír obecný. Že pak zvláště Oxenstjerna byl mezi těmi, »jimž metla soudu do rukou dána«, jemuž Komenský přál života až do vykonání díla, které potud skrze něho konal, velmi mnoho mu na tom záleželo, aby kancléř proniknut byl jeho myšlénkami, na nichž zvláště návrat Čechů rozptýlených do vlasti závisel. Proto dotýká se chyb protivníků mírněji, evangelíky však kárá přísněji, ukazuje, že vina jest na obou stranách a tím i při vzájemném odpouštění smíření možné.

Dr. Matthiae nepodal mu ještě svého zdání o základech jeho didaktických, zvláště schvaluje-li vzdělávání schopností všeobecné (dle »Cesty k světlu«, kap. 17). Jestli základ ten pravý, třeba mu podříditi vše, abychom konečně

---

[179] Obsah tohoto sp. De dissidentium in rebus fidei Christianorum reconciliatione Hypomnemata quaedam amici ad amicum. Amst. 1661. v čl. Fr. J. Zoubkově »Komenský smírce křesťanů«, Škola a Život, 1889.

došli tam, kam chceme. Čeho se Komenský dočkal, nevíme, ale základu toho se držel vždy.

54. Brzo pocítil Komenský, že z peněz od ochrance jeho, ač laskavého, ale jako kupce vypočítavého, poskytovaných na jeho výživu a zjednávajících mu žádoucí prázdeň od prací školských,[180] kterou mínil vynakládati na obecný prospěch lidstva a mládeže, dávati mu bude vědecké úroky, jichž na něm bude požadováno. Již v září r. 1643. dáno mu na srozuměnou, že práce jeho pomalu pokračují, a že z věcí slíbených posud nic tiskem nevydal; Komenský odpovídá na to nevrle (Wolzogenovi, příteli p. Geerovu, 28. září 1643), že knihy spisuje, nikoli opisuje, a dílo jeho že jest souladné, nesouhlasu nižádného nepřipouštějící; pročež i všeliké maličkosti že nekonečného takřka vyžadují uvažování. A dokládá, kdyby vše to byl předvídal, že sotva by práci tu byl podnikl. Ale nezželí se ochranci, jakož doufá, ochrany jeho; nebot ne kniha, ale poklad bude mu podán náhradou. Stále byla mysl Komenského nepokojna tím, že věcmi filologickými, ač milými, se zabývá hlavně z cizího pokynutí, obmeškávaje při tom pansofii, tak že i nespokojenost se ho chápala nad podrobeností a míjejícím časem, an se stále obával, aby smrtí nebyl zastižen, dříve nežli realným čili pansofickým snahám bude moci učiniti zadost, jichž by nikdo po něm nedovedl. Časem také učení přátelé, zvláště angličtí, vzbuzovali ten nepokoj, ano jim beztoho nebylo po vůli, že Komenský jich opustiv Švédům se v službu dal, pročež mu i předstírali, kterak pro věci menší, nepatrné, zanedbává věcí větších, jichž od něho očekávali. Jiní radili, aby nejdříve nový způsob učiti jazykům a »Bránu věcí« na světlo již vydal, jejíž ukázku dal také odcházejícímu Figulovi, a ze Švéd naříkali, že mládež nemá podle čeho se učiti.

Ale Komenský nechtěl s ničím se ukvapiti, pokud by nebylo dokonalé, Švédům pak radil, aby mládež zatím jazykem mateřským čítala, přepisovala, v paměť ukládala biblické dějiny a to, co vede k nábožnosti a k dokonalému zušlechtění mravů směřuje. Nebo že již Seneka dí: »Mravy nejdříve vzdělávej, bez nichž moudrosti zle se učí.«

55. V domácnosti své změnu oznamuje tím, že 5. září narodila se mu dceruška Zuzana; s pomocníky doufá za rok nebo za dvě léta práce filologické, záležející z »několika dvacíti« knížek, dokonati. Chtěje pak přátelům dokázati, že nepravá jest jejich domněnka, jakoby pohruzoval se v práce filologické, zoufaje nad pansofií jakožto nad věcí nemožnou, dal v Gdánsku r. 1643 vytisknouti »*Nákres vševědy*« (Pansophiae diatyposis), spis v Anglii snad již počatý, nyní pak dokončený proto, aby přátelům marně čekajícím podal opět ukázku svých prací vševědných.

Jméno spisu toho samo již ukazuje, že to jest jaksi po způsobě stavitelů podaný plán nastávající stavby chrámu pansofického. Dělají pak si plán stavitelé polohopisný, půdorys, ukazující základ stavby, a nárys, ukazující formu vnější a látku, z níž stavba se má prováděti; třetí plán nejdokonalejší ukazuje

[180] Sám o této prázdni a slušném vydržování, kde mohl se věnovati obecnějším studiím, mluví opět v předml. k III. dílu sebr. sp. did.

jim úplné rozměry, počet, pořádek a užívání jednotlivých částí. Spis pak od Komenského týmže způsobem tuto podaný obsahuje prvé dva nákresy: *půdorys* (ichnographia) a *nárys* (vl. pravorys, orthographia).

56. Úkolem a cílem pansofie jest, lidem opatřiti nejvyšší stupeň poznání, jehož jim třeba, an konec času nastává. Komenský ukazuje tu obšírně, jaký prospěch z pansofie budou míti všecky stavy a ústavy: lid, učenci, státníci, církev a vůbec všickni národové světa. Zároveň podává výčet podpor, jíž se může pansofii v nové (jeho) době dostati; tu bude ji podporovati netoliko knihtiskařství a jiné vynálezy v oboru rozličných věd, ale také všeliké ty soubory výsledků badání mužův učených, které chystají; též bude podporována rozličným povzbuzováním a očekáváním tolika zbožných lidí. K tomu připojeno vyvrácení námitek proti pansofii činěných, jako by nemístnou zvědavost u lidí vzbuzovala, ana všemoudrost pouze na Boha připadá, čímž by také pansofie osobovala si, co Bohu ponecháno, totiž obrácení lidstva. Komenský naopak ukazuje, že pansofie může býti prostředkem božím, an Bůh u lidí nepůsobí přímo, než jen prostředečně. Ani rozumování ve věcech víry nezdá se mu býti odpadlictvím, nebo vyskytuje se v církvi od pradávna a opět v době nové. Odpadlík a kacíř zvrací a převrací rozum články víry, přítel pansofie upevňuje víru rozumem.

57. *Díl II., nárys,* podati chce vnější pohled na pansofii, ukazuje celkový počet, pořádek, polohu a užitek jejích částí. Základní kameny nastávajícího chrámu moudrosti jsou: úplnost (plenitudo), pravdivost, snadnost a methoda, již od peripatetiků požadovaná; vše to dokonalé. Rozdělení opakuje se tu z »Osvětlení« (viz str. 118). *Přednosti vševědy,* zejména nepřetržitá souvislost věcí, ustavičné stupňování a při tom ustavičná stejnotvárnost, jež se zvláště v methodě jeví, předvedeny pak na příkladě »o slunci«.[181]

---

[181] »*O slunci.* Ve chrámě moudrosti, cokoli se vyskytne, vykládati se bude na základě čtyř hlavních otázek: Co? Čím? Jak? Kolikeré? Nebo tak se pozná, cokoli podstatné jest, totiž věc, příslušenství věci, způsoby příslušenství a způsoby způsobů.

O podstatě čili *bytosti* příkladem budiž *slunce*, jehož pansofické, dokonalé, krátké a obsažné, vědecké pojednání bylo by takové:

Výměr. Slunce jest největší hvězda nebeská, k osvětlování vůkol země a tím k udržování všeho na ní a k rozměřování změn časových ustanovený přírodní nástroj.

Podstata (idea). Záleží tedy ze tří věcí: 1. světla přeskvělého v jedno shloučeného převeliké hmoty. 2. Síly jakési životvorné, s paprsky se roztékající. 3. Neustálého kruhového pohybu.

Zásady: 1. Slunce jest předním pramenem světla. (Nebo při ostatních hvězdách stálou bychom měli noc.)

2. Bytostí slunce jest světlo (neb odstraniti se od něho nemůže, aby slunce býti nepřestalo).

3. Světlo sluneční paprsky se vyřinuje (patrno očitě a důkazy lze provésti).

4. Světlo sluneční kterýmkoli směrem se rozšiřuje. (Totiž nejen směrem k zemi, ale i stranou: což osvětlení měsíce, kdekoli jest, ukazuje.)

5. Tělo sluneční tedy kulaté jest. (Neb ani paprsky oklikou šířiti by se nemohly, leč z tvaru okrouhlého.)

6. Slunce kamkoli paprsky zasahuje, světlo a teplo podává.

7. A tím obojím jarosti věcem dodává.

Pansofie podati chce vědění o všech věcech, ale spisovatel ovšem není tak pošetilý, aby se domníval, že dovede to skutečně sám; podal toho a podá jen skrovný počátek, jiným zbývá na slávu svého jména dílo doplňovati a opravovati. Na konec omlouvá se ze zdlouhavého pokračování v tomto díle tím, že nedostává se mu spolupracovníků vhodných, mimo to že nyní zabrán jest pracemi filosofickými; proto hlavně scenografie díla jeho pomalu postupuje. Kohokoli vyzve za spolupracovníka, každý vymlouvá se nějakým důvodem, nechtěje se vzdáti pevného postavení pro nejisté, což nikomu ani ve zlé vykládati nelze.

58. Se spolupracovníky vůbec byla Komenskému nemalá nesnáz. Ani z oněch domácích netrvali při něm všickni stále, ani ochrance žádaných nechtěl mu po vůli popřáti.

Místo Figula přibral si (1643) na opisování Melichara Zamorského, studenta polského, který v Elblagu se usadil. V červnu toho roku navštívil Komenského doktor *Kozák*, lékař z Brem, který pro svá hluboká studia přírodnická tak se mu zalíbil, že jej chtěl v Elblagu míti za spolupracovníka. Chtěl pak si jej sám tak opatřiti, aby praksí medicinské prázden byl, kdyby mu ochrance na r. 1644 takovou summu vykázal, jako na r. 1643. Jako závdavkem, aby ho snadněji svým studiím získal, dal mu 50 tol. I myslil, že ho skutečně zjedná, an byl muž nelakotný a rodinu neměl příliš velikou.[182] Ale choť jeho nechtěla z Brem do Elblagu, kromě toho smlouvu s ním učiniti nemohl bez vůle ochrancovy. Olyriovi, který za studiemi meškal v Leydě a Komenskému pomáhal, vyžádáno skrze Hottona na p. Geerovi roční pomoci 80 tol. (1643) a professoři Leydenští mu sami také svou podporou byli nápomocni. Hartlib, v čas války v Angličanech jako opuštěný, pozbýval trpělivosti, tak že div na Komenského se nehněval a nevytýkal mu, že pro filologii zanedbává pansofii a sám takto jako zbraň zahazuje. Někteří šlechtici Angličtí Komenskému slíbili do ukončení jeho prací roční podpory přes 40 liber, a tuto podporu Komenský hned celou přikázal Hartlibovi, chtěje mu také poslati, ovšem se svo-

---

8. Slunce vždy polovici země osvětluje, druhá polovice zůstává neosvětlena.
9. Ona přítomnost slunce nad zemí činí den, nepřítomnost noc.
10. Slunce nad zemí čím kolmější, tím více svítí a pálí, čím šikmější, tím méně.
11. Kolmá otáčení sluneční dávají léto, šikmá zimu.
12. Návrat slunce k téže kolmosti působí rok. A zbývá-li co říci.

Rozdělení není, protože slunce jest tvorem jedinečným, jedinou bytostí.« (Podobně rozebrán výměr *světla* a *stínu*, k slunci připadající a opak světla podávající. Z věcí umělých Kom. rozbírá *hodiny*, z věcí mravních *úřad*.)

[182] Dr. *Kozák* psával se »z Prachně« (n. Prachhusen), Bohemus. Mezi r. 1623—28 vystěhoval se do Němec a studoval tu lékařství a theologii. S Bannerem táhl r. 1634 jako polní lékař do Čech, 2 léta potom usadil se v Bremách, kde 48 let žil jako prakt. lékař a ranhojič, vážený pro úslužnost, rozšafnost a učenost † 1684'. Mezi jeho spisy, většinou lékařskými, některé pamětihodné: Tractatus physici de principiis rerum naturalium, de generatione et transplantatione morbi, de morborum causis et speciebus, de methodo curationum a j., první jeho spis, po němž následovaly jiné. — Komenský dí o něm, že viděl u něho »Cestu k světlu« a dílo kapucína Valeriana Magni roku 1643 v Římě vydané a v Antverpách přetištěné, »Světlo mysli« (Lux mentium), i sepsal sám rozsáhlou rozpravu téhož způsobu. (Kom. Wolzog. 8. října 1643.)

lením p. Geera, co by mu z r. 1643 zbylo. Hamburské filosofy Junga a Tassia již před tím (v červnu r. 1643) Komenský poroučel Oxenstjernovi a Upsalskému kancléři Skytovi, aby povoláni byli buď na akademii do Upsaly nebo Gripsvaldu, kde by, oddáni jsouce pracím veřejným, zbaveni byli prací domácích. Ale plat, jejž žádali, byl přílišný, tak že již 8. října 1643 Komenský vzdává se naděje, že by práce pansofické od nich mohly se nadíti nějakého usnadnění. »Ať jdou tedy s Pánem Bohem a svého si hledí, my pak osnovu, kterou jsme bez nich navinuli, také bez nich dotkáme s pomocí boží.«

Doktor Kozák nelíbil se p. Geerovi pro podivný způsob, jak výzkumy své odíval, ačkoli je chtěl dodávati jako pouhý materiál, aby z něho Komenský podle potřeby vybíral i po libosti sestavoval.[183] Proto Komenský jej podporoval aspoň sám, až by mu dopsal po jeho potřebu lučbu čili spagyrii.

59. Veškera tedy práce záležela toliko na samém Komenském, a uvážíme-li rozličné ony překážky, není divu, že pokračovala poněkud zdlouhavě. Ostatně samo břímě bylo těžší, nežli jednomu člověku snésti bylo lze. Kromě opisovatelů neměl zajisté Komenský v Elblagu nikoho. Ona pak rozmanitá vyrušování, jichž spíše přibývalo než ubývalo, věci také nebyla na prospěch, tak že by byl Komenský třeba i do Švédska šel, kdyby tam více pokoje míti mohl (to psal již 21. dubna 1643).

60. Přáli si totiž šlechticové evangeličtí, kteří syny na školách v Elblagu měli, aby Komenský vyučoval je několik hodin v témdni soukromě. Komenský hleděl se tomu vyhnouti ukazuje, že je tu cizincem, pročež taková věc že mu nepřísluší, a tu někteří, zejména šlechtic polský P. Kochlewski, utekli se s psanou prosbou k radě městské, aby mu bylo dovoleno učiti (list ze dne 27. června 1644) Rada vyslala tu posly ze sebe ke Komenskému, žádajíc, aby učil veřejně. Ač se zdráhal, přece posléze se k tomu uvolil a vyučoval několikráte v témdni *Bráně věcí* (Metafysice pansofické), aby měl příležitost vybrousiti ji důkladněji a zároveň rukopisy posluchačů aby více se rozšířila, a tak dříve, než by vydána byla, učence k pronesení soudu přiměla.[184]

Mezi žáky Komenského v Elblagu byl tehdy Kristian Ambrož Kochlewski, jinoch rodu šlechtického, jehož otec Petr Kochl. byl král. sudím v Břestu. Když z domu a kázně (convictu et disciplina) Komenského odcházel, chtěje vydati se na cesty pro další zkušení a zdokonalení, přál si míti od učitele a přítele svého něco psaného na památku. Napsal mu tedy Komenský dne 9. června 1645 »*Pravidla života*«, jimiž měl se spravovati.[185]

61. Spisek ten sedmero kusů v sobě zavírá:

1. *Jak moudře žíti:* Cokoli činíš, ku konci prohlížej, vol příhodné prostředky a příhodně jich užívej. Konec jest to, za čím již nic není; koncem

---

[183] 18. června píše o tom Hottonovi že ovšem se nadál, podivnůstkami svými že se jim znelíbí a upadne v podezření. On však jakož se s tím neshoduje, tak ani že nedává se odvrátiti od ocenění jiných darů ducha. Neboť ani drahokamů pro přimíšený škvár neodhazujeme, spíše je pilujeme brousíme). A muž ten že díla svá rád podrobuje úsudku jiných.

[184] List 16. srpna 1644 Tobiáši Andreae, professoru historie a řečtiny v Groninku.

[185] »Pravidla života« (Regulae vitae) dlouho zůstávala ve vážnosti; Ad. Rechenberg končí jimi spis »De studiis academicis liber singularis«. Lipsiae 1691.

tedy života jest věčnost, která jest bez konce: k ní připravovati se jest cílem života; že pak k věčnosti jenom smrtí přicházíme, jest úkolem života připravovati se k smrti. Má-li pak smrt dobra býti, musí býti dobré živobytí, zakládající se na dobrých navyklostech, které z rozeznávání dobrého a zlého a z volení dobrého pocházejí. »Krátce: Žij, dokud žiješ, jako by umříti měl, aby umřel, když umřeš, jako by žíti měl.«

2. *Jak harmonicky žíti:* Bůh všecko stvořil harmonicky, zvláště člověka; činy nerozumnými člověk ruší harmonii. Nechceš-li zmásti sebe a věcí, konej úkoly prvější prve, vážnější vážněji, povážlivé povážlivě, krásné krásně, přátelské přátelsky, božské božsky, lidské lidsky. Theorie s praksí buďtež průvodci nerozdílní: co dobrého víš, čiň; co dobrého činíš, rozvaž, dobře-li činíš a proč. Vnitřek tvůj nechť s vnějškem souhlasí: jakým vidín býti chceš, takým vpravdě buď, aby nebyl hrobu obílenému podoben. Myšlení, mluvení a činění nechť spolu souhlasí, srdce s ústy, ústa s rukou: muž s dvěma srdci nestvůra jest.

3. *Jak pokojně žíti.* Nejvyšší dobro života jest mysl klidná a veselá. Varuj se tedy všeho, co mysl a svědomí znepokojuje Zbytečných starostí si nepřipouštěj, zlých příležitostí se vystříhej a jim se nepodrobuj; příležitost nikoho nečiní zlým, než ukazuje, jaký kdo jest — písek v ohni neshoří, koudel shoří. Obcuj více s Bohem nežli s lidmi, více na sebe nežli na jiné se spoléhej, více duší nežli tělem se zabývej (od péče o tělo největší těžkosti pocházejí), a mysli klidné vždy budeš.

4. *Jak činně žíti.* Život činný v pravdě život jest; zahálka hrob člověka za živa. Co činiti máš, chutě do toho se dej; co sám můžeš vykonati, od jiných nečekej, a ničeho bez příčiny neodkládej.[186] Můžeš-li komu prospěti, prospěj rád, možná-li i světu celému. V díle neváhej ani příliš nekvap.

5. *Když mnoho prací se nahrne,* zbytečným mluvením času nemař; v čem můžeš, pomoci jiných užívej a odpočinek s prací střídej — luk stále napjatý praskne.

6. *V prázdné chvíli* není třeba zaháleti neb hráti: vyber si něco, čím duch i tělo okřeje: procházej se, hovoř s přáteli nebo dělej něco v hospodářství.

7. *Jak cestovati* (studujícím): »Kdo viděl jednoho člověka, jedno hovado, jeden vrch, jeden les, jedno město atd., viděl svět; nebo svět z takových jednotlivostí se skládá,« napsal kdosi. Studující necestuj tedy proto, aby viděl nové vrchy atd., než proto, aby slyšel muže moudré, aby s nimi rozmlouval a moudrost a ctnost v sobě rozmnožil. Jda tedy do ciziny, nejdeš jako v jiný svět — svět celý muži moudrému vlastí jest — ale jdeš jako do školy, která dle vůle boží má býti pro všechny, abychom druh druhu byli divadlem, abychom vzájemným pohledem a bystřením vzájemně se cvičili a ostřili. Všude jsou lidé marní a světští, všude smíšení zlého s dobrým. Nepřinášej tedy z ciziny domů nic, než to, co by tobě a tvým, vlasti a církvi prospěti mohlo.

[186] Vox corvina (cras, cras) manifesta est negotiorum ruina.

»Kdekoli budeš,
žij *Bohu*, jenž jest dárcem tvého živobytí;
žij svému *svědomí*, jež jest životem tvého živobytí;
žij *pověsti* své, jež jest životem po tvém živobytí.«

62. Jak pověděno, pokušení a vyrušování z prací Komenskému neubývalo, spíše přibývalo. I onen B. Nigrin, který byl na katolictví přestoupil, neustával pokoušením svým býti příčinou, že Komenský každé chvíle k nějakému jednání od církve své byl povoláván, jemuž se slušně vyhnouti nemohl a z něhož mu obyčejně velmi značné zdržování vznikalo. Veliké vzrušení mysli povstalo u něho též v té době zasláním z Uher proroctví (revelací) *Mikul. Drabíka*, jeho krajana a spolužáka, která Komenskému přinesl starý kněz D. Rufus, kde také naléhá se na Komenského, aby nesloužil cizině, nýbrž práci svou věnoval vlasti. Proroctví pocházela skoro vesměs z r. 1643 a jednala též o knížeti sedmihradském Rákóczim, do něhož také vyhnanci nadáli se jakési pomoci ve vlasti. Na mysl Komenského, již dříve proroctvími Krist. Poňatovské a Drabíkovými mocně dojatou, ač leckteré z těch proroctví se nesplnilo, učinila zjevení asi nemalý dojem, a byv toho roku v Lešně vyptával se Kr. Poňatovské, trvá-li na svém zjevení či pravda-li, že je odvolala. Pevné trvání věštkyně na dřívějších revelacích také posílilo víru Komenského, čekajícího pomoci hlavně od Švédů, tehda vítězících.

Při rokování o smír v Polsce mezi evangelíky a katolíky v Orle (litevském) v srpnu 1644, z něhož mělo vzejíti mezi oběma církvemi srozumění, byl i Komenský, ač nerad, jménem Bratří přítomen. Odklad tu povolen, protože doba zdála se k zodpovědění daných otázek krátkou, a Bratří poukázáni dohodnouti se s lutherany, jakožto církve evangelické.

63. Vrátiv se do Elblagu, našel tu Komenský stesky od p. Geera i od jiných přátel, že jest nestálý a jinými věcmi se zaměstnávaje, posud nic tiskem nevydává. Tu tedy odpověděl p. Geerovi, že hned v Amsterodamě povídal, kterak asi dvě léta prohlížením, rovnáním a sestavováním materiálů pansofických stráviti musí, že tedy není nic divného, když po ta dvě léta nic didaktického nebo pansofického tiskem nevydal, jsa kromě toho v Elblagu hned od počátku stále vyrušován, Hottonovi pak postěžoval si (28. září 1644), vypsav všecku své duše tíseň a nesnáz asi těmito slovy:[187] »Želíš, horšíš se a kráráš svým i přáteli patronovým jménem, že změniv později bývalý svůj úmysl, na jiné a jiné věci se vydávám, a nic ze slíbených děl posud na světlo nevydávám. Můj ctihodný bratře, s vámi zajisté želím, horším se a kárám také sám vše ty překážky, které mě a vás zdržují. Vímť, že ony mé věci s dychtivostí se čekají, a kdož by byl viděti konec toho dychtivější, než já sám, jehož jediného bedrám břímě toto obtížné se zůstavuje? O kéž by se bylo zalíbilo Bohu někomu jinému vnuknouti tyto myšlénky, uděliti někomu jinému tyto ducha podněty! Kéž bych buď více mohl aneb méně chtěl! Poněvadž pak, čím více pokračuji, tím dále vždy viděti se popřává, nemohu nesnažiti se po onom vyšším, do-

[187] Dle překladu Storchova v Č. Č. M. 1851, str. 99 poněkud poopraveného a doplněného ve znění lat. listu doslovné.

onalejším a lepším. Tím jest, že se mi dřívější jako nedokonalejší znelibuje, já opravuji se a kárám tisícerým způsobem bez konce a bez přestání. Praš, že jste ode mne žádných zázraků neočekávali, spokojujíce se tím, co jste na snadě viděli. Věřím, bratře nejupřímnější, že upřímně mluvíš. A nezdálo se tak snad jen tobě samému, neboť i mně se nelíbilo, co tenkráte pohotově bylo. Ale s pomocí boží věci uchystané jsou daleko jiné; uznal bys to a chválil bys Boha, kdyby samému bylo popřáno na to pohleděti. Proč to tedy nesdělíš aspoň s patronem neb s přáteli? pravíš. Snad jsem to měl učiniti, ale mnohá jest při tom překážka. Předně ošklivé se učiněné ještě jednou činiti a tolikerým rady braním čas mařiti. Pak vidím a od milosrdenství božího očekávám, že snad již brzy naleznu žádostí v tom svých (i možná, že mysli lidské vůbec) cíle a konce, přes něž sáhati nebude možné. A pak k cíli úplně postihnutému úplné přizpůsobiti prostředky a prostředků vystopovati úplné způsoby, jak sladké bude! Konečně nechtěl jsem patronovi nic zatajiti: ano, kdybych byl toto léto mohl stráviti doma, přišel byl bych a vyložil mu osobně sám, co péru svěřiti ani nechci... Vůbec velikou jsem podnikl práci a přihodilo se tomuto mému podniku jako řece, že čím více od pramenů svých se vzdaluje, tím větší spoustu vod unáší. Řekneš: Tak tedy se budeš potáceti z jednoho do druhého bez konce? Nevím; možná. Nicméně nenalézám, jak bych jinak jednal. Bohu se protiviti a ducha utlumiti nemohu. Co se tedy stane? Bůh sám ví. Na tom jsem se ustanovil jíti cestou, kterou mi vykazuje Bůh světlem svým, vždy jasněji zářícím. Raději ukáži, seč jsem nebyl, péči veda o slávu boží a o blaho lidského pokolení, než aby zanedbání boží, své cesty mně ukazující milosti svědomí mé tlačilo. Poznáváš snad, že větší věci v mysli přemítám, než jsou Předbraní, Brány, Slovníky a podobné dětských studií fáče. Ale od menšího jde se k většímu; onoť se dříve očekává. Vím, i abych očekávání tomu dosti učinil, tolikráte se nutiti jsem se pokoušel. Ale nadarmo. Pochybnosti všude nalézám, kdykolivěk něco částečného konati se snažím. Chci tedy raději o celé se zasaditi, částky pak potom, jak po sobě následují, jednu po druhé vypracovati. Poplynou, jedno z druhého, vidím to již; nyní, když po kouscích to neb ono zkouším, nucené jest všecko, kusé, nedokonalé, cokoli činím. Což že poznati dáno, neošklivití sobě nemožné jest. Upouštím tedy od toho a vracím se ku kořenům věcí, které samy se rozvíjejí; přijíti chtěje dosti rychle, bude-li Bůh chtíti, k jednotlivému, kde jest místo jeho; neujde nic. Ale umřeš, než tak obsáhlé práce dokonáš! Nech umru, bude-li vůle boží. Mám však potěchu tu, že se nalezne snadno, kdo by započaté dokončil, jehož ideje již jasně vystaveny budou. Prosím tedy, přestaňte donucovati na světlo, než doma uzraje, co činím. Nehledám dosti učiniti duchům obyčejným, ale věcem samým; a nemohu sobě učiniti dosti, dokud nebude dosti učiněno věcem.«

Vylíčiv tak živě duševní boj mezi povinností ze slibu jdoucí a vlastní mysli náklonností, a dotknuv se základní methody, která byla v tom, že měl skládati spisy přípravné k soustavě své, dokud sám soustavy té veskrz nepronikl a nesestavil, Komenský s opravdovou nevrlostí odmítá od sebe výčitky nestálosti, a že by pro jiné věci úkolu života svého (vitae ἔργον) zanedbával.

64. Nigrin byl mu skutečně takřka školou pokušení a jím asi také přinucen sepsati tenkráte spisek polemický proti *Valerianovi Magni,* slavnému členu řádu kapucínského, který dvacet let obíral se písmem a trvaje osm hodin denně na modlitbách, neznal nic jiného než podrobovati se auktoritě církevní. Po bitvě bělohorské jsa kommissařem reformačním v Čechách vystoupil proti pravidlu víry *biblistů*, r. 1641 pak vydal posouzení těch, kdož spisek jeho starší vyvraceli, a s tím zároveň pravidlo víry katolické. Ve spise tom vítězoslaví jako po boji dokonaném, ale přece zve k poradám o té věci. Komenskému dostala se věc do ruky snad skrze Nigrina — aspoň svědčí, že přičiněním Magnovým Nigrin stal se katolíkem — a požádán i o posouzení. Připravoval se na věc s posvátnou úzkostí, dílo Magnovo (Soud, Judicium zvané) přečetl třikráte, a vida, »k jak velikým věcem směřuje to dílo, hrůzou jakousi pojat, prosil Boha co nejpokorněji, poslal-li mu Magna s novým světlem pravdy, aby ráčil oči jeho otevříti, pakli ne, aby zachoval jej při pravdě své«. Spisu Magnovu dostalo se také odjinud uznání a Komenský, vida před sebou soupeře rovného, nebojuje, aby zvítězil, ale aby nalezena byla pravda.

65. Spis jeho nazván »*Soud o Soudě Valeriana Magni Milanského o pravidle víry katolíkův a nekatolíkův, čili nemístností ohlas* (absurditatum Echo)«. Spis vydán v Gdánsku a hned potom patištěn v Amsterodamě.[188] Odpověď svou nazval »Nemístností ohlasem« (Absurditatum Echo), aby Valerianus porozuměl, jako zásady biblistů viděly se uším jeho skřípáním nezvukým, tak že i jeho nikoli nepodobně zní uším jejich. O věci samé Komenský chce promluviti později, ale prozatím učiniti, »aby Valerianus porozuměl, že uzel ještě není rozvázán prací jeho, a přestal vítězoslaviti na chvilečku, dokud nebude vítězoslaviti pravda obecná i věčný pravdy ředitel, Kristus«. A dokládá: »*Já tedy tu nevycházím, abych náboženství některé obléhal, nebo hájil některého, aniž trhám základy náboženství obléhaného nebo hájeného,* než toliko dvojí svůj soud o pravidle víry zkoumám, zasluhuje-li vítězství, jež slaví.«

66. Spis Magnův Komenskému se líbil, že dotýkal se věci hlavní, nebo na pravidle víry vše záleží; že vše přivádí ad absurdum, že špatné pravidlo víry nahraditi hledí lepším, že rozhodnutí neponechává lidu, než toliko svědkům a soudcům, že píše srozumitelně a mírně,[189] posléze že od horlivosti své neupouští.

---

[188] Předmluvou k *Echu* (Ohlas) Komenský napsal 18 dne m. června 1644, 28. září téhož roku pak píše Hottonovi, že skládal spis sedm neděl. v čas pokušení od Nigrina, a že jej i tiskem vydal. Podepsal se tu Kom. Ulricus de Neufeld. (Širší obsah t. sp. Kom. viz od Fr J. Zoubka v Č. Č. M. 1885, str. 280—290, z něhož vzato, co tu podáváme) Spis vydán pův. ve dvou částech, 2. z r. 1615 jen *o pravidle víry* (De catholica credendi regula), oba opět v Amsterodamě 1658.

[189] O mírnosti Magnově, pro niž si ho i zamiloval (amare te coepi), Komenský dí toto: »Sem patří i to, že s bloudícími, po smyslu tvém, máš spíše útrpnost, nežli aby se jim posmíval . . . Ale o tom s tebou nemluvím, Valeriane, náklonnost tvou tak křesťanskou k dissidentům chválím, mně i jiným za příklad. *Lidé* zajisté jsme, *lidskost* nám sluší; křesťané jsme mírnost Kristova za příklad nám dána. Zuříme snad proti sobě záští obapolnou, tudíž i jazykem i perem, železem i ohněm: čas jest odložiti zbraň tělesnou, která nehodí se k našemu bojování, a zkoušeti, nemohou-li naše spory býti vyřízeny zbraní du-

»Tisíckráte začínati, tisíckráte něco bez konce, neprospěšno, jakž my skoro obyčejně u nás děláme všecko, a takž každý svými labyrinthy bloudíme nekonečně. To příčinou jest, že sporové naši nikdy nedocházejí konce, že nenásledujeme Boha, jenž dobrodiní svá prodlužuje bez konce probouzí dřímající, řídí blouznící, vrací bloudící, zdvihá klopýtající, ano zastavuje utíkající; ani Spasitele svého, jenž poslán jsa za učitele pravdy, neustal na odpůrce své naléhati, dokud buď nepovolili, přemoženi jsouce pravdou, neb z lichosti jsouce usvědčeni neustoupili, nebo konečně dohnáni jsouce vztekem nezamítli podávané jim spasení.«

V díle celém pak Komenský ukazuje: 1. že nemístnosti biblistům vytýkané nejsou tak nemístné, jak se zdají, 2. nemístnosti nemístné že jsou nemístné skutečně, 3. že Magni jest neopatrný, příliš chtivě dávaje se do nemístností biblistů, sám pak že nejednou upadl do jámy nemístností. Pak ukazuje také slabosti různé Valerianova pravidla víry.

67. V onom listě Hottonovi (28. září 1644) dokládá, že spisek ten podati byl nucen, aby stálost svou ve víře zřejmě osvědčil. Do Orly pak na synodu že šel, když k tomu asi čtyřikráte byl dožadován, a také se to dobře srovnávalo s povoláním jeho jako bohoslovce, jímž nikdy býti nepřestával. Že v Elblagu s doprošení asi tři hodiny v témdni vyučoval, tím nevešel v žádný nový závazek. »Jsem, který jsem byl,« dokládá, »a konám, co jsem konal.« A také za r. 1644 na p. Geerovi ze šetrnosti žádné podpory nežádal, ačkoli sám, jak mohl, několik osob choval na svůj náklad.

68. Nejpatrnějším důkazem stálosti a oddanosti k ochranci bylo, že Komenský, ačkoli skvělá nabídnutí a pozvání mu byla učiněna, žádného z nich nepřijal, p. Geerovi věren zůstávaje. Posel ze Sedmihrad zval jej jménem knížete Jiřího Rákóczi na místo Alstediovo († 1638) a k obnovení škol. Ukazováno mu, kdyby do Sedmihrad šel, kterak by tím i vlasti své platně posloužil; neboť prý po Bohu nikomu vlasti jeho nelze osvoboditi, nežli kníž. Rákóczimu. Ale Komenský odpověděl, že jinde již závazek má. Kníže Radziwill čtvrtinu svých důchodů na podporu pansofie podával, stavové pak evangeličtí ku králi polskému chtěli se přimluviti, aby na chování spolupracovníků sumy dostatečné byly opatřeny. I to zamítnuto, nechtěltě Komenský p. Geera opustiti, dokud by od něho nebyl opuštěn, protože chtěl raději pracovati v skrytě, než na přílišnou veřejnost býti vyveden. Žádal toliko, aby p. Geer laskavě mu byl nakloněn, jeho péči že bude, aby ochrance neměl příčiny na nic si stěžovati.

69. Proto také na podzim r. 1644 dva spolupracovníky na rychlejší a lepší vypracování spisů filologických si vyhledal, *Jana Ravia* a *Jiřího Ritschelia*. Onen (32letý) byl již po 12 let professorem výmluvnosti a dějin v akademii Soroeské (equestris academia Sorana v Dánsku), tehdáž zkvétající; byl ženat, ale zaopatřen a měl jen jako stranou pomáhati, nebo jsa v knihách latinských a řeckých i ve výmluvnosti velmi zběhlý a hned od prvního vydání Brány

chovní rozumu, víry a lásky.« – Kapucín Valerian Magni jest onen muž, který řekl papeži: »Sv. otče, dej mi takové vojáky, jaké měli jezovité, a obrátím ti na víru katolickou celý svět.«

velikým příznivcem myšlének Komenského, vyzýván byl i v »Předchůdci pansofie«, aby podnikl něco krásného, vědeckého.[190] Jiří Rischelius byl svoboden a měl se Komenskému propůjčiti zcela, začež mu nabízel 200 tol., kdyby bydlil pro sebe, pakli by v samém domě byl mu k ruce, 100 tol.

70. Dne 26. října 1644 Komenský pozdravil listem dra. Matthiae, který před tím stal se biskupem Strengnäským, i žádal ho, aby mu poslal asi tři výtisky svého spisu o dobrém řádu v církvi, jehož před tím dostal výtisk.[191] Jako měl radost, že církev švédská dobře může se urovnati, tak jej bolelo, že církev česká, těkajíc v rozptýlení, na věc podobnou nemůže pomýšleti. O pracích svých dokládá podobně, jako v jiných z té doby listech, že jsou teprve v počátcích (omnia in fieri adhuc sunt); k vydání že chystá jen věci menší, většího že nevydá nic bez jeho vědomí.

71. Ale sám u sebe Komenský měl jinou starost. Bez pomocníků stálých a věcí znalých, s pouhými jen opisovateli a pořadateli hotové látky všecko zmoci nemoha, střídavě zabýval se věcmi a jazykem, dlouho nevěda ani přibližně, kdy aspoň knihy pro školy bude moci dokonati. Odjinud nabízené podpory zamítaje obával se, že i od p. Geera pro veliké náklady, jež vedl na věci obecné, bude opuštěn, tak že by nezbývalo, než aby sám již stárna pilně času užíval a dokonával, čeho by sám mohl dokonati. Jednalo se mu především o »Nejnovější způsob jazyků« a o »Bránu věcí«, kterou sám žákům v Elblagu vykládal.[192] »Všichni chválí, pobízejí, ano diví se mnozí, ale rukou nikdo nehne.«

Opět si tehdá stěžoval (9. listop. 1644) Hottonovi, že mu spolupracovníci nepřicházejí, a p. Geera (29. listop.) žádal, aby ho neopouštěl, jenž pracuje skoro bez pomoci; ovšem že tehdá jen Ritschelius a dva opisovatelé praco-

[190] *O studiu latiny*, § 134 a 135. Komenský si přeje, »aby Bůh někoho vzbudil, který by odemkna studií poklady tajnější prospěšnou školám vykonal práci«. spořádal totiž a uchystal pro školy dobré spisovatele. I zdá se mu, že sotva se najde k tomu jiný lepší umělec, než Jan Rave (Ravius), »který se jal veřejně sobě žádati údělu tohoto«. Komenský znal asi Cornelia Nepota s výkladem a vhodným rejstříkem, jakožto prvního spisovatele, který by hned po Kom. Bráně čten býti měl, aby mládež cvičila se v slohu latinském, kteréžto dílko Rave vydal asi r. 1637. - O Komenském Rave soudil (Odevzd. pochodně, Opp. IV, sl. 108, § 23), že »má možnost, ale nemá smělosti«. Že ho k práci té o auktorech i Kom. sám vybízel, dokládá ve Věječce moudr. § 45. Zdali jeho vyzvání následoval a něco vykonal spolu s Vechnerem, Kom. ani r. 1657 nevěděl (Vyzýval je Kom. v Předch. § 134 - 144.)

[191] Spis slul »*Boni in ecclesia ordinis idea*«. Dne 20. září 1645 pozdravili biskupa Strengnäského i poslové bratrští v Toruni, poroučejíce církev svou jeho modlitbám a přímluvám. Dílo dra. Matthiae toto Bratří později mínili také dáti vytisknouti, je-li v celém království zavedeno. Spisy dobré bývaly brzy v jiných zemích patištěny, aby rychleji se rozšířily; tak i Kom. Fysika, Pansofie, Echo a j.; Komenský také patiskl v Uhrách Fortiův studijní řád (Ordo studiorum).

[192] O těchto spisech Kom. 29. listopadu 1644 píše p. Geerovi, omlouvaje se zároveň z některých prací vedlejších, že se jimi nyní vší myslí zabývá a ukázky z nich že toho roku již spatří. Toho »způsobu jaz nejnov.« příprava celá že z několika různých svazků bude záležeti. Že také doufá následujícího roku (1645) dokončiti a vydati »*Bránu věcí*«, veškeré pansofie i pevný základ i výtah milování hodný (ať nedím »podivu hodný«).

;ali pro něho na vlastní jeho náklad. V domácích poměrech poněkud se mu ılehčilo. Rada městská odpustila mu nájemné z domu od července r. 1644., kromě jiných některých výhod. Teprve dne 18. ledna 1645 psal opět p. Geer, ı Komenský dostal list 24. února se směnkou na 400 tol. V březnu Komenský ›ostonával, tak že teprve 18. dubna ochranci za podporu mohl děkovati; tu dí, že spisy, jež chystá, nejsou ještě ani hotovy k vydání, aniž lze je přímo k tomu :hystati. On sám že často vytýká si zdlouhavost. Však dáno-li komu knihy : rukávu sypati, jemu nikoli. Dáno však míti úmysl psáti takové knihy, které ›y přetrvaly věk, to jest silou pravdy, světlem urovnání a obecnou prospěšností překonávaly všelikou závist a sofistiku. I připomínává si při tom Virgilia, který podobně pomalu skládal, ale verše mnoho věků trvající. Nepraví to z honosivosti, ale v útěchu svému ochranci, aby nemyslil, že jeho dobrodiní zajdou bez užitku; za to, co rozsívá, bude žeň nade všecku naději. Tím ovšem mínil spisy pansofické.

72. Knih školských Komenský přece odkládal, pokud mohl, nemaje ani na ně spolupracovníků — ani Ravius, ani Ritschelius ještě nepřišli — a sám slovíčky nechtěje drahého času mařiti. Nastávalať válkou třicítiletou všemu světu proměna a přerození, kde Bůh staré řády bořil, aby na nich nové vystavěl. A k takovému přerození silami svými se přičiniti, zdálo se Komenskému důležitější než jakákoli jiná práce. Proto bezděky ocitnul se na své pansofii, a když p. Geer již na jisto čekal nějakou »Bránu jazyků«, Komenský oznámil mu (18. dubna 1645), že pro tu nastávající novou dobu bude na čase podati něco takového, co by obecnému sloužilo potěšení a přijato bylo jako božským řízením poslaná útěcha po předešlé zkáze. A proto že má rozdělaný spis: »*O napravení věcí lidských porada obecná k pokolení lidskému, především pak učencům evropským*«. Tohoto díla má pansofie býti jen sedminou, jakož i *pampaedia*, t. j. výklady o všeobecném vzdělání ducha. Proto nechává prý nepatrné ony věci jazykové poněkud stranou, jež pak do celku snadno bude zařaditi. I proto nevidělo se mu po částech spisy didaktické vydávati, protože lidé utrhační pouštěli do lidu hlas, Komenského studia didaktická a pansofická že nejsou nic jiného, nežli úklady tajně strojené na rozšiřování nějakého kacířství. Naproti tomu přibyli k těm, kdož toužebně čekali vydání spisů pansofických, i Litvané, kteří Komenského byli poznali v Orle.

7.
Jednání o smíru křesťanů v Polsce.

73. Král Vladislav IV. i veliký kancléř jeho Jiří Osoliński horlivě o to pečovali, aby v koruně polské mezi různověrci byl smír a pokoj. Jmenovitě pokušitel Komenského v Elblagu, B. Nigrinus, představoval věc jako velmi snadnou, ı to rozmluvami s muži učenými, k tomu konci vybranými, a proto pokoušel se o věc i u Komenského, neustávaje ho znepokojovati. Před králem též › věci tak mluvil, a že prošel několika vyznáními, zdál se býti vhodným prostředníkem mezi stranami. Stanovisko Komenského arci bylo od stanoviska, které zaujímal Nigrinus dle svého vzoru, Valeriana Magni, zcela rozdílné;

proti pravidlu církve katolické, jemuž ostatní církve měly se podrobiti, Komenský mínil pravidlo víry *všekřesťanské*, jímž by všickni křesťané mohli vystačiti.

74. Králi zalíbily se tyto naděje, i psal o nich koncem roku 1643 papeži Innocenci X. Katolická synoda varšavská též úmysl schválila a určila smírné rozmlouvání (charitativum colloquium) do Toruně na 10. den měsíce října 1644, vyvolivši k tomu i své posly. Zvláštními listy tištěnými katolíci zvali protestanty na sjezd doufajíce, že zřeknou se kacířství. Bratří pak modlili se, aby Bůh ujal se dědictví svého od nepřátel zpustošeného. Jen jezovité doufali ve zdar, jiní o něm pochybovali

Správci a učitelům školy lešenské poslal provolání o sjezdě arcib. hnězdenský, aby je oznámili starším konfessí švýcarsko-české. Synoda do Lešna svolaná ochotna byla se sjednotiti, neublíží-li se učení jich. Obecná porada svolána do Orly a o radu a pomoc požádáni mnozí vynikající mužové. Bratří velkopolští pak vybídnuti, aby se dohodli s lutherany, tak aby smlouva Sandoměřská byla zachována.[193] Rozmluva Torunská se svolením královým pak odložena k 18. srpnu 1645. Před tím svolána v dubnu opět synoda do Lešna, kde Bratří chtěli se dohodnouti s lutherany, což však Wittemberští překazili, tak že pro hádky o večeři Páně shoda nebyla možná.

75. Komenskému ze sjezdu toho nová nastávala překážka a přerušení prací. Záhy poznával, zkusiv v Orle v srpnu 1644, že nevedlo k smíru náboženské rokování, jakož i bolestně jsa dojat ukrutností Angličanů proti katolickým Iřanům a vida, do jakých krajností i jinde protestanti zabíhají, že asi ani v Toruni nepovede se lépe. Mínění jeho potvrzovala i okolnost, že z Gdánska na sjezd vyslán Botsak a nesmiřlivý, hašteřivý bohoslovec Abr. Calovis, kteří s kalvinisty ani s Bratry nic společného míti nechtěli. Psal tedy již napřed (25. února 1645) kastelanu chelmskému Zbihněvovi Goravskému: »Kéž by všecky sekty i s patrony a ochranci svými za své vzaly! Kristus, jemuž sloužím, nezná sekt, než v dědictví dává svým věrným lásku a mír.« Nechtěl tedy o sjezdu tom ani slyšeti věda, ač byl úmysl králův dobrý a šlechetný, co neláskou začíná, že sotva skončí sjednocením. Kněží bratrští ani tak na Komenského nedoléhali, když v dubnu byl na synodě Lešenské, aby sjezdem Torunským dal se rušiti z prací; ale »politikové« čili světští zástupcové bratrští, a mezi nimi zvláště Kochlewski, velmi jej k tomu měli, aby tu zastával Jednotu.[194]

76. Přípravy k rozmluvě měly počíti hned po synodě Lešenské, tedy v květnu, a Komenský, nechtěje tolik času ztratiti marným rokováním, žádal p. Geera (25. května), by jej do Švéd povolal, aby pod tou záminkou hádání Torunského prázden býti mohl. »Pletky ty a hádky nechť odbudou jiní; doufám, že jiným

[193] *Smlouva Sandoměřská* (Consensus Sandom. 1570) stanovila, že evangelíci nebudou se spolu příti, a kdyby byly rozepře jaké, že je narovnají smluvami mírnými.

[194] Přípravy ke sjezdu, který měl trvati 3 měs., děly se velmi pilně; katolíci měli uchystaných 12 řečníků a za předsedu bisk. Tyszkiewicze; jesuité poslali 25 poslů. Bratří a reformovaní kteří byli sjednoceni pod předsedn Zb. Gorawského, kastelana chelmského, měli 20 bohoslovců, Augšpurští 28 bohoslovců a za předsedu Sigm. Guldenšterna. Královským předsedou byl Osoliński, pomocníkem jeho Jan Leszczyński, kastelan hnězdenský.

způsobem více dobré rady mohu poskytnouti církvi boží k potěšení.« P. Geer byl asi tehda již rozmrzen, že se mu pořád ještě nedostává slibovaných knih školských pro Švédy, na něž byl Komenského najal, a proto že kromě toho Švédům právě byla válka s Dánskem, této žádosti nevyhověl. Komenský pak, aby mu od Bratří nebyla vytýkána liknavost, přece na chvíli, ač nerad, do Toruně odešel. Byl tam od 25. srpna do 18. září a účastnil se jen dvou přípravných zasedání; radilť mu k tomu přátelé, vědoucí o jeho úmyslu, kteří mínili, že pak může po přípravných pracích od Bratří vzíti čestné odpuštění, aby ušel pomluvě přátel i nepřátel.

77. Přece však dle sil svých Komenský přispěti chtěl k sjednocení různověrců křesťanských zvláštní radou, vypracovanou l. 1644 a připsanou Vladislavovi IV., když zval na sjezd smírčí do Toruně. Doplněn anebo předělán byl spisek teprve po sjezdu, když se proslýchalo, že král zamýšlí nějakou novou schůzi téhož jména. Bohužel rada Komenského tiskem nebyla vydána ani v Amsterodamě, zajisté proto, že tehdá Komenský mínil sjednocovati nejen křesťany, ale lidstvo vůbec.

Rozprava (dle listu k Montanovi) měla název: »*Křesťanství sjednotitelné jednotitelem Kristem* (Christianismus reconciabilis reconciliatore Christo), t. j. kterak snadno křesťané, kdyby pravě a opravdově chtěli býti křesťany, mohli by se nesvářiti, ukázání jasné jako slunce o polednách.«

Spis dle zprávy samého Komenského, který tu o něm dává obšírnější zprávu, než o jiných tištěných svých dílech, měl osm kapitol:

I. Které jsou tak krutých mezi křesťany rozkolů příčiny pravé.

II. O hnusné jich ohavnosti a škodě.

III. Sjednocení křesťanů jak žádoucí.

IV. Když jest žádoucí a má býti vyhledáváno, *jaké* má býti žádáno a jaké vyhledáváno, totiž *obecné, celé, s podtětím kořenů všech roztržek.*

V. Může-li býti naděje spojení tak dokonalého a na jakých základech.

VI. O prostředcích, potřebných ke spojení takovému.

VII. O vhodném prostředků těch užití, aby nemohl nenásledovati žádaný zdar.

VIII. O vítězoslávě Kristově, knížete míru, kdyby křesťané nechali se svésti pod zákony míru.

78. Co Komenský předvídal, stalo se. Již při první schůzi Torunské lutherani přišedše pozdě nuceni byli posaditi se za reformované, i byli proto velmi rozmrzeni; v první pak společné schůzi, když přípravné práce byly odbyty, nastal hned spor a nesnáze o *modlitbu*, jíž zasedání mělo počíti. Již tu Gorawski hrozil, bude-li se jednati urážlivě proti jeho straně, že s ní již do schůze nepřijde, v druhé schůzi podobně učinili lutherani, a tak po 31. poradě dne 21. listopadu sjezd rozešel se beze vší slavnosti, strana stranu viníc nezdarem.

79. Komenského bylo zatím potkalo, čeho se nejvíce obával. Jsa na odchodu z Toruně překvapen byl od p. z Geeru výčitkami a skoro výpovědí další podpory, že jinde chodí a slouží, nehledí si knih latinských pro Švédy, tak že ho z toho omlouvali též bratrští poslové v Toruni, aby ochrance Ko-

menskému vzdálení od prací nevykládal za vinu, že stalo se z přání církve a proseb lidí vznešených.[195]

Komenský ohromen byl výčitkami, jichž se v tomto způsobě zajisté nenadál. I to bylo v listě onom, když si jiných věcí hledí, at výživy hledá u těch, jimž slouží. Komenský, všecek zaražen, odpovídá patronovi 12. října: S Bohem, s rodiči, s dobrodinci nesluší se příti, ale spravedlivost ochrancova že nebude brániti, aby před ním nevyložil své myšlénky. Vidí, že jest v podezření, jako by rád se dával ve svých pracích vyrušovati; a přece že ve dne v noci o ničem nepřemýšlí, než aby byl hotov s tím, co podnikl. Že ovšem posud nic nevydal, ale vždy že oznamoval, dílo, které skládá, že jest takové, že částky jeho nemohou býti dokonány bez celku, leda by chtěl zmařiti tento celek, který má býti dílem veskrze souladným a souvislým; dílo to že jest veliké dle soudů všech, kteří něco z něho viděli, a pokud možná že všelikým způsobem je urychluje. A kdo by si více přál, aby již hotovo bylo, nežli on sám? Bývá-li proti své vůli časem někam odvolán, okřeje buď cestou nebo jinou prací duch namáháním zmořený; nebo není ani anděl, nýbrž člověk z masa, nikoli železný. A s bohoslovci snad aby nemohl někdy rozprávěti!

Co se týče výčitky, že spolupracovníků stále přibírá bez svolení ochrancova, jak bylo řečeno, že ovšem zprvu hned žádal pomoci pro pomocníky a v uplynulých letech že tří si požadoval, ale nižádný mu nepovolen. Že dru. *Kinnerovi* právě povolanému tolik (400 tol.) přislíbil, na to odpovídá trpce: »Každý ve válce kapitán, který se najímá na zabíjení lidí, štědřejší se těší mzdou; mužům pak, kteří pro spásu pokolení lidského péčím a studiím se oddávají, má se zdáti přílišným býti, když se o ně postaráme, aby bez starosti býti mohli. Hojné schopnosti hojně žádají býti podporovány.« Aby vyhověl častému naléhání, by knihy pro školy vydány býti mohly, vzal si na pomoc Kinnera, a jemu snad přísluší samému rozsuzovati, kdo ku práci se mu hodí: jestli i tak ochranci nemůže se zalíbiti, nechť dary jeho zůstanou v rukou jeho, jako srdce jeho zůstává v rukou božích; Komenský s Kinnerem že doufají, že *Bůh* jich neopustí. Se srdcem skormouceným připojuje povzdech, kdyby stáří a jiných příčin nebylo, nic že by si nepřál raději, nežli někde v pustině sám oddati se sladkému přemyšlování (suavissimis contemplationibus), aby nižádných ochranců hledati neměl potřebí. A tak byl již na vše připraven, ať p. Geer úmysl svůj jak chce změní, že mu zůstane vděčen a spisy své didaktické, které by i v Gdánsku tisknouti se mohly, jménem jeho ozdobí.

80. Jak svrchu řečeno, s pomocníky a skutečnými pracovníky byla Komenskému nemalá obtíž. Ani Fundania ani Ravia ani Kozáka mu ochrance povoliti nechtěl, Ritschel pak, který ve všem se znaje, co se úmyslu Komenského týkalo, na sedmý měsíc mu pomáhal, odešel v červnu 1645 spolu s Kochlewským

---

[195] List ze dne 19. září podepsán od superattendenta velkopolských Bratří Jana Bythnera, předsedy poslů br. v Toruni, ThDra. Jiřího Vechnera, Adama Hartmana a Jana Felina; v něm se doznává, že Kom. jen na doléhání mužů vynikajících a velmi nerad šel do Toruně. (Listy Kom. u Patery XC.) — Tíž delegáti bratrští omlouvají Kom. také u bisk. J. Matthiae (20. září 1645, XCII.) v listě, kde žádají o zaslání jeho »Řádu církve«.

od Komenského, ubíraje se na studie do Angličan. I přijal *Cypriána Kinnera,* filosofie a lékařství doktora, aby mu při spisování menších věcí pro mládež studující byl nápomocen.[196] Kinner sám navštívil Komenského a nabízel se mu pomocí svou velmi horlivě. Bylo patrno, že věci rozumí a je živější než ostatní, kteří se posud nabízeli, proto Komenský slíbil mu 400 tol. ročně, navrhuje mu, aby choť a dítky přestěhoval z Břehu do Vratislavě, sám pak usadil se u něho v Elblagu.

Jeho pomocí doufal býti brzy hotov, proto žádal již 14. června 1645, aby štokholmský tiskař, Jindřich Keyser, do jara opatřil se potřebným papírem z Belgie; neboť ač není vše ještě uchystáno do tisku, že postačí jedno po druhém dodělati, vypilovati a dodávati tiskaři, pokud Kinner mu bude pomáhati.

81. Tenkráte již radil se také s ochrancem, komu spisy věnovati. P. Geer mínil, že království švédskému, Komenský pak o té věci píše Wolzogenovi (15. června 1645): »Sluší míti na paměti, že spisy naše jsou dvojího druhu: nižší didaktické, a vyšší pansofické, nebo spíše, jak nyní meze přání jsou rozšířeny, rada o napravení věcí lidských. Ony bezprostředně věnovány budou jménem ochrancovým tomu království, aby prvotiny žně měli ti, kdož nejdříve rozsívali. O pozdějším velikém díle (grandi opere) jsem na rozpacích, co činiti. Myslil jsem věnovati je pokolení lidskému, nebo zemím evropským, nebo konečně trojici severních království. Abyste měli toho ukázku, dal jsem pomocníkovi titul s koncipovanou předmluvou nebo dvojím věnováním vypsati. Avšak aby o tom bylo jednáno, dosti času zbývá; nebo vyčkati jest soudů božích nad Babylonem doplnění, aby nezdálo se, že soudy boží předbíháme. A nemůže věcí takových svět pochopiti nyní, ale pochopí kdysi přece . . .[197]

82. A mezi těmito myšlénkami velikolepými a plodnými a drsnou skutečností, hmotným postavením velikého myslitele jaký rozdíl! Co chvíle upomínán byl na svou odvislost zatáhnutím za okovy, v nichž vězel. I stěžuje si téhož dne, kdy psal omluvný, ale rozhodný list ochranci, (12. října) příteli Hottonovi o této své závislosti mnohem zřetelněji, jak sám doznává: »Koně, který sám běží, ostruhami nebo bičem poháněti, nebo píce mu ujímati, jest nelidské. Nedostává se mně zajisté v pracích podniknutých vytrvalosti, nýbrž vám,

[196] O něm vykládá Hartlib, že pozbyl značného majetku, jehož nabyl s chotí, jakož i rukopisů mnohých ve Slezsku válkou. Uchýlil se pak do Uher a Sedmihrad a svými vědomostmi získal si za přátele Alsteda a Bisterfelda. Komenský byl tím naň upozorněn a zavolal ho tedy, aby mu pomohl sestaviti spisy didaktické a jazykové (Kvacsala, str. 297.)

[197] Po celou dobu války třicetileté nevědělo se, které změny nastanou novým mírem, zvítězí-li evangelictví nad katolictvím (až zřejmí budou soudové boží nad Babylonem), jak Kom. doufal a jak se obecně mínilo; nevěděl tedy opravdu, komu tento velkolepý spis připsati, dle něhož na základech nových nový věcí řád měl vzniknouti; doufalť, že jeho rady opravovatel použije, ale nevěděl, kdo to bude. Proto již dříve také Oxenstjernovi o věci se zmiňoval. Hotton radil, aby pansofie nevěnovala se královstvím severním, a Komenský dí: »O té věci raditi se dosti času zbývá, nic nestane se z přenáhlení, nic bez vaší rady. A nebylo ani pevné předsevzetí, než jen nahodilá myšlénka (incidens quaedam cogitatio), již jsem však po onom příteli chtěl oznámiti. Jiné já skvělejší příležitosti od laskavé božské prozřetelnosti očekávám« (12. října 1645). Jednaloť se o to skutečně, aby spis tak důležitý co nejvíce mohl působiti a to v rukou toho, kdo by moc k tomu měl.

přátelé, v očekávání jich, pokud zrají, trpělivosti. Lékař Bauhin spisoval dílo své 40 let, a co to bylo? Rostlinář.[198] A když pansofie, dílo tak všeobecné, není hotova za tři léta, co tu nevole!« Tomu pak, dodává, k čemu se zavázal, má-li tak se rozuměti, aby byl otrokem a nikoli svéprávným, bylo by tvrdé. Svědomí zajisté a svoboda, statky lidí nejvzácnější, neprodávají se za peníze. Však že tyto výčitky budou mu prospěšným napomenutím, aby vážně obíral se věcí podniknutou, vyhýbaje se všem jakýmkoli překážkám.[199]

8.
Poslední tři léta pobytu v Elblagu.

83. Odpověď Komenského p. Geerovi způsobila, jak se zdá, čeho si přál; p. Geer zajisté poznal ze zmužilých jeho slov, že se přenáhlil. Nařídilť počátkem r. 1646 penězníku Abrah. Klementovi, aby Komenskému poslal pro jeho osobu 500 tol. a pro Bratry v Polště tolikéž, poněvadž právě tehdá velmi nouzí trpěli.

Kinnera Komenský čekal hned po svém příchodu z Toruně, odpovídaje na list p. Geerův (12. října), však zdá se dle slov jeho pozdějších (27. února 1646), že Kinner se opozdil a přišel někdy ke konci roku teprve. Tím se i vydání prací didaktických poněkud opozdilo, jež Komenský místo v Gdánsku raději vydávati mínil v Amsterodamě, aby vytištěny byly správněji a skvostněji. V té také době *Petr Figulus*, miláček Komenského, navštívil jej opět dle přání Hottonova a p. Vavřince z Geeru, syna p. Ludvíkova, aby se přesvědčil o pokroku jeho děl, o nichž podává ochranci zprávu z Gdánska, že by na Komenského nemělo se naléhati, i kdyby ještě pět let času si vyžádal, nebo co podá, že skutečně bude knihou knih. Že pracuje dnem i nocí, aby mohl něco vydati na doléhání přátel, ale harmonie celku že toho vyžaduje, aby se neukvapoval. Při tom Figulus podotýká, že i on pro budoucí rok slíbil mu pomoc; a skutečně také toho roku s ním pracoval.

84. Komenský vše znovu předělávaje, uhodil tehdá opět na lepší a zřetelnější postup věcí, čímž spisy jeho užíváním mohly se státi prospěšnější. Měl již na spěch; pociťovalť první obtíže stáří a Bratří jali se naň doléhati, aby nechaje

---

[198] Bauhinové (Ottův Slovník naučný, II., 499 sl.) byla rodina proslulých lékařů a botaniků; Kašpar B., o němž Kom. tuto se zmiňuje (1560—1624), sám sbíral po Švýcařích, Německu, Italii a Francii rostliny a vydal r. 1596 Phytopinax, hlavní však spis jeho byl »Pinax theatri botanici« (u Kom. nazv. *Pinax phytologica*), vyd. poprvé ve Frankfurtě 1623, dílo velmi znamenité, 40 let skládané, kdež B. jeví se předchůdcem Linnéovým.

[199] Nežli Kom. vydal se do Toruně, dokončil a dal do tisku také druhý díl *odpovědi Valerianovi Magni* list 25. května 1645, jímž chtěl přispěti k objasnění víry protivníků, zároveň pak připraviti mysli k lepšímu smýšlení (7. srpna 1645 Hottonovi). Předmluva jest z 1. června a týká se výroku Valerianova, že asi církev římská sama dala podnět k rozkolu. Spis sám má název: *Soud Neufeldův o víry obecné pravidle obecném a obecném jeho užívání k Valerianu Magnovi a všem katolíkům* (Judicium Neufeldi de fidei Catholicae regula Catholica ejusque Catholico usu, ad Valerianum Magnum omnesque catholicos). Obsah podoben velmi uvedeným svrchu myšlénkám. Spis záleží z 8 kapitol, a ke konci spis. dílo své vyhlašuje za irenické, nikoli polemické.

studia vrátil se k své církvi.[200] A proto ani chvíli nemeškaje a nových způsobů a věcí se domýšleje před sklonkem r. 1646 po čtyřleté práci dospěl až tam, že zavolán byv do Švéd, mohl dílo své předložiti zřízené k tomu kommissi tří učenců, kteří spisy didaktické pilně prozkoumavše radili, dříve nežli vejdou do tisku, aby se ještě opravily a zdokonalily. Do Švédska byl povolán již na léto, ale nemohl přijíti, protože choť jeho k podzimku se čekala. Teprve na podzim se tam vydal, že sotva při otevřeném moři mohl se vrátiti.[201] Ovšem pak nemeškaje ihned opět do práce se dal.

Potil se tím se čtyřmi pomocníky opět dvě léta, shledav ještě v slovnících a mluvnicích zmatky nekonečné. »*Methodu jazyků*« asi také dodělával a opravoval.[202] Hmotné prostředky zatím docházely. Ve Švédsku ochrance Kinnerovi sice vyplatil určený plat, Komenskému pak slíbil, že ho neopustí; bohužel z této naděje nesnadno bylo s rodinou se živiti; snad p. Geer hněvu svého chtěl mu ještě dáti pocítiti.[203]

85. Když tedy p. Geer časem na něj zapomínal, Komenský pomáhal si podporou z Belgie. Nyní však i ten pramen vysychal, když nemohli se dočkati spisů tak dávno již žádaných a slibovaných. V té asi době bylo postavení jeho krušné, jak patrno z listu patronům církví belgických, Optebekovi a Kaladrinovi (28. pros. 1646), v němž prosí, aby se ustrnuli nad spolupracovníkem jeho Ritschelem nouzi trpícím, pro sebe že nežádá nic. Že posud nic nemohlo býti vydáno tiskem, o tom že i p. Geer se přesvědčil a proto mu povolil podporu ještě na rok; neměli by ho tedy opouštěti ani přátelé, kteří se mu svou pomocí původně sami nabídli. »O přátelé boží, kdybyste mě viděli tak zhola, jako mne vidí ten, jenž vidí všecko, nepřišlo by vám na mysl ani nejmenší podezření!«

86. Sám jsa v nouzi a bídě, Ritscheliovi poslal 50 tol., které stěží sehnal, Hartlibovi pak (21. ledna 1647) od srdce si postěžoval. Kdyby prý býval toliko sám na sebe spoléhal, odjinud pomoci nehledaje a do žádných závazků se nedávaje, dávno by byl vykonal, co zamýšlel. Odkud nadál se pomoci, tu povstává mu obtíž skoro nesnesitelná. Že Hartlib prý svaluje vinu těch nesnází na Komenského, protože nic nevydává; ale vina jest i na těch, kdož ho v to postavení uvrhli. Také mnozí spolupracovníci ho jen zdrželi, a sám by byl již dávno hotov. Myšlénky k svým pracím měl spořádány již před 14 lety, jak patrno z Předchůdce, a tenkráte i duch jeho byl ku pracím bystrý; co však počal ohlížeti se po cizí pomoci, bystrost mysli jeho klesá a pokroku ubývá. Tehdy bylo lépe věc dokončiti a vydati, aby hlavy bystřejší si ji samy dále provedly. Po Methodě jazyků dí, že rozpustí spolupracovníky, ostatek svých prací že vydá jen v kompendiích.

---

[200] List p. Geerovi 27. února 1646.

[201] Dle zprávy Frankenbergovy, podané Hartlibovi u Kvacsaly pozn. II, III, 8 a) odplul do Švédska s Kinnerem a Figulem 21. srpna 1646.

[202] V Meth. jaz. (XXVIII, 16) cituje filologický spis Fr Harsdorfem l. 1646 vydaný (vietdod, vejvoda).

[203] Kom. Hartlibovi 27. pros. 1646.

Stěžuje si, že nyní, kdy pružnost ducha jej opouští, i od dobrodinců jest opuštěn. »Lépe zemříti, nežli žebrati,«[204] a prosba do Belgie že byla poslední. Kdyby pomocníkům jen čím platiti měl a prací těch didaktických již odbyl, aby v službu nějakou mohl se uvázati, z ní bez cizí pomoci žíti, a co v pansofii promeškáno, v tichosti doháněti.[205]

87. Výpomoci dostalo se Komenskému teprve v listopadu r. 1647; p. Geer totiž poslal mu 500 tol., kdy jich právě nejvýše potřeboval, a švédský sýr, z něhož Komenský udělil i některým předním mužům v městě, již mu prokázali nejednou ochotu a náklonnost, jakož i bohoslovcům. Chtělť tu osvědčiti pravdu slov Senekových, že bez přítele nižádného statku držení není příjemné. Po dvouleté asi pomoci propustil také Kinnera, protože mu byl drahý při jeho nedostatku a že leckdy práce zdržoval, ač při tom neustále naříkal na přílišné namáhání.

88. O přípravách k tisku spisů didaktických mezitím již skoro celý rok bylo jednáno; tak 14. března 1647 Komenský píše Wolzogenovi, že dne 31. ledna poslány byly do Švéd poslední kapitoly, rejstřík a věnování Nového způsobu učiti jazykům, jakož i část textu Brány. Počátek poslán byl již v prosinci r. 1646. Toho tedy času veliký onen spis Komenského, vedle Didaktiky nejváženější a nejvýznamnější, byl již hotov; však na knihy k tomu potřebné, slovníky a mluvnice, vynaložiti bylo ještě práci dvouletou, aby slibu přiměřeně byly zřízeny. Úvodní ta obecná část měla býti ovšem jednotlivým stupňům učení latinského předeslána; v květnu t. r. mínil býti hotov s »Předdomím« jazykův a věcí, v červnu s »Branou jazyků«. Nebylo však potud ujednáno, komu věc dá se vytisknouti, ačkoli dle slov Komenského, aby Keyser opatřil se do jara papírem, patrně o to s ním bylo jednáno; p. Geer zase raději chtěl dílo dáti do Strengnäsu. Tu však byla obava, že by nastalo nové prodlení, kdyby biskup J. Matthiae, stana se arcibiskupem, jak tehda se proslýchalo, za sebou i tiskárnu do nového sídla dal převézti. Také v Upsale měli krásné litery, a dílu novému a důkladnému bylo by slušelo vyjíti v místě vzácnějším. Kdyby však ve Švédech věc měla obtíže, mohlo se dílo poslati do Hollandska, kde v Leydě Komenskému nabízel se professor logiky na akademii Leydenské, Adrianus Heerbord, že uváže se v korrektury, jestliže by dílo tam se vytisklo. Komenský byl ochoten věc poslati kamkoli, neboť ani v Amsterodamě tisku nic nepřekáželo, jen aby nenastal tím přílišný odklad.

Jiná nesnáze byla s obrazy, určenými k Bráně jazyků. Několik jich Komenský poslal do Štokholmu Keyserovi, s nímž se vyjednávalo, aby na zkoušku dal je rýti; a což kdyby se od něho bylo vytrhlo? Beztoho se Komenský obával, že jeho požadavkům sotva vyhoví, a při novém vyjednávání o to

[204] (Sir. 40, 30) 1650. Uhrům to vykládá O vtipu, str. 14).

[205] Hartlibovi tenkráte také radil, aby se oddal jednomu nějakému zaměstnání, ne však tomu, co mu psal »von einer Correspondentz Kantzeley«; nebo spojeno-li to s rozsáhlou agendou v cizině, že z toho nebude míti prospěchu. Účelem té kanceláře mělo býti, chudším lidem opatřovati postavení, pracovníkům ve vědě nové vynálezy oznamovati a spisy učenců daleko od sebe žijících na vše strany dodávati. (Kvacsala, pozn II, III, 24, dle zprávy Hartlibovy.)

bylo se obávati nepochybného odkladu. Proto mínil raději, že by první vydání mohlo býti bez obrazův, a zatím by obratný nějaký rytec v mědi obrazy řádně mohl připraviti. Obrazy by takto zajisté vypadly krásnější a mohlo by se jich nadělati tolik, kolik by se potřebovalo k úplnému znázornění věcí tu obsažených. Ostatek by mohly se vydati též o sobě po Bráně, a že by kniha jimi značně se zdražila, mohli by je míti pouze učitelé a žákům jen ukazovati (pomůcky učebné), ze žáků pak kdyby aspoň zámožnější si je opatřili, tím lépe by bylo. Hledíc pak k láci a desetkráte rychlejšímu provedení, lépe bylo by věc provésti leptáním než rytím, našel-li by se někdo, jenž by věc provedl zdařile. V tom umění že vynikal nedávno zesnulý Matouš Merian[206] ve Frankfurtě nad Mohanem, ale znamenitější že jest v umění tom *V. Hollar*, Pražan v Anglii ve vyhnanství žijící, který také Komenskému pomoci přislíbil; ovšem Komenský neměl tehda určitých zpráv, žije-li ještě; jemu věc svěřiti pokládal za nejvhodnější.[207]

O počtu výtisků prvního vydání Komenský dával ochranci na uváženou, poněvadž oči více vidí než oko, aby toho vydání učinilo se jen 500 výtisků, určených pouze pro muže učené, aby po vyslyšení jich soudů byli bezpečnější jak spisovatel, tak ochrance o práci a nákladu vynaloženém, že to nebylo marné; na základě pak podaných dobrozdání učenců mohly by teprve pro školy spisy ve způsobě tím prospěšnější se vydati. Také by tím školy byly vyvarovány všech dalších zbytečných zmatků, kdyby nový způsob učení jazykům pokud možná byl dokonalý. Z toho nákladu mohlo by se 200 vytisků rozeslati do rozličných zemí akademiím, církvím a učencům, a druhé vydání by pak již všem přáním mohlo vyhověti. K tomuto prvému vydání mohla by se přičiniti také výstraha, aby spisů těch nikde nepatiskli, aby takto něco nedokonalého se nešířilo. K tomu účelu prý Komenský sepsal ostatně i tři poslední kapitoly Methody. Při všech pak těchto spisech pomýšlel především na mládež německou, českou a polskou, jak sám doznává[208]

89. Dle přání Hartlibova pak spisy ty měly se zároveň vydávati anglicky, k čemuž se Hartlibovi měly archy posílati hned z tiskárny (dle tehdejší úmluvy Amsterodamské, 15. června 1647), což by obstarával mu Rulicius; vydání to věnovati se mělo parlamentu a vyjíti mělo spolu s latinským.

Ačkoli totiž Hartlib na počátku pobytu Komenského v Elblagu poněkud byl rozmrzen a nepříjemně dojat zvláště tím, že Komenský nechal pansofických prací, přece nepřestal doufati, že věc bude opět podniknuta, zvláště když Komenský tiskem vydal »Nákres«. I seznámil ho s některými spisy bar. *Ed. Herberta* de Cherbury, a jeden z těch spisů (O příčinách bludů, De causis errorum) i od spisovatele Komenskému poslán se žádostí o úsudek. Hartlibovi také Komenský tvrdí, že aspoň v mysli neustává obírati se pansofií, a bude-li povolán k úřadu církevnímu nazpět do Lešna, že oddá se tomu opět a že v ti-

---

[206] Dle jiných zpráv Merian † teprve r. 1650 ve Schwalbachu.

[207] Obrazy k rytinám potřebné Kom. kreslil sám, jak píše Wolzogenovi 17. března 1647: »V kreslení obrazů nyní nepokračuji, do věcí samých jsa zabrán; až věci budou připraveny, *výkresy samy hračkou budou*« (Listy Kom., vyd. Paterovo, č. CIX.).

[208] Meth. lingg. XV, 31

chosti lépe bude moci pracovati, než před tváří světa, kde mnozí již i o tom pochybují, že věc dokoná, spíše že nesnázím podlehne. Že ani v této trudné době Komenský neustával mysliti na věci pansofické, důkazem toho jsou i listy jeho, posýlané Ritscheliovi, který v Anglii pro něho pracoval o materiálech k »Bráně věcí« a částku jich také počátkem r. 1647 do Elblagu poslal. Také úmysl Hartlibův o zřízení kanceláře pro učence, kde by dostávalo se jim zprávy o všech nových výzkumech a podnicích té doby, kde by učenci také zvěděti mohli, čím kdo ve světě učeném se zabývá a odkud doptati se těch nebo oněch zpráv, zdálo se býti snahám pansofickým jak Komenského tak Hartlibovým k nemalému prospěchu.

Také založení akademie Londýnské Komenský vítá s nemalou radostí, poukazuje při tom na své vývody v »Cestě k světlu« (kap. XVIII.), pokud se týkalo účelu takového ústavu, vědám výhradně sloužícího.

90. Však nebylo v Anglii vše po jeho přání, nýbrž po dlouhou již dobu s bolestí sledoval tu rozkol nový, kde jednalo se o nezávislost církevní. Násilím světským ovšem Komenský domníval se, že věc napraviti nelze, čím více věci bude se brániti, tím více zlo se rozšíří. »V bludném onom independentův učení a v neodolatelné jaksi snaze já vidím, že nejdrahocennější skrývá se výtečnosti ducha lidského a dané skrze Krista duším drahokam, v němž samojediném uložena jest hojivá síla přimíšený zahnati jed.« I domníval se, že jen cestou mírnou věci lze napraviti, aby každému po jistou míru volnost se ponechala, ovšem bez poškození řádu; to však jen oproti Hartlibovi (28. pros. 1646), jenž jeho slovům zajisté rozuměl. Jinak ovšem i sám učení independentův pokládal za bludné.

91. Když pak r. 1648 povolati se měla o spořádání církve anglické národní synoda, Komenský napsal k věci té spisek s názvem: »*Independentia věčných zmatků původ*« (Independentia aeternarum confusionum origo), jehož účelem býti mělo, všem třem stranám sporným (t. independentům, presbyterianům a přívržencům biskupství) raditi k mírnosti. Předmluva k církvi anglické[209] ukazuje na rozdíl mezi bývalým blaženým stavem, v jakém tato církev byla, a přítomným, kde následkem rozkolu o správu církevní strany velmi ukrutně proti sobě vystupují. Snahu independentův Komenský ovšem uznává za chvalitebnou, ale svět prý poukazuje na důsledky její, vedoucí k anarchii; chce tedy svým poslaným spiskem přispěti k míru a přátelství.

V díle osmém Komenský ukazuje, že závislost (spětí věcí) potřebna jest ve stavu přirozeném, řemeslném, mravném i politickém. A tak i ve věcech duchovních i ve správě církevní potřebna jest podřízenost a závislost. Nebo plná nezávislost nemůže než býti pramenem věčných zmatkův. »Jako k pohybu vyhledává se jakési nehybnosti, tak k závislosti jakési nezávislosti, protože ve věcech není postupu do nekonečna ni do kruhu.« Proto napomíná independentů, aby nevzdávali se vší závislosti, bez níž »rozkolům otevrou se dveře

---

[209] Daná 31. května 1648 (viz Šmahův překlad t. sp. v České Škole, r. 1890). Dílko vyšlo v Lešně r. 1650 a opět v Amsterodamě 1661. V Lešně vytištěno k žádosti Bratří uherských, z nichž někteří, přišedše z Anglie, také doma chtěli zaváděti independentství (Kom. v předml. II. vyd.).

bez míry a konce«. A to se již ukazuje na jich církvi několikeronásobně rozeklané. Ovšem rozvoj církve vedl částečně k té snaze, a'e mnozí k ní přistoupili, kdož chtějí zbaviti se dozoru nad špatnými svými činy.

Presbyterianům naopak Komenský ukazuje potřebu jedné hlavy. Přívržencům biskupství a biskupům samým ukazuje na význam biskupství a vnějších jeho ozdob, o něž lidé stojí; bez nich »hned uvidíme biskupské stolce, ony apoštolské stolice, prázdny«. Kdyby však chtěli nabyti opět důvěrnosti stáda křesťanského, nezbývalo by než tyto přívěsky odvrci; také kněze ostatní biskupové ať mají za bratry, nikoli za otroky. A poněvadž při každé té církvi něco spatřuje se dobrého, Komenský radí všem k umírněnosti a snášelivosti. Nebo jako všecky tři formy vládní (monarchie, aristokratie, demokratie) jsou dobré, tak i v církvi lze jich užívati, nezneužívá-li se jich. A již v Starém zákoně se vyskytují: Aron byl hlavou, vedle něho byl stálý sbor (70 mužů) a v nejvážnějších případech rozhodovala celá obec. A takové spojení všech tří forem je skutečně (dle mínění Komenského) nejjistější. A i kdyby se to nepovedlo, dokládá, proto »žádná odštěpenců část nedomnívej se, že kdy bude, by Kristus přestal býti milovníkem všech i aby k vůli jednomu nenávist bral k druhému«.

Všude tu patrny tytéž zásady obecné lásky k lidem a tytéž smiřovací myšlénky, jako v jiných podobných spisech Komenského. Křesťanstvím zajisté rozuměl mnohem širší společnost, než ostatní jeho vrstevníci.

IV.

Druhý pobyt v Lešně.

1.

Konec války třicetileté.

1. Čeho Komenský dosti dlouho čekal, konečně se vyplnilo. Vyjednáváno s ním již delší dobu, aby se ujal opět správy církevní, a dle osobních jeho poměrů v posledních letech Elblažských zdá se, že nebyla věc ani proti mysli jeho. Povýšen byv pak na biskupa Komenský přesídlil po druhé do Lešna.

Když totiž r. 1648 biskup bratrský skonal,[210] Komenský vyvolen na jeho místo,[211] aby jako poslední pastýř hlídal a vedl rozptýlené stádo Jednoty

[210] Vavř. Justin nar. se v Uhrách r. 1570; byl správcem sboru Skalického ve vlasti, kdež z povolení císařova chrám, škola a fara byla vystavěna; od r. 1632 byl biskupem Bratří v Polště do r. 1648, kdy v Ostrorogu ve věku 78 let zemřel. Komenský odjel na jeho místo z Elblagu 31. července 1648.

[211] Čím Lešno Bratřím bylo, Komenský vzpomněl si mimo jiné také hned v Amsterodamě l. 1658 »při konci měs. dubna«, napsav dne 28. m. dubna) v předmluvě k »*Manualníku*«: »Navštívení zuřivou Boží kázní národu našeho a církve české stalo se doma ještě ve vlasti, léta 1620: skrze odjetí nám ochranné vrchnosti, a dání nás v moc cizím. Kdež nás právě Pán uvedl do léče lovců našich, krutě soužil bedra naše, vsadil člověka na hlavu naši, kterýž nás hnal skrze oheň a vodu (Žalm 66, 11., 12.. A tuť jsme v podobný žalostný způsob přišli, jako někdy tam církev Judská; naříkati musejíce, že ne-

bratrské, již toho roku stihlo smutné zklamání, které jí na dobro zavřelo dvéře do vlasti.

2. První událostí, která Komenského v novém místě pobytu stihla, byla smrt druhé jeho choti; nemocnu odvezl ji z Elblagu a za necelý měsíc byl vdovcem podruhé. Choť tato, Dorota Cyrillovna. zůstavila po sobě patero dítek: syna Daniela a čtyři dcery: Dorotu Krispinu, které paní Esthera Sádovská ze Vchynic, kmotra její, závětí z r. 1629 šedesát kop grošů byla odkázala;[212] Alžbětu, Zuzanu, naroz. v Elblagu dne 5. září 1643, a ještě jednu dceru později narozenou. Nemoha dle způsobu tehdejšího zůstávati svoboden, oženil se Komenský po třetí dne 17. května 1649 s Johannou Gajusovou; sňatek slavil v Toruni v domě Turnovských; oddával jej Jan Hypericus. Choť tato jej přežila.

Miláčkovi svému Petru Figulovi, který toho roku dne 3. května ordinován na kněžství, dal 19. října za choť Alžbětu; o Dorotu Krispinu ucházel se Jan Molitor z Laneciův na Slovensku, jehož poručník Marjas z Marasfaldy poslal do Lešna na vychování. O náklonnosti té zvěděla ještě matka před smrtí, Komenský pak přimlouval se u poručníka (11. února 1649), aby spojení tomu nepřekážel; bylo tedy také soukromých starostí nově zvolenému biskupovi dosti mnoho.

3. Mnohem větší však byla péče o budoucí osud svěřené církve, sklíčené již nedostatkem a nesnázemi řadu let. Vystěhovalci čeští, Bratří i protestanti, když mírem Pražským (1635) válka třicetiletá pozbyla rázu náboženského, jsouce odevšad opuštěni, naději svou zakládali toliko v Švédsku. Naděje ta byla i Komenskému pohnutkou, že v služby švédské se dal. Plnomocníci švédští návrhy svými v Osnabrucku proti Maximilianovi, hraběti z Trautmannsdorfu, poslu cís. Ferdinanda III., r. 1645 opravdu Čechů se ujímali, přimlouvajíce se za odpuštění a navrácení jich, ovšem marně. Komenský pak, mezi Švédy pro učenost a snahy lidumilné na slovo vzatý a velmi vážený, k přání Oxenstjernovu propůjčoval se spisováním školních knih pro Švédy, ač mu nevhod bylo, a to

---

přátelé (pravdy Boží) oheň uvrhli do svatyně naší, příbytků jména Božího poskvrnili: na to se vydavše aby vyhubili pravé ctitele Boží v zemi naší. Protož je anebo pomordovali, aneb rozehnali, aby ani znamení milosti Boží (slova a svátostí) nepozůstávalo, ani proroků Božích; když i knihy zákona Božího, které najíti mohli, popálili (Žalm 74, 7. etc., 2. Mach. I, 59.) Tak jsme v pohanění sousedům svým vydáni, v posměch a žert. (Žalm 79, 7.)

A když (skrze usmrcení pobožných Štěpánů) veliké protivenství přišlo na všecku církev pod obojí, a Saulové šíleně horliví vpadajíce do domů jímali muže a ženy a dávali do žalářů, stalo se, že všickni Bohu a dušem svým věrnost zachovati žádostiví po krajinách okolních jsme se rozprchli, jako i tam. (Skutk. 8, 1.)

Díl nás (z Jednoty pravých Husových potomků) dostalo se do Polska, schránění své pod pobožnými vrchnostmi tu i jinde nalezše. Nejpřednějším však útočištným naším místem bylo *Lešno*, jako prstem Nejvyššího nám vykázaná hospoda: pravé naše Ségor, kamž se napřed retovali Lotové Boží. A pravá Pella, kamž z falešného a ku pomstám oddaného Jeruzalema nás, díl svých, uvedl Pán: způsobě nám tu pod pobožnou ochranou vrchnosti pokoj a bezpečné Pánu Bohu sloužení.

I radovali jsme se, neméně než jako Jonáš z břečtanu svého, pod nímž zastínění měl před horkem. (Jon. 4, 6.)

[212] Bratřím odkázala 4000 kop na podělenou (J. Cyrillovi 50 kop, chudým 600 kop).

tím ochotněji, čím více chtěl se jim zavděčiti, aby církev českou opuštěnou s očí a z ochrany své neopouštěli, což i kancléř jim byl ochotně přislíbil.

4. Když tedy roznášela se důvodná pověst, že při konečném jednání o mír westfalský veškery mocnosti na Čechy zapomněly, uděšená církev bratrská v trpké své bolesti žádala Komenského, aby hoře její a zklamání královně švédské (Kristině) a rádcům jejím oznámil a o slitování prosil.

I píše Komenský 11. října 1648 v zoufalém pobouření mysli Oxenstjernovi: »Jak dříve krajanům mým, pro evangelium sklíčeným, radostno bývalo slyšeti, co vznešenost tvá po mně a po jiných kázala oznámiti, že *nebudeme opuštěni,* tak smutné jest nyní slyšeti, že nás *opouštíte,* ba že *jsme již opuštěni* při jednání Osnabruckém. Nebo budeme-li z účastenství míru vyloučeni, co nám platno, že jsme po vás jakožto svých po Bohu osvoboditelích se ohlíželi? že pomocí našich slz vítězíte, když ty, které takřka již vyrvané na svobodu propustiti v rukou vašich jest, tryznitelům zase v ruce vydáváte? Co svaté smlouvy evangelické s vašimi předky učiněné i svatou krví mučeníků stvrzené, že jsme vámi byli napomínáni, když se o to nestaráte, aby království naše k vyznávání evangelia se navrátilo?[213] Vyť, jimž Bůh dal, abyste se o to starati mohli, vyť jste (co svět vidí a žasne) magnet onen zázračné síly, nepřitahující, než otírající veškeré železo. A přece magnet železem ozbrojený, jakž fysikové vědí, dvakrát, třikrát i desetkrát více zmůže. Věřtež tedy i vy, seveřané, že železo vaše (ač jest silnější než všecko železo) zbraní církve, slz a vzdychání se tuží, že takřka silou nebeskou jsouc ozbrojeno všudy proniká, nikde se neohýbá... Jménem mnohých toto píši a jich vzdycháním pohnut jsa, opět leže u kolenou tvých a skrze tebe u kolenou nejjasnější královny a celého posvátné rady ředitelstva, prosím a zapřísahám vás skrze rány Ježíše Krista, abyste nás pro Krista utrápené tak úplně neopouštěli. Shlédněte na národ, na nějž mezi národy evropskými Kristus nejdříve ráčil shlédnouti, vyrvav jej z temnosti Antikristovy, kterýžto dříve, než jiní národové přijali osvícení, sám zuřivost vzteku Antikristova snášel po celé století... Slyšte nás ubohé, aby i vás vyslyšel milosrdný Bůh.«

Tak i biskupovi dru. Matthiae si naříkal, že snad Švédové za několik tůn zlata tolik tisíc ubohých duší chtějí opustiti proti všem svým slibům. Dle zprávy »politika« bratrského ve Vídni byl veliký zmatek, že Švédové nedají si mírem vyrvati ovoce tolikera vítězství, a Švédové vzdávali se i těch, jichž chrániti slíbili.

5. Výčitky Komenského dotkly se kancléře švédského velmi nemile, tak že Komenský, když prohlášením konečného míru vystěhovalcům českým návrat do vlasti zcela byl zamezen, kancléře prosil za odpuštění toho, co byl, ač bylo pravdivé, v čerstvé bolesti své i Bratří tak důtklivě napsal; ježto mu P. Figulus ze Švédska přinesl zprávu o hněvu kancléřově, píše: »Bolest má, již jsem tehda

[213] »Aniž jiní sobě mír stanovíce si vzpomněli, že Čechové společnou při proti Antikristovi i nejprve i vytrvale po tolik věků bránivše, hodni jsou, aby o jejich věci opět společnou pomocí se jednalo, aspoň potud, aby u nich světlo evangelia (kde nejprve zaníceno a na obecný svícen vystaveno jest) nenechalo se tak zcela uhasnouti, jakož se stalo.« (Regenvolsc. Církve slov. děj. § 127, str. 60.)

chtěl vyjádřiti, nebyla soukromá — a není ani posud — než veřejná. Nikoli že bych sám byl opouštěn neb strana některá, soudruzi našeho náboženství, než že opuštěn byl *celý národ.«* I žádá kancléře, aby proto nesoudil o jich nevděku. Může však Bůh ještě ukázati sousedům Čechů, jak věc jejich opouštějíce sami se opustili. Když tedy mezi lidmi pro Čechy nikde nebylo nejmenší útěchy, Komenský s Bratřími hledal jí u Boha, jehož pomoc nejpatrněji tam počíná, kde lidská přestává; a nebude-li Čechům místa popřáno pod nebem, v nebi že jistě přáno bude, pevně věřili.

6. Pro oživení soustrasti s církví českou rozptýlenou Komenský vydal v té době VIII. knihu Lasického historie bratrské,[214] k níž přičinil (21. srpna 1649) napomenutí a povzbuzení Bratří zarmoucených. Naříkaje nad nynějším osudem Bratří Komenský ukazuje, že sami jsou jím vinni, uchýlivše se znenáhla od cesty prvé lásky, po níž předkové jejich se ubírali; tím také uhasl v nich plamen božské lásky. Aby jí opět dosáhli, jest jim vrátiti se opět na onu cestu, kterou jim knihy Lasického ukazují. Proto tu i vydává poslední knihu, aby ji četli a oddali se upřímnému pokání; dílo celé vydati lze jindy. Vydání toto může 1. býti zkušebním kamenem toho, jak tehda se uchýlili od předků; 2. ukázati, že především želeti jest zkázy církve tak bohumilé; 3. vyhnance povzbuzovati k touze po takové dokonalosti; 4. mladších, kteří církevní kázní pohrdají, naváděti, aby si jí vážili; 5. pohnouti Bratří v Uhřích, Polsce a Prusích žijících pod mocí lutheranů, aby s nimi šli ve shodě; 6. odpadlíkům dokázati velikou vinu, jíž se dopustili, od té církve odstoupivše. Latinskou tu předmluvu (dat. 21. srpna 1649) Komenský opět vydal česky porozšířenou pod názvem *»Napomenutí k navrácení se na první opuštěnou lásku Jednoty Bratrské«* (23. října 1649).

7. Knihu VIII. spisu Lasického, jednající 1. o mravích a zřízení bratrském vůbec; 2. o správě a úřadech církevních, o povinnostech biskupů a jiných úřadů církve bratrské; 3. o životě a kázni, Komenský nevydal jako pouhý překlad, nýbrž leckde věc doplnil a porozšířil, připojiv výtah z předcházejících historických knih téhož spisu. Ke konci opět napomíná k nápravě mravův a ukazuje, jak mezi vyznáními křesťanskými vlastně ani není podstatného

---

[214] *Jan Lasicki,* chudý šlechtic polský, vychovával a provázel syny bohatší šlechty po cizích akademiích, a Zikmund Báthory používal ho i ve věcech diplomatických. Jsa vyznání helvetského přilnul k Bratřím, jichž poznal v Čechách r. 1567. Již l. 1568 dokonal dílo »*De origine et institutis Fratrum Christianorum,* qui sunt in Prussia, Polonia, Bohemia et Moravia, Johannis Lasicii Poloni Commentarius. A. D. 1568.« Theodor Beza v Ženevě, ač nebyl se spisem spokojen, byl by napsal předmluvu, kdyby bylo došlo k vydání tiskem. L. 1591 Lasicki navštívil Bratří podruhé, ale tu byl již Blahoslav mrtev, jenž mu podával prameny k širším opravám. Jeho nové dílo »*J. Lasicii Poloni De origine et rebus gestis Fratrum Bohemorum, quos ignari rerum Waldenses, mali autem Picardos vocant, libri octo, multa veritate refecti,*« skládáno asi od r. 1575—99. Bratří, nepřejíce si nižádného vychvalování, od l. 1592 žádných zpráv mu neposílali a o vytištění nestáli, ani mu neodpovídajíce (Dekr. 256 sl.). Dne 12. ledna 1599 větší ten spis věnován p. Karlu st. ze Žerotína, od Lasicia 65letého, r. 1628 s knihovnou Žerotínovou přenesen do Vratislavě, pak darován Jednotě. Po 20 letech rukopis zalíbil se Komenskému, i divil se, proč Jednota tak dlouho stavěla světlo své pod kbelec. (Goll, Quellen, I, 74—80.)

rozdílu. Doslov tento ukazuje také pravý účel, proč kniha vydána, že Komenský míníl i vnitřní kázeň v Jednotě napraviti, i poukázáním na dřívější protivenství opět nastalé časy lepší dobré mysli sklíčeným Bratřím dodati. I do Švéd oslal spisu toho exempláře. Královna poslala mu 200 tol., zeti Figulovi 50 tol. ětší byla podpora p. Geerova: Komenskému 400 tol., Figulovi 200 tol., ostatním Bratřím 158 tol.

2.
Konec Jednoty.

8. Jako sám Komenský, tak i mnozí jiní Bratří na Švédech, na sousedech ou příbuzných a na míru westfalském, dokud byl jednán, všecku naději skládali. Naděje ta po vše smutné doby válečné spojovala rozptýlené Bratry, tak že neustávali býti *Jednotou*. Když však Češi z míru vyloučeni, tu Komenský tušil, co již bylo se trhalo, že v národní i církevní způsobě musí se rozpadnouti, zvláště když mezi vystěhovalci také ve mravích nemalé proměny se staly, tak že *jménem* bratrským tytýž jádro červivé se odívalo. Proto nyní již rozloučil se r. 1650 se svou církví, vydav pohnutlivý spisek »*Kšaft umírající matky Jednoty Bratrské,* kterýmž v národu svém a obzvláštnosti své dokonávajíc, svěřené sobě od Boha poklady mezi syny a dědice své rozděluje.«

9. Jako umírající matka Jednota bratrská svolává syny své: »Pojďtež, synové moji, postavte se vůkol smrtelné postele mé, a slov mých, kteréž já, matka vaše, jenž jsem vás zplodila, k vám mluviti budu, pozorujte. Aj, synové moji, vychovala jsem vás s veselím, ale tratím vás s kvílením a zármutkem. — Vidouc já proměnu svou a scházení své a vypuzení z národu svého mezi cizí, a již také *od sousedů svých, kteříž sobě strojíc pokoj, na mne a vlast mou zapomenuli*, opuštěná . . . vidím, že posloužívši vůli boží, usnouti mám.[215] — Ale »všudy jedno pomíjí, druhé nastává; i nyní co se pod nebem děje, viděti; pomíjejí a proměnu berou království některá a v nich národové, jazykové, práva, náboženství, proto bezpochyby, že nastává jiný věk; pomíjejí i církve Jednoty, proto nepochybně, že obnoviti chce Bůh tvář země své.« . . . Zlata Jednota nikdy neměla, »neměvši na zemi, kde téměř hlavu skloniti; a měla-li jsem co z drobnějších vezdejších věcí, domečků, zborečků, roliček, viniček, i z toho mne svlékli, vyhnavše mne.«

Avšak má bohatství slova božího, a z něho synům a přátelům svým odkazuje . . . »Nekormuťtež se již více pro ztrátu zemské vlasti a stánků obydlí svého i stánků božích tu na zemi; nebo k slavnějším věcem vede nás ten, kterýž řekl: Zvěstuj lidu mému, že jim dám království *věčného* Jerusaléma . . . Někteří jste se mně i Otci duchů zpronevěřili, nevytrvavše se mnou v mých pokušeních, ale mne opustivše. Jiní jste trvali, a snad někteří ještě trváte, od-

---

[215] Že při míru westfalském Čechové od jiných národů byli opuštěni a tak trpce zklamáni nevyšlo Kom. z paměti do smrti. Ještě v »*Smutném hlasu pastýře*« (v Amsterod. 1660) v kap. 12. opakuje: »Já před těmito již desíti lety vida zacházení a scházení naše, že nás jiní v říši národové, sobě pokoj jednajíc, opustili a z téhož pokoje s celou vlastí naší vypustivše, v hrdle Antikristu věčnými časy zanechali, psal jsem . . .«

polu pochlebujíce nepřátelům mým a u ohně jejich se zhřívajíce, vždy pak přece ještě po mně, matce své, se ohlédajíce, žádostivi jsouce, kdyby mne z moci nepřátel mých vydobyl Pán, ještě do klína mateřského se navrátiti. Jiní jste udatnějšího ducha a následovali jste mne pod křížem klesající, vždy přece obcovati utrpením mým se neliknujíce i pití se mnou kalicha hořkosti sobě neošklivíce. Ale vás opět vidím některé buď věkem umdlévati a odcházeti nebo bídami utrápené; o jiných pak naději sobě činím, že je Pán k dalším časům chová a odchová... Společná všech dítek mých sprostnost a upřímnost k sobě opustila nyní vás. Naproti tomu pak nedověra, podhlídání, různice, sváry, svých věcí hledání; z toho hrdost proti sobě vespolek a různo ležení vloudilo se mezi všecky téměř napořád. Někteří dopadše míst, kdež za něco jmíni jste, dali jste se v pýchu a zpívání; a někteří do lakomství se pustivše, hůř než ve vlasti, i s zapomenutím se na to, proč jste nejpředněji vyšli, totiž slovo boží. Jiní zase v odporný tomu neduh uběhše, dali jste se v marnosti, zahálku, lenost, až i na žebrotu, přivodíce skrze to v ošklivost a pohanění netoliko svůj exulantský los, ale i sebe samy, a což více jest, národ celý. Někteří pak jste ze jha kázně vypřáhli, osazujíce se na těch místech, kdež by vám činiti volno bylo, což by se vidělo... Ty, dcerko milá, Jednoto *polská,* kterouž mi Pán Bůh uprostřed dnů života mého, když jsem v síle byla, na ten cíl, jakž nyní vidím, zploditi dal, aby ty odrostouc chovačkou byla ostatních dítek mých! Dobřes učinila, žes je z vlasti vypuzené do klína svého přijala a pěstovala. Odplatiž tobě to Pán a nedopouštějž na tebe opuštění a osiření. Prosím však tebe, pamatuj, z jakéhos kmene pošla. Řekl tam Kristus o oněch převrhlých: Praví se býti židé a nejsou. Hlediž, aby nebylo řečeno i o tvých: Praví se býti símě Bratří českých a nejsou. Čas jest, dcerko milá, abys takové zklamání předcházela... S vámi, vy moji, jak z polského, tak i z českého a moravského národu, nyní na to přišlo, že ani sebe, ani kněží svých, ani lidu v řádu držeti neumíte, ba ani těch mladých svých, s nimiž abyste sami práce neměli, poslali jste je a ještě posíláte do škol cizích, aby vám je vypulerovali. A ti co než divočinu a v obyčejích cizost, v krojích potvorství, v mozku mudrlantství a jiné vše, jinak než Kristova a předků milých sprostnost vyhledávala, s sebou přinášejíce, dělají, jak dělají, až všecko z původu svého vypáchlo a k sobě podoby nemá. Odkudž lid, posluchači a patronové větším dílem planí a chladnou a z nemalé částky větrem ledajakéhos pokušení jako stromové pravdivých kořenů prázdní se vyvracejí, tak že i s vámi vše pomalu umdlévá a pádem hrozí. Upamatujtež se tedy, synové, (volá k Polákům) dříve než i vás také podvrátí Pán, a skutečnou nápravou a ve všem dobrém obnovou předejděte hněv jeho, aby nepohnul i vaším svícnem z místa jeho.«

»Na tebe, *národe český a moravský,* vlasti milá! zapomenouti také nemohu při svém již dokonalém s tebou se loučení, nýbrž k tobě se nejpředněji obracejíc, tebe pokladův svých, kteréž mi byl svěřil Pán, nápadníkem činím... Věřím i já Bohu, že po přejití vichřic hněvu, hříchy našimi na hlavy naše uvedeného, vláda věcí tvých k tobě se zase navrátí, o lide český!... A pro tu naději tebe dědicem činím všeho toho, co jsem koli po předcích svých byla zdědila a přes těžké a nesnadné časy přechovávala; nýbrž i v čemkoli

dobrém skrze práci synů mých a požehnání boží rozhojnění jsem přijala, to všecko tobě zcela odkazuji a oddávám, ze jména:

Napřed *milost k pravdě boží čisté,* kterou nám před jinými národy prve službou mistra Jana Husa našeho ukazovati začal Pán, a kterouž on s pomocníkem svým i mnohými jinými věrnými Čechy krví svou zpečetil, a od níž Antikrist na onen čas chytrostmi svými na sněmu basilejském, teď pak mocí válečnou a ukrutnou tebe byl odvedl, já pak s syny svými, kteříž za světlem jíti chtěli, posaváde se přidržeti jsem hleděla. Tvéť to jest dědictví, tobě před jinými národy dané, o vlasti milá, ujmiž se zase práva svého jako svého, když tobě milosrdenství své prokáže Pán a pravdě svůj průchod navrátí.

Druhé poroučím tobě *horlivou žádost vyrozumívání vždy plnějšímu a jasnějšímu též pravdy boží.* A poněvadž Pán náš písma sv. zpytovati poručil, odkazuji tobě za dědictví knihu boží, biblí sv., kterouž synové moji z původních jazyků do češtiny s pilností velikou, do patnácti let na té práci ztrávivše několik učených i věrných mužů — uvedli, a Pán Bůh tomu tak požehnal, že málo ještě jest národů, kteřížby tak pravdivě, vlastně i jasně sv. proroky a apoštoly v *svém* jazyku mluvící slyšeli. A ač knihy této exempláře popálili nepřátelé, kde které dostati mohli, že však milosrdenstvím toho Boha, který pořezané a spálené od bezbožného Joakima knihy Jeremiášovy psáti znovu kázal, i tobě kniha ta uchována bude, důvěř se a nepochybuj.«[216]

Třetí »zvláštní *k církevnímu řádu a milostné kázni lásku*« . . .

Čtvrté, »*horlivost sloužení Pánu Bohu jedním ramenem*« — jednou církví v celém národě . . .[217]

»Páté odevzdávám tobě a také synům tvým *snažnost v pulcrování, vyčisťování a vzdělávání milého našeho a milostného otcovského jazyka;* v čemž synů mých bedlivost známa byla časů předešlých, když od rozumnějších říkáno, že češtiny lepší není jako mezi Bratřími a v knihách jejich. Ale pilnějiť se na to vydali někteří z mých ještě i nyní, též z vlasti vypuzeni byvše, aby přihotovením knih užitečných a nad předešlý způsob vybroušenějším pérem

---

[216] Míní tu *biblí Kralickou.* Dobropísemnost této biblí a řeč pro čistotu svou za pravidlo napotom přijaty od Veleslavína i od jezovity Šteyera. I. díl vydán v Kralicích na Moravě r. 1579, II. d. r. 1580, III. d. r. 1584, IV. d. r. 1587, V. a VI. d. r. 1593. Překladatelé biblí té, vyšlé nákl. p. Jana z Žerotína, byli: Br. Jan Blahoslav († 1571, od něho Nový zákon), Ondřej Steffan († 1577), Izaiáš Cibulka (Caepolla, † 1582), Jan Enéas († 1594), mistr Mikuláš Albrecht (Albert z Kaménka, Slezan, † 1617), Jiří Strejc († 1599), Jan Kapita († 1589), Pavel Jessen (Slovák, † 1594), Jan Effreim († 1600), Lukáš Helic, Polák z křtěného žida Poznaňského pošlý. Br. Šolín tiskárnu tak zvelebil, že biblí Kralická mezi nejvzácnější památky nejen jazyka našeho, než i umění knihtiskařského náleží. (Viz pojedn. *Herm. Jirečka* »Biblí Kralická a překladatelé její« v Rozpr. z oboru historie, filologie a literatury. Ve Vídni 1860, str. 9—19, a »Zprávy některé o překladatelích biblí Kralické« v Památkách archaeolog. VI, 218 sld.)

[217] Komenský dotýká toho, že Jednota bratrská l. 1575 ke společné národu svého pod obojí konfessí, kterou sepsali *Pavel Pressius,* professor univ. pražské, a Br. Jiří Strejc (Vetterus) a l. 1610 k společné konsistoři přistoupila. »Ale dejž Bůh, aby třetí spojení bylo dokonalejší, všech ostatků dítek mých se všechněmi jinými ostatky Čechů věrných, aby dřevo Judovo a dřevo Efraimovo bylo jedním dřevem v ruce boží, když rozmetané kosti naše zase shromáždí.«

psaných napomáhali synům tvým k uvedení tím snáze všeliké ušlechtilé spanilosti ve věcech i v řeči, v moudrosti i výmluvnosti k šťastnému nahražení podešlého teď zpustošení, jakž by jen časy rozvlažení přivedl Pán. Cokoli tedy toho se najde, knih starých nebo nových, to od synů mých přijmouc, za své vlastní měj k užití toho, jak nejlépe viděti budeš.«

»Šesté odkazuji tobě *mládeže lepší, pilnější a zdárnější cvičení,* nežli bývalo. Přehlídala jsem já toto, svěřujíc se cizím, kteříž mi syny mé pováśnili a pokazili. Kdyby se líbilo Bohu, navrátiti mě k časům zvolnějším, napraviti bych v tom hleděla; ale sama o sobě naději tratíc, tebe prosím, vlasti milá, abys to napravila. Popracovalit i v té věci někteří z synů mých a zhotovili pro lepší mládeže cvičení způsob, jehož se již začali chytati národové jiní, bez rozdílu i náboženství. Ale tobě to předně náleží nezanedbávati dědictví svého, kteréž tobě odvedou, když přijde čas, synové moji.«

»Summou všecky své pozůstalosti, jako popel po svém shoření tobě, vlasti milá, poroučím, aby z něho sobě luh k umývání dítek svých připravila, jakž mně v počátcích mých učinil Pán, že z popela Husova mne a dítky mé vzbudil.«[218]

Spisek končí dojímavým vyhlášením biblického požehnání národu českému, aby přece byl a zůstával »ratolestí rostoucí, ratolestí rostoucí podle studnic a nad zeď«. »Ačkoli hořkostí naplnili tebe a stříleli na tebe, v tajné nenávisti měvše tě střelci: zůstaniž však v síle lučiště tvé a síle ramena rukou tvých. Požehnání mé silnější při tobě buď nad požehnání předků mých, až k končinám pahrbků věčných. Živ buď, národe posvěcený, neumírej: muži tvoji ať jsou bez počtu. Požehnejž, o Hospodine, rytěřování jeho, a v práci rukou jeho zalib se tobě. Zlomuj ledví nepřátel jeho a těch, kteříž ho nenávidí, aby nepovstali. Přijdiž čas tvůj, aby říkali národové: Blahoslavený jsi; kdo jest podobný tobě, lide vysvobozený skrze Hospodina, jenž jest pavéza spomožení tvého a meč důstojnosti tvé! Tvoji zajisté nepřátelé poníženi budou, ale ty po vyvýšenostech jejich šlapati budeš.«

3.
Práce církevní a školské v Lešně.

10. O církev Lešenskou skoro všechna péče záležela na Komenském, netoliko o Bratry polské, než i o uherské, a to ve věcech i hmotných i duševních. Zvláště na to měl bedlivý zřetel, aby mládež k studiím byla obrácena a slušnými místy opatřena. Ze šlechty evangelické málo který volil si vychovatele bez rady Komenského. O Češích šel po Evropě hlas, že bývají dobrými učiteli a vychovateli,[219] k čemuž i pro známost mnohých jazyků i pro jiné vzdělání

---

[218] Jednota neuznávajíc, podobně Taboritům, kompaktat basilejských za dědičku učení Husova se pokládala. (Viz »Napřed milost . . «)

[219] Stanislav Stadnický, hrabě Zmygrodský, pán na Lancútě, vypravil posla do Prahy k M. Mart. Bacháčkovi, protože v Polště byl nedostatek učitelův evangelických. (Č. Č. M. 1845, 624.)

dobře se hodili, tak že i po smrti Komenského představení školy Gdánské k Nigrinovi, který spisy Komenského pořádal, se obrátili, žádajíce, aby jim učitelů doporučil.[220]

11. Ale bývali mladí mužové v žádostech svých tytýž nemírní a Komenskému dosti nesnadni, jako Petr Securius, kazatel český a německý ve Skalici, který Komenského i svým podpisem urážel, klada k němu tituly nepříslušné, aby větším se zdál, než skutečně byl. Muže toho Komenský z nestálosti jeho vyvedl, na svůj náklad na studia theologická z Hollandska do Brem zavezl, u rady jednoho slušného opatření mu vyžádal a po dru. Kozákovi pomoc mu dle možnosti posílal. A přece Securius stav se kazatelem v listech Komenskému naříká na mnohé práce a málo peněz, i chce jíti do Švýcar na lepší službu, též vytýká Komenskému, že o Figula, Olyria a jiné více pečuje, než o něho. A Komenský, jsa hlavou církve, sám jedl svůj chléb v potu tváře (jak píše 11. února 1649) a žil z almužny, aby církvi nebyl na obtíž.

12. Na gymnasii Lešenském r. 1648 vzniklo »smutné mezičasí« (triste intervallum scholae); z učitelů jeden se odstěhoval, druhý zahynul mrtvicí, a tak učil, kdo jen poněkud se k tomu hodil, »nejvíce pak pomáhal tu Komenský«.

A při tom všem, sklíčen jsa jak nedostatkem, tak i zármutkem nad úmrtím své choti hned po návratu do Lešna, »vytrvati chtěl na stanovisku, na něž jej prozřetelnost boží zanesla«; avšak dostav se k tiskárně, kde již dříve díla svá byl vydával, také nyní rozhodl se vzdáti se myšlénky vydávání spisů filologických v Amsterodamě u Elzevirův, byť se proto i ochrance jeho posavadní hněval, a dáti je vytisknouti v Lešně, kde mohl i po vůli na jich tisk a opravy dohlížeti; také bylo mu dříve od ochrance nabídnuto, aby přesídlil se do Švédska a u Jansonia díla svá vydával, však i v tom mu nové poměry a nemoc choti bránila.

13. Z děl v Elblagu chystaných dle úmyslu již dříve pojatého nejprve vydal část obecnou, »*Způsob jazyků nejnovější*« (Methodus linguarum novissima), věnovaný velmi krásnou předmluvou též v Elblagu sepsanou ochranci, který jej byl při práci jeho podporoval. V předmluvě té p. Geera velebí za jeho pomoc, bez níž díla ta sotva byla by vyšla; »kdyby té pomoci nebylo, vězel bych snad posud,« dí tuto, »v díle ohromném, labyrinthů přeplničkém, kde tolikráte nám bylo blouditi, dříve než jsme připadli na východ z omylů.« Pročež i nedávno vrátiv se od posuzovatelů švédských svých spisův a domnívaje se, že malé jen nějaké opravy bude třeba, našed ještě nové řádu světlo celé dílo zase přestrojil, což mnoho měsíců práce opět stálo; nebo dí, že příroda tak ho způsobila (za kterou příčinou i otci přírody díky vzdává), že i jakkoli nepatrná pozorování kterékoli pravdy jsou mu jako drahokamy; kteréžto vybírati ze všelijakého smetí svých poblouzení učinil si jediným úkolem (*ἔργον*) svého stáří. A povzdechuje při tom: »Kéž všickni zároveň! Co prospívá po

[220] R. 1635 synoda dala Mart. Fabricia p. Fridr. z Kounic do Moravy »k praeceptorství na čtyry léta«, Jana Musonia mladému p. Zavodskému do Nizozemí na 1½ léta, Jana Felina mladým Rylským v Lešně za »inšpektora«. (Dekr. 301.) Již r. 1592 p. Jaskolejskému dán Václ. b. Strejcův za paedagoga. (Dekr. 259.)

způsobě veverek v kleci uzavřených poskakovati a při tom přece s místa se nehnouti? Co svazky, byť i převeliké, psáti a tisíckráte totéž opakovati?« A bude-li se komu zdáti, že za tolik let věc tak nepatrnou rozsahem vyvedl, uvádí jiné znamenité muže za příklad. A sám chce podniknouti věc zcela novou, která jej ovšem zdržuje, to jest »v parallelism uvésti netoliko jazyk všecek s věcmi, aby otevřena byla všem věcnatější vzdělanosti cesta, ale i jazyky domácí s latinou. A protože té věci bylo vystíhati způsoby z hloubky a dáti při jazyku některém, jednom nebo několika, ukázku, i pokusiti se o to v jazycích nám napřed známých (něm., česk., polském), ostatním, chtěl-li by toho následovati, za příklad; aniž ve všem tom, co mělo se upravovati dle nových zákonů, před sebou nějaké měli jsme stopy, a protože všude prolamovati bylo led a pozorování plodilo pozorování atd., nutně se přihodilo, že hojněji uplynulo času, než bylo lze předvídati. Přidávám, veliké dílo silami podniknuté nepatrnými, což divu, váhavě-li postupovalo? Spíše bylo známkou vytrvalosti, jestliže jsme se ho nevzdali, pomoci boží, jestliže jsme nepodlehli«. I vychvaluje pak všeliké vlastnosti p. Geera a za podporu jeho přeje i jemu i rodu všeho dobrého. Dle slov jeho jest toto poslední jeho dílo filologické, ano mu již ani dále nebude lze při chvílích života ubíhajícího. »Nebo že i tak na cizí práci drahnou života část jsem vynaložil, ba v ní takřka sestaral se, bojím se, by nebylo toho litovati nebo aby nepostrádalo pomluvy.« I přiznává se, že práce ta málo mu přinesla rozkoše. (Bojí se, aby mu líto nebylo té práce a nákladu, což by jistě bylo, kdyby tak málo prospěchu vzešlo z díla jeho školám, jak málo jemu samému způsobilo radosti.)

14. Spis rozdělen ve 30 kapitol, jichž obsah podává se hned po věnování. Založil pak jej spisovatel dle svého způsobu, jejž sobě za přirozený prohlašuje,[221] na podkladě velmi širokém, vykládaje o jazyku, že jest při člověku s myslí a rukou nástrojem moudrosti boží, svěřeným lidskému opatrování a vzdělávání (kap. I). Po výměru jazyku *(řeči)*, že jest *»osnovou věcí znamenajících a mysli podávajících slov, jistým způsobem spojených«* (poč. kap. II), vykládá o tom, čeho vyhledává veškerá jeho osnova. Mluví pak o rozličnosti jazyků, o jich vzdělávání hlavně slovníkem a mluvnicí, a že jazyku jednomu před ostatními jest se učiti; zde pak hlavně to jest latina dle svého postavení (kap. VI.). Zajímavý jest zvláště počátek této kapitoly a pro Komenského správné mínění o jazycích význačný: »Že znalost několika jazyků není částí moudrosti (linguarum plurium scientiam non esse partem sapientiae), která záleží v pravé známosti věcí a náležitém jich užívání, vyznáváme. A zajisté by byl i v této věci blaženější stav lidí, kdybychom jako v ráji, tak vždy neznali jazyků kromě jednoho . . . Nicméně přece, ač takový jest stav věcí, jazykům jest se učiti: Předně protože proti škodám, ze změtení jazyků vzniklým, ten jediný lék jest,

[221] Také Didaktiku počíná výkladem o přirozenosti lidské, a široký ten podklad na domluvy některých učenců, aby jej vypustil, omlouvá ve »Věječce moudr.« § 30.: »Nenávidím zajisté všeho nájemného (což i jinde jsem osvědčil), nenávidím kouskovitého, nenávidím bez základu postaveného; cíle sobě vždy předkládaje (a abychom všickni následujíce Boha si předkládali, radě), všeobecné, za nimiž by ani nezbývalo, čeho by si bylo žádati: k cílům posléze prostředky přiměřené a rovněž všeobecné, jisté, pevné atd.«

i rozděleným rozuměti; potom i sám lidské společnosti způsob toho vyžaduje, aby vždy byli někteří lidé, kteří by rozuměli netoliko svého národa, ale i sousedních jazyků. Ale i každému samo o sobě jest i užitečné studiem jazyků vzdělaného míti ducha i příjemné spatřovati také tuto různě rozlévající se božské moudrosti pramének.« Mezi všemi jazyky vespolek řevnícími bylo by prospěšné vyvoliti jeden jazyk, kterým by všickni národové společně promlouvali. A takový jazyk měl by býti zvláště dokonalý, jakým se Komenskému býti zdá *jazyk latinský*, aspoň z těch, kterých lidé užívají, i které jemu jsou známy.[222] »Nebo ten jazyk nade všecky byl by nejdokonalejší, jehož slova by povahy věci vykládala (a takový, jak pravděpodobno, byl onen jazyk, jímž Adam jednotlivým věcem jména dával).« A dobře by bylo, aby také učenci měli svůj jazyk posvátný, a tím jest posavadní jazyk učenců, latina.

O methodě posavadní jazyka latinského spisovatel nevykládá mnoho prospěšného, ukazuje na všelijaké její nedostatky a zmatky, a které proti těmto nedostatkům methody dávány byly rady. Pak Komenský ukazuje na svou methodu a zejména podává způsob, jak jí užívati. (Kap. X. Didaktika analytická.)[223] Část tato náleží mezi nejznamenitější návody didaktické všech věků a jest vůbec z věcí nejlepších, jež ve spisech Komenského se vyskytují. Jest spolu i přirozeným základem toho, co v dalších kapitolách Komenský o novém svém učení jazykům vykládá, o účelu, prostředcích a přednostech jeho (v kap. XI—XXVII.). Poslední tři kapitoly obsahují žádost k učencům, aby díla si všimli a dle zásluhy je i posoudili. Proč nazval dílo své »nejnovějším způsobem vyučování jazykům«, dovídáme se z kap. XI., že totiž mínil podati návod takový, přes nějž dále pokročiti by již nebylo možno, a jenž by se vyznačoval krátkostí, snadností a příjemností.

15. Dílo toto náleží mezi nejpřednější spisy velikého učitele národů; všude patrno, jak úplně proniká látku, jíž tolik času věnoval, a že o jazyku má i názor čistě theoretický, založený ovšem, jako veškera jeho filosofie, na theosofických podkladech. To patrno i z odvozování všech jazyků z jediného, a to hebrejského jazyka, jímž i Adam v ráji mluvil.

16. Čeho jest si všímati při jazyce? Věcí, jež třeba vyjádřiti, smyslu a slov různých, kterými má se vyjádřiti něco různého; dle toho jsou i prostředky ku vzdělávání jazyků trojí: *a)* k věcem vztahují se jich názvy či pojmenování věcí, *b)* k významu slov slovníky, *c)* ke tvaru slov mluvnice. Účelem učení jazykového jest poznání jazyka, a to způsobem věku žáků přiměřeným. Jazyku však učíme se nejlépe ze spisovatelů, slovníky a mluvnice jsou jen knihy pomocné. Ale protože spisovatelé sami pro mládež příliš jsou nesnadni, třeba hledati krátkou a příjemnou cestu ke čtení spisovatelů. A spisovatel podává i obsah jednotlivých těch návodů, Předdomí, Brány a Síně (Paláce), slovníků

---

[222] Komenský dle příkladu jiných přál si dříve míti utvořený nějaký zvláštní jazyk vědecký, o němž promlouvá v »Cestě k světlu« (viz str. 135 sl.).

[223] Kap. tato, ze všech kapitol nejobšírnější, vydána o sobě překladem *Fr. J. Zoubka* v Urbánkově Bibliotéce paedagogické (sv. I.) r. 1874, ovšem pak i v úplném překladě tohoto spisu Komenského od J. Šmahy (v Rychnově, 1882 sl.). Podle tohoto návodu didaktického měly býti sestaveny také jednotl. učebnice ku všeobecné části přidané.

i mluvnice. Při tom všude hledí se na souhlas mezi jazykem a věcmi. Rozumí se, že všecky ty spisy, hlavně pak »Síně«, mají býti úvodem ku čtení spisovatelů latinských, o nichž Komenský sám nejedná.

17. K tomu Komenský vydal ještě knihy návodné, latinsko-německé »*Předdomí*« a »*Bránu*«, která obsahovala text, mluvnici a slovník; text podávati měl krátké dějiny věcí, slovník měl býti tlumočníkem slov, mluvnice měla obsahovati pravidla tvoření jazyka. Také text »Brány« (v Sebraných spisech aspoň) jest parallelně latinsko-německý a mluvnice všude přihlíží především k jazyku německému. Ukazuje tím Komenský, že i jazyky národní schopny jsou takého zdokonalení a zvelebení jako jazykové klassičtí, bude-li se šetřiti jich vlastností a zvláštností.

18. Již za pobytu v Elblagu bylo s Komenským vyjednáváno, a to zvláště v době, kdy se chystal již k tisku svých děl, aby se přesídlil do Švéd, k čemuž nebyl neochoten, pročež i Figula počátkem června r. 1649 na poptanou poslal. Pansofie nemohli se v Švédech ani dočkati. Komenský ujišťoval ještě z Elblagu dra. Matthiae, že ji k tisku do Švéd pošle, jakmile z prací filologických tak trnitých (spinosis) bude vysvobozen. Čím mu Ritschel přispěl, ukázalo se ovšem prací pilnou, ale spletenou a nejasnou. A Komenský přál si, aby jeho »Brána věcí« byla tak otevřená, by pacholata i osmiletá bez obtíží jí procházeti mohli; proto Ritschela i z pomoci propustil.

19. Pozdraviv pak se z nemoci koncem r. 1648 věřiti chtěl lékařům říkajícím, pozdraviti se že jest omládnouti. Nebo nemalé bylo mu třeba síly na filosofické přemyšlování, do něhož se sám hluboce zabral, z něhož vydal i r. 1649 pět listů metafysiky na ukázku.

S nedbalostí tiskařů Lešenských nemalé měl nesnáze a spory, tak že jim nic již nechtěl dáti tisknouti a vše raději posílati Jansoniovi do Amsterodamu, který svým nákladem byl ochoten díla jeho vydávati. V Lešně Komenský ovšem na knihy činil náklad vlastní, z čehož mu i škoda nemalá vzešla, protože každý čekal, aby mu nově vyšlý spis daroval buď v přátelství nebo pro nedostatek (Wolzogenovi 17. listop. 1649).

20. Novými spisy didaktickými (filologickými), jimiž starý způsob vyučovací se zvracel, učiněna prospěšná změna nejen ve Švédsku, než i v Polště a v jiných zemích. Učený Krištof Opaliński ze Bnin, vojvoda Poznaňský, rektora nového gymnasia Sirakovského poslal do Lešna ke Komenskému, aby nauče se methodě jeho, dle ní gymnasium zařídil, Komenský sám spisy své i pro mládež polskou připravoval (adornabam, Opp. III, 70),[221] z Uher pak Komenskému nabízeli zřízení školy pansofické.

---

[221] Palatin Poznaňský *Krištof Opaliński ze Bnin* složil polským jazykem 10 knih satir, zkažené mravy polské živě malujících, zkázu obecnou předpovídaje (osvědčilo se, že dobrý politik jest i prorokem). Poslal je do tisku do Lešna. Posel urozený a učený, vida tisknouti Komenského spisy didaktické, pánu svému o tom zprávu dal To bylo příčinou dopisování, jímž Opaliński Komenského k sobě zval a o methodu vyučovací se dotazoval. Obsah toho všeho byl, že Opaliński z mládí vyučen byl methodou jezovitskou, s níž, dospěv, se neshodoval, jezovitský způsob vyučovací »dispendiose copiosam« nazývaje. Ustanovil se tedy na tom, že pro syny své, pro příbuzné a pro mládež šlechtickou v městečku svém Sirakově založí

21. Že Komenskému ani vydané po takových přípravách spisy později nehověly, patrno jednak z jejich přepracování v Uhrách, jednak i z recense při spisech didaktických sebraných vydané. Některé poznámky připojil již hned k vydání děl v Elblagu pořádaných, mluvnici na př. vytýkaje obšírnost a nedostatek shody se základním pravidlem, aby příklad byl položen napřed a pak teprve theorie. Také ta okolnost, že v II. díle Sebraných spisů didakt. podává »Předdomí« a »Brány« jen ukázku, ostatek odkazuje k lepšímu spracování Potockému, věci nasvědčuje, že účelům jeho díla ani tak ještě nevyhověla.[225]

V.

Komenský Uhrům zřizuje školy.

1.

Nové pozvání.

1. Bratří uherští nebyli při poslední synodě polské, pro celou církev bratrskou svolané. Za důvod předstírali především přílišnou vzdálenost a kromě toho vysoký věk svých starších, kteří při synodě měli býti přítomni. Za to žádali, aby k nim vyslán byl Komenský.

Komenský v té době byl dokončil právě své starší práce didaktické, jak sám dokládá (Opp. III, 3—5), i chtěl s vedlejším tím zaměstnáním se rozloučiti a k věcem vážnějším (ad magis seria) se navrátiti. V tom došly ho listy laskavé od theologů, i od Zikmunda Rákóczi, jeho i kněžny vdovy jménem, zvoucí jej k rozmluvě a sdělení rad o opravě školství.

2. Povolání toto do Uher nebylo první. Již *Jiří Rákóczi* usiloval Komenského přivnaditi do Sedmihrad, nabízeje mu místo po Alstedovi,[226] nyní pak

---

gymnasiolum trojtřídní a povolá k němu tři muže učené z akademie krakovské. Když pak přečetl »Methodu jazyků nejnovější«, schvaluje ji, že pošle rektora nastávající školy ke Komenskému, jak by vydané Vestibulum a Janua latinskoněmecká latinskopolsky mohly se předělati »Stalo se: přišel on, způsob poznal a se schválením přeslavného ochrance a jeho nákladem knížky vydány, škola otevřena a kvetla« atd. — Listy shořely.

[225] Poznámky zvláštní ku Bráně vydal také Jan Scheffer († 1679, J. Sch. Argentoratensis in A. Comenii Januam linguarum Animadversiones), kde dí v předmluvě: »Nikdy jsem nemohl nic jiného říci nežli že nezdá se sice práce ona zcela zavržení hodnou, ale nezpůsobí toho, co si umínil muž onen. Viděl jsem totiž, že Komenskému se přihodilo, co skoro všem, kteří o řád a methodu se snaží, že pouze jí dbajíce, toho, proč dbají, pomíjejí; abychom tomu lépe porozuměli, nuže vizme, co asi jest, čeho jsem já v řečeném spisku vždy postrádal a snad jiní by postrádati mohli. První a přední věc jest, že míní, jakoby od něho znamenitě bylo vymyšleno ono věcí všech se slovy bedlivé spojení. Tím totiž se stalo, že chtěje předvésti věci rozmanité, při tom i mnohonásobný druh jmen od bohoslovců, právníků, lékařů, filosofů mezi sebou směsuje. To však, jak patrno, státi se nemělo, zvláště v takovém díle z něhož správnost jazykovou jest čerpati, která zajisté neodhaduje se ze zvláštního jakéhosi užívání mužův učených v tom neb onom umění, nýbrž z přiučení se obecnému užívání starých . . .« (Dudík, Forsch. 323 sld.)

[226] *Jiří I.* stal se l. 1629 po smrti Gabriela Bethlena knížetem Sedmihradským, často plenil a hubil Uhry, r. 1643 pak smluvil se s Francouzi a Švédy a Portu upokojil penězi, chtěje především rodu svému získati dědičné panství v Sedmihradech. L. 1644 vtrhl mocně

stalo se to hlavně na povzbuzení správce škol a vychovatele knížecího, *Jana Tolnaie,*[227] že vybízen byl, aby s rodinou usadil se v Sáros-Pataku (v Blatném Potoku), nad nímž knížata sedmihradští tehda též vládu měli, a zde zcela po svém myšlení a přání zřídil školu pansofickou. Úloha, kterou si v Elblagu byl vytkl, nebyla sice ještě skončena, neboť zbývalo mu ještě vydati Palác latiny s mluvnicí a slovníkem třetího stupně latiny, obraty obrazné a básnické zahrnujícího; přece však Komenský neváhal vyzvání toho uposlechnouti, a to hlavně z vděčnosti za ochranu, rodem knížecím tolika vystěhovalcům z Moravy poskytnutou, jakož i z přesvědčení, že rod tento mnoho by také budoucně mohl vykonati pro sklíčené Bratry.

3. I vydal se tam z jara r. 1650 nejprve na poradu a potom i na úmluvu o svém přesídlení, s čímž Bratří nejen souhlasili, ale i přikazovali mu to a posílali ho, chtějíce se tím odsloužiti, jakkoli mohli, za ochranu po různých městech Bratřím moravským poskytnutou.

Prvního dne velikonočního Komenský přibyl do Skalice, kde Bratří ze Strážnice osadu byli založili a z almužen z ciziny došlých kostel vystavěli. Správcem církve byl tu Jan Efronius, jemuž dopisoval, pomocníkem pak jeho Pavel Vetterinus, jehož otec žalmy pro biblí Kralickou byl přeložil. Odtud (nebo teprve z Lešna, jak svědčí zachovaný list ze dne 26. června 1650) Komenský psal list reformované církvi Gdánské, aby almužnami bratrské církvi v obci Puchó na Slovensku pomohli kostel vystavěti. Obě ty osady bratrské, Skalice i Puchó, těšily se hojné podpoře. Léta 1620 poslal jim Jiří Erastus z pokladny bratrské (»korbony«) v Ivančicích 1000 zl., vystěhování l. 1624 dálo se nákladem téže pokladny, roku 1628 opět Erastus poslal jim z Lešna 350 a 150 tol., r. 1629 dostali 200 tol., r. 1630 994 tol., r. 1631 500 tol., r. 1632 500 tol., r. 1633 1000 zl. říšských, r. 1636 pak 834 zl.; byly tedy podpory ty vskutku vydatné.

4. V květnu l. 1650 Komenský přišel do Potoka;[228] v Přešově měl rozmluvu s předním radou knížecím, panem Ondřejem z Klobusic, který mu radil

---

do Uher hlásaje, že bojuje za svobodu náboženskou a demokratii, čímž v 14 stolicích lid na svou stranu přivedl. Mírem v Linci (16. pros. 1645), bez Švédův a Francouzův učiněným, zaručena Ferdinandem III. Uhrům svoboda náboženství. Jiří stal se pánem 7 stolic, ale zemřel již r. 1648. Syn jeho Jiří II., kníže v Sedmihradech, zemřel r. 1660.

Choť jeho *Zuzana, roz. Lorántfy,* paní vzdělaná a pro náboženství nadšená, sepsala maď. knihu *»Mojžíš a proroci«*, z níž kněží katoličtí veliké měli pohoršení. O gymnasium Potocké tak upřímně pečovala, že prý zármutkem z rozpustilého chování studentů zemřela. (Oslavili ji řečmi a básněmi jubil. roku 1860.)

Jiří Rákóczi daroval také reform. sboru šaryšsko-potockému překlad biblí staropolský (Jireček, Č. Č M. 1872, str. 302—312).

[227] Když Komenský poprvé byl zván do Uher, Jan Tolnai byl kazatelem v Tokaji. Jeho Brána vyd. r. 1644 v Levoči, byl tedy Kom. v Uhřích dobře znám. Od r. 1640—90 pak vyšly Komenského nejpřednější spisy maďarsky, německy, latinsky, slovensky v Levoči, Debreczině, Potoku Šar., Sibíni, Brašově atd. (Národní museum Pešťské má přes 50 různých spisů Komenského. Ungar. Schulbote, 1871, č. 23, str. 308.) Tolnai poznal některé ty spisy již na studiích v Anglii.

[228] Komenskému byl průvodcem na cestě, kterou z Puchó podnikl k svým příbuzným, totiž k zeti Molitorovi nebo k některému jinému, Mik. Drabík, bývalý jeho druh a

a spolu ho žádal, aby Komenský z Polsky do Uher přesídlil; z Potoku pak s rodinou knížecí Komenský odešel do Tokaje, kde teprve stalo se umluvení; po několikadenním rozmlouvání žádáno na něm, aby napsal, jak by krajová škola Potocká dle zákonů pansofických co nejlépe mohla býti zřízena. Napsal tedy Komenský nevelikou rozpravu »*Slavné školy Potocké myšlénka*« (Illustris Patakinae scholae idea). Ukazuje k širšímu vyložení ideje své školy pansofické a k pravidlům svým humanistickým a didaktickým vůbec, žádá, když by všickni hned nemohli býti vyučováni (bezpochyby pro nové věci počátek a přechod od starého k novému), tolik aspoň, »aby nikdo u nich ze šlechty, nikdo z městské mládeže, nikdo také z lidu lepšího nadání uhlazenějšího toho vzdělání (elegantioris politurae) nebyl neúčasten«.

Aby to býti mohlo, nikomu chudoba nepřekážej: bude totiž zříditi pro živení chudších zdarma *obecné stoly*, v jakém jen bude lze počtu, protože takové vydržování chudých jest jediným podkladem veliké návštěvy školní. Rod knížecí ať založí *konvikt,* po knížeti pak nechť následují jiní bohatci, zakládajíce konvikty, které by pro památku jich jmény byly jmenovány. Všickni pak všemu mají se učiti všestranně a povlovně, autopsií a autopraksií. Již tu Komenský mluví o sedmi třídách, pro každou žádá zvláštní místnost a učitele, pro tyto učitele přiměřený plat a při ústavě i zvláštní tiskárnu.

5. To líbilo se knížatům a Komenský nezamítal ani pozvání, jež mu matka kněžna jménem knížat slavně (solemniter) nabízela. Když pak naň naléhali a naděje byla, že škola pansofická šťastně bude ukončena, Komenský v návrhu svém, k němuž přál si dospěti s plným vědomím a přesvědčením, aby byl hoden tak znamenitých původců, tak veliké naděje a práce, vymiňoval si, »aby ve stínu košatého stromu knížecího hnízditi volno bylo také jejich nebeským, nebeské totiž moudrosti chovancům (žákům církve bratrské), v jakkoli nepatrném počtu boží a jejich přízní připuštěným, to jest aby k zachování a u potomků rozšíření ve zbytcích rozptýleného národa a církve jeho nebeské pravdy čistoty, jim v Potoku (pod dozorem Komenského neb někoho jiného) dovoleno bylo míti zbožnosti semeniště«. Proto vedle veřejných stolů hojných, při nichž by mládež jídala buď zdarma neb laciněji než jinde, žádá pro alumny bratrského seminaria 1—2 stoly společné. Při tom pro svou osobu vyžadoval, aby vymoženo bylo od p. Geera ze závazku propuštění, taktéž i od starších Bratří.

A dle těchto všech podmínek mínil, aby škola tak byla otevřena, aby ze společného úsilí nebyl posměch, než sláva. »Na podívanou světu vystavujeme se zajisté; pak že *mne a činů mých* (nevím zajisté, s jakou mojí zásluhou) *všímati si počal učený svět*, kníže však po Evropě by byl proslaven.« S podmínkami asi těmi chtěl Komenský na několik let vyzdvižení a řízení školy podniknouti.[229]

---

spolužák, jenž poukazuje na bývalá svoje vidění, Komenského hleděl pohnouti, aby do Uher se přestěhoval; některé shody jeho revelací se skutečností asi opravdu učinily na ducha Komenského nadějí ještě zaujatého jakýsi dojem.

[229] Druhdy více nežli nyní na řediteli záleželo. Byl-li ředitel pro učenost a povahu svou vůbec znám, hrnulo se k němu do gymnasia žáků více, nežli jemu samému bylo

6. Když Komenský vracel se do Lešna, kněžna Zuzana psala starším Jednoty (18. května 1650), žádajíc snažně, aby Komenského i s rodinou na několik let k ní odpustili a tím svatý a bohumilý její úmysl podporovali. Zároveň zvláštním povolávacím listem (z téhož dne) zaručuje se mu slušné vydržování, a když věc se podaří, také příhodnou odměnu. Kdyby však Komenský v její službě smrtí sešel, slibuje rodině jeho dostatečnou péči věnovati.

Bratří na žádost kněžninu odpověděli, ač je povolání to naplňuje radostí, že přece mu hned vyhověti nemohou, an Komenský má starší závazek k p. z Geeru, z něhož není propuštěn, a kromě toho zastávaje u nich veřejný úřad, že bez svolení synody nemůže býti propuštěn; svolávati však schválně pro to synodu že není příčiny, ani v létě na čase. Snad by tedy v Uhrách bez něho se obešli, nebo by na krátký čas jen mohl se tam vydati. Na tu odpověď kněžna opětovala svou prosbu a zároveň i Tolnai připojil list, dávaje Komenskému na uváženou, sluší-li tak vhodné příležitosti, poskytující se ku prospěchu Bratří z přízně vznešených knížat, nedbati a nechápati se spíše takového času, kdy lze království boží rozšířiti.[230] I dává mu naproti tomu otázky, co nepříjemností by mohlo jeho odmítnutím vzniknouti. Zároveň mu sděluje, jak rád kníže Zikmund přebírá se v jeho ukázce »Brány věcí«, touže poznati z toho více. Na tu žádost starší bratrské církve lešenské asi po měsíci odpověděli, že hotovi jsou vyhověti přání kněžninu, aby sláva boží a království Kristovo se šířilo, ale že ovšem mínili dříve poznati přání p. Geerovo. Protože však opětovaným listem kněžna na vyplnění své žádosti naléhá, že činí to i bez svolení ochrancova, poroučejíce Komenského přízni vznešených knížat.

7. Mezitím odjezd Komenského přece nenastal ihned; vznikaly zajisté v té době nové pověsti o válce turecké, a tu ovšem pro Komenského nebylo snadno vydati se na cestu a vzíti s sebou plody práce dvacetileté, o něž by cestou mohl přijíti. Proto poslal knížeti jakž takž hotovou »Bránu věcí« a oznamuje mu jiné nové dílo pansofické (Syntagma rerum conceptuum et verborum).

Bez svých prací Komenský do Uher zavítati nemohl věda, že kněžna povolává jej »pro herojskou o rozmnožení slávy boží snahu, Potocké to, již tenkrát od prvé v tomto království církví reformace, *slavné gymnasium* a mezi pravověrnými školami uherskými *ústav matičný,* v lepší a větší chtějíc přeměniti.« A že to povolání bylo božské, uznali také ti (p. L. Geer a starší Jednoty), jichž svolení a souhlasu vyhledávati záleželo, a Komenský cítil se k němu zvláště nadšen.[231] Proto také připravoval se k tomu povolání důstojně, probíraje se v Didaktice a jinak i látku spracovanou pořádaje. Maje pak opět *cizí* zemi platnou službu učiniti, na milou vlast si vzpomněl, jak by *jí* toho bylo potřebí, co jinde má zřizovati. Poznamenalť si 20. července 1650: »Smiluje-li se Bůh a otevře zase bránu do vlasti a k zakládání škol svobodu, — v dedikací užiti i toho za důvod, že kdysi, školy majíc špatné, troštovali se peregri-

---

vhod. Valentin Trotzendorf v Hoře (Goldberg) mohl tedy dobře žertem říci, že by sám ze svých žáků mohl vypraviti vojsko proti Turkům. (Regenvolsc. H. e. s. 79.)

[230] Kněžna byla také ochotna povoliti, aby 10–12 Čechů v škole Potocké mohlo studovati a opatření míti.

[231] Opp. did. III, 71.

nacími (cestováním do ciziny), tam lapati a nahrazovati troufajíce. Nyní z těch troštů sešlo, po zchuzení všech všudy. Pročež nejlepší pod nebem rada. doma sobě vyzdvihnouti školy hlučné k naučení tím šťastnějšímu mládeže.«

8. Dne 6. října 1650 Komenský vyjel z Lešna spolu s Br. Adamem Samuelem Hartmanem[232] a Petrem Figulem, rodinu opatřiv v Lešně, v domě nově od Jiřího Erasta koupeném, na němž asi soukromý majetek bezpečněji chtěl uložiti. Figulus provázel Komenského až do Šar. Potoka, kamž ještě téhož měsíce dorazili, ale 3. prosince vrátil se do Polsky, maje pozůstalé tam rodině patrně býti ochrancem, jakož i později o ní zprávu dává.

9. Když Komenský přišel do Potoka, dvůr strojil se právě do Sedmihrad na přezimování. Žádáno tedy, aby Komenský vše o nastávající škole do podrobna vyložil. A tu jal se psáti dílo »*Škola pansofická*« (Schola pansofica), kterou věnoval *Zikmundovi Rákóczi,* »jemuž jako nově vycházejícímu zářivému slunci kořiti se (míní ohled míti) počali domácí i cizí, nic leč věcí nejvyšších od něho nečekajíce; i poselstvími svými jej králové a knížata (jako knížecích již žezel a příbuzenstev čekance) poctívali«.

V Sáros-Pataku Komenský doufal, že ideály své didaktické a pansofické spatří uskutečněny, když vše mělo jíti po jeho vůli, na vše slíbena pomoc dostatečná, a nikdo mu v ničem neměl překážeti; proto jal se hned podávati napřed nákres toho *ráje moudrosti,* »aby způsob celého toho svatého předsevzetí, přivésti školu tu v stav co nejlepší, i knížeti i jim, jež buď za ředitele nebo pomocníky díla ustanovil, lépe a plněji na oči se postavil«.

10. »*Škola pansofická*«[233] patrně ze dvou částí záleží, obecné, theoretické, a druhé zvláštní, praktické. Část první, obecná, počínajíc výkladem toho, co škola jest (»i dům i společnost, kdež k poznání, rozumění, užívání věci v každičkém druhu umění lidé cvičeni bývají«), přechází hned k vyznačování školy pansofické; tu dokazuje se, proč všeckni lidé a všemu učiti se mají, »aby totiž všickni k vědění, rozumění a užívání všeho pravého a dobrého (jehož jest do nekonečna) do podrobna přivedeni byli«. Po výkladu, že takové školy jsou možné a snadné, podává se při nich řád věcí, osob, knih, místa, času, prací i odpočinku a rozvrh hodin vyučovacích. Část druhá ukazuje skutečný podrobný plán realné latinské školy sedmitřídní. K tomu přidáno čtvero uvažování o rozsahu, prospěšnosti, možnosti školy pansofické, zvláště pak o tom, jak školu takovou snadno zříditi a opatřiti především silami domácími, uherskými. Připojen za dodavek pokus, jak ústav Potocký proměniti v obec latinskou, čili jak Latium od Tibery přenésti k Bodrogu, v němž by samým mluvením latinsky mluviti naučili se všickni.

---

[232] Ad. Sam Hartman nar. se v Praze dne 7 září 1627. Byly mu tedy tři měsíce, když otec jeho Adam, kazatel kaple Betlemské, dne 6. pros. z vlasti vypovězen. Když pak se tajně skrýval, matka se synáčkem devět měsíců vězněni. Potom zvěděvši o choti, matka Hartmanova odešla za ním do Toruně, kde byl českým kazatelem. Synáček pak vzdělav se v Toruni, studoval s podporou Komenského dvě léta ve Frankfurtě n. O., r. 1652 povolán do Lešna k církvi a ke škole; byl polským kazatelem, r. 1653—56 rektorem gymnasia, po zmatcích od r. 1648 nyní nově zřízeného, později opět rektoroval r 1662—73. Jeda po třetí do Anglie skonal v Rotterdamě r. 1691. Chválen jako dobrý řečník český, polský i německý.

[233] Překlad její od *Fr. J. Zoubka* vydán péčí Besedy Učitelské v Praze r. 1876.

11. Na spise leckde patrný jest kvap skládání v čas pilných příprav k zahájení nových škol; proto kusy některé jen zběžně a neurčitě jsou naznačeny, podrobnější jich provedení odloženo na tu chvíli, až by vyšší třídy mohly se otevříti. K tomu Komenský nadál se pomoci hlavně kníž. Zikmunda, který od počátku o jeho díla pansofická se zajímal; proto určil mu (dle věnování) při zřizování školy trojí úlohu: 1. aby nejjasnější matku k tomu naklonil, aby při díle svatém, šťastně již počatém, setrvala a povolala na pomoc i staršího syna, bylo-li by třeba, vojvodu Sedmihradského; 2. zalíbí-li se mu tak velkého díla idea, aby opravdu pomyslil na opatření nutných potřeb, zvláště staviva a dělníků, a to buď domácích nebo přespolních; 3. aby ustanovil nad školami dozorce (scholarchy), kteří by vše řídili a ze všeho počet vydávali samému knížeti.

12. Školu pansofickou Komenský rozvrhl na sedm tříd, které mládež v sedmi letech měla prostudovati. Za těch sedm let mládež měla ve všem býti vycvičena, co povahu lidskou zdokonaluje a čeho pobožní křesťané a moudří muži nemají postrádati. Dle knih, jichž hlavně mělo se užívati, jmenovaly se tři nižší třídy školy pansofické: 1. Vestibulum, 2. Janua, 3. Atrium. Kromě věcí a jazyků v knihách těch obsažených bylo v nich vyučováno: náboženství, krásnému psaní, počtům, měřictví a zpěvu. Třída 4., v níž počínalo se učiti jazyku řeckému, slouti měla Philosophica, 5. tř. Logica, 6. tř. Politica, 7. tř. Theologica nebo Theosophica. Hry a tělocvik[234] byly do školy zavedeny; hry dramatické byly schváleny pro lepší mysli povzbuzení a vzpružení, neměly však to býti hry pohanské, než hry k tomu případné, čím mládež v které třídě hlavně se zabývala. V páté třídě na př. mohl se přednášeti zápas Grammatiky, Logiky a Metafysiky, končící se tím, že všecky tři sestersky se políbíce shodnou se v tom, kterak v říši moudrosti společně všecko spravovati budou; do šesté hodil se »Šalomoun«, do sedmé »Diogenes« a »David«. V každé třídě po stěnách měly býti obrazy a nápisy tomu přiměřené, čemu ve škole se vyučovalo. Vyučováno bylo ráno a odpoledne po třech hodinách — odpoledne jistě ne bez nesnází z příčin duševních i fysických. Škola měla svou samosprávu po příkladě republiky římské: měla konsula, praetora i senát. Tolik o realném zřízení školy pansofické, vyložené v 2. části svrchu jmenovaného spisu.

13. Na Komenského přišedšího do Potoku ovšem hned naléháno, aby neodkládal, nýbrž myšlénky dříve vyslovené a v mysli již tolik let chované uskutečnil. Avšak Komenský, ač často připomínal, že uměním vychovatelským či spíše vyučovatelským mnoho let se zanáší,[235] nechtěl právě nyní se ukvapiti, nýbrž

---

[234] *K. Wassmannsdorf* dí v Deutsche Turnzeitung (1872, č. 46, str. 372): Was thaten denn die berühmten Schulmänner des deutschen Volkes in der ganzen Zeit der Kirchenreformation bis auf Basedow (1774) für die Leibesbildung der ihnen anvertrauten *bürgerlichen* Schuljugend? Sehen wir von Comenius Turnbemühungen für die Schule von Sáros-Patak in Ungarn ab: so lautet die Antwort: man fand in dem Begriffe der Schule die Idee von Körperbildung nicht etc

[235] V »Agendě«, kterou založil hned po svém příchodu, t. j. zvláštním seznamu těch věcí, které bylo při opravování školy Potocké zřizovati, dokládá se svým pomocníkům (řediteli a učitelům ústavu), že při těch opravách I. jim vyloží a dokáže důvody, že to

dle svého hesla postupem přirozeným, bez násilí na věcech konaného postupovati, kde jednalo se o samostatné provedení. Spíše chystal věci pro novou školu potřebné; aby však přece činnost svou jaksi zahájil, měl 24. listop. 1650 ve větší síni školy Potocké řeč *»O vzdělávání vtipů«* a čtyři dni potom druhou řeč *»O prospěšném užívání nejhlavnějšího nástroje ku vzdělávání vtipů, knih«*.[236]

14. V prvé řeči Komenský novému posluchačstvu takřka se představuje a pak vzdělávání vtipů vysvětluje hlavně na dvou národech k sobě přirovnávaných, vzdělaném a nevzdělaném, a kterými pomocmi obecnému vzdělávání hlavně lze sloužiti. Obecný ten výklad obrací pak na praktický případ ukazuje, že ani v národě jeho (moravském) ani v maďarském posud dostatek vzdělání není. Naznačiv, jak by se tedy k němu dospělo, povzbuzuje ku pomoci vedle knížete i jiné muže vynikající, bez jichž přispění by úloze své dostáti nemohl. — V druhé řeči Komenský dí, že ohlížeje se po příčinách nedostatečného pokroku věd tu hlavní u nich překážku shledává, že nemají dosti knih, a které mají, že nejsou přístupny, že také nevědí, jak řádně jich užívati. Proto vykládá a dokazuje: 1. »že čekanci vzdělání knihy ceniti jest nad zlato a stříbro, 2. že mu stále jest knihy v rukou míti, 3. a odtud vybranějšího vzdělání kvítky vybírati, že také těchto odevšad snesených pokladů moudrosti užívání nejkrásnějšího nesmí býti nepovědom.«

2.

Knihy latinské pro školu Potockou.

15. Mezitím Komenský všemi silami již pracoval o přizpůsobení svých latinských knih potřebám Uhrů, poněvadž se jednalo především o otevření prvních tří nejnižších tříd. Zejména šlechta doléhala v té věci na Komenského, tak že rozhodl se vydati pro studium latiny také spis theoretický kromě oněch dříve pro učení latinské připravovaných, Předbraní, Brány a Síně, při nichž mu pomáhal *Jan Tolnai* a *Jan Szölösi* s několika obratnějšími studujícími; také opravu při dílech těch konal mu *Štěpán Benj. Szillagyi.* Vydal totiž a listem ze dne 8. února 1651 kníž. Zikmundovi věnoval spisek *»O nalezené ke hbitému spisovatelů latinských čtení a jasnému rozumění cestě snadné, krátké a lahodné, škole latinské ve tři třídy rozdělené«*.[237] Do spisku toho Komenský pojal a stručněji a dokonaleji (jak sám dí ve Věječce moudr. § 50.) vyjádřil

---

nutné, II. naznačí prostředky, jak toho dosíci, III. posléze ukáže způsob prostředků těch správně užívati. »A to vše, dle toho jak usoudím, že více než dvacetileté myšlénky a vynálezy mé vašim potřebám přizpůsobiti se mohou.« (Opp. III, 63.) — Také v »Tisk. živé« (§ 5.) dokládá, že se zabývá věcmi didaktickými od 30 let. — V »Škole pansof.« (Opp. III, 52, De IV, 4) dí, že pozorováním těch věcí mnohým přes 20 let konaným jsa opatřen a maje látku k tomu z velké části uchystánu doufá pomocí boží něco prospěti v tom.

[236] Tato řeč vydána v českém překladě Fr. J. Zoubkově v Bes. Učit. 1873, č. 1—3. ona v témže listě 1874, č. 1—7.

[237] Překlad tohoto spisku velmi pěkného Fr. J. Zoubkův vyd. v časopise »Škola a Život« r. 1874, o sobě r. 1875.

to, co v »Methodě jazyků nejnovější« položil hl. v kap. 11—13., částečně i 14—16., ač ovšem později uznával, co tu pro pacholata ke trojletému spracování určil, že sotva myslí jejich může býti pochopeno; beztoho v rozpravě o studiu latiny k Vratislavským jazyku tomu určil čtyři léta, nyní pak sestoupil na tři dle svého všude provedeného dělení na tré.[238]

16. V kap. I. ukazuje se na cíl latinské školy trojtřídní, jmenovitě na přednosti latiny, kterémuž jazyku jen z knih lze se přiučiti. »Klademe pak jazyku latinskému a studiu, které naň nakládáno býti má, účel trojí: Prvý, aby byl vtipu obzvláštním způsobem rozkoší a tudíž k dalším studiím vábidlem. Druhý, aby byl učenosti věcné člunkem a známosti všelijakých věcí vkapadlem nejjistějším. Třetí, aby byl moudrého a činného živobytí ředidlem a tudíž předehrou ozdobnou.« Proto třeba učiti latině přesné a ozdobné, cestou krátkou a lahodnou. A jako při stavbě budovy jsou tři doby: kladení základů, stavění stěn do střechy, opatření domu svršky a ozdobami, rovněž v latině napřed klásti jest základy dosti rozsáhlé a pevné, totiž uměti dobře čísti a psáti, rozuměti slovům, zvl. původním, a tato slova dobře ohýbati. Stavbu položíš, »když ve všech odvozených a složených slov způsobech a v jich přirozeným smyslem k věcem přikládání zručnosti dosáhneš«. Třetí stupeň budou ozdoby ke skládání řeči květnaté, lahodné, jadrné.

Toho se dosáhne jeho knížkami, vedoucími ke čtení samých spisovatelů (kap. II.), jichž účel jednotlivě se ukazuje. Ovšem pak bude knížek těch novodidaktických lahodným způsobem užívati. A to vykládá se velmi jasně ostatkem nevelkého spisku, s nímž Komenský dle svého způsobu rychle psáti asi velmi brzy byl hotov.

17. Ještě téhož měsíce (13. února 1651) otevřena *Vestibulka*, v níž učitelem býti měl *Štěpán Tolnai.* Jemu také Komenský věnuje předmluvu k »prvnímu dílu vzdělání školského, *Předbraní,* věcí a jazyků základy rozkládajícímu«, v němž dává mu návod, jak spisku toho užívati. Za cíl školy jeho staví »připravovati nováčky v latině ku Bráně a jí ke vstupu do Síně latiny takovému, aby právě toto studium latiny šťastnějšímu dokonání veškerého běhu studií moudrosti mocně sloužilo.«[239]

18. Samo »*Předbraní*« záleží též ze tří částí: 1. část obsahuje pět set vět, z nichž prvních 40 zahrnuje pozvání k nastávající práci (úvod), 41—284 obsahuje stručné rozdělení a vypočítávání věcí (jm. podstatná), 285—366 způsoby věcí (vlastnosti, jm. přídavná), 367 zmínky o věcech (zájmena), 368—466 pohyby věcí (děje, slovesa), 467—475 způsoby dějů (příslovce), 476—486 okolnosti věcí a dějů (předložky), 487—494 spojení věcí a dějů (spojky), 495 a 496 úhrny věcí a dějů (citoslovce), 497—500 kolikost věcí a dějů (číslovky). 2. část obsahuje »*základy grammatické*«, stručnou lat. mluvničku jen pravidelných slov,

---

[238] Snad jej k tomu svedl i Opaliński svým gymnasiem Sirakovským, při čemž Komenský spolupůsobil, umlouvaje se o pláně s rektorem k němu do Lešna poslaným.

[239] Všecky tyto předmluvy a připomenutí o užívání jednotlivých částí, jakož i ukázky textů samých vyd. v českém překladě Jos Šmahy v II. díle Sebr. spisů vychovatelských J. A. Kom. (Bayerovy Bibl paed. klass. dílo IV.)

k tomu připojen za 3. část *seznam slov,* ve větách 1. části se vyskytujících, tedy základ latinského slovníku. Připojen návod pro učitele.

19. Při otevření této třídy Komenský opět měl řeč »*Chválu methody pravé*«. Dí tu, že by si přál, než by škola se otevřela, aby knihy pro ni určené již byly také vytištěny, protože však to nemožno, že tedy třída otvírá se bez toho. Vlastní podnět k výkladu bere si z bájky o labyrinthu a niti Ariadnině; labyrinthem jest mu život, tolika nesnázemi zabavený, že nikdo se z něho vybaviti nemůže, leč zvláštní opatrností; zvláště pak správcům světským mnohé se nesnáze vyskytují. Ve škole rovněž jako v jiných oborech namítají se nesčíslné labyrinthy, z nichž vyvésti může toliko jednostejnost methody při všech vědách, čímž obtíže jednou překonané na vždy budou odstraněny. Některé stránky té methody blíže pak se vykládají.

20. Po této řeči Komenského hned následovalo prohlášení o otevření třídy prvé, do níž se přihlásilo 113 žáků. Učitel, aby dosáhl cíle svrchu vytčeného, měl s žáky projíti těmito sedmi stupni: 1. naučiti je přesně čísti latinsky, jak věci psané, tak tištěné, a to bez váznutí; 2. vyslovovati vše správně a členitě, bez rušení přízvuku a pohlcování písmen; 3. psáti také rukou hbitou a písmeny pokud možná krásnými, nezkřivenými, v sebe nezapletenými, nýbrž odevšad patrnými a čitelnými. (A taková protože tvá písmena jsou, proto také tebe k tomu jsme vyvolili, abys mnohé učinil sobě podobnými.) 4. naučiti je zpaměti kořenům jaz. lat., jimž by správně bylo porozuměno a správně k věcem svým byly obráceny; 5. přiučiti je slovům mateřským, jim se rovnajícím, jež rovněž obraceti jest správně jednak k slovům latinským, jednak k věcem samým; 6. skloňovati a časovati všecka slova pravidelná správně; 7. a poněvadž jsme chtěli, aby knížky třídné tak byly zřízeny, aby v sobě obsahovaly jádro encyklopaedie a vkapovaly je ponenáhlu a povolně, postarati se bylo učitelům, aby na vlas postiženy byly rozumem a pamětí jako abeceda.

21. Dne 14. března 1651 otevřena třída druhá, *Januálka,* v níž učitelem byl *Pavel Kapossi.* Jemu Komenský věnuje předmluvu k druhé části »vzdělání školského, *Bráně,* věcí a jazyků stavbu vnější vykládající«; v této předmluvě poukazuje mu k účelům školy, jakož i naznačuje, proč v tom právě pořádku položil části knihy, této třídě určené, Brány. Dříve totiž měl v čelo položený text, po něm slovník slova textu vykládající a na konec mluvnici pravidla rozkládající; nyní však že změnil pořádek, dávaje napřed slov latinských, z kořenů svých vycházejících, les (slovník), pak ukazuje dílnu, kterak les ten káceti i dřeva tesati a hraniti (mluvnici), pak teprve podává vypravování věcí obecné, sestrojené ze všech slov latinských řádně sesnovaných (text). I vykládá příčiny tohoto nového pořádku.

22. Slovník, který tu Komenský položil v čelo »Brány«, jest dle vlastních jeho slov kratší, světlejší a plynnější, než starší latinskoněmecký, vyd. v Lešně 1650, a to tím, že 1. rozvedeny tu toliko latinské kořeny a rozšířeny v případné ratolesti; cizí slova, která později se přimísila k latinským, při tom odmíšena a zahrnuta teprve v doplňku slovníku januálního (Opp. III, 404—424); 2. ani slov latinských s příslušnými významy neprobíral do největších podrobností, spokojuje se jen obecnějšími, která smysl kořene v sobě podržují, až by žákům z historie věcí bylo

patrno, ve kterém významu odborníci toho neb onoho slova užívají; 3. znaky rodův a deklinací při jménech, při slovesech konjugací a hlavních (základních) časů vynechány, protože se to vyložilo v slovníčku ku Předdomí, a nikdo nemá vcházeti do té třídy, kdo ho není povědom. Etymologie slov (kořenů) odtud odložena do vyšší třídy k počátkům řečtiny. — *Slovník* má přístup, pak sestaven pořádkem abecedním. Následuje *mluvnice,* v níž Komenský přidržuje se hlavně *Gerh. Vossia;* jinak sestavena též hlavně po otázkách a odpovědech. Teprve na místo třetí Komenský staví *vlastní text Brány,* před nějž položen soustavný přehled této části. Od první Brány z r. 1631 tato nově spracovaná Brána liší se tou měrou, že i přirovnání obou jen povšechné bylo by nesnadné.

23. Při otevření této třídy Komenský opět měl řeč »*O prospěšnosti správného pojmenování věcí*«.[240] V ní snaží se ukázati, že správné pojmenování věcí ku všemu vzdělání netoliko cestou z dáli vedoucí, ale zcela otevřenou branou přímo vpouštějící jest.

24. Posléze třída III. z latinských otevřena 10. ledna 1652, pro niž Komenský chystal »vzdělání školského část třetí, *Síni,* věcí a jazykův ozdoby vykládající.« Správcem této třídy býti měl *Jan Etzedius,* jemuž věnována předmluva k této části. V ní vykládá mu jeho úlohu, že má studium latinského jazyka dokonati a chovanečkům čisté latiny býti otcem. Částka tato latinského vzdělávání rovněž skládati se měla z týchž dílů, však počíná *mluvnicí,* kde jedná se hlavně o slohu, a to o požadavcích dobrého slohu, o významech slov přenesených, obrazných, o figurách, posléze jak slohu tím způsobem sestaveného užívati. *Atrium* samo pojednává skoro o týchž věcech jako Janua, však slohem zcela jiným, květnatým, leckde i básnickým; při tom i odborných výrazů velmi často užíváno, čímž obtíží slohových pro žáky nedospělé asi měrou nemalou přibývalo.[241] *Slovník* čistě latinský, který měl býti tu připojen a obsahovati proti výrazům každé věci prostým a jednoduchým obraty přenesené, básnické, tu tehda nepřidán.

25. Slovník tento pouze latinský Komenský sestavoval teprve r. 1653 a 1654; tiskem vyšel teprve v Amsterodamě r. 1657. Pouze latinský byl, aby učitel věděl, že není mu již činiti s jazykem domácím a že tedy ho netřeba ani ve škole užívati. »Nikoli že bych si stále nepřál,« podotýká o tom Komenský, »čeho dříve jsem si přál, aby stejnou bedlivostí jazyky národní se vzdělávaly,

---

[240] Tato, jakož i předcházející řeč také přeložena do češtiny od Fr. J. Zoubka, a to »Chvála meth. pravé« ve Škole a Životě 1873, č. 1., »Prospěšnost« v Besedě Učitelské, 1872, č. 47.

[241] Komenský nadál se prvotně, že tuto část pro pokročilejší latináře sestaví *D. Vechner,* který se k tomu dlouho chystal; když však Vechner oddal se povolání duchovnímu a zůstal na pouhém pláně celku a ukázkách, ovšem nezbylo mu nežli sám se o to pokusiti, zvláště když měl již rozvrh a přípravy dlouhou dobu vykonány. Že pak tato část nedrží rovnou váhu s předcházejícími, rozumí se při patrné obtíži předmětu samo sebou. Posuzuje pak v Amsterodamě své spisy didaktické zvláště v tomto díle shledal, že pro chlapce bylo by velmi obtížné s tak rozsáhlým množstvím slov a předmětů zápasiti, pročež spisy ty pokládá hlavně za vhodné k opakování tomu, kdo v jazyce latinském již jest pokročilý, aby se přesvědčil, pokud látku věcnou i jazykovou ještě ovládá. (Věječka moudr.)

aby tak svůj domácí každý měl za vůdce do jazyka latinského, nýbrž protože ve vašem jazyce toho (provedení totiž jaz. okrášleného) vykonati nemohu, a vy, *jak vidím, posud jste tu příliš váhaví.* Mimo to pomýšleti jsem počal, že by latinskému pohodlně vedením věcí vyučovati a učiti se mohlo, jen když by každý národ do věcí a jazyka latinského vnitřních prostorů přístup si zjednal (maje správně napřed postavené Předdomí a slovník ku Bráně); ostatní věci zajisté ne nerady budou následovati.« (Opp. III, 453.)

Poněvadž pak žáci třídy třetí s dostatek již vládli jazykem latinským a znali také ze slovníka ku Bráně potřebná slova, Komenský tuto část počíná hned mluvnicí, tedy částí formálnou, a vede žáky přímo tam, kde by počali seznávati, čím sloh květnatý a obrazný liší se od prostého. Ale i jinak dle mínění jeho mluvnice ukazujíc cestu, jednotlivé základy a příklady, nikoli díla souvislá, předcházeti by měla před souvislým textem kromě tam, kde slabosti mládeže jest hověti.

26. Nebyl však cíl »Atria« toliko lepší poznání jazyka latinského, nebo snad bohatost výrazů, nýbrž »lepší, plnější a líbější věcí samých vyjádření«. Učitel sám měj tedy vzdělání encyklopaedické, aby pro jednu věc nevázly jiné. Methody užívej tuto analytické a genetické, přirovnávaje Bránu k Síni krok za krokem, aby žáci pokaždé vyhledali, jaké ozdoby bylo užito dle grammatiky. A když pak každou v Atrii položenou periodu ozdoby tam přidané zbaví a znovu okrášlí a to způsobem jak širším tak užším, jaká tu hojnost cvičení! A Komenský táže se tu: »Zdaž posud do nesnadnosti naší methody, jako by pro dětské mysli nebyla přiměřena, si budete stěžovati? Vždyť se toto nepodává chlapcům, nýbrž jinochům. Aniž chlapce při dětských věcech vždy držeti, ale k mužským pozvédati musíme. Tvrdím však, a uznají, kdož o těchto takových věcech souditi mohou, že methoda naše chlapeckým vskutku přizpůsobena jest myslím, budou-li mužové, kteří po stupních jíti a mezer se vystříhati budou chtíti. Avšak nebyly-li položeny základy, nebo nepořádně položeny, spěchati k vrcholku nebo ve střed stavby se vřítiti bez řádu a probírati to jen letmo a povrchně a mimochodem, nemůže neukázati mezer, pokrok pak nezadržeti nebo nevyloučiti úplně.«

27. Též otevření této třídy Komenský pozdravil zvláštní řečí, »*O uhlazeném uhlazenosti užívání*«. I chce v té řeči: 1. poroučeti uhlazenosti všeho druhu, zvláště pak mysli a jazyka, tvoru nejuhlazenějšímu, člověku. 2. Ukázati, ve kterých věcech všecken druh uhlazenosti záleží, jmenovitě pak řeči a jazyka. 3. Raditi přítomným osobám z toho národa, v té škole, v té třídě, kterou otvírají, aby vzdělávati k uhlazenosti mysli, jazyky a všecky činy při příležitosti neváhali, jestliže se jí nebude již jim nedostávati skrze dobrotu a moudrost boží, nejkrásněji vše vším rozkládající a určující.

28. Také Komenský, zejména pro žáky vyšších stupňů, za důležité pokládal, aby skládali si denníky a jich užívali, protože v nich měli sbírky významných vět a průpovědí, jež ovšem též měli znáti z paměti. O tom pak, jak bedliv je kdo této sbírky a zároveň jak chová v paměti její obsah, bylo lze přesvědčiti se hrou: Ať se udělá dvaadvacet lístků dle počtu písmen v abecedě; ty se rozdají mezi hrající a na své písmeno ať každý pronese verš nebo průpovídku,

ale pokaždé jinou, až posléze se přizná, že již nižádné neví: ten pak ať odstoupí a ostatní ať hrají tak dlouho, až jeden mezi nimi zvítězí.

Patrno z této hry, že takováto Diaria založena býti měla po abecedě, jakož i nové některé sbírky toho druhu posud se zakládají.

29. *Dozor* nad prováděním vyučování naznačeného Komenský ponechával si sám, ochoten jsa vždy učiteli poraditi a nechtěje býti toliko spisovatelem, ale i vykonavatelem, chtěje i ve třídách samých podporovati učitele, kde by v nové methodě ještě dosti se nevyznal. Jen by si přál, aby nástroje všecky pro školy ty co nejdříve měli připraveny (III, 453).

30. Že knihy k slavnostnímu otevření jednotlivých tříd nebyly ještě tištěny a pohotově, Komenský velmi želel, ale poněvadž se na něho naléhalo a tiskaře nebylo na snadě, uchystal je nejprve aspoň pro učitele, jak v předmluvách vykládá.

Pro učitele třídy prvé zejména vážně pomýšlel otevříti *školu rajskou*, kde by nebylo jiné práce než hráti si s žáčky, jako Bůh činil v ráji se svým žákem, vlastně také nemluvnětem skoro, Adamem, ukazuje mu své věci nově stvořené a dávaje mu je jmenovati. Mínil totiž Komenský první díl své nauky latinské ozdobiti přiměřenými obrázky dle skutečnosti, aby mysl žáků jednak snáze získal, jednak určitější pojmy věcí jim zjednal. Také počal již úmysl ten prováděti, ale nezdařil se, ano nebylo na snadě umělců. Proto dokládá, že bude povinností učitele třídy prvé tento nedostatek nahraditi vlastní péčí, totiž bedlivým výkladem slov a ukazováním věcí, které slova ta znamenají. »Neboť věcí a slov souběžné a článkované poznání jest ono hluboké tajemství methody, jímž těkavé povahou svou mysli získati a k jádrům věcí a smyslů přivésti zamýšlíme.« Proto přidal vedle názvosloví latinského také maďarské, a to hned před text Předdomí, aby žáci na ně nejprve připadli a tak věcmi známými vedeni byli k neznámým. Vyslovena tu první myšlénka obrázkového návodu ku poznání věcí, jejž Komenský ještě v Potoku sestavil, avšak teprv po čtyřech letech vydal. Byl to slavný později a hojně vydávaný »Orbis pictus«.

3.

Péče o povznesení horlivosti školské v Uhřích.

31. Přehlédneme-li tuto Komenského činnost hned na počátku jeho pobytu v Uhrách, jest nám se podiviti, kolik dovedl za jediný rok přepracovati, byť i pomocí jiných pracovníkův, a maje mnoho z těch věcí připravených. Jest zřejma odtud jeho láska k mládeži a snaha Uhrům prospěti, kterou vyslovil již v první své řeči (v listopadu 1650), s nábožným zápalem vybízeje, prose, zapřisáhaje Uhry, aby pečlivi byli svého vzdělávání. Bohužel s jeho snahou a horlivostí stejným krokem nenesl se výsledek a přičinění ani jeho žákův ani učitelův. Místo chtivých žákův a ochotných učitelů narazil na polena a špalky, ano i na úklady zlomyslné, jimiž snaha a methoda jeho v niveč a v posměch měla býti uvedena. Dal tedy otisknouti knížky *Desideria Erasma a Joachima Fortia*

Ringelberga[242] »De ratione studii« (o způsobu studií), z nichž tato od Komenského zlatou nazvána, a rozdal je mezi žáky a učitele; bohužel ani tento prostředek nehnul nehybností jeho posluchačů. Proto sepsal sám pro školy a osoby uherské spisek »*Fortius obživlý*, *či Jak lenivost ze škol vypuditi*«, kde v úvodě stěžuje si, že vydání »zlaté knížky« Fortiovy jinde s povděkem přijato, zde však že hluboké všude neustalo ticho.

32. Do této netečnosti také později Komenský trpce si stěžoval. Tak v řeči na rozloučenou (dne 2. června 1654) žádá Uhrův především, »abyste cíl methody naší (u vás poprvé veřejně zavedené) lépe pozorovati, důstojněji vážiti a přísněji prováděti počali«. A cíl ten nezáleží toliko na věcech vnějších, pohrávání si latinskými literkami, poznání věcí nebo vnější uhlazenosti mravů, než cílem vlastním jest k plnému a pevnému, jasnému a rozdělenému věcí poznání hodných seznání, konání hodných obratnosti, sdělení hodných výmluvnosti mocně pohnouti. A k učitelům volá: »Vás pak, nebe tohoto světla, professoři a učitelé školy, ne méně paliž ono apoštolovo: Vizte, abyste neztratili atd. Vizte, prosím vás, abyste nepozbyli methody pravé! pilnosti, svornosti myslí!«[243]

Jasnější doklad těchto obtíží jest z r. 1656, kde stěžuje si o výsledcích své snahy v Potoce:[244] »Ukázalo pak se záhy, že tužeb svých vrcholu nedojdeme, pro příčiny, jež lépe zastříti jest mlčením. Viděl jsem, že pro obecné studium sotva jest tu místo, kde takřka všickni kuse rozumějí, snaží se a činí, kde vládne netrpělivost doléhající, aby rada byla přenáhlena, nikoli aby uzrála. Také přiměsuje se řevnivost těch, kdož, jakož ochotni jsou klaněti se modlám Jovovi a Merkuriovi, tak odhodláni jsou kamenovati Pavla a Barnabáše, jakmile zpozorují, že jsou lidé, nikoli modly. Posléze že nesnadno jest usilovati o věž převysokou, kde na slušné základův položení potřebné prostředky nestačují.«

33. Spisek Komenského *o lenivosti*, počínaje výkladem o nedbanlivosti a bezstarostnosti při pokroku vůbec, ukazuje nejen učitelům a žákům potřebu bedlivosti, ale upozorňuje i na součinnost školy a rodiny k stejnému cíli vzdělání. Ke konci doklad zvláště důležitý o spisovatelově snaze (§ 73): »Jestliže někomu moje v těch věcech horlivost se nelíbí, ten nezná, jaká jest moc lásky, která neváhá někoho, i za vlasy ho uchopíc, z plamene neb víru vytáhnouti, i kdyby se služba prokázaná v tu chvíli nelíbila. Rozpomeňme se, prosím, že my lidé jsme, zrození k lidskosti, nikoli k divokosti. Nikdo tedy nezuř, když nyní o to jde, jak by zlidněno mohlo býti všecko «

34. Pro mládež Potockou důležit byl ještě jiný spisek Komenského, totiž »*Pravidla mravů*, ve prospěch mládeže sebraná léta 1653«. V nich spisovatel za heslo si bera Senekův výrok, že mravům před moudrostí jest učiti, dává

---

[242] *Joachim Sterck* (Fortius) van Ringelbergh vychován při dvoře cís Maxmiliana I, učil později též filosofii a mathematice na rozličných místech, jak sám praví (viz jeho výrok ve sp. »Jak lenivost ze škol vypuditi«, § 27), den co den v dvanácti hodinách, a mimo ty hodiny řečníval jednou buď o Bohu neb o světě, neb o jiných otázkách pro cvik. Žil asi r. 1499—1536.

[243] Opp. did. III, sl 1047 a 1048.

[244] Opp. did. III, 735.

návod netoliko k chování ve škole, nýbrž i mimo školu, jak svědčí nápisy kapitol: I. O mravích vůbec, II. o vzezření i celého těla posunu a způsobu, III. jak chovati se v potřebách přirozených, IV. o hledění a odívání těla, V. o chůzi, VI. o řeči, VII. mravy ranní, VIII. mravy ve škole, IX. k učiteli, X. k spolužákům, XI. v obcování s kýmkoli, XII. v chrámě, XIII. při stole, XIV. po obědě, XV. při hře a zábavě, XVI. mravy večerní.

35. Pro školu potockou výhradně určeny byly také téhož nebo následujícího roku v Potoce sepsané, ale teprve v sebraných spisech vytištěné »*Zákony školy dobře spořádané*«, any při škole potocké obecného přijetí nedošly. Týkají pak se tyto zákony: 1. věcí školských a těch, které ve škole dělati se mají, 2. osob, které je konati mají, 3. pásky obou, jež jest kázeň.

Komenský ve vydání Amsterodamském přidává, že je proto připojil, »aby, jestli v nich co dobrého, nezahynulo, škola pak Potocká, kdyby snad někdy mělo na ni přijíti dobrého řádu rozviklání, aby měla tu ukazovatele, jak by snadněji na pravou cestu bylo se navrátiti, aniž budeme jiným nepřáti, jestliže i jim sepsání naše bude moci přinésti nějaký prospěch«.[245]

36. Oba tyto poslední spisy měly pro Maďary význam kulturní, právě tak jako první stupeň latiny, přizpůsobený k jazyku maďarskému, poukázal na důležitost jazyka národního jako přirozeného podkladu vzdělání latinského. Že tím i přirozená láska k jazyku mateřskému a jeho pěstování měla býti vzbuzena, an Komenský na něm stavěl to, co potud za přední věc vzdělanosti u Maďarů bylo pokládáno, totiž znalost latiny, rozumí se samo sebou; ano Komenský byl první, který jazyku maďarskému i nejbližší příbuzenstvo vyhledal, upozorniv na přirozenou blízkost maďarštiny a jazyka čudského.[246]

37. Komenský spěchal do Uher s nejlepšími nadějemi v plný zdar, anať mu v pracích jeho ponechána tak veliká volnost, že neměl býti v té příčině nikým obmezován, podpory pak zvláště od knížete Zikmunda nadál se takové, jaká mu nikdy před tím nebyla slibována. Bohužel nebylo mu zde bojovati toliko s nevědomostí svěřenců, jak žáků, tak učitelů, ale i s nepřízní osudu a nepřízní lidskou.

Kníže Zikmund Rákóczi vstoupil v sňatek v červnu r. 1651, ale již dne 28. září zesnula jeho choť, a ještě téhož roku se dovídáme, že Komenský chtěl se vrátiti do Lešna. Opravy jeho školské, jež zamýšlel, nedošly patrně souhlasu hlavně u těch, kdož drželi se starých řádů, a kníže Zikmund pomýšleje na sňatek a brzy potom opět zbaven byv choti, málo asi měl my-

---

[245] Všecky ty tři spisky vyšly v českém překl. Fr. J. Zoubka mezi Drobnějšími spisy J. A. Komenského, v Praze 1876.

[246] J. G. von Eckhart in Commentario de rebus Franciae orientalis, 1729, tom. II, fol. 487. to dokazuje.

Že však při tom Komenský neustával pomýšleti také na vzdělávání svého jazyka českého, patrno jest také z okolnosti, že mu zde pomáhal *Matouš Michalovič* ze Sečenu (nitr.), doporučen jsa od rektora přešovského Jana Matheida, po půl druhého léta přepisovati rukopisy, kteroužto prací znamenitě prospěl v literním umění, zvláště ve spisovné češtině; patrno to z návodu, jejž pak Michalovič sepsal pro Slováky, jak by se vpravili v jazyk spisovný. (Světlonoš český, cestu do češtiny ukazující. Viz Jos. Jireček, Rukověť, II, 28.)

šlének na reformy Komenským zaváděné. Avšak vlastního života mladistvého knížete již bylo na mále; ještě truchle o mladistvou choť sám upadl v těžkou nemoc a zesnul dne 4. února 1652.

Jak úmrtí to působilo na Komenského, jehož naděje tím z velké části byly pochovány, dovídáme se ještě z předmluvy ku pokračování v pracích školských Potockých (O překážkách studia pansofického, Opp. III, 736), kde dí, jakož to nebylo pouze jeho vlastním přesvědčením, ale i spolu s ním mnozí přátelé, sousedé i vzdálení chovali sladkou naději, že kníže Zikmund k věcem velikým je zrozen a osudem ku blahu národův určen: tak že truchlí netoliko on nad touto ztrátou, ale počet účastníků v tomto žalu že jest nekonečný, zvláště že to jsou všickni moudří posuzovatelé světa, kteří vědí, že povahy takové jen zřídka se rodí a jen s obecnou ujmou na zmar přicházejí.

38. Jaké bylo postavení Komenského při dvoře Potockém, že tu nenedostávalo se protivníkův a závistníků, patrno i z toho, že ani na pohřeb knížete nebyl pozván a nemohl se tu sejíti s knížetem Jiřím, jehož potud neznal. A přece vytrval i potom v Potoce, když naděje na zřízení úplné školy vševědné po smrti knížete Zikmunda poklesly, ba odporem některých mužů ponenáhlu zcela byly zavaleny, a když škola trojtřídní již dosti zdárně prospívala, majíc také sama ony základy vševědné, jež Komenský v učebné její knihy vložil. Snad působily k rozhodnutí Komenského i přímluvy kněžny-vdovy a knížete Jiřího, jenž o věc školskou později také počal se zajímati a ke Komenskému i zvláštního vyjednavatele poslal.

39. Dokonav tedy r. 1653 knihy školské a ty, jež byl jedině pro Uhry sepsal, Komenský stále myslil jen na to, jak by učení a výsledek studia latinského pozvedl a zpříjemnil. Zvláště snahy jeho pansofické nedosahovaly v Uhřích takového ocenění, jakého si žádal, a přece tato stránka zdála se mu býti nejdůležitější. Než jak jí pomoci v zemi málo vzdělané, kde ani řemesla všecka nebyla dosti známa, tím méně aby pojem o veškerenstvu zde byl na snadě! I nezbývalo, než opět učiniti, co se již i jinde osvědčilo, sáhnouti k názoru smyslnému a jím opatřiti »všech základních na světě věcí a v životě činů pojmenování, to pak pomocí obrázků předvésti smyslům mládeže«; tak povstala kniha Komenského vedle Brány jazyků nejrozšířenější, »*Svět smyslných věcí namalovaný*«, kterážto nevelká kniha měla býti objasněním a doplňkem Předdomí a Brány jazyků. Bohužel dílo to v Uhřích počaté nebylo tu vydáno, nýbrž zasláno do Norimberka, kde teprve po čtyřech letech spatřilo světlo světa.

40. Lépe se vedlo jinému dílu, počátkem r. 1654 podniknutému a během několika málo měsícův i dokonanému, totiž *divadlům školským*.

Jako totiž při jiných školách, i jesuitských, v XVI. stol. hry divadelní od žáků před shromážděným obecenstvem provozované pokládány byly za důležitou pomůcku k osvojení jazyka latinského a ušlechtilých mravů, tak nemalou cenu ve vychování vůbec přikládal jim i Komenský. Pokládalť hru každou za důležitou pomůcku k občerstvení a osvěžení mysli, ano kutění a pohyb neustálý mládeži jest přirozený. Pro školy latinské pak hry divadelní byly důležitou částí osnovy, náležejíce tu k učení pobočnému. Učení hlavní mělo za účel v každé jednotlivé třídě podstatu, jádro a tresť moudrosti, vý-

mluvnosti, počestnosti a pobožnosti, vedlejší mělo mu pomáhati studiemi historickými, cvičením vtipu a čtením vhodných knih, pobočné mělo udržovati čerstvost zdraví a bystrost mysli zábavami a hrami. (Škola pansof. 59.)

41. Přímý podnět k sepsání školských her divadelních dostal se Komenskému z Lešna. Tamější ředitel škol, *Šeb. Macer,* sepsal totiž r. 1651 divadelní hru z popisu věcí přirozených (přírody a přírodnin), vybraného z Komenského Brány jazyků. Komenskému připadlo počátkem r. 1654 pro osvěžení myslí žactva tuto hru také dáti provozovati v Potoku, což tu došlo veliké obliby. Někteří příznivci školy pak hned jej vybízeli, aby celou Bránu spracoval v divadelní hry školské, jimiž by snahu mládeže, bohužel až příliš často pokulhávající, bylo lze vzpružiti. Komenský neváhal nikdy chopiti se jakékoli vhodné příležitosti, která by jej mohla vésti k cíli, a proto, ač měl jiná díla důležitější před rukama, mezi nimi skládal zejména nesnadný slovník k Síni, ač také přátelé již nazpět ho volali do Lešna, přece dal se s chutí do práce a za necelé tři měsíce přestrojil veškerou Bránu v osmero divadelních her, jimž dal jméno »*Škola hrou*« (Schola ludus). Rektor Macer ostatně rozstonav se nemohl ani v díle počatém pokračovati a Komenskému se také zdálo, že věc provede sám prostěji a školním potřebám přiměřeněji, než Macer.

Že všickni učitelé myšlénce jeho nebudou nakloněni, Komenský věděl dobře, ani nepřáli vůbec vystupování žactva na divadlech, ale pro hry měl tolik důvodů, že neváhal je i věnovati některým vynikajícím mužům blatnopotockým.

42. Škola totiž, jak dí v předmluvě, majíc býti dílnou lidskosti a předehrou života, jednati má o všem, co člověka činí člověkem. K dokonalému výcviku pro život ve školách pak náleží především stálý cvik, nebo jen *cvik činí mistra.* A právě na divadle jest příležitost k obecnému cviku. Žáci snaží se před obecenstvem vyniknouti, ukázati svou bystrost, a proto si věci takové dobře pamatují; učitelé též o to se přičiňují, aby jejich žáci při hře se ukázali; rodičům pak hry nemalou činí zábavu a rádi nesou náklad s tím spojený. Také vynikající nadání jednotlivých žáků může se při tom ukázati, a žáci přičiňují se při těch výjevech, aby slušným chováním napodobili výjevy ze života.

43. Komenský mínil, že úplným divadelním provozováním jeho her, a to ve zvláštních přiměřených oblecích a také se zvláštními jmény, prospěšně se bude působiti na mravy žáků, že tím přivyknou potřebné v životě opatrnosti a zbudou se obvyklé u mládeže ostýchavosti. Proto si přál, aby také po jeho odchodu hry ty každého roku na škole Potocké se provozovaly, a to tím způsobem, aby vždy po šesti nedělích připadla jedna hra. Měly se ku provozování stanoviti určité dni, jednak aby rodiče odjinud přicházející již napřed o nich věděli, a jinak aby se zabránilo všem zmatkům. Tyto dni stanovil Komenský, první počínajíc úterkem po neděli provodní (bílé), na úterý po 6 nedělích, toliko na podzim jednou po 8 nedělích, kdy připadaly školní prázdniny. Hrávati se mělo na dvoře školním, kdyby pršelo, pod loubím kollegia, aby se obecenstva vešlo hodně mnoho Hráti měli pravidelně pouze žáci větší, jen v případě potřeby menší a nejmenší. Aby dosáhlo se tu dokonalosti a zároveň i prospěšného závodění, každá úloha mohla se dáti žákům několika, z nichž by se pak snáze vybral nejlepší; spolu tím bylo postaráno o zástupce v případě nemoci nebo

při opakování hry. Mezi jednáními zaznívati měla hudba, kterou provozovalo také žactvo. Při výkonech divadelních mělo býti přítomno žactvo veškero, protože mělo spolužáky hrající povzbuzovati a samo též na jich vzoru se učiti. Herci ostatně měli seděti také mezi jinými žáky, a teprve až by na ně přišla řada, měli povstati, ustrojiti se a vystoupiti, po svém výstupu pak hned opět vrátiti se mezi žáky. Řeč latinskou jasnou a správnou provázeti měli přiměřenými posuňky, a o čem mluvili, po případě i vykonávati. K dokonalosti celého představení pak ovšem také náleželo, aby potřebné rekvisity zřídily se úplně. Po hře žáci mohli býti pochváleni nebo i k malé hostině přibráni, ano to býti mohlo ostnem pilnosti.

44. Osnova těchto divadelních her Komenského v celku podobna jest osnově »Brány jazyků«. Také tu vidíme provedeny myšlénky pansofické, také tu počíná se přírodou a přechází se na život a díla lidská jako vrchol všeho života na zemi. Při tom dosti obratně utvořen vždy v jedné hře případný celek.

Rámcem celkovým skoro ve všech těchto hrách (kromě VI. a VII) jest osoba egyptského krále Ptolomaea, jenž vystupuje na počátku prvé hry a dí, že povolal muže učené, známé z dějin (starořeckých) umění a věd, totiž filosofa Platona, učence alexandrinského Eratosthena, známého pansofa, básníka Apollonia Rhodského a mnohovědce římského Plinia Staršího (tu omylem Mladšího), známého v středověku hlavně dílem přírodopisným. S těmi chce se poraditi, jak by opravil, rozšířil a spravoval rozličné vědy. Platon radí, aby všecky věci pořadem po sobě se přehlédly, a když se poznají, aby každé z nich se dalo pravé jméno, protože tak nejlépe se zabrání všem zmatkům. Pak otevře se znovu *škola rajská*, v níž Adam přičiňoval se všem zvířatům dáti jejich jména, která pádem prvních lidí na vždy byla přerušena. Aby však král nebyl nucen za všemi těmi věcmi putovati po světě, má se vše konati před jeho očima.

Tím podán návod a odůvodnění her, spolu i výklad, proč věci tak různé se tu předvádějí.

Hra I. po tomto úvodě představuje zkoumatele přírody. Vydává se provolání k učencům, aby se svými vědomostmi, podanými pokud možno názorně, dostavili se před krále. I vystupují pak žáci a popisují svět, úkazy na nebi, živly, nerosty, rostliny a zvířata, počínajíc od nejnižších.

Každý ten učenec má jméno svému povolání přiměřené, utvořené dle jména latinského neb řeckého.

Hra II. pokračuje od zvířat ke člověku, a v této hře již Komenský přeje si plného na věci názoru, na př. při popisu kostí těla lidského, aby přinesena byla na jeviště kostra, na níž by žák ty základy tělesné skutečně ukazoval. Od údův a kostry přechází se ku popisu útrob, šťav a činnosti životní, potom úkonů jednotlivých údův zvláště pro člověka důležitých, na př. zvuku a důležitého článkování hlásek, jež člověka před zvířaty vyznačují; mezi úkony duševními pak vynikají zvláště stavy výsledné, vášně a náruživosti. Následuje výklad o stavu těla abnormálním, o nemocech lidských a jich hojení, posléze o všelikých nepravidelnostech údů tělesných.

Hra III. předvádí věci umělé, především všeliké práce rukou lidských. Před krále Ptolomaea vystupují všelicí řemeslníci a ukazují mu svá řemesla,

především lidé o zemi a jejím vzdělávání pracující, pak chovem dobytka a včelařstvím se obírající, potraviny chystající, potom různí národové vykládají o svých oděvech, po nich vystupují hotovitelé a připravovatelé oděvů, pak stavitelé příbytků lidských, po nich jiní k tomu připadající řemeslníci. Pak přidán výklad o cestování pěším, na koni, povozem, po vodě; vystupují ještě někteří řemeslníci, jichž umění spíše k rozmařilosti směřuje než ku potřebě, jako lazebník, čalouník, koláčník, mastičkář, posléze umělci: hudebník, malíř, hotovitel zrcadel, v těch dobách také umělec.

Hra IV. má za předmět školu nižší, vlastní tedy thema her školských. Učitelé svobodných umění, v těch dobách zřízením podobní městským cechům, ponecháni ke zkoušce zvláštní, i mají ukázati, jak nejlépe dovedou vyučovati. Je tu tedy podán obraz školy Komenského. Zkoušku řídí ředitel školy, jednotliví učitelé se svými žáky ukazují, jak si při vyučování vedou. Počátek činí se psaním a popisem písmen, pak výkladem o tom, jak, čím a na čem se píše. Hotovení papíru, per a inkoustu pak popsáno a též znázorněno obšírně, připojen výklad o tisku a vazbě knih, o jich spisování a badání vůbec. Po tom úvodě vystupuje učitel a promlouvá o způsobu a požadavcích vyučování, pak vyučování samo počíná písmeny, jež žáci skládají ve slabiky a slabikují, žáci pak při tom dle zvyku tehdejšího vespolek se zkoušejí. Ke čtení připojuje se zpěv církevní, jiný učitel učí žáky pokročilejší zpěvu dokonalému. Posledně následuje ukázka vyučování ve škole latinské podle Komenského Předdomí, Brány, Síně. Všude žáci vespolek závodí o přednost, zejména též o přednější místa v pořadí žáků.

Hra V. podává obraz školy vysoké. Před krále Ptolomaea vystupuje kancléř universitní, v té době osoba důležitější než rektor, a vykládá jméno a složení akademie z fakult, jakož i celou soustavu těchto dílů. Pak rektor přijímá dva nové studující, s nimiž vykonává se beanie, a to pomocí bedellů a jiných studentů. Vystupují pak jednotliví professoři universitní se svými posluchači a souvislými řečmi je poučují, napřed z fakulty artistské, pak následuje zkouška na fakultě lékařské (disputace o daných thesích), pak promoce při fakultě artistské a lékařské. Posléze dva studující, starší a mladší, umlouvají se vespolek o cestování, nebo peregrinací byla dovršením a dodavkem vzdělání.

Hra VI. jedná o mravní stránce života lidského. Jinoch nerozhodný vstupuje tu do světa, a nevěda si rady na cestě životem, hledá vůdce, za něž nabízejí se mu lidé světským náruživostem oddaní, boháč, všetečka, rozmařilec, ctižádostivec, ale učitel mravouky ho zachrání a získá pro školu mravouky, kterou několik učitelů ctností pro mládež uspořádalo. Potom jednotliví tito učitelé žákům na dvoře školském shromážděným vykládají o jednotlivých ctnostech a neřestech, jež se i žákům názorně předvádějí. (Část této hry jest již jen naznačena a Komenský míní, že části pouze recitované učitelé snadno si provedou ve scény dramatické, jako sám učinil při učiteli zdrželivosti, předváděje neřesti proti této ctnosti.)

Hra VII. předvádí rodinu a stát, společenské útvary lidské. Dospělý jinoch tu vystupuje a vykládá o svém vychování a vzdělání až po tu dobu, kdy chce si zříditi svůj vlastní nový dům. Rady dožaduje se u staršího souseda, jenž

mu líčí, jak zříditi si příbytek vhodný a pohodlný, jak jej okrášliti a vyzdobiti. Následuje porada jiného mladíka se strýcem o ženění, při čemž vyslovují se tehdejší požadavky při nevěstách činěné (o 5 nebo 7 *p*, ovšem latinském); pak přidán výklad o prvním vychování dítek dle zásad Komenského, při tom i výklad o stupních příbuzenství. Pohnutlivý je následující výjev ze života rodinného, zhýralec a jeho hladem hynoucí děti, any o pokrm k němu volají; přidána scéna, kde mužové vykládají si vespolek své poměry rodinné. Pak jedná se o založení nové obce, jejímž pořadatelem býti má moudrý zákonodárce athenský Solón. Jednotlivé stavy v nové obci této ukazují své postavení a svůj význam, na konec Solón nové obci dává zákony.

V *VIII. hře* král Ptolomaeus vystupuje opět a to jako skutečný účastník; jedná se tu o poměry v království, v náboženství, o řízení světa, jehož král je zástupcem. Předstupují před něho všelicí úředníci zemští a vykládají své povinnosti, po nich úředníci vojenští, z nichž každý má nějaké účastenství na vedení války, která se potom představuje; končí ovšem vítězstvím Ptolomaeovým. Posléze jednotliví bohoslovci vykládají hlavní věci o náboženství, zvláště o historickém jeho postupu a některých vyznáních. Výkladem o prozřetelnosti boží a poděkováním královým ku přítomným rádcům končí hry Komenského.

Poněvadž myšlénka ta i provedení Uhrům velmi se zalíbilo, požádán byl Komenský, když odcházel z Uher, aby tam opis těchto her ponechal pro pozdější provozování. Z toho pak kázala kněžna hry Komenského vytisknouti, a když někteří studující z Uher ubírali se do Utrechtu na universitu, přinesli Komenskému, již v Amsterodamě žijícímu, exemplář tohoto tisku, z něhož otištěny opět v sebraných spisech didaktických.[247]

4.
Ostatní činnost v Bl. Potoku.

45. V dobu Potockou náleží také dokonání díla, o němž Komenský již dříve byl pracoval, jež však dle předmluvy teprve r. 1651 dokončil, totiž *Umění kazatelské*.[248]

V předmluvě (»Napomenutí služebníkům církevním«) spisovatel žádá, aby jeho spoluдělníci díla Páně přijali tuto jeho věc, která jest k společnému vzdělání a slávě Boží přináležející. I přítomný žalostný způsob, v němž jsou postaveni, k dobrému jim může přijíti, budou-li milující Boha; jakož pak Bůh sám nejlépe ví, jak obrat ten způsobiti, jest povinností jejich mysliti, »jak a k čemu by přítomného svého vyhnání, pokrývání a koutkování a tak bezděčné a nemilé této své prázdně (invito et ingrato hoc otio nostro) užiti mohli«. A to jim chce pověděti Bohem jsa nucen, totiž, aby v té boží kázni jsouce rozpomínali se:

[247] Tyto divadelní vydány již také v německém překladě dvakráte, posléze r. 1888 od *Vil. Böttichera* (v Langensalze), český překlad Šmahův vychází v Bayerově Bibliotéce paed. klass. jako IV. díl sebraných spisů J. A. Komenského.

[248] Tiskem vydáno teprve r. 1823 od *Jos. Lib. Zieglera* z rukopisu, podruhé dle 1. vyd. r. 1872.

1. kdo byli a jaké jejich povolání?
2. kdo jsou již, a jaký jich způsob? a
3. co napotom činiti?

O povolání kazatelském dí, že »není jako jiný v světě obchod a řemeslo, to jest zisku hledání a roboty odbývání, aneb na druhou stranu potřásání kadeří, neb provozování vášní a libosti, aneb něco podobného, jako lidských věcí běžné konání; ale jest většího cosi, důstojnějšího a hroznějšího, než zlý jazyk pověděti může: Na místě Božím státi, věci ne své neb andělské, než Boha samého za příkazy lidem vyhlašovati.« Proto k tomu přistupovati sluší s hrůzou a se přičiňovati, aby slovo boží bylo »mečem pronikavým, na obě straně ostrým«. Vyžaduje tedy umění kazatelské veliké pilnosti, a každý má hleděti »aby pilně soudě, v čem neživě konána povinnost jeho, potom se napravovati hleděl, jmenovitě obnovovati se v pobožnosti na příklad jiným, krotiti modlitbami hněv boží, a rozněcovati v sobě nad jiné časy dary boží, tak aby (propustí-li nás Pán Bůh zase z vězení tohoto a k místům našim navrátí) tím hojněji, horlivěji a užitečněji úřad kazatelský konati mohl«.

Aby pak každý mohl býti »jako střela vypulerovaná«, Komenský, sobě i jiným pro slávu boží napomoci jsa žádostiv, vydal ten základ řečnictví božího, žádnému tím za mistra než všechněm za spoluučedlníka se vystavuje; »nebo,« dokládá, »všickni se vždycky čemu učiti máme. A dalť by Bůh, abychom všickni my Kristovi služebníci nic nebyli, než jako hromádka ruk vše jedna druhou umývajících: ani závist, ani oslýchavost tuto by místa míti neměla. Umí-li kdo co, rád jiným ukázati má, a přáti, aby nejen jiní totéž, co on, ale tisíckrát nad to uměli. Neumí-li kdo co, přiučiti by se rád měl, by od dítěte bylo, a poděkovati Pánu Bohu. Není hanba učiti se, než neuměti a nechtít se učiti.«

46. Požadavky u kazatele činí se, aby vše vykládal: 1. hojně, 2. světle, 3. líbezně, 4. mocně. A tyto čtyři vlastnosti kázaní (hojnost, světlost, líbeznost, mocnost) záleží v rozličnosti, spořádanosti, ozdobnosti, horlivosti řeči a věcí.

A o tom také jedná se ve čtyřech dílech Komenského *Umění kazatelského*. Hojností spisovatel míní netoliko invencí, nýbrž také stránku slovnou, o jejímž důležitém významu poučuje napřed, aby totiž kazatel úplně byl mocen jazyka, jímž káže, a to nejen prakticky, ale i theoreticky, aby ho uměl užívati také ozdobně a určitě.

K tomu, jak thema kázaní nalézati a jak je sestavovati, podán návod velmi zevrubný a správný, že vyrovná se leckteré rhetorice dob našich. Také hojnost příkladův k theorii přidaná věc ještě lépe osvětluje.

Při *spořádanosti* kázaní jest významné, co spisovatel ukládá kazateli, aby ve svých řečech se zdržel:

1. »Od básní a fabulí (bájek).
2. Od připomínání starých a již pohřbených bludů.
3. Od subtilných, hlubokých, zmotaných otázek neužitečných.
4. Od vypočítání, jak se tito neb onino hříchové, zvlášť tajní, páší.
5. Od pronášení vášní.
6. Od vypravování věcí vůbec známých, aneb o nichž se v nedávných kázaních mluvilo, neb mluviti bude. Nebo o věcech všechněm známých řečňová-

ním se meškati jest čas mařiti a s lidem, tak jakoby ne lidé než špalky byli, zacházeti.« Naproti tomu klade důraz na případnost kázaní k době, povolání, povinnostem posluchačů.

V této části zajímavý jest oddíl, jejž Komenský věnuje tropům a figurám řečnickým, uváděje k nim hojně příkladů zvláště z písma sv., jakož i oddíl o rozdělení částek kázaní, učiněné zcela dle pravidel řečnických.

Také v částce třetí, o líbeznosti kázaní, mluví ještě o některých figurách, sloužících hlavně k ozdobě řeči.

O modulaci hlasu při přednesu kázaní dí Komenský, aby se děla »případně k věci, níž neb výš, spěšněji neb rozvláčněji, jak o čem. »Bez muziky nekaž« — říkával jeden zvláštní muž. Muzika pak má linie, poněvadž noty vystupují neb sstupují, a noty některé jsou krátké, jiné dlouhé, jiné běžné, jiné kvadráty. Tak hlas kazatele ne po jedné linii jíti má, čehož kdyby kdo v obecném mluvení užíval, vysmán by byl. Ani jednostejně skákati není slušné, aneb zase na kvadráty strhovati hlas; než jak jest věc, tak mluviti«. — Podobně pronáší se o vážnosti a důstojnosti posuňkův (gest).

Na konec přidána řada vět vhodných k přechodům, ku vybízení, potěšování atd. Kazatelům českým kniha tato byla návodem výborným.

47. V Potoku Komenský zvěděl také o úmrtí svého příznivce, pana Ludvíka z Geeru Staršího, i napsal synovi jeho, p. Vavřinci z Geeru, potěšný list pod názvem »*Duše svaté ve věčné království u vítězoslávě vstupující blažená družina, dobrých skutků zástup.*«

Komenský poukazuje tu na všeliké dobré skutky zesnulého dobrodince, zejména však na jeho štědrost, jíž podobného nenalézá nic ani ve svém životě ani v památkách starších.

Končí svůj výklad o této jeho ctnosti: »Veliké jest, co jsem řekl, a přece není to ještě vše. Nebo kdo by vše mohl? Zvěděl on, že někde staví se chrám? nebo špitál pro chudé (Ptochodochium)? nebo někdo že požárem nebo rozbitím lodi utrpěl škodu? nebo jiným nedostatkem že jest sklíčen muž kterýkoli dobrý a učený? za svou on hned pokládal povinnost přispěti. Pročež se pamatuji, že vynikající kterýsi muž v mé přítomnosti řekl: »Zvláštní království francouzského ozdobou jest, že mezi veřejnými důstojenstvími a úřady má též úřad *velkého almužníka Francie;* ale Ludvík z Geeru zasloužil býti jmenován *velkým almužníkem Evropy.*«

A při té dobročinnosti své měl značnou rodinu šesti synův a sedmi dcer, jimž Komenský slibuje, že dobrodiní otce jejich nahradí se jim žehnáním lidí chudých a potřebných, jimž bylo pomoženo.[249]

48. Posléze počítati jest v dobu potockou také rozpravu Komenského jistou měrou politickou, již však on sám počítá mezi rozpravy filosofické, totiž památné »*Národu štěstí*, za zrcadlo postavené těm, kdož, jsou-li šťastni i kterak by jimi státi se mohli, poznati by chtěli« (gentis felicitas, speculo exhibita eis, qui num felices sint et quomodo fieri possint, cognoscere velint), l. 1654 se-

---

[249] List tento vydán poprvé v Bl. Potoku r. 1654, pak přijat i na konec III. dílu (Potockého) sebraných spisů didakt (sl. 1051—1062).

psané, Jiřímu Rákóczi, knížeti sedmihradskému, připsané, však teprve l. 1659 bez místa a vročení tiskem vydané.[250])

Komenský tu »k zásadám theoretickým, ze slov písem vybraným, na nichž záleží blaho říše a národu vůbec, přirovnává současný bídný stav království a národu uherského, pátrá po jeho příčinách, klada proti nim rady a léky, jimiž by hrozné tehdáž neduhy uherské šťastně mohly býti vyhojeny, aby zkvetla říše uherská, jak tehdáž bylo předpovídáno viděními a zjeveními blouznilců, zvláště Mikuláše Drabíka«, o jehož stycích pro Komenského neblahých níže bude řeč. Je to tedy »soustavný spisek politický, na osnově náboženské sestrojený, předkládající snad po prvé v stručné přehlednosti *podmínky národohospodářského blaha a trvání národu,* jakých by nikdo nenadál se do bohoslovce mystického, asketického, kvietistického, jakým byl Komenský«.

49. V úvodě spisovatel vykládá, co jest národ, že každý národ chce se dobře míti, není-li zvrhlý; co činí národ blaženým (»šťasten jest národ, který dosahuje, čeho žádá přirozenosti lidské vznešenost, k vrcholu skvělosti její povznésti se usiluje«) a odkud se tomu přiučiti.

Dle Komenského jest osmnácte známek štěstí národu, jež sebral z písem božích i z povědění mudrcův i ze smyslu obecného:

I. *Hojná rozrozenost,* jíž u národu uherského neshledává, čehož příčiny vidí jednak v nevědomosti, jednak v nedostatku řádného manželství. (»Žijí přemnozí životem těkavým, oddávajíce se více rozkošem těkavým nežli platnému manželství. Že pak málo jsou života schopni — málo tu zajisté proti jiným národům starců najdeš — toho příčinou býti se vidí nejvíce nespořádaná diéta, která pochází od nevědomého darů božích užívání. A kde sami Uhři přebývají, žádných pro zdraví porušené není opatření, lékařův a lékárníků. Vzhledem k tomu nedávno slyšen byl z úst muže rozumného hlas: My tu žijeme jako dobytek a umíráme jako dobytek.«)

II. *Země dobrá* k přebývání. Země uherská jest dobrá, a přece tu hojně lačných, hlad častý, mor a umírání větším dílem předčasná, tak že zhaněna jest jako žžíratelka obyvatelů svých. Příčinu toho Komenský opět shledává v nevědomosti obyvatelstva.

III. S jinorodci *nesmíšenost,* čehož ovšem o Uhrách nelze říci; ale Komenský pomoc pro nepohodlí, pocházející z neshody v mravech a jazycích, shledává v lepších mravů a jazyků vzdělávání, jež může vyprostiti z té motanice uherské.

IV. *Sousedé dobří,* nikoli nepřátelští.

V. Dovede-li národ *odrážeti útoky* nepřátel a sobě způsobovati pokoj.

---

[250] Viz o tom obšírněji v rozpravě *Fr. J. Zoubka Komenského myšlénky národohospodářské* o štěstí národu« (v Škole a Životě r. 1884), k níž spisovatel přibral mimo tento spisek ještě Kom. »Strůjce štěstí« a řeč »O vzdělávání vtipu«. »Štěstí národu« náleží mezi nejvzácnější spisy Komenského, ano vydáno jako rukopis a rozesláno jen jistým osobám pro posouzení; známy jsou ho toliko 2 ex. (vyd. v 12°, str 72.). Části překladu z onoho spisu, jejž tuto podáváme, vybrány jsou z oné rozpravy Zoubkovy, obsahující místy překlad doslovný.

Tu Komenský radí k upokojení sousedů tureckých, kteří hluboko do země byli vnikli.

VI. *Pokoj a svornost* doma. O tom dí k nim spisovatel: »Svornosti domácí máte si více přáti nežli se jí chlubiti, Uhři milí. Nebo nějaké-li pod sluncem jest místo, kde vládne závist a nepřejícnost, kde lidé pro vnitřní zášti a úklady se utahávají nebo sebe nešetří aneb opouštějí: zde jest. Jako by každý zrozen byl pro soukromý svůj zisk, nikdo pak pro dobré obecné, tak si větším dílem vedou. Jest zajisté moudrého mezi vámi muže hlas, vlastníma zachycený ušima: Sotva kde mezi národy o dobré obecné menší jest péče, nežli u nás. A ký tedy div, že dobré obecné se všech stran se zřicuje všecko?«

VII. Rozkazy a *zákony dobré,* k pokoji a svornosti švarně směřující.

VIII. Dobří *strážci zákonů.*

IX. *Správa* nikoli jinorodá, než *z téhož kořene* vypučelá a svazky krve se svými spojená,

X. která svých *netiskne jhem* služebnosti, než zachovává je při jejich svobodách.

XI. Ve kterém národě jde každý *chutě a živě po své věci,* a nepřekáží mu v tom nikdo. Komenský shledával, že v Uhřích přemnozí vedou život zahálčivý, tak že robotami a kyji musejí do práce býti doháněni.

XII. *Rozkvět hospodářství* a umění mezi všemi. V té příčině shledal, že mnoho tu nedostatku řemesel, zvláště subtilnějších, i půda že tu hůře vzdělána a příbytky špatněji vystavěny než jinde.

XIII. Odkudž pochází hojnost věcí, *poklady, bohatství,* že každý může si hleděti svého a jísti chléb svůj poctivě, neutrhuje ho jinému.

XIV. *Bezpečnost* ve všem veřejná. Tu prý nelze kromě hanby nic říci. Bezpečnost zajisté není docela žádná. Venku všecko plno jest loupeží, doma zlodějství a krádeží, že ani v domě svém nikdo není dosti bezpečen, jako sotva ve kterém národě. Bezpečnost naproti tomu konstatuje v Polsce a Švédech.

XV. Dobré *mládeže vychovávání* a pěstování vzdělanosti — kde to bývá, rozkvétá národ také slávou moudrosti. V tom Komenský neshledával vážnější nápravy ani po tříletém v Uhřích působení, tak že mu nezbývá, než opět připomenouti, co byl na počátku svého působení radil.

XVI. *Uctívání Boha* čisté a vroucí, svolávající s nebe všeliké boží požehnání.

XVII. Nad to národu některému Bůh přidává *znamení* mimořádná *přítomnosti své* a přízně.

XVIII. Pro všecky ty vlastnosti byl by národ některý jiným národům s podivením.«

Patrno tu, jak praktické myšlénky měl theoretik a učitel Komenský!

5.

Odchod z Uher.

50. Než pobytu Komenského v Uhrách již bylo na mále. Hry jeho školské těšily se nemalé oblibě, že i z dáli přicházeli k nim šlechticové a kněží, posléze i sama kněžna se svou družinou, škola Potocká, která dle přání některých mužů měla zůstati trojtřídní, značně prospívala, mohl tedy pořadatel vrátiti se tam, kam ho již volali a kde ho již s dychtivostí očekávali. Proto rozloučil se ještě s celou školou i městem dne 2. června 1654 *řeči na rozloučenou* (sermone valedictorio), kde zároveň promlouvá o tom, co mu bylo zde konati a co vykonal.

51. »Potud,« praví v úvodě, »mluvil jsem k vám s tohoto místa jako filosof skoro, jistě jako školský učitel: nyní mluviti budu jako sluha božího slova a následovník apoštolův. A za základ své řeči k vám položím ona slova apoštola Jana (2, 8.): Hleďtež, abyste neztratili toho, což jste učinili, ale abyste plnou odplatu vzali.«

Mluviti pak chce pořadem:

1. Což jest, co na tomto místě po celé tříletí konal?
2. Co znamená hleděti se, aby se to neztratilo? a kdo jsou oni, jimž tato starost se svěřuje?
3. Co jest plná odplata? a co vzíti plnou odplatu? a co posléze hleděti, aby odplata se přijala?

Část první, v čem záležela vlastní jeho práce, vysvítá: a) z kněžnina listu povolávacího, jejž tuto čte pro památku a povzbuzení. Dle toho listu měl tu podati ukázku své po národech již rozhlášené methody, nikoli však od prací vážnějších býti zdržován.

b) O práci jeho svědčí dále vydané knížky. Přišed mluvil hned o vzdělávání vtipů, zvláště v Uhřích, k čemuž byly i příčiny i příležitost.

Zamýšlel pak I. ukázati a zavésti ve vyučování a učení se jazyku latinskému knížky pěkné, aby dosáhlo se libé jeho čistoty po cestách libých. II. Lepší filosofie zeleniště (vireta) k lepšímu prozkoumání způsobů všech věcí (pokud totiž křesťanské skromnosti postačuje). III. Mravův ušlechtilost znamenitou, aby odsud vycházeti mohli mužové, k hovoru se kterýmikoliv lidmi způsobilí.

Co se první věci týče, ukazuje na zřízení školy trojtřídní a knihy pro ni vydané. I rozbírá tu obsah jedné každé z těch knížek a dokazuje, že jsou lepší než ty, jichž obyčejně se užívá. Neboť ač přizpůsobeny jsou chápavosti mládeže, přece jí podávají takřka dokonalý přehled světa veškerého. Při tom vynikají knihy ty plnou správností. Také vědění věcné tím již částečně opatřeno. Neboť »v uvedených filologických knížkách obsaženy jsou všecky věci základní. Věcí totiž, z nichž vzdělání záleží, znalost s lidského rozumování spojením stálým. Zajisté nepodali jsme skořápky bez jádra, neprodali jsme nádoby bez vína: slova a věci odevzdali jsme souběžně: mluviti a věcem rozuměti a o nich mluviti jsme učili, protože lidi, nikoli papoušky vzdělávati jsme chtěli. Kdokoli tedy ze žáků našich tomu, co v Předdomí, Bráně a Síni ob-

saženo, dokonale se naučí a porozumí, ani ve věcech ani v mysli nedostatku míti nebude a užitek toho cítiti bude po všechen život. Však protože semena plodů ještě nejsou plody, ani základové filosofie samou filosofií, přiznávám, že něco většího vyhledávám a plnějšího a vybranějšího ve všem, čeho prospěch životní vyhledává, pročež i o filosofie, ba vševědy sestavování pracovati jsem počal, byť i dokonáno není. Části však prvotné lidského vědění (ideí věčných a skutků božích v přírodě a děl lidské moudrosti) již mají v rukou a učiti jim budou naši zde nástupci, jež brzy potom budeme jmenovati; co zbývá, bude se moci poslati, popřeje-li Bůh života.«

Také k uhlazenosti mravů že vydal dvě knížky. »Tu však jest, do čeho bychom si stěžovali a čeho želeli, že *hrubost* některých mocně proti nám se staví a překáží tomu, že na lepší stránku se neobracejí drsné mravy. Mezi tím nově vynořilo se zlomyslné jakési mezi žáky obecnými a mládeží urozenou klassickou závodění: a proti tomu prostředků hledati vaší buď úlohou, otcové vlasti a školy ochráncové, nikoli mou. Tolik jen dím, že rozumné mírnosti jest třeba, kterou ani ušlechtilost mysli při urozených otrockým nakládáním se nepotlačuje, a opět vrozená některým škodná mysli nabubřelost se krotí.« Celkem řečník o sobě říci může, že mládež v školách jeho plně připravuje se pro život.

V díle druhém řeči své Komenský připomíná jednotlivě, co kdo pro školu vykonal, a povzbuzuje, aby nikdo z účastníků ve své práci neustával ani budoucně, ve třetím pak ukazuje, v čem žeň tato záleží a jak ji opatrovati jest, aby nezahynula; nebo nebylo daleko od toho, že by žeň byla ztracena veškera, protože všickni již počali nad výsledkem zoufati. Proto připomíná jednomu každému, co jest povinností jeho, posléze dává s Bohem a žehná všemu, co zde mu na srdci bylo, žádaje, aby na něho přátelskou uchovali vzpomínku a odpustili mu, jestliže komu ublížil.

52. Ještě téhož měsíce června Komenský opustil Blatný Potok, kdež se byl skoro čtyři léta zdržoval, a zdržev se nějaký čas v Lednici (22. t. m. byl v Puchově) dostal se šťastně nazpět do Lešna, kde byl již opět počátkem měsíce července.[251]

VI.

Poslední pobyt v Lešně. Sboru Lešenského rozptýlení.

1. V Lešně zatím v době nepřítomnosti Komenského nastaly změny značné. Bohuslav Leštinský na polo sám, na polo jsa k tomu donucen přestoupil na víru katolickou;[252] nebylo tedy divu, že Bratří, nemohouce se již do pána svého

[251] Škola Potocká, ač zůstala dle přání některých mužů trojtřídní, přece byla mezi evangelickými školami v Uhrách nejpřednější; r. 16˙5 za příčinou moru se sice na čas rozešla, ale brzy potom dle původního zřízení opět zkvétala jako první nekatolická škola v té zemi, jakž se Komenský dověděl již r. 1656 od studujících uherských, kteří šli dále studovat na akademii Utrechtskou.

[252] Bohuslav Leštinský zemřel 1660, syn jeho Rafael † 1703, jeho synem Stanislavem Leštinským (nar. 1677, králem polským (1701—1735), potom vojvodou Lotrinským a Bar-

naditi dřívější ochrany, toužili po svém vrchním pastýři, očekávajíce kromě toho dle sbíhajících se poměrů časových a všelikých proroctví důležité a rozhodné události. P. Bohuslav nepřestal sice ani později sboru bratrskému býti pánem dobrotivým, ale stoje na straně jeho protivníků, nemohl mu býti takovým ochráncem a podporovatelem, jakým potud býval. Ač v Lešně bylo katolíků pramálo, z občanů ledva tři nebo čtyři, přece p. Bohuslav již r. 1652 návodem arcibisk. Poznaňského a na vyzvání soudu královského odňal reformovaným veliký kostel a navrátil jej katolíkům, tak že reformovaní z darů nuceni byli nový chrám si stavěti. Ani Bratří tedy již na něho nespoléhali, majíce své útočiště nejvíce k panovníkům Braniborským. Také od Švédův a ze Sedmihrad nadáli se pomoci zvláště v novém hnutí válečném, které v těch dobách proti Polsku se chystalo.

2. Ve Švédsku věc zdála se býti příznivа. Za vlády umění milovné královny Kristiny moc panovnická, beztoho za nezletilosti její a správy Oxenstjernovy pokleslá, ještě více potuchla ubýváním majetku korunního, vynakládaného na štědrou podporu věd a nákladné dvorní slavnosti. Proto nástupce Kristinin hleděl obmezené moci královské zjednati aspoň vnější lesk a dal se tedy v boj s Janem Kazimírem, králem polským, který nového krále nechtěl uznati, nýbrž sám dokazoval své po otci Zikmundovi zděděné nároky na trůn švédský. Polska byla tehda nemálo seslabena dlouholetou válkou kozáckou (ved. v létech 1647—1654), pro Poláky nešťastnou, v níž Kozáci nechtějíce pozbyti svých skoro samostatných hejtmanů poddali se v ochranu cárů moskevských a tím si zaručili na ten čas svobodu; ba dobyvše Smolenska a Kieva ohrožovali říši polskou v téže době, kdy od severu a západu hrozilo jí otužené a zkušené vojsko švédské, vedené mladým bojechtivým králem, který v dobré paměti měl ještě poslední léta války třicítileté. Zdálo však se, že i od jihu nebude lépe, nebo kníže Sedmihradský čekal jen na pozdvižení knížat severních, aby také sám v boj zasáhl, k čemuž byl již léta připraven. I posýlal tedy hned po nastoupení krále švédského k mocím severním posla svého Konstantina Schauma, aby vyzvěděl jich záměry, v čemž jej měl radou a doporučeními podporovati také Komenský, zároveň pak o krocích jeho knížeti podávati zprávu. Kromě Švédů tento posel navštíviti měl Anglii a Hollandsko, a tu mohly mu ovšem Komenského známosti anglické zvláště s Hartlibem velmi býti na prospěch. A že Komenský této své úloze také hleděl dostáti, o tom nám zprávu podávají zbytky jeho listů ke knížeti.

3. Vyjednávání v Anglii s Cromwellem a již dříve ve Švédech neminulo se s cílem, všude byl zajištěn jakýsi ochranný spolek ve prospěch náboženství, s Oxenstjernou také jednáno o válce s Polskem. Skutečně také ještě r. 1655 válka počala a také kníže Rákóczi měl později v ní účastenství. Král švédský Karel X. Gustav rychlým během prošed v této válce, t. zv. »baltické«, země polské brzy obsadil hlavní město, ba vybojoval vše až po Krakov, protože

---

ským, vymřel rod šlechetných knížat Leštinských po meči dne 23. února 1767, a o rok dříve (1766) dcerou jeho Marií Louisou, provdanou za krále francouzského Ludvíka XV., také po přeslici.

dosti mnoho šlechticů polských bylo Švédům nakloněno, mezi nimi také kn. Radziwill, pokud lid nezakusil surové jich ukrutnosti. Města Lešna bylo na této výpravě, která v srpnu a září opodál něho se hnala, úplně ušetřeno, buď z úcty ku Komenskému nebo že ostýchali se Švédové sídlo Bratří beztoho zklamaných a opuštěných sami v nové neštěstí uvrhnouti. Tím více však bylo se městu obávati od lidu okolního, od nepřátel velmi týraného, který ovšem ušetření to a usazení švédské posádky v městě vykládal si za zradu; ostatně byla i jinak známa náklonnost Bratří a zvláště biskupa jich k Švédům, že nemohla o věci té vzniknouti pochybnost. Proto město bez ustání tonulo v strachu, když se rozhlašovalo, že loupežné zástupy se sbírají, města pálí a loupí. Zvláště po vyloupení a zničení města K. útok měl býti koncem září podniknut i na Lešno.

4. Tenkráte ovšem Bratří pouhým strachem přestáli toto nebezpečí, a Komenský, aby je upokojil, měl k nim dne 24. září kázaní, jež potom i vydal pod názvem »Útočiště v soužení i nebezpečenství nejjistší, aneb *boj s Bohem modlitbami*, naposledy pak oddání a poddání se Bohu na všelikou vůli jeho, k životu i smrti.« Den před tím nebezpečenství bylo největší, ale pominulo šťastně, a Komenský pokládal za svou povinnost stádce svěřené povzbuditi k důvěře a oddanosti k Bohu.

5. Počínaje slovy Izaiáše proroka k Idumejským (21, v. 11. 12) o nastávajícím nebezpečí od krále Nabuchodonozora, přirovnává tehdejší poměry ku přítomným: »Kteréž věci, tehdáž dálé, zdali nejsou jasným obrazem toho, co se s námi nyní v této zemi a v tomto městě děje? I myť jsme se arci domnívali, že nám již jitro přišlo, pomocí od Boha i lidí poslanou; a tmy hrůz a strachů že jsme již pozbyli, vzdálením se od nás vojsk, a pozbytím i doma na místě tomto tlačícího břemene. Ale že noc všecka ještě nepominula, poznali jsme včera, kdež nám strážný za strážným zvěstovali, že vzteklost lidí zlých, hromadně spuntovaných, vpády nepřátelské po místech činících, všecko ukrutně mordujících, po vzetí a vytínání města K. k nám se již blíží, toto obzvláštně město ohněm a mečem vypleniti úmysl majíc. Poulehlť sice ten strach opět, a v mysli nám zase jako rozsvětlilo, chvála Bohu.«

Ptá-li pak se kdo, co dále bude, Komenský mu namítá, že marno ptáti se o to strážných, kurýrů a pošt, spíše Boha, jenž odpoví, aby se k němu vrátili pokáním a modlitbami. I odpovídá pak v kázaní k této otázce: »Co činiti má člověk pobožný, jestliže kdy takové nebezpečenství připadne, že nic neviděti, než smrt a zahynutí,« dle Žalmu 31., boje Davidova s Bohem, tímto trojím dílem:

I. »Volati přece k Bohu nezbedně, aby když lidské pomoci nestačuje, on sám přispěl.

II. O vyslyšení dotírati také nezbedně, a to dověrností takovou k Bohu, kteráž by ho přemohla.

III. Naposledy však, nedal-li by se ani tak přemoci a nechtěl by spomoci strany těla, duši poručiti v ruce jeho.«

6. Podobného smyslu jest i »*modlitba kající, v čas hrozných válečných vichřic v Velikém Polště k užívání*« (r. 1655, října 6.), počínající těmito dojemnými

slovy: »Hospodine zástupů, mocný všech věcí Stvořiteli a v bytu Zdržovateli, i moudrý Řediteli, kterýž pohybuješ národy, jako vodami, a vzbuzuje jedny proti druhým, vytrestáváš jedny skrze druhé; ty vidíš, jaké bídy nyní na nás v této zemi přišly, skrze vpád národů cizích a rozjitření národu domácího jakož proti oněm cizím, tak proti nám pohostinným, kteříž pro zachování Tobě víry z vlasti své se uchýlivše, tu jsme milostivým Tvým řízením schránku našli a posaváde pod stráží Tvou chováni byli. Nyní pak, aj jak zlé věci nás obstupují od zlosti ukrutníků těch, kteříž navštívení Tvého nepoznávajíce, ani se v svých jakých vinách (pro kteréž Ty spravedlivé své soudy při všech lidech konáš) upamatovati chtíce, toho, co se děje, příčiny slepě na jiné sčítají a pomsty své nesmyslnou šíleností z sebe setřásti chtějíce, i nás pokorné Tvé ctitele vyhladiti usilují... Právěť se nám světlo potěšování Tvých tratí. Právěť nás hrůzy těžké obstupují. A ač sme se domnívali, že nám žádostivé jitro přišlo, ale aj, přece noc a mrákota, stíhající jedna druhou. Čekáme pokoje a nemůžeme se dočekati, času uzdravení, a aj, neduhové naši se rozmáhají až k smrti. Frkání koňů a hlas pokřikujících vrahů vůkol nás se slyší, když povstávají lidé vzteklí, aby zžírali zemi, a přepadajíce město jedno za druhým hubili ty, kteréž v nenávist vzali, i nás pro ně. Posýláš je na nás, jako nejjedovatější hady a jako nejlítější divokou zvěř, draky a šelmy, s otevřenými hrdly k sežrání nás.« Připojuje pak vyznání hříchů a prosí Boha za smilování nad církví, »vichřicemi pokušení posavád tak zmítanou! Nedopouštějž lodičce této své v zbouřeného světa moři utonouti! vychvať ji, na bezpečnu postav ji! oslav ji, a sebe samého v ní!... Vyšli dělníky na žeň svou, milý Pane, a pospěš, neboť se krajiny národů bělejí ke žni. Nájemníci pak a dělníci lstiví ať jsou rozptýleni, ti sebe samy pasoucí, a ne stádo. *Vzdělej také školy křesťanské* a poruč je obnoviti podle zalíbení srdce Tvého, aby v pravdě byly dílnami moudrosti a všech ctností i semeništěm živým církve Tvé a duchovním rájem. Vrchnosti pobožné všecky Tobě v ochranu poroučíme, kdokoli se Tvými náměstky býti pokorně znajíce a v pokoji a řádu svět zachovávati úmysl majíce, pro odklizení neřádů, válek a tyranství duše i těla, úsilnou práci vedou i boje těžké a nebezpečné podnikají.« A modlitba končí: »Řekls: Neboj se, mé maličké stádce! Aj, my sme to maličké stádce Tvé, ach v pravdě Tvé stádce, nebo jiného pastýře nemáme a neznáme! a maličké stádce, samo sebe brániti nemohoucí a neumějící. Ty můžeš, ty umíš; braniž tedy; Bože můj dobrotivosti, že mi udílíš hojnosti, ukaž zřejmě znamení, nepřátel mých k zemdlení, byť i oni to vidouce, má žes ty moc a ochránce, musili se hanbiti, věčnou potupu míti. Amen, Amen, Amen! Rciž na svém vysokém nebi, ó Bože, Amen, Amen, Amen«.

7. Prozatím však zůstávala věc v tomto stavu, ač nebezpečí několikráte městu opět se přiblížilo. Komenský v té době neustával ve svých pracích příležitostných, maje zejména také v lednu r. 1656 kázaní nad zemřelým seniorem a spolufarářem *V. Locharem,* v němž mluví o daru dlouhého života, jehož Bůh některým vyvolencům popřává, a jak si daru toho vážiti.

8. Však nešťastné město, jež ušetřeno bylo od Švédů, neušlo posléze osudu svému od lidu domácího. Velkopolané pod vůdcem Opalińským, vojvodou

Podlaským, přitáhli k Lešnu a vyzývali město, aby se vzdalo. Z návodu (prý) Komenského Lešňané s malou posádkou švédskou ustanovili brániti se do poslední chvíle. V boji před městem Polané zvítězili a posádka ustoupila z města, ponechavši je osudu jeho. Avšak i občanstvo z velké části počalo opouštěti svá sídla, utíkajíc se do pomezných lesů slezskopolských. Naproti tomu jiní ani neutíkali, ani majetku svého neukrývali, spoléhajíce ve všem na ochranu božskou. Bohužel marně. 12. den po svém příchodu k městu, dne 29. dubna 1656, ač děly se prosby usilovné k vůdcům o jeho ušetření, Poláci zmocnili se města a všecko je vypálili a pokořili, tak že i kostel reformatský již dostavěný, avšak potud nevysvěcený obrácen byl v zříceniny. Na chránění majetku v tomto zmatku bylo arci již pozdě; utíkal, kam kdo utéci mohl, aby aspoň zachoval si život. Rada městská ujela do Vratislavě, odkud rektora A. J. Hartmana a kantora Pavla Cyrilla vyslala do Hollandska a do Angličan, v sklíčenosti své za pomoc žádajíc.

Že při tom největší pohroma stihla Bratří, jest na snadě. Rozplašeni zajisté na vše strany; co dříve nebylo zachváceno morem, rozprchlo se do všech končin evropských, a Jednota rozptýlena na dobro. Také tiskárna Bratrská požárem Lešenským zničena a teprve v Amsterodamě opět zřízena.[253]

9. Komenský sám utekl se do Slez k Václavu Theodorovi z Budova, kde trval několik dní v zármutku a pochybnostech o osudu svého majetku, trpce želeje zvláště ztráty svých rukopisů. Teprve desátého dne po požáru p. z Budova poslal vůz se sluhy a příručím Komenského na spáleniště, aby vykopali v komůrce, v níž Komenský byl spával, co tu na kvap bylo zakopáno. Skutečně podařilo se něco nalézti, avšak poměrně málo, nejcennější pak věci přece pohlceny požárem.

10. I radil se nyní Komenský, kam se uchýliti, a rozhodl se pro Frankfurt n. O., kde by byl mohl žíti pod ochranou kurfirsta Braniborského. Bohužel nemohl zde pobyti dlouho, protože v městě tom právě zuřil mor. Nechav tedy rodinu svou v Markách, odebral se do Štětína a odtud do Hamburka, kde nesnázemi a osudem jsa sklíčen ulehl a přes dva měsíce ležel nemocen, nemoha se po všech minulých úzkostech a strastech nikterak zpamatovati. Tu pak pozdravuje se z nemoci napsal také historický spisek o Lešně a zkáze jeho, v němž vypisuje vzrůst města hlavně přibytím exulantů, útoky strany katolické na město a posléze jeho vybití a spálení. Spisek vyd. pod názvem »*Vybití Lešenské* r. 1656 stalé věrností historickou vypravované« (Excidium Lesnense anno 1655 factum fide historica narratum. Amsterod. 1656, 4°).

11. Tu také dostalo se mu pozvání, jež rozhodlo o konečných osudech jeho života. P. Vavřinec Geer, syn někdy páně Ludvíkův,[254] usazený v Amsterodamě, který byl již za pobytu jeho v Elblagu pod ochranou otcovou vřelý bral podíl spolu s Hottonem, právě v době neštěstí Komenského zemřelým, na osudu jeho a neztratil ho s mysli, uslyšev nyní opět o jeho osudu, těšil jej listy

[253] »Sic Deus affligere solet, quos amat,« naříká Fabricius v Hist. V, 272.

[254] Ludvík de Geer † 651; v Upsale posud spatřiti lze jeho náhrobek. Veliké železárny měl ve Fingspongu (v Ostgothlandu), kdež vystavěl i krásný zámek posud zachovaný.

přátelskými, poslal mu okamžitou výpomoc 100 tolarův a zval jej k sobě do Amsterodamu, o něho i o rodinu jeho starati se sliboval, aby myslí nezlomnou, jako dříve, osudu svému odolával, ho napomínaje.

Komenský přijal přátelskou tuto nabídku a zavítal do Amsterodamu v měsíci září 1656, jsa starcem již 64letým, a to po třetí ve svém živobytí, jako do posledního svého milého útočiště.

12. Požárem Lešenským zmařen Komenského domek a svršky, jež pro rodinu dlouhá léta střádal, pak knihovna, a čeho více želeti jest, i rukopisy, ovoce čtyřicítileté pilnosti, čtyřicítiletého kněžství a pětadvacetiletých studií pansofických.[255] Spisy pansofické po většině již do tisku chystané zničeny byly na dobro. »O kéž by mi Bůh byl aspoň »*háj pansofie*« zachoval, všecko ostatní bylo by snadnější!« naříká si Komenský v listě k Harsdorferovi. I toho velmi jest želeti, že v Lešně shořel spis Komenského o methodě synkritické, zkoumací či přirovnávací, která po Komenském takové převraty v badání vědeckém způsobila. Byl to spis »*Moudrost dvoj- i trojnásob očkovaná* (oculata, okatá?), jiné v jiném bystře vidoucí a jiné jiným mocně ukazující.« Methoda pak synkritická jest ta, »v níž věc před myslí (in conspectu mentis) ani v sobě samé nerozlučuje se, jakož děje se v analytické, ani neskládá se jako v synthetické, nýbrž s jinou téhož druhu srovnává se, a v ní původ její, částky, účinky, a co jest koli jiného, určitěji a výrazněji ukazováno bývá, tak aby, co nemůže dostatečně poznáno býti ze sebe, poznáno bylo z podobného sobě.«[256] I toho Komenský velmi želel, že zhubena byla jeho kázaní, jež jako kněz po 40 let míval v časy řádné i mimořádné. Kázaní ta v stáří měla mu býti útěchou, synu pak Danielovi milým dědictvím. Nenahraditelná ztráta vznikla pro písemnictví české tím, že i slovník českolatinský a latinskočeský, k němuž Komenský od dob studií po 46 let materiál snášel, všecek zničen byl zkázou Lešenskou, pokud v přepisech se nezachoval.[257] Komenský píše o díle tom r. 1661 (v listě Montanovi), že ztráty jeho nepřestane želeti, dokud bude dýchati; patrně tedy přikládal právě tomuto dílu velikou cenu pro poznání jazyka jak domácího, tak i zvláště latinského.

13. Požárem Lešenským snad ztráveny byly i denníky, jichž spisování a způsob Komenský v Methodě jazyků (XXIV, 16—20 »Denníky života«) schvaluje a ukazuje a o nichž již i pro mládež mluví. Rovněž i mnoho listův od osob učených i vznešených vzalo za své, jakož i všecky listiny Bratřím náležité spolu s jich privilegii, dvě rozsáhlé knihovny bratrské a mnoho jiných věcí, jež s takou péčí a úsilím v novém tomto útočišti byly nasbírány a chovány.[258]

---

[255] Dobu studií pansofických Komenský klade nestejně, jak kdy pomýšlel na jich počátek nebo horlivější jimi se obírání.

[256] Bakon Verulamský ukázal že symboly Magů nejsou podobenstvím věci, než stopy a znaky téže vyšší přírody rozdílným věcem vtištěné. Že se takové zkoumání zanedbávalo, Komenskému bylo podnětem k tomu dílu, jímž zvl. do škol zavésti chtěl methodu srovnávací.

[257] Rosa († 1689) znal slovník Komenského; dí o něm v grammatice, že ukazuje všech českých slov původ, slovník pak třídílný, který Rosovi se připisuje, jest buď všecek nebo v částech dílem Komenského (Hanuš, Sitzungsber. 1868, I, 74—76).

[258] *Szkoła 1874, 167.* »Vyvrácení Lešna jest Polákům jedinou věcí, která by trpčiti mohla upomínku na Komenského. Ale budiž posuzován slovy Mickiewiczovými: »Chcąc mnic

VII.

Komenský v Amsterodamě.

1.

První doby pobytu. Sebrané spisy didaktické.

1. V Amsterodamě Komenský od svých přátel vlídně přijat a panem Vavřincem z Geer štědře podporován, tak že se mu v městě tom, které perlou a květem měst, ozdobou Belgie, potěšením Evropy nazval,[259] velmi zalíbilo a že tu v krátce k bývalé své svěžesti se zotavovati počal. Zprvu jenom toho želel, že rodinu musil zůstaviti v Markách a že byl bez knihovny. Ale rodina brzy za ním přišla, když i v Markách nastal mor, tehdáž opět po Evropě se šířící (Opp. IV, 117), přátelé pak darováním knih knihovnu mu zase sestavili, tak že mohl spokojeně opět oddávati se oblíbeným svým pracím, bohužel již nikoli tak soustavným, jako dříve. P. Vavřinec z Geer měl blíže Amsterodamu také letohrádek, v němž Komenský často býval hostem a s pomocníky svými pracovával.

2. Přehlížeje pak v mysli, co mu ztraceno a co zase proti tomu většinou po cizině bylo zachováno, děkuje za to Bohu a chystá se »z rozbitých nádob svých střepy sebrati a nějakým způsobem je opět slepiti«. Proto uchází se i sám u přátel o pomoc a žádá, aby mu svými knihami přispěli, a kde co z jeho věcí chystají, aby neváhali vydávati.

V lednu l. 1657, prohlížeje opisy listů, snah jeho pansofických a poměru k Ludvíku Geerovi se týkajících, zajisté ne bez velikého pohnutí pozoroval, že v Amsterodamě neobnoví se již ona sklíčenost a rozpoltění mysli, do něhož jej nedočkavost a střeživost p. Ludvíka Geera a přání kancléře švédského v Elblagu byly přivedly. Nyní zajisté mnohem větší volnosti duchu jeho popřáváno.[260]

3. Tiskaři Amsterodamští (Jansonius, Jan Ravenstein, Krištof Conrad, Jan Seidel, Abraham a Burg, Gabriel a Roy, Jindřich Betkius, Petr van den Berge

---

sądzić, nie ze mną trzeba być, lecz we mnie.« Nevděku neznal Komenský, ani nynější nechuti k té neb oné národnosti, věře v šlechetnost civilisovací Karla Gustava. Mohli by Orleanisté horšiti se, že Mickiewicz předpovídal v Collège de France nastolení Bonapartistů?«

[259] Hollandská republika, obchodem, vzdělaností a svobodou proslavená, uznána byla Španělskem l. 1648. Hned s Fridrichem Falckým uteklo se tam mnoho vystěhovalců.

[260] »Nyní pak 1657 (in Januario) ty věci přehlídaje, nevím, proč jsem toho tak obzvlášť ad mundum (na čisto) přepísti dal, poněvadž to jinde jest rukou mou aneb pacholecí; přeběhnu to a zdělám rejstříky,« poznamenal Komenský na opisu listů svých z r. 1641 až 1646, nyní v Českém musei. —

V dodatcích k sebraným spisům didaktickým (Život vír, Vita girus, Opp. IV, 6) praví o své prázdni toto: Deus ergo est, Deus, qui nobis haec otia fecit! Tamquam exsertam erga me Dei manum osculor eos, qui me hoc literato otio frui jusserunt. (Bůh tedy jest, Bůh, jenž nám tuto prázdeň způsobil! Jako otevřenou mně pravici boží líbám ty, kdož mi učené této prázdně užívati kázali.)

(Montanus), Jan Paskovský (Pascovius) — všickni Komenskému k vydání starších i novějších spisů se nabízeli. A že i těchto jejich nabídek skutečně hojně bylo užíváno, o tom svědčí tolik Amsterodamských vydání spisů Komenského, kde valná většina děl starších opět byla vydána, a to v úpravě nevšední, na mnoze i zvláštní sličností vynikající.

4. K žádosti senátu Amsterodamského a po přání jiných svých příznivců Komenský vydal předkem ve prospěch mládeže a na oslavu města tři díly sebraných svých spisů didaktických, k nimž i díl čtvrtý připojil, deset nových rozprav drobnějších, tresť dílů předešlých obsahujících.

Rozdělení toto jeho děl jest chronologické a odůvodněno i tím, že Komenský za jiných podmínek a poměrů každou řadu těch spisů skládal: Díl první obsahuje deset spisů, skládaných hlavně v Lešně v létech 1627—1642; díl druhý podává výsledek prací v Elblagu konaných v l. 1642—1650, tedy podporou p. Ludv. z Geer, počtem čtyři; díl III. obsahuje díla v Potoce dokonaná v l. 1650—1654, počtem patnáct; k tomu přidán v Amsterodamě díl čtvrtý s desíti kusy, složenými v l. 1654—57, kde Komenský také své předcházející vlastní spisy posuzuje.

5. Nákladem na vydání obsáhlého toho spisu přispěl příznivec a přítel jeho, p. Vavřinec de Geer, jenž slyše, že někteří radí, aby didaktické rozpravy Komenský vydal v jediném svazku, avšak při tom pozoroval, že není ochotné nabídky, kdo by chtěl na to vésti náklad, jako by to bylo jeho povinností, následuje v tom příkladu otcova i bez požádání nabídl se svou pomocí a tak způsobil, že vydání bylo možné (věnov. dílu IV. p. Vavř. de Geer).

Dílo celé Komenský věnuje městu Amsterodamu a přemoudrému jeho senatu, v díle III. pak svoje divadla školská věnuje svým příznivcům Amsterodamským, v kteréžto dedikaci dí: »Bouře boží, která mi z nenadání zničila moji druhou vlast, Polsku, vyvrhla mě na pobřeží vaše, o Hollandsko, dávno již za přístav sklíčených pokládané, a ty perlo měst, Amsterodame!« Velebě pak útrpnost a dobročinnost rodu z Geer a přeje si, aby něčím odvděčil se za přízeň státům hollandským, připsal předním jich mužům tyto hry, které když ne jim samým, aspoň synům jich vděk býti měly.[261]

6. Úžas, jejž spisy ty vzbudily, byl neobyčejný; Komenský veleben, že zvláštním dobrodiním Prozřetelnosti zrozen jsa, sám jediný veškerá tajemství didaktická duchem svým obsáhl. Zvláštním listem dedikačním jakož i věnováním v čele spisu, jak řečeno, Komenský děkoval radě Amsterodamské za pohostinství, žádaje, aby »dílo třicíti let za rozličných příčin u rozličných národů skládané« ve prospěch mládeže své obrátila, tři neb čtyři muže bystrého rozumu na způsob kollegia didaktického svolala, aby s ním uvážili, zdali a jak by mládeži spisy těmi mohlo býti poslouženo. Zvláště si přál slyšeti soud jejich o spisech nově přidaných, zejména o Obživlém Latiu, Živé tiskárně a Rajské škole, na nichž si nejvíce zakládal.

[261] Příznivci Komenského v Amsterodamě byli: Cornelius Witson, Cornelius de V ming, Corn. de Graef, Corn. de Vlooswyck, Gerhart Schaep, Jan van de Pol, Mik. T kněz Jan Rulík. Synům konšelovým Jakubovi de Graef a Mikuláši Witsonovi Komen r. 1658 (10. června) připsal nové vydání hry »Diogenes«.

Také praefekti námořnictví a vojenství spolku Hollandského, jimž Komenský 7. února 1658 exemplář spisů didaktických byl podal, se slušným uznáním slušně se mu odměnili, poslavše mu 500 zl. hol. za knihy a náhradou za ztráty Lešenské.[262]

7. Že jméno Komenského tak slavné všude bylo jmenováno, tiskař Amsterodamský Peter van den Berge (Montanus) chtěl učence s veškerými jeho spisy zevrubněji seznámiti, jakž si toho mnozí žádali. Po dvě léta naléhal na Komenského, aby seznam spisů svých vydal u veřejnost. Což Komenský zdráhal se učiniti, po ztrátě knihovny své ani sám těch knih, které byl vydal, nemaje, k některým pak, jak vydány byly, hlásiti se nechtěje a na pamět svou nemoha se spolehnouti. Teprve dne 10. prosince 1661 vyhověl tomuto několikráte vyslovenému přání, sepsav seznam spisů svých, ač v části české neúplný; vzácný to pro nás příspěvek pro poznání jeho života.

2.
Nové potyčky theologické.

8. Radost i sláva z vydání spisů didaktických hned r. 1657 značně byla zakalena utrpením a posměchem, jejž protivníci a závistníci ctihodnému, osudem uštvanému a ztýranému starci způsobili za příčinou vydání spisu »*Lux in tenebris*« (Světlo v temnostech). Spis ten od Komenského bez podpisu vydaný r. 1657. obsahuje vidění a proroctví Krišt. Kottera, Kristiny Poňatovské a Mikuláše Drabíka, jež Komenský za zjevení božská považuje, do latiny přeložil a vydal.

9. Člověk přirovnávaje svůj ideál poměrů lidských ku přítomným poměrům náboženským a společenským, shledává tu velikou neshodu mezi mravním ideálem a skutečností, proto domnívá se, že brzy nastane buď obrat k bývalé lásce, nebo že brzy bude konec světa.

Takovéto mínění vyslovili také u nás přemnozí náboženští horlivci a mravokárci, tušíce při zkaženosti lidské blížící se poslední soud, jak o něm i lid sám zpíval. Jiní zase, chytajíce se písma, s očekávaným převratem ve světě a smýšlení lidském spojovali Kristovu říši tisíciletou (chiliasmus, millenarismus), a to buď bez určitého způsobu, nebo uznávajíce jen panství duševní skrze evangelium rozšířené mezi národy, nebo posléze čekajíce skutečného panství tělesného, nového Kristova příchodu na zemi. Také evangelíci čeští měli tuto

---

[262] Komenský sám dí o tom: »Effekt toho byl: kázali sobě ještě 15 exemplářů svázati a poslati: že jich jest 16, aby každý měl jeden pro sebe anebo pro města a provincie své, že zaplatí. Faktum, odeslány jsou 17. Febr., a oni za to poslali — i pro náhradu prý ztrát v Lešně stalých — 500 f. hollandských (= 200 tolarů). P. B. zaplať.« — Krásně psal Komenský oněm praefektům, že i jim, kteří nad vnější bezpečností vlasti své bdíti mají, není neslušno, aby dbali o vnitřní bezpečnost, o vzdělání mládeže, které štěstí jimi dobyté chrániti a dále děditi má: »Non absonum tamen fuerit viros, qui maria classibus classesque armis et ordine instruunt, huc invitari, ut quomodo scholae quoque classibus, classesque sapientiae armis instruantur, spectatum veniant. Certe nec Jupiter semper tonat et fulminat, etiam (et saepius) serenat coelosque fulgere facit.«

víru ještě ve vlasti, tím více pak v cizině ve vyhnanství, v čemž je sílila mnohá vidění a proroctví, tehdá ve střední Evropě vydávaná.

10. Komenský poznal chiliasmus již za svých studií v Herborně, a to skrze znamenitého znalce písem Piscatora a učeného pansofa Alstedia; proniknut pak jsa důvěrou nejvroucnější, že Bůh svých věrných neopustí, na budoucnosti dál a dále se pošinující a na chiliasmu (do l. 1672 nebo 1673 kladeného) naději svou zakládal. Od chiliasmu jen malý byl krok k víře v proroctví některá, mající do sebe všecky známky pravého vyššího zjevení, postačující nejpřísnějšímu bohoslovci; nebo Komenský, co předpokládal při každém rozumném člověku, ani sám »nebloudil bez rozumu«. L. 1657 bylo tomu právě dvě stě let, co Jednota bratrská byla založena (1457), a biskup její nad jiné osvícený viděl ji rozptýlenu do všech úhlů světa. Očekávaje skrze Prozřetelnost boží světa obnovení, uvěřil i proroctvím *Krišt. Kottera,* prorokovavšího od r. 1616–24, jehož i sám znal a zkoumal, i viděním *Kristiny Poňatovské,* kterou sám vídal u vidění a jejíž panenská nevinnost a zbožná oddanost k Bohu hned od její mladosti dobře mu byla povědoma; zvláště jim uvěřil tehdá, když učený otec její nedlouho před svou smrtí vidění dcery své počal pokládati za pravá; posléze uvěřil i »proroctvím« *Mik. Drabíka,* který mu od r. 1643 z Lednice vidění svá oznamoval, trestem božím mu hroze, nepřeloží-li a nevydá-li proroctví jeho na veřejnost. Drabík zajisté sám takové měl přesvědčení o božském vnuknutí svých výpovědí, že za ně posléze podstoupil i ohavné usmrcení (1671).[263]

[263] Mik. Drabík byl starším spolužákem Komenského v Strážnici, potom knězem v Drahotouši (u Hranic) na Moravě. Vystěhovav se do Uher, živil se v Lednici soukenictvím. Slídě po pokladech a po podpoře se sháněje (Komenský, almužny do Uher posýlaje, více na Drabíka než na jiné pamatoval), vidění a zjevení božská předstíral a o budoucnosti rodu habsburského i osudech rozličných zemí prorokoval (Čechy s hodností cís. dostati se měly synovi Fridricha Falckého, Uhry Rákóczimu atd.). Pro svá proroctví posléze obviněn byv z pobuřování a velezrády, byl v červenci r. 1671 odpraven v ten způsob, že mu hlava a pravá ruka uťaty, jazyk přibit, tělo pak spáleno zároveň se spisem Komenského.

Největším odpůrcem jeho byl pastor Puchóvský Jan Felinus, který o životě, podvodech a bídném konci Drabíkově sepsal obšírné zprávy. Gindely zapomenutou tu věc obnovil a v zprávách akad. vídeňské (XV, 510—514, 519—530) široce vypsal. Snad na vydání spisů didaktických, o němž tu pomlčeno, více záleželo, nežli na tom, že stařec nábožný a poctivý dal se podvodníkem oklamati, uvěřiv mu v čas největší duševní sklíčenosti. Nebylť Komenský andělem, než člověkem, ač více mu bylo snášeti, než člověk snésti může. Zbloudil-li jednou, dost za to zkusil, a zbloužení to ani mezi lidmi rozumnými úcty ku Komenskému nezmenší, ani slavnému jménu jeho neublíží. Kdyby Drabík býval podváděl jenom jiné a nepodvedl Komenského, kdo by kdy na Drabíka vzpomněl, který jenom k vůli Komenskému pověstným se stal, aby pak Komenský k vůli Drabíkovi nějaké pověstnosti měl nabývati na ujmu zásluh svých nekonečných, příčiny důvodné nikde není, leda by kdo při slunci spíše na to, že skvrny má, nežli že svítí, ukazovati chtěl. (Viz o poměru Komenského k Drabíkovi Č. Č. M. 1874 a 1885.)

O Drabíkovi a jeho zjeveních jest řada spisů:

Io. Dav. Kocler, Dissertatio de Nic. Drabicio. Altorf 1721. 4°.

Kašpar Jenchen, Einige der vornehmsten Umstände des merkwürdigen Lebens und gewaltsamen Todes Nic. Drabicii (v Io. Gottl. Biedermannově V. Cl. Actis scholasticis, tom. VII, 246 sqq.

11. Komenský byl se přesvědčil již před tím na Kotterovi, že dar prorocký posud není odňat od církve, ano že v ní dále trvá, protož od r. 1743. neustával věřiti také v proroctví Mikuláše Drabíka, ačkoli život muže toho lakotného a opilého nebyl pranic prorocký; avšak Komenský věděl, že Bileam také nebyl spravedlivý, a přece řeč jeho byla pravdivá. Ba ani to nezmýlilo Komenského, že Drabík k roku 1656 obecnou blaženost na zemi předpovídal, ačkoliv Jednota právě toho roku největší pohromu utrpěla vyvrácením Lešna polského a rozptýlením do všech konců světa Neboť nešťastný i stébla se chytá, aby nepozbyl naděje. Přeložil tedy a vydal, ač mu z toho i zetěm Figulem bylo zrazováno, proroctví Kotterova, Poňatovské a Drabíkova, obsahující skoro 400 jednotlivých předpovědění. Pokoření následující bylo tím trpčí, že dožil se té doby, kdy proroctví měla býti vyplněna, ale nebyla.

12. Proč vydávají se proroctví ta pospolu, Komenský sám podotýká v předmluvě, že když byl přesvědčen, ocítiv se r. 1650 v Uhrách, že proroctví ta mají být vydána, proskočila zmínka také opět o Poňatovské. a tu chtěli také její proroctví viděti, za příčinou pak vstupu, kde zmínka činí se o Kotterovi, dožadovali se také zjevení Kotterových, a proto byl i jejich překlad přidán. Že pak Komenský vydal dílo to teprve po mnohém váhání a rozpakování, od Drabíka několikráte byv pobídnut a hrozbami trestů božích opět a opět doháněn, sám tuto se zmiňuje. Ostatně prý také Pán odkládal dílo své, a tu věřící nemohli se v naději své neviklati. Kromě toho mírumilovné srdce Komenského hrozilo se těch válek, jež měl vydáním proroctví těch podnítiti, aby vykonán byl soud boží nad Babylonem. Když však ukázalo se poslední dané znamení, smrt cís. Ferdinanda III., tu nebylo již lze odkládati s proroctvími a vydána tedy na kvap brzy po jeho smrti (po dubnu r. 1657).

Před proroctvími Kotterovými položena opět předmluva, kterou byl Komenský před 32 lety položil před české vydání téhož proroctví, ovšem poněkud změněna a novým poměrům přizpůsobena; ku proroctvím Poňatovské přidána rozpravá o pravých a nepravých prorocích; skladatelem jejím ovšem byl také Komenský.

13. Kniha Komenského tištěna byla na kvap, rozeslána také jen jako rukopis, ale přece rozšířila se obecně a vzbudila rozruch neobyčejný, způsobila také řadu soudů mužův učených, které však po většině Komenskému byly nepříznivy.[264]

J. Gottl. Carpzow, Religionsuntersuchung der böhm. Brüder, 361 sld.

Krist. Hecht, Umständliche Nachricht von denen verschiedenen raren Editionen der Prophezeihungen des Kotteri, der Poniatoviae und des Drabicii (Hessisches Hebopfer, V, 75 sqq.). Zastavatel Drabíkův *Gottfr. Arnold* (Kirchen- und Ketzerhistorie, Frankfurt, 1700, 2, III, kap. 20, str. 200, kap. 24, str. 236).

[264] Nicméně ani tyto posudky ani polemiky z toho vzniklé nezviklaly víry Komenského v božský původ proroctví těchto; r. 1659 (v Dějinách revellací, Historia revellationum) položil do druhého vydání »Judicia de luce in tenebris«, kdež zvláště důvody Jakuba Fabricia, bohoslovce Sedinského (Probatio spirituum), dovozuje, že není odňat od církve křesťanské dar prorocký a že nesluší v pochybnost bráti každé vidění a zjevení. R. 1663 vydal dodavek ku proroctvím Drabíkovým, obsahující zjevení od r. 1659—1663, a jiný spis

14. S Komenským ovšem mnozí jiní proroctvím Drabíkovým uvěřili, zvláště hrabě Pembrocke-Montgomery, který v zjevení sv. Jana největší zalíbení měl, s Drabíkem si dopisoval a také penězi ho podporoval. Ano Hessenthaler a jakýsi Skaturigius vidění Drabíkova do němčiny překládali, od čehož teprve upustili, když Drabík jako podvodník z rozkazu císařova byl odpraven.

15. Šetrně chovali se ku Komenskému někteří mužové učení, ač patrně viděli jeho poblouzení, jako Jan Fabricius, professor Heidelberský, který mu (r. 1667) odpověděl, že není nepřirozené, aby panna, jsouc nábožně vychována a v nábožné myšlení stále pohřížena, ve zvláštní své nemoci vidění měla a dle nich předpovídala budoucnost utěšenější. »Dím tedy, že tak býti mohlo, ač říci nesmím, že tak opravdu bylo.« Ovšem tehdá psychiatrie byla ještě velmi nezkušena, rozčilení a hallucinacím z něho pocházejícím nikdo ještě nerozuměl, a čeho vědecky nebylo možná vyložiti, pokládáno za věc nadpřirozenou. A byl tehda svět takový, že každý buď se těšil nebo byl polekán nějakým proroctvím; neboť v padesáti létech více než 8 proroků a více než 5 věštkyň ze samé sklíčenosti a tísně časové ještě před Drabíkem se vyřinulo (v seznamu spisů Kom. uvedeni při jeho proroctvích).

G. K. Rieger[265] nadšenou víru Komenského v nová proroctví přičítá Alstediovi, což lze připustiti, protože zjevení ta byla jako stupněm mezi přítomností a znameními blížícího se vyplnění chiliasmu, pro nějž Komenský nadšen byl učiteli svými.

Jan Jiří Müller[266] ukazuje, že Komenský nebyl sám jediný, který se oddával nábožnému takovému blouznění, které bylo při něm zcela přirozené: »Máme-liž tak příliš za zlé bráti jemu, kterémuž tolik záleželo na pravdě a svobodě náboženské, jež všude viděl násilně potlačeny, že chápal se každé lepší vyhlídky co nejdychtivěji a v rozmilém blouznění naděje viděl čas osvobození blížiti se dříve, nežli měl přijíti dle rady Prozřetelnosti? Čti jenom nápisy množství maličkých spisků politických, které vyšly za první polovice války třicítileté, jmenuj jenom Hippolytha de Lapide, aby viděl, že naděje a přání podobná nebyla toliko v Komenském a v dotčených prorocích, než i v hlavách nejlepších té doby a v duchu času.«

Sem patří také krásné slovo Palackého:[267] »Není snad zbytečná poznámka *psychologická*, že lidé mysli velmi hluboké a tichého, něžného smyslu (a ta-

---

jako výtah tří proroků, k snadnému všeho vyhledání zařízený. R. 1665 pak vydal spis obšírný a obrázky skvostnými ozdobený, »*Světlo z temnot*« (Lux e tenebris), který v sobě obsahuje všechno, čeho si čtenář pro lepší vyrozumění přáti může. Ze čtvera věnování: 1. Ježíši Kristu, Synu božímu; 2. králům a velmožům křesťanským; 3. andělům církve, biskupům, pastorům a učitelům bohosloví; 4. čtenářům — lze posouditi, jakou důležitost neblahým těm proroctvím přičítal. Ve vydání tom jsou také nová proroctví Drabíkova (všech 670). Proroctví Kotterova Komenský dotvrzuje důvody *Jana Felina,* odpůrce Drabíkova. Obrací se k císaři německému, k papeži římskému, k »císaři« francouzskému, klada konec světa na květen r. 1667.

[265] Alte und neue böhmische Brüder, 1734–1740, 721.

[266] Bekenntnisse merkwürdiger Männer, I, 261.

[267] Monatschrift 1829, 340. Téhož širší výklad v Č. Č. M. 1829, III.

kovým Komenský byl bez odporu) všeliké události znamenité rádi vykládají s jakousi pověrou, jíž přece nelze úcty odepříti.«

16. Co Komenský, uchvácen jsa slabostí svého času, nábožným úmyslem toliko do latiny přeložené vydal, bylo všecko od protivníků jemu přičítáno a vytýkána mu ošemetnost, nadutost, lstivost, vášnivost, zištnost, pobuřování, blouznivost, bláznovství a jiné nevlastnosti, jichž nižádný poctivý člověk při Komenském neshledal po celé živobytí. Nejjizlivější mezi protivníky byli *Mikuláš Arnauld* (Arnoldus), professor ve Franekeru, a *Samuel de Marets* (Maresius), professor v Groningu.

17. Mladý theolog a professor, Mikuláš Arnold, v Lešně rodilý a v Lešně žák Komenského, dostal dvou výtisků »Světla v temnostech« od zetě Komenského Figula, kterýž též byl proti vydání proroctví, a hned »politoval stavu svého učitele, aby proroctví byla naplněna«. Brzo však vystoupil i zvláštním spisem proti Komenskému, starému svému učiteli a příteli, a to jízlivě, »z tak přepevné řeči prorocké« jej vyvraceje. Že Komenský ve zjeveních Drabíkových zove se často pomocníkem a pobočníkem jeho, Arnold nazval jej bidellem a spis jeho *Antibidellus*, proti čemuž Komenský ozval se r. 1659 spiskem »*Obrana poctivosti a svědomí*« (Vindicatio famae et conscientiae). Ještě téhož roku pak Arnold mu zase odpověděl spiskem »Discursus theologicus«.

18. Komenský odpovídá tu jsa uražen, ba popuzen, s rozhorlením spravedlivým nad tím, že skladatel spisu nemluví tu ani s ním, nýbrž o něm. Trpce znějí tato jeho slova: »Málem sedmdesáte let ztrávil jsem putuje po této zemi, čtyřicet tři léta v službě církevní dokonal jsem, více nežli třicet let ve vyhnanství pro pravdu Kristovu žil jsem, poznav mezi tím rozličné lidi, mravy a osudy, rozličným vydán jsa zkouškám božím: a od nikoho posud vyvlečen nebyl jsem k přelíčení veřejnému, až konečně teprve od tebe.« Proto mu tedy odpovídá, »aby byla ti dána příčina poznati svých poblouzení, napraviti hřích, jiným pak aby odstraněna byla příčina hřešiti podobně, a mně konečně aby bylo lze odejíti k otcům v pokoji za klidného stáří... Poslední zajisté stáří tížiti mě počíná, i na pouť k Hospodinu mne připomíná. Jižjiž umříti mám, zítra nebo dnes, nevím, třeba mi tedy sháněti zavazadla, skládati knihy počtů (které jižjiž mají býti dány na soud Kristův), aniž sluší zapomínati na pověst, která mým místo pokladů má býti ostavena.«

19. Míní pak svým spisem: 1. Arnoldovi sníti škrabošku, pod níž vystoupil na jeviště, a ukázati, že plané jest, co hlásá, jakoby »Světlo v temnostech« bylo vydáno na ublížení slávě boží a na urážku církve. 2. Cokoli Arnold mluvil nebo psal pod tím zastřením proti Komenskému, že není než utrhačství. V první části Komenský vytýká Arnoldovi hlavně to, že všude vystupuje proti jeho osobě, nikoli proti věci samé, odmítá pak rozhodně výčitku atheismu, kterou Arnold mu učinil, kterou pak v druhém svém spise odvolal.

A že Komenského v Antibidellu nazval »Branařem« (Janitor, dle jeho »Brány«), Komenský mu odpovídá: »Nízkým já tobě jsem, kterýžto neumím nic jiného nežli předpisovati pacholatům Vestibula s Januami, kdežto ty, postaven jsa v světlo akademie, chrabré války vedeš, veškery sbory proti sobě porážeje.

Jako pak celý svět přítomný předbraním jest věčnosti, tak za to mám, že mi všickni vězíme v předbraní věčnosti a moudrosti, dosti budouce šťastni, najdeme-li bránu pravou. Mně ctí jest dostatečnou, abych slul a byl *»Branařem«*, bránu nebeskou, Krista, ukazuje všem, kde jen možná. Jistě chtěl jsem jím býti, mezi pak jinými věcmi měl jsem cíl ten, aby svět, zvláště pak mládež, i něco jiného dělajíc, mohla spatřovati bránu tu věčnosti. Čti, nečetl-li jsi, té Brány, tebou potupené, konec předmluvy a několik kapitol posledních, a uhlídáš. Věz pak, že nezardím se, že i jako stařec přemýšlím o tom, co by prospělo mládeži, i když proto u tebe (nebo tobě podobných) sluji *kmet* abecedář (abecedarius senex).«

20. V druhém oddělení Komenský snaží se hlavně dokázati pravost těchto zjevení, která vydal, odmítaje utrhačné pomluvy proti nim, čímž ovšem Arnolda nepřesvědčil, jenž mohl na přemnohých oněch proroctvích dokázati, že se nesplnila, jakož ve své odpovědi řadu jich jmenuje.

V doslovu ke knize své Komenský pak podává celou řadu otázek o skromnosti, vděčnosti, úctě k stáří atd., jež mu rozechvěná mysl jeho podávala.

21. S Maresiem, který vydal spis svůj proti Komenskému teprve později, boj připadl mu teprve do posledních let jeho života, dříve bylo zastávati se víry křesťanské hlavně proti socinistům.

22. První ze socinistů, kteří upírali božství Kristovo, byl *Jonáš Schlichting*, kazatel v Rakově, později v Luclavicích. Vyhostěn byv ze země r. 1646 sněmem varšavským pro bludy, uchýlil se do Hollandska, kde byl učitelem Zbigněva Sieminského, r. 1654 pak vydal obranu učení socinského, již před tím některé spisy podobného smyslu sepsav, z nichž vyznání víry socinské z r. 1642 veřejně katem bylo spáleno. Komenský ozval se proti němu r. 1659 spisem *»O jediném Bohu křesťanském, Otci, Synu a Duchu svatém víra starobylá«* (De uno Christianorum Deo, Patre, Filio et Spiritu sancto fides antiqua).

23. Delší a spolu obtížnější byl téhož roku počínaje boj s *Danielem Zwickerem*, Pruským lékařem (nar. v Gdansku l. 1612), »pro vssaté Socinovo domnění o Kristu jako holém člověku« (nudo homine).[268]

24. Když r. 1658 socinisté ediktem varšavským vyhnáni byli z Polsky, Zwicker setkal se s jinými spoluvěrci v Amsterodamě a tu často navštěvoval Komenského, s nímž však o náboženství nikdy nemluvil.

Tak získal si Komenského, že vyslechl posléze i bludné jeho učení, v němž Zwicker dovolával se i přátelství a souhlasu jeho.

---

[268] Komenský dí o Zwickerovi, že odpadnuv od náboženství Lutherova i od professí medicinské stal se apoštolem Socinovým. Po tolik let nezachtělo se mu obmýšleti nic jiného, nežli pečlivě k tomu zření obraceti, kterak by těkaje po knihovnách a všude chlupy na dlani hledaje, někde snad nalezl uzel nějaký, jejž by pro posměch mohl nastrčiti křesťanům.

Byl pak Dan. Z. syn Fridricha Z., kazatele v Gdansku. Flor. Crusius, filosof a lékař, švagr sociniána Wolzogena, přivedl jej na socinskou stranu, když mnoho sociniánů z Polsky do Gdanska přešlo. Byv r. 1643 z Gdanska propuštěn, šel do Hollandska, odkudž dopisováním získal si přátelství Komenského, který žádných zlých úmyslů při něm netušil. (Sandi Biblioth. Anti-Trinit. p. 150—151. Rieger, 730, č. 10.)

Ve své poctivosti a přímosti totiž Komenský teprve po několika měsících počal míti svého hostě za podezřelého ze socinismu a již méně se těšil z jeho rozmluv; posléze Zwicker přinesl mu i své spisy a žádal ho za úsudek ke kusům jednotlivým. Proč socinista tento právě Komenského si vyhlídl za posuzovatele svého díla, snadno jest se dohadovati dle dávných smírčích snah (studium irenicum) Komenského, aby totiž křesťané, nemírným a libovolným hloubáním v písmech v sekty nesčíslné roztříštění, uvedeni byli v jednu víru křesťanskou *obecnou* (*katolickou*, ovšem nikoli římskou).

25. Dílo své Zwicker vydal r. 1658 tiskem v Amsterodamě beze jména pod názvem »Smír smírů, čili usmíření nynějších křesťanů pravidlo trojnásobné« (Irenicum irenicorum seu reconciliationis hodiernorum christianorum norma triplex). Připsav je papeži, patriarchům, kardinálům a jiným kněžím, knížatům, úřadům i poddaným, vykládá tu, že by rád všecky sekty v jednu církev spojil, ale všude hájí článků Socinových. S míněním jeho, jak dokládá, shoduje prý se i Komenský, jenž však ve skutečnosti Krista jako Boha-člověka pokládal za jediné možné pojidlo všech křesťanů.

26. Proto nezbývalo než proti tomuto odvolávání se ozvati; avšak dle žádosti Zwickerovy Komenský byl ochoten nevystupovati proti jeho osobě, toliko proti věci samé. Měl pak tento první spis Komenského proti němu název: O smíru smírů, t. j. podmínkách míru od sekty Socinovy ostatnímu světu křesťanskému nabídnutých *všem křesťanům učiněné napomenutí* (De Irenico irenicorum, hoc est: conditionibus pacis a Socini secta reliquo christianorum orbi oblatis ad omnes christianos facta Admonitio, a Joh. A. C.) Spis vydán počátkem r. 1660 a připsán »Církvím i akademiím společné Belgie, svatým a věrným pravdy Ježíše Krista vyznavačům a ochráncům«.

27. V disputaci této proti bludům Zwickerovým Komenský sice ho nejmenuje ale naráží zřejmě na jeho jméno řka, že vysměvač čili trhač (zwacker) pravdy rozumem lichým, písmem porušeným a tradicí zprzněnou útokem žene na obecnou víru křesťanskou. Všude vytýká mu sofistiku a odpovídá mu učenou disputací, protože o Komenském byl prohlásil, že disputuje »neučeně a dětinsky«.

28. Po tom odbytí Zwicker mlčel celý rok, jen příteli říkal, pravdě že by rád ustoupil. Zatím však chystal odpověď na spis Komenského, což tento zvěděv mínil k jeho poučení vydati *Raymunda de Sabunde* »Bohosloví přirozené«, spojující velmi důmyslně filosofii s věrou, na kterýž spis kdysi slavný v té době dosti často bylo zapomínáno. Komenský shledal v něm leckterou shodu s názory svými, ana theologie ta učila Boha neviditelného poznávati z viditelných skutků, otevřené knihy světa, k čemuž on také již dříve dospěl,

Také methoda tohoto spisu velmi se mu zamlouvala, že totiž k bytným pravdám věcí, v přirozenosti jich založeným a každému člověku zdravé mysli samo sebou známým, tak vždycky přitkal pravdy jiné, odlehlé, skryté, na oko pochybné, že nikdo nemůže neviděti, kterak jeho potůčkové plynou z pramene, a souhlasu jim nemůže odepříti.

I doufal, že pravdě tak jasné a patrné ani Zwicker neodolá, proto přikracoval tento spis, zatemnělá místa objasňoval i latinou lepší vše odívaje, a

hned po kusech jej dával do tisku, aby měl v něm hned pohotově odpověď na dílo Zwickerovo.

29. Tento také skutečně v polovici ledna l. 1661 vydal a též Komenskému poslal »Irenico-Mastix, *Karabáčník smíru* překonávaný a zdrhovaný ustavičně, čili nové dotvrzení neomylnosti Irenika-irenicorum skrze ukázání lichosti ohavných námitek Komenského«. Tu všude vítězoslaví, že jsou přemoženi všickni odpůrcové jeho, zejména o Komenském to hlásá více než šedesátkráte, ke konci pak o něm připomíná, že nemá již nic více, čím by se proti němu vytasil, a že leží tu tak přemožen a povalen, že k obnovenému zápasu zvednouti se nemůže, jsa všech zbraní, jimiž by bojoval, zbaven, oloupen, vysvlečen.

30. Komenský zhrozil se takého rouhání proti Kristu a posilniv se modlitbami a písmem vydal v únoru l. 1661 spis Sabundského pod názvem »*Oko víry* (Oculus fidei), bohosloví přirozené, jinak kniha tvorů, zvláště pak o člověku a přirozenosti jeho, co jest, i o tom, čeho mu potřebí, aby poznal Boha i sebe sama, i všeho, čím povinen jest Bohu, bližnímu, sobě pro své spasení«. (Vyd. v Amsterod u Petra van den Berge.) V předmluvě přeje Zwickerovi, aby se pozdravil, a zavazuje ho všemi tvory i Bohem, aby netrhaje ze spisu kusu toho neb onoho, jako činil v bohosloví zjeveném, pronikal jej rozumem, pochybnosti pak aby ukázal veřejně a poučil se o lepším.

31. Zwicker dostav toto vydání Komenského vzkázal, že si je přečte, proto však že spor jejich není vyrovnán, nýbrž že očekává odpověď na »Karabáčníka smíru«, k níž se Komenský také odhodlal, aby posléze měl od něho klid a pokoj. Z posledního spisu Zwickerova jal se totiž vyvraceti větu po větě, klada proti rozumu socinistovu všude slovo boží jako studnici všeho náboženství a bohosloví. Vedl pak si proti Zwickerovi, »karabáčníku Kristovu«, nad obyčej ostře, ukazuje k tomu, že nepokojný ten muž žádného bohoslovce toho století nenechá s pokojem, než i otce církevní tupí i sbor nicejský. Odpověď tuto druhou, vydanou pod názvem »J. A. K. o opětovaném socinianském smíru *opětované křesťanům napomenutí,* čili nepravého smírce, pravého však Kristova karabáčníka Daniele Zwickera zpupná nad Kristem s věčnosti trůnu svrženým vítězoslάva, statečností božskou rozptýlená a rozptýlena býti mající« (J. A. C. De iterato sociniano irenico iterata ad christianos admonitio, sive pseudo-irenici, veri autem Christomastigis Dan. Zwickeri superbus de Christo aeternitatis throno dejecto triumphus, virtute Dei dissipatus et dissipandus).

Ve věnování senátu amsterodamskému želí toho, že ani v tomto útulku svém nemá pokoje, aby se mohl cele dáti do studií pansofických a je dokonati. Nebo »dílo velikánské — síly malounké, poklad výzkumů, sebraný za dvacet let, ztracen; sbírati opět všecko znova — píď času starci příliš krátká; dílo jednotné, nepřetržité, ve všem všude souvislé, mysl pak věcmi různými neustále roztržitá«. I prosí jich tedy strany tohoto díla svého ještě o něco lhůty a prodlení.

32. Aby pak ukázal i křesťanům vůbec lichost a škodlivost učení Socinova, vydal ještě téhož roku: »*Socinství zrcadlo,* jedním pohledem ukazující, več se tam věří nebo nevěří« (Socinismi speculum uno intuitu, quicquid ibi credatur, aut non credatur, exhibens. Amsterod. 1661).

Vydal je proto, že nákaza socinstva rozlezla se jako kvas, svádami pak od něho vzbuzenými že nezabývají se školy toliko, než i síně a vtipové soukromníků. A poněvadž nemá každý času, aby se zabíral v podrobné studium toho učení, že potřebí jest nějakého stručného a zřetelného *jádra*, v němž by hned bylo lze postřehnouti všecky různosti. A proto učinil tu Komenský výtah z katechismu socin., vyd. v Rakově, hlavním to sídle někdy socinském (v Sandomírsku), pod názvem »Religionis christianae brevis institutio«.

33. Bohužel i toto zrcadlo zůstalo na Zwickera bez účinku. Strojilť nový spis proti Komenskému a poslal mu ukázku jeho právě o velikonocích r. 1662. V něm se honosí, že Komenský v »Napomenutí« II. neodpověděl ke všemu, ano nemohl ani odpověděti, umlknul tedy a byl připraven k mlčení, čímž skončil prý šťastně dvouletý ten spor.

34. Tentokráte přátelé radili Komenskému, aby již neodpovídal, že škoda těch dobrých hodin, jež prospěšněji vynaložiti lze na pansofii, dílo míru a pravdy; nebo s Zwickerem kdyby mluvila sama pravda, že ho nepřesvědčí pro jeho nekonečnou domýšlivost. A proto Komenský to nahlížeje a vida, že bez zákonitého soudu a bez soudce nebude lze při jejich rozsouditi, vydal ještě poslední spis proti Zwickerovi, a to jakožto »*Napomenutí třetí:* I. Dan. Zwickerovi, aby mírnil bezbožná svá vítězoslavení proti Kristu a víře křesťanské; II. křesťanům, aby vybděli konečně« (J. A. C. Admonitio tertia: I. Ad Dan. Zw., ut impios suos adversus Christum et christianam fidem triumphos temperet. II. Ad christianos, ut tandem evigilent).

V tomto »Napomenutí III.« Komenský vyložil také své stanovisko k socinství, že totiž »vrtáctví jich ochabilo trpělivost jeho«, že tedy musí ukázati tu satanovou propast, v níž vězí, protože i církvi jeho a jemu samému byli vždy jen úkladníky. V Polště po celé století satan užíval jich všetečnosti, že nemohlo se šířiti evangelium. Nebo okolo léta 1560 tak hojna byla v Polště žeň evangelia (reformace), že v celé radě královské bylo toliko pět nebo šest osob katolických, biskupové pak většinou klonili se k reformaci, a s nimi Zikmund August se radíval. A Komenský ukazuje, kdyby se uznal blud socinský, že by z křesťanské víry zbyly pouze slupky, křesťané pak sami že by byli modláři.

35. Tak zachoval se Komenský k socinským, kteří jej po dlouhá léta chtěli na svou stranu převésti, že naopak hleděl je opět obrátiti ku Kristu. Dělo-li se to způsobem prudčím než obyčejně, vysvětluje to rozčilením, které způsobeno mu bylo těmi útoky na nejvnitternější jeho přesvědčení, jakož i hlubokou věrou svojí v nejdůležitější základy víry křesťanské, jimiž sociňané a zvláště Zwicker otřásali.

3.

Komenský almužníkem bratrským.

36. Br. Hartman a Cyrill, kteří hned po vyvrácení Lešna z Vratislavě do Angličan byli posláni, nebyli tu od církve anglické oslyšeni. R. 1658 posláno do Hamburka 5900 liber šterlinků, za něž dostali 22.623 tolary. Tato suma

rozdělena v pět částí, z nichž čtyři dostali Bratří polští, pátou Bratří čeští, kteří v Polště byli poškozeni. Pětinu tu rozdali Daniel Vetter, pastor v Břehu slezském, kde po ztroskotání Lešna bylo hlavní sídlo Bratří českých rozplašených, a kněží Jan Nigrin, Václav Prachenský, Jan Pardubský. L. 1659 posláno do Amsterodamu k rukám Vavř. z Geer a J. Komenského 3000 liber št., za něž dostalo se 12.648 ř. tolarů, které Komenský rozdělil takto:

Dle vůle dárců třetina (1000 liber = 4216 stol.) naložena byla na vydání písem sv. v polském a českém jazyce i na jiné spisy Bratřím potřebné. Z toho pak vydáno: 1. Biblí polská tak řídkou a vzácnou se stala, že jí ani za cenu čtvernásobnou nebylo lze dostati; vytištěno tedy a rozesláno Bratřím 2000 exemplářů, jež stály 1733 tol.[269] 2. Za 3000 ex. biblí české formátu menšího 753 tol. 3. Za kancionál český, Komenským r. 1659 vydaný, 418 tol. 4. Za kancionál polský většího formátu 470 tol. 5. Za skvostné vydání »Praxis pietatis« 136 tol. 6. Za potěšitelné napomenutí Čechům rozptýleným 5 tol. 7. Za Lasického historii bratrskou 36 tol 8. Za zprávu o prospěchu jednoty a řádu, Karlu II., králi anglickému, Komenským připsanou a do Angličan i k jiným církvím r. 1660 poslanou, 142 tol. 9. Za spisek o idei pravého křesťanství, k odpadlíkům v Němcích poslaný, 16 tol. 10. Pro mládež roztroušenou knížky katechetické za 20 tol.

37. Požárem Lešenským zničena byla také tiskárna bratrská; proto bylo třeba v Amsterodamě opatřiti novou, což se stalo r. 1660 za 886 tol. Z ostatních peněz dáno bylo Polákům, kteří větším dílem domů se navrátili, avšak v bídě zůstávali, 1680 tol., ostatek Komenský rozdělil ve třech letech mezi chudé šlechtice a měšťany (r. 1659 373 tol., 1660 497 tol., r. 1661, když veliké nehody vystěhovalce v Uhrách a jinde byly zastihly, 2287 tol.). Rodin, které takto byly podporovány, bylo přes 360.[270]

Kromě toho sbíráno bylo almužnou na Jednotu bratrskou po okresích hollandských, takže na podzim r. 1661 J. Rulíkovi a Wittenwagelovi dodáno bylo z Harlemska $72^1/_2$ tol., z Hornska 64 tol., z Alkmarska 12 tol., z Enkuyska $9^2/_3$ tol., dohromady $157^4/_5$ tol., z nichž Komenský opět čtyři pětiny Polákům, pátou pak Čechům rozdal.

38. I Vavřinec a Štěpán z Geer na Jednotu dary pamatovali, a p. Vavřinec r. 1666 umíraje Bratřím i sumu určitou odkázal, kterou si teprve r. 1668 od Štěpána z Geer dle rady Komenského dobrali.[271] R. 1665 hr. Pembroke

[269] Na tyto výtisky dáno za papír 693 tol., za tisk 819, za lití nových písmen některých a titul v mědi vyrytý 30, korrektorovi po 15 měsíců za stravu a šat 156, za vazbu, dovoz a j. 35 tol Korrektorem byl Sam. Gadovecius, jejž Komenský od studií z Frankfurtu povolal, poslav mu na cestu 24 tol. Když byl s tou prací hotov, poslán na studia do Groninku, kamž mu posláno 106 tol a 20 tol. dluhů zaň zaplaceno.

[270] Peníze Bratřím do Břehu a jinam v tu stranu určené ukládány byly ve Vratislavi u kupců Jiřího a Arnošta Šrettaua, odkudž mezi Bratry byly rozdělovány, kteří z nich kvitance na svá místa posílali.

[271] Komenský tu připomíná, že již r. 1667 měli si tu sumu dle smlouvy od p. Štěpána vybrati, a dokládá: »Mam tego przyczynę, czemu tak radzę; umarł dobrodziej, trzeba ostrożnie iść. Moudrému napověz, ostatek se vtípí. I já se ohlédám, kam ustoupiti. Sed bonum habemus Dominum (dicit moribundus Ambrosius), cui cura est de nobis.«

poslal Komenskému 50 liber št., chudým pak 100 liber, a s jiných stran také vystěhovalcům českým dostávalo se darů. L. 1668 (dle listu ze dne 31. ledna) Pavel Hartman měl býti poslán do Anglicka a do Skotska ku knížeti Rupertovi, který u krále i v parlamentě platné slovo měl, aby jeho přímluvou Bratřím pomoc byla vyžádána. Byla-li věc ta skutečně vyřízena, o tom zpráv se nedostává.

39. Úřad almužnářský, jejž Komenský mezi Bratřími českými a polskými na se přijal, veliké mu činil práce. Se všech stran posýlány mu žádosti, aby vážností své osoby vymohl přímluvy a pomoci u senátu hollandského neb u krále anglického, tak že stařeček zemdlený, ač myslí svěží, v témdni i na třicet listů musil posýlati odpovědi. A nebyl Karel II., jemuž Komenský k radě svých přátel spis o prospěchu jednoty a řádu (de bono unitatis et ordinis) byl připsal, veliké štědroty milovník, neposlav za dedikací ani odpovědi, nerci-li daru. Ani toho dlouhým dopisováním nemohlo býti dosaženo, aby ze státní pokladnice vydány byly peníze, od církví anglických pro Jednotu bratrskou sebrané a uložené. A Komenský nechtěl ani nikde v čele viděn býti dle vlastní řeči: »Soukromě já zde žiji, nepřeje si nic než skrytu býti.«

40. Pokud Komenský od zvláštních svých ctitelův a dobrodinců penězi byl podporován, nepřijímal pro sebe nic ze společné almužny, nebo rozdělil se o almužnu svou dobrovolně s chudšími, zvláště s Bytnerem, biskupem Bratří polských, na nějž vždy přátelsky pamatoval, nebo z dílu svého choval čekance stavu kněžského, z nichž vždy dva neb tři při sobě míval (jako r. 1666 kromě syna svého Daniele, »již také Bohu a církvi oddaného«, Jana Cornu a Dav. Cassia), a krom toho mládež v studiích otcovsky podporoval. »A tak vyžebraným oním chlebem živiti se nikdy až posud nechtěl jsem sám, aniž i nyní vím, čím pásti se mají ti, kteří jsou ustanoveni pásti stádo boží; postará se o všecky onen společný živitel a pastýř Kristus« — píše Mik. Gertichiovi, kníž. kazateli v Lehnici (16. listop. 1666). Tím bolestnější pak a nemilejší mu bylo slyšeti, jak vystěhovalci o podporu se derou, i druh druha u Komenského podezřívajíce, aby sami podporu větší mohli dostati. I zošklivilo se mu udavačství, pocházející z lakoty a ze závisti, tak že v latinském listě svob. pánu Arn. Maxim. z Lukavice s trpkostí přidal tato česká slova: »O Čechové nesvorní, svárliví, klevetní!«[272]

Také Poláci Komenskému zhusta bývali velmi nesnadni. Ač po nešťastném převratě Lešenském vrátili se do vlasti, neustali dovolávati se větší a

[272] Arn. Maxim. z Lukavice, vystěhovalec český, usadil se ve Frankfurtu nad Odrou. Od Komenského nikdy nedostával prázdného listu. Jak asi byl podporován, jde z toho, že mu Komenský (29. března 1662?) posílá 100 tolarů, z nichž pro chudé býti mělo 20, pro něho 80. A chudý tento šlechtic zrazoval Komenského, aby některým osobám almužny nedával. Proto mu připomíná Komenský: »Velmi se mi nelíbí, že Urozenost Vaše, za některé se přimlouvajíc, některých u mne velmi zle doporoučí, zejména p. Mikuláše Lukaveckého a kn. Jana Tita jakožto prý lidi beze vší víry a nábožnosti, rozdělovatele almužen mezi nevěřící. Divím se, kdo je Vaší Urozenosti tak vylíčil; neboť ze sebe to míti nemůžete, poprvé s nimi se sešed.« I podotýká, že dělení děje se po jeho přání a že každý pro budoucí účty potvrzuje, co dostal.

větší podpory, tak že Komenský, jak řečeno, z almužen Polákům dával čtyři pětiny, toliko pátý díl pro Bratří české nechávaje. Když pak z Poláků každý, kdo z jakékoli příčiny byl vyšel z vlasti, jako exulant dožadoval se pomoci, kteráž od církví, zvláště anglických, posýlána byla Čechům pro *víru* vystěhovalým: Komenský r. 1667 změnil způsob rozdělování tak, že ze 6000 tol., které nejspíše z Angličan byly došly, přiřkl Polákům sedm dvanáctin, Čechům pět.[273]

4.

Péče o duševní blaho svěřeného rozptýleného stádce.

41. Takovýmto způsobem o hmotné opatření církve své neunavně se staraje, na potřeby její duševní nikdy nezapomínal. Jedenáctekrát psal Janu Bytnerovi, synu Bartoloměje Bytnera, seniorovi ve Velké Polsce, aby svolal synodu do Břehu a k tomu se přičinil, aby na místo jeho a Gertichiovo nový biskup český a polský zvolen byl. Martin Gertichius zemřel 10. pros. 1657 a o smrti jeho Bytner píše Komenskému dne 15. ledna 1658. Kromě toho Gdanští žádali dva kazatele bratrské, a tu prý by jim měli býti posláni dva z nejlepších; a na místo Gertichiovo a za konseniora také jest třeba dvou nejlepších. Ale odkud tolik výtečných mužů v takové nesnázi? Není-liž radno, ano nutno, aby pro zachování řádu církve na místo Gertichiovo vyvolen byl třetí senior z Čechů nebo z Poláků, aby Komenským a Bytnerem nevymřelo, co v církvi bratrské trvalo po dvě století? Komenský povzdechl si dne 23. srpna 1658, že zbývají toliko dva biskupové, každý se svým konseniorem, a s nimi že má vymříti posloupnost biskupská. Ale válka mezi Švédy a Polskem nedopouštěla, aby na spořádání církve mohlo býti pomýšleno. Teprve po míru v Olivě učiněném Komenský opakoval (28. září 1660) své přání, aby synoda svolána byla za příčinou ordinování biskupa, ačkoli dle kanonů měli při tom býti přítomni tři nebo nejméně dva biskupové. Dne 5. července 1661 Komenský opět schválil úmysl Bytnerův, aby mu kollega zřízen byl, nemoha však sám do Polsky se odebrati, slíbil Bytnerovi (27. září 1661), že buď starého Václava Tita nebo Daniele Vettera místo sebe ustanoví suffraganem. Což když se Bytnerovi nelíbilo, žádal Komenského (4. listop. 1661), aby řídě se kanonem Klimenta Římského (L. 8, c. 27. Const. Apostol.), nemoha sám při ordinování býti přítomen, poslal shromáždění list, jímž by ohlásil, kterýkoli ze tří

[273] Komenský píše o té věci dne 16. listop. 166: »Není mi dobrým znamením, že nejen k *exulantům* stále se počítáte, než i přednost míti chcete, podporu pro exulanty sebranou, sami nejsouce exulanty, exulantům odnímajíce, a nám, kteříž jsme od 38 let pravými exulanty, toliko vždy pětinu podávajíce. Tlačíte na to, že vás je počtem více, nedokládajíce, že jste vlasti své zase navráceni ačkoli jste z ní nikdy pro víru nebyli vypuzeni, my pak posud vlasti nejsme navráceni. I to sluší uvážiti, že byste nikdy byli toho nedosáhli, čeho bylo dosaženo, nežli pod naším jménem exulantův a naším pilným přičiněním, když vy jste žádné jiné práce neměli, leda že jste si jednou a opět jméno exulantů připsali.« Oněch sedm dvanáctin (3500 tol.) uložil u Šmettauů, aby si z nich Poláci vzali hned 2000 tol., po roce pak i s úroky (po 4%) 1560 tol.: »Cathegorice: itzund Zweytausendt Rthl., über ein Jahr 1560.« Bythnerovi poslal 150 tol. ze svého dílu.

polských Bratří bude vyvolen, že jej za svého kollegu uznává, a jak by chovati se měl, jemu oznamuje; tak že, nemoha tělesně býti přítomen, aspoň duchem při ordinování bude.

Listem ze dne 3. dubna 1662 Komenský oblíbil si radu Bytnerovu, napsav dne 2. dubna pastýřské své poslání k synodě. Přeje tu Bratřím polským, že při sborech svých zůstávají, ano rozptýlení Bratří českých není konce. Vydání řádu církve české, jak oznamuje, přeloženo bylo do anglického jazyka a patištěno v Ženevě; takový zřetel obracejí k Jednotě: nechť tedy Bratří i při volbě biskupa dle řádu se zachovají, aby shledáni byli takovými, za jaké je lidé pokládají. Ovšem druhdy mívala Jednota čtyři, pět i šest sloupů, biskupů: nyní jenom dva, a ty nad hrobem Jsa stařec 71letý a od nich vzdálen, jest mezi nimi toliko duchem přítomen, uznávaje toho, kdo zvolen bude, za svého kollegu, a žádaje mu, když ordinován bude, milost Ducha sv. a požehnání. Když pak se proslýchalo, že Mikuláš Gertichius, dvorský kazatel Lehnický, kdyby zvolen byl, vyvolení nehodlá se podrobiti, napomínal ho Komenský (dne 10. října 1662), aby měl srdce dle srdce božího, nezdráhaje se, jsa k tomu schopen, nové břímě starostí podstoupiti; i kdyby hlas lidu, jenž jest hlas boží, k jinému se obrátil, nežli k němu, aby přece jen při volbě a při ordinování přítomen byl.

Komenský na svém místě přál by si býval nejraději zetě svého Petra Figula, který byl se stal r. 1654 farářem falckraběnky Dönhofové v Gdansku, r. 1657 farářem v Nassenhubu blíže Gdanska, kteroužto faru Jednotě bratrské získal (9. srpna 1659). R. 1658—60 býval návštěvou u Komenského v Amsterodamě. Dne 5. listopadu 1662 synoda zvolila a Bytner ordinoval dva seniory, Gertichia pro Poláky, Petra Figula čili Jablonského, zetě Komenského, pro Čechy, tak že zachována při biskupech Jednoty dle řádu církve posloupnost apoštolská.[274] Figulus r. 1667 dostal se za kazatele kurfirštského do Klajpedy (Memelu), kde r. 1668 novou školu zakládal, k níž na Komenském někoho žádal, kdo by ji zřídil a v kázáních mu pomáhal, kamž Komenský mladého Cornu (Roha, Horna) na Bytnerovi vyžadoval. Ačkoli tedy přání Komenského se vyplnilo, nepřežil ho Figulus, skonav dne 12. ledna 1670, tak že Komenský přece zůstal *posledním biskupem Bratří českých.*

42. Již svrchu při kladení počtu z almužen bylo oznámeno, že Komenský pro duchovní potřebu Jednoty bratrské vydal v Amsterodamě r. 1659 biblí, kancionál, r. 1660 pak zprávu o církvi české církvím jiným, aby vždy pozornost jiných národů k Bratřím byla obrácena; katechismus pro mládež pak vydal r. 1661.

43. O spisku na třetím místě tuto jmenovaném zmínili jsme se již svrchu, že Komenský poslal a věnoval jej králi anglickému Karlovi II., maje k tomu velmi dobré příčiny. Církve reformované totiž, povrhše posavadním řádem, v nemalých byly nesnázích o správu a moc církevní, což se ukázalo zvláště v Anglii, kde strany náboženské střídaly se s velikými politickými a sociálnými proměnami a kde po celé století s velikou ukrutností přely se o nejlepší způ-

---

[274] Dle Dr. Arn. Jablonského Rieger, 739—751.

sob církevního zřízení. Ani v čas nastoupení krále Karla II. forma církve nebyla v Anglii ještě řádně ustálena. I požádalo několik vznešených mužův anglických o radu také Komenského, aby jim oznámil dřívější správu církví bratrských. Komenský dal tedy otisknouti Řád Jednoty z r. 1632 a přičinil k němu pro Angličany výklady některé i *Napomenutí* církve české o jednotě, řádu a kázni, připsané Karlu II., králi anglickému, »prose nejponíženěji i jménem svým, aby osobám rozepři tu vedoucím ráčil schváliti spisek ten ke čtení a uvážení, mohlo-li by i odtud pro zmenšení záští a pro rozmnožení lásky něco býti vybráno«.

Vydán pak byl tento spis pod názvem »*O prospěchu jednoty a řádu*, kázně a poslušnosti v církvi řádně zřízené nebo se zřizující církve české k anglické *napomenutí*, s předeslaným řádu a kázně v církvích českých užívané vypsáním«. (De bono unitatis et ordinis, disciplinaeque ac obedientiae in ecclesia recte constituta vel constituenda ecclesiae bohemicae ad anglicanam *paraenesis*, cum praemissa ordinis ac disciplinae in ecclesia boh. usitatae descriptione. V Amsterod. u J. Ravensteina 1660.)

44. Ve spise tomto napřed otištěn Řád Jednoty br. z r. 1632, z něhož i Angličané leccčemu se mohli přiučiti, an byl skutečně osvědčen a častěji veleben. Dvě zajisté milosti Bůh naznačil slovy *Urim* a *Thummim*, jimž nerozuměli Židé a křesťané s nimi: ono znamená světlo, toto neporušenost nebo dokonalost. »I vy nalezli jste z daru božího přejasné *Urim*, aby světlo vaše viděly a v něm plesaly tolika národů církve. Naši pak otcové nedospěli k takovému světlu, vyznati sluší, starajíce se více o Thummim, jak by totiž s Abrahamem mohli kráčeti před tváří boží bezpečně, s jakou jen možná na té cestě dokonalostí...«

Při tom jedná se mu rovněž *o církev obecnou:* »Ničeho pro svou církev nevyhledávám,« dí, »které již není, ani pro sebe, kterýž vstupuji do hrobu, než pro tebe, společná matko, církvi obecná, již tak miluji a ctím, že bych ti přál, s kterékoli strany možná, aby trošinku měla se lépe. Mimo snahy stran zrodil jsem se, žil jsem, umírám, drže se jedině Krista, zároveň s těmi, jež mi byl dal za vůdce.« Proto hluboce jej rmoutila necelost, rozháranost a nesnášelivost církví evangelických, která od dob Lutherových nic se nezlepšila. Směřovalť jako ve všem, tak i v náboženství k sjednocení. »Ve věcech přirozených, umělých, mravných jediný zdaru a prospěchu základ bývá jednota, k níž má býti svedeno všecko, první a poslední, nejvyšší a nejnižší, pravé a levé, aby, hneš-li jedním, hnulo se všecko.«

Jsou pak spásy církve stěžeje čtvery:

1. aby sjednotil se veškeren lid křesťanský;
2. aby sveden byl v řád;
3. aby svázán byl vazbami kázně;
4. aby naplněn byl duchem života.

45. Církev anglická sluje u Komenského »pravým věku toho městem na hoře ležícím, které nemůže skryto býti, kde světlo světa, Kristus, září nejjasněji, kde tolik bylo rozsvíceno svící, tolik knih hluboké moudrosti staví se na svícen,

že od jich světla tolik národů křesťanských vypůjčuje si světlo, knihy jejich čtouc i o překot na své jazyky překládajíc.« Takový pokrok u nich mohl se jeviti, protože »konanými po celé již století o všech tajemstvích království božího přemyšlováními a vydanými knihami o materiích všeho druhu« chystali se k budoucí stavbě, kterou pak snadno bylo stavěti. Sto let přeli se o nejlepší formu církve, tak že nezbývá již nežli všecko sebrati v jedno. A k tomu je nyní doba nejpříhodnější, kdy nastalo upokojení obnovením království.[275] Za první požadavek při tom pokládá, aby přestalo kněžské panování světské, bohatství zemské a nádhera. I Bratřím mohlo se dostati bohatství od některých štědrých pánů, avšak odmítli to ze skromnosti a strachu před jedem. Dějinky pak Bratří českých měly býti jiným církvím výstrahou, aby v čas krotily soudy boží, t. j. aby se více ještě obrátily k pobožnosti, než Čechové, kteří soudy božími byli postiženi.[276]

46. Roku 1661 Komenský opět vydal spisek o Independentech, poprvé vytištěný v Lešně l. 1650 (Independentia aeternarum confusionum origo), protože spory mezi bratřími o správu církve opět se rozhořívaly.

47. Co se týče kancionálů Bratří českých, honosila se vydání starší zvláště hojností písní a skvělou úpravou, počínajíc kancionálem Šamotulským (r. 1561), od Br. J. Blahoslava vydaným. Br. Blahoslav přičinil se kromě toho také návodem ke zpívání a skládání písní (Muzikou), aby veršování zpěvů bratrských bylo jadrnější, líbeznější a důstojnější. A přece zůstala i potom v nich, jak Komenský uznává, »řeč slabá, rým na díle mizerný; rozkošné jsou rhytmy v některých, zvláště co jest skládání Blahoslavova, Michalcova, Wolfova a Červenkova, též Br. A. Šturma a Br. Václ. Solína«.

48. Komenský pak pro potřebu Bratří zpěvy jejich znovu vydal r. 1659, a to s pozoruhodnou předmluvou, v níž promlouvá o tom:

I. Co to jest zpěv aneb zpívání: a kde se to mezi lidmi vzalo a k čemu posavád užívalo?

II. O původu zpěvů svatých v církvi: zejména israelské, řecké, latinské atd.

III. O zpěvích církve české, jak to u nás šlo, až do přítomného tohoto zpěvů českých vydání; proč se stalo a proč v takové formě?

---

[275] O způsobech vlády Komenský má toto mínění (Paraen. § 65): *Monarchie* dobrota jest moc sjednocovací, nedopouštějící rozptýlení mnohostí rad. *Demokratie* dobrota jest moc rozlévací, za rozdělování spásy obecné, a snadno nedopouštějící, aby některý člen byl pominut. *Aristokratie* dobrota jest moc shromažďovací, vyšší s nižším a nižší s vyšším vážící, i aby mnohost držela se pohromadě pod jedním, jedno pak aby rozlévalo se po mnohém, působící. — Zneužíváním vzchází tyrannie, anarchie (nade všecko tyranství horší), oligarchie.

[276] O vystěhovalcích českých podotýká (§ 128): »Národu nejsklíčenějšímu pro to, že držel se bedlivěji stop učení apoštolského, stop prvotní církve a návodu sv. otců, nad jiné nenáviděným učiněnému, stíhanému, povalenému, zdrcenému, od svých opuštěnému, nenalézajícímu ani lidského slitování, to jediné zbývá, aby, dovolávaje se pomoci jediného Slitovníka věčného, říkal s vyvráceným někdy lidem božím: Já pláči, a oko mé vydává vody, nebo daleko ode mne vzdálen jest potěšitel« (Pláč Jerem. 1, 16; 5, sl.).

IV. Naposledy regule jisté položím, čeho šetřiti, aby zpívání naše Bohu chválu, duchu našemu rozveselení, církvi pak spasitedlné vzdělání neomylně přinášelo.

Z výkladů každé této částky pozoruhodna jest zvláště třetí, českých zpěvů církevních se týkající. Dle toho nejvíce písní českých pošlo od M. J. Husa a M. J. z Rokycan. Přejali pak obyčej ten zvláště Bratří, z jejichž písní mnohé i na jazyk německý byly přeloženy. Poslední vydání kancionálu bratrského bylo l. 1615 in folio s Concordancími, což 1618 na menší formu vytištěno in 4to. A dle toho Komenský vydal svůj kancionál s větší než kdy proměnou a opravou.

49. Příčina vydání jest především ta, že vždycky jest čas dobré příčiny křesťanům obmýšleti, zvláště když starších vydání již není. Kromě toho »Pán Bůh v tomto jich dlouhým a přeostrým křížem presování některé z nich obzvláštně vypruboval a vypuleroval až i k složení některých nových potřebných potěšených zpěvů, jichž ještě v jazyku našem nebylo«. A tyto zpěvy Komenský mínil nejprve samy aspoň vytisknouti, potom však staré dobré s novým, nové s starým spojil. A jako rok před tím vydal pro ruční užívání bibličku, tak nyní v skrovničké formě do druhé ruky kancionálek, jehož by stále se mohlo užívati.

Nové zpěvy přidány hlavně dle německých a polských, jakož dříve naopak se dělo; také delší zkracovány a v jadrnější měněny, též skládání jich opravováno.

Co se týče pořádku, napřed položeny zpěvy starozákonní a mezi nimi žalmy Davidovy, pak jiné písně lidského skládání.

Písně novozákonní rozdělil dle toho, jakž otcové naši věci v náboženství křesťanském se zbíhající dělili, na

I. Podstatné, na nichž spasení lidské záleží. Jmenovitě 1. víra, všecko, co Bůh k spasení lidem vyjevil a podal, důvěrně přijímající. 2. Láska, milostí zase k Bohu rozněcující. 3. Naděje, všech slibů božích splnění stále očekávající.

II. *Služebné*, prostředky k nabývání víry, lásky, naděje od Boha dané. Jenž jsou: 1. Slovo boží, z něhož (nejpředněji) víry nabýváme. 2. Klíčové království božího a kázeň k lásce a pobožnosti dohánějící. 3. Svátosti, naději věčného milosrdenství božího v nás utvrzující a spečeťující.

III. *Případné* věci, jež jsou řádové aneb způsobové, kterýchž se při užívání věcí služebných tak nebo onak ostříhá, i dosti rozdílné v jiných a jiných jednotách, jak co kde v zvyk uvedeno, aneb se podle příčin proměniti může.

Dle toho pak Komenský písně rozdělil pod 24 titulů. Také však v jazyce, rythmech i metru leccos proměnil.[277]

50. Již před kancionálem Komenský vydal rovněž pro příruční potřebu »rozptýleným z Lešna polského, smutným, ochuzeným, Bohu však věrným a milým Čechům« český *Manualník, aneb jádro celé biblí svaté.* Již titul označuje, co

[277] Že ovšem i v Komenského vydání zůstalo hojně rýmů planých a veršů rythmicky nesprávných, nelze pochybovati, jakož v tom oboru požadavky zvláště o rýmu ještě v našem století dosti byly volné, stavše se přísnějšími teprve v posledních 20 letech.

v knize jest obsaženo, že jest to »summa všeho, co Bůh lidem I. k věření vyjevil, II. k činění poručil, III. k očekávání zaslíbil, plně a jasně obsahující«; měla pak tato »biblička« Čechům pro víru ve vyhnanství bloudícím býti berlou a štítem. Jak v předmluvě (ze dne 28. dubna 1658) klade, jest Manualník »všech postillí matka, kořen, základ, studnice, pramen, jádro a míza, tuk a mozk, světlo a klíč«.

51. Podobny obsahem i provedením byly dva spisy latinské, »*Brána čili úvod v biblí svatou*, to jest knih lidem od Boha za pravidlo věření, konání a doufání uložených úhrn« (Janua seu introductio in biblia sacra, hoc est librorum hominibus divinitus in credendorum, faciendorum sperandorumque regulam traditorum epitome. V Norimb. 1658, vydáno »scholarum in usum«), jakož i »*Výtah z Nového zákona*« (Epitome Novi testamenti, v Norimb. 1658). Také řada starších spisů dříve, zvláště v Lešně, tištěných opět vydána, a to v novém, po většině skvostném vydání (nitide). Neobyčejné té pružnosti ducha starce trpce zkoušeného i v jiné mnohostranné činnosti neunavného není ani dosti lze se nadiviti.

5.

Rozloučení s církví bratrskou.

52. Ale přese vši upřímnou péči o blaho tělesné i duševní stáda svěřeného nebylo Komenského tajno, že snahy jeho nedovedou vyrovnati všech těch pohrom, jež stádce jeho po řadu již let stíhaly; viděl zajisté, že církev jeho ve hrozném svém rozptýlení od ducha původního víc a více se odchylujíc, i v způsobě své národní blíží se svému skonání a že ho asi již dlouho nepřežije.[278] Proto rozloučil se po desíti létech s církví svou, vydav ku konci měsíce března r. 1660 »Smutný hlas zaplašeného hněvem božím pastýře k rozplašenému hynoucímu stádu«, z něhož některá místa dobře charakterisují jak Komenského, tak i tehdejší jeho stádo.

»Od končin země volám na vás, rozptýlené stádce oveček božích, já k končinám země zahnaný, smutný, osamělý, osiřelý pastýř váš. Ach, uslyšíte-liž ještě které hlas můj? a já uslyším-li ještě hlas kterých vás v tomto přestrašlivém strašlivých pohrůžek božích, jimž jsme nerozuměli, naplnění?«

»Po všecken čas posledního našeho rozptýlení, před čtyřmi lety, nemoha já vám přítomných služeb konáním k užitku býti, činiti jsem nepomíjel, co mi možného bylo, k potěšení vás v bídě a nouzi; vše ještě v té pokorné k Bohu a jeho dobrotě naději, že se v spravedlivém proti nám zuření odhlíví a nám poslední tyto rány promine. Ale poněvadž jiného posavád neviděti než mrákoty hněvu a obstupující nás odevšad strach věcí horších, nýbrž dokonalého již zkažení: nemohu než ještě jednou, a to naposledy, vám se ozvati, o milé v Bohu dítky! Propůjčtež mi ještě jednou ucha svého, a hlas řečí mých

[278] Posledním českým kazatelem v Lešně byl Jan Tobianus, vystěhovalec uherský, r. 1677 korrektor, r. 1675—81 prorektor gymnasia Lešenského. Těžiště Bratří tehda nebylo již v Lešně, než v Braniborech.

ať jest připuštěn k srdci vašemu, pro rozžehnání se mé smutné zde na zemi, ale kteréž Pán, slitovník náš, obrátí v veselé společné vítání v vlasti věčné «

»Všecky jednoty církve české, na něž jsme se byli ode dvou set let rozešli, zhasly; naše, světlem evangelium a řádů dobrých ještě svítiti světu žádostiva jsouci, hájila svícnu svého, opravovala lampy své: ale aj! i ta snážnost daremná! Hasnou přece lampy naše, upadá přece svícen náš! přece i tato částka církve, posloužívši za svého věku vůli boží, k usnutí svému se blíží. Já sice, poslední toho ovčince vrátný, chtěl jsem rozboření tomu vždy přece ještě ubrániti, aby se mnou jedním nekleslo všecko. Ale nechtělo býti; ne tak že nebylo koho (byloť ještě i v tom protříbení), ale že přišla hodina naše.«[279]

»Žehnám se tedy s vámi se všemi z národa svého a z církve své, jako Jakob s syny svými, kteréž do Egypta uveda zase jich vyvésti neměl; a jako Mojžíš s lidem svým, kterýž z Egypta vyvésti mohl, do zaslíbené však vlasti uvésti nemohl; a jako Pavel, s milými Efesskými v Miletu se žehnaje, jichž tváře viděti již neměl. V tom nešťastnější jsa, že vám po sobě nenechávám žádného v slávě Josefa, kterýž by vám milost činil, a Josue, kterýž by vás vedl, a Timotea neb Tita, kterýž by ještě, co pozůstává, zpravil a kněží řídil; jist jsa však, že Pán Bůh i Josefa i Josue i Timotea pro vás najde, když čas smilování jeho přijde, i sám sloupem a vůdcem vaším bude.«

»Mějtež se dobře, přátelé milí, a po mně se již ne jinak, než jako byste mne do hrobu položili, ohlédejte. Neb ač dýchání mé ještě jest při mně dnes, zítra však, bude-li, nevím. A byť i něco dnů přidal Pán, nechť je mám k odpočinutí a na věčnou cestu se strojení: ať ještě poobčerstvím, dřív než se odsud vyhostím.«

53. Avšak ani potom, ač často postonával a paměť jej opouštěla, stařec nepřestával o církev svou pečovati a přemýšleti o věcech všemu pokolení lidskému velmi spasitelných, zvláště pak o tom: jak by všickni lidé k jednotě víry mohli býti přivedeni; jak by pokoj lidem mohl býti navrácen; jak by veškery věci lidské mohly býti napraveny.

Základem všech těchto snah bylo mu studium pansofické, jehož části některé, zvláště metafysické, připravoval k tisku koncem r. 1661. Účelem těchto snah bylo rovněž jako dříve, aby křesťané, neprouce a nehádajíce se o věcech nejistých, nýbrž na věcech jistých a nezvratných spoléhajíce, dobré své lépe poznati, je v plnosti držeti a ze svého štěstí opravdově se radovati mohli.

6.

Snahy o sjednocení lidstva ve víře.

54. Anglický theolog Duraeus (Duruy) po mnohá léta cestoval po Evropě, maje úmysl sjednotiti všeliká vyznání evangelická a pokoušeje o to prakticky způsobem vyjednávání, jakož o tom i Komenský od Hartliba dostával zprávy.

[279] Míní zmařené své snahy, aby nový biskup bratrský byl vyvolen.

Po jeho příkladě i Komenský po mnohá léta na to myslil, jak by aspoň mezi křesťany a církvemi evangelickými mohlo dosaženo býti sjednocení. Jako pak Komenský své od učitelů přejaté myšlénky pansofické ponenáhlu rozšiřoval na vše vědění a posléze i na veškeren život lidstva na zemi, nejinak i toto přemyšlování šířil v ten způsob, nebylo-li by možná, aby všickni lidé věrou k společnému společného Boha a tudíž i sebe milování na základě písem sv. a zdravého rozumu lidského přivedeni byli. Přede všemi pak měl úhlavní nepřítel jména křesťanského ku pravému poznání býti připraven, k čemuž cesta měla býti ražena přeložením biblí na jazyk turecký.[280] Ku přeložení takovému Komenský r. 1667 napsal předmluvu k sultanovi, »velikému mocnáři, vůlí velikého vládce nebes i země nepřemožitelnému vládci mnohých království na zemi«, z jejíhož obsahu ušlechtilé smýšlení Komenského se jeví:

55. Bůh, kterýž z jedné krve učinil veškero pokolení lidské, obývající po celé zemi, jeden jest, a není Boha jiného mimo něho. Tak učí Mojžíš, proroci, Kristus, apoštolové, i sám Mahomet, který po nich po všech přišel, jejž veliká část světa přijala mezi veliké proroky, a řídíc se učením jeho v alkoranu vyloženým, témuž Bohu se klaní. Že pak učení alkoranu ze starého i nového zákona jako z pramene se prýští, slušno jest, aby zákon ten dobře poznán byl, a žádoucí jest, jako křesťané netoliko evangelia, než i starý zákon, ano i alkoran[281] v rukou mají a v něm čítají, dle rady sv. Pavla všecko zkoušejíce a dobrého se držíce, aby také jiní v písmech křesťanských se probírali. Neboť sluší se, abychom, téhož Boha vzývajíce, pro rozličnost obřadů neměli proti sobě nenávisti, nepřátelství a pronásledování, abychom hádkami se nechytali, nýbrž nábožně, tiše, klidně a volně uvažovali, co pravda jest neb pravdě podobno. Neboť stvořeni jsouce dle obrazu božího, nemáme ani rohů, drápů a tesáků, jimiž bychom se měli trhati, ani smyslů tupých bez mysli, bychom ničemu nemohli rozuměti, ale máme rozumnou duši, bychom všecko poznávali a rozsuzovali, dobré a pravdivé volili, zlé a nepravé zamítali. Zvláště pak sultanovi sluší, aby v písmech četl, vládna i nad křesťany, jež také opravovati má dle vůle boží. Na sultanovi také záleží, aby v zemích svých učinil počátek obecné snášelivosti, která by byla nejlepším počátkem obecného míru.

56. Ale biblí ani za živobytí Komenského, ani po jeho smrti na jazyk turecký nebyla přeložena.[282] I kdyby šlechetný ten úmysl byl býval vykonán, nedošel

---

[280] Komenský sám turecky nerozuměl; Met. jaz. X, § 77, CIX: Quae sensum habent nullum, quemadmodum intelligi et judicari non possunt, ita nec memoriae mandari. Ex. gr Sententia aliqua, tametsi elegantissima, turcice mihi prolata.

[281] Al-koran r. 1543 přeložen byl ve Španělsku »z staré arabské řeči, tak jakž byl od Mahometa (Mahomet, sám čísti neuměje, ničeho nepsal; Abu Bekr, Omar a j. zjevení jeho z ústního podání kázali spisovati) sepsán«, do latiny a r. 1550 (po druhé) s předmluvou Filipa Melanchtona vytištěn. (Václ. Budovec z Budova v předmluvě k Anti-Al-Koranu, v Praze 1614).

[282] Komenský nebyl první, který s východem, ať řeckým, ať tureckým, chtěl vyjednávati pro sjednocení víry. Jestiť známo již z r. 1451 jednání kališnických Čechů o spojení s Řeky. — R. 1491 Br. Lukáš a Martin Kabátník hledali na východě církev prvotní církvi podobnou — R. 1559—1564 Jan Ungnad tiskl knihy slovinské o chorvatské v Tubinkách; úmysl toho byl také ten, aby evangelictví rozšířilo se i mezi Turky, z nichž mnozí slo-

by byl účinku žádaného. Vládlť tehdáž (1648—1687) sultan Mahomed IV., po turecku pravověrný, že i na honbách, jimiž více než vládou se zabýval, velbloud před ním nosil alkoran. O svém pak panství takové měl přesvědčení, že nikdy nikým nebude vyvráceno, a v hrdosti té choval se ke všem národům s velikým opovržením, nic toho ovšem nedbaje, že v říši jeho řečtí a římští křesťané nelidsky byli utiskováni. V říši, v níž byl heslem boj proti »nevěřícím«, nebylo na snášelivost ani pomyšlení. A mezi křesťany nezbedné sváry nepřestávaly, tak že pochybnosti proti smírčím snahám Komenského Oxenstjernou někdy pronesené byly vyplněny, a Komenský nedlouho před svou smrtí (1668) s velikou zkormoucenosti se přesvědčil: »Nyní každý svůj Babylon chválí, žádný žádnému neustupuje, ale každý myslí, že *jeho* jest Jerusalem!«

Zklamán byv nepřízní času a křehkostmi povahy lidské, naději svou, jako ve všem, kladl do budoucnosti, doufaje, k čemu přičiňoval se s vroucí úsilovností, že v době šťastnější od šťastnějšího pokolení bude dosaženo. Sjednocení víry, snášelivost a mír jest tedy odkaz Komenského pokolení lidskému učiněný.

57. Když r. 1667 poslové angličtí a hollandští v Bredě o mír jednali, Komenský poslal k nim *»Posla míru«* (Angelus pacis ad legatos pacis Anglos et Belgas Bredam missus indeque ad omnes Christianos per Europam et mox ad omnes populos per orbem totum mittendus, ut se sistant, belligerare desistant, pacisque principi, Christo, pacem gentibus jam locuturo, locum faciant. Anno MDCLXVIII, Mense Majo. Bez místa, 4°, str. 32). Po slohu i po obsahu hned poznati lze Komenského, ač na spisku sám se byl nepodepsal.

Napomenuv k pokoji, oznamuje poslům, že kromě obou »Světel« *(Lux in ten.* a *e ten.)* rozepsány má dva spisy, jimiž Bůh pokolení lidskému červánky obecného světla posledního věku ukáže.

1. *»Křesťanství sjednotitelné jednotitelem Kristem* (Christianismus reconciliabilis reconciliatore Christo), t. j. důkaz zřejmý, že lid jméno Kristovo vyznávající po jakýchkoli národech a jazycích, stranách a sektách rozdělený, tak se sjednotiti může, aby pod jedním pastýřem, jedním ovčincem a pod králem jediným jediným královstvím jsouce učiněni, všickni svorně žili, a že doba k té věci již jest zde.«

2. *»O všestranné věci lidských oprávě porada pokolení lidského* sama s sebou, čili jak by zhoubné všudy věcí zmatky konečně jednou zcela se uznati,

vansky rozuměli (Ivan Kostrenčić, Urkundl. Beiträge zur Gesch. d. protest. Literatur der Südslaven, Wien 1874). — R. 1566 admiral Coligny vyslal hugenotské šlechtice za sultanem Sulejmanem do ležení Sigetského, aby s ním jednali; ale sultan byl již mrtev. — Od r. 1573 Jan Andreae (děd Jana Val. Andreae) a Crusius dopisovali metropolitovi cařihradskému; r. 1578 bylo mu odevzdáno Heerbrandovo Compendium učení Lutherova, od Crusia do řečtiny přeložené, patriarchovi pak listy od Heerbranda a Crusia, odpověď Ossiandrova na patriarchův dopis, jménem kancléře Andreae, jakož i hodinky od Andreae a Crusia. — R. 1577 professorové z Tubink poslali listy a tištěné řecké spisy do Cařihradu.

Turci sami myslili, že luteráni spíše poturčí se, nectíce obrazů, nežli Vlaši. (Konst. Jireček v Č. Č. M. 1877, str. 581 sld.)

R. 1679 Gerard Geer žádal Krištofa Nigrina, aby sháněl se po lidech jazyka tureckého povědomých, kteří by písma sv. po turecku přeložili; však i tehdáž s toho sešlo.

zcela v nechuť přejíti a úplně odstraněny býti a tím věci světské v pokojný a libý klid uvésti se mohly, rozumné šetření a pomocí boží vyšetření.« (De omnimoda rerum humanarum emendatione consultatio generis humani secum ipso.)

Oba prý spisy jsou již skoro hotovy, počaty byvše z rozkazu božího. Ve jménu božím vybízí posly, aby i Anděla i oboje Světla rozeslali králům i knížatům celé země, tak aby spisy ty ode všech národů země pilně byly uvažovány.

Posměch byl mu za to odměnou od protivníků, kteří jej kromě toho pro náklonnost k Antonii Bourignonové, spisovatelce nábožně přepjaté, zlehčovali, ačkoli životopisec její toliko o vážnosti jejich vespolné svědčí.

7.

Rada o napravení věcí lidských.

58. Největší a nejušlechtilejší dílo, jež Komenský v živobytí svém podnikl, jímž duch jeho nejraději se zabýval, jež světleji a světleji až do posledního vzdechnutí spatřoval, byla *rada o napravení věcí lidských,* již po mnohých nehodách r. 1666 vydávati počal, obraceje se v předmluvě k světlům Evropy, mužům učeným, zbožným, vynikajícím.

Dílo to chce se o věc již častěji podnikanou raditi způsoby obecnějšími a náležitějšími. Pokoušeli se o to sice již mnozí mužové, však jak zmatky posledních dob nad jiné hojné ukazují, bez valných úspěchů. Poněvadž pak věc jest nesmírné důležitosti, chce se o ni pokusiti opět, byť i snad beze zdaru. Aby pak hned napřed ukázal, co chce v díle následujícím konati, rozděluje si svou práci v toto sedmero:

1. Probuzení všech obecné *(panegersii).*
2. Obecnou cestu světla *(panaugii).*
3. Obecné spořádání věcí *(pantaxii,* dříve označenou jménem *pansofie).*
4. Obecné myslí vzdělávání *(pampaedii).*
5. Obecné jazyků vzdělávání *(panglottii).*
6. Obecnou nápravu *(panorthosii).*
7. Naposledy pak učiniti chce ke všemu ponuknutí, aby opravdově přistoupeno bylo k těm věcem tak žádostivým a žádosti hodným.

59. Proto se obrací k mužům moudrým, nábožným, vznešeným kteréhokoli náboženství nebo národu, aby jim všem libo bylo poslechnouti hlasu jeho a to ze sedmera příčin:

1. Že tu vede se věc spásy obecné, a při tom nejlépe jest, aby všickni byli přítomni a všickni aby o tom věděli, tak aby nic *»o nás nedělo se bez nás«*, z čehož nové jen zmatky a nespokojenosti povstávají.

2. Že hlavním účelem jest mu, Krista, světlo národův, ohlašovati již ostatním národům. Stroje se totiž ponapomenouti pokolení lidského, že zanedbána jest spása jeho, mní před sebou viděti věž, ne sice hotovou, ale snadno zhotovenu býti mohoucí, což tedy pokládá za povinnost obecnou.

3. Má-li se věc podati obecně pokolení lidskému, že první úlohou bude, aby sami mezi sebou nejprve se snesli o věci vší ti, komuž světla víry zvláště se dostalo, totiž Evropané.

4. Že příležitost zkoumati ty věci Bůh právě nyní podal hroznou onou hněvu svého zátopou, kterou teď vylil na obyvatele zemské, obzvláště na Evropany, vzbudiv meče všech proti sobě vespolek, aby národ bojoval s národem a město s městem, poněvadž Hospodin kormoutí všecky. A v tomto zmatku obecném třeba v pravdě již nějakého Eliáše, který by obrátil srdce otců k synům a srdce synů k otcům, aby snad přijda Hospodin neranil země proklctím . . . My tedy přejme zuřivému Martovi, který poplenil obor křesťanský, aby ustal a za své vzal, i národové všickni aby se stali dědictvím Kristovým, stádem jedním, přemilostně spolu ležícím a se pasoucím, národem zkujícím meče své v motyky a oštěpy své v srpy, aby nepozdvihl národ proti národu meče, aniž by učili se ještě boji. A poněvadž Bůh mu oznámil některé věci, cesty pravdy a světla, chce to pověděti napřed těm, kdož jsou branaři království božího, bohoslovcům, aby dále oznámili to všem lidem.

5. Že právě nyní u mužů učených vyskytuje se zvláštní úsilí, které rodí cosi divného a v lepší se nastrojuje. Všude vynálezy nové a nebývalé se vyskytují, proč by se neměl zdařiti pokus o něco naprosto obecného? »A když skrovné ony jiskřičky světla obecně souladného (lucis panharmonicae), které nedávno u nás v Evropě byly způsobeny a na světlo puštěny s názvem Brány jazyků, tak náramnou rychlostí rozletovaly se až i po Asii a vzbuzovaly až i v nevěrcích žádost věcí znamenitějších, že již si žádají více spisů slohu podobného, proč by to nebylo lze vyložiti tak, jak Pavel vyložil své vidění o muži macedonském, aby přišel a pomohl? že totiž povolán jest Pánem, aby jim kázal evangelium.« A proto dílo to dává se hlavně jim mimo jiné ohledávati, že mezi jinými vynikají.

6. Že světu zbývá rozřešení jeho, všickni znamenají, jakož i že nastal právě příhodný k tomu čas.

7. A poslední příčinou, proč se žádá, aby *všickni* ráčili to spatřiti, čísti, souditi, jsou ony *různice* velice záhubné, které je bídně týrají nad jiné na světě národy, a to právě nejvíce v té době, když se snaží napravovati své věci.

»Boha tedy důstojný a hodný jest to uzel, tužší než onen u Gordia, který v tomto díle vám, šlechto křesťanského světa, dáváme buď rozvázati uměním nebo roztíti mečem vzájemné lásky, abyste záhubné své nesvornosti zaměnili za svornost třikráte svatou a blaženou i abyste učiníce z milosrdenství božího obecné mezi sebou narovnání udíleli *světla a pravdy, míru a pokoje*, i tudy pravé jakési *blaženosti* všemu ostatnímu světu cestami i způsoby širými a v Bohu mocnými.«

Při tom nechce nikterak vystupovati jako neomylný, než ochoten jest umlknouti, jakmile bude poučen, že bloudí a že nevede touto svou cestou k pravému cíli.

60. Vycházejíc tedy dílo Komenského odtud, kde strany a sekty sporem vzniklé a utvrzené žádné odporné mínění nedvojí a nečiní sobě podezřelými, vyhýbá se všemu, co by koho mohlo uraziti tak aby i Žid, Turek a pohan,

tím více pak křesťan vyznání kteréhokoli bez urážky zkoumání jeho čísti mohl až potud, kde by světlem jsa ozářen a oborem pravdy objat, hanby se boje, tak snadno obrátiti, aniž pak, nadějí světla vznešenějšího jsa naplněn, zastaviti se nemohl.

»Svět jest přírodně jeden; proč by nemohl i *mravně, duševně* jedním se státi? Radí tedy, abychom se vrátili od mnohosti rozdělené k jednotě, t. j. z nesčíslných strannických, od sebe nás oddělujících snah ke společnému pečování o společné naše blaho; rovněž tak ze zmatků všude nás oblétajících k jednoduchosti nám i věcem přistvořené; posléze z násilí, jímž všecko naplněno, ku přirozené svobodě. Musíme se obrátiti na cestu opravdu královskou, ano božskou, ještě nenastoupenou; na cestu světla, míru, bezpečnosti, jednosti, jednoduchosti a svéčinnosti. »I pojďtež tedy všickni, kteří dbáte o spásu vaši i vašeho pokolení; vy, jenž se Boha bojíte, jsouce kteréhokoli národu, jazyka neb vyznání, pokud jen lidské blouzení v ošklivosti máte; vy všickni, jenž lepšího jste žádostivi: pojďte, a spojmež své rady, odložíce všecko, co nás od Boha odděluje a od nás netovaryšně loučí; pojďte a hledejme bez přestání, pokud zde jsme. Neb co můžeme činiti lepšího v tomto životě, nežli vyhledávati pravdu, mír a život? — Nedomnívej se nikdo býti tak pouze hostem a cizincem na zemi, tak vznešeným příliš aneb nízkým, aby toho směl se vzdalovati; zvláště pak přičiňte ochotnost svou vy filosofové, bohoslovci a státníci: neboť vy přede všemi budete odpovídati před Bohem z toho, zanedbá-li se neb zkazí-li se co spasitelného. Učiňme na prahu samého díla svatou smlouvu mezi sebou: nejprve, že budeme míti jen jeden cíl, *spásu člověčenstva,* za druhé, že budeme konati dílo to boží, jsouce obmezených sil svých si povědomi, ale plni úcty k Bohu a důvěry v něho; za třetí, že budeme zjevně bez úkladů, vlídně bez hlomozu, rozumně bez sofistiky jednati; kdo by pak svévolně kaziti chtěl, toho tresciž Bůh! Za čtvrté, že všecky sobecké zřetele pustíme mimo sebe. Zřetel ku vzácnosti osob, národů, jazyků a sekt pomiň dokonce, aby místo lásky nevedrala se nenávist, závidění aneb pohrdání; neboť všickni jsme občané jednoho světa, všickni jedna krev, všickni jsme lidé, všickni tedy nedokonalí, pomoci potřební, tudíž všickni dlužníci všech.« Aby pak dílo to hádkami stran, zvláště náboženských, vinu se sebe a na jiné svádějících, zmařeno nebylo, vymiňuje Komenský »mírnost mysli, aby nikdo nehádal se o to, *kdo* vinen ohněm, než aby raději každý přispíval k uhašení jeho; nikdo též aby sebe nenadsazoval. V něčem jsa jinakého mínění, nestraň se hned věci celé; neboť vím, jakých následků bývá rozdílnost mínění třeba jen o ledaco, že v poznání věcí, ve vládě nad lidmi a v náboženství jedno odchylující se mínění výše bývá kladeno, než souhlas v tisíci věcech.«[283]

61. Bohužel myšlénky tyto tak vznešené kmetu více než sedmdesátiletému provésti do konce nepopřáno, nebo popřáno-li skutečně, nám potomkům toto dílo jeho tak vznešené se nedochovalo.

Jestiť ze sedmi projektovaných děl známo nyní toliko dvé, část první, *Panegersia,* jakýsi úvod v ostatní části, »ve kterém když bylo vyloženo, co

[283] *K. B. Storch,* Komenského Panegersie, Č. Č. M. 1861, str. 217—234.

jsou věci lidské a jak zašlé a jak o nápravě vždycky se raděno na nebi a na zemi, i jak ještě jest se raditi způsobem novým, všech lidí děje se pozvání, by před se vzali o věci tak společné společné rady«, a část druhá, *Panaugia*, »kde porada se vede, kterak mimo vše jiné jest myslem rozžíci nějaké světlo obecné, ve kterém by mohli viděti všickni všecko ovšem«.

62. V části prvé, úvodní to knize celku velikolepého, Komenský chce »ukázati lidskému pokolení *veliké jeho dobro* a dolíčiti, kterak meze jeho překročivše potulovali jsme se po marnostech způsoby nekonečnými, a naposledy označiti cesty pravé, rovné, líbezné, kudy navrátiti se k dávné sprostnosti, úklidnosti, blaženosti«. Proto chce nejprve mysl probuditi a dosíci k té práci povolení lidského pokolení.

»Člověk zajisté, nejušlechtilejší tvor boží, poslaný na svět za účely nejušlechtilejšími, zapomenuv přednější své stránky, nedělá nic nedbaleji nežli to, proč sem jest poslán. Přemnozí lidé vcházejí na svět, a nevědí odkud; žijí na světě, a nevědí proč; vycházejí ze světa, a nevědí kam. Ani když zde jsou, nezanášejí se věcmi opravdovými; život pokládají za hříčku.« Aby pak zachváceni nebyli bouří hrozného hněvu božího, probouzeti jest všecky, které lze, a to tím způsobem, jak probouzejí se lidé spící; »na lidi lehounce spící voláme nebo saháme; na lidi tvrději spící křičíme, škubajíce jimi a třesouce, lidi velice tvrdě spící velmi drbáme, bodáme je, neb i žhneme. A tak i tuto nejprve oslovíme a zabereme sami sebe a jiné touto prvou díla částkou, touto řečí probouzející. Brzo zatřeseme všemi smysly průkazy zjevnými, po všem všudy provedenými, pěti následnými knihami. Naposledy i zažehati budeme ohněm lásky křesťanské při konci díla.«

63. Při probuzení sama sebe Komenský Boha vzývá za svědka, že již dlouho o těch věcech přemýšlí, které nejsou mu pouhými sny, nýbrž věc skutečné věcnatá, již chystá se připomenouti smrtelníkům, a proto prosí k ní Boha o pomoc. Účastniti mají se porady této o věcech lidských lidé všickni, a pak budou zajisté snadné a prospěšné. Věcmi lidskými Komenský rozumí nikoli vše, co vůkol člověka jest, nýbrž věci duše jeho se týkající; nebo lidská nad zvířata přednost nezáleží ve větší jakési těla sličnosti, nebo v lepším pokrmu, nebo v rozkošech, ale v přednostech duševních. Nebo v duši jest, co není v žádném jiném vidomém tvoru, obraz živý živého Boha, který záleží ve vyrozumívání věcem čili rozumu a volném o věcech soudu čili vůli; posléze ve výkonné při věcech moci čili mohutnostech činných, na cokoli se vztahujících. Ze chtivosti pravdy vychází filosofie, a ta jest studiem moudrosti; z touhy po dobru rodí se náboženství, a to jest pěstování a užívání svrchovaného dobra. Ze žádosti, věci po vůli mocně spravovati, vzchází svrchovaným úsilím občanská správa, a ty tři věci jsou lidem třemi nejpřednějšími činy podstatnými, ostatní pak všecky věci proti nim jsou toliko činy příbytnými. A to Komenský obšírně dokazuje. Ty pak věci skutečně jsou velmi porušeny, jak lze při každé dokázati. Z toho moudrým lidem nelíbí se všecky věci lidské; protože jsou všecky marné, pošetilé, bezbožné, násilné, k záhubě směřující. »Vizmež pak, jak neslušné a pokolení našeho nehodné jsou ony nemírnosti, kterých se dopouštíme v obcování vespolném, t. j. v politii své! Vlci, medvědi, tygři, draci

a jiné šelmy zuřivé žijí svorně s druhy pokolení svého, vyjmeme-li nečisté psy, mezi kterými toliko někdy bývají sváry! My, rozumný tvor, ach jak jsme všude nesvorní! Oněm-li někdy vůdce třeba, následují toho, kterého sobě vyvolují, jako jeřábi, nebo kterého vidí, že se jim rodí, jako včely; jiné nedomáhají se správy. My tedy nad hovada jsme zhovadilejší, kteří všickni napořád lnouce ke správě nebo zase vyhýbajíce se vší správě pořádek věcí všude mateme i se zapletáme v nesnáze neskonalé.«

Ovšem o napravení věcí lidských raděno se od počátku porušení, však »posledkem toho všeho jsou ti, kdož v našem teprve věku všude vyskytli se v počtu velmi hojném, totiž didaktikové. Ti totiž starostlivou a velice obtížnou prací snažili se cestu vymysliti a ukázati, kterak se má nevědomost odjímati z mysli neumělých lidí, kterak ve školách omyly napravovati i školské kříže umenšovati; dále kterak se má učenosti plnější a bytnější dosahovati snazší prací i skrovnějším nechutenstvím jak učitelů tak učňů.« Avšak vše to úsilí jich posud přineslo málo prospěchu. Podobně i v náboženství činěny rozmanité pokusy o nápravu, až i někteří pokusili se hledati upokojení svého svědomí v beznáboženství; konečně i ve správě světské hledána všelikým způsobem náprava, a přece zmatkův a nepokojnosti spíše přibývá, než aby ubývalo. Ve správě světské zajisté dospělo se tam, že lépe zdá se všech positivních zákonů nepovědomu býti a všecko rovnati podle hlasu přirozeného práva. Filosofie se rozmnožila a rozštěpila v tisíce drobných mínění o věcech ledabylých, nepatrných, že téměř lépe jest nepovědomu býti všeho, než domněnkami nekonečnými nekonečně na různo se trhati a místo světla vědomosti míti toliko dýmy domněnek. Náboženství pak není než »neskonalou směsicí domněnek o Bohu a božích věcech«, tak že lépe jest nepovědomu býti všech sporných a svářících se náboženství a pěstovati pouze tiché a tajné mysli s Bohem spojení.

64. A přece i věci lidské takto zabavené lze opět vybaviti, 1. kdyby lidem bylo lze ukázati všecko jich dobro, k němuž by přirozenou touhou hned přilnuli, 2. kdyby lidem ukázány byly ke všemu jich dobru prostředky naprosto jisté, tak že by bylo lze vymísiti všecky bludy, pro něž lidé ubozí se svými žádostmi se míjejí, 3. kdyby lidem z překážek vybaveny byly všecky jich mohutnosti, aby si byli také vědomi, že zmohou, co si umíní.

A k nápravě té Bůh nám ukázal cestu snadnou, líbeznou, zjevnou, totiž cestu *jednoty, prostoty a dobrovolnosti*. Jest se nám totiž navrátiti od rozmanitosti, ve kterou jsme se rozptýlili, k jednotě, t. j. k jedné obecné péči o spásu obecnou; od zmatků rozličných, kterými se zaplétáme, jest se navrátiti ku prostotě nám a věcem přistvořené; od násilí, jímž jsme naplnili všecky své věci, ku přirozené volnosti. Cesta obecnosti ukáže se při zkoumání věcí všech u lidí všech, a to způsobem všelikým. Cesta prostoty ukáže se v tom, když se bude lidem spokojovati všude tím dobrem, které jim Bůh skutečně ukázal. Cesta dobrovolnosti hledí toho dosíci, aby lidé sami dobrovolně žádali věci pravé znáti, dobrým chtíti a činiti, co činiti náleží. Smysl toho jest, »že náprava věcí lidských se nepodaří, nebude-li odňato, cokoli je násilné ve věcech lidských; ani násilnosti že nelze odníti, leč navrácena bude lidem volnost, kterou je ob-

dařil původce věcí; že pak jí dříve navrátiti nelze, leč až odňaty budou od očí mrákoty, ve kterých pokud jsou, nemohou býti sobě zůstaveni«.

V kap. X. vytčeny jsou zákony, jimiž při takové poradě bude se spravovati a jež vytknouti lze při každé radě. Kap. XI. zve ku poradě té všecky lidi, v XII. pak pokolení lidské povzdechuje k Bohu o pomoc v této práci.

»Vítejte, komu jest na srdci vlastní a pokolení svého spása, z kteréhokoli národu, jazyka, sekty, kteří se bojíte Boha, všickni, kterým se stýská ve zmatcích lidských, všickni, kteří jste žádostivi věcí lepších! Vítejte a neoddělujte od tak obecné o obecnou spásu rady rad svých! Slitujž se vám běd pokolení lidského, abychom k společnému prospěchu podávali, může-li kým podáno býti, něco rady nebo pomoci! Vítejte, účel máme dobrý, ba výtečný, nápravu porušeností svých, Bohu ke cti, ďáblu k zahanbení, pokolení lidskému ke spáse; také budeme míti k cíli tak výtečnému prostředky krásné, jakož i způsoby líbezné, kterak chápati se prostředkův oněch, aby nebylo lze nenadíti se zdaru dobrého, požehná-li úsilím našim Bůh.« Zve tedy ku práci všecky lidi a žádá si pomoci boží.

65. Toť krátký obsah *Panegersie.* Také podařilo se ještě starci nad hrobem stojícímu rozžíci prvé plné světlo rozumové v *Panaugii,* která jediná snad byla od něho ještě vypracována, kde ukazuje, že světlo rozumové čerpá se ze tří studnic, z poznání přirozenosti věcí čili skutků božích na světě rozprostřených, z ducha lidského, jenž jest obrazem božím v nás, ze slova božího k lidem promlouvajícího a o věcech nejpotřebnějších zprávu podávajícího. Má pak k tomu člověk trojí oko: smysl, rozum a víru, které mu všeliké světlo zjednati mohou. A Komenský zakládá výklady další na problémech světla přirozeného a ukazuje na program další části díla svého.

Hledě tedy již smrti v tvář, »přespanilou tvář lepšího věku« veliký náš lidumil a nejšlechetnější občan světa národům ukazoval, vštípiv v srdce lidské ideál, který vždy má býti heslem veškerého lidského pokolení.[284]

8.

»Jednoho jest potřebí.«

66. Jsa starcem již 77letým, Komenský vydal r. 1668 spis důkladný, srdečný a důležitý »*O jednom potřebném*« (Unum necessarium), v němž poznati lze jeho velikou zbožnost a srdečnou lásku ku pokolení lidskému, jakož i neunavnou jeho a všestrannou činnost.

[284] Jako Komenského myšlénky pansofické v Anglii hned na počátku přivítány byly s velikým nadšením, tak myšlénky jeho o napravení věcí lidských pojaty byly většinou v pravidla »velké lóže Londýnské« (r. 1717, dle Krause: Die drei ältesten Kunsturkunden der Freimaurer-Brüderschaft, 1810, 2. vyd. 1820) a žijí posud v 2500 ložích massonských, po celé zemi rozsídlených, ač s tím velkým rozdílem, že Komenský k dosažení obecných účelů lidských obecné pomoci veřejnosti se dovolává, neklada za cíl snahy lidumilné vítězství jednoho směru náboženského, než dosažení obecné pravdy a jednoty, převyšující veškery různosti náboženské. K. B Storch v Č. Č. M. 1851, IV, str. 24 sld. Co S. H. Herzveld, úd staré rady lóže »L' union royale«, hollandsky napsal, viz v Poslu z B 1871, č. 47 sld.

Obsahuje pak spis ten desatero kapitol a závěrek. Podobenstvím labyrintu, kamene Sisyfova a muk Tantalových vypisuje tu napřed převrácenosti, marná úsilí a péče pokolení lidského (kap. I.), i dokazuje příčiny toho, že lidé nečiní rozdílu mezi věcmi potřebnými a nepotřebnými (II.), pročež zkoumá, co potřebno a co nepotřebno, proč vyhledávati jest toliko věcí potřebných a jakým způsobem (III.), poukazuje na Krista, jenž svým slovem i příkladem nás poučil, jak potřebného vyhledávati (IV.), a obrací jeho nauku na pokolení lidské, aby jak v životě, tak i v smrti a po smrti dobře se mu vedlo (V.), ukazuje těm, kdož vědami se zabývají, jak věci své a věci školské dle pravidla Kristova spraviti mohou (VI.), jakož i státníkům, jak rodiny, věci obecné a státy upokojiti mohou (VII.), posléze bohoslovcům, jak věrně následujíce slov Kristových blaho veškeré církve a pokoj myslí způsobiti mohou (VIII.), ba že veškeren svět řídě se pravidlem Kristovým napraviti se může (IX.), a končí vyznáním vlastním, kde sebe i vše Bohu odevzdává (X.).

67. Poslední tato kapitola zvláště dojemná jest od starce, na smrt již se chystajícího.

»Celého pokolení lidského labyrintů, v nichž každý se mate a kolotá, jsem se dotekl. Zdaliž tedy i ne svých? Rád bych mlčením pominul všeho, kdybych nevěděl, že jsem i já měl dohlédače na své zachování, a kdyby nebylo se mi obávati pohoršení z nenapravených pobloużení! Nad to, když se Bohu líbilo mně srdce po obecném dobrém toužící uděliti, i mnohým mne představěti, i do mnohých zkušení uvésti; umínil jsem každému, jenž mne sobě snad za zrcadlo buď pilnosti buď drzosti postavil, něco maličko oznámiti a ukázati, že i při nejlepším předsevzetí chybiti se může.

Díky zatím vzdávám Bohu svému, jenž mne mnohým k užitku potřebovati chtěl, že ač mne do rozličných zmatenin pustil, přece z mnohých zase vyvedl a vyvede naposledy, jak věřím, až k odpočinutí blahoslavenému v slávu svou. Vždy však vím, že každá žádost po dobrém jest potůček od pramene dobrého, totiž Boha plynoucí, a že spolu s cílem svým jest dobrá; jen že my lidé ne vždy umíme po potoku ku prameni jíti, aneb potok k moři obrátiti, kde plnost a sytost hojného veselí jest před obličejem božím. Ale Bohu buď sláva, jenž nás skrze rozličné průchody labyrintů našich vede a skrze moudrost svou ze všech vyvésti umí a přivádí až k sobě, prameni a moři všeho dobrého. Což i mně že se stalo, raduji se, že po nesčíslně mnohém dobrém toužení, jemuž konce nebývalo, až k sobě, mezem všech dobrých žádostí, jak soudím, mne přivedl. A nyní poznávám, že všecko mé zachování Marty oné snažnosti podobné aneb hledání práce i odpočinutí (pro Krista a učenníky jeho z lásky) bylo. Ale nyní pevným úmyslem jsem, s Marií se k nohám Ježíšovým posaditi, abych obveselen jsa, s Azafem říci mohl: »Mně nejlépe jest přidržeti se Boha.« (Žalm LXXIII, 28.)

Pravím, že všecky mé žádosti a snažnosti byly jako žádosti Marty oné, pro Krista a jeho učenníky; a jinak nevím. Aspoň zlořečena nechť jest hodina a každé jinam obrácené okamžení. A s takovou péčí konal jsem i to, jak mně svědomí mé svědectví dává, co mně mnozí v opovážlivost vykládali; jako bylo studium didacticum, kteréž jsem k osvobození škol a mládeže z mno-

hých labyrintů před sebe vzal, po mnohá léta v tom pracuje. Nicméně mnozí to za práci *knězi* neslušnou pokládali; rovně jako by Kristus toto dvoje, pasiž ovce mé i pasiž beránky mé, nebyl spojil, když Petrovi obojí to byl poručil. Já však své věrné lásce, Kristu, věčně děkuji, že mne k tomu nastrojil, a touto láskou, kterouž k jehňátkům svým má, obdařil, i věc tu tak daleko přivésti nechal, jak se teď z dílu čtvrtého našeho naučení a obzvláště z páté, sedmé i osmé kapitoly aneb rozdílu viděti může.[285] Naději také mám a důvěřuji se Bohu svému, že jednou tyto knihy (didaktické) užitek svůj přinesou; což se stane, když jen zima pomine, prška přestane a odejde, a ukáže se kvítečko po zemi naší, a přijde čas prozpěvování, a když Bůh dá stádu svému pastýře podle srdce svého, kteříž nebudou pásti samých sebe, ale stádo Hospodinovo.

Druhý dlouhý a těžký labyrint bylo *studium irenicum*, t. j. ukázati jsem chtěl, jak by se rozličné a z částky škodné hádky o víru mezi křesťany porovnati mohly. Z čehož až posavad téměř nic na světlo nevyšlo, ale snad vyjde budoucně. Nevyšlo, pro nezbedný některých svár, proti nimž tvrdě se postaviti neradí přátelé moji. Vyjde však přece, poněvadž více sluší Boha poslouchati než lidí. Teď byli časové takoví, jako tam za časův Eliášových na Orebě, který, když šel vítr veliký a silný, podvracující hory a rozrážející skály, a země třesení a oheň před Hospodinem, neopovážil se vyjíti z jeskyně; ale přijde čas, v kterémž, když se hlas tichý a jemný slyšeti dá, Eliáš vyjde, a slyše Boha mluvícího, půjde a bude zas mluviti k Bohu a lidu jeho. Nyní každý svůj Babylon chválí, žádný žádnému neustupuje, ale každý myslí, že jeho jest Jeruzalem.

A tato umíněnost křesťanů jedněch proti druhým, jako i rozličné snažnosti k smíření některých stran mne povzbudily, že jsem myslil a za lepší držel, aby se celé tělo k sjednocení volalo a cesta ukázala než částka nějaká. Lepšítě celé tělo hojiti, než flaster na nohy neb na hlavu neb na ruce položiti. Dal pak Bůh k tomu prospěch, že již před 30 lety skrze mé přátely bez mé vědomosti něco z toho se dalo tlačiti pod titulem: »Prodromus conaminis pansophici«, což sice někteří s radostí přijali, ale jiní hrozné věci v tom nalézti chtěli, ba že se tu nebe s zemí míchá, křičeli; při nejméně že to jest veliká opovážlivost, když leckdos raditi tak mnohým se osměluje. Což mne k tak tichému se chování přivedlo, že ač mnozí, že se něco dělá, cítí, však je-li co zhotoveného, žádný téměř neví. I doslýchám se, že mnozí uml[illegible] protože za to mají, že jsem já nad tou velikou prací zoufal. Ale někteří pře[illegible] něčeho se nadívají. Zdaž ne nadarmo? To Bůh ví. Ani neslibuji, ani se [illegible] odříkám, ačkoli nad hrobem stojím. Nebo nikdy my nejsme způsobni sa[illegible] z sebe, a nikdy není nezpůsobný Bůh náš. Ale kam se teď po tak mnohý[illegible] labyrintech, v nichž jsem ustal, obrátiti mám? Mám-li zvolati s Eliášem: »Dos[illegible] jest, vezmi duši mou, o Hospodine! neboť nejsem lepší otců svých,« ane[illegible] raději s Davidem: »Až do starosti a šedin neopouštěj mne, až bych mohl v[illegible]

[285] Kapitoly čili rozpravy ty jsou: 5. Východ z labyrintů školských, 7. Tiskárna ži[illegible] 9. O ráje mládeži křesťanské navrácení.

praviti potomkům slávu tvou?« Žádné z obojího; abych snad na jednom příliš neustrnul, a po tom touže, znovu nepokoj sobě nečinil. Než oddám se životem i smrtí, s odpočinutím i s prací Bohu svému, a zavřenýma očima za ním půjdu, kamkoli mne povede. Zatím pak v pokoře a doufanlivosti s Asafem vzdychati budu: »Podle rady své veď i doveď mne, a naposledy přijmi mne v slávu svou.«

Díky vzdávám tobě, o Pane Ježíši, ty vůdce a vykonavateli víry mé, jenž jsi mne neopatrného poutníka, kterýž jsem od cíle svého tisícnásobným rozcestím se uchyloval, přece naposledy přivedl tam, kde již jsa k mezem království tvého přiveden, nic jiného před sebou nemám, než Jordan smrti ku přeplynutí, po čemž hned ve vlasti blahoslavené se spatřím. Chválím a oslavuji moudrost tvou, o Hospodine, že jsi mi nic vlastního na této zemi nedal, jen aby mi ona v mém exilium sloužila k putování, abych s Davidem říci mohl: »Jsem příchozí a podruh u tebe,« avšak ne s Jakobem: »Nemnozí byli dnové moji a nedošli let otců mých;« nebo jsi přidal dnů mých nad otce i děda mého i mnoho tisíc spolutovaryšů, kteříž v tomto 40letém vyhnanství odešli, já pak ještě jsem živ. Proč? Pane, ty víš; v rukou tvých stále odpočívám. Také jsi mně mezi tím, jako Eliášovi, posílával často anděla nějakého s kouskem chleba i trochou vody, abych hladem nebo žízní nezemřel. Zachoval jsi mne také od toho, mnohých se přidržícího bláznovství, jenž místo hlavních věcí ničemné, místo odpočinutí nepokojů, místo příbytku sem tam tahání sobě zvolují; ale mne jsi přivedl až k hoře Oreb. Požehnáno budiž jméno tvé! A jestliže jsem v čemkoli přece bláznivému poutníkovi podoben byl a někdy věc případnou podstatně přednášel, aj již od toho upouštím, a na konec života svého chci onu dobrou práci s oním dobrým kupcem konati, jenž našed jednu drahou perlu nic dále nehledal, anobrž nalez ji prodal všecko a koupil ji. Ty, dobrý Ježíši, již máš cele jedinou mou perlou, mým pokladem, mým jedním potřebným býti, tebe jedině chci koupiti a hledati; pro tebe vše prodám; ty, pane Ježíši, máš býti ziskem mým, a cokoli sobě svět za zisk pokládá, vážím za nic. Poslední mou starostí býti má: »Uč se umírati tomuto životu a naroditi budoucímu.«[286]

9.
Poslední práce a smrt J. A. Komenského.

68. Na smrt Komenský byl vždy připraven. Když dne 10. listopadu r. 1666. přítele svého Rulíka pochoval — manželka jeho pochována již dne 13. září — psal Komenský (16. listopadu) Mikuláši Gertichiovi, knížecímu kazateli v Lehnici: »Co se mnou se stane, jehož přátelé na zemi tak opouštějí, Bohu povědomo, jemuž poroučím cesty své, aby, který mne řídil od mladosti mé, nakládal se mnou, pokud mne tu ráčí ponechati; pak nechť mě přijme k sobě, když bude čas, aby shromážděn byl s otci, do čehož dlouho býti nemůže.«

---

[286] R. 1666 vyšel v Sulzbachu latinský překlad italského Lykurga Oktavia Pisani, jenž citován i Komenským r. 1668. v Unum necess. 7, 9.

69. Ale ani v těchto posledních létech neustával od prací, jimž hlavní části života svého byl věnoval, tak od hájení víry křesťanské a od pansofie. Jako jmenovitě již dříve byl přesvědčen o pravdivosti nauky chiliastické čili millenarismu, neboli víře v tisícileté panování Kristovo skrze evangelium před skonáním světa, tak r. 1669 hájil víry této proti Samueli Maresiovi (des Marets), professoru v Groninkách, »i podal nám klíče k zotvírání nejskrytějších snah i útěch srdce svého, k pochopení pružnosti, čilosti a činnosti své duševní i za sklíčenosti národa, církve bratrské i vlastní své osoby, jakož i k vyrozumění smyslu mystickému přemnohých slov jednotlivých, narážek i celých povědění.«

70. Takových míst je řada značná,[287] a Komenský v těch věcech následoval učitelů svých Piscatora a Alstedia. Samuele Maresia Komenský velmi si vážil a poznal jej i osobně, ubíraje se Groninkami do Amsterodamu r. 1656. Když však Maresius jakousi řečí vystoupil proti chiliastům a tu jmenoval i Komenského, přičítaje mu snářství, bláznovství, bludy, kteroužto svou řeč vydal i tiskem, tu ozval se proti němu Komenský spiskem *»De zelo sine scientia et charitate admonitio fraterna* J. A. C. ad D. Sam. Maresium: pro minuendis odiis et ampliandis favoribus« (vyd. v Amsterod. 1669). Odpověď tato, na rychlo sepsaná, zavírá v sobě souvislou historii chiliasmu a odmítání námítek proti němu učiněných, aby Maresius získán byl tomuto učení a nezuřil proti němu lidskými svědectvími, než zkoumal písma sv. pro ně mluvící. Napomíná tu Maresia jako stařec starce, mírně a laskavě, dotýkaje se všude toliko věcí, nikde jeho osoby. Dokazuje také, že horlivost (zelus), jíž Maresius chiliasmu věnoval, je tu bezúčelná, protože neprohřešuje se učení to proti nižádnému článku víry, není ani nové, než prastaré, pocházejíc od samé prvotní církve křesťanské a jsouc i nyní od mnohých mužů vynikajících uznáváno. A Komenský praví na odůvodnění očekávaného pokojného tisíciletí: »Ukaž mi v šestnácti těch stoletích (od času toho Zjevení již uplynulých) jen jednu chvíli (ovšem pak tisíc roků), kde by Satan byl přestal rušiti věci na světě (v církvi i mimo církev), any svědčí veškery historie, i skutek sám to vykřikuje, že byly vzbuzovány až dosud od roku k roku, ode dne ke dni, od hodiny k hodině vzpoury a povstání, války a vraždění, pobožných lidí pronásledování a zabíjení, kacířstva i antikristové, nepravosti pořád ukrutnější, aniž zjevuje se zaslíbené to svatých panování a stav světa usmířený někde až posud. Nepřekonává-liž věc sama všech smyslů našich, že má býti očekáváno celé to tak slavné zaslíbení, aneb odhodíme-li celou tu naději, že musíme zároveň odhoditi knihu zjevení, důsledně pak celou biblí, takovýto někdy příští stav slibující. Nedopouštěj Bůh, abychom se octli v takové zoufalosti.«

71. A jak si budoucí to království Kristovo představoval, živě vypsal v »Cestě světla« (XX, 8—17): »Až Bůh vystaví Sion, vidouce to Israelité, nyní do čtyř uhlů světa rozprášení, shromáždí se také, aby poznali temností svých, a po-

[287] Fr. A. *Zoubek* (O Komenského polemikách theolog., VIII, Č. Č. M. 1887, str. 40 sl.) jmenuje tato místa: Hlubina bezp. IX, 23; Physica, předml; Prodrom. pans. 49: Dilucid. 25; Via lucis i v nápisu, též IV, 2; XIII; XIV, 6; XIV, 7; XIX, 17; XXI, 8, 28; XXII, str. 96; Diatyp. afor. LXVII; Ichnogr, 7; De rerum hum. emend. 20; Panegers. 8, 25; Panaug. 10, 25; 13, 5, 6, 27; 14, 7; 18, 7; Unum necess. 2, 21; Via luc. XX, 9—17 a j.

čínajíce prohlédati, budou i oni hledati Jehovy, Boha svého, i Davida, krále svého, i obnoveni budou sami obnovením velikým... Potom stane se, že bude potřeno panství střepiny a železa, a kámen s hory utržený zaujme celou zemi, t. j. že všecka království budou Hospodina a Krista jeho. Nikoli že by nebyli králové země a knížata národů, než že nebudou dravci jiné trhající a sžírající a šelmy jiným způsobující války a všude všecko zvolně potírající a drtící, než všickni dohromady budou lvi zkrocení, v pořad stáda Kristova uvedení, chovanci církve, představení míru a konatelé spravedlnosti, aby nebylo více slýcháno na zemi násilí, plenění nebo zarmucování; zkaženi zajisté budou ti, kteří nyní kazí zemi.

Tak Kristus bude kralovati bez nepřátel, který posud kraloval uprostřed nepřátel, jakž dvě ty kralování jeho periody zřejmě ukazují Žalm CX, 2, 3 a apoštol 1. Kor. 15, 24—49. Neboť ačkoli obyčejně poslednější tu periodu (o kralování nad nepřátely za podnož jemu učiněnými) prodlužují až k životu věčnému, jenž počne posledním soudem, apoštol zapovídá, aby tomu tak bylo rozuměno, hlásaje, že času toho vyprázdní všeliké knížectvo i všelikou vrchnost i moc, a tvrdě, že syn vzdá království Bohu a Otci, aby byl Bůh všecko ve všech, řka také, že nejposlednější nepřítel zahlazen bude, smrt. Sluší tedy, aby ostatní nepřátelé byli zahlazeni před zahlazením smrti, totiž ještě v smrtelném tomto životě, aby království světa dostala se Pánu našemu a Kristu jeho. A to bude čas ten, kterého napraven bude Israel, ano to bude čas napravení všech věcí, jako bylo předobrazeno před Zákonem i v čas Zákona. Přijato zajisté jest mínění, že světu vykázán jest čas trojí: mrtvý (mane), Zákon, Messiáš. Jako pak každý prvější čas dvě měl periody, proč ne i třetí?... I za Messiáše dvojí stav má zakusiti církev, jeden sklíčena jsouc mezi nepřátely, jakž jej máme; druhý nad nepřátely kralujíc s Kristem, jak již očekává.

Satan zajatý veden bude v průvodu vítězném. Svázán bude řetězem velikým, zavřen bude do propasti temností svých, »aby nemohl více sváděti národů po celých těch posledního věku tisíc let.«

A potom bude míti mír obecný celý okrslek země, když všude přestane zášť i příčiny zášti, roztržky vespolné. Nebude zajisté, v čem by se rozcházeli, když tytéž pravdy jasně před sebou budou viděti všickni. Aniž rozcestí domnění rozpakovati budou někoho, když nebudou vyučeni od lidí, kteří v domněních se rozcházejí, než od Boha, kterýž jest pravda: když jediná ona svatá cesta sionská, s níž ani hloupí nemohou zblouditi, bude na očích všechněm; když dáno bude všem srdce jedno a cesta jedna, aby báli se Hospodina všickni. Potom naplněno bude, co jest předpověděno, že národové zkují meče své v motyky a kopí svá v srpy, a nepozdvihne více národ proti národu meče, a nebudou cvičiti se pro boje; a bude seděti každý pod vinným kmenem svým, a nebude nikdo přestrašovati ho. Nebude zajisté již slýcháno násilí... A bude věk opravdově *zlatý*, více nežli šalamounský, když lidé vrátí se k zdravé mysli, odučí se životu zvířecímu a počnou žíti usilovně jako lidé život rozumný, duševný, božský, a tím způsobem šťastné bude uzavření všech předchozích strastí, a přejde báje v pravdu, že Foenix ze spálení svého obrozuje se krásnějším, když po tolika záhubných rozkolech, jimiž málem hořela církev i svět,

tvář nová vrátí se nad sníh bělejší atd.; když sama církev bude diviti se pustinám svým, samotám a zříceninám svým, tak podivuhodně upraveným.

To bude sabbat církve, poslední věk světa, v němž po nepřetržitých pracích, postech, zápasech, porážkách 6000 let popřáno bude odpočinutí, dříve nežli zavzní blažená věčnosti oktáva (osmý věk). A tehdáž porozumíme slovům Petrovým, konec světa tohoto nenaznačujícího jinak, než u Pána den jeden jest tisíc let, a tisíc let den jeden...

Že opojeni jsme již nyní, řekne snad někdo, nebo že sníme. Ale kéž by ten, jenž strojí se tak opojiti přátele své, jenž milým svým dává spánek, proudem rozkoší svých již tak opájel všecky lidi a ráčil pouštěti na všecky sny takové, aby nesnili nic jiného, nežli o Kristu, o nebi, o společném spasení, o vespolném milování a zvelebování i o onom od bídné služebnosti hříchu odpočinutí! Jistě i prorok, když za nejsmutnějšího stavu církve předpovídal jí rozkošné ty věci, zdál se, že sní, sobě i jiným, pročež přidal slova: »Jako ze sna probuzen jsem, i aj, sen můj mi sladký.«

72. Ani od prací pansofických Komenský neupouštěl do nejposlednější chvíle živobytí. Obeslal si k sobě Krištofa Nigrina, aby mu materialie srovnávati pomáhal; když pak duše měla s tělem již se rozloučiti, zapřísahal syna svého Daniele, aby s Nigrinem škarty pansofické v celek uvedli a tiskem vůbec vydali.[288]

73. Smrt Komenského, ač bylo se jí nadíti každé chvíle, přece přišla nenadále. Zemřel dne 15. listopadu 1670 v Naardenu a pochován tam ve francouzském kostelíku vallonském. V Naardenu bylo totiž mnoho uprchlíků francouzských, zvláště tkadlců hedbáví (v 35 tkadlcovnách). Mezi nimi byli též dva kazatelé,

---

[288] Krištof Nigrin připravoval k tisku pozůstalé spisy Komenského po 9 let. Syn Daniel snad se k tomu příliš neměl ani nehodil. Náklad na to vedl Gerard z Geer. Že pak tiskem vydány nebyly, měl by zvláště národ náš za svou povinnost a za čestný úkol svůj si pokládati, aby po spisech těch pátral a je na světlo vydal, podaří-li se jich se dohledati. Měl-li Komenský, se světem se louče, za to, že by člověčenstvu spisy těmi velmi mohlo býti poslouženo, mohlo by poslouženo býti i nyní. Nemyslíme, že by rukopisy ty zmařeny byly.

O prospěchu jich Komenský také v Panaugii (14, 34) se zmiňuje: »Nechť tedy postačí světlo naše, pokud skrze nás lze, podati učištěné, t. j. knihy tyto společné (pansofii, pampaedii, panglottii, panorthosii), knih božských to výtahy, sepsati zevrubně, aby kdožkoli je bude čísti, cítil, že oblit jest světlem a jímán k souhlasu a roznícen k lepší touze, a z toho se i radoval. Toho-li se dosáhne, nadějeme se, že koncem naším mezitím nezanikly, ač od světla našeho (jakožto stvořeného) stíny vzdáleny býti nemohou.«

Z rukopisů vydal *Buddeus* r. 1702 v Hali Magdeburské: Paraenesis, Panegersia, Historia fratrum, slíbiv, že i jiné spisy vydá, čehož neučinil. M. G. C. Rieger napsal r. 1740 (v dodavcích, 734): »Man wünschet und sehnet sich nach mehrern, und es ist doch in so vielen Jahren nichts weiter herausgekommen. Gleichwohl sagt und schreibt man, dass noch viele Manuscripta Comenii zu Halle im Waisen-hause aufbehalten werden. So wären auch seine kleine Wercke die sich schon wieder unsichtbar gemacht, wehrt, nicht nur wieder aufgelegt, sondern auch ins Deutsche übersetzt zu werden wie neulich ein Gelehrter mit Comenii Brüder-Historie angefangen hat.« (R. 1739). Ale ve Franckově sirotčinci žádných rukopisů Komenského není, jak se C. W. Sayffart (Comenius, 2. vyd. 1871, 135) na jisto dověděl.

z nichž jeden u Komenského bydlel. Kostelík stojí v menší, poněkud zastrčené ulici a proměněn r. 1861 v kasárny, při čemž dlažba předělána a náhrobek Komenského odklizen, pozůstatky jeho však pohnuto nebylo; odpočíval tu, pohřben byv dne 22. listopadu 1670, nedaleko okna pod deskou č. 8. V Naardenu pak udržovala se pověst, že tu pochován byl nějaký biskup.[289]

74. Poslední vůli Komenského otiskl Jos. L. Ziegler při Umění kazat. 1823, str. 25—38. Přežila jej vdova Johana, rozená Gajusova, která po nějaký čas bydlela v Berlíně u kurfirštského kazatele Schmettaua. Syn Daniel, jejž Komenský r. 1666 na kněžství oddal (jam quoque Deo et ecclesiae dicatum), žil později v Gdansku, plavě pak se r. 1696 z Amsterodamu, dne 1. května mezi Bukovcem a Gdanskem na moři skonal. Dle přání svého pochován v Travenmündě. Dcera Alžběta, r. 1649 provdaná za Petra Figula (Jablonského), přežila manžela svého; jak dlouho, není povědomo. Daniel Komenský, jak se podobá, nevynikal dary duševními; za to byl Daniel Arnošt Jablonský, zakladatel akademie Berlínské, povahou svou a učeností dokonale hoden velikého děda svého Komenského.[290]

---

[289] Kniha zemřelých v Naardeně: Joh. Amos Comenius enterré le 22 novembre 1670. C'est apparemment le fameux Autheur du Janua linguarum. — Pohřeb jeho zaplacen dle zachovaného účtu dne 25. listop. 1670. — Hrob jeho v Naardenu hledal prof. Vocel a prof. Jar. Goll, jenž jej i nalezl a zprávu o něm podal. (Č. Č. M. 1874.)

[290] Petr Jablonský, vystěhovalec český, jenž v prvém mládí od Komenského přiveden byl do ciziny, přijal tu jméno Figulus (hrnčíř). Byl miláčkem Komenského a pojal za choť dceru jeho Alžbětu. Syny měl dva: Jana Theodora (nar. 1654) a Daniele Arnošta (nar. 1660). Starší syn zachoval cizí jméno, mladší, byv i na gymnasii Lešenském i na universitě zapsán jako D. A. Figulus vrátil se k původnímu jménu českému, jakož patrno z básně svatební, kterou A. S. Hartmann ke dni 24. února 1688 složil:

Dicier is primum a fictili *Figulus* urna
Gaudebat. Magno hunc ab avo illustrique nepotem
Ipse Deus natum voluit. *Commenius* olim
Matris erat celebris pater, a quo surculus iste
Descendit, scholae decus atque cathedrae
Gloria; nunc novum dedit ipsi ecclesia nomen
Jussit et a nostro Pomonae nomine dici
Jabłoński, antiquae fuit haec quia stirpis origo.

Před sňatkem byl D A. Jabłoński v kostele sv. Jana v Lešně takto ohlašován (bral si Barboru Fergushillovu): Ein Sohn des Weyland in Gott ruhenden Hochehrwürdigen, Grossachtbahren und Wohlgelehrten Herrn Petri *Figuli, dem Geschlechte und seinen Vorfahren nach Jabłoński,* gewesenen Churfürstlichen Hoffpredigers in der Festung Memel, auch derer Christlichen Gemeinden in der Unität wohlverdienten Senioris. — D. A. Jabłoński (psával se již po polsku) jmenuje sám otce svého: Petrus Jabłoński, *in exilio* Figulus dictus.

D. A. Jabłoński studoval v Lešně, pak jako chovanec (alumnus) Jednoty na universí Frankfurtské (n. Od.) a na universí Oxfordské (1680—83) zdarma. Byl kazatelem reformovaných v Magdeburce, r. 1686 polským pastorem v Lešně, pak od 12. listopadu 1686—91 rektorem gymnasia Lešenského

D. A. J. vynikal jako učenec známostí věcí theologických, východních jazyků, a pro pilnost, svědomitost a přívětivost získal si lásku kurfirsta braniborského, od něhož r. 1691 dvorským kazatelem v Kralovci jmenován byl L. 1693 povolán byl do Berlína. Dne 10. března 1699 na synodě Lešenské za staršího v Jednotě byl posvěcen, a svěcení to

VIII.

Závěrečné úvahy.

1. Ostýcháme se pronésti několik závěrečných slov ku posouzení Komenského. Muže rozumu tak osvíceného, srdce tak zbožného a citelného, vůle tak šlechetné, hrdinsky vytrvalé, ničím nezlomné, odbýti planým slovem, jakých zhusta dostává se našim oslavencům, pokládáme za hřích: k důkladnému pak a zevrubnému posouzení povahy a zásluh Komenského ani vědomosti naše, ani studium jiných posud nestačí, a bude ještě potřebí mnohostranného probadání spisův i doby Komenského, nežli konečný soud ve všem důvodný bude moci býti vynesen. Proto ne z nerozvážné všetečnosti, než z časového donucení, aby poněkud zřejmo bylo, jakého to syna našeho národa oslavujeme, několik myšlének kouskovitých o povaze a působení Komenského tuto položíme, jak samy sebou z tohoto vypsání života a z některých spisů jeho na jevo vycházejí.

2. Komenského můžeme nazvati *šťastným nešťastníkem.* Neboť vlastní duševní silou vyváznuv z vrtkavosti zanedbaných mladých let, vzděláním rozumu i srdce dospěl k nejušlechtilejším ideálům, jimiž církev i národ chtěl ozdobiti. Došed věku mužského, ze svého působiště byl vyhnán a trpkým osudem tak sklíčen, že s nábožnou roznícenosti podnikl filosofickou zkoušku svých úmyslův a vytkl si stanovisko, s něhož by s klidnou myslí mohl se dáti v zápas s nehodami a protivenstvími jakýmikoli. Shledav, že mu svět nemůže dáti pravé blaženosti, která jedině v tichosti srdce Bohu ve všem oddaného se skrývá, od světa ničeho nežádal: žil Bohu, konaje a snášeje vůli jeho tak ochotně a statečně v myšlení, slovích a skutcích, že není snadno mysliti si člověka nábožnějšího opravdově, z přesvědčení, ve všem všudy, bez okázalosti a marnivosti, nežli byl Komenský, jemuž víra a důvěra v Boha byla berlou, nedadoucí mu klesnouti v nižádném pokušení a utrpení.[291]

---

udělil tesaři Davidu Nitichmannovi z Herrnhutu (13. března 1735) a hraběti Zinzendorfovi (20. května 1737).

Od r. 1697 D. A. J. dopisoval si s Leibnitzem, a výsledkem společného úsilí bylo založení *akademie Berlínské*, v níž J. sám byl správcem odboru filologického, historického, církevního a jazyků východních, roku pak 1733 předsedou celé akademie.

Děd jeho Komenský přál si, aby všickni lidé sjednotili se v náboženství; Leibnitz, aby sjednotili se katolíci a protestanti, Jabłoński přičiňoval se k tomu, aby v jedno splynula veškerá vyznání evangelická. Dědovi svému podoben jsa pilností a šlechetností, ale nejsa plašen a stíhán s místa na místo jako Komenský, dožil se i on vysokého věku, skonav dne 25. května 1741 v 81. roce věku svého.

Z potomků Jana Theodora Figula byl Samuel F., syn Petra F., r. 1751 učitelem školy Lešenské, později kazatelem Bratří českých v Husinci blíže Střelína v pruském Slezsku.

R. 1855 žili potomci dcery Komenského: ze starší linie Med. Dr. Theodor Figulus ve Frankenšteině, a Dr. Pavel Jabłoński na Mustu blíže Svěbudzína nedaleko Odry z mladší linie. (A. Ziegler, progr. gymn. Leš. r. 1855.)

[291] V exhortě dne 19. listop. 1871 učiněné učený katecheta P. J. Laužecký srovnává se s tímto posouzením (Škola a Živ. 1871, 356). Gieb. Voëtius (Politica Eccles. pars 1) dí, že Komenský věkem byl venerandus senex, utrpením theologus crucis. Hanuš (Sitzungs-

3. Život jeho nebyl vlastí, než pohostinstvím; nejen že zmítán jsa vlnami osudu s místa na místo v cizině nikde stálého pobytu neměl, než zvláště proto, že kráčeje šlepějemi vůle boží, chvílemi ocitl se ve vlasti nebeské, aby poradě se s Bohem, z vnuknutí jeho připravoval na zemi království boží obnovováním ráje božího, smiřováním různých věr a zakládáním blaženosti lidské na rozumu a lásce, aby každý i v nestálosti světa stálé mohl míti potěšení.

4. O víru s nikým se nehádal, ani pro víru neměl k nikomu nenávisti,[292] věře prostě slovům písem svatých, jež uznával za jedinou autoritu. Každému přál jeho přesvědčení, jako sám byl přesvědčen, že víra jeho bratrská, nezáležejíc v slovích, než v skutcích, ryzejší byla, nežli sebe učenější víry kterékoli vyšňořování.[293] Jenom když někdo, nemírně si veda, náboženské své přesvědčení jiným vnucoval, nebo víry bratrské nešetrně se dotýkal, ozval se proti němu opravdově, aby nerůznil místo smiřování, aby neklamal místo poučování. Gindely našel, že Komenský méně přál Římu, nežli Vitmberku, čemuž se nedivíme vidouce, že té lásky křesťanské více bylo v knihách a na kázání, nežli v chování se katolíků k Bratřím i v životě soukromém, i v tom, čeho zvláště jesuité podnikali proti Bratřím, mezi nimiž bez odporu více bylo mravného jádra (dokud se nezvrhli), nežli v jiném vyznání kterémkoli. Když Komenský za oněch dob nesnášelivosti náboženské, jíž nejvíce Jednota bratrská zakoušela, církev římskou »macechou« a »zubřicí« nazval, nebylo mu lhostejno nelidské chování církve anglické proti katolíkům, protože každá vášnivá přílišnost útlé mysli jeho se protivila. Koniášovi některá místa v českých spisech se nelíbila; ale Balbin, jsa mnohem povážnější, takto se pronesl o Komenském (Boh. docta II, 314): »Velmi mnoho spisů vydal, avšak pranic, co by čelilo proti církvi katolické. Ano čtoucímu spisy jeho zdálo se mi pokaždé, že žádnému náboženství ani přednost dávati, ani žádného odsuzovati nechtěl.« A dobře tak soudil. Neboť Komenský veliké matení mezi křesťany vida,[294] přesvědčil se zvláště na smírčích sjezdech polských, že nic tak nepřekáželo dorozumění a smíru jako samolibost. Proto netupil žádného nábo-

---

ber. 1868, I, 82) dí, že jarý začátek Labyrintu nesouhlasí s jeho pietistickým koncem. Že litovati vůbec, že Komenský opustiv školu a povolání své spisovatelské co do škol, dal se do hádek náboženských. Jako školník učený, nikoli jako Bratr že byl věhlasem (!).

[292] Meth. ling. XV, § 9. Řeč v Bl. Potoce, dne 24. listop. 1650 (Opp. III, 89): Quantum ad invidiam, ego quidem invidere didici nemini, seu quis eruditione, seu virtute, seu eloquentia in ullo hominum ordine, gente, religione, secta praeemineat. Siquis invidere animum inducat mihi (qui per me nihil sum, nihil possum, nisi quantum per me operari dignatur gratia Dei), deprecabor, si potero, sin, Deus erit simplicitatis clypeus.

[293] V Andr. Fricii Modrevii (sekretáře Zikmunda, krále polského) »De republica emendanda«, Basileae, 1554, lib. IV. cap. 27, p 342. mluví se o přísném živobytí Bratří českých. Amand Polan, doktor theologie, od r. 1591 žil po dvě léta mezi Bratřími; říkal: »Alios habere plus theoriae christianismi, Fratres plus praxeos.« (Regenvolsc. 65.)

[294] »Když vidím, že některé ty kaple (dvě, tři, bližší sebe jsouc), aby za jedno byly, se smlouvaly, mezi tím však žádnou měrou, jak by se mezi sebou porovnaly, trefiti nemohly; každý co v hlavu vzal, na tom stál, jiné na totéž naraziti usiluje. Někteří hloupější, co se jim namátlo, toho se drželi; jiní chytřejší, jak kde fortel viděli, tak přestupovali a odstupovali, až jsem nad tím mizerným milých křesťanů matením a motáním velmi horlil.« Labyrint XVIII, 16.

ženství, nýbrž pilně cesty vyhledával, jak by smíření toho jistěji mohlo býti dosaženo. Ze snažení toho vyšel spis o spojení různověrců a jiné.

Z důvěry v Boha a jeho prozřetelnost, která řídí osudy lidské a může i lidem přímo dávati na srozuměnou, co by činiti měli, vyplynula též víra v proroctví tehdejší, tak hojně v neblahých těch dobách rozšířená, která mu tolik nepřátelství v životě a tolik zneuznání také po smrti způsobila.[295]

5. Jako pak veškery vzdělávací úmysly Komenského k tomu směřovaly, aby byla harmonie v jednotlivci i v celém člověčenstvu, tak i na takovém vzdělání, které nazýval pansofickým čili vševědným, i harmonii a ideálné splynutí všelikého náboženství v jednu lásku a v jedno ctění jednoho Boha zakládal, tou měrou, že i sám Oxenstjerna se přesvědčil, mohou-li věci lidské býti napraveny, že jenom státi se může tou cestou, které vyhledal Komenský. Neboť »Cesta k světlu« a obsah spisů, pod názvem »O napravení věcí lidských« vydaných i nevydaných, k tomu vede, jak by ve všech myslech všechněch národů světlo moudrosti mohlo býti rozkřesáno, aby pak žádoucí shody nejen ve víře, než i v jiných věcech mohlo býti dosaženo, aby blaženost uhostila se mezi lidmi již na zemi. Co pak Komenský v příčině té spásonosné podnikl a sepsal, učinil (jak Krause dí) s otevřeností ušlechtilou, s nábožností nejoddanější, s tichou skromností a odevzdaností do vůle boží, se silou vesele

---

[295] »Od početí války české povstalo zvláště v střední Evropě mnoho proroků. Mnozí sklíčeni jsouce nouzí, bídou a utiskováním, očekávali za panování Fridricha Falckého v Čechách zlatý věk, v němž povýšena bude církev evangelická a dobře se povede všechněm jejím vyznavačům. I když na Bílé hoře poražen byv, z Čech vyjíti musil, nespouštěli se naděje, že zase do Čech, a to slavněji, bude uveden. A čemu v mysli byli uvěřili, tušili s větší a větší jistotou, ano když naděje nejvíce klamala, viděli duchem rozčileným blížící se den, kdy padnou Řím a jiné moci jim odporné. Co sami ve snách byli viděli neb u vytržení byli věštili, o tom tak byli přesvědčeni, že za nepřítele pravdy boží pokládali, kdo by jim neuvěřil. A uvěřili mnozí, prostí a učení.«

Když Švédové vítězně Německem se rozkládali, nová byla vidění a proroctví.

Učitel Alstadský v Hoření Falci měl vidění, která r. 1630 vydána byla zároveň s viděním kněze Anspašského a Poňatovské.

Jiří Rischer měl vidění r. 1630.

Jan Faulhaber měl vidění r. 1632.

David von Oppen z Marek vydal ve Frankfurtě r. 1630 »Speculum nobile poenitentiae«, zchválene od bohoslovců Frankfurtských a Dra. Wagnera, professora lékařství; spis to skroušený, bez blouznění a klamání.

Jan Warner r. 1638 (podruhé vyd. 1645) nejvíce proroctvími zuřil ve prospěch Švédů proti císaři, kurfirštům a papeži: Veliký kníže moskevský dá prý v manželství dceru svou panovníkovi německému, který vlády se ujme místo císaře z domu rakouského. Uvěřili mu i theologové znamenití, mezi nimiž byl nejpřednější Jak. Fabricius, superattendent církví ve východních Pomořanech. Jakub Stolterfotius, theolog Lubecký, vydal r. 1638 »Consideratio visionum«. Proti spisu tomu obořil se Fabricius r. 1642 ve svém schvalování, u Endterů vydaném a theologům Vitmberským, ačkoli s ním nebyli jednoho mínění, připsaném. Stolterfotius vydal opět r. 1645 Consideratio visionum apologetica, kdež proti Fabriciovi se ohražuje. Fabricius rozhněvav se vydal r. 1646 »Invicta visionum probatio«. R. 1647 vážně a mužně Stolterfotius důvody Fabriciovy zamítl a jiný spis Fabriciův »Depulsio contumeliae immeritae« probral a zamítl. Gryphius (106 - 109, 135—138).

Proroctví neubývalo a věřilo se jim i na počátku XVIII. stol., jakž Gryphius (r. 1710) naříká.

vzhůru se pnoucí, s čistou láskou a vlídnou opravdovostí, vůbec s pravým úmyslem lidumilným, s hlubokou důmyslností a tvůrčím duchem neobyčejným, tak že mu mezi pravdivými lidumily jedno z nejpřednějších míst dle zásluhy náleží.

6. Byl-li Komenský filosofem, odkazujeme k důvodnějšímu vyšetření. U nás Storch a Květ nemálo dali si na tom záležeti, aby Komenského vřadili mezi veliké filosofické myslitele. Zvláště Květ Komenského v střed mezi Platona a Leibnitze postaviti usiloval, předchůdcem Leibnitzovým jej učiniv.[296] Josef Durdík[297] dí, že jest Komenský filosofická hlava, více theosof nežli filosof doby podekartesovské, v němž zříti jest zvroucnělého theologa středověkého a paedagoga novověkého, více učitele, nežli učence.

Avšak věci třeba ohledati důvodněji. Komenský sám spisy své filosofické: Fysiku, astronomii, o teple, proti Cartesiovi, o štěstí národu, k nimž i hru Diogenes Cynicus přidati sluší, nazval r. 1661 spíše pokusy nežli spisy (tentamina verius quam libri). Kdyby pak podařilo se někdy nalézti Komenského rukopisy pansofické, které i po jeho smrti několik let rovnány byly — a národ náš neměl by na vyhledání jich šetřiti péče ani nákladu — pak by mohlo pronésti se konečné slovo o filosofickém stanovisku Komenského. Neboť ač nechtěl stkvíti se učenými soustavami, maje předkem *methodické* urovnání věd na zřeteli, aby tím snáze od každého rozumem i pamětí mohly býti obsaženy, samým tím důvodným a nutně souvislým urovnáním filosofii ze všelijakých hříček a sofismat hleděl očistiti, z dotčených pak rukopisů vyšlo by bez pochyby na jevo, jak daleko a jakým směrem ve věci té dospěl, a bylo by o hodnotě jeho filosofické nejlépe rozsouzeno, lépe nežli lámáním si hlavy o tom, pokud Komenského *pansofie* podobá se Leibnitzově *vědě universální* a jiným.[298]

---

[296] Leibnitz und Comenius von Dr. F. B. Květ. Prag 1857 (Akta kr. č. společn. nauk).

[297] Dějepisný nástin filosofie novověké, díl 1. Od Descartesa až do Kanta. V Praze 1870, str. 77 sld.

[298] *Skromnost* Komenského. a snad i jeho bohoslovecké, později biskupské povolání bylo příčinou, že o směru jeho pansofie věděli toliko někteří nejdůvěrnější přátelé, mnohé pak spisy jeho pro skrovný počet exemplářů ne příliš rozšířily se (ač některé hned za čerstva byly patištěny). Leibnitz sám dostal Komenského spisy didaktické od Hessenthalera, professora Tubinského, jenž na něm žádal i spisů těch posouzení. A proslovil se o Komenském takto: (Leibnitzius Hessenthalero, professori quondam Tubingensi, aperit judicium suum de scriptis Comenianis. J. F. Felleri Monumenta varia inedita. Lipsiae 1714, 4° Vyd. Duteovo v Ženevě 1758, díl V, 181.) »Poněvadž dobrotivostí tvou bylo mi lze s větší ducha pozorností obírati se spisy Komenského, nežli jsem dříve obyčej míval, vypíši, jak žádáš, upřímně úsudek svůj, jakýkoli jest. A nejprve uznávám, že poněkud hlubší myšlénky přemítal, nežli na první pohled se jeví. Přál bych si, aby více do podrobností se byl pustil. Nepochybuji zajisté, že mu nesmírný přístroj věci, pílí tolika let snesený, po ruce byl, zvláště vida jej samého, an kdesi důvody i vlastním příkladem poručenu činí horlivost ve vypisování. Didaktické jeho spisy celkem velmi schvaluji, aniž mnou hne, co v methodě své Beccher namítá. Beccherovi vidí se, že mají žákům předkládána býti slovíčka přirozeným pořadem rozvedená, avšak odtržená a odloučená, v souvislost řeči nesvázaná. Mně naopak se vidí, že není světla ani lahody v tak prostém slov nahromadění, urovnaném jakkoli, což ze samy ukázky Beccherovy s dodatek vysvítá. S Komenským tedy naprosto

7. Co Leibnitz v listě k Hessenthalerovi o sestrojení *Encyklopaedie* vyložil, to Komenský vlastně vše odkazoval do své Pansofie. Jako pak »Branou« Komenský přiveden byl k Pansofii, tak z dalších výsledků Pansofie přiveden byl k myšlénkám smiřovacím a sjednocovacím, jimiž věci lidské měly býti napraveny. Směrem tím, od něhož okolnostmi častěji byl odvracován, ubíral se Komenský hned od sepsání »Cesty k světlu« r. 1641 až do posledního se světem rozloučení.

8. Nejvíce vyrušovalo jej z těch studií spisování knih filologických pro gymnasia (1642—47) a zřizování nižších tříd školy pansofické v Blatném Potoce (1651—1654), pak péče o svěřenou církev a sebrání spisů *didaktických*, které měly býti základním kamenem velebného stavení, do něhož měla býti uvedena blaženost lidská, pochodící z obecného vzdělání a vzájemného sebe milování.

9. Vypuzen byv z vlasti a zbaven apoštolství evangelia, přijal, jak sám se pronáší, apoštolství k národům maličkých, k mládeži křesťanské, otvírat jim oči, aby tím spíše obrátili se od temností k světlu.

Obecné vzdělání mělo se týkati všech lidí, bez rozdílu pohlaví a stavu. Počínati mělo tam, kde počínají se při člověku jeviti přirozené schopnosti, první počátkové vůle a činů, aby postupně poznával sebe, věci kolem sebe. Poznání to mělo býti důkladné a zevrubné; proto nemělo se zakládati na opakování cizích úsudkův o věcech, než na věcech samých (Meth. jaz. XXII, § 16.), a zároveň s tím poznáváním cvičiti se měla soudnost a obratnost v jazyku mateřském, později i v jazyku jiném, zvláště latinském, který měl býti jazykem ideálné říše lidí ideálných, v onom sídle lidské blaženosti, již Komenský tak usilovně, ač v době tak nepříhodné, připravoval.[299]

---

souhlasím, Brána jazykův a Encyklopaedička že má býti jedno. Toho pak nemohu zamlčeti, že za nynějšího světla filosofie věc poněkud jinak opatřena býti má, nežli za oněch časů mohl Komenský. Zeptáš se, co myslím, že by Encyklopaedička obsahovati měla? Jář mám za to, že do ní náležejí nejprve výměry slov obyčejnějších a znamenitějších a z nich vyvedené poučky a záhady (theoremata et problemata) zvláštnější potřeby, a to v kusech mravných příslovím nějakým a pověděním mudrců neb památnou historií oděné či spíše vyložené; pak obecnější pokusy přírodnické, posléze jádro historie a geografie obecné, zvláště nynější. Zdá se mi, že Horn za tímto právě účelem posledních několik spisků svých vydal, jímž já, cokoli říkají lidé choulostivější (delicatiores), nijak nepohrdám, než uznávám, že lepšího je potřebí. Že pak Encyklopaedička z těchto věcí zkrácených záleží, i z toho patrno, že Encyklopaedie soustavou jest všech, pokud lze, pomyslů pravých, užitečných, potud poznaných.« Vyloživ pak, které jsou pomysly obecné, které zvláštní a kterých nabýváme indukcí, končí tím, čím byl začal, že »nemůže dokonalá Encyklopaedie neb Encyklopaedička vzniknouti, leč velmi pečlivým stručným sebráním a srovnáním všech nejpřednějších slov výměrů, základních výzkumů umění svobodných i řemeslných, konečně obecné historie časů a míst.«

K tomu sluší podotknouti, že Komenský Bránu svou sepsal pro studenty asi třináctileté, nikoli pro filosofy, část pak úlohy od Leibnitze pro Encyklopaedii žádané měla býti vykonána při cvičení s Branou konané, jak jich desatero bylo při návodu ku Bráně připojeno.

[299] Montaigne také vybízel vládu francouzskou, aby založila město latinské. Morhof, Polyhist. I, l. 2 q. 22 sqq.

10. Výsledek školy prostonárodní, jak ji Komenský v Didaktice své pojal, měl býti ten, aby každý žák do 12tého roku přirozeným a lahodným návodem poznal Boha, sebe samého, z věcí však hmotných, umělých i řemeslných, jakož i z jazyků tolik a tak, jak jest *každému* člověku potřebí. O Didaktice pak samé, dle níž měl ve vlasti zdělán býti onen chrám, k němuž Haggai po návratě babylonském vybízel, aby vzděláním zvelebeny byly církev i národ, hodno jest jinde šířeji promluviti, aby rozebrána mohla býti podrobněji.[300] Zde toliko opakujeme politování, že dílo to, kterým po dvé stě let školami *národními* mohl lahodně zrychlován býti pokrok mezi všemi národy, nevešlo ani posud v známost všem národům, čehož příčinou bylo vydání spisů didaktických v skrovném počtu výtisků,[301] a to po latinsku; pak že lidé učení více si hleděli spisů Komenského pro *gymnasia* sepsaných, zvláště pak že památka Komenského po příkladě Bayleově od mnohých mužů, zvláště pak od Adelunga nelidsky a nešlechetně byla zostuzena, tak že kromě Čechů málo kdo si jména jeho povšiml, Čechové pak před nalezením českého textu Didaktiky latinskými spisy Komenského velmi málo se zabývali.[302] Jenom »Orbis pictus« byl s památkou Komenského povždy nerozlučitelný.

11. Jan Scheffer, bibliotekář Upsalský († 1679), sepsal spis proti latině Komenského, v Bráně jazyků obsažené. Spis ten nejapný, posud nejsa vytištěn, Komenskému neublížil;[303] ale to mezi lidmi ujalo se, co Daniel Jiří Morhof[304] o barbarismech latiny Komenského napsal.[305] Naproti tomu položiti jest, co

---

[300] Dr. Herm. Hoffmeister: Comenii Didactica Magna in Rücksicht auf die Volksschule. Rheinische Blätter für Erz. u. Unterr. 1874, 206—238, 300—329.

[301] Ani v městské knihovně Amsterodamské nejsou Opera did., a snad v ní ani nebývala. Toliko v Haagu a Utrechtu chovají se vydání toho exempláře. (Posel z B. 1871, č. 46.)

[302] Bayle ve svém slovníku historicko-kritickém hanebně a nešlechetně o didaktických spisech Komenského (vyd. Amsterodamského z r. 1657) napsal, že jsou ve folio drahé, a že po nich nic není (Il y fit imprimer l'an 1657 aux depens de son principal Mecene les differentes parties de sa nouvelle méthode d'enseigner. C'est un ouvrage in folio, divise en quatre parties, qui couta beaucoup de veilles a son autheur et beaucoup d'argent à d'autres et dont la république des lettres n'a tiré aucun profit; et je ne pense pas même, qu'il y ait rien de practicable utilement dans les idées de cet auteur). Adelung pojal Komenského do své Geschichte der menschlichen Narrheit, což Raumer nazývá »empörend«; Dr. Daniel jmenuje to »ein wahres Verbrechen an ideeller Bestrebung des Menschen, wenn der Geschichtschreiber der Narrheit unsern Paedagogen unter seine übrigen Kaminstücke einreiht«. Beeger dí o tom ve svém něm. překladě Didaktiky (v Berlíně, 1871, str. LXXI, pozn. 8): »Den ersten Platz in dieser Schrift hat Adelung gefunden; er steht auf dem Titelblatte.« Obranu Komenského Palackým sepsanou najdeme v Monatschr. des vaterl. Mus. 1829, s čímž srovn. několik zpráv Zoubkových v Č. Č. M. 1871. Též Gollovy Příspěvky k životopisu J. A. Kom. v Č. Č. M. 1874, 259—277. Brucker (IV, p. I, 628) dí, že Bayle psal dle Maresia, který v 1. kap. svého »Antirheticum« o Komenském píše »atra loligine«.

[303] Dudík, Forschungen 1852, str. 323.

[304] Polyhistor, sive de actorum notitia et rerum commentarii. V Bukovci 1688.

[305] Jiří Vechner de Diogene Cynico (1639?): »Essent forte in delineatione sic nunc exhibita, quae styli dictionumque respectu politura quadam perfici possent. Sed ea tanti nunc non facio, et satis fuerit ista curari, si in publicum aliquando promere haec libeat. Quod velim successu temporis omnino fieri.«

Palacký v obraně Komenského (1829) o latinském slohu jeho soudí: »Latinský sloh jeho, ačkoli jest plynný, zřetelný a úsečný, avšak není čistý a přesný římský; měltˇ zajisté málo smyslu a ještě méně lásky k oné klassické ozdobnosti, která vyhýbá se všem novým pojmům, aby nestala se neřímskou; raději pojmenoval každou věc nejpříhodnějším jejím jménem, nic toho nedbaje, nepochází-li jméno třeba z doby železné.« K tomu, souhlasíce s A. Zieglerem,[306] dokládáme: Ačkoli i tím velice zasloužil se, že řeč mateřskou zase mezi věci učebné přijal, přece odloučen byv od vlasti a od možnosti, aby výhradně vzděláváním jazyka vlastenského se zabýval, jakž pevný úmysl jeho byl, nemohl odtrhnouti se od zvláštní náklonnosti k jazyku latinskému, který po obnovení věd vůbec panoval, aby jej byl neučinil středem veškerého (vyššího) vyučování a prostředníkem veškerého poznávání. A poněvadž chtěl, aby kolikkoli jest předmětů realných našeho vědění, všemu se učilo a v zrcadle jazykovém se odráželo, pošla z toho vada, že jazyk, nejsa mateřským, dokonalému porozumění překážel, že jsa jazykem mrtvým, k naznačení novějších věcí a pojmů nepostačuje, a poněvadž přece nějak vyjádřeny býti musily, kazil se, čímž tím méně hodil se za prostředek ku poznávání. Jinou příčinou Komenskému, ač v létech teprve pozdějších, že na každém žákovi požadoval, aby dokonale uměl latinsky, bylo přání, aby tohoto jazyka bylo užíváno jako jazyka světového ke srozumění a sjednocení národů ve věcech jich nejdůležitějších. Kdyby byl chtěl prozkoumáváním gramatického ústrojí jazyka latinského mládež cvičiti v myšlení a mluvení, nebyl by mohl odstrčiti jazyka řeckého, v němžto žáci, jako i v hebrejském, jen z nouze (ad necessitatem) vycvičeni býti měli, ačkoli jazyku latinskému dokonale (perfecte) rozuměti měli jako mateřskému. Jaké pak dokonalosti v latině hleděl dosíci? Snad uhlazenosti (color urbanitatis)? Sotva; vždyť by vlastní jeho sloh latinský, jemuž ovšem obratnosti a vycvičenosti upříti nelze, špatně svědčil o dobrotě jeho methody; a kromě toho dí sám, toho že nechce (Opp. did. II, 205). Poručiv, aby co nejvíce cvičili se v napodobování jednotlivých klassiků, píše takto: »Třeba vystříhati se, abychom nedopouštěli, aby nám napodobování Cicerona neb Seneky neb Tacita neb kohokoliv nezachutnalo tak, abychom nemajíce věcí, o kterých tak mluvíme (republiky římské), přece o nich mluviti neustali. Odtud až potud, a vždy budiž větší péče o věci než o slova (semperque cura potior rerum, quam verborum).« Pamětihodno jest, a poznáváme z toho důmyslnost a svědomost Komenského, že sám, ačkoli zakořeněn byl ve své době, která domnívala se, že latina ke všemu se hodí, dokončiv dráhu svou paedagogickou a prohlížeje spisy své didaktické, ve »Věječce moudrosti« (Ventilabrum sapientiae) r. 1657 sám se přiznává, že narazil na svůj vlastní základ, uče známému neznámým, mateřštině latinou.

12. Český sloh Komenského (dle slov Palackého) jest živější, mocnější a lahodnější; v ozdobnosti řeči jest vzorem posud nedostiženým, vroucnosti a srdečnosti slov jeho nikdo nemůže odolati.

---

[306] V progr. gymn. Lešenského 1855, str. XIII.

Již r. 1826 Pavel Jos. Šafařík (Geschichte d. slav. Spr. u Liter. 334) napsal, že literatura česká od r. 1526—1620 Bratřím českým nejvíce jest zavázána. Majíce v čele ochránce, jako byli Jan a Karel z Žerotína, otec a syn, celou Moravu v dílny literatury národní obrátili. Biblí Kralická (1579—1593) a díla Komenského zavírají literaturu tisíciletou ukazujíce, jakého stupně někdy dosáhla. I Komenský jest si dobře vědom toho, jakými zásluhami Jednota bratrská o ryzost a přesnost jazyka našeho v národě se proslavila; avšak netají se ani tím, čím on přispěl ku zvelebení jazyka, jehož strážcem byl v cizině, když ve vlasti počal chřadnouti (v Kšaftě umír. matky Jednoty bratrské).

13. Nekonečna byla jeho láska k národu a jazyku jeho, kterou se netajil ani tenkráte, když ponořil se do nejhlubšího světoobčanství. Jeho touha po vlasti, jejíž zkázu viděl, byla tak vroucí, jako trpké bylo časté její zklamání. »Nemoha však svému národu sloužiti, sloužil národům všem, jenž chtěli a jimž mohl. Užili ho, nechali ho a zapomněli naň.«[307]

Jako pak Komenský ve snahách svých věk svůj daleko předbíhal, tak jista byla povždy jeho důvěra, že ideje jeho, nepřízní času buď neuznané nebo nehodami v provedení zadržené, v budoucnosti jistě dojdou uznání a vykonání, což že v dobách našich patrně blíží se svému vyplnění, můžeme již předpovídati.[308]

Aby pak zřejma byla mnohostranná, neunavná činnost Komenského všech směrů, o nichž v životopise tomto zmíněno, podává se tuto dodatkem

IX.

Seznam spisů Jana Amosa Komenského.

Počet děl Jana Am. Komenského badáním posledních dob velmi značně se rozšířil a bibliografie jeho se způsobem prospěšným doplnila. Adelung a po něm Sobieszczański zaznamenávají, že Komenský složil 63 spisy, Regenvolscius (str. 323.) zmíniv se o Bráně, Fysice, jmenuje jiné předchůdce veškeré pansofie a uvádí všeobecně »přemnohé jiné jeho rozmanitého obsahu výklady (tractatus), jak tištěné, tak rukopisné, latinské, české, německé, některé v polštinu převedené«. Palacký vypočítává spisy Komenského 92, Zoubek (1. vyd.) 106, Ceroni mluví o 146 spisech a 12 rukopisech, Jos. Müller (Monatshefte der Comeniusgesellschaft, I, 19—53) vypočítává jich 136 kromě některých nejistých, Kvascala ve svém životopise dokonce 142 a některé nejisté.

---

[307] K. B. Storch v Č. Č. M. 1861, 217.

[308] Nad předchůdce své Ratticha (1571—1635) a Bakona (1560—1624) vynikl velmi: Rattich, ohražuje se bramínskou tajemností, slynul více tím, co učiniti měl, nežli co byl učinil.

Bako, původce methody indukční a oprávce přírodních věd, obor vychovatelský politikou, mechanikou, medicinou rozšířil a scholastiku kritikou odsoudil, jinak do vychovatelství nezasáhl.

Přidržujíce se těchto nejzevrubnějších bibliografií podáváme tu s leckterou opravou, jak bylo lze přehled spisů těch nejlépe sestaviti.[309]

1. L. **1612—1656**. *Linguae Bohemicae Thesaurus,* hoc est: Lexicon plenissimum, Grammatica accurata, idiotismorum elegantiae et emphases adagiaque.

O slovníku tom, jejž Komenský od r. 1612—56 skládal a před požárem Lešenským do tisku chystal, čteme v listě k Montanovi (1661, str. 74, Paterova Korrespondence J. A. K., str. 234): »In quibus observatione colligendis id me praestitisse spero, quod in vulgaribus linguis nescio an aliquis. Dedi enim operam, ut omnia cum Latinis essent parallele harmonica; ad exprimendum voces, phrases, idiotismos, adagia sententioseque dicta, pari elegantia et emphasi (propria proprie, tropica tropice, antiqua antique, jocosa jocose, proverbialia proverbialiter etc.) eo fine, ut si latinissimus quicumque author in vernaculum esset transferendus, consimili elegantia poset, et viceversa. Quod laboriosissimum (annorum 44) opus dum jamjam typis (anno 1656) paratur, una cum tota bibliotheca mea, typographeo totaque civitate Leszna tam insperato incendio conflagravit, ut eripi nihil posset. Quam jacturam tum lugere desinam, quum sperare etiam eo, quia aliarum linguarum hominibus exemplo ad imitandum servire potuisset, meruisset certe. Nihil autem ejus superest praeterquam servatum alibi primum operis rudimentum, omnium linguae Boh. radicum collectio, cum derivatorum et compositorum Sylva«. (Viz pozn. 23. a 24, 102, 257. Sitzungsber. 1868, I, 74—76.)[310]

O slovnících, zvláště o slovníku věcném čili pansofickém, Komenský pronáší se v listě k Montanovi (str. 99—102, Pat. 244 a 245) v tato slova: »Quantum ad *lexicos* libros, illi hactenus quid agunt, nisi quod voces et phrases de lingua in linguam (sicut liquorem de vase in vas) transfundunt? praesupponendo iterum, voces vernaculas (aut alterius praenotae linguae) jam intelligi:

---

[309] Tituly jednotlivých spisů podáváme úplné, pokládajíce to za důležitou pomůcku zkoumatelům; při pozdějších změnách titulů, na spisech opět vydaných, postačí poukázati k zevrubné bibliografii českých spisů Komenského a jeho překladů v literatuře české (v Paed. Rozhl. r. 1892, č. IV. sld.).

[310] O nedostatcích v posavadních slovnících (Rešelově a Veleslavínově) Komenský také zmínil se v poznámce k XXII. kap. České Didaktiky a vymezuje tam podobně své přání o slovníku jazyka domácího jako tuto. V předmluvě pak k českému vyd. Brány jazyků (z r. 1633) napsal Komenský toto: »Nechť toto jest přípravou toho, což většího ku pomoci mládeže a školám našim obmýšlíme; jmenovitě Slovníku česko-latinského a latinsko-českého, kterýž v takové plnosti strojíme, aby všelijaká slova a všickni způsobové mluvení i ozdoby, co jich jeden i druhý jazyk má (česká jsem přes dvacet let pořád s velikou pilností, jakož knih starých všelijakým čtením, tak i rozmlouváním odevšad shledával, poznamenával, v řád uvodil, abychom sklad jazyka svého pospolu plněji snad než který národ míti mohli), tak vedle sebe spořádána byla, aby kdokoli skláněti a časovati dobře umějící všecky knihy z jednoho jazyka v druhý nejen právě a vlastně, ale také ozdobně a krásně překládati uměl a mohl. Což že v pravdě tak býti může, cesta na to jistá a neomylná vynalezena jest, ačkoli aby to prvním hned vydáním a jednoho mne člověka při tom vedenou prací ku své plnosti přijíti mohlo, sobě neosobuji: to však že tím novým způsobem míti mohou školy naše, čehož před tím ani naše, ani jiných národů školy neměly, slibuji.«

eoque voces linguae novae ad illas accommodari sufficere. Qua ratione nihil aliud obtinetur, nisi quod rerum vocabula multiplicantur; res ipsae, tametsi alio et alio modo prolatae, semper ignotae (quamdiu non aliunde succurritur) maneant. Unde in omnia hominum noxa redundat ingens, quia rerum hoc modo theoria, ubique obscura et manca, praxin producit difficilem ac impeditam: praxis vero impedita, vaga, surda, usum rerum facit nullum, qualem debebat, universalem, certum, suavem, et sic jactamur sine fine. Res enim turbare nihil aliud est, quam commiscere atque confundere, quod nos (rebus aliter non institutis) omnes propemodum in omnibus facimus... Ergo universale confusionum et imposturarum remedium esset, per totum universum eundo res, rerum conceptus verbaque recte disterminari, ut quae eadem sunt aut similia, quae diversa aut dissimilia, quae denique opposita et contraria, ubique in luce sit. Sive id per rerum exactissimo ordine digestarum *syntagma* (de quo hactenus verba egi, et opere pansophico designatum est) sive per *lexicon* plenum et reale (de quo jam dicam aliquid, et Pandectae lucis dici possit), sive utroque modo expediri queat. Lexicon dico plenissimum esse concinnandum, quo quidquid opus sit et unquam usus veniat, mox (propter alphabeticam rerum et vocum seriem) reperiatur. Ad cognoscendum, non quomodo hoc idem hi vel illi sua lingua efferant, vel author hic aut ille usurparit, sed quid unaquaeque res intra se ipsam domi sit. Nempe ad quod rerum genus spectet et quid ab aliis omnibus in eodem suo genere differat? Tum ad quid sit et quomodo adhibenda? Ut una eademque opera et rerum omnium cognitio hauriatur vera et lingua discatur tota, eoque mens sapientiae lumine tingatur amoene, ad incorrupte de rebus judicandum electionibusque ac operationibus non aberrandum. Verbo, lexicon reale pansophicum desiderari dico, quod véras et reales rerum omnium definitiones (ad perfecte quid sit cognoscendum) tradendo; definitionibusque mox ubique partitiones (ad omnia ejus ingredientia, ex quibus constat, intime pervidendum) subjungendo; demumque distributione rei cujusque differentias et species (si ullas sub se habet, ad individua usque) explicando, quicquid ullius rei cognitio vera requirit, subministret. Qui liber si condi posset, liber librorum, bibliotheca portatilis, pandectae lucis, encyclopaedia pansophica, eruditionis clavis, sapientiae breviarium, omniscientiae humanae orbis, omnia mea mecum porto etc. dici posset.« (O slovnících také v Meth. jaz. XII, 18. 26; V, 20; XV, 17 sld.)

2. **L. 1612—1656**. *Amphitheatrum Universitatis Rerum* — libris 28 adornatum. (Ad Mont. 1661, 76, Patera, str. 234). Při požáru Lešenském tato jakási česká encyklopaedie zakopána, potom spisovateli vrácena, kromě knihy II. (o věcech přirozených). Byla-li dokončena a později někde tištěna, nevíme. (Sitzungsber. 1868, I, 76. Viz pozn. 25.)

3. **L. 1613**. *Sylloge quaestionum controversarum, philosophiae viridario depromptarum resp. Joh. Amos e Marcomannis Nivnicenus. Herbornae* 1613. (Dr. A. Nebe, Zur Nassauer Schriftstellergesch. 12.)

4. **L. 1615**. *O andělích.* Dle Admon. ad Maresium p. 40. spisek český.

5. **L. 1616**. *Grammaticae facilioris praecepta.* V Praze 1616. Není znám nižádný exemplář. Zmínka v Opp. did. I, 3, že v Přerově »molliorem puerilium

studiorum viam tentare aggressus«, sepsal ta praecepta, »quae postea (1616) Pragae typis exscripta erant«.

6. **L. 1617**. *Listové do nebe etc. hoc est Pauperum oppressorum clamores in coelum.* Vytišt. v Olomouci 1617. Jungmann (Hist. lit. IV, 721) uvádí spisek pod titulem: »*Listové do nebe*, v kterých chudí a bohatí před Kristem žaloby a stížnosti na sebe vespolek vedou a rozeznáni býti žádají« (1619 v 8°, bez místa a tisku), což může býti onen spisek Komenského. (Sitzungsber. 1868, I, 77.)

7. **L. 1622?** *Retuňk duchovní věrným a mnohými pokušeními zemdleným křesťanům ku posilnění podaný.* — Léta 1626, mdloby, utištění, soužení, úzkosti a úpění plného. Přepis z r. 1825 (od J. Čz.) v Univ. knih. pražské (XVII H 31). Jiný rukopis v dvorní knih. víd. ohlašuje F. Menčik v Nár. Listech 1891. Spis ten, jejž Koniáš hleděl dokonale vyhubiti, nebyl od Kom. vydán, než dle katal. Rybayova teprve l. 1696 tištěn; před tím »non vulgatum, variorum tamen manibus varie transscriptum«. (Sitzungsber. 1868, I, 77—79.)

8. **L. ?—1624.** *Mapa markrabství Moravského* (Moraviae nova et post omnes priores accuratissima Delineatio, auctore J. A. C.). Věnována bar. Lad. Velenovi z Žerotína. Ještě v XVII. stol. po prvém vyd. (Amsterodamském z r. 1627) známo dalších vyd. přes 20. O nich, jakož i mapě samé a práci Komenského velmi podrobně a důkladně pojednal Dr. Jindř. Metelka v Č. Č. M. 1892. Také Šmaha-Bornemann vydali monogr.: »Comenius als Kartograph seines Vaterlandes«, Comeniusstud. č. 5. Znaim 1892.

9. **L. 1622.?** *Starožitnosti moravské.* Rukopis p. K. st. z Žerotína věnovaný o 2 dílech. Dle Pešiny (Mars Mor. 1677, str. 34) čerpal Komenský, jak prý v předmluvě položil, zprávy své z rozličných rukopisů, zvláště pak z kn. Ctibora z Cimburka a Matěje Erythraea čili Červenky Čelakovského, čímž se nejspíše míní VIII. a IX. foliant archivu bratrského, skládaný Blahoslavem a Červenkou (Jir. I, 149). d'Elvert (Schriften, Brünn 1854, VI, 234) píše (dle Ceroniho), že Komenský našel v bibliothece Žerotínské na Náměšti kroniku kláštera Třebíčského, z níž historii Samovu vybral. Později nalezl tu kroniku Pešina v knihovně Pernštejnské v Litomyšli.

10. **L. ?—1630.** *O původu a činech rodu Žerotínských.* (»De origine et gestis familiae Zierotin«, dle Peš. Mars Mor. str. 402. Jiný titul str. 230 »De origine Baronum à Zierotin«, a p. 233. »Familiae Zierotinianae vetustas et dignitas«.) Rukopis ten Komenský podal p. Karlu star. z Žer. r. 1630. Místosudí zemský Hoffer († 1747) měl prý ten rukopis (d'Elvert, Schriften, Brünn 1854, VI, 260). Kde jest nyní zároveň se Starožitnostmi, neznámo.

11. **L. 1622**. *Přemyšlování o dokonalosti křesťanské*, kterouž Bůh vyvoleným svým v slovu svém ukazuje, Duchem svým vnitř vnuká a ji v nich k nevypravitedlnému jejich potěšení, rozličnými odpornými věcmi rozněcuje a k plnosti přivodí. K obecnému poučování, rozhorlení a potěšení nyní na světlo vydaný. 1. vyd. v Praze 1622, 2. v Háli Magd. 1765, 3. v Pešti 1843, 4. v Karlíně 1864.

12. **L. 1622.** *Nedobytedlný hrad jméno Hospodinovo*, k němuž kdo se koli v svých jakýchkoli souženích a nebezpečenstvích utíká, přichráněn a za-

chován bývá. Datum: při odcházení mém 10. října 1622. Koniášovi se nelíbila zvláště 2. kap. — 1. vyd. ? 2. Elsnerovo vyd. v Hali Magd. 1765 s čísl. před. 2. v Pešti 1843, 3. vyd. v Karlíně 1864 u Paseky (s č. před.).

13. L. **1623**. *Dialogi animae afflictae cum ratione, eum fide et cum Christo.* Spis český čtyřdílný, z nichž díl prvý pocházel z r. 1623, druhý z r. 1624, třetí z r. 1651 a čtvrtý z r. 1660. — Tiskem vydán toliko díl prvý a druhý s názvem: *Truchlivý*, to jest smutné a truchlivé a tesklivé člověka křesťanského nad žalostnými vlasti a církve bídami naříkání. 2 díly. V Praze 1624. (Nic z toho není známo.) Německý překlad tohoto spisu od neznámého překladatele vyd. pod názvem: *Trawren über Trawren, Trost über Trost.* Sehr dienlich auff alle zeiten, Sonderlich bey jetziger noht der gantzen Christenheit. Durch einen liebhaber Göttliches trosts verdeutscht. Vytišt. v Prešp. 1628.

14. L. **1623.** *Labyrint světa a Lusthauz srdce,* t. j. Světlé Vymalování, kterak v tom světě a věcech jeho všechněch nic než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, naposledy omrzení všeho a zoufání, ale kdož doma v srdci svém sedě, s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému mysli upokojení a radosti že přichází. Dopsán 13. pros. 1623 a věn. Karlu st. z Žer. Vyd. v Lešně 1631. (Dle Kom. ad Mont. str. 79, č. XI. Patera 235. Excusus postea fuit Pirnae in Misnia ao. 1631.) 2. vydání (opravené a rozhojněné s názvem Labyrint světa a Ráj srdce atd.) v Amsterod. 1663, 3. v Berlíně 1757 (dle Amst.), 4. v Praze 1782, 5. tamže 1809, 6. v Hradci Král. 1848, 7. v Litomyšli 1862, 8—10. (Kořínkovo) v Praze 1871, 1879, 1886, 11. a 12. (Bílého) v Brně 1887, 1891, 13. v Matici lidu 1892. Na jazyk hollandský přeložil jej (dle zprávy Kom.) Jan Gajus, školy Kampenské konrektor. avšak vydání překladu smrt jeho překazila. Německý překlad (skrácený) v Postupimi 1781, a v Berlíně 1787. Vyd. pastora Novotného v Spremberce 1872. Rimányho překl. maďarský v Prešpurce 1805.

15. L. **1623.—24**. *O sirobě,* t. j. o potracování milých přátel, ochránců a dobrodinců. Co a jak žalostná jest ta příhoda, odkud a proč přichází? co v ní činiti a čím se těšiti? i jak se k smutným a osiřelým chovati náleží. Spisek pro potřebu přítomných žalostných časů z Božího slova sebraný l. P. 1624 a l. 1634 v čas rány Boží morové v Lešně Polském vytištěný; 1. vydání (pražské? z r. 1624 neznámo) české z r. 1634, potom i polské. Koniáš radí, aby předmluva se vytrhla a několik listů aby se opravilo. Sitzungsber. 81.

16. L. **1625**. *Centrum securitatis,* to jest Světlé vymalování, jak v samém jediném Bohu a pokorném se jemu na všecku jeho vůli oddání a poddání všecka dokonalá přítomného života bezpečnost, pokoj a blahoslavenstvi záleží. Věnov. Rafaelovi Leštinskému (24. října 1633). 1. vyd. v Lešně 1633, 2. vydání (s názvem Centrum securitatis, t. j. *Hlubina bezpečnosti* atd.) v Amsterodamě 1663, 3. vyd. tamtéž 1667, 4. vyd. v Kutné Hoře 1785, 5. vyd. v Karlíně 1864, 6. vyd. v Praze 1878. Něm. překlad A. Machera v Lipsku 1737. Dle mínění Koniášova měl býti zničen zvl. l. 13. a 74. (Sitzungsber. 80.)

17. L. **1625—26**. *Renuntiatio mundi, to jest Vejhost světu,* kterýmž jeden z utrápených, skrze práčata světa prohnaných, kolotáním rozličným zmatených, avšak do Centrum milosrdenství Božího zase uvedených a Bohu na

všecku jeho vůli cele oddaných, nehodných Ježíše Krista služebníků, ode všech nepobožných, zemstvím čenichajících a v tělesných žádostech pohřížených světa synů, zjevně se odděluje. — Sepsáno asi brzo po Hlubině bezpečnosti, jak ukazuje podobnost myšlének a vydání s Hlubinou společné r. 1633 v Lešně (str. 195--208). Opět s Hlub. v Amster. 1663, 1785, v Hlasateli Nejedlého 1819, při Hlub. v Karlíně 1864, v Praze 1878.

18. L. **1625**. *Vidění a zjevení* Krištoffa Kottera, souseda a jircháře Šprotavského, kteráž měl od l. 1616 až do léta 1624. Překlad z němčiny od Komenského pořízený r. 1625, vyd. v Pirně asi 1626; později také lat. překlad od Kom. podán v Bl. Potoku (dle předml. k Lux in ten.). Předmluva česká ze dne 26. května 1625 v knížectví Hlohovském přelož. též v tomto spise, Rukopis v král. bibl. v Berlíně a univers. knih. pražské.

19. Asi **l. 1626**. *Žalmy Davidovy* v překladě časoměrném. Známy jsou toliko čtyři archy v jediném exempl. univ. knih. pražské (LIV. E. 130), obsahující žalm 1—64. Žalmy 94 metr. sapfickým, 100, 117, 150 metrem trochajským, jež Komenský r. 1661 (v listě k Mont.) jmenuje, nebyly posud nalezeny. Překlad vykonán teprve po r. 1620, nebo toho roku v listopadu přišly na zmar překlady Nudožerinovy, čímž Komenský k této práci pohnut. J. Müller domnívá se, že překlad dokonán teprve asi r. 1626. 2. vyd. ve sp. J. Jirečka: Časoměrné překlady žalmův Br. J. A. Kom., ve Vídni 1861. Výňatky též v Rosově Čechořečnosti, str. 513—516. (Viz Květy 1867, I, 49.)

20. **L. 1629—32.** *Didaktika*, to jest umění umělého vyučování. Kterak by totiž člověk, dřív než na těle vzroste a stav svůj začne, všemu tomu, což ku potřebě a ozdobám přítomného i budoucího života přináleží, šťastně, snadně, plně vyučen, a tak potěšeně k životu obojímu nastrojen být mohl. Což se vše mocně základy z samého přirození vzatými prokazuje; ustavičně příklady jiných řemeslných umění vysvětluje; dokonale, na léta, měsíce, dny a hodiny rozměřuje, a ke všemu tomu, aby k cíli dřivedeno bylo, i probuzení činí i rada dává. Komenský skládal ji po česku r. 1627—32 a prohlédl ji r. 1650. Objevena v Lešně prof. J. Purkyní teprve r. 1841, r. 1849 pak od Matice České vydána. Vydání toto podruhé otištěno r. 1872 (nákl. I. L. Kobra v Praze). Správněji vyd. r. 1871 dle rukopisu nyní v Česk. Mus. jménem Budče Pražské od Dra. J. Beránka. Vydání to opět přehlédnuto a s rukop. srovnáno r. 1891 od vydavatele tohoto spisu (vyd. u I. L. Kobra 1892). Latinské spracování spisovatelovo, pořízené asi l. 1638, vydáno teprve r. 1657 v Amsterodamě (Opp. did. I., 5—196) s nápisem: *Didactica Magna*, universale omnes omnia docendi artificium exhibens: sive certus et exquisitus modus, per omnes alicujus christiani regni communitates, oppida et vicos, tales erigendi scholas, ut omnis utriusque sexus juventus, nemine usquam neglecto, literis informari, moribus expoliri, pietate imbui, eaque ratione intra pubertatis annos ad omnia, quae praesentis et futurae vitae sunt, instrui possit, compediose, jucunde, solide. Ubi omnium, quae suadentur, fundamenta, ex ipsissima rerum natura eruuntur: veritas, artium mechanicarum parallelis exemplis demonstratur: series, per annos, menses, dies, horas disponitur, via denique in effectum haec feliciter deducendi facilis et certa ostenditur. Palacký (č. 8) zmiňuje se o prvém vydání latinském

v Anglii ok. r. 1639, o němž Komenský v závěrce lat. Didaktiky nic nepřipomíná, v listu pak k Montanovi zřejmě dí, že tu poprvé vydána latinsky (v sebr. spis.). Český překlad Jos. Šmahy z r. 1883—84, kapitoly přidané přeložil Fr. J. Zoubek 1876, německý volný překlad Dra. J. Leutbechera v Lipsku 1854 a Jul. Beegra v Paedag. Bibliothek (v Berlíně 1871), Lionův z r. 1875 až 1891, Pappenheimův z r. 1892 (Langensalza). Překlad chorvatský vyd. r. 1871.

21. L. **1632.** *Informatorium školy mateřské,* t. j. pořádná a zřetedlná zpráva, kterak rodičové pobožní i sami i skrze chůvy, pěstouny a jiné pomocníky své nejdražší svůj klenot, dítky své milé, v prvním jejich a počátečním věku rozumně a počestně k slávě Bohu, sobě ku potěšení, dítkám pak svým ku spasení vésti a cvičiti mají. Rukopis český objeven prof. Gindelym v Lešně r. 1856 a vydán v Praze r. 1858 (nákl. Matice české). 2. a 3. vyd. (Kořínkovo) u Urbánka r. 1873 a 1884. Polské vyd. v Toruni, anglické D. Benhama v Londýně 1858. Německý překlad z češtiny od Komenského v Lešně 1633 a 1634 v Lipsku. Opět v Norimberce 1636, nověji od Reinh. Vormbauma v Gütersloh 1863 a od Herm. Schröttera ve Weissenfelsu 1864, v Halle 1874, v Lipsku (v Paed. Bibl. XII.). Latinský překlad z r. 1653, o němž neznámo, byl-li tehda vydán (Opp. I, 197). Určen byl pro Uhry a zařaděn v sebrané spisy vychov. (I, 198—249) pod názvem: *Schola infantiae*, sive de provida juventutis primo sexennio educatione. Slovensky r. 1892. Anglicky v Londýně 1641.

22. Asi l. **1632**. (Když Bratří chystali se k návratu do vlasti.) *Navržení krátké o obnovení škol* v království českém. Dodavek k posledním kapitolám české Didaktiky, vyšlo při 1—3. vyd. této knihy (v Praze 1849, 1871, 1872). Rukop. v Česk. Mus.

23. L. **1628** sld. *Škola prostonárodní* (Vernaculae scholae classis sex libelli), šest českých spisků nikdy netištěných, jichž rukopisy posud nebyly nalezeny. V Didaktice české (kap. 27) jmenují se neurčitě naschvál k tomu zhotovené knihy, v kap. 28, čl. IV. čteme: »Takých knih podle přirozeného způsobu spořádání na svou práci bereme«; v Navržení pak: »A takové knihy již na několik klassí zhotoveny jsou«. A ve »Věječce moudr.« § 42.: Quibus omnia volui inclusa, quae sapientiae alumnulis hac aetate non ignoranda sunt, imbibita autem recte toti sapientiae radices ponunt. Byly-li ty knihy opravdu dokonány, jest se diviti, že Komenský r. 1657 v sebr. sp. did. školu prostonárodní odbyl pouhým nákresem (delineatio) na jednom listě. Píše tu (Opp. I, 248, 249): Conscripti etiam fuere pro vernaculae scholae classibus sex libelli totidem, sed nunquam editi: quia cum patriae scholas reparandi occasio non esset, ab aliis vero illa, quae latinis destinabantur scholis, urgerentur, elimandis istis otium non fuit. Byly pak tituly těchto knížek: I. Christianae juventutis *violarium.* II. Christ. juv. *Rosarium.* III. Literarum et sapientiae studiosae juventutis *Viridarium.* IV. Liter. stud. juvent. sapientiae *Labyrinthus.* V. Christ. juv. spirituale *Balsamentum.* VI Christ. juv. *Paradisus animae.*

24. L. **1628—32.** *Konkordance české písem sv.* k vybídnutí Komenského v Lešně byly pracovány. »Dodělávání jich a k presu přihotovení« svěřeno bylo l. 1632 Br. Janu Štadiovi, »tak však, aby každý s svú literú podle jeho

rady a uznání, chyby napravě a distrikty significationum po místech vzdělaje, přepsati to na čisto povinen byl. Zemřeli-li kteří, na místa těch jiní vyhledáni býti mají« (Dekrety 279). Poněvadž Komenský r. 1661 (v listě k Montanovi str. 83, Patera 237) k spisu tomu se hlásí, měl v něm zajisté největší účastenství. Rukopis shořel v Lešně r. 1656

25. **L. 1628—30.** *Janua linguarum reserata,* Sive Seminarium linguarum et scientiarum omnium, hoc est compendiosa Latinam (et quamlibet aliam) linguam, una cum scientiarum artiumque fundamentis perdiscendi Methodus, sub titulis centum, periodis mille comprehensa.[311] Poprvé v Lešně pouze latinsky r. 1631, podruhé tamže 1648, po třetí v Š. Potoku 1652, po čtvrté v sebr. spis. did. (I, 250—302). Dle vlastní zprávy Komenského (Opp. II, 831—832) vydán tento spis v 12 jazycích evropských, a to: latinsky, řecky, polsky, německy, švédsky, belgicky, anglicky, francouzsky, španělsky, vlasky a maďarsky; v asijských pak: arabsky, turecky, persky, mongolsky. Vydání všech vyčítati jest velmi nesnadno, ba nemožno. České vydání spisovatelovo (bez lat.) vyd. v Lešně l. 1633 s názvem: *Dvéře jazykův otevřené,* aneb Planiště všech řečí a umění, t. j. krátký způsob z latinského a kteréhokoliv jiného jazyka spolu s začátky všech umění svobodných pochopení pod stem titulův v tisících propovědích obsažený, nejprv v jazyku latinském a nyní v českém zhotovené od J. A. K. (V Lešně 24. martii 1633.) 2. vyd. lat.-česko-něm. v Praze 1667, 3. vyd. (jesuitské) lat.-italsko-česko-německé z r. 1694, 4. v Le-

[311] Na 1. vyd. Brány po titule dole následuje:

Aestimat ut sapiens pretio, non pondere gemmas,
Utilitate probat sic quoque mentis opus.

Tisk nemá místa ani vročení. Na rubu tit. listu mezi rámečky s hora i z dola: *Sen. ep.* 33. Quae facilius intrant, haerent. Nec multis opus est, sed efficacibus. Seminis modo spargenda sunt: quod quamvis sit exiguum, cum occupavit idoneum locum, vires suas explicat et ex minimo in maximos actus diffunditur. Fr. Baco Verulam. in Organi prae.. Vasta ut plurimum solent esse inania: solida contrahuntur maxime et in parvo sita sunt Eccles. 32, 10. Summatim sermonem contrahe, paucis dic multa. Následuje 6½ listů předmluvy (Ad lectores eruditos praefatio), jež končí:

Scribebam in exilio 4. Martii 1631. J. A. Comenius. (Překlad této předmluvy vy... Jos. Šmaha v II. díle sebr. spisů vychov.) — Na rubu listu 7. mezi rámečky:

Ad auctorem Januae linguarum reseratae, virum clarissimum eruditissimumque D J. A. C., pro scholis optima facillimaque sollicite meditantem:

Nescio dexterius reserari Janua linguae
Instituis quam tu, qua ratione queat.
Inducis penitus simul ad conclavia rerum,
Quas velut occlusas continet una domus.
Nempe libellus habet iste vocabula quaevis
Cum rerum serie perbene disposita.
Sic pulcre linguam studium fuit erudiisse,
Ne fuerit mentem pascere cura minor.
Agnoscent satis id doctique probique Deusque.
Quod seris, id nutu grandiet ipse suo.
Scribebat applaudente animo
G(eorgius) V(echnerus), SS. Th. D.

Stran má toto vydání 99 v 12°, na str. 100 Errata.

voči z r. 1715, 5. v Praze 1716 (2. jesuitské), 6. vyd. 1718, 7. (Thamovo) z r. 1805, 8. vyd. z r. 1880. — Vyd. německé (Mochingerovo) ještě z téhož roku jako latinské, z r. 1657 již vyd. 11. Francouzské Jansonovo z r. 1662. Anglické Anchoranovo Londýnské z r. 1632. Hollandské (Dhuezovo) u Elzevira 1640. Švédské od r. 1640. Španělské Elzevirovo v Amsterod. 1661. Maďarské z r. 1643, potom ještě 17 vyd. (dle Kvacsaly). Hollandské (belgické) vyd. s řeckým textem od Simona r. 1644. Do tureckého přeložil ji Vojtěch Bobrowski (Ali Beg) ok. r. 1650 (rukop. v Paříži). — Proti ní psal Scheffer (Animadversiones etc., rukopis v Štokholmě. Dudík 323) a Morhof (Polyhistor sive de auctorum notitia et rerum commentarii. V Bukovci, II. lib. 1. e. 15 § 18). Obrana Komenského v IV. díle sebr. sp. didakt.

26. —**1633?** *Moudrost starých předkův*, za zrcadlo vystavená potomkům. Dodavek k českému vydání Brány. Sbírka českých přísloví ku Bráně. Rukopis do nedávna byl v Lešně. 1. vyd. při Didaktice české z r. 1849, 2. vyd. při otisku jejím. (Od Čelakovského přijata též po většině v jeho Mudrosloví.)

27. **L. 1630.** *Praxis pietatis*, to jest O cvičení se v pobožnosti pravé, knížka milostná, kterakby křesťanský člověk v pravé a spasitedlné známosti jak Boha, tak i sebe samého platně prospívati a život svůj v bázni Boží dobře spořádaje, potěšeně v svědomí pokojném stráviti, i naposledy jej po dokonání běhu blahoslaveně zavříti mohl, vyučující (angl. Practice of Piety biskupa Levisa Bayly překlad dle němčiny). 1. vyd. v Lešně 1630—31, 2. tamže 1640 (s některými přídavky), 3. vyd. 1641, 4. vyd. v Amsterod. 1661, 5. vyd. v Amsterod. 1674, 6. v Berlíně 1754, 7. vyd. tamže 1782. 8. vyd. v Praze 1786, 9. vyd. v Drážďanech bez roku, 10. v Prešpurku, 11. vyd. v Praze 1877. (Výňatek o svěcení dne nedělního v Hlasích ze Siona 1883.) Nákladu na skvostné vydání Amsterodamské (editio nitidissima) bylo 136 tol. Kap. 29—33 r. 1784 a 1865 jako »*Nábožná* přemyšlování o večeři Páně.«

28. **L. 1630.** *Pohřební řeč na pí. Estheru Sadovskou.* Rukop. v Česk. Mus. Otišt. v ČČM. 1891, str. 434 od A. Patery.

29. **L. 1631.** *Grammatica latina* legibus vernaculae concinnata. O ní Komenský vykládá, ač již zavedena jest ve Slezsku na školách v Goldberku, že se mu v ní ledaco nelíbí. (List Kom. Docemiovi z r. 1633, Patera str. 16.)

30. **L. 1631.** *Historie o umučení* a smrti, pohřbu i vzkříšení Pána našeho Ježíše Krista. Ze všech čtyř evangelistů sebraná a v jistý pořádek uvedená. 1. vyd. v Lešně 1631, 2. vyd. v Amsterod. 1663, 3. vyd. v Berlíně 1757, 4. vyd. (jakožto Srovnání a v pořádek uvedení čtyř evangelistů) v Praze 1832, 5. vyd. v Holomouci 1847 (Srovnání všech čtyř sv. evangelií), 6. vyd. (Harmonie neb rozjímání o umučení atd.) v Praze-Karlíně 1864. Snad jest to část spisu r. 1656 shořelého, jejž Komenský r. 1661 připomíná: Evangelistarum harmonia uno perpetuo contextu adornata commentariisque in capita 130 divisis illustrata. Komenský dal si na spise tom velmi záležeti (majoris diligentiae). Sitzb. 84. č. 15.

31. **L. 1632.** Usnesení synody bratrské z r. 1632: »*Historia o původu Jednoty české*, aby byla přehlédnuta« a k ní čtvrtý díl přidán o příbězích Jednoty hned od počátku až posavad. To aby ex annalibus vyhledáno bylo

sumovně, obšírněji však než in Synopsi latina proto, aby všichni v Jednotě zůstávající, nýbrž i jiní o Jednotě a věcech jejích místnou zprávu míti mohli. Poručena ta práce Br. Janovi Komenskému, a kohož by koli sobě ku pomoci převzíti potřebu znal.« Ale není známo, že kdy spis takový tiskem byl vydán, ani kde rukopisu hledati sluší. Jest snad spisu toho výtah latinský to, co pod jménem Komenského položeno jest do spisu Ratio disciplinae etc. 1660 na str. 11—63, Comenii Moravi Ecclesiae Slavonicae brevis historiola, o níž Kom. sám r. 1661 se zmiňuje a jež tištěna pak častěji, tak v Hali od Buddea vyd. r. 1702 (Historia fratr. Boh.) z rukopisu (Hanuš, Quellenkunde 58). Dudík našel v Štokholmě stručnou historii Bratří moravských (Kurzgefasste Kirchenhistoria der böhm. Brüder, nebst einem Glaubens-Bekenntnis, etlichen Briefen und der Kirchenordnung derselben. Schwabach 1739). — Jan Laetus v Compendium historiae univers. Lugdun. cituje často Com. Annales Fratrum Bohem. Ms. Dudík připisuje onen spisek, jenž se nalézá i v knihovně Mitrovské, Komenskému, ač lze pochybovati, že by to bylo provedením oné uložené práce.

32. **L. 1632**. *Synopsis Historica Persecutionum Ecclesiae Bohemicae,* jam inde a primordiis conversionis suae, hoc est, anno 894, ad annum usque 1632 continuata, et nunc primum edita. 1. vyd. Lugd. Bat. 1647, 2. vyd. (Historia persecut. Eccles. Bohem. etc.) 1648. Vyd. české jako *Historia o protivenstvích církve české,* hned od počátku jejího na víru křesťanskou obrácení l. P. 894, až do l. 1632 za panování Ferdinanda II. S připojením historie o persekucí Waldenských roku tohoto (1655) stalé. 1. vyd. v Lešně 1655, 2. vyd. v Amsterod. 1663, 3. vyd. bez m. (v Žitavě?) 1756, 4. vyd.?, 5. vyd. v Hiřberku 1844, 6. vyd. v Praze 1888. Komenský měl při knize té účastenství, ačkoli nebyl samojediný jejím skladatelem; již l. 1632 byla dohotovena a bedlivě přehlédnuta. Na žádost jiných církví měla po usnesení synody r. 1632 k tištění dána býti, »a při tom místo appendixu aby připojen byl latinským také jazykem ‚Řád jednoty‘ podle poslední edicí pilně zpravený«. Datum prvního vydání (Dabamus in exilio ao. 1632) také o tom svědčí, že spis toho roku k tištění byl připraven. Německý překl. pod různ. názvy (Martyrbüchlein, Persekutionsbüchlein) l. 1650, 1669, 1764, 1766, 1869. Hanuš, Quellenkunde str. 54.

33. **L. 1632.** *Řád církve Jednoty bratrské.* V Lešně 1633 vydán latinsky jako »Ratio disciplinae ordinisque fr. Bohem.« R. 1632 v říjnu byl spis do polovice tištěn a měl býti dotlačen, a testimonia mužů některých vzácných latině býti přidána. Komenský tento spis nejmenuje.

34. **L. 1632**. *Haggaeus redivivus,* to jest křesťanských vrchností, kněží Páně a všeho pobožného lidu z antikristského babylonského zajetí a rozptýlení navrátilých, k živé a vroucí pokáním svatým horlivosti a k horlivému vzdělání a znovu spořádání domu Božího (jenž jest církev) horlivé a vroucí jménem Božím napomenutí. Ruk. nalezl J. Müller v městské knih. Žitavské, tiskem vyjde v Praze 1893. Spis tento o návratu do vlasti dle listu Komenského z l. 1661 synodou byl schválen, dle Dekretů Jednoty bratrské (str. 279) r. 1632 již hotov, ale tiskem tehdá nevydán. Sitzungsber. 83.

35. **L. 1632**. *Physicae ad lumen divinum reformatae Synopsis,* philodidacticorum et theodidacticorum censurae exposita. V Lipsku 1633, v Amsterod.

1643, 1645, 1663, angl. překl. z r. 1650, tišt. v Londýně 1651, v Paříži (kdy?). Vydání pařížského Komenský ani neviděl, jen o něm zvěděl od D. J. D., jenž byl »advocatus parlamenti« a psal mu r. 1647, že v tom vydání v předmluvě jedna věta změněna.[312] Částečný překlad od prof. H. Soldáta 1892.

36. **L. 1632.** *Astronomia* ad lumen physicum reformanda: novis non ad placitum fictis, sed veris et realibus, e coeli natura desumtis hypothesibus superstruenda. Věnována býti měla hvězdáři Fil. Lansbergovi, jenž však 8. listopadu 1632 zemřel, a tak spis tento ani nevydán tiskem. O rukopise jeho zpráv není. (Viz též Opp. did. I, 445.)

37. **L. 1632.** *Obojí církve,* pravé i falešné, *základ a starožitná trvanlivost,* pravé na hlavu Krista hned v ráji založené, slovem Božím a svátostmi zřízenými až do skonání světa se vzdělávající. Dle Kvacsaly (č. XXXV) při Lešenském vydání Řádu Jednoty z r. 1632.

38. **L. 1632.** *Otázky některé o Jednotě Bratří českých.* Rukop. v Česk. Mus., opis od Komenského přehlédnutý. Otišt. od Jos. Jirečka v Besedě Učit. 1878, č. 18, 19, 21. Něm. překl. od E. Schmidta v časop. Brüderboten, 1878.

39. **L. 1633.** *Januae linguarum reseratae Vestibulum,* quo primus ad latinam linguam aditus tirunculis paratur. V Lešně 1633 (?). 2. vyd. v Lešně. 1648—49, 3. vyd. v Potoku l. 1651—52. Dle snesení synody z r. 1635 (Dekrety, str. 291) pro drobnou mládež českou, sem tam rozptýlenou, mělo se vytisknouti latinsko-česky, aby vždy obmeškáni nebyli. V původní té podobě lat. Vestibulum přijato i v sebr. spisy, I, 302—317. R. 1642 Komenský poslal do Švéd »Vestibulum reformatum« s překladem německým a polským (Meth. l. VIII. 23; XIV, 4, 7.), zároveň s návodem (informatorium) jak z té knížky vyučovati sluší. Vydání latinsko-německé v Lipsku 1635, kde nakladatel knihkupec Gotfr. Grosius píše o Komenském: »Quandoquidem vero ipse... scriptis hisce, ad consumatam perfectionem, deesse adhuc nonnulla animadvertit, quibus tamen ipsi, utpote praeclaro τῆς πανσοφίας operi toti nunc dedito, aliisque occupationibus impedito, medelam adhibere non licet; ideo viris reverendis atque clarissimis, Dn. Johanni Mochingero, theologo orthodoxo et apud Dantiscanos hoc tempore ecclesiastae et eloquentiae professori; Dn. itidem Zachariae Schneidero, artis medicae licentiato... provinciam hanc demandavit. Repertus insuper est in vicina academia vir literatissimus eruditissimusque, qui voto

[312] Nápis kapitol *Fysiky* (Elenchus capitum) jest tento: Prolegomena de Physicae natura et usu. 1. Idea mundi creandi et creati. 2. De mundi principiis, materia, spiritu et luce. 3. De rerum motu. 4. De rerum qualitatibus. 5. De rerum mutationibus. 6. De elementis. 7. De vaporibus. 8. De concretis. 9. De plantis. 10. De animalibus. 11. De homine. 12. De angelis.

Appendix Physicae de corporis, animi animaeque morbis eorumque remediis. Za tím: Ludv. Vives l. I De trad. discipl.: Disciplinae breviter et pure ostensae acumen, judicium, prudentiam, communium rerum tractatio retundit vim mentis et molestissima est. Fysika na str. 1 až 236, pak:

Tu Deus ó mentem da sanam in corpore sano,
Hic placidam ut vitam vivamus ibique beatam.

Na přid. listě: Lipsiae, sumptibus Gothofr. Grosii, bibliopolae. Exprim. Joh. Albb. Minzelius anno 1633.

Comenii sub praefationis Januae finem adjuncto satisfacturus, materias in Janua tractatas tractare plenius, adhibitisque classicorum autorum elegantiis expolire, adeoque amoenissimum purae atque ornatae latinitatis viridarium satagit. Vyd. 2. v Lipsku 1658, ipsius authoris consensu revisum; též v Sibíni 1649, 1677. Hollandsky v Amsterod. l. 1658, anglicky dle hollandského překladu H. Schootova v Londýně 1657, maďarsky ve Varadě 1643 a pak ještě desetkráte; latinsko-českoněm. v Trenčíně 1649, švédsky 1670, polsky 1776, latinsko-řecky v Levoči 1648 a opět (Vorhof der Thüre zu den Sprachen) ve Vídni a v Terstě 1820. Předmluva česky od J. Šmahy v II. d. Sebr. sp. vychov. (Kvascala č. XL.)

40. **L. 1634.** *Rada k obnovení kancionálu.* Rukopis v Česk. Mus. Otišt. od Ad. Patery v Č. Č. M. 1891, str. 214.

41. **L. 1634.** *Conatuum Comenianorum Praeludia* ex bibliotheca S. H. Po předmluvě Hartlibově zvláštní titul: *Porta sapientiae reserata* sive Pansophiae Christianae seminarium. Hoc est nova, compendiosa et solida omnes scientias et artes, et quicquid manifesti vel occulti est, quod ingenio humano penetrare, solertiae imitari, linguae eloqui datur, brevius, verius, melius, quam hactenus, addiscendi methodus. V Oxfordě 1637. (Ke konci přidány nápisy kapitol velké Didaktiky.) Vyd. 2. *Pansophiae Prodromus,* v Londýně 1639. 3. vyd. Lugd. Batav. 1644. Opět otišt. v sebr. spisech did. I, 403—454 jakožto *Pansophiae Praeludium.* Quo sapientiae universalis necessitas, possibilitas, facilitasque (si ratione certa incatur) breviter ac dilucide demonstratur. Vyd. Londýnské (typis M. F. Sumptibus L. Fawne et S. Gellibrand) prodáváno bylo na hřbitově Pavlovském »u měděného hada«. V předmluvě Sam. Hartlib vyzývá ku podpoře, bez níž by pansofie nemohla býti dokonána. Po Prodromu (str. 103) položeno: »De sermonis latini studio, cui additur in usum juventutis formatorum et editorum jam in lucem Vestibuli et Januae usu debito informatorium aut. J. A. C. Londini ad exemplar Lesnae impressum 1638 (str. 105 -225). Pak obrana snah pansofických a Septem partium templi Pansophiae christianae tituli speciales. O vydání Pařížském zmiňuje se Komenský v listě k Mont. (str. 88, Patera 238), vyd. anglické z r. 1642. – - V listě Freinsheimiovi 1. října 1642 Komenský píše, že Prodromus byl v Londýně vydán bez jeho vědomí a svolení (me inscio et consulto), jakož i že vydán též v překladě anglickém Překlad český Fr. J. Zoubka z r. 1879. (Předchůdce vše vědy.)[313]

42. **L. 1635.** *Leges illustris gymnasii Lesnensis,* bezpochyby dílo Komenského. Lešenský rkp. vyd. v Progr. gymn. Lešenského r. 1855, str. XXXI, v českém překl. Fr. J. Zoubka v Drobnějších spisech Kom. str. 46—52.

43. **L 1635.** Na spis proti Jednotě bratrské od M. Sam. Martinia z Dražova sepsaný a na vyvrácení k řádu jejímu v pobožných lidech důvěrnosti v třiceti pěti příčinách (jak je nazývá) vůbec vydaný, *potřebné, mírné, křesťanské* starších kněží též Jednoty bratrské, na ten čas v Lešně Polském v exilium

[313] Sam. Hartlib anglicky vydal »A reformation of the Schools«, v Londýně 1642, v 4°, ve 2 dílech. O jeho působení vůbec viz Historisches Taschenbuch 1884.

zůstávajících, ohlášení. Martinius odpověděl na tento spis »Obranou křesťanskou« r. 1636, z čehož asi vznikla zpráva Komenského, v listě k Montanovi po paměti citujícího, že psal »Obranu« z rozkazu starších (jussu superiorum). Jireček, Liter. exul. 222, Rukověť I, 186.

44. **L. 1636.** *Kázání XXI* o tajemstvích smrti, vzkříšení a na nebe vstoupení Krista, Spasitele světa, učiněná v Lešně Polském 1636. Napřed 16 káz. o umučení, pak 5 kázání o vzkříšení a na nebe vstoupení. V Amsterod. 1663, v Berlíně 1757. V Karlíně 1864 v Harmonii čili Rozjímání o umučení etc.

45. **L. 1636.** Komenský měl *pohřební řeč* nad Rafaelem Leštinským, jež téhož roku vydána pod názvem: *Spiegel gutter Obrigkeit*, darinnen aus dem Propheten Esaia und Exempel des frommen Eliakims einer rechtmässigen löbl. Obrigkeit wahre eigenschaften repraesentiret und allen rechtliebenden Regenten zum Amts-Muster vorgestellt werden. In einer Predigt gehalten zur Lissa in Gross Pohlen beim christlichen Leichbegängnisse und letzten Ehrendienste des weyland Hoch und Wohlgeborenen Herrn, Herrn Raphaelis, Graffens von und auf Lissa, Wojewoden zu Bels, Hauptmann auf Hrubeschaw und Dubin etc. etc. Rukopis této řeči zachován též v Lešně (Sborník histor. 1885, str. 301).

46. **L. 1636.** *Frage, ob Kristus sich selbst auferwecket.* V Lešně (z rozkazu starších po německu) r. 1638. Věnov. Janu Schlichtingovi. Odpověď to na spis: Kurtzer Bericht auff die Frage, Ob der Herr Jesus, als er gestorben und todt gewesen, sich selbst aus eigener krafft von den todten aufferwecket habe, Gestellet von *Melchiore Schaffero* Freystadiensi Silesio im Jahre Christi 1637. 2. vyd., latinské, vyšlo v Amsterod. u J. Jansonia 1659 s názvem: De quaestione, utrum Dominus Jesus propria virtute a mortuis resurrexerit. Ad Melchiorem Schefferum, Socinistam, breve ac solidum J. A. Comenii Responsum. Věnov. Janu Ludv. Wolzogenovi, k němuž napomenutí vzadu přidáno.

47. **L. 1637.** *De sermonis latini studio per Vestibulum, Januam, Palatium et Thesauros* Latinitatis, quadropartito gradu plene absolvendo, *didactica dissertatio*, cui additur in usum juventutis Formatorum, de editorum jam in lucem, Vestibuli et Januae, usu debito Informatórium. V Lešně 1637. Podání Vratislavským datováno 22. pros. 1637. Ve Vratislavi 1638 (?), v Londýně 1639, Lugduni Batav. (s Prodr.) 1644. Opp. did. I, 346—393. (Meth. ling. VIII, 24. Věječka, § 44.) »De linguis tradendis dissertatio«, kterou Komenský r. 1642 poslal Freinsheimiovi, jest asi tento spis. Překl. český od Jos. Šmahy v J. A. Kom. Sebr. spisech vychov., sv. II. (v Přerově 1886).

48. **L. 1637.** *Cesta pokoje*, to jest pravý, neomylný, jediný prostředek, kterýmž církev Boží v pokoji, svornosti a lásce zachována býti můž: za příčinou nepokojných spisů M. Samuele Martinia z písem sv. vyhledaná, ukázaná a všechněm věrným Čechům podaná od starších kněží Jednoty bratrské. V Lešně, l. 1636. Vydán tento spis »pro tranquillandis utrinque animis« skoro zároveň se sp. Jana Felina »Rozebrání spisu druhého M. Sam. Martinia, Obranou křesťanskou nazvaného, kterýž proti Ohlášení starších kněží Jednoty bratrské l. 1637, sepsal a vůbec vydal. Pro vyjevení křivých nářků a odvedení

nedůvodných hanění učiněné« (l. 1638). Na to M. Sam. Martin z Dražova odpověděl spisem »Induciae Martinianae«.

49. L. **1637.** *Faber fortunae sive ars consulendi sibi ipsi.* V Amsterod. 1657 a 1661. Věnov. Bojislavovi a Vladislavovi hrab. Lešenským dne 3. ledna 1637. (Vyd. z r. 1661 s Pravidly života, Listem Montanovi, Diogenem a Abrahamem.) Český překlad Fr. J. Zoubka ve Škole a Životě 1872. Které byly »priores editiones«, o nichž Komenský mluví, není známo.

50. L. **1638.** *Diogenes cynicus redivivus,* sive de compendiose philosophando. Ad Scholae ludentis exercitia olim accommodatus, nunc autem luci datus. Věnováno jest vydání Amsterod. z r. 1658 (10. června 1658) Jakubovi de Graef a Mikuláši Witsonovi, synům senatorův a příznivcův Komenského Kornelia de Graef a Kornelia Jana Witsona (ob merita in me magnificorum parentum vestrorum). R. 1651 dí Komenský, že »Drama est paratum et in schola Lesnensi cum applausu ter agitatum« (pro IV. tř. pansof. Opp. III, 42. X). Jiné vydání z r. 1662, 3. vyd. v Halberstadtě 1673. Částečný překlad český a výklad obsahu od Fr. J. Zoubka v Osvětě r. 1872 (»Komenského Diogenes, hra divadelní«). Hollandský překlad F. van Hoogstratenův v Amsterod. 1710. — Osoby této hry jsou: Diogenes, Antisthenes, Plato, Zeno, filosofové; Amphilogus, Elpidius, Hegesias a několik jiných studujících filosofie beze jména; Filippus, Alexander, králové; Clitus, rada Filippův, Perdiccas, Parmenio, Kraterus, Alexandrovi prefekti; Scirpalus, vůdce mořských loupežníků; Harpas, Psiletes, loupežníci; Xeniades, měšťan Korintský; Dionysius, někdy král Syrakusský, potom učitel v Korintě; několik jeho žáků; Acestor lékař; studující, lid, dvořané a Xeniadovi dva synové.

51. L. **1638.** *Pansophicorum conatuum dilucidatio* in gratiam censorum facta. V Lešně r. 1638 (v 4⁰) vytištěno pouze pro přátele, a hned následujícího roku (1639) od Hartliba s Prodromem patištěno. Opět patišt. Lugduni Batav. r. 1644. Opp. did. I, 455—482. Překlad český Jos. Šmahy v časopise »Komenském« 1892, č. 8 sld.

52. L. **1640.** *De Christianorum uno Deo, Patre, Filio, Spiritu sancto, Fides antiqua,* contra Novatores. Věnov. Jonáši Schlichtingovi z Bukovce. Vyd. v Amsterod. u J. Jansonia r. 1659. V předmluvě sám Komenský se přiznává, že když Schlichting roku 1640 v Lešně ho navštívil a hleděl ho na svou stranu přivésti, brzy po jeho odchodu o věci přemýšleje to napsal, strýc pak jeho Jan Schlichting jemu to poslal; roku však toho věc teprve že se vydává tiskem (v ten smysl opraviti jest tvrzení Zoubkovo, jenž spis klade teprve do r. 1659); snad jen výtah většího díla.

53. L. **1639—40.** *A dextris et sinistris,* h. e. pro fide in Christum Deum — hominem Marcioniticis deliriis (humanitatem Christi abnegantibus) lucta. V Amsterod. 1662. Jsou dva listy v prosinci r. 1661 ještě nevydané, o nichž Komenský se zmiňuje v listě k Montanovi: Adversus Marcioniticum a P(aulo) Felgenhauero resuscitatum delirium (humanitatem Christi veram exinanientium) epistolae duae ad Dan. Stolcium Medicum. Ineditae, quia medicus ad mentem sanam (Dei et medicinae hujus ope) redierat.

54. **L. 1640.** *Abrahamus patriarcha.* Scena repraesentatus anno 1641 in Januario sub examen scholae publicum. R. 1651 Kom. zmiňuje se o něm, »quod drama paratum habetur« (Opp. III, 50). Vyd. v Amsterod. 1661 při spise Faber fort. a Diogenes. — Osóby školní této hry jsou: Abraham; Hlas Boží (Dei vocem exprimens), Sara, Thara, Lot, Nachor, Milca, Eliezer, čeleď Abrahamova, Farao egyptský, Tathanes kníže, jiný kníže, družina králova; cizinec, vypovídající válku; posel vítězství, Melchisedek, Bera, král sodomský; Agar, anděl, andělé tři u Abrahama, Ismael, Isaak.

55. **L. 1641.** *Epistola ad amicos* Lesnae in Polonia agentes. Dán v Londýně $^{8}/_{18}$ října 1641. Bez titulu. (Jediný známý výtisk v knih. Lipské, Hist. Brit. 292/4). Překlad český Fr. J. Zoubka v tomto životopise str. 127—129.

56. **L. 1641.** v zimě v čas odložení parlamentu v Londýně »Tractatus nobis sub manu fuit natus« *Via lucis* vestigata et vestiganda, h. e. Rationabilis disquisitio, quibus modis intellectualis animarum lux, sapientia, per omnes omnium hominum mentes, et gentes, jam tandem sub mundi vesperam feliciter spargi possit. Libellus ante annos viginti sex in Anglia scriptus, nunc demum typis exscriptus est in Angliam remissus. Vyd. v Amsterodamě u Krišt. Konrada 1668. Věnováno toto vydání »Regiae Londinensi societati« dne 13. dubna 1668, podeps. »unus ex humilibus viris desideriorum Comenius senex«. Spisu toho »capitum seriem« Komenský dne 18. dubna poslal Hottonovi, roku pak 1643 celý rukopis Dru. Matthiae a kancléři Oxenstjernovi.

57. **L. 1642.** *Pansophiae diatyposis*, ichnographica et orthographica delineatione totius futuri operis amplitudinem, dimensionem, usus adumbrans. V Gdansku 1643, v Amsterod. u Elzevirův 1645. Gdanského vydání nebylo vytištěno mnoho exemplářů (exemplaria non multa descripta sunt), jak Kom. píše dne 8. října 1643. Také v Paříži brzy potom spis tištěn (dle předmluvy k Meth. jaz.). Obsah jest: 1. Templi Sapientiae ichnographia aphorismis comprehensa. 2. Templi Pansophici delineatio orthographica, structurae ejus faciem externam cum partium numero, ordine, situ et usu spectanda exhibens. 3. De Scenographia operis pansophici admonitio (Dabam in secessu meo, 10. Septembr. an. 1643). Spis ten, jenž z části obsahovati měl práce za zimu r. 1641—42 v Londýně vykonané, Komenský chtěl vydati ještě před odchodem z Londýna, jak psal Hottonovi 9. května 1642, že chtěl podati ukázky nevídané svých prací pansofických.

58. **L. 1642.** *Janua rerum sive metaphysica pansophica.* Komenský chtěl ji vydati v Londýně nebo v Leydě, jak psal Hottonovi dne 18. dubna 1642, protože si toho zvláště v Leydě přáli, ale nebyla ještě dokončena (verum hanc nec absolvi). R. 1643 dí: cujus et specimen quoddam secum abstulit Figulus. R. 1644 Komenský vykládal podle ní v Elblagu. Dne 10. pros. 1661 píše o tom spise: Nunc luci paratur Janua rerum, quam sapientiam primam et lucem mentium, vulgo Metaphysicam vocant, ita reserata, ut per eam in totum rerum ambitum et omnem interiorem rerum ordinem omnesque intimas rebus coaeternas veritates prospectus pateat catholicus. Na ukázku Komenský vydal z té metafysiky 5 listů v Lešně 1649, které již r. 1678 byly věcí tak vzácnou,

že ani mezi příbuznými Komenského spisu toho exempláře nebylo, jakž se dovídáme z listu Nigrinova k Hessenthalerovi. Spis vydán teprve r. 1681 v Leydě jakožto *Janua rerum reserata*, hoc est Sapientia prima (quam vulgo Metaphysicam vocant) ita mentibus hominum adaptata, ut per eam in totum rerum ambitum omnemque interiorem rerum ordinem et in omnes intimas rebus coaeternas veritates prospectus pateat catholicus simulque ut eadem omnium humanarum cogitationum, sermonum, operum fons et scaturigo, formaque ac norma esse appareat. Český překlad Jos. Šmahy v Kom. Sebr. spis. vychov. díl I. V Přerově 1886.

59. **L. 1643.** *De dissidentium in rebus fidei Christianorum reconciliatione Hypomnemata quaedam* amici ad amicum. V rukopise poslal Komenský myšlénky ty r. 1643 Dru. Matthiae a kancléři švédskému Oxenstjernovi. Spis s č. 61. pod titulem »Irenica quaedam scripta pro pace Ecclesiae J. A. Com.« zachován v rukopise univers. knihovny v Gottinkách. (J. Müller.)

60. **L. 1643.** *Calendarium ecclesiasticum,* na kvap z polštiny přeložené. Komenský poslal do Švéd ke konci měs. září 1643.

61. **L. 1644.** *Huldrici Neufeld Judicium* de judicio Valeriani Magni (Capucini) super catholicorum et acatholicorum credendi regula, sive absurditatum echo. (Duo libelli.) V Gdansku 1644, v Amsterod. 1658. Jest to spisek, o němž Komenský dne 28. září 1644 napsal Hottonovi, že jej v čas pokušení od Nigrina sedm neděl skládal a na světlo vydal. Vydání Amsterodamské (apud Christ. Conradum) mělo titul: De regula Fidei judicium duplex: I. Qualiter a Valeriano Magno constructa fuit. II. Qualiter ex intensione Dei et ecclesiae usu construenda venit. *Hypomnemata* (č. 59.) při tomto vydání vynechána, protože Bratří Komenskému vytýkali, proč spisy těmi řízně proti katolíkům se neozval, a tento spis byl ještě mírnější.

62. **L. 1644.** *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* ad genus humanum, ante alios vero ad eruditos, religiosos, potentes Europae. Spis ten byl již v dubnu 1645 hotov, ale vydán teprve roku 1666 v Amsterodamě, a to necelý, toliko 2 díly:

a) Pars I. *Panegersia*, Excitatorium universale, in quo, quid res humanae sint et quam corruptae quamque de emendatione semper in coelo et terra consultatum sit consultandumque novo modo restet, explicato, ad suscipiendum pro re tam communi communia consilia omnium hominum fit invitatio.

b) Pars II. *Panaugia*, ubi de accendenda mentibus ante omnia luce quadam universali, in qua omnes omnia omnino videre possint, consultatur.

Ostatní díly dle rozvržení v Panegersii položeném měly slouti: *c*) *Pantaxia* (Pansophia), *d*) *Pampaedia*, *e*) *Panglottia*, *f*) *Panorthosia*. Buddeus, vydávaje Panegersii v Hali Magdeburské (spolu s Hist. Fr. Boh.), za netištěnou ji maje, z rukopisu ji vydal. Tak řídká tedy již byla. Díly ostatní posud jsou nezvěstné. Obšírný návrh Pantaxie a Panorthosie v rukopise chová Brit. Museum v Londýně (dle zprávy J. Kvacsalovy). Český překlad J. Šmahův v Sebr. spis. vychov. díl III. V Přerově 1890. Německý překlad J. Leutbecherův r. 1874.

63. **L. 1645.** *Regulae vitae* sapientis, harmonicae, tranquillae, actuosae, negotiis obrutae, liberaliter otiosae, peregrinantis denique. Dopsána byla pra-

vidla ta dne 9. června 1645 pro Krist. Ambr. Kochlewského, vyd. v Amsterodamě 1657 s Faber fort., rovněž r. 1661 (u P. Montana). Český překlad Fr. J. Zoubka v Bes. Učit. 1872 (II. vyd. v Drobn. spis. 1876).

64. **L. 1646.** *Christianismus reconciliabilis reconciliatore Christo.* Nezdařeným pokusem Vladislava IV., který na smírčí rozmluvě v Toruni (colloquium charitativum, 28. srpna—21. listopadu 1645) chtěl způsobiti sjednocení evangelíků polských, podnícen byl Komenský k sepsání tohoto spisu »quam facile Christiani, si vere ac serio Christiani esse velint, non discordare possint, tam clara ut sol meridie est demonstratio. Ad gloriosiss. regem Vladislaum IV.« Spis tiskem nebyl vydán, protože úmysl králův se nezdařil. (S č. 59. není spis totožný.)

65. **L. 1646.** *Linguarum methodus novissima* Fundamentis didacticis solide superstructa: Latinae linguae exemplo realiter demonstrata: Scholarum usibus jam tandem examnussim accommodata: Sed et insuper aliis studiorum generibus magno usu accommodanda. Ante tamen Eruditorum judicio publice exposita, seriisque ac severis censuris submissa. Předml. Ludv. de Geer podepsána jest: Dabam Elbingae Borussorum (ubi me hujus studii causa sexennium aluisti) sub decursum anni 1648. První zmínka o díle tom činí se 28. září 1643, v říjnu 1645 bylo takořka hotovo k tisku; v lednu 1647 bylo nové spracování s rejstříky a dedikací úplně dokončeno.[314] Opět vyd. v Opp. did. II, 2—292, avšak bez napomenutí knihtiskařům, aby díla nevydávali, že bude opět vydáno v lepší podobě, jakož i bez rejstříků. Český překlad Josefa Šmahy vydán v Rychnově 1882—87; kap. V. v překl. Fr. J. Zoubka v Bes. Učit. 1874; kap. X. (Didaktika analytická) v překl. Fr. J. Zoubka 1874. (Bibl. paedag. č. 1.)

66. **L. 1646.** *Vestibulum Latinae linguae,* rerum et linguae cardines exhibens (ad leges Methodi linguarum novissimae concinnatum). Vor-Thür der lateinischen Sprache. Nové spracování staršího díla podle zásad spisu předcházejícího. V Opp. did. II, 293 podán z toho jen list na ukázku. Na konci toho Kom. praví: Abrumpo hic, quia totum hoc Vestibulum, concinnius in Hungaria postea factum, tomo sequenti recurret. Český překlad předmluvy od Jos. Šmahy v Sebr. spis. vychov. II, str. 93 sl.

67. **L. 1647.** *Latinae linguae Janua* reserata, rerum et linguae structuram exhibens ordine nativo. (Ad leges Methodi linguarum novissimae.) Die offene Thür der lateinischen Sprache. Nové spracování prvotné Brány jazyků podle zásad Methody jazyků. Vyd. v Opp. did. II, 299—458. Obsahovala tato část tři díly: 1. Januae textus (z toho jen 1 list na ukázku). 2. Grammatica latino-vernacula (304—430). 3. Lexicon januale Latino-germanicum (456—458, jen zpráva o tom a postfatio ze dne 16. září 1650). Předmluvy k tomu v česk. překl. Jos. Šmahy v Sebr. spis. vychov. II, 99 sl. Dle zprávy Komenského vy-

[314] V »Cestě k světlu« (XIX, 5) Komenský dí: Pro rozšíření obecné osvícenosti křesťanské mezi všemi národy potřebí jest přemýšleti, jak by každý naučil se jazyku, v němž působiti má, nebo jak by *jednomu* jazyku naučili se všickni. »Utrumcumque horum placebit, compendia quaedam non deerunt, Dei ope.«

tištěn slovník v Lešně in folia octo plicata sic, ut plus, quam Alphabeta tria cum dimidio contineat; prolixum ergo foret hic poni. Opět vytištěn ve Frankfurtě (u M. Götze) 1656. Dne 18. ledna 1650 slovník byl vytištěn až po *E*, jak Komenský listem oznamoval; zapomněl se tedy, napsav r. 1661, že vyšlo Lexicon jan. v Lešně 1648. Vydání Lešenské vyšlo vlastním nákladem Komenského. Také o díle třetím tohoto učení latinského, nazvaném *Atrium latinitatis*, pracoval dříve, než byl povolán do Uher (Opp. did. II, 458).

68. **L. 1648.** *Independentia* aeternarum confusionum origo spectamini vene rabilis nationalis synodi in nomine Christi Londini in Anglia congregatae subjecta anno 1648. In exemplum autem noxae a spretis fraternis consiliis foras data anno 1650. Sepsáno za příčinou svárův anglických s týmž úmyslem jako předešlé spisy irenické. Vyd. II. s nápisem poněkud změněným v Amsterod. 1661. Český překl. od J. Šmahy v České Šk. 1890.

69. **L. 1649.** *O vymítání němého i jakéhokoli jiného ďábelství.* Kázaní učiněné shromáždění českému v Lešně Polském, v neděli Oculi l. 1649.

70. **L. 1649.** *Johannis Lasitii,* nobilis Poloni, *Historiae de origine et rebus gestis Fratrum Bohemorum liber octavus,* qui est de moribus et institutis eorum, ob praesentem rerum statum seorsim editus (cujus rei rationem praefatio sequens explicabit). Adduntur tamen reliquorum VII librorum argumenta et particularia quaedam excerpta, atque in gratiam Fratrum Polonorum de prima Ecclesiarum Fratrum in Polonia origine succincta narratio. V Lešně 1649. 1. Předmluva ze dne 21. srpna 1649. 2. Kn. VIII. kap. I—XXXIII. 3. Appendix continens praecedentium VII librorum Lasitii generalia argumenta, particulariaque nonnulla excerpta. 4. Conclusio. 5. De prima Ecclesiarum Unitatis Fratrum in Polonia origine succincta narratio (auth. Martino Grat.). 2. vydání latinské (v Amsterod. u Ravensteina 1660) s titulem: Johannis L., n. P., de ecclesiastica disciplina moribusque et institutis Fratrum Bohemorum memorabilia continens, cum admonitionibus ad reliquias istius ecclesiae et alios, J. A. Comenii. Po předml. tu podána VIII. kn. Lasického, pak Testimonia quaedam de ordine ac disciplina: tum in genere, tum quomodo in Unitate Fratrum Boh. in usu fuere. Pak Conclusio a Epistola Joh. Wickleffi ex Anglia ad Joh. Hus in Bohemiam scripta 1387.

Česky vydáno jakožto: *K navrácení se na první opuštěnou lásku Jednoty Bratrské* rozptýleným jejím z Čech a z Moravy ostatkům, jménem Božím *učiněné napomenutí.* L. 1649. Obsahuje 1. Předmluvu, danou 23. měs. října l. 1649. 2. P. Jana Lasitského, šlachtice polského, Historie o původu a činech Bratří Českých kn. osmou. 3. Přídavek, zdržující v sobě předcházejících sedmi Lasiciových knih veřejné sumičky. 4. Napomenutí. 5. Modlitbu. Další vydání česká v Lešně 1655 (?), v Amsterodamě r. 1660, v Hali Magdeb. 1763 a 1765, v Praze 1869. *Napomenutí k navrácení se* atd., vyd. zvláště r. 1748.[315] Něm. tato část ve Frankfurtě a Lipsku 1743.

[315] Lasicki vraceje se r. 1581 ze Štrasburka odbočil s cesty k Bratřím do Boleslavě a do Prahy, quorum eo tempore senior erat Joh. Calephus, gravis et severus, ut sunt omnes. Certe diligenter lustrando singulas atque de omnibus percontando videbar mihi in ecclesia Ephesina vel Thessalonicensi seu quavis alia apostolica fuisse, oculis ea intuens

71. **L. 1649.** *Manuductio in viam pacis ecclesiasticae.* Jmenuje tento spis R. Ungar v přídavcích k Balbínovu spisu Bohemia docta. Snad (dle J. Müllera) předmluva a dokončení spisu J. Lasického zvláště vydané.

72. **L. 1649.** *Kázaní pohřební* nad Pavlem Fabriciem. 1649. (Estreicher Bibliogr. Polska. Kraków 1882.)

73. **L. 1650.** *Kšaft umírající matky Jednoty Bratrské*, kterýmž (v národu svém a obzvláštnosti své dokonávající) svěřené sobě někdy od Pána Boha poklady mezi syny a dcery a dědice své rozděluje. J. A. K. P(oslední) B(iskup) J(ednoty) B(ratrské). Vyd. v Lešně 1650, v Berlíně 1757, v Praze 1848, 1865. 1879. Německy v Reklamově Bibl. a v Gnadově 1865.

74. **L. 1651.** *Umění kazatelské* Vyd. od Jos. L. Zieglera v Praze 1823 a 1872. Rukopis není nyní znám.

75. **L. 1651.** Schola pansophica, h. e. universalis sapientiae officina, ab annis aliquot ubiubigentium erigi optata, nunc auspiciis ill. Domini Sigismundi Racoci de Felseovadas etc. Saros-Pataki Hungarorum feliciter erigenda. Anno redditae mundo salutis 1651. Opp. did. III, 6—60. Český překl. Fr. J. Zoubka v Praze 1875.

76. **L. 1651.** *De repertis Pansophici studii obicibus*, deque tollendis illis deliberationes variae. Opp. did. III, 61—68.

77. **L. 1651.** *Primitiae laborum scholasticorum* in illustri Patakino gymnasio in majus et melius transformari coepto. Věnování dáno 28. ledna 1651. Obsahuje 2 řeči: 1. *De cultura ingeniorum.* Řeč ve větší posluchárně školy Potocké dne 24. listop. 1650. Opp. did. III, 72—104. Též v Pešti 1791. Překlad český od Fr. J. Zoubka v Bes. Učit. 1874. 2. *De primario ingenia colendi instrumento* solerter versando *libris*. Řeč ze dne 28. listop. 1650. Opp. did. III, 105—114. Český překlad Zoubkův v Bes. Učit. 1873.

78. **L. 1651.** *De reperta* ad authores latinos prompte legendos et clare intelligendos *facili, brevi amoenaque via, Schola latina, tribus classibus divisa.* Předml. Zikm. Rakoczi dána (E Museo) 8. února 1651. Vyd. v Bl. Potoku roku 1651, podruhé v Amsterod. 1657, též v Opp. did. III, 114—133. Překlad český Fr. J. Zoubka v Škole a Živ. 1874, 2. vyd. 1875.

79. **L. 1651.** Eruditionis scholasticae pars I. *Vestibulum,* rerum et linguarum fundamenta exhibens. Latinsko-uh. 1652. Latinsko-německy v Tubinkách. Nové spracování Vestibula dle zásad ve Škole pansofické vyslovených. Opp. did. III, 134—213: Předmluva (překlad její český od Jos. Šmahy v II. díle J. A. K. Sebr. spis. vychov. str. 107. sl.). 1. Vestibulum linguarum (141—162). 2. Rudimenta Grammaticae (162—176). 3. Repertorium vestibulare sive Lexici latini rudimentum (176—206). Dodavkem: De instituendis e linguae latinae Vestibulo exercitiis ad praeceptorem commonefatio (206—214). Latino-belgice

et omnibus hauriens meis, quae legimus in scriptis apostolicis, apostolis Ignatii martyris, s. Martialis, Justini apologiis, apologetico Tertuliano. (Las. l. VII, Regenvolsc. 68.) Dokončil spis svůj záhy a poslal jej Jednotě bratrské asi r. 1585, opravený pak Karlu st. z Žerotína r. 1599, ale celý spis nikdy nebyl vydán, toliko ve výtahu, celá vydána pouze kniha VIII. Až po Ferdinanda I. obsahuje některé zprávy důležité, odtud jest velmi kouskovitý, nejsa ani formou ani obsahem dostatečný.

cum figuris aeneis v Amsterod. u J. Seidelia 1658. Hollandsky, latinsky, německy u J. Ravensteina 1673.

80 L. **1651**. Eruditionis scholasticae pars II. *Janua, rerum* et linguarum structuram exhibens. Latinsko-uhersky v Potoce 1652. Pouze latinsky s obrazy v Schaffhúsích 1656. Latinsko-něm. v Tubinkách. Latino-belgice v Amsterod. po r. 1661. Opp. did. III, 214—592. Obsah: 1. Lexicon januale (219—424). 2. Grammatica janualis (425—472). 3. Janualis contextus (473—592). Nové to spracování Brány podle zásad Školy pansofické. Předmluvu P. Kapossimu přelož. J. Šmaha, v Sebr. sp. vychov. II, str. 131 sl. Tamtéž i předmluva na mluvnici a slovník.

81. L. **1651**. Eruditionis scholasticae pars III. *Atrium*, rerum et linguarum ornamenta exhibens. V Potoce 1651. V Norimberce u Endterův r. 1655. Opp. did. III, 451—718 (str. 451—592 jsou tu dvakráte). Obsah: 1. Ars ornatoria sive Grammatica elegans (454—540). 2. Textus atrialis (540—718). Odsud Mravovědu přeložil Jos. Šmaha, v Paed. Rozhl. 1890. 3. Lexicon atriale měl býti třetím předmětem Síně, cujus ductu Latina latinissime, vereque Latina varie latine efferre docebis. Slovník ten spisován byl do r. 1654 v Potoku, avšak vydán teprve v Amsterodamě, a to r. 1657 jakožto:

82. *Lexicon atriale* Latino-Latinum, simplices et nativas rerum nomenclationes, e Janua linguae latinae jam notas, in elegantes varie commutare docens. V Amsterod. u J. Jansonia 1657. Věnov. Imperialis liberae civitatis Eslingae proceribus. Opět vyd. v Amsterod. 1686.

83. L. **1652**. *Laborum scholasticorum* in ill. Patakino gymnasio *continuatio*. V Potoku 1652. Opp. did. III, 737—757. Věnov. jest tato část Ondřeji Klobusickému, principissae Transsylvanae a consiliis intimis, omnium dynastiarum ejus per Hungariam praefecto. Dáno 1. června 1652. Obsah: Řeči 1. *Methodi verae encomia*. Ex fabula de labyrintho Daedaleo filoque Ariadnes. Měl ji Komenský při otevření první třídy, Vestibulky, dne 13. února 1651. Překlad český Fr. J. Zoubka v Škole a Živ. 1873. 2. *De utilitate accuratae rerum nomenclaturae* oratiuncula. Komenský měl ji při otevření druhé třídy, Janualky, 14. března 1651. Překlad český Fr. J. Zoubka v Bes. Učit. 1872. 3. *De eleganti elegantiarum studio* oratiuncula. Při otevření třídy třetí, Atrialky čili Rhetoriky, dne 10. ledna 1652.

84. L. **1652**. *Fortius redivivus* seu de pellenda scholis ignavia ad omnes omnium scholarum cives; ante alios vero ad solertissimos ill. Patakinae scholae Curatores. Vyd. v Bl. Potoce 1652. Opp. did. III, 759—775. O příčině toho Komenský dí, že byla torpor ingeniorum a proto že vydal spisek Joachimi Fortii Ringelbergii De ratione studii, pak Erasma Rotterodamského spisek téhož názvu a posléze i sám spisek podobného rázu napsal. Český překlad Fr. J. Zoubka v Škole a Životě r. 1872 (2. vyd. v Drobn. spisech 1876).

85. L. **1653**. *Praecepta morum* in usum juventutis collecta. Opp. did. III, 776—783. V Bl. Potoce 1658. Český překlad Fr. J. Zoubka v Slov. Paedagogu 1874 (2. vyd. v Drobn. spis. Kom. 1876).

86. L. **1653**. *Leges scholae* bene ordinatae. Leges hae, jak dí Komenský, Patakini fuerunt conscriptae, neque tamen publice receptae. Opp. did. III,

784—803. Český překlad Fr. J. Zoubka v Kom. Drobn. spis. 1876. Menší tyto spisky pod společným názvem »*De studii pansophici impedimentis*« vytištěny byly (kromě zákonů) v Potoce a v témž pořádku pak přijaty jsou do sebraných spisů vychov.

87. **L. 1653.** *Animae sanctae* aeterna regna cum triumpho ingredientis *beatum satellitium*, operum bonorum exercitus, ad nobilissimum D. Laurentium de Geer, Amsterodamensem, Chari Genitoris sui, magnifici et strenui viri D. D. Ludovici de Geer senioris, haereditarii in Finspong, obitum, et ad beatos abitum, una cum praenobili Fratrum, Sororum, Affinium et Agnatorum turba pie lugentem. V Bl. Potoce 1653. Opp. did. III, 1051—1062.

88. **L. 1654.** *Orbis sensualium pictus.* Hoc est omnium Fundamentalium in mundo rerum et vita actionum Pictura et Nomenclatura (v Opp. did. III, 830: actionum nomenclatura ad ocularem demonstrationem deducta). Vyd. 1. latinsko-německé (Die sichtbare Welt, Das ist, Aller vornehmsten Welt- Dinge u. Lebens-Verrichtungen Vorbildung und Benahmung) v Norimberku u Mich. Endtera r. 1658. 2. vyd. tamtéž r. 1659, překlad český předml. od Jos. Šmahy v Sebr. spis. vychov. II. 3. vyd. 1661. Vyd. anglické Charlesa Hovle z r. 1658. 1. vyd. české (lat.-něm.-uh.-české) obstaral Jonáš Bubenka, evang. kněz v Ochtině, a to v Levoči 1685, sám k němu udělav dřevořezy. (Tit.: *Svět viditelný* namalovaný, t. j. všech nejhlavnějších na světě věcí a v životě činů figury a jmenování, s přičiněným rejstrem titulův), 2. vyd. v Levoči 1728, 3. vyd. (k užívání menší stud. mládeže v c. k. zemích) ve Vídni 1779, v Prešpurce 1798, 1806, 1842, v Hradci Král. 1833, 1846, v Praze 1854 a 1855, 1870, 1873, 1877, v Hradci Král. 1883. Maďarsky poprvé 1669, francouzsky 1708, polsky 1718 atd. Rusky, lat., německy a rusky, franc., německy v Petrohradě 1788.[316]

89. **L. 1654.** *Schola ludus,* s. Encyclopaedia viva, h. e. Januae linguarum praxis scenica, Res omnes Nomenclatura vestitas et vestiendas sensibus ad vivum repraesentandi artificium exhibens amoenum. Vyd. v Potoce 1655. Věnov. kuratorium školy Potocké dáno »ex Museo meo 24. Aprilis anno 1654«. Odcházeje z Uher zůstavil toto dílo při škole Potocké, kde následujícího r. 1655 jussu Celsissimae Principis bylo vytištěno. Opět vytišt. v Amsterod. 1656 a 1657. Opp. did. III, 831—1040, věnováno hollandským přátelům a příznivcům přípisem ze dne 1. ledna 1657. Překlad německý Redingrův r. 1659, Bötticherův 1889. Český překlad dílu IV. (Škola obecná) od Jos. Šmahy v Paedag. Rozhl. 1889 (částečně i v Sebr. spis. vychov. díl II.). Úplný překlad vychází v Sebr. spis. vychov. díle IV. (1892).[317]

---

[316] Také Basedow vydal l. 1773 Orbis pictus, »Elementarwerk mit Kupfern«, jakožto »verjüngten«, dle Götha (Aus meinem Leben, III, kn. 14), »verschlechterten« Orbis pictus. Hoffmeister 208.

[317] Pro V. třídu pansofickou Komenský zmiňuje se ještě o pamětihodném jiném divadle (Opp. III, 44, X), které buď složil nebo složiti zamýšlel: »Pulcherrimum vero spectaculum dare poterit Artis triunius, Grammaticae, Logicae, Metaphysicae inter se aemulatio et de praerogativa contentio, tandemque amica de omnibus sapienter in Sapientiae regno administrandis conventio et osculum. Quod drama (quinquaginta constans personis) multam

90. L. 1654. *Laborum scholasticorum Patakini obitorum coronis*, Sermone valedictorio ad Scholam Patakinam ejusque solertes D. D. Scholarchas et Visitatores, generosorumque et reverendorum magnam panegyrin, habito imposita anno 1654 jun. 2. Vyd. v Potoku r. 1654. Opp. did. III, 1041—1050.

91. L. 1654. *Gentis felicitas*, speculo exhibita iis, qui num felices sint et quomodo fieri possint, cognoscere velint. Věn. Jiřímu Rákóczi, knížeti Sedmihradskému. Vytišt. 1659. Český překlad Fr. J. Zoubkův částečně podán v článku »Komenského myšlénky národohospodářské o štěstí národu«. Šk. a Živ. 1884 (též o sobě vyd.).

92. L. 1655. *Panegyricus* Carolo Gustavo, magno Suecorum Gothorum Vandalorumque regi, incruento Sarmatiae Victori, et quaqua venit liberatori, pio, felici, augusto, Heroi afflictis in solatia, regibus in exemplum nato. Tištěno porůznu několikkráte r. 1655, 1656 a 1657. Také v Leydě 1657 s předmluvou Hartlibovou.

93. L. 1655—1656. *Evigila Polonia*. Spis neznámý, o němž Komenský se zmiňuje v listě Figulovi r. 1656.

94. L. 1655. *Útočiště v soužení i nebezpečenství nejjistší*, aneb *Boj s Bohem* modlitbami, naposledy pak oddání a poddání se Bohu na všelikou vůli jeho k životu i k smrti. Kázaní na Žalm XXXI, 1—6 v Lešně dne 24. září 1655. Ke konci přidána: Modlitba kající, v čas hrozných válečných vichřic v Velikém Polště k užívání (6. října 1655). Vyd. v Lešně 1655, v Hali Magd. a Berlíně 1765.

95. L. 1655. *Některé ukázky překladů* z Ovidia a Vergilia (aliquot versus, specimini futuros iis, qui imitari vellent). Otišt. v Č. Č. M. 1842, str. 454.

96. L. 1656. *Enoch*, to jest, o stálém lidí Bohu oddaných s Bohem chození, a kterak lidi takové Pán Bůh k sobě bere. Vysvětlené kázaním léta 1656 v neděli I. po Mudrcích učiněným. Tlačeno l. P. 1656.

97. L. 1656. *Matuzalém*, to jest: o daru dlouhověkosti. Vysvětlené při pohřbu ctihodného muže, kněze Vácslava Lochara, církve české v Lešně Polském správce předního a conseniora. Tlačeno l. P. 1656 25. ledna.

98. L. 1656. *Navržení o pravdivém všech věřících s Kristem sjednocení a společnosti*, kterak se děje skutkem a věrou a posvátně. Ku pobožnému přemyšlování těm, kteříž se k hodnému večeře Páně užívání strojí, podané od K. J. A. K. Léta 1656. (Tyto poslední tři spisky nalezl J. Kvacsala v knihovně evang. lycea v Prešpurce.)

99. L. 1656. *Clypeus contra Antichristum*. O něm zmínka v listě Figulovi dne 22. května 1656.

100. L. 1656. *Materiarum Pansophicarum Sylva*, definitionum scil. omnium rerum et axiomatum (supra 20 annos magna diligentia congestatus) thesaurus. (Opp. did. IV, 6). Shořel v Lešně.

101. L. 1656. *Sapientia bis et ter oculata*, aliud in alio acute videns, aliudque per aliud potenter demonstrans, hoc est de Syncriticae methodi ad res

habet amoenitatem, artibusque sermonis, cogitationum, operum, rectius a fundamento percipiendis multum infert lucis.

latentes evestigundum, obscuras illustrandum, dubias demonstrandum, confusasque ordinandum potentissimo usu. O methodě synkritické dle myšlének v zničeném tom spise obsažených Komenský mluví ve Věječce moudr. § 32—36. (Opp. did. IV, 46—47.)

102. **L. 1656.** *Lesnae Excidium* Anno MDCLVI in Aprili factum, fide historica narratum. Vyd. v Amsterod. 1656.

103. **L. 1656.** *Kázání*, která Komenský jako kněz po 40 let míval, shořela v Lešně r. 1656.

104. **L. 1657.** *Opera didactica omnia,* ab anno 1627—1657 continuata.[318] Na 2. listě: Op. Did. Omnia, variis hucusque occasionibus scripta, diversisque locis edita: nunc autem non tantum in unum, ut simul sint, collecta, sed et ultimo conatu in Systema unum mechanice constructum redacta. V Amsterod. nákl. Vavřince z Geeru, tisk. Krišt. Konrada a Gabr. a Roy.

V díle I. (str. 482) obsaženy jsou spisy z r. 1627—1642: 1. O prvních příčinách spisovatelových studií didaktických. 2. Didaktika Veliká. 3. Škola mateřská. 4 Nákres školy prostonárodní. 5. Brána jazyka latinského. 6. Předbraní. 7. Obraz chrámu latiny. 8. O studiu latiny. 9. Předchůdce pansofie. 10. Úsudky o něm. 11. Snah pansofických vyložení.

V díle II. (str. 462). Spisy od r. 1642—1650: 1. Nákres pansofie. 2. Nejnovější spůsob učiti jazykům. 3. Předbraní věcí a jazyků. 4. Brána nová. 5. Slovník k Bráně latinsko-německý. 6. Mluvnice. 7. O síni věcí a jazyků. 8. Úsudky některé o spisech tu položených.

V díle III. (str. 1—591, 451—1064). Spisy z r. 1650—1654: 1. O povolání do Uher. 2. Škola pansofická sedmitřídní. 3. O překážkách pansofie. 4. O duševním vzdělání. 5. O knihách. 6. O škole trojtřídní latinské. 7. Předbraní. 8. Brána. 9. Síň věcí a jazyků. 10. O lenosti ze škol vypuzení. 11. Pravidla mravů. 12. Pravidla školní. 13. Svět v obrazech. 14. Škola hrou. 15. Prací školních v Bl. Potoku dovršení. 16. Průvod duše dobří skutkové.

V díle IV. (str. 110). Spisy nové, v Amsterodamě složené r. 1656—1657:

a) Vestibuli latinae linguae auctarium, voces latinas primitivas construi coeptas et in sententiolas breves redactas exhibens. In praeludium Sylvam Latinam ingressuris datum. Předml. Janu Rulíkovi napsána dne 1. ledna 1657. Dílko sestaveno za osm dní. Opp. did. IV, 9—26. Též o sobě v Amsterod. 1657. Oslovení J. Rulíkovi a 14 ukázek přeložil Jos. Šmaha (v Sebr. spis. vychov. II.).

b) *Pro latinitate* Januae Linguarum suae, illiusque praxeos Comicae *Apologia.* Opp. did. IV. 27—41. Též o sobě v Amst. 1657 a 1658. (Opp. IV, 6, § 11.)

---

[318] V čele těchto spisů položen jest obraz (také v tomto životopise v menším otisku věrně podaný) Komenského, za stolem sedícího, an levou rukou ukazuje k zeměkouli, pravou pak do knihy píše. Dole v rohu poznamenán rok a den narození. Nad Komenským spatřují se menší obrázky: hvězdy nebeské a plnost země, hodiny sluneční, orba, zahradnictví, tiskárna, řemesla a umění, uprostřed pak škola. Komenský význam obrazu toho vykládá v § 7. Živé tiskárny (Opp. did. IV, 36). Na prvním listě každého svazku jest kol obrazu, představujícího výjevy přírodní, heslo: **Omnia sponte fluant, absit violentia rebus.**

c) *Ventilabrum sapientiae*, sive sapienter sua retractandi ars. Cum adjuncta Authoris omnium Didacticarum suarum cogitationum retractatione brevi. IV, 41—53. Český překlad od vydavatele tohoto životop. v Poslu z Budče 1892.

d) *E scholasticis Labyrinthis Exitus* in planum. Sive Machina Didactica, mechanice constructa: ad non haerendum amplius (in docendi et discendi muniis), sed progrediendum. IV, 64—75. Překlad Fr. J. Zoubka v Škole a Živ. 1872.

e) *Latium redivivum*, h. e. de forma erigendi Latinissimi Collegii, ceu novae Romanae Civitatulae: Ubi latina lingua usu et consuetudine ut olim, melius tamen quam olim, addiscatur. IV, 75—84. Český překlad Jos. Šmahy v Sebr. spisech vychov. II.

f) *Typographeum vivum*, h. e. Ars compendiose, et tamen copiose ac eleganter Sapientiam non chartis, sed ingeniis imprimendi. IV, 85—95. Český překlad Fr. J. Zoubka v Škole a Živ. 1872.

g) *Paradisus juventuti Christianae reducendus*, sive optimus scholarum status, ad primae Paradisiacae Scholae ideam delineatus. IV, 94—105. Český překlad Fr. J. Zoubka v Škole a Živ. 1872.

h) *Traditio lampadis*, h. e. Studiorum sapientiae, Christianaeque juventutis et scholarum Deo et hominibus devota commendatio: et sic Didactico studio imposita coronis. IV, 105—110. Český překlad Fr. J. Zoubka v Bes. Učit. 1875 a o sobě r. 1876 jako »Závěť didaktická«.

Rozpravy dílu IV., obsahující tresť spisů didaktických, Komenský přál si míti též vydány ve zvláštní knížce, aby snadněji mohly se rozšířiti. Nestalo se

Podávaje dne 7. února 1658 prefektům námořnictví hollandského exemplář sebraných svých spisů didaktických, takto jich obsahu se dotýká: Nihil igitur absurdi admittam ego, si annorum aliquot *De juventute christiana literis*, artibus, prudentia pietateque felicius imbuenda commentationes meas hic apud Vos luci datas florentissimaeque Amsterodamensium urbi consecratas Vobis quoque, qui armatam repraesentatis Minervam, honoris causa reverenter offeram.[319]

105. **L. 1654—1657.** *Lux in tenebris*, hoc est prophetiae donum, quo Deus ecclesiam evangelicam (in regno Bohemiae et incorporatis provinciis) sub tempus horrendae ejus pro Evangelio persequutionibus, extremaeque dissipationis ornare ac paterne solari dignatus est. Submissis de statu ecclesiae in terris, praesenti et mox futuro per Christophorum Cotterum Silesium, Christinam

[319] Před tímto spisem Komenský vydal snad jiný spis *Novissimae linguarum Methodi synopsis* dle Opp. did. IV, 6, 12. Když Komenský vydal obranu latiny své Brány jazyků, vzbudilo to pozornost obecnou; »unde factum, ut nonnulli excitatiores facti acrius in methodi nostrae fundamenta inquirere animum inducerent, amicisque proditura esse omnia didactica nostra volumine pleno, dictitantibus: Prolixa non solere viris publice occupatis legi, responderent. Requisita itaque a nobis Moliminum nostrorum summa aliqua epitome fuit. Quod scribendi novissimae LL. Methodi synopsin occasionem dedit ad cito amabiles ejus fines et exquisita ad fines media facilemque et jucundam praxin variosque et solidos ad alia quoque usus pervidendum. Quod scriptum publicatum quidem est, hic tamen id recudi non visum, quia epitome tantum fuit superiorum (Methody v II. díle Opp. did.) et meliores mox supervenerunt cogitationes, quas potius attendi volo.

Poniatoviam Bohemam, et Nicolaum Drabicium Moravum, revelationibus vere divinis ab anno 1616 usque ad annum 1656 continuatis. Quae nunc a Vernaculo in Latinum fideliter translatae, in Dei gloriam, afflictorum solatia, aliorumque salutarem informationem, ipsius Oraculi jussu in lucem dantur. Anno inchoandae liberationis 1657. Obsah: 1. Praefatio ad ecclesias Orbis. 2. Adversus scrupulos praemonitio. 3. Revelationes Christophoro Cottero.. factae. 4. Revelationes Christinae Poniatoviae factae. Tu pak přidán traktát: *De veris et falsis Prophetis,* sepsaný r. 1629. 5. Revelationes Nicolao Drabicio factae.

2. Výtah z této knihy a některá další vidění vydána opět s nápisem: *Revelationum divinarum* in usum Seculi nostri quibusdam nuper factorum Epitome. Ad cito, quid sibi terribilis Mundi commotio velit pervidendum, indeque serio metum Dei concipiendum; et per poenitentiam veram ultimum interitum praeveniendum. Vyd r. 1663 a obsahuje: 1. Výtahy z vydání staršího (Lux in tenebris). 2. Hactenus excerpta de iis, quae Anno 1657 edita fuere, sequuntur ex post oblatis nonnulla. 3. Závěrka k čtenáři.

3. Druhé rozšířené vydání prvotného překladu vyšlo s názvem *Lux e tenebris*, novis radiis aucta, hoc est: solemnissimae divinae revelationes, in usum seculi nostri factae. Quibus I. De populi Christiani extrema corruptione, lamentabiles querelae instituuntur. II. Impaenitentibusque terribiles Dei plagae denuntiantur. III. Et quomodo tandem Deus (deleta Pseudo-Christianorum, Judaeorum, Turcorum, Paganorum et omnium sub Caelo Gentium Babylone) novam vere Catholicam. donorum Dei luce plene coruscantem Ecclesiam constituet; et quis jam status ejus futurus sit ad finem usque seculi, explicatur. Per immissas visiones et angelica divinaque alloquia facta I. Christophoro Cottero Silesio, ab anno 1616 ad 1624 II. Christinae Poniatoviae Bohemae, annis 1627, 1628, 1629. III. Nicolao Drabicio Moravo, ab anno 1638 ad 1664. Cum privilegio Regis Regum, et sub favore omnium Regum Terrae, recudendi haec ubiubi gentium, donec omnia reddantur nota omnibus sub Coelo populis et linguis. 1665. Obsah: 1. Předmluvy a věnování. 2. Apologia pro nova hac libri editione. 3. Revelationes Kottero factae 1664. 4. Revelationes Chr. Poniatoviae factae 1664 a De veris et falsis prophetis z r. 1629. 5. Revelationes N. Drabicio factae ad 1664. 6. Drabicianarum visionum continuatio ad 1666. 7. Seznam.

Německé vydání proroctví Kotterových jmenuje se z r. 1632 a v Amsterodamě r. 1664. V tomto vydání také jmenuje se třináčte proroků, kteří tehda vystoupili. Mužové: 1. Krišt. Kotter; 2. Mart. Dräscher, sedlák z Hlohova na Svídnicku; 3. Jan Kregel, tovaryš krejčovský z Horní Falce; 4. Vavř. Pscherer, kostelník blíže Norimberka; 5. David von Oppen, šlechtic z Marek; 6. Jan Warner, sedlák z Míšně; 7. Jiří Reichard, učitel v Seehausen, který měl přes 1400 zjevení; 8. Jan Engelberth, soukenník z Brunšviku. Ženy: 9. Kristina Poňatovská; 10. Benigna Königova, panna v dvořanstvě Pomořanském; 11. Zuzana Rügerova, která pro náboženství vypuzena byvši z Horních Rakous s rodiči v Norimberce přebývala; 12. Markéta Heydenwetterova, sedmiletá dcerka řezníka Kotvického; 13. paní Anna von Medem předpovídala obrácení Židů, Turků a pohanů.

Vidění Krist. Poňatovské vydána ještě r. 1711.

106. L. **1658.** *Janua sive Introductorium in Biblia Sacra.* Hoc est, librorum hominibus divinitus in credendorum, faciendorum, sperandorumque regulam traditorum Epitome. V Norimberce u Mich. Endtera 1658. Obsah starého zákona a starozák. apokryf pro mládež.

107. L. **1658.** *Novi Testamenti Epitome*, typorum diversitate, res, verba, phrases atque sententias exhibens. Cum indice in capitum contenta. V Norimb. u M. Endtera 1658.

108. L. **1658.** *Manualník,* aneb Jádro celé biblí svaté, summou všecko, co Bůh lidem I. k věření vyjevil, II. k činění poručil, III. k očekávání zaslíbil, plně a jasně obsahující. Místo nové svíce sedícím ještě v temnostech zpuštění svého církve české ostatkům podané. Léta 1658. Předmluva k Čechům z Polského Lešna rozptýleným dána dne 28. dubna 1656. Před Manualníkem vytištěna jest Daniele Levinského píseň exulantů českých v Lešně.

109. L. **1659.** *Kancionál*, t. j. kniha žalmů a písní duchovních, k chvále Boží a spasitedlnému věřících vzdělání i dávno prve i v nově teď jazykem českým složených a nyní spolu vydaných. V Amsterod. u Krišt. Kunráda, l. 1659. Předmluva dána 28. března 1659. »Nábožným věrným Čechům pozdravení v Pánu.«

110. L. **1659**. *Disquisitiones de caloris et frigoris natura,* cujus cognitio vera in reseranda multa naturae arcana clavis erit. In Prodromum novae editionis Physicae ad lumen divinum restituendae a J. A. Comenio antehac luci datae. V Amsterod. u Jansonia 1659. Věnov. D. Arnoldo Senguerdis, philosopho eximio et in ill. Amst. Academica Schola Phil. Professori primario. Podeps. 17. ledna 1659. 2. vyd. v Jeně 1678.

111. L. **1659.** *Vindicatio famae et conscientiae* Johannis Comenii a calumniis Nicolai Arnoldi, Poloni, SS. Theologiae Professoris Franequerani. Cum exhortatione ad meliora: et super editionem libri, Lux in tenebris, informatione. Lugduni Batavorum 1659.

112. L. **1659.** *Cartesius* cum sua naturali Philosophia a Mechanicis eversus. V Amsterod. u Petra Montana 1659.

113. L. **1659.** *Historia revelationum* Christophori Kotteri, Christinae Poniatoviae, Nicolai Drabicii. Et quae circa illos varie acciderunt, usque ad earundem A. 1657 publicationem et post publicationem. In conspectu Dei et ecclesiae posita, fideli testificatione ejus, qui (Deo ita disponente) omnium istorum autoptes, collector, conservator editorque fuit. Anno 1659. (Viz svrchu č. 105.)

114. L. **1660.** *Smutný Hlas* zaplašeného hněvem Božím pastýře k rozplašenému, hynoucímu stádu, ostatní již rady dáním se všechněmi se žehnající. Pláč Jer. 4. 18. Přiblížilo se skončení naše, doplnili se dnové naši, přišlo skončení naše. V Amsterod. l. 1660. Na konci datum: Ke konci měs. března 1660. 2. vydání v Berlíně 1757.

115. L. **1660.** *De Bono Unitatis* et ordinis disciplinaeque et oboedientiae. In Ecclesia recte constituta vel constituenda Ecclesiae Bohemicae ad Anglicanam Paraenesis, cum praemissa ordinis ac disciplinae in ecclesiis F. F. Boh. usitatae descriptione. V Amsterod. u Ravensteina 1660. V předu věnov. králi Karlu II. anglickému, podepsané: Joh. A. Comenius, Reliquiarum Ecclesiae

F. F. Boh. Episcopus indignus, solus adhuc superstes. — Pak zvláštní titul »řádu a jednoty«: *Ratio Disciplinae* ordinisque ecclesiastici in Unitate Fratrum Bohemorum ad antiquum exemplar recusa notisque illustrata. Cum praemissa de Ecclesiae Bohemicae ortu, progressu, mutationibusque historiola, et subjuncta ad ecclesias paraenesi. Amsterodami, typis Christoph. Cunradi, prostant vero in officina Joh. Ravensteinii. Předmluva církvi anglické má podpis: Pacis Ordinis Salutisque Ecclesiae sitientissimus J. A. Comenius Moravus. Obsaženo tu:

1. Ecclesiae Slavonicae ab ipsis Apostolis fundatae, Hieronymo, Cyrillo, Methodio propagatae, Bohema in gente potissimum radicatae, et in Unitate Fratrum Bohemorum fastigiatae brevis Historiola.

2. Ratio disciplinae ordinisque ecclesiastici in Unitate Fratrum Bohemorum, otisk to řádu z r. 1632, navrženého již od synody v Žeravicích r. 1616. Není to tedy dílo Komenského.

3. Ad Rationem Ordinis et Disciplinae Fratrum Bohemorum Annotata quaedam.

4. Paraenesis ad Ecclesias nominatim Anglicanam, de optima ecclesiastici regiminis forma pie sollicitam. Přeloženo téhož roku do angličiny, opět přeloženo a vyd. r. 1703. Výtah z toho v Portlandě 1809. Vydání nové bez věnování anglického opět pořídil Buddeus v Hali 1702. Německý překlad v Švabachu 1738.

116. **L. 1660.** *De Irenico Irenicorum.* Hoc est: Conditionibus pacis a Socini secta reliquo Christiano orbi oblatis, ad omnes Christianos facta admonitio a J. A. Comenio. V Amsterod. 1660. Věnov. Ecclesiis academiisque foederati Belgii. První spis proti Zwickerovi.

117. **L. 1661.** *(Oculus fidei) Theologia naturalis* sive liber Creaturarum specialiter de Homine et natura ejus in quantum Homo est, et de his quae illi necessaria sunt ad cognoscendum Deum et Seipsum, omniaque quibus Deo, Proximo, Sibi obligatur ad Salutem. A Raymundo de Sabunde ante duo secula conscriptus, nunc autem latiniore stylo in compendium redactus et in subsidium incredulitati Atheorum, Epicureorum, Judaeorum, Turcarum, aliorumque infidelium, nominatim Socinianorum et aliorum Christianorum mysteria Fidei suae non attendentium a Joh. A. Comenio oblatus. V Amsterod. u Petra Montana 1661. Předmluva Zwickerovi dána 3. února 1661.

118. **L. 1661.** *De Iterato Sociniano iterata* ad Christianos *admonitio*, sive Pseudo-Irenici, veri autem Christomastigis, Danielis Zwickeri, superbus de Christo aeternitas Throno dejecto Triumphus, virtute Dei dissipatus et dissipandus. V Amsterod. l. 1661. Věnováno některým radám Amsterodamským. Druhý spis proti Zwickerovi.

119. **L. 1661.** *Socinismi Speculum* uno intuitu quicquid ibi creditur, aut non creditur exhibens. Ex ipsorummet propria Confessione concinnatum a J. A. Comenio. V Amsterod. 1661. Kritika katechismu Rakovského.

118. **L. 1661.** *Kirchen-, Haus- und Hertzens-Musica* oder der Heiligen Gottes auff Erden Erlustigungs-Kunst, in Singen und Gott loben bestehend: Alt und New. Jn drey Theil getheilet. Als I. Dess königlichen Propheten Davidis und der alten Israelitischen Kirchen Psalmen. II. M. Johannes Hussi, und seiner

getrewen Nachfolger, der Böhmischen Brüder, Geistliche Gesänge. III. D. Martini Lutheri, und seiner trewen Gehülffen, Geistreiche Lieder. Itzo frommen Hertzen zu Dienst und Erbauung zusammen gedruckt, In Amsterdam, Bey Johann Paskowsky, und Johann Theophil Kopydlansky. R. 1661. Věnov. křesťanským evang. obcím a všem Boha milujícím srdcím německého národa; podeps. 12. července 1661. Jest to nové vydání německého zpěvníku bratrského z r. 1639 (v Lešně); opět vydán v Lešně 1694, v Berlíně 1731 (od D. E. Jablonského).

121. **L. 1661.** *Katechismus* pro mládež českou Jednoty Bratrské Znovu tlačený v Amsterod. 1661.

Německy: *Die Vralte Christliche Catholische Religion.* In kurtze Frag und Antwort verfasset Vor alle Christen-Menschen, Alt und Jung, seliglich zu gebrauchen. V Amsterod. 1661. V předmluvě Komenský vzpomíná svých prvotních oveček ve Fulneku a okolí, přeje jim milosti a pokoje Božího. Opět vyd. 1756 v Gdansku, v Jeně 1768.

122. **L. 1661**. *Sapientiae primae praxis,* Triertium catholicum appellata, hoc est Humanarum Cogitationum, Sermonum, Operum, Scientiam, Artem usum aperiens, Clavis Triuna amabili Grammaticae, Logicae pragmaticaeque cum Metaphysicae osculo obsignata. Zmínka o spise v listě Petru Montanovi (92, VIII), jinak neznám.

123. **L. 1661.** 10. prosince. *Epistola ad Petrum Montanum,* catalogum scriptorum Comenianorum exhibens. Vyd. při Faber. fort. 1661; v Korrespondenci Komenského str. 233—245. Částečný překlad český od F. Schulze v Česk. Obzoru liter. r. 1868, str. 177 sl. Celý překlad od Josefa Šmahy v Učitelsk. Novinách 1892 a od vydavatele tohoto spisu v Paed. Rozhl. 1892 (č. 5. a 6.).

124. **L. 1662.** *Admonitio tertia* I. Ad D. Zwickerum, ut impios suos adversus Christum et Christianam Fidem triumphos temperet. II. Ad Christianos, ut tandem evigilent. Occasione tertii Zwickeriani de suis triumphis plausus ipsis Passionis Dominicae diebus editi. V Amsterod. 1662. Třetí a poslední spis Komenského proti Zwickerovi. Za titulem: Estne qui audiat, et judicet?

125 **L. 1662.** *Dionysii Catonis Disticha moralia,* Latino et Bohemico metro edita. Moudrého Katona mravná poučování. V Amsterod. 1662. — V předml. Komenský dí: »Nezdálo se tedy od věci, i česky mu poručiti mluviti, ne tak rytmem jako metrem také. (O českých verších časoměrných v listě k Montanovi (str. 80, XIII, Pat. 236 sl.). Opět vyd. 1670, v Rosově Čechořečnosti 1672, v Praze 1705, v grammat. P. Doležala 1746, v Praze 1842, v Rozumově Stč. bibl. díl I. (1853), v Drobnějších spisech Komenského od Fr. J. Zoubka 1876.

126. **L. 1662.** *Confessio* čili Počet z víry a učení i náboženství Jednoty Bratří českých. Císaři Ferdinandovi, toho Jména Prvnímu, od Pánů a Rytířstva též Jednoty l. P. podaný a potom často na rozdílných místech v jazyku českém, latinském, německém, polském na světlo vydaný. V Amsterod. 1662.

127. L. **1667**. *Judicium de refutatione exercitationis paradoxae*. Ve spise: Petrus Serarius, Responsio ad Exercitationem Paradoxam Anonymi cujusdam Cartesianae Sectae discipuli, qua Philosophiam pro infallibili S. Literas interpretandi norma orbi Christiano obtrudit. V Amsterodamě u Krišt. Konrada 1667.

128. L. **1667**. *Voluminis Prophetici Judicia* ultimi seculi Mundo nuntiantis et e tenebris in lucem prodeuntis, Ad Eminentissima Christiani Orbis capita sollemnis, jussu Dei demissio. Anno 1667, mense Majo.

129. L. **1667**. *Angelus pacis* ad Legatos pacis Anglos Belgas Bredam missus. Indeque ad omnes Christianos per Europam, et mox omnes populos per orbem totum mittendus, ut se sistant, belligerare desistant, pacisque Principi, Christo, pacem gentibus jam loquuturo, locum faciant. Anno 1667. Mense Majo. Bez místa tisku.

130. L. **1668**. *Unum necessarium*, scire, quid sibi sit necessarium, in Vita et Morte, et post Mortem. Quod Nonnecessariis Mundi fatigatus, sed ad Unum Necessarium sese recipiens, senex J. A. Comenius Anno aetatis suae 77 Mundo expendendum offert. Terentius: Ad omnia aetate sapimus rectius. Amsterod. apud Christoph. Cunradum 1668. Věnováno: D. Ruperto, Com. Palatini Rheni; podpis. Amsterod. e Musaeo meo Anno 1668 Martii 1. Opět vyd. ve Frankfurtě 1682, v Lipsku 1724. Německy v Luneburce 1690, v Lipsku 1735 (S. B. Walther), v Berlíně 1845. Česky X. kap. s názvem »Poslední J. A. Komenskýho vůle aneb kšaft«, vyd. od G. Urbana, v Hali 1765 (při Lasitském). Překlad Jos. Šmahy vyd. v Rychnově r. 1881.

131. L. **1669**. De zelo sine scientia et charitate. *Admonitio fraterna* ad D. Sam. Maresium Pro minuendis odiis et ampliandis favoribus. V Amsterod. u Jansonia 1669.

132. *Listy* J. A. Komenského v Českém Museum, v Londýnském British Museum, v Pešti a j. Prvním pokusem o sebrání jest: J. A. Komenského *Korrespondence* od *A. Patery*. Rozpravy České Akademie, třída III, čís. 2. V Praze 1892.

133.? *Výklad Zjevení sv. Jana*. Rukopis, Rieger, Alte und neue böhm. Brüder. 1739. III, str. 734.

134. *Boj Michala* a angelů (jeho) s drakem a angely jeho. V Hoře Kutné 1785 (u Fr. V. Korce).

135. *Clamores Eliae*, dílo, k němuž zachovány pouze náčrty, některé z posledních dob života Komenského (viz J. Müller ve Sborn. histor. 1885, str. 300).[320]

[320] Jest to snůška výpisů, poznámek a citátů, většinou rozepsaná po kouscích papírů po 5—6 volně přišitých k listům knihy; jsou mezi nimi též výstřižky z knih tištěných. Srovnány ty materialie dle rubrik. Str. 25. Ad academicos, 31. Schola Eliae, 37. Turris Babel, 39. Labyrinthus, 43. Ad Atheos, 45. Carthesiani, 49. Ad politicos, 77. Ad graecos patriarchas, 81. Ad theologos, 175. Ad pacificatores orbis, 249. Novum coelum et nova terra, sive coelum in terra. Nuptiae agni, 271. Pallium Eliae Elisaeo demissum, hoc est consignatio eorum, quae posteritati (durante aureo seculo) agenda restabunt, 291. Exhortatio ad gentes totius orbis, 355—373. Index materiarum hoc tomo comprehensarum. Poznámky zhusta datovány.

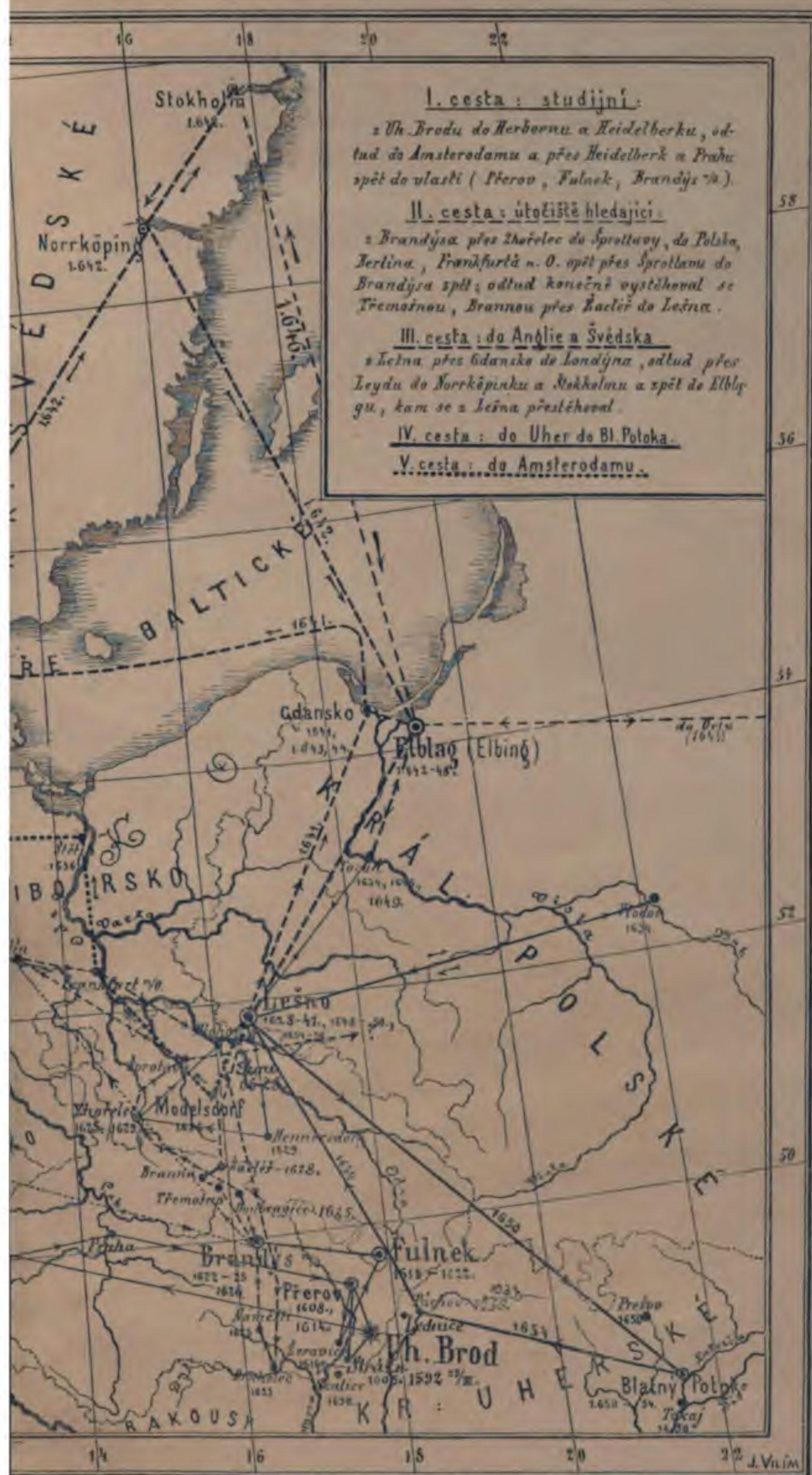
136. *Dvojí kázání,* první vánoční, druhé postní. V Berlíně 1763.

137. Ze spisů Komenského vybrány jsou a nejsou tedy vlastně spisem Komenského: *Každodenní modlitby křesťanské*, z písem sv. od J. A. Komenského vzdělané i s přemyšlováním ranním a večerním. V Prešpurku u J. Schauffa.

A rovněž: *Modlitby křesťanské*, totiž modlitby každodenní, nedělní, kající, k hodné přípravě k stolu Páně sloužící, k památkám a slavnostem výročním a modlitby pro všeliké stavy, povolání a potřeby s naučením o pobožnosti, ze spisů J. A. K. v jedno sebrané. V Praze 1882.

TISKEM J. OTTY V PRAZE.

I. cesta : studijní.
z Uh. Brodu do Herbornu a Heidelberku, odtud do Amsterodamu a přes Heidelberk a Prahu zpět do vlasti (Přerov, Fulnek, Brandýs n/O.).
II. cesta : útočiště hledající.
z Brandýsa přes Zhořelec do Šprottavy, do Polska, Berlína, Frankfurtu n. O. opět přes Šprottavu do Brandýsa zpět; odtud konečně vystěhoval se Třemošnou, Brannou přes Žacléř do Lešna.
III. cesta : do Anglie a Švédska
z Lešna přes Gdansko do Londýna, odtud přes Leydu do Norrköpinku a Stokholmu a zpět do Elblągu, kam se z Lešna přestěhoval.
IV. cesta : do Uher do Bl. Potoka.
V. cesta : do Amsterodamu.
Stokholm
Norrköping
1642
BALTICK
Gdansko
Elbląg (Elbing)
Fulnek
Přerov
Uh. Brod
1592
Brandýs
Modelsdorf
Praha
Blatný Potok
Tokaj
Prešov
Lešno
RAKOUSK
J. VILÍM

